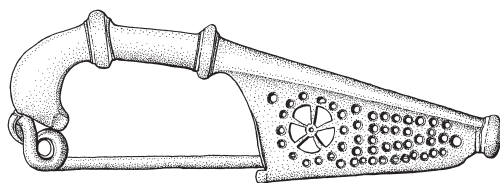

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LXVII

2019

ČÍSLO 2

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2019

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

SCHRIFTFLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
LXVII – 2 – 2019

Recenzovaný časopis – Peer-reviewed journal – Rezensierte Zeitschrift

Hlavný redaktor / General editor
Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady / Editorial board chairman
Matej Ruttkay

Redakčná rada / Editorial board
Václav Furmánek, Luděk Galuška, Milan Hanuliak, Joachim Henning, Ivan Cheben,
Pavel Kouřil, Elena Miroššayová, Michał Parczewski, Ján Rajtár, Alexander Ruttkay,
Claudia Theune-Vogt, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka / Executive editor
Zuzana Staneková

Počítačové spracovanie / Layout
Beáta Jančíková

© Archeologický ústav SAV, 2019

ISSN 1335-0102 (print)

ISSN 2585-9145 (online)

Dátum vydania: december 2019

IČO 00 166 723

Vychádza dvakrát ročne. Príspevky sú indexované a evidované v databázach Scopus, ERIH PLUS a CEJSH.
Bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydateľských práv nesmie byť žiadna časť tejto publikácie
reprodukováaná alebo rozširovaná v žiadnej forme – elektronicky či mechanicky vrátane fotokópií, nahrávania,
prípadne iným použitím informačného systému vrátane webových stránok.

Published twice a year. Articles are indexed and catalogued in the Scopus, ERIH PLUS and CEJSH databases.
No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form – electronic or mechanical, including
photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior
written permission from the copyright owner.

Evidenčné číslo MK SR 3404/09

Rozširuje / Distribution
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
e-mail: nraukniz@savba.sk

Tlač / Printed by VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

OBSAH

Petra Chebenová – Michal Cheben

Non-destructive Investigation in the Cadastral Area of the Village of Lontov. Surface, Aerial and Geophysical Prospecting	201
--	-----

Nedeštruktívny výskum v katastrálnom území obce Lontov. Povrchová, letecká a geofyzikálna prospekcia	222
---	-----

Stanislav Grigoriev

Central European Impulses in Eastern Europe in the Early Second Millennium BC	225
---	-----

Stredoeurópske impulzy do východnej Európy vo včasnóm druhom tisícročí pred n. l.	239
--	-----

Karol Pieta

Early Roman Period Burials of Púchov Culture: Buried Natives or Offered Foreigners?	241
---	-----

Pohreby z včasnej doby rímskej v oblasti púchovskej kultúry: pochovaní domáci alebo obetovaní cudzinci?	284
--	-----

Milan Hanuliak – †Bohuslav Chropovský

Pohrebisko z 9. storočia v Nitre-Dolných Krškanoch	287
--	-----

Das Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert in Nitra-Dolné Krškany	364
--	-----

Jubileá

Životné jubileum doc. PhDr. Ľubomíry Kaminskej, DrSc. (Adrián Nemergut)	367
--	-----

K jubileu PhDr. Jána Rajtára, CSc. (Klára Kuzmová)	377
---	-----

Životné jubileum doc. PhDr. Gertrúdy Březinovej, CSc. (Lucia Benediková)	387
---	-----

Správy

First Workshop on Ancient Rare Diseases (Zuzana Hukeľová – Mária Krošláková)	397
---	-----

Medzinárodná konferencia 16 th SKAM Lithic Workshop (Adrián Nemergut)	399
---	-----

51. medzinárodná konferencia archeológie stredoveku (Miriám Jakubčinová)	403
---	-----

Recenzie

- Elisabeth Nowotny: Thunau am Kamp – Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf der Oberen Holzweise
(*Gabriel Fusek*) 409
- Michael Overbeck: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern), mit einem Beitrag von Albrecht Jockenhövel: Alteuropäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und Älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel)
(*Vladimír Mitáš*) 411

NON-DESTRUCTIVE INVESTIGATION IN THE CADASTRAL AREA OF THE VILLAGE OF LONTOV

Surface, Aerial and Geophysical Prospecting¹

PETRA CHEBENOVÁ – MICHAL CHEBEN

There was realized complex archaeological prospection in the Lontov district during the year 2016. The main aim of prospection was to verify the known data about the settlement on one side and to search for the unknown archaeological sites on the other hand. Within the prospection there were used also the methods of non-destructive archaeology (aerial prospection, geophysical measurement of known features using magnetometer). The above mentioned methods of archaeological research were realized on two designated sites (U Litaša and Nad kostolom), which distance is about 1 km from each other. Field prospection was focused on verification of anomalies seen on satellite pictures of GoogleEarth, as well as on aerial prospection. There were approved the archaeological situations/features on both sites, that were found during aerial prospection of the monitored area. By Geophysical interpretation there were located first of all settlement features, but also system of fortification. Regarding to location of each features measured by geophysics, it is possible to analyze the build-up area on both settlements. According to recovered ceramics it is possible to date both sites only to prehistory, as there are more cultures represented.

Keywords: Southwestern Slovakia, Ipel' River basin, non-destructive survey, settlement, fortified area, roundel, prehistory.

NATURE CHARACTERISTICS AND HISTORY OF INVESTIGATION

The village of Lontov is situated in Southwestern Slovakia, it lies approx. 20 km southwest of the town of Šahy (Fig. 1). The Jelšovka stream runs through the village; its source is in the Ipeľská pahorkatina hills east of the village of Hontianska Vrbica, at altitude of 185 m. It joins the Ipel' river near Ipeľský Sokolec village in the area of Ipeľská niva flat. From the aspect of geomorphology, the village is located in the Podunajská nížina lowland, on the southern slope of the Ipeľská pahorkatina hills. The village is surrounded by loamy farmland consisting of brown earths, chernozems and fluvisols. Quaternary cover comprises of eolian sediments made of loesses, sand loesses and calcareous and non-calcareous loess soils. As for vegetation, the area lies in the oak zone of the Ipeľská pahorkatina hills with warm and dry climate with mild winters and average annual precipitation of 550–600 mm.

The archaeological activities so far were mainly of rescue character or they were only surface surveys. We have only a little published information on archaeological finds – often without exact localiza-

tion – from the cadastral area of the village of Lontov and directly from its residential area. Considerable part of data remained in form of short reports which come mostly from the 1950s.

The archaeological sites of U Litaša and Kňažské zeme mentioned by Š. Janšák as early as 1938 are well-known. Several urns indicating a burial ground which were found on an estate of a farm situated southwest of the village were documented from the Bronze Age (North Pannonian culture). Prehistoric settlement documented by pottery fragments from the late Stone Age and Early Bronze Age were obtained in the surface collection on the Dudkáš field on a terrace elevation on the bank of the small Jelšovka stream in the village's cadastral area. Besides prehistoric sherds, fragments of LaTène pottery were collected from the sites (*Lichardus/Liptáková* 1962, 782). According to information from local people, the settlement on the right bank of the stream is located on the site of Konopisko. Š. Janšák (1938, 79) mentions prehistoric settlement also in the northwestern part of the village. According to the collected sherd material, it is a settlement inventory of the Early Bronze Age and the Urnfield Period.

¹ This work was supported by the Slovak Research and Development Agency on the basis of Contract no. APVV-16-0441 and was also written as part of grant projects VEGA 2/0107/17 and 2/0175/16.

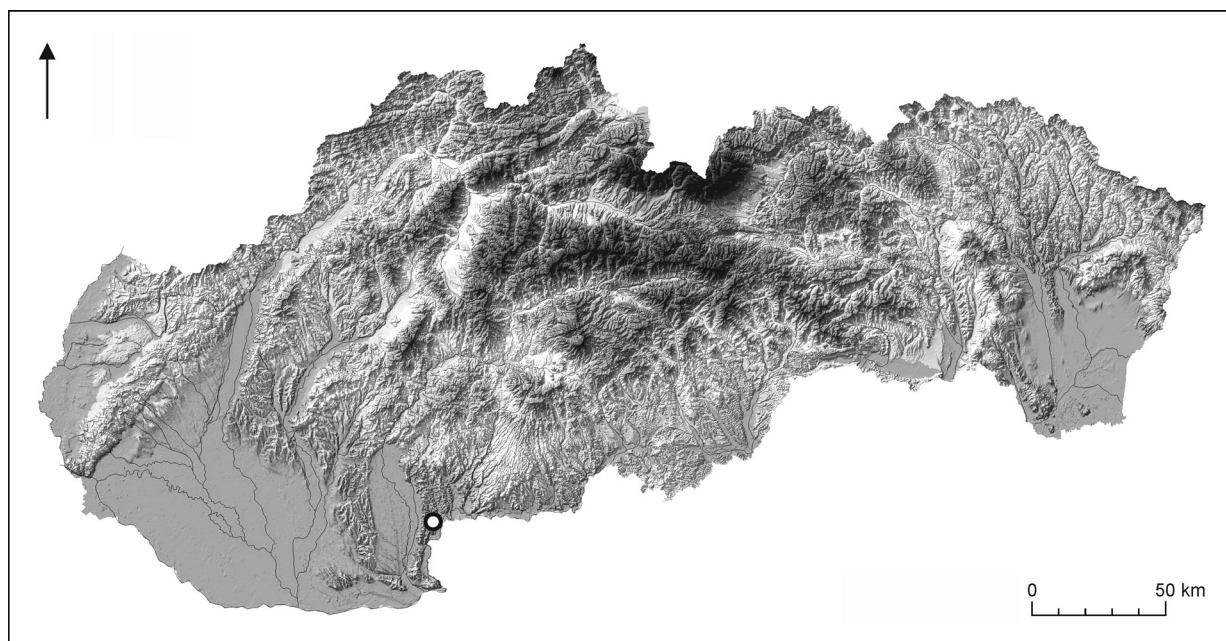

Fig. 1. Location of the studied area.

METHODOLOGY OF ARCHAEOLOGICAL PROSPECTING AND EVALUATION

Survey of the cadastral area of Lontov village was focused mainly on verification of growth symptoms identified by satellite photos of the GoogleEarth service and aerial photos. Exclusively non-destructive archaeological methods were used for archaeological prospecting. First of all, available written information of all previous archaeological activities was collected from both sites. Then, geophysical prospecting was carried out to detect the size of the settlement, its structure as well as density and occurrence of archaeological features and situations. After evaluation of the measured data from both sites (measured parts of settlements), maps of magnetic anomalies were obtained which confirmed the assumed archaeological features. Intense surface surveys were carried out during measurements on both sites; they brought new knowledge of the settlement in this territory.

U LITAŠA SITE

The well-known site is situated 1.5 km east of the village, on the left side of the road between Kubáňovo and Ipeľský Sokolec. The settlement is spread on the Ipeľ's terrace with altitude of 135–153 m, where it is protected by a steep precipice

from the east. The site has a favourable geographical location providing effective natural protection.

Magnetometric measuring which used a multichannel magnetometer with vertical probes (14-channel system from SENSYS company) measured an area of 9.77 ha (Fig. 2: 1, 2). After evaluation of the measured data, a map of magnetic anomalies was made which – besides a visible semi-circular fortification detected by aerial photos – detected other two fortification systems as well as archaeological features situated also outside the fortification.

A semi-circular fortified area I of 0.93 ha consisting of a ditch and palisade was detected on a significant terrain elevation (153 m above sea level) in the northeastern part. The area between the steep precipice and the ditch is 30 x 88 m large. Its width is approx. 4 m. The space between the ditch and the palisade is approx. 34 m wide. The collected pottery material near the fortification suggests settlement from the Early Bronze Age (Hatvan culture).

Another fortified area II is situated south, less than 70 m far from the fortification from the Early Bronze Age. This fortification was also built on a significant terrain wave (16 m above sea level). It is a fortification system consisting of two ditches and a palisade. Size of the outer ditch (outer size) with a rather quadratic groundplan is approx. 107 x 120 m and the size of the inner ditch with an irregular groundplan is approx. 81 x 80 m. Width of the outer ditch varies between 8 and 10 m, while the

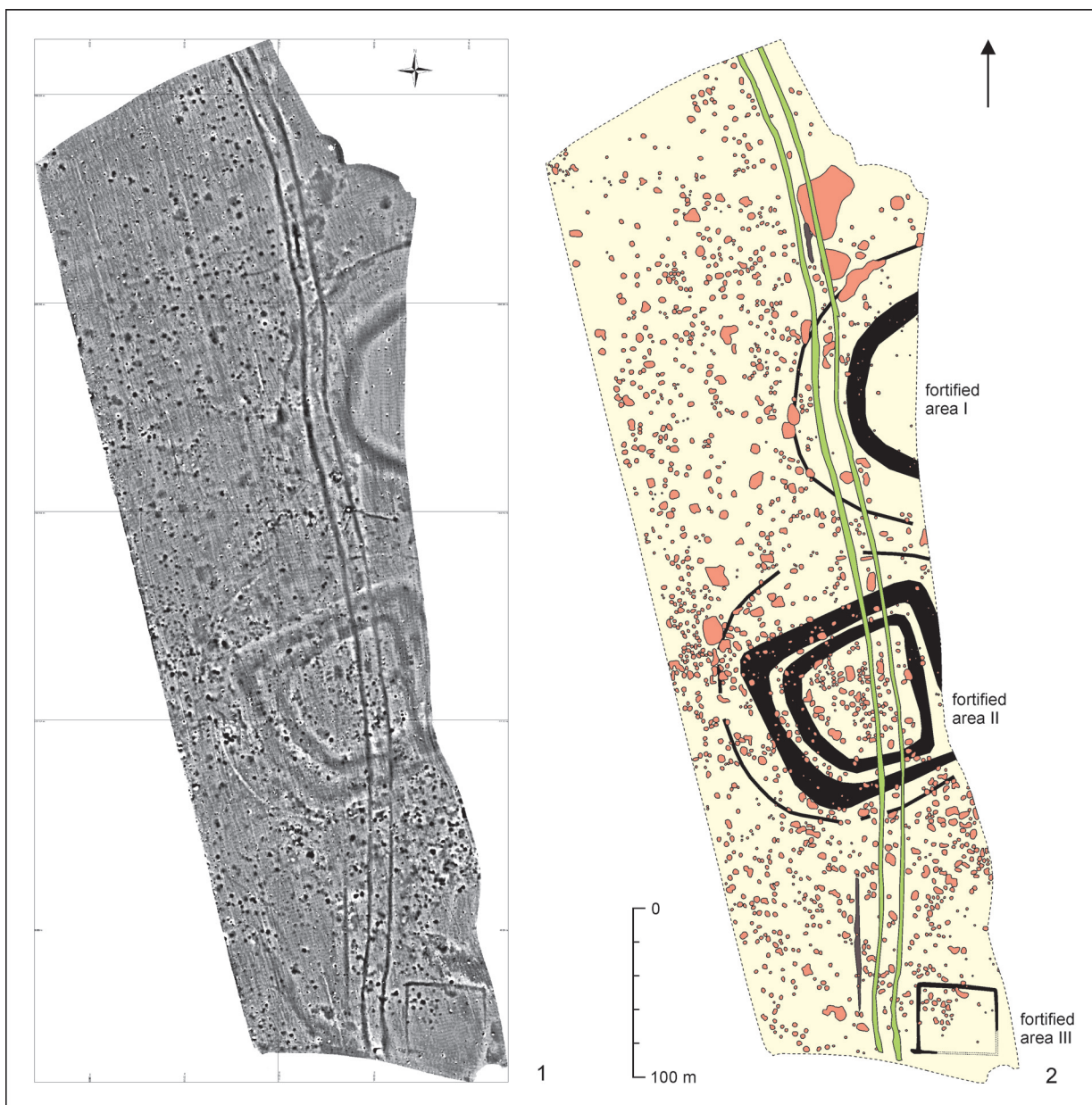

Fig. 2. Lontov, U Litaša site. 1 – plan of magnetic anomalies; 2 – plan of redrawn archaeological features/situations.

inner ditch reaches width of approx. 6 m. The inner area of the fortification is approx. 0.41 ha. Distance between the ditches varies from 5 to 10 m. Entrance in the fortification was not detected by geophysical measuring. Here, we can consider wooden bridges which could have been built above the ditches. Other possibilities include an entrance situated east of the fortified feature whose part was destroyed by erosion. On the map of magnetic anomalies, a distinct narrow line-shaped semi-circular structure which was interpreted as a palisade appeared around the whole quadratic fortification. It was possible to collect sherd material mainly from the late Stone Age in this area, which could suggest settle-

ment of the Baden culture. With regard to the fact that fortified upland settlements were built in the territory of Slovakia by the Baden culture bearers as well as by the Bošáca group (Horváthová 2010, 28), we cannot exclude the possibility that this hillfort fortification was built by bearers of this specific culture. The archaeological investigation itself will prove whether it is really a fortification from the late Stone Age. A fortification system similar in shape is shown on the upland settlement at the site of Burchbrich situated in the cadastral area of Veľká Lomnica village (Novotná/Soják 2013, 32, fig. 21).

The last fortification III with a quadratic ground-plan is situated in the southern part of the measured

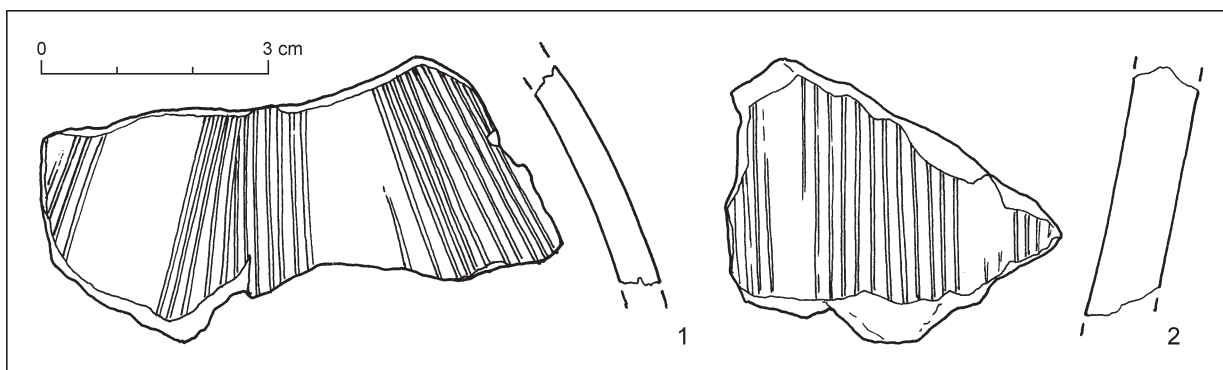

Fig. 3. Lontov, U Litaša site. Pottery of the Bükk culture.

area, approx. 100 m from the previous feature. This fortification was also situated on a significant terrain elevation with altitude of 136 m. This feature is smaller, approx 44 x 38 m. The inner area's size is 0.16 ha. The ditch, whose width is approx. 2 m, has not been preserved in the southern and partly also in the eastern part, probably as a result of erosion. Dating of the fortification has not been clarified so far, due to absence of significant pottery material in its area. It could have been a farm building, e. g. an enclosure for animals, or it might have been a fortification with military function. Nevertheless, the described feature has been preliminarily dated to the Middle Ages or postmedieval period.

Besides the fortified area, two distinctly parallel line-shaped magnetic anomalies crossing the whole measured area in the N – S direction were detected within the studied area. We assume that they could be the youngest features (ditches/gutters) within the site. We may also consider a road. Width of the ditches is approx. 2 m. Distance between the ditches is approx. 10 m. Countless magnetic anomalies which may be interpreted as settlement features were detected in areas I and III and in their surroundings. Features of regular circular or oval groundplans of various sizes prevail. The map of magnetic anomalies did not allow to clearly identify possible built-up areas or places.

The surface survey collected a large amount of archaeological material. Besides pottery vessel fragments, almost whole vessels, numerous chipped and ground lithic industry, clay spindlewhorls or weights were collected. On the basis of older collections by Š. Janšák in the first half of the 20th c., pottery material documenting settlement by the people of the Lengyel culture was reportedly collected (Janšák 1938, 78). However, the systematic collections carried out during 2016 and in the beginning of 2017 did not confirm presence of pottery material from this period.

The Neolithic and Eneolithic periods

The Late Linear Pottery culture and the Želiezovce group

Only two fragments decorated with bunches of engraved vertical lines which could be assigned to the Bükk culture come from the whole area. The material which they are made of consists of finely washed clay (Fig. 3: 1, 2).

The Baden culture

Pottery material from the late Stone Age was dominant in the studied area. Besides thick-walled fragments with vertical cannelure decoration, thin-walled pottery fragments with burnished surface were also obtained.

Finds

1. Rim fragments of vessels decorated with slashed plastic cordon under the mouth's rim (Pl. I: 1–8).
2. Rim sherd of a bowl decorated with a line of impressions on the interface of the vessel's neck and body (Pl. I: 9).
3. Rim sherd of a bowl (?) with three rows of scratches under the mouth's rim (Pl. I: 10).
4. Sherd from a vessel body with two rows of scratches (Pl. II: 1).
5. Fragment of a vessel body with three rows of scratches under which triangular engraved lines are situated (Pl. II: 2).
6. Fragment of a vessel body with three rows of scratches (Pl. II: 3).
7. Rim sherd of a bowl with a row of scratches on the interface of the vessel's neck and body, the inner surface is decorated with flutings (Pl. II: 4).
8. Rim sherd of a bowl with a row of scratches on the interface of the vessel's neck and body (Pl. II: 5).
9. Rim sherd of a vessel with scratches under the mouth's rim (Pl. II: 6, 10).

10. Fragment of a body from a bowl with a row of scratches on the interface of the vessel's neck and body (Pl. II: 7).
11. Fragment of a body from a bowl with two rows of scratches (Pl. II: 8).
12. Rim sherd of a bowl decorated with a row of impressions below the mouth's rim (Pl. II: 9).
13. Fragment of a vessel body with two plastic cannelures and a row of scratches on the other side of the fragment (Pl. II: 11).
14. Fragment of a vessel body with two rows of cuts (Pl. III: 1).
15. Fragment of a vessel body with two round protrusions under which vertical rows of cuts are situated (Pl. III: 2).
16. Fragment of a vessel body with a plastic cordon and twig ornament (Pl. III: 3).
17. Fragment of a vessel body with twig ornament (Pl. III: 4).
18. Vessel's tunnel handle, decorated with a row of scratches on the inside (Pl. III: 5).
19. Rim sherd of a vessel with a tunnel handle (Pl. III: 6).
20. Fragment of a body of a bowl with a row of scratches (Pl. III: 9).
21. Part of a bottom and body of a vessel (Pl. III: 8).
22. Fragment of a vessel body with a row of scratches (Pl. III: 9).
23. Part of a cup with vertical fluting on the belly and a strap handle reaching above the mouth's rim (Pl. IV: 1).
24. Part of a cup with vertical fluting (Pl. IV: 2, 3).
25. Fragment of the belly of an amphora with fluting divided by a vertical plastic cordon (Pl. IV: 4, 8).
26. Fragment of a belly of a vessel with fluting (Pl. IV: 5).
27. Fragment of a handle from a vessel with vertical fluting (Pl. IV: 6).
28. Fragment of a vessel handle decorated by impressions on the edges, a slashed plastic cordon runs in the middle of the handle (Pl. IV: 7).
29. Almost complete cup with suggested handle (Pl. IV: 9).
30. Fragment of the interface of the neck and belly of a cup with vertical fluting (Pl. IV: 10, 11).
31. Part of a jug with suggested handle (Pl. IV: 12).
32. Sherd from a vessel body with vertical cannelures (Pl. IV: 14).
33. Part of a bipartite bottom of a bowl (Pl. IV: 15).

Evaluation of finds

Pot-shaped vessels

Pot-shaped vessels preserved in fragments are rather frequently represented. Material of the pots consists of clay with addition of small stones or organic additives, mainly with smoothed body surface finish. The presented collection contains mostly edge sherds of pot-shaped vessels with simple plastic cordons under the mouths' rims of oval (Pl. I: 3–8), prolonged (Pl. I: 1) or slashed shape (Pl. I: 2). Simple and multiple plastic decoration under the rim is typical especially of the

Boleráz group, i. e. stage I of the Baden culture, which remains in stage IIa and gradually changes into two-three rows of scratches, impressions or incisions under the rim (*Cheben 1984*, 168, 169). Such decoration with rows of scratches/incisions is detected also on pottery fragments in the evaluated collection (Pl. II: 1, 6, 10) which can be assigned to pot-shaped vessels.

Besides plastic cordons, twig ornament which was detected also in the pottery inventory of the studied site is applied on some vessel shapes of the Baden culture. In the pottery collection, this ornament occurs either on pot-shaped or amphora-shaped vessels. Pottery fragments covered with horizontal twig which could have been incrustated with white paint have been detected on the settlement (Pl. III: 4); a fragment from feature 93 in Bíňa can be mentioned as an analogous shape (*Cheben 1984*, fig. 10: 15) as well as pottery fragments from Zemplínske Hradište, Vyšné Hosáky site (*Horváthová 2010*, pl. LXXVII: 1, 3). Decoration consisting of various variations of the twig ornament occurs on vessels in stage II and disappears in the following Baden III stage (*Nevizánsky 1999*, 70). A fragment of a bottom with partly preserved vessel body can be classified as a pot-shaped vessel (Pl. III: 8). In general, a decorative motif which is widely used in the youngest stages of the Baden culture is applied on pots.

Bowls

Bowls are most frequently represented in the studied area; they can be classified into two categories – conical bowls with rounded walls and S-profiled bowls with funnel-shaped necks. Their material contains finely washed clay with smoothed, sometimes burnished surface finish. Larger and predominantly thick-walled bowls were conical, with rounded walls whose decoration consisted of a horizontal row of shallow impressions under the mouth's rim (Pl. II: 9). A slightly thinner exemplar is represented by a fragment of a conical bowl decorated with three rows of scratches under the rim (Pl. I: 10).

Bowls with S-shaped profiles and funnel-shaped mouths are used along the whole Danube river (*Němejcová-Pavúková 1981*, 274). They appear in various sizes with various decoration. Various types of incisions, scratches or impressions situated on the interface of the vessel's neck and body and arranged mostly in one horizontal line are the most commonly used decorative motif (Pl. I: 9; II: 5, 7). Arrangement in two rows is not an exception (Pl. II: 8; III: 1). Besides outer decoration, inner surface decoration occurs on some funnel-

shaped bowls. It is located over the whole inner side of the mouth. Decoration consists of obliquely fluted triangles fitting in various directions, so-called wolf teeth (Pl. II: 4). Similarly shaped and decorated vessels are known from Červený Hrádok, feature 7/70 (Němejcová-Pavúková 1974, 265, fig. 7: 1) as well as from the investigation in Bíňa (Cheben 1984, fig. 3: 2, 8). Fragments of pottery with tunnel handles on the interface of vessel's body and neck can be classified among the bowls with S-shaped profiles and funnel-shaped necks (Pl. III: 6, 7). In one case, such fragment is enriched in inner decoration situated on the interface of the vessel's body and neck in form of a horizontal row of scratches (Pl. III: 5). We could also include a fragment decorated with two ribs on the outside and with inner decoration in form of a horizontal row of scratches among bowl shapes (Pl. II: 11). A fragment from Nevizánsky is closest to it with its decoration (Němejcová-Pavúková 1981, fig. 10: 9). Similar decoration is rather frequent in the Ezero culture, where it usually occurs in groups, mainly under the rims from the outside of the bowls with inverted non-profiled rims (Němejcová-Pavúková 1981, 275, fig. 10: 4, 5). Bottom part of a bipartite bowl comes from the studied area as well (Pl. IV: 15). A similar bowl shape comes from feature 102 at the locality of Kamenín, Kiskukoricás site (Nevizánsky 1999, fig. 8: 10c). Divided bowls start to occur among pottery shapes of the Baden culture as late as stage Baden III (Nevizánsky 1999, 70).

Amphora-shaped vessels

Amphora-shaped vessels are less frequently represented at the site. The material which they are made of consists of finely washed clay with smoothed surface. They are represented mostly by fragments of vessel bodies – from the interface of the neck and shoulders as well as from the maximum diameter of the vessel. Decorative elements applied on the pottery fragments include vertical fluting in combination with variably placed plastic cordons, mostly finger-pressed (Pl. IV: 4, 8). Similarity with the decoration on a pottery fragment from the presented settlement can be observed on the pottery material, specifically a jug, from Zemplínske Hradište, Vyšné Hosáky site (Horváthová 2010, pl. LXXV: 4). Other fragments bear decorative elements in form of three plastic cordons (Pl. II: 3) below which engraved decoration is situated (Pl. II: 2). A sherd from feature 7/W from the site of Červený Hrádok can be mentioned as an analogous shape to the engraved decoration below plastic cordons (Němejcová-Pavúková 1974, fig. 5: 1).

Cups and small jugs

Only seven fragments from this category of pottery are in the aggregate of finds from Lontov. With regard to the fragmentary condition of some exemplars, it is not always possible to distinguish between a small cup and a small jug. The simplest variant is a cup of conical shape (Pl. IV: 9). Cup with vertical fluting on the belly with strap handle and probably unpreserved pointed protuberance above the handle is another variant (Pl. IV: 1). The protuberance above the handle is flattened from the inside, sometimes it is flat or even plate-shaped (Cheben 1984, 162). These shapes of cups (with pointed protuberances) occur in stage Baden II. Similar shapes can be found at the settlement in Bajč-Vlkanovo (Nevizánsky 1999, 70, fig. 4: 9, 10). A rim sherd with vertical fluting can be included among cups of a similar variant (Pl. IV: 2). The category of jugs might include part of an undecorated exemplar with chipped off strap handle (Pl. IV: 12). Besides this undecorated exemplar, three fragments of bodies with vertical fluting from the collection of finds could be classified in the category of small jugs (Pl. IV: 3, 10, 11).

Dippers

Only one exemplar from the pottery inventory from the studied site can be classified in this category. It is part of a dipper with rounded walls and flat bottom with suggested strap handle (Pl. IV: 13). An analogous shape comes from Spišské Podhradie/Žehra-Dreveník (Horváthová 2010, 51, fig. 13: F3). Another similar exemplar comes from Southwestern Slovakia, the locality of Kamenín, Kiskukoricás site, which was found in feature 20 together with other three conical dippers with flat bottoms (Nevizánsky 1999, fig. 9: 2, 3, 5, 6). The development line of dippers was continuous at this site, i. e. from conical shapes with flat bottoms to exemplars with rounded walls and narrow or pointed bottoms which are an expression of the youngest stage of the Baden culture (Nevizánsky 1999, 75).

The Early Bronze age

The Hatvan culture

The Early Bronze Age is represented by finds of the Hatvan culture. The presented collection consists mostly of fragments from thick-walled pottery with honeycombed decoration but it contains also thin-walled pottery fragments from probably amphora-shaped vessels.

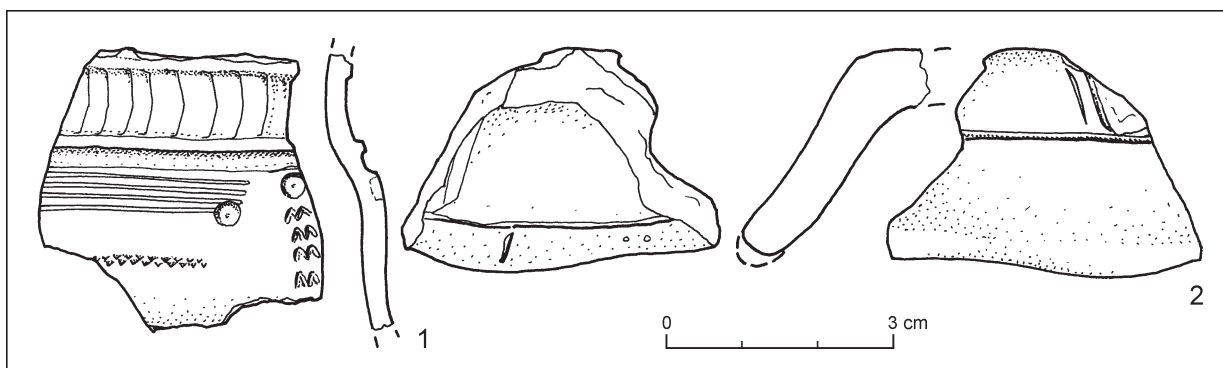

Fig. 4. Lontov, U Litaša site. Pottery of the North Pannonian culture.

Finds

1. Rim fragment from a vessel with roughened surface (Pl. V: 1).
2. Rim sherds of vessels with brushed decoration (Pl. V: 2–5).
3. Fragments from vessel bodies with honeycombed decoration (Pl. V: 10–14).
4. Fragments of vessel handles with honeycombed decoration (Pl. V: 9, 15).
5. Fragment of a bottom with suggested vessel body with honeycombed decoration (Pl. V: 19).
6. Fragment of a vessel body with brushing (Pl. V: 7).
7. Rim sherd of a vessel with plastic finger-pressed tape just below the mouth's rim (Pl. V: 6).
8. Sherd of a vessel body with slashed plastic, brushed surface (Pl. V: 18).
9. Fragment of a vessel body with slashed plastic cordon below which engraved lines in form of a triangle are situated (Pl. V: 8).
10. Fragment of a vessel body with brushed bottom part (Pl. V: 17).
11. Fragment from a vessel body with a protuberance on the bend below which the surface is decorated with engraved lines (Pl. V: 16).

North Pannonian culture

Besides finds of the Hatvan culture from the Early Bronze Age, several fragments of pottery dated to the North Pannonian culture were obtained from the site. First fragment represents part of a vessel body which is typical of the later/final stage of the North Pannonian culture (Fig. 4: 2). Second fragment comes probably from a miniature bowl or a small lid decorated with engraved decoration (Fig. 4: 1).

Finds

1. Rim sherd of a miniature vessel with engraved decoration on the outer as well as inner surface (Fig. 4: 1).
2. Fragment of a vessel body decorated with engraved and stamped decoration (Fig. 4: 2).

The Late and Final Bronze age

The Urnfield culture

Together with pottery fragments from the Early Bronze Age, finds from the Urnfield culture were also detected in the studied area. Pottery material consists mostly of sherds and rim sherds of amphora-shaped vessels as well as variously profiled bowls or cups.

Finds

1. Sherd from an amphora neck with horizontal fluting in the lower part (Pl. VI: 1, 2).
2. Rim sherd from a vessel with a cut mouth's rim (Pl. VI: 3).
3. Sherd from the interface of a horizontally fluted neck and body of and amphora with vertical fluting (Pl. VI: 4).
4. Rim sherd of an amphora with everted and horizontally fluted mouth's rim (Pl. VI: 6, 7, 9).
5. Rim sherd of a bowl with everted and horizontally angular mouth's rim (Pl. VI: 8).
6. Rim sherd from a bowl with a cut mouth's rim (Pl. VI: 5).
7. Rim sherd of a vessel (Pl. VI: 10).
8. Rim sherd of vessel with an everted cut mouth's rim (Pl. VI: 11).
9. Tongue shaped protuberance from the rim of a vessel's mouth (Pl. VII: 1, 2).
10. Part of a profiled cup with a handle. The curve of the vessel decorated with small oval protuberances in combination with two cuts (Pl. VII: 3).
11. Fragment from the interface of the neck and belly of a vessel, a small oval plastic protuberance on the curve (Pl. VII: 4).
12. Fragment from a belly of a vessel with plastic oval protuberance (Pl. VII: 5).
13. Fragment from the interface of the neck and belly of a bowl with a small oval protuberance, a bunch of fine flutings below the maximum diameter (Pl. VII: 6).
14. Rim sherd of a conical bowl with inverted mouth's rim (Pl. VII: 7).

Fig. 5. Lontov, U Litaša site. Sickle casting mould (lower and upper part).

15. Rim sherd of a conical bowl with and inverted and horizontally angular mouth's rim (Pl. VII: 8).
16. Fragment of a vessel body with obliquely fluted surface with suggested neck (Pl. VII: 9).
17. Part of a bowl with slightly everted mouth's rim (Pl. VII: 10).

Evaluation of finds

Amphora-shaped vessels

Fragments of amphora-shaped vessels are the most frequently represented shape in the presented collection. Material comprises finely washed clay, some fragments were enriched with added small stones, with smoothed surface. Fragments of amphoras bear distinct bands of horizontal flutings in the lower parts of necks (Pl. VI: 1, 2, 4). Such decoration of amphoras, i. e. distinguished neck and body, starts to occur since the Late Bronze Age, in stage HA2 (*Kujovský 2018*). Fragments of amphoras with funnel-shaped necks and horizontally angulated mouth's inner rims could be classified in the pottery of Central Danubian origin (Pl. VI: 6, 7, 9). Besides these fragments, a fragment from the shoulders of an amphora with oblique angulation (Pl. VII: 9) as well as fragments of lobe-shaped protuberances (Pl. VII: 1–2) could be of the same provenance.

Bowls

Another group is represented by fragments of bowls made of finely washed clay, with smoothed surfaces. It is a small collection made mostly of fragments of conical bowls with inverted mouth's rims (Pl. VII: 7). The group of pottery of the Central Danubian origin might include a fragment of a conical bowl with horizontal angulation of the body (Pl. VII: 8). Together with these sherds, part of a conical bowl with slightly concave walls comes from the collection (Pl. VII: 10). It is similar in shape to the bowl from burial 2/75 from the burial ground in Medovarce (*Bátora 1978*, 246, fig. 3: 3). Similar bowls, however, can be found also in the territory of Moravia (*Parma 2011*, pl. 14: 4; 49: 6; 59: 10). A rim sherd with horizontal angulation of the mouth's inner rim could be classified in the group of bowl-shaped vessels (Pl. VI: 8).

Cups

Besides fragments of amphora-shaped vessels and bowls, fragments of profiled cups were also collected within the studied area. Fragments with a small oval protuberance on the belly could be classified in this group of pottery as well (Pl. VII: 4–6). Fragment of a profiled cup decorated with small flutings and small circular protuberances can be assigned in the younger phase of the Urnfield culture (Pl. VII: 3).

Tab. 1. Lontov, U Litaša site. Spectral analysis of the casting mould and the bronze axe.

Element	Casting mould 1 st Measurement	Casting mould 2 nd Measurement	Axe
Sb	0	0	1.128
Sn	1.836	0.193	20.132
Cd	0	0	0
Pd	0	0	0
Ag	0	0	0
Ru	0	0	0
Mo	0	0	0
Nb	0	0	0
Zr	0.241	0.044	0.013
Bi	0.197	0.034	0
Pb	22.83	3.558	3.171
Se	0	0	0
Au	0	0	0
W	0	0	0
Zn	4.812	1.159	0.378
Cu	0.466	0.193	71.049
Ni	0	0	1.231
Co	0	0	0
Fe	13.105	5.237	2.247
Mn	0.428	0.242	0
Cr	0.298	0.186	0
V	0.227	0.187	0
Ti	1.541	0.992	0.516
Al	9.873	14.485	0
S	0	0	–
P	0	0	–
Si	44.126	63.651	–
Mg	0	9.829	–

Documents of metallurgy

Metal founding is documented at the studied site by an almost complete find of a casting mould with a fragment of the top board (Fig. 5). It is a casting mould used for making bronze sickles (Pl. VIII: 1, 2). The oldest exemplars of sickles appear as early as the end of the Early Bronze Age, also in the so-called Koszider horizon depots. Eight casting moulds in total and their fragments come from six sites from Slovakia. They are mostly settlement finds, such as from the sites in Ducové, Pobedim, Radzovce, Včelince and Veselé. One find comes from the burial ground in Vyšný Kubín I. Two types of sickles were casted in the moulds – sickles with buttons which are more frequent and sickles with tongue-shaped handles; both types are reinforced with a rib (*Barčíková 2009, 21*).

The casting mould from the studied settlement was made of fine-grain sandstone. The mould has

a unique form, it is semi-circular with the size of 19 x 15 x 2.8 cm with regularly arcuately finished rim. Negative of the sickle with a tongue-shaped handle and a tang is on the inner face of the mould; its size is 13.5 x 3.5 cm. Fragment of the top board is also made of fine-grain sandstone with regularly arcuately finished edge has an imprint of part of a sickle blade with reinforced back. All moulds are one-sided since their other parts were made of flat stones without the relief of the casted artifact. Fragment of a bronze axe was discovered with a casting mould (Pl. VIII: 3). The axe was submitted to spectral analysis which was carried out by an X-ray fluorescence spectrometer Thermo scientific XL3f-91027. This analyzer of precious metals is designed for non-destructive analyses of archaeological finds which is able to determine exact percentage of elements immediately, leaving no traces of use. The results of the spectral analysis of the artifact showed that it is a high quality bronze object (Tab. 1) as exclusively bronze alloys with Sn proportion under 20 % are relevant for technical practice. Alloys with higher proportion of Sn are breakable as a result of creation of intermediary phases and their mechanical properties get worse. As little as 1 % of tin increases its heat resistance. The casting mould itself was also subject to spectral analysis. The analysis detected a trace amount of Sn and Cu in the mould (Tab. 1).

NAD KOSTOLOM SITE

In 2016, a circular shape – a roundel of a considerable size – was detected in the cadastral area of the village of Lontov by means of the GoogleEarth service and consecutive aerial photos. A GoogleEarth photo from 2013 shows it as a regular tripple circular ditch with one gap. The newly discovered site is situated 500 m southeast of the Church of St. Anne on a slight elevation with altitude of 152–155 m. In the west, the terrain slopes down to the stream of Jelšovka, which is approx. 460 m far. Situating of the circular shape to the given spot provides a good view of the wide surroundings.

Magnetometric measuring using a multichannel magnetometer with vertical probes (14-channel system from the SENSYS company) measured an area of 24.1 ha (Fig. 6: 1, 2). Evaluation of the measured data resulted in a map of magnetic anomalies. On the map, gapped concentric circles were clearly visible; it is a system of three ditches. Diameter of the outer ditch (outer size) reaches 234 x 247 m, diameter of the central ditch

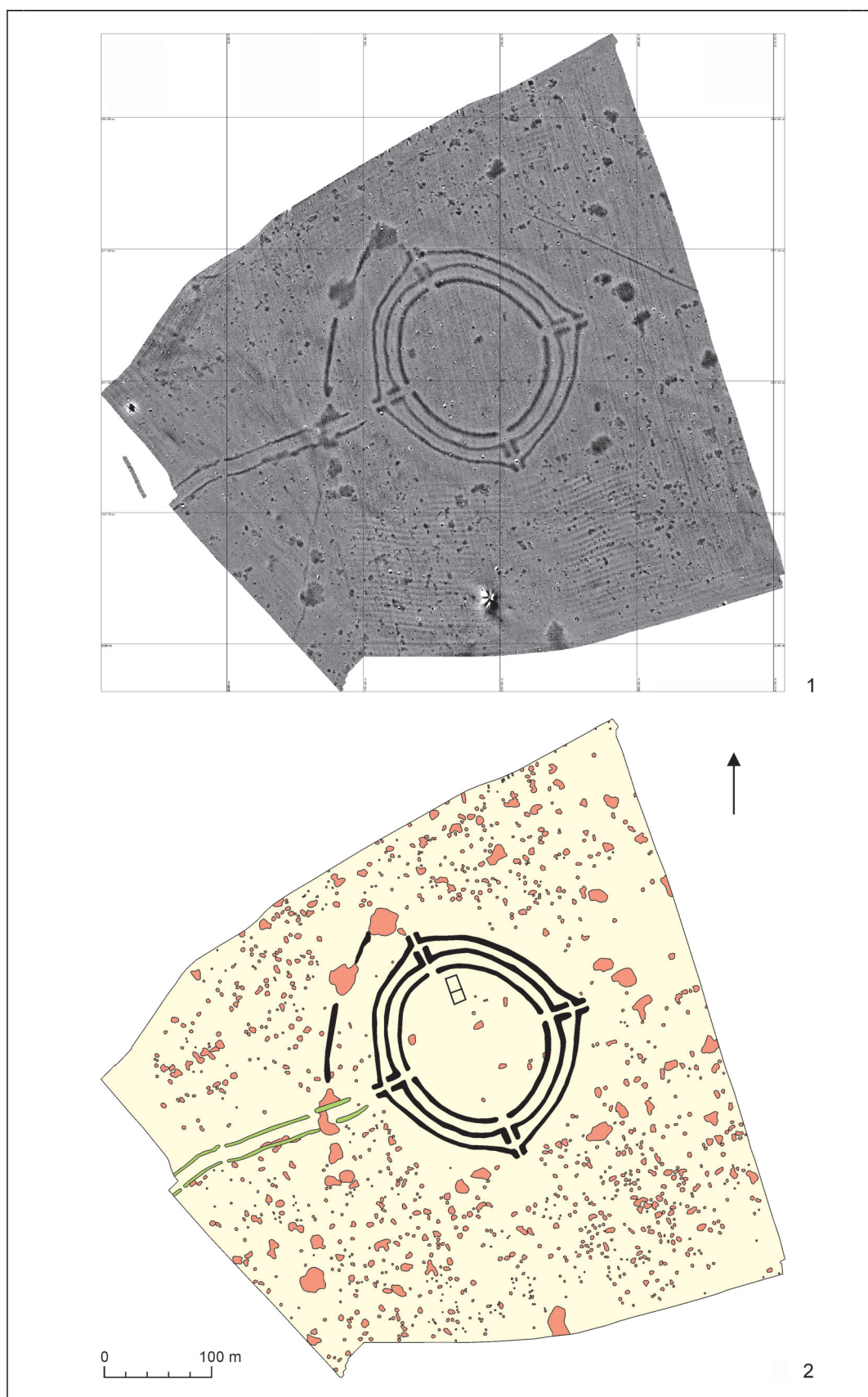

Fig. 6. Lontov, Nad kostolom site. 1 – plan of magnetic anomalies; 2 – plan of redrawn archaeological features/situations.

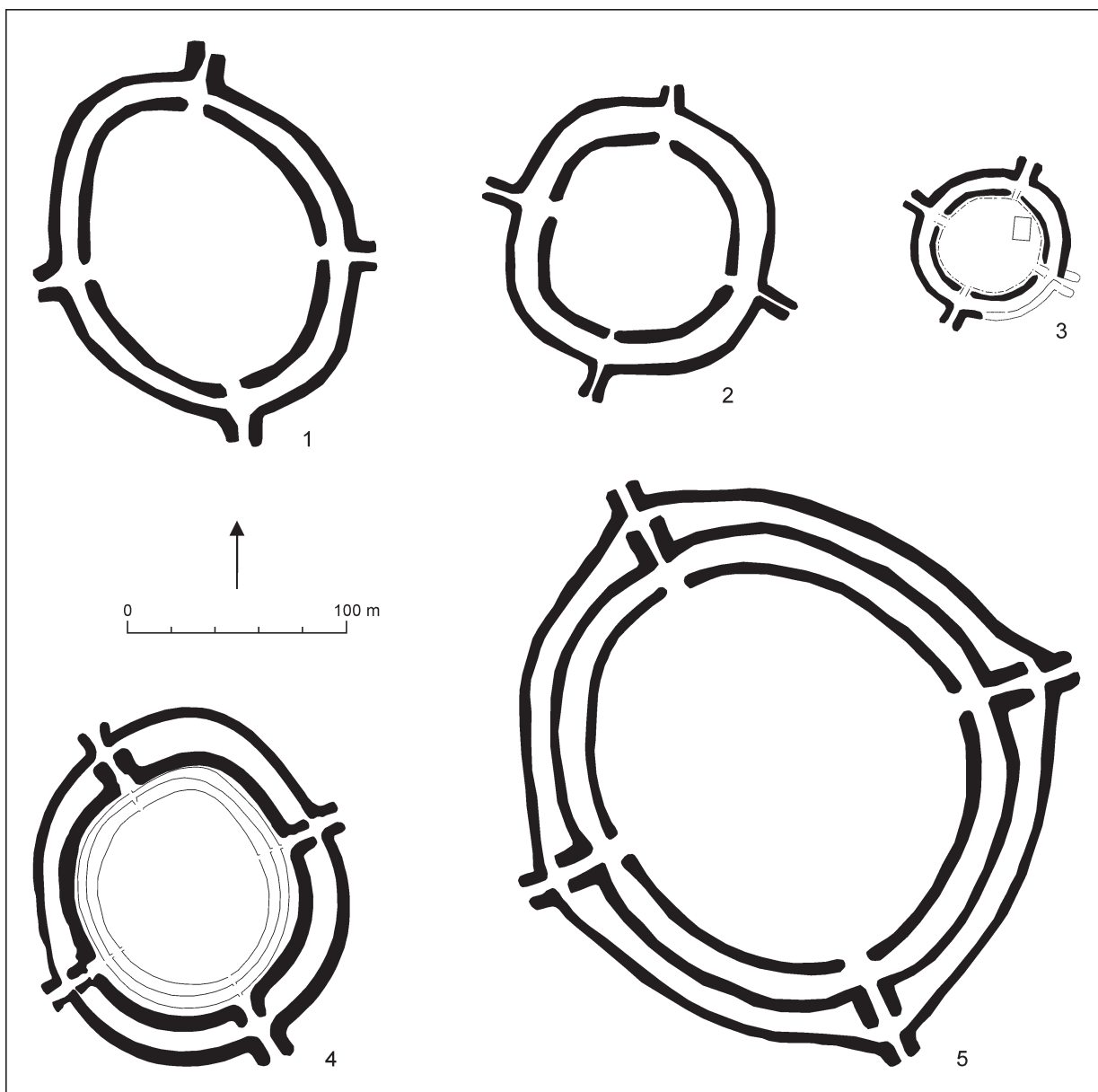

Fig. 7. Roundel in Lontov and constructionally similar roundels in southwest Slovakia. 1 – Horné Otrokovce; 2 – Podhorany-Mechenice; 3 – Bučany; 4 – Svodín; 5 – Lontov. Roundels 1–4 – edited according *Kuzma 2005*.

is 194 x 205 m and the inner ditch's diameter is 171 x 186 m. Width of the outer, central and the inner ditches is approx. 5 m. The roundel has four regularly distributed entrances. The inner ditch has a simple entrance gap. The central and the outer ditches have leaf door on all four entrances (out-jutting arms) which are 9 m long and 5 m wide. The size of the entrances in the fortification between the outer and the central ditches is 5 m and the width of the entrance in the inner ditch is 9 m. Distance between the inner and the central ditches is 9 m. Distance between the central and the outer ditches is approx. 8 m. In the northwestern part, 46 m from the roundel, there is part of probably

another unfinished ditch which is approx. 6 m wide and is divided into two parts. Large settlement pits were discovered in the ditch's gaps. This ditch is situated between the northern and the western entrances to the roundel. An important finding brought by the magnetometric measuring was that the approx. 30 m off the outer ditch around the roundel were not disturbed by any settlement pits. The circumference of this area is copied by large circular to oval features of several tens of meters. They could have been construction pits of clay pits associated with the construction of the roundel. No palisades were detected by magnetometric measuring within the roundel.

Measuring of two continuous lines (ditches) situated west of the roundel was a surprising finding. These two parallel ditches can be associated with the roundel itself and interpreted as a 'road' leading to it, since they lead directly to the western entrance of the circular shape. It is a unique find in Slovakia so far, as previous magnetometric measurements focused on measuring of the feature itself (the roundel or the circular shape), not on the area in its wider surroundings. Width of the road (including the ditches) is approx. 22 m. The ditches themselves are 4–4.5 m wide. 250 m of the road's length were detected and we are certain that it goes further. Numerous magnetic anomalies interpreted as archaeological features were detected in the inner area as well as outside the circular shape. Pits of regular circular or oval groundplans and large or smaller sizes prevail. Several large oval features were detected in the inner area of the roundel. Southeast of the northern entrance near the inner ditch, a rectangular feature was detected. It was interpreted as a long house with a manger with the size of 30 x 14 m; it was divided into two parts (into 17 and 12 m along the longer axis) by a cross-wall. It is interesting that the house's orientation is identical with the orientation of the entrances in the inner area.

As for the size, the Lontov roundel with its size of 247 x 234 m can be classified among the large ones, according to the classification of V. Podborský (1988, 246). It is the second largest roundel recorded in Slovakia so far (Fig. 7: 5). According to the design and number of entrances, roundels can be classified into three types (Podborský 1988, 243). The inner ditch of the Lontov roundel can be classified as the Kothingeichendorf-Těšetice type. This type includes mainly ditches with simple entrances. Other two ditches belong to the Bučany-Svodín type, which is characterized by ditches with leaf corridors usually oriented out of the feature. The construction is similar to the roundels discovered in Bučany (Fig. 7: 3), Horné Otrokovce (Fig. 7: 1) and Podhorany-Mechenice (Fig. 7: 2). The roundels there, however, only have one outer ditch with leaf corridors, besides a simple inner ditch. The roundel in Svodín 2 is the most similar one (Fig. 7: 4). They also have identical NW – SE orientation, while the above mentioned circular shapes are NE – SW oriented.

Like in many other roundels, only a small amount of pottery material or other archaeological material was collected. It can be roughly dated to the Eneolithic – Lengyel period. Exact dating as well as the roundel's construction phases could be solved by an archaeological investigation.

CIRCULAR SHAPES/ROUNDELS IN SW SLOVAKIA

Detection and verification of circular shapes in the territory of Slovakia occurred at the end of the 1980s. Results obtained from aerial prospecting helped to detect more than 50 circular or almost circular shapes whose sizes vary from approx. 60 m to 300 m. In such case, however, not all circular shapes can be dated to the late Stone Age. It can be often assumed with certainty – although there is lack of collection finds – that double and multiple circular shapes with diameters of more than 60 m belong to the Lengyel culture (Kuzma 2005, 54).

According to their size, J. Kovárník (1986, 157) divided roundels into small (avg. 50–70 m), medium (avg. 80–150 m) and large (avg. 300 m) ones. Similar classification was created by V. Podborský (1988, 246), who divided them into three groups according to the outer ditch; small and large features have also their extreme values: small (avg. 40–70 m), medium (avg. 80–120 m) and large roundels (avg. 140–300 m). Besides this classification, he divided roundels into three types on the basis of design and number of entrances (Podborský 1988, 243, 244).

From the territory of Slovakia, mainly roundels which can be classified among large – approx. 300 m (Bajtava, Golianov, Hosťovce), medium – 80–150 m (Cífer, Horné Otrokovce, Podhorany-Mechenice, Prašník, Ružindol-Borová, Svodín 2 and Žitavce) and small roundels – 50–70 m (Borovce, Bučany, Kľačany, Kočín, Šurany-Nitriansky Hrádok, Svodín 1) are known among the recorded rounded shapes dated to the Stone Age. Almost all mentioned roundels (Fig. 8) were detected by aerial prospecting, or orthophotography. Four circular shapes were discovered in a classical way – the roundels in Šurany-Nitriansky Hrádok, Svodín 1 and 2, Bučany and Žilkovce, where area excavations were carried out.

The circular shapes identified in the cadastral area of the village of Demandice was not classified as a roundel. No pottery material from the late Stone Age was confirmed in the studied area even after repeated systematic collections. With regard to the prevailing pottery material from the Early Bronze Age, this is a fortified settlement of the Hatvan culture.

Detection of a large roundel in the cadastral area of the village of Lontov in the south of Western Slovakia brings new questions to the topic. We can say it is the easternmost situated roundel in Slovakia so far.

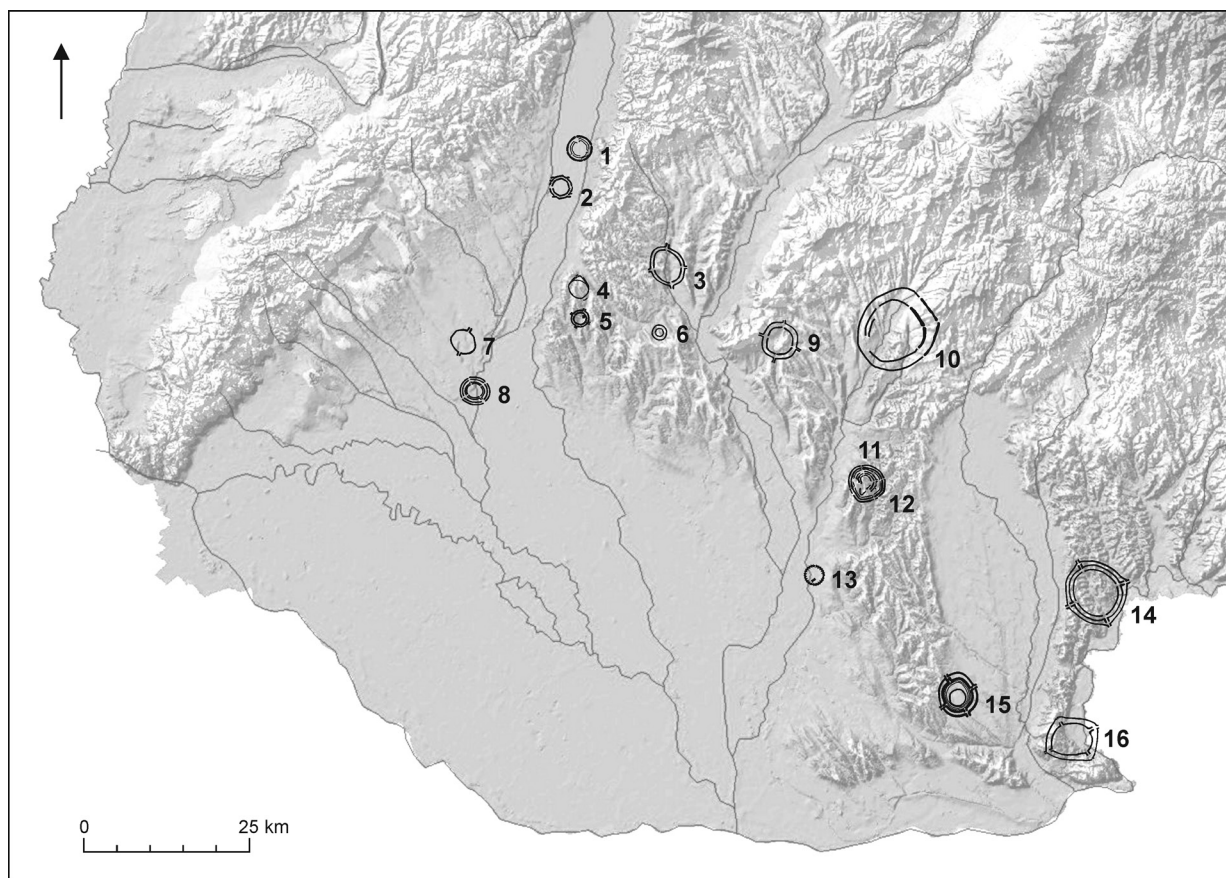

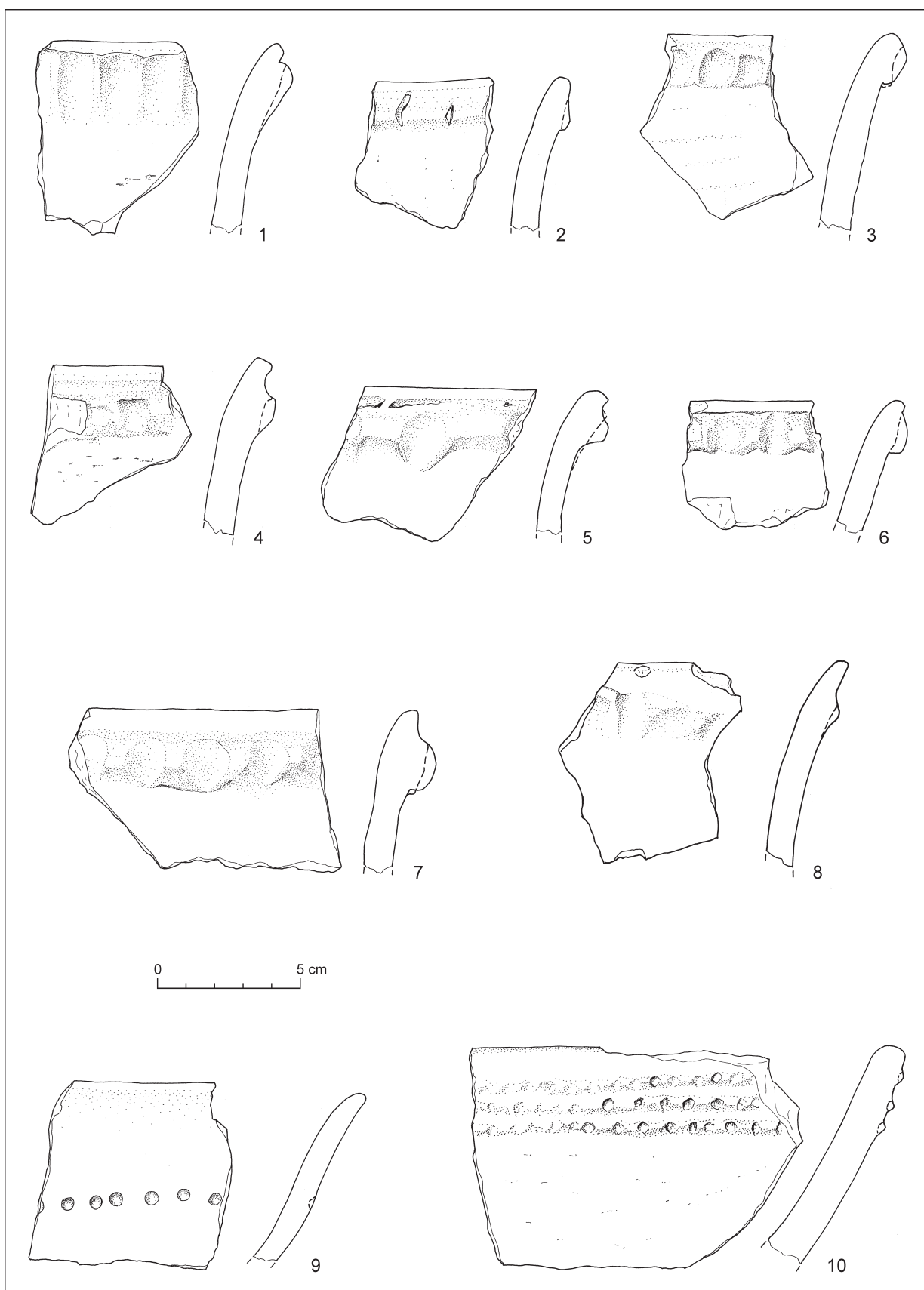
Fig. 8. Geophysically measured circular shapes/roundels from the Lengyel culture in southwest Slovakia. 1 – Prašník (Piešťany dist.); 2 – Kočín (Piešťany dist.); 3 – Horné Otrokovce (Hlohovec dist.); 4 – Žilkovce (Hlohovec dist.); 5 – Bučany (Trnava dist.); 6 – Kľačany (Hlohovec dist.); 7 – Ružindol-Borová (Trnava dist.); 8 – Cífer (Trnava dist.); 9 – Podhorany (Nitra dist.); 10 – Hostie (Zlaté Moravce dist.); 11 – Golianovo (Nitra dist.); 12 – Žitavce (Nitra dist.); 13 – Nitriansky Hrádok (Nové Zámky dist.); 14 – Lontov (Levice dist.); 15 – Svodín (Nové Zámky dist.); 16 – Bajtava (Nové Zámky dist.). Roundels 1–13, 15, 16 edited according Kuzma 2005 and Tirpák 2011.

CONCLUSION

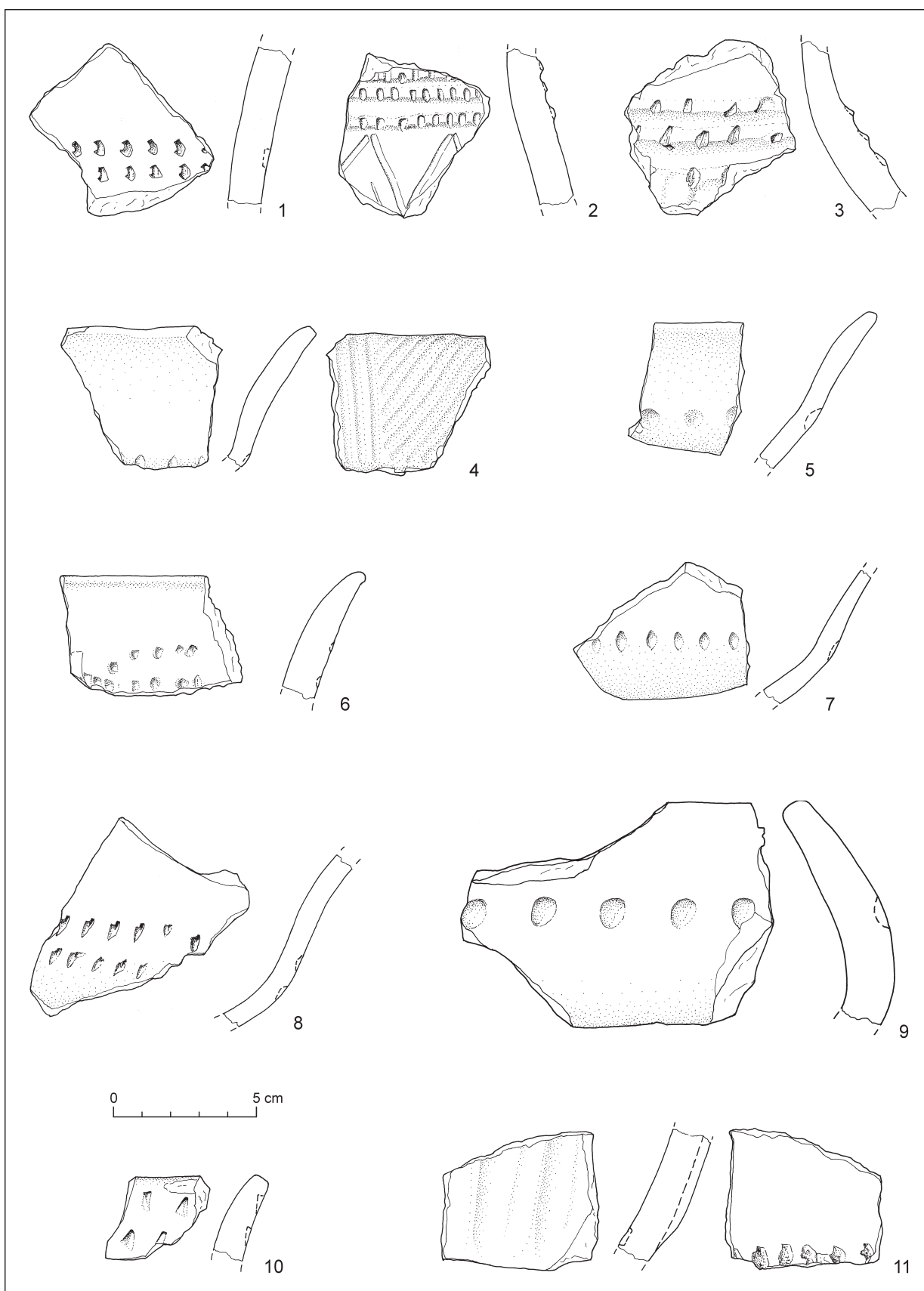
Archaeological prospecting carried out by non-destructive methods along the lower stream of the Ipel' river, in the cadastral area of the village of Lontov, has brought a lot of new information which extended the archaeological investigations in the studied region. Searching for archaeological finds using classical methods such as surface collections provided surface evidence in form of distribution of artifacts at the studied sites and detection of settlements from various historical periods. On the basis of the presented material collected from a hillfort site called U Litaša, the settlement can be dated in the late Stone Age. Besides a few sherds of the Late Linear Pottery culture/Želiezovce group which could be associated with the Bükk culture, settlement from the end of the late Stone Age was most frequently represented. Results of the analysis of the decorative style applied on pottery sherds confirmed settlement from

the older phase of the Baden culture (stage Baden II), which continued in the following stage – Baden III. Part of the collected finds confirm settlement in the next period as well. Material from the Hatvan culture, North Pannonian culture as well as from the Urnfield culture, i. e. the older period of the Bronze Age, was collected. The find of a complete casting mould for sickles was one of the most important finds of this prospecting. Unfortunately, no significant material was collected from the second studied site called Nad kostolom, thus, it can be roughly dated on the basis of geophysically measured roundel to the Lengyel culture period.

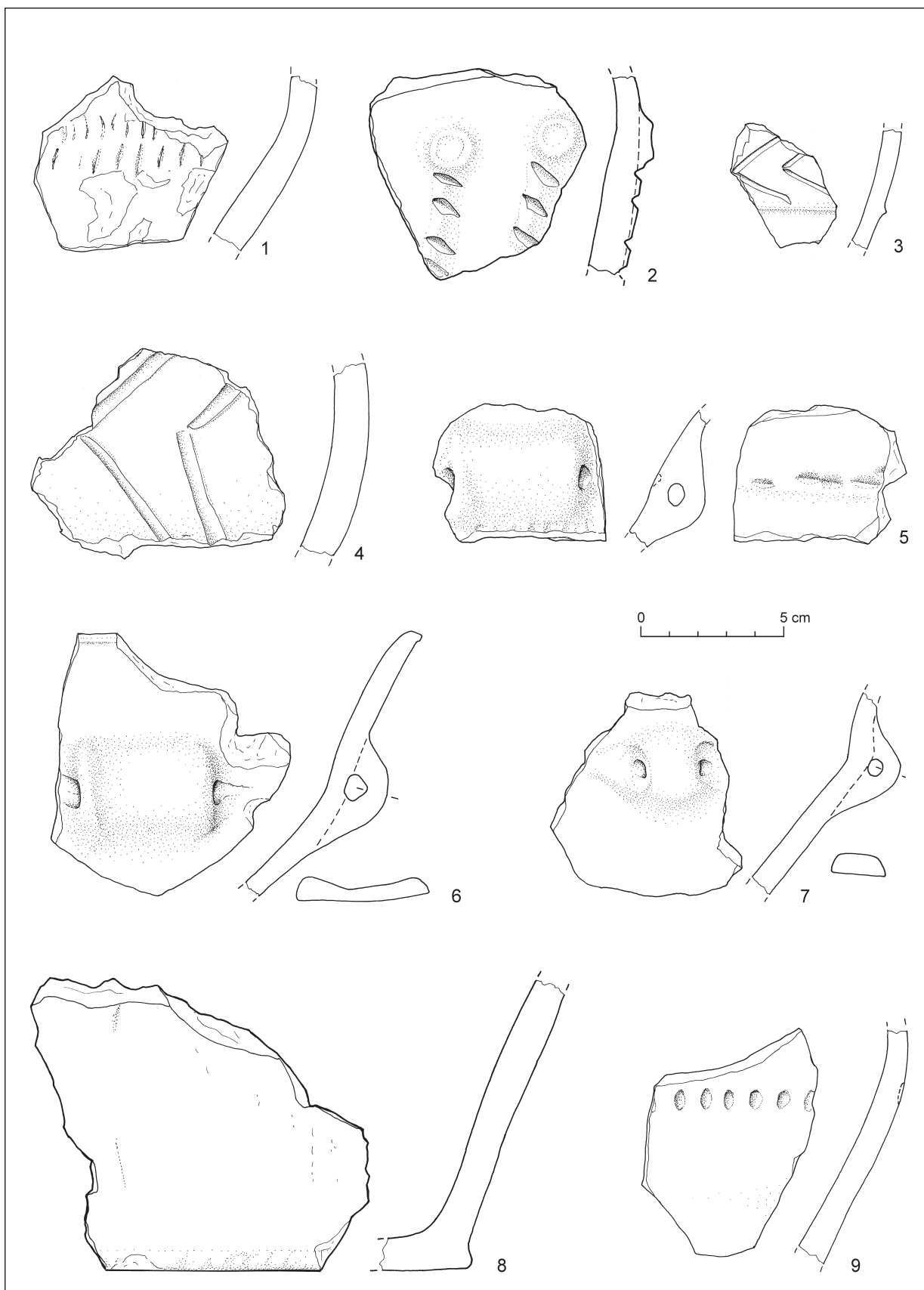
In the recent years, geophysical measuring proved its undisputable dominance and effectivity at localization of new sites (Cheben 2015; Tirpák 2011, 5). It is documented by both measured sites in the cadastral area of the village. Interesting results were brought from both sites, where several fortification systems with various groundplans were detected.

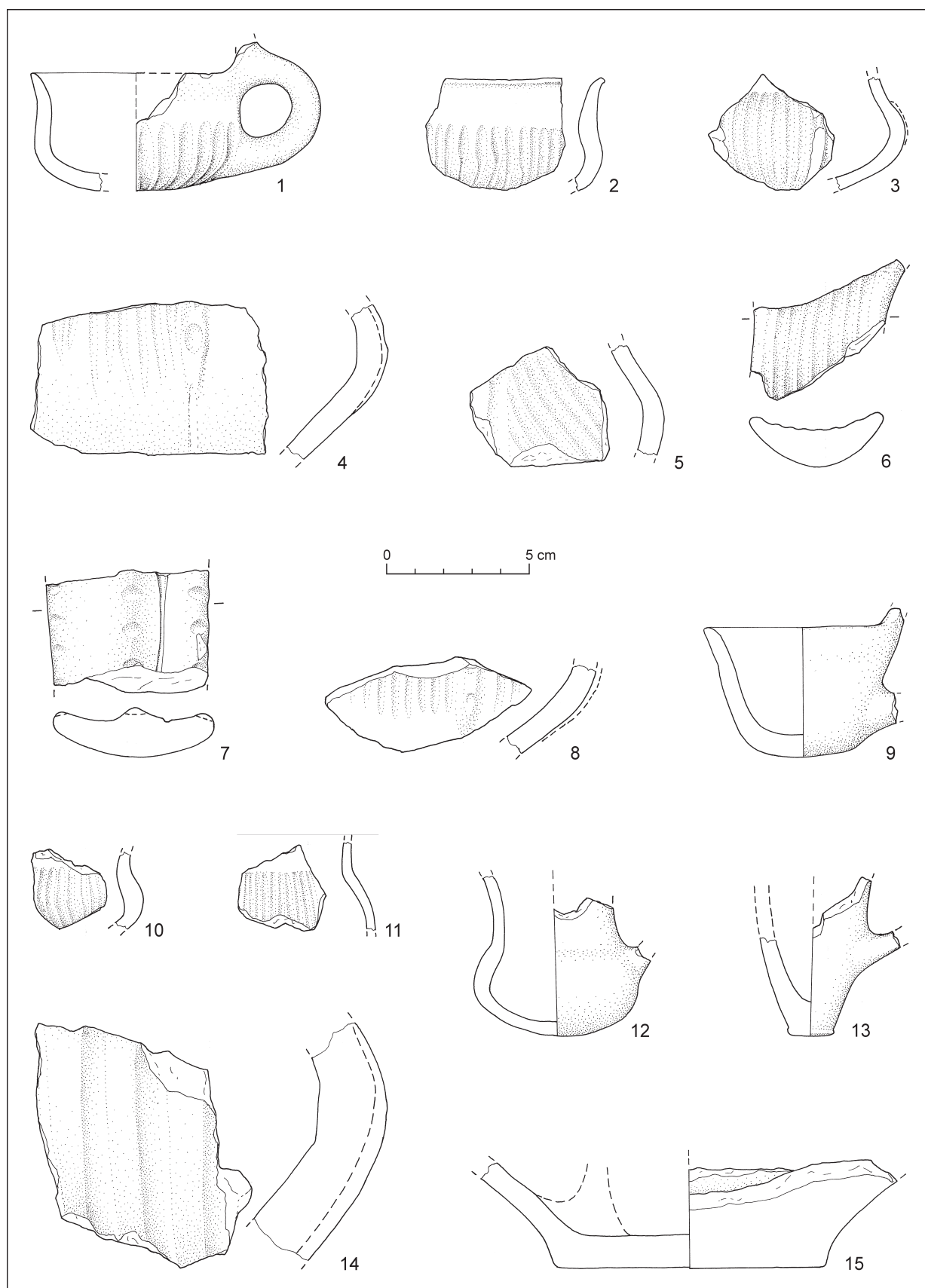
Pl. I. Lontov, U Litaša site. Selected pottery material of the Baden culture.

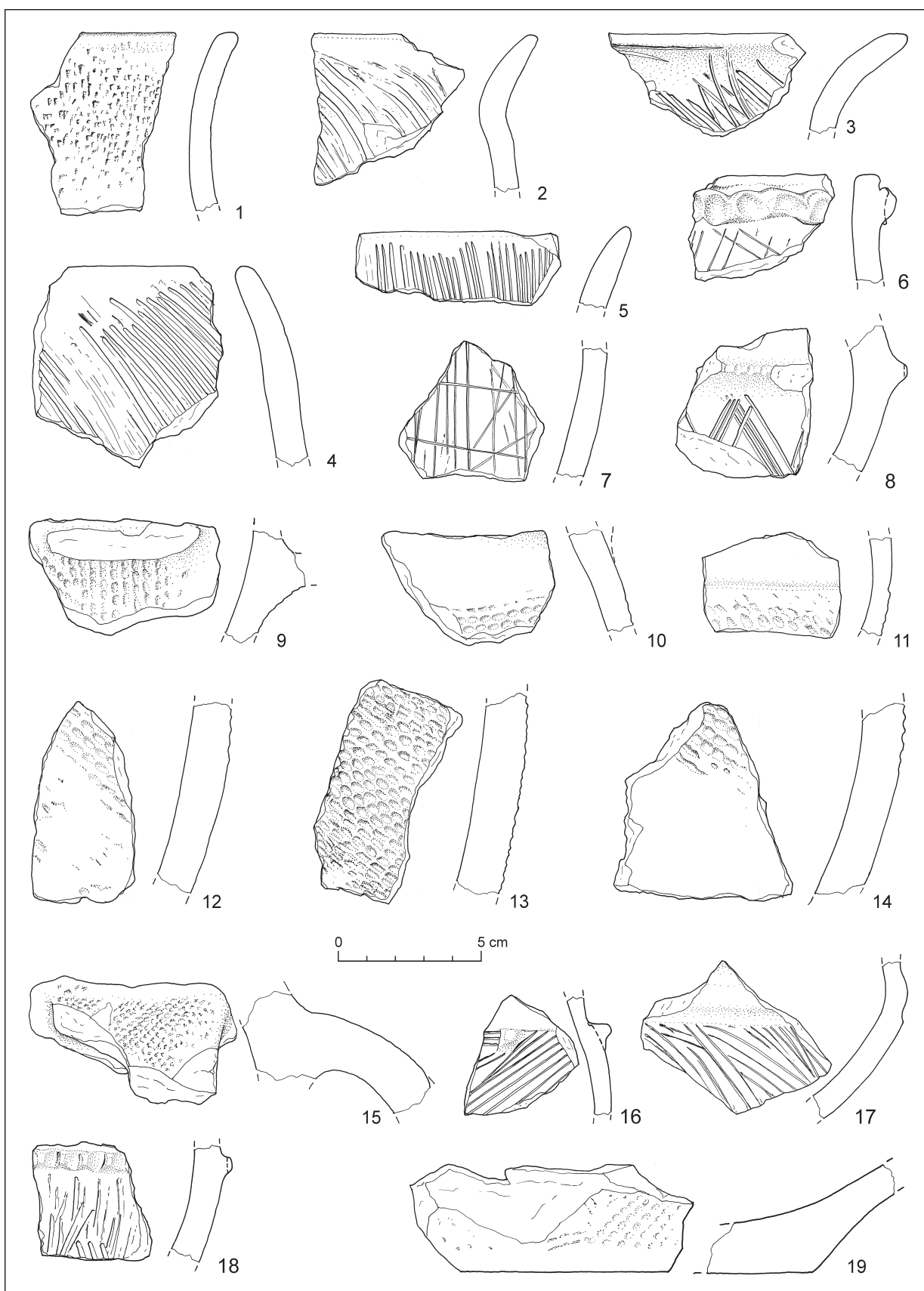
Pl. II. Lontov, U Litaša site. Selected pottery material of the Baden culture.

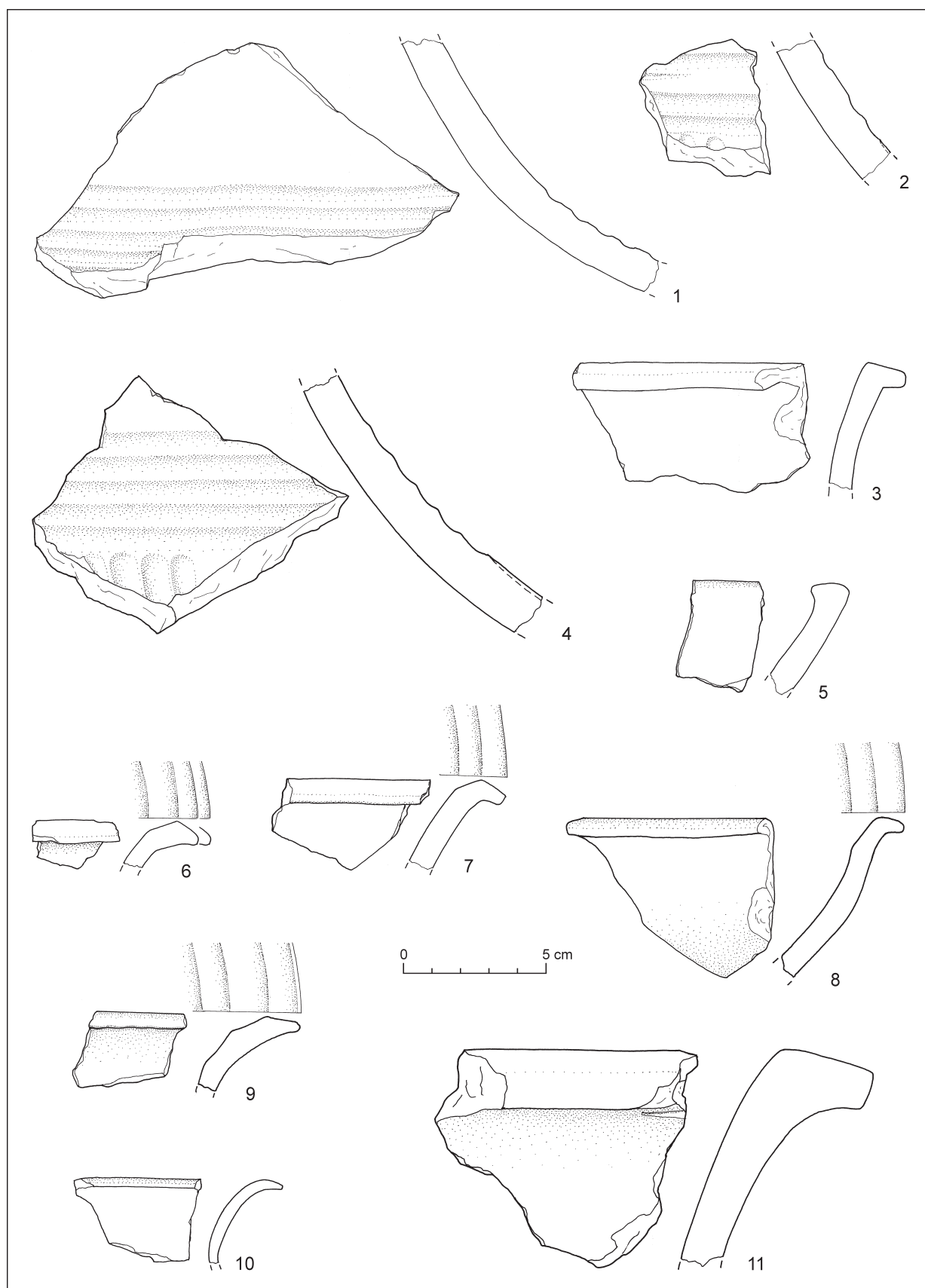
Pl. III. Lontov, U Litaša site. Selected pottery material of the Baden culture.

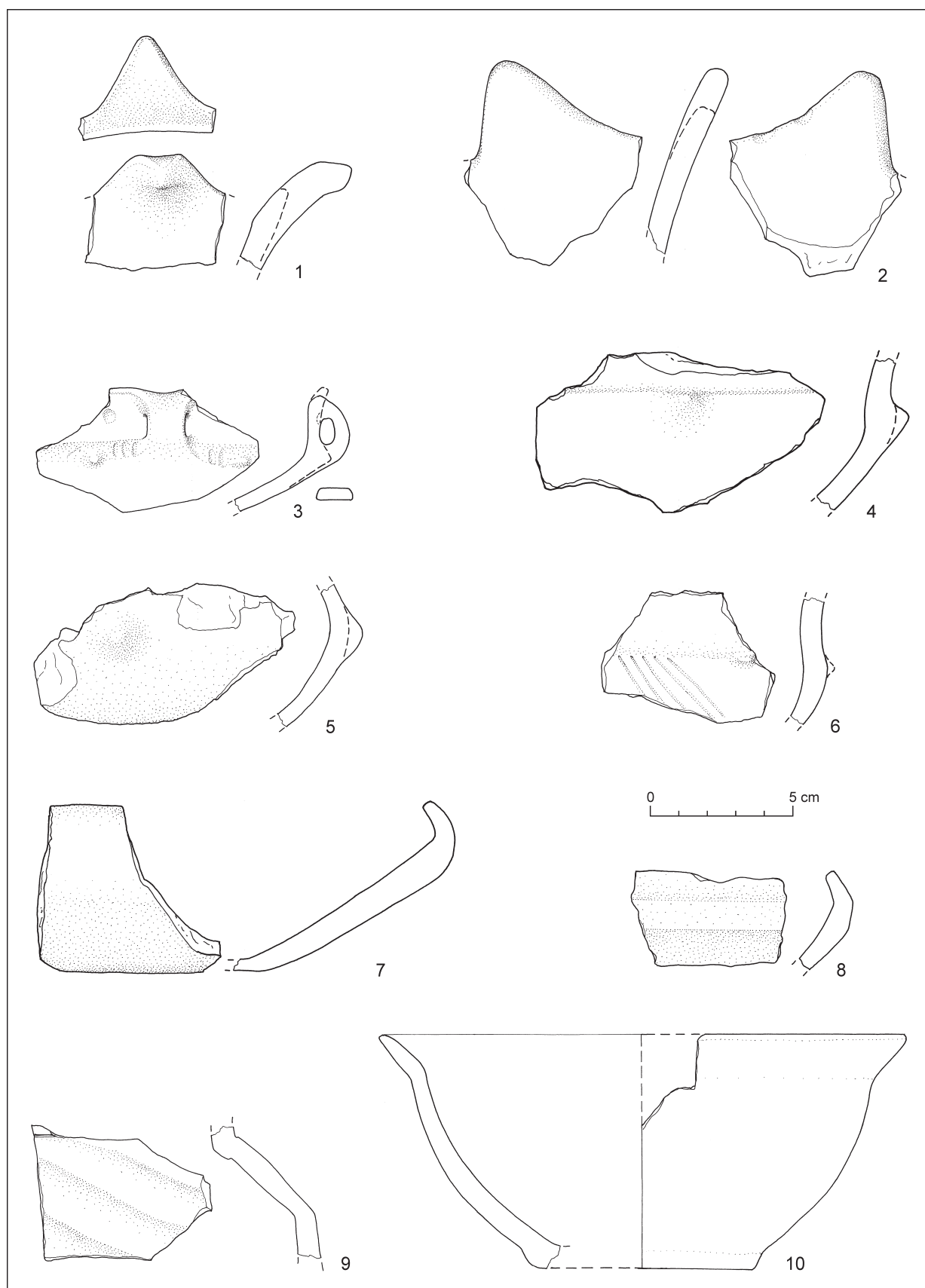
Pl. IV. Lontov, U Litaša site. Selected pottery material of the Baden culture.

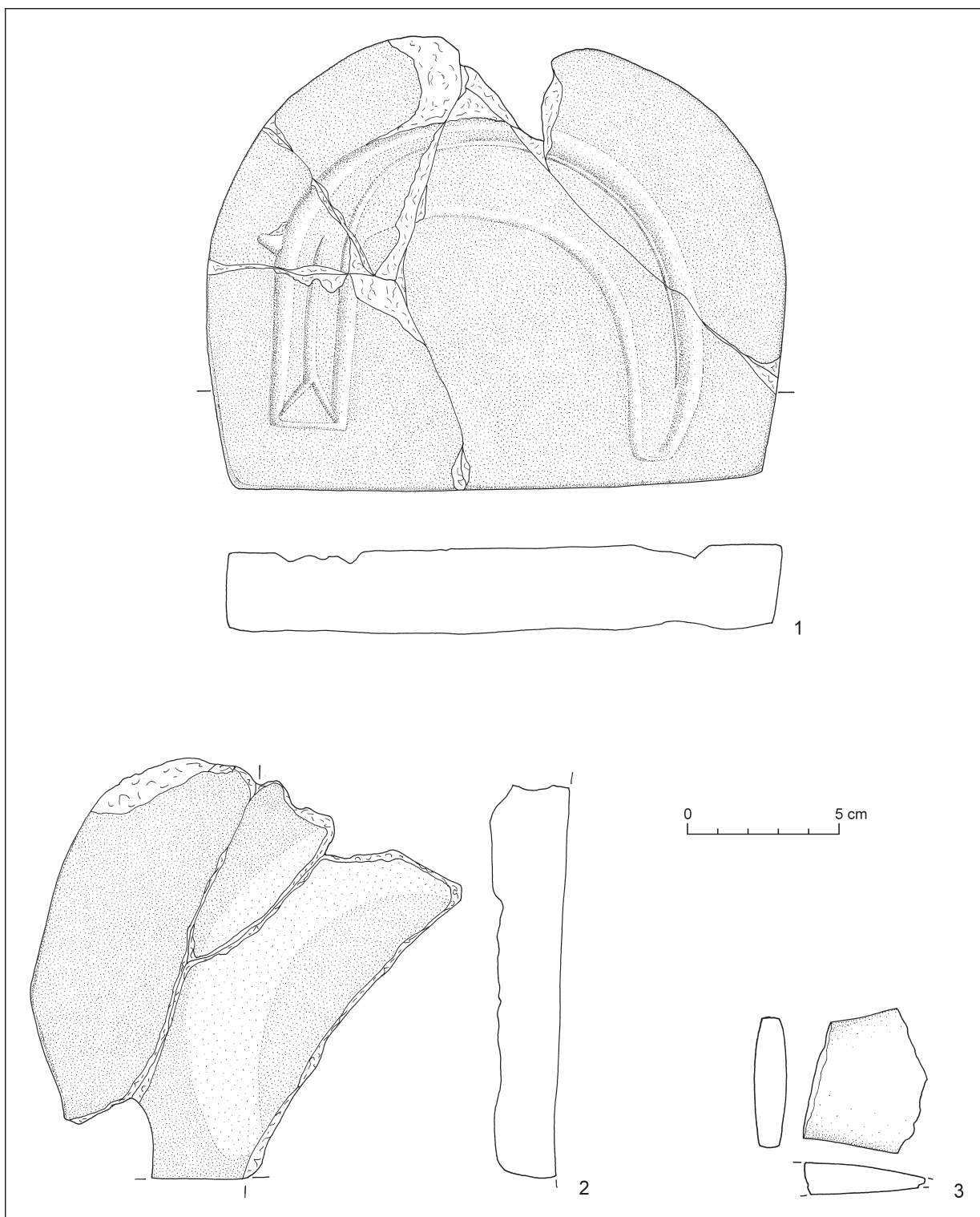
Pl. V. Lontov, U Litaša site. Selected pottery material of the Hatvan culture.

Pl. VI. Lontov, U Litaša site. Selected pottery material of the Urnfield culture.

Pl. VII. Lontov, U Litaša site. Selected pottery material of the Urnfield culture.

Pl. VIII. Lontov, U Litaša site. 1 – sickle casting mould – lower part; 2 – top board of the casting mould; 3 – fragment of a bronze axe.

LITERATURE

- Bartíková 2009 – M. Bartíková: *Odlievacie formy z doby bronzovej na Slovensku*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta. Bratislava 2009. Unpublished.
- Bátora 1978 – J. Bátora: Pohrebisko lužickej kultúry v Medovarciach. *Archeologické rozhledy* 30, 1978, 241–249, 355–356.
- Janšák 1938 – Š. Janšák: *Staré osídlenie Slovenska. Dolný Hron a Ipel' v praveku*. Turčiansky Sv. Martin 1938.
- Horváthová 2010 – E. Horváthová: *Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia*. Nitra 2010.
- Cheben 1984 – I. Cheben: Sídliisko badenskej kultúry v Bini. *Slovenská archeológia* 32, 1984, 147–177.
- Cheben 2015 – M. Cheben: Geofyzikálna prospekcia na Slovensku v rokoch 2010 až 2014. *Študijné zvesti AÚ SAV* 57, 2015, 111–139.
- Kovárník 1986 – J. Kovárník: Zur Frage der Verbreitung der Kreisgräben in der Kultur mit mährischer bemalter Keramik im Kreise Znojmo. In: B. Chropovský/H. Friesinger (eds.): *II. Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur*. Nitra – Nové Vozokany 5.–9. November 1984. Nitra – Wien, 151–161.
- Kujovský 2018 – R. Kujovský: Popolnicové pohrebisko Žitavany-Kňažice. *Slovenská archeológia* 66, 2018, 235–336.
- Kuzma 2005 – I. Kuzma: Kruhové priekopové útvary na Slovensku – aktuálny stav. In: I. Cheben/I. Kuzma (eds.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín* 2004. Nitra 2005, 185–223.
- Lichardus/Liptáková 1962 – J. Lichardus/Z. Liptáková: Archeologický prieskum trasy ropovodu Družby na úseku Rimavská Sobota – Šaľa v roku 1961. *Archeologické rozhledy* 14, 1962, 776–793, 803.
- Nevizánsky 1999 – G. Nevizánsky: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku. *Slovenská archeológia* 37, 67–89.
- Němejcová-Pavúková 1974 – V. Němejcová-Pavúková: Beitrag zum kennen der Postboleráz-entwicklung der Badener Kultur. *Slovenská archeológia* 22, 1974, 237–360.
- Němejcová-Pavúková 1981 – V. Němejcová-Pavúková: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe. *Slovenská archeológia* 29, 1981, 261–296.
- Novotná/Soják 2013 – M. Novotná/M. Soják: *Veľká Lomnica – Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra*. Nitra 2013.
- Parma 2011 – D. Parma: *Sídelní areály střední a mladší doby bronzové z trasy dálnice D1 u Vyškova. Katalóg. Část 1. Pravěk. Supplementum 22*. Brno 2011.
- Podborský 1988 – V. Podborský: *Těšetice-Kyjovice 4. Rondel osady lidu s moravskou malovanou keramikou*. Brno 1988.
- Tirpák 2011 – J. Tirpák: *Aplikovaná geofyzika v nedeštruktívnej archeológii*. Nitra 2011.

Manuscript accepted 21. 4. 2019

Translated by Viera Tejbisová

Mgr. Petra Chebenová
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
petra.chebenova@savba.sk

Mgr. Michal Cheben
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
michal.cheben@savba.sk

Nedeštruktívny výskum v katastrálnom území obce Lontov

Povrchová, letecká a geofyzikálna prospekcia

Petra Chebenová – Michal Cheben

SÚHRN

V roku 2016 sa v katastrálnom území obce Lontov uskutočnila komplexná archeologická prospekcia s cieľom overiť a vyhľadať nové archeologické lokality. Na výskum boli využité metódy nedeštruktívnej archeológie (letecký prieskum, geofyzikálne meranie pomocou magnetometra a systematické povrchové prieskumy), uskutočnené na

dvoch polohách v katastri obce, vzdialené od seba približne 1 km; poloha U Litaša a poloha Nad kostolom. Archeologická prospekcia priniesla mnoho nových poznatkov, ktoré rozšírili archeologické bádania v skúmanom regióne. Vyhľadávanie archeologických nálezov klasickým spôsobom, ako je metóda povrchového zberu, poskytl

na skúmaných lokalitách povrchové dôkazy tak v podobe rozptýlenia artefaktov, ako aj v detekcii sídlisk z rôznych dejinných období.

Na ostrožnej polohe U Litaša sa geofyzikálnym výskumom zistili až tri opevnenia rôznych pôdorysov. V severovýchodnej časti, na výraznej terénnej elevácii, sa zachytil polkruhový opevnený areál I, ktorý tvorí priekopa a palisáda. Vyzbieraný keramický materiál v okolí opevnenia poukazuje na osídlenie zo staršej doby bronzovej (hatvanská kultúra). Ďalší opevnený areál II sa nachádza južne, ani nie 70 m od opevnenia zo staršej doby bronzovej. Rovnako aj toto opevnenie bolo vybudované na výraznej terénnej vlne. Ide o fortifikačný systém, ktorý tvoria dve priekopy a palisáda. Vstup do opevnenia sa geofyzikálnym meraním nezachytil. V tomto prípade možno uvažovať o drevených mostoch, ktoré mohli byť vybudované cez priekopy. Ďalšou možnosťou je, že vstup bol situovaný z východnej strany opevneného objektu, ktorej časť bola zničená eróziou. Okolo celého kvadratického opevnenia sa na mape magnetických anomálií objavila výrazná úzka líniová štruktúra v tvare polkruhu, ktorá sa interpretuje ako palisáda. Z tohto priestoru sa podarilo vyzbierať črepový materiál hlavne z neskorej doby kamennej, čo by mohlo poukazovať na osídlenie badenskej kultúry. Posledné zachytené opevnenie III s kvadratickým pôdorysom sa nachádza v južnej časti meranej plochy, približne 100 m od predchádzajúceho objektu. Táto fortifikácia bola taktiež umiestnená na výraznej terénnej elevácii. Priekopa sa v južnej a čiastočne vo východnej časti nezachovala, pravdepodobne v dôsledku erózie. Datovanie opevnenia nie je nateraz jasné, a to z dôvodu absencie signifikantného keramického materiálu v jeho priestore. Mohlo by ísť buď o hospodársky objekt, ako napríklad ohrada pre zvieratá, alebo ide o opevnenie, ktoré plnilo vojenskú funkciu. V každom prípade možno opisovaný objekt predbežne datovať do obdobia stredoveku až novoveku. Okrem opevnených areálov sa na skúmanej ploche zachytili dve výrazné rovnobežné líniové magnetické anomálie prechádzajúce cez celú meranú plochu v smere sever – juh. Je pravdepodobné, že ide o najmladšie objekty (priekopy/jarok) na lokalite. V tomto prípade možno uvažovať aj o ceste. V priestore opevnených areálov I až III, ako aj v ich okolí sa zachytilo nespočetné množstvo magnetických anomálií, ktoré možno interpretovať ako sídliskové objekty. Prevládajú objekty pravidelného kruhového alebo oválneho

pôdorysu s rôznymi rozmermi. Na mape magnetických anomálií sa nedali jednoznačne určiť plochy alebo miesta, kde by sa mohlo uvažovať o zástavbe.

Na základe prezentovaného materiálu je možné sídlisko datovať od mladšej doby kamennej. Okrem pár črepov kultúry lineárnej keramiky/železovskej skupiny, ktoré možno priradiť bukovohorskej kultúre, malo na sídlisku najväčšie zastúpenie osídlenie z konca doby kamennej. Keramický materiál poukazuje na osídlenie badenskej kultúry. Výsledky analýzy výzdobného štýlu uplatneného na keramických zlomkoch potvrdili osídlenie zo staršej fázy badenskej kultúry (stupeň Baden II), ktoré pokračovalo aj v nasledujúcom stupni Baden III. Časť zozbieraných nálezov potvrdzuje osídlenie aj v nasledujúcom období. Z doby bronzovej sa zozbieral materiál z jej staršieho časového úseku, a to tak z hatvanskej kultúry, severopanónskej kultúry, ako aj z doby popolnicových polí. Jedným z najvýznamnejších nálezov tejto prospekcie bolo nájdenie takmer celej odlievacej formy na kosáky.

Na druhej skúmanej polohe Nad kostolom sa okrem trojpriekopového rondelu podarilo zachytiť dve súvislé línie (priekopy) nachádzajúce sa na západnej strane rondelu. Tieto dve rovnobežné priekopy možno interpretovať ako prístupovú cestu, nakoľko vedú priamo do západného vstupu kruhového útvaru. Na Slovensku ide o prvý takýto objav, keďže sa doterajšie magnetometrické merania väčšinou sústredili iba na samotný objekt (rondel, resp. kruhový útvar). Vo vnútri ako aj mimo kruhového útvaru sa zachytili archeologické objekty prevažne pravidelného kruhového alebo oválneho pôdorysu veľkých i menších rozmerov. Východne od severného vstupu je nevýrazne viditeľný objekt obdĺžnikovitého pôdorysu (predeleného na dve časti). Či ide naozaj o žlab dlhého domu potvrdí až archeologický výskum. Magnetometrom zaznamenaný kruhovitý útvar z katastra obce sa radí medzi veľké rondely a je druhým najväčším spomedzi všetkých doteraz geofyzikálne zdokumentovaných rondelov na území Slovenska. Zo skúmanej polohy sa nepodarilo vyzbierať žiadny signifikantný materiál, preto ho rámcovo možno datovať do obdobia lengyelskej kultúry.

Za posledné roky ukázalo geofyzikálne meranie svoju nepopierateľnú prednosť a efektívnosť pri lokalizácii nových nálezísk. Svedčia o tom aj obe skúmané plochy v katastri obce Lontov, ktorých namerané dáta priniesli až prekvapujúce výsledky.

CENTRAL EUROPEAN IMPULSES IN EASTERN EUROPE IN THE EARLY SECOND MILLENNIUM BC¹

STANISLAV GRIGORIEV

Eastern European cultures of the beginning of the 2nd millennium BC, first of all, Babino and Abashevo, to a lesser extent Lola and Sintashta, have some Central European inclusions, indicating migration from west to east during this period. This makes it possible to establish chronological relations of the complexes of Eastern Europe, the Urals and Kazakhstan at the transition from the Eurasian Middle to Late Bronze Age with the Central European Early Bronze Age² complexes. Most of the parallels between these regions are dated within broad chronological frameworks. However, comparison of the whole complex of common features allows determining the initial date of the discussed Eastern cultures within phase A1c of Central Europe, which is in a good agreement with radiocarbon dates. Analysis of these materials shows that components formed on the post-Bell-Beaker and post-Corded basis penetrated into Eastern Europe. At the same time, there was a flow from the south, and it is possible that it reached Central Europe.

Keywords: Sintashta culture, Babino culture, Reinecke chronology, Central European analogies, Early Bronze Age.

INTRODUCTION

Several years ago, I proposed synchronization of the early stages of the Sintashta and Babino cultures with the phase A1b, based on the similarity of Babino materials with the Untervölbling and Straubing cultures in Central Europe and an idea of their formation as a result of eastern impulses (Grigoriev 2002, 388–390; 2018b, 44). Later, R. O. Lytvynenko (2009; 2013) reversed the direction of these pulses, but left the same date. In addition, in our constructions we used the older two-term scheme for dividing the older EBA phase, and not the modern three-term one. Therefore, we will try here to determine the chronological frameworks of particular types, and the possibilities that they provide for justifying synchronization with Eastern European cultures. We will discuss also those types that, being typical for Central Europe, did not appear in Eastern Europe, since this may be an additional basis for chronological interpretations. The period under discussion was dynamic, with a complex interaction of multidirectional impulses and local components. Here we avoid this and discuss only European parallels in eastern cultures with the aim to determine their position in the chronological system of P. Reinecke.

PERIODIZATION OF THE CENTRAL EUROPEAN EBA

In recent years, phase A1c has appeared inside Reinecke's stage A1, in addition to phases A1a

and A1b, which makes it possible to clarify the chronology of the eastern complexes. In general, the periodization of the Central European EBA is given in the table 1 which is based on works of only some authors (Bátora 2018; Jaeger/Kulcsár 2013; Kiss et al. 2015; Neugebauer 1991). A real situation is more complex, since some cultures existed longer within individual areas, many their stages do not strictly correspond to the periods in a scheme with horizontal lines. And in the European chronological studies there are many discussions about this, which we not discuss here.

BURIAL RITE

R. O. Lytvynenko drew an important conclusion about the similarity of funeral rite of Babino culture with that of the cultures in southern Germany and Austria: a presence of 'bipolar opposition' based on gender. For the early stage of Babino culture, men burials are contracted on the left side oriented west, and women are on their right side oriented east (Lytvynenko, R. A. 2009, 7). This rite is actually typical of the burials of many EBA groups in this region: Straubing, Untervölbling, Adlerberg, Ries, Neckar, Singen, Mureș. Moreover, men are always on their left side oriented north, and women on the right side oriented south. And it was probably a heritage of the Bell-Beaker culture with its contracted burials (men on the right side oriented south, and women on the left side

¹ This paper was written in the frame of project: 'Local processes and eastern influences at the transition from the Early Bronze Age to the Middle Bronze Age in Central Europe' by Slovenská akademická informačná agentúra.

² Further in the text abbreviations will be used: Early Bronze Age – EBA, Middle Bronze Age – MBA, Late Bronze Age – LBA.

Table 1. Periodization of the Early Bronze Age cultures in Central Europe.

Phases Reinecke	Phases Hungary	Southern Germany	Lower Austria	Czechia, Moravia	Western Slovakia	Central Slovakia	Eastern Slovakia	Hungary	Poland
B1	MBA 3	Tumulus	Tumulus, Věteřov	Tumulus, Věteřov, Madarovce	Tumulus, Madarovce	Madarovce, North-Panonian, Otomani-Füzesabony	Otomani-Füzesabony	Koszider period, Vatya III	Trzciniec-Komarov
A2c	MBA 3	Arbon	Věteřov	Věteřov	Věteřov, Madarovce	Madarovce, North-Panonian, Otomani-Füzesabony	Otomani-Füzesabony	Szőreg 5, Vatya III, Encrusted Pottery	Trzciniec-Komarov
A2b	MBA 2	Arbon	Věteřov, Unterwölbling	Únětice Věteřov	Únětice Madarovce	Madarovce, Otomani-Füzesabony, Hatvan	Otomani-Füzesabony	Wieselburg-Gáta, Szőreg 4, Vatya II, Encrusted Pottery	Trzciniec-Komarov
A2a	MBA 1	Straubing, Adlerberg	Unterwölbling	Únětice	Únětice	Hatvan	Košťany, Otomani	Wieselburg-Gáta, Szőreg 3, Encrusted Pottery, Vatya Ia,Ib	Mierzanowice
A1c	EBA 3	Straubing, Adlerberg	Unterwölbling	Únětice	Únětice-Nitra	Hatvan	Košťany, Otomani	Vatya Ia, Nagyrev II, Wieselburg-Gáta, Szőreg 2, Kisapostag 3	Mierzanowice
A1b	EBA 3	Straubing, Adlerberg	Unterwölbling	Early Únětice	Nitra	Hatvan	Košťany, Otomani	Wieselburg-Gáta, Szőreg 1, Nagyrev, Kisapostag 2	Mierzanowice
A1a	EBA 2b	Bell Beaker, Epi-Corded	Gemeinlebarn I	Proto-Únětice	Nitra	Hatvan	Košťany, Otomani	Proto-Kisapostag	Proto-Mierzanowice
A0	EBA 2a	Bell Beaker, Epi-Corded	Oggau-Ragelsdorf	Bell Beaker	Bell Beaker	Bell Beaker	Chlopice-Veselé, Nyírség-Zatin	Leithaprodersdorf, Somogyvár-Vinkovci	Epi-Corded, Bell Beaker
Enolithic	EBA 2a	Bell Beaker, Corded Ware	Bell Beaker	Bell Beaker	Bell Beaker	Makó-Kosihy-Čaka	Corded Ware	Bell Beaker, Makó-Čaka	Corded Ware

orientated north). But there is a difference in the discussed groups from Babino: all orientations are meridional. Individual burials with a latitudinal orientation are known only in the northern groups of the region: Ries, Adlerberg and Neckar (*Bertemes/Heyd 2015, 6; Heyd 2007, 94; Lutteropp 2009, 328, 330, 336, 339–348, 355, 358; Neugebauer 1991, 83–86*). Possibly this may be explained by an influence of the Corded Ware cultures in which this orientation dominated, but the gender opposition was also typical: men were buried on the right side, and women on the left, all facing south (*Dresely 2004, 99, 100, 102, 105–107; Heyd 2004, 187; Neugebauer 1991, 86*). An identical rite is known in the Chłopice-Veselé culture in southern Poland and Slovakia (*Bátora 2018, 267*).

Studies of the Jelšovce cemetery in Slovakia showed that the latitudinal orientations with significant deviations were typical of the Nitra and Únětice cultures, which is closer to the Babino culture rite. But men were buried on the right, and women on the left side, all facing south, which was typical of the cultures of this area (for example, Nitra – *Vladár 1973, 125, 128*), although in the indigenous Únětice area, in Moravia, both sexes lie on the right side. Bipolarity and sexual demorphism were characteristic there for neither Proto-Únětice nor classical Únětice stage (*Peška 2005, 316*). In the Jelšovce cemetery there is only a small group of Nitra burials facing north (*Bátora 2000, 451, 452, 463, 464, 478*), and this is the only relatively accurate analogy to the Babino culture rite in Central Europe.

Thus, today we do not know exact analogs of the Babino culture funeral rite in Central Europe, which does not allow us on this basis to link its sources to a particular territory or chronological period. But even in Europe, the discussed features have variations. Therefore, the strict parallel is only the fact of the presence of bipolar burials. It can be assumed that, since the meridional orientations were typical of the cultures inherited the Bell-Beaker traditions, and the latitudinal orientations can be traced back to the Corded Ware culture tradition, the Babino culture rite could be associated with one of the epi-Corded cultures. But, since we are talking about the transfer of the general principle, its date in the European space is extremely wide, covering the late Eneolithic and a significant part of the EBA (A0–A2b), which does not allow using this feature in chronological studies. However, this parallel is very important from the point of view of the interpretation of the borrowings from Central Europe, which will be discussed below. The transfer of social and gender relations, reflected in the cult practice (and,

therefore, included in some mythological system), is impossible without the migration.

Ceramics

It should be noted that so far we have not been able to find anything in common with the Central European ceramic complexes in Sintashta, Babino and Lola ceramics. The Near Eastern and Eastern European components are more expressed in the Sintashta culture ware, the Eastern European and Caucasian components in the Lola ware, and the Eastern European components in Babino culture. The only exception is the Abashevo culture. R. A. *Mimokhod (2018, 41)* quite rightly determined that it was formed simultaneously with the post-Catacomb block, and its funeral ritual, costume, set of copper ornaments and ceramics are based on Central European traditions. For ceramics (Fig. 1: 31) we can find very close parallels in the late Bell-Beaker culture. Probably, in general this conclusion is correct, but it is not based on a detailed comparison of ceramic complexes with different periods of the Bell-Beaker culture, but on already existing ideas about chronology. In fact, in the Bell-Beaker culture of Moravia and Austria, ornamental motifs identical to those of Abashevo culture are more characteristic for the Eneolithic stages A and B and less for stages C and D of the final Eneolithic and the transition to the EBA. So far, these stages have no reliable stratigraphic confirmation (*Metzinger-Schmitz 2004, 157, 236, fig. 63; pl. 41b*). But a vessel with the 'Abashevo' decoration is present in a burial of the Vaty culture I period (*Vicze 2011, 84*). This means, the conclusion about the connection of Abashevo culture ceramics with the Bell Beaker culture ceramics or cultures formed on its basis is quite fair, but without detailed comparisons it gives a date from the late Eneolithic to the beginning of the younger EBA phase.

For Babino and Sintashta cultures, against the background of missing direct analogies to form and ornamentation of ceramics, the only possible parallel are applied cordons, due to which Babino culture was previously called 'Multi-Cordoned Ware culture' (Fig. 1: 7, 8). For the Sintashta culture (and, probably, for late Catacomb complexes), some southern impulses could be a source of the cordons (*Grigoriev 2002, 94–96*), but for the Babino culture a Central European source is partly admissible (although a late Catacomb source is more probable). But cordons are present on the Central European ware from the final Eneolithic to the MBA (Fig. 2: 43, 44). Therefore, without a detailed comparison of Babino culture ceramics with Central European ware, we cannot use this feature for dating.

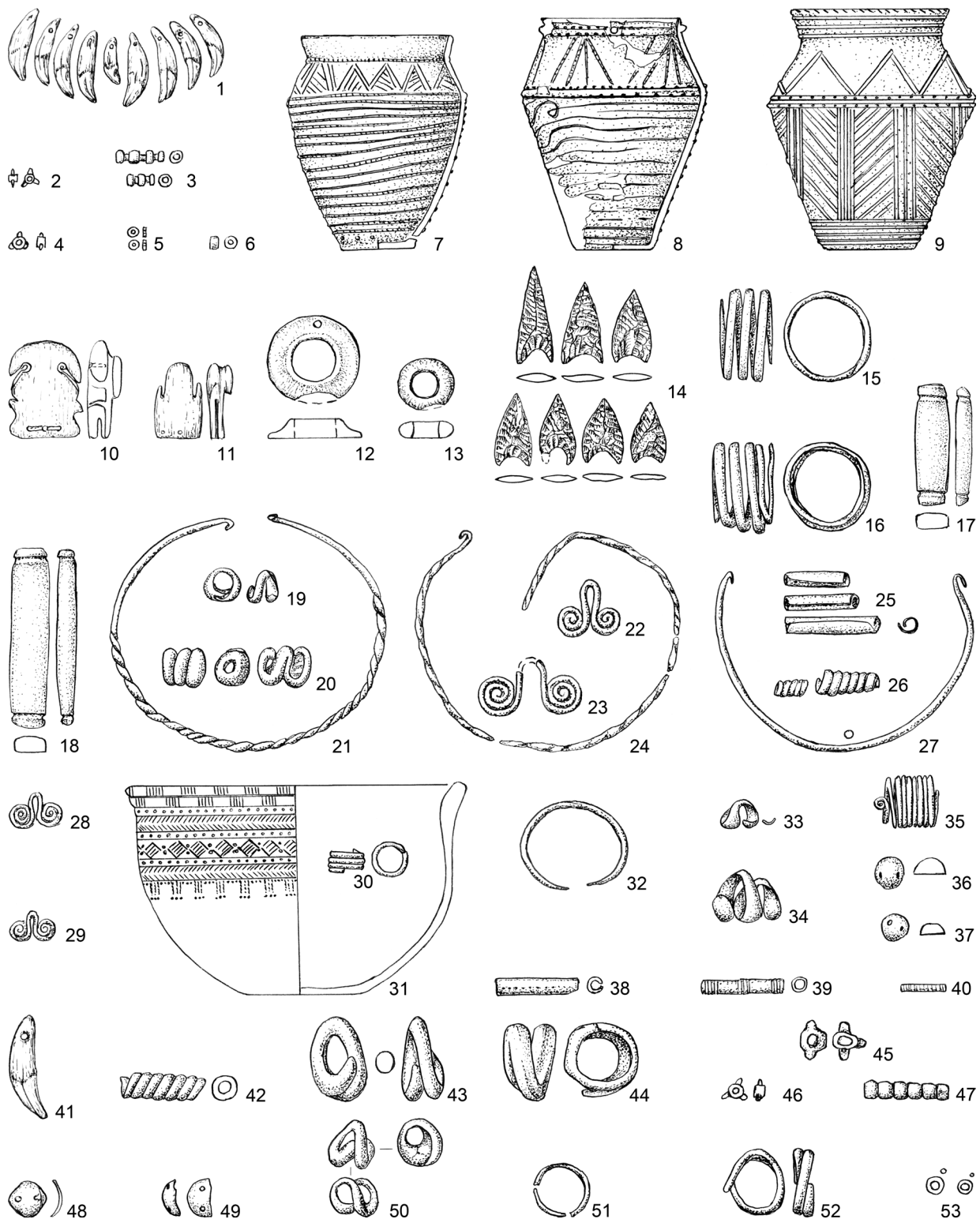

Fig. 1. Artifacts of Babino (1–27), Abashevo (28–40), Lola (41–49) and Sintashta (50–53) cultures. 1–41 – pendants of animal fangs; 2, 4, 45, 46 – faience beads with protrusions; 3, 47 – faience segmented beads; 5, 6, 53 – round and cylindrical faience beads; 7–9, 31 – ceramic vessels; 10, 11 – bone figured buckles with a hook; 12, 13 – round bone buckles; 14 – flint arrowheads; 15, 16 – spiral bracelets; 17, 18 – stone wristguards; 19, 33, 43, 44, 50 – grooved pendants in 1.5 revolutions; 20, 34 – grooved pendants in 1.5 revolutions with a reverse loop; 21, 24, 27 – neck rings; 22, 23, 28, 29 – glass-shaped pendants; 25, 38, 39 – tube-shaped pendants; 26, 40, 42 – spiral pendants; 30, 35, 52 – spiral finger rings; 32 – bracelet from wire; 36, 37, 48, 49 – hemispherical platelets with two holes (made by O. Orlova after Grigoriev 2015; Lytvynenko 2011; 2013; Mimokhod 2012; 2018).

Metal objects

For European metallurgy of the A1 period, the so-called *Blech- und Drahtindustrie* was typical, when most objects were made of wire and foil. One of the most striking manifestations of this industry are ornaments made of foil in the *form of willow leaf* (Fig. 2: 1). Chronological differences between them are not great, but for the earlier forms, a less pronounced middle rib is characteristic than for the later ones. They are found in the context of several cultures: Chłopice-Veselé, Nitra, Košťany (Vladár 1973, pl. I–VI, and others; Bátorá 2018, 171, 177). For later cultures, these objects are not typical, and are completely absent in the Babino, Lola, Abashevo and Sintashta cultures, which indicates their later chronological position. This is confirmed by the presence of similar objects in the earlier Fatyanovo culture, which was formed under the European influence (Kuzmina 2002), therefore it seems to be doubtful the date within the framework of A1b phase and earlier.

Pendants, bracelets and rings made of wire were widely used in Central and Eastern Europe (Fig. 1: 30, 52; 2: 4–10). There is a great typological variety of these simple forms. But the main differences can be identified by several features: the manufacture from single or double wire, the presence of one to three revolutions, reverse loop, closed ends, or they go over each other. Simple objects from wire with round cross-section appeared in the late Eneolithic and existed throughout the Bronze Age (Bertemes/Heyd 2015, fig. 5). Moreover, already in the early stages there are rings and pendants of double wire with the reverse loop and without it. They are present throughout the Nitra culture, in the Košťany culture, starting from the proto-Košťany phase and in other epi-Corded cultures (Mierzanowice, Stryżów), and they coexisted with simple forms (Bátorá 1983, pl. IV; 2000, 321; 2018, 171; Vladár 1973, pl. I–VI etc.).

The same situation with the coexistence of different types preserved in the Slovakian Ůnětice culture (Bátorá 2000, 353; Chropovský 1960, 63, fig. 27: 11–14), and in phase Ia of the Vátya culture in Hungary (Bóna 1975, 50). Simple finger rings and ring pendants in two and three revolutions of wire are found in the Dunaújváros-Duna-dűlő cemetery in Hungary in burials of several stages: Kisapostag culture, Vátya I and II (Více 2011), and also in the Szőreg and Wieselburg culture (Bóna 1975, 100, 245) and Ůnětice-Maďarovce graves (Vladár 1973, pl. XXXIV). But at the same time, there are objects of double wire in Ůnětice culture burials (Podborský 2004, 185, fig. 3), bracelets and rings of double wire with the reverse loop in the Ůnětice-Maďarovce complexes (Vladár 1973, pl. XXXIV). And later,

in the Maďarovce culture burials of the Jelšovce cemetery in Slovakia, single-wire pendants coexist with double-wire pendants with the reverse loop (Bátorá 2000, 409).

In the east, in Babino culture, rings from single or double wire did not appear. Further, in Abashevo culture, there are various rings from one wire, but we do not know rings from double wire. However, the existence of all these types from the final Eneolithic to the end of the EBA precludes their use in chronological studies.

Copper *spiral pendants*, which are present in Babino, Lola, Abashevo and Voronezh complexes (Fig. 1: 26, 40, 42), are the typical Central European type penetrated into Eastern Europe during this period (Lytyvnenko, R. O. 2013, fig. 2: 21, 23; Mimokhod 2012, fig. 73; Pryakhin/Sinyuk 1983).

Unfortunately, this type existed for a long time (Fig. 2: 26–29). It first appeared in some Danube cultures in the Late Eneolithic (Bertemes/Heyd 2015, fig. 5). But on the Middle Danube they are not typical of the Nitra culture, and they appeared in the cultures of Ůnětice and Wieselburg. The earliest ones are known in burials of the Nitra-Ůnětice transitional phase (Bátorá 2000, 361; 2018, 172; Chropovský 1960, 68, fig. 27: 1), being present further in the later Ůnětice-Maďarovce and Maďarovce complexes, although in the latter they are rare (Bátorá 2000, 361; 2018, 173; Vladár 1973, pl. XXXIV). In eastern Slovakia, this type is known in the Košťany-Otomani phase (Bátorá 1983, pl. IX). Therefore, the time of this type existence covers the entire EBA (A0–A2), but they are most typical for the period A1c–A2b. However, it is difficult to rely on this range, since in Austria spiral pendants are present throughout the EBA (Neugebauer 1991, fig. 7: 1, 2).

To the south, in Hungary, spiral pendants are present from the beginning of the EBA and in the MBA (Bóna 1975, 69, 100, 159, 244; Dušek 1960, fig. 4; Polla 1960, 337, fig. 15; Více 2011). The later sites (Vátya II, Füzesabony and North-Pannonian) are characterized by long pendants, often from forged wire (Bátorá 2018, 191; Bóna 1975, 54), but sometimes these are also found in the period of Vátya I (for example, Více 2011, pl. 55; 59). The wide distribution of spiral pendants, rather than single finds, begins since the period Vátya Ia (Bóna 1975, 49, 50). If we rely on the fact that short pendants are characteristic of Eastern European cultures, and also on the fact that they are most characteristic of the A1c–A2b period in Slovakia and Hungary, we can take this range as a basis, but it would be more correct speak about the A1 period in general.

Another type, *tube-shaped pendants*, is present in sites of the Babino and Abashevo cultures (Fig. 1: 25, 38, 39; Mimokhod 2018, fig. 5: 15, 16; Lytyvnenko, R. O.

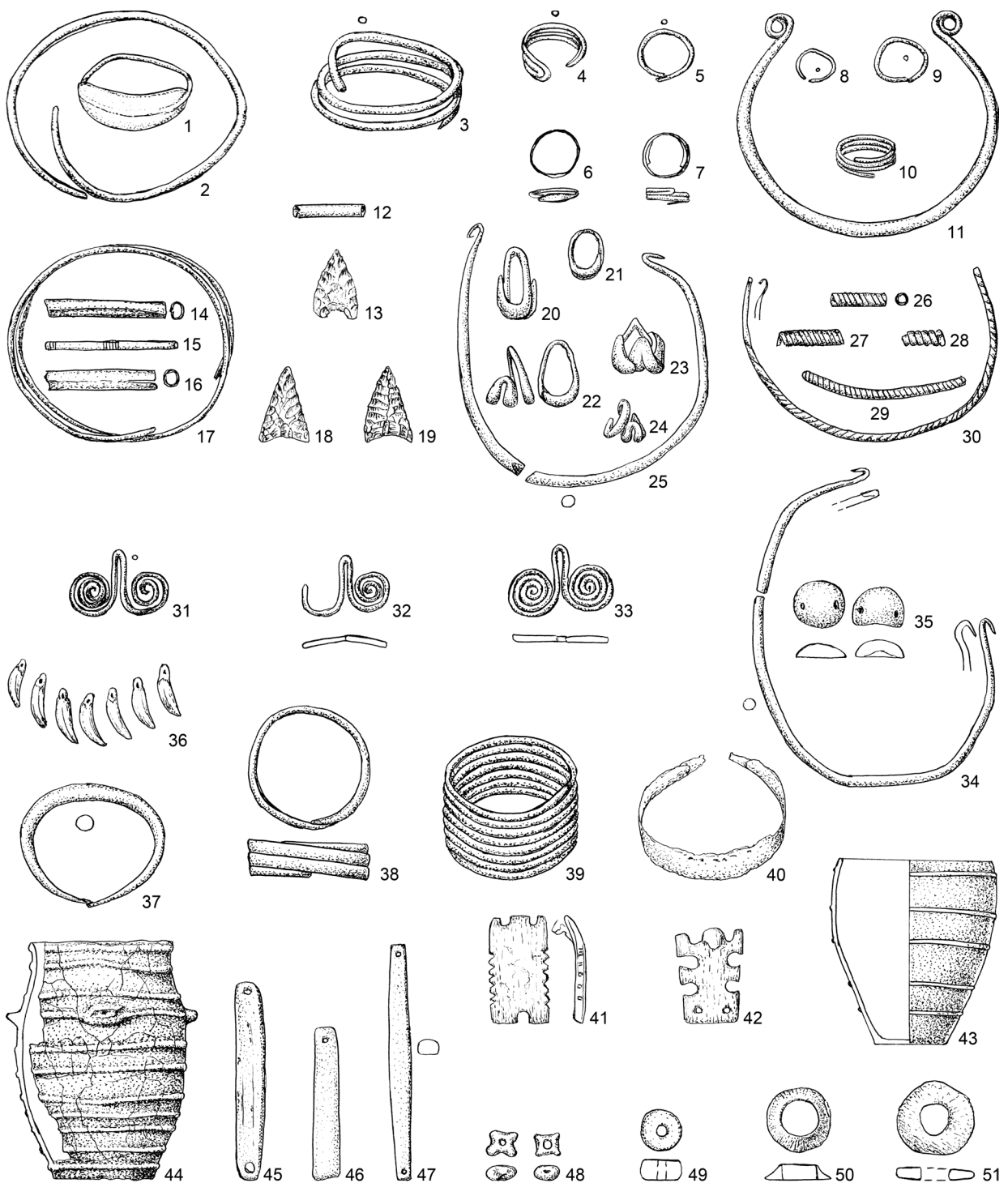

Fig. 2. Artifacts of Central European cultures: Nitra (1–5, 12, 13, 46, 47), Únětice (6–8, 10, 11, 15, 17, 19, 20, 23, 27, 36, 40, 45), Maďarovce (9, 21, 37, 39, 41, 42, 51), Kisapostag (14, 28), Vátya (16, 29, 31–33, 35, 38), Bell-Beaker (18), Nagyrév (22, 48, 49), Košťany (24), Hatvan, Veľká Lomnica (25, 30, 34), Gemeinlebarn I (26), Polada (43), Rhône (44) and Adlerberg (50). 1 – pendant in the form of willow leaf; 2, 17 – neck rings from wire; 3, 38, 39 – spiral bracelets; 4–10 – rings from wire; 11 – neck ring with looped ends; 12, 14–16 – tube-shaped pendants; 13, 18, 19 – flint arrowheads; 20, 21 – grooved pendants in 1.5 revolutions; 22–24 – grooved pendants in 1.5 revolutions with a reverse loop; 25, 30, 34 – neck rings from Veľká Lomnica; 26–29 – spiral pendants; 31–33 – glass-shaped pendants; 35 – hemispherical platelets with two holes; 36 – pendants of animal fangs; 37 – bracelet from a rod; 40 – diadem; 41, 42 – bone buckles; 43, 44 – ceramic vessels; 45–47 – stone wristguards; 48 – faience beads with protrusions; 49 – round faience beads; 50, 51 – round bone buckles (made by O. Orlova after Batora 2018; 2000; Budziszewski/Włodarczak 2010; Furmánek/Veljačik/Vladár 1999; Jiráň 2008; Lytvoynenko 2013; Neugebauer 1991; Novotná 1984; Vicze 2011).

2013, fig. 2: 27–29). In Central Europe (Fig. 2: 12, 14–16), this type appeared in the late Eneolithic (*Bertemes/Heyd* 2015, fig. 5), and in the Slovakian EBA it is present in the Nitra and Nitra-Únětice complexes (*Vladár* 1973, pl. I–III; VI and others; *Bátora* 1983, pl. VIII; 2018, 191). This type is then common in the Únětice, Košťany (classical phase) and Wieselburg cultures, and in the Untervölbling and Straubing groups (*Bátora* 2000, 360, 361; *Chropovský* 1960, 68; *Jiráň* 2008, fig. 26; *Veličák/Masnicová* 2004, 177). To the south, in Hungary, it is present in complexes of the Wieselburg culture and Szőreg group (phases 1 and 2), Nagyrév, Kisapostag, Vátya (I, II) and Encrusted Ware cultures (*Bóna* 1975, 49, 50, 54, 100, 217, 244; *Vicze* 2011). Thus, the time of its existence covers the entire EBA (A1–A2), and it is not applicable to solving chronological problems.

In the Sintashta, Abashevo and Babino cultures, and in the late Catacomb complexes there are grooved pendants in 1.5 revolutions (Fig. 1: 19, 33, 43, 44, 50; *Grigoriev* 2015, fig. 6–22: 1–10; *Lytvynenko, R. O.* 2011, fig. 3: 6–9; *Mimokhod* 2012, 168–171; 2018, fig. 5: 15, 16). In Central Europe, similar objects (Sibinian or Siebenbürgen pendants) are well known (Fig. 2: 20, 21). In Slovakia, the earliest are present in the Košťany culture, and then in all subsequent cultures of the EBA: Únětice, Únětice-Maďarovce phase, Maďarovce, Otomani-Füzesabony (*Bátora* 2018, 173). In Moravia and Lower Austria, they are known in the context of the classical Únětice culture and Unterwölbling group (*Bátora* 2000, 409–411; *Jiráň* 2008, fig. 26). In Hungary, the earliest similar pendant was found in a burial of the Nagyrév culture of the Dunaújváros-Duna-dűlő cemetery (*Vicze* 2011, pl. 3), and similar ones are found in the Vátya Ia complexes (*Bóna* 1975, 50). They are well represented in the later complexes of Füzesabony, Wietenberg, and Encrusted Ware cultures (*Bóna* 1975, 159, 185, 218; *Polla* 1960, 337, fig. 15). Thus, they existed from phase A1b (or A1c), and partly in the MBA. A variation of this type, pendants with a reverse loop (Fig. 1: 20, 34; 2: 22–24), which R. A. Mimokhod compares in the Abashevo and Central European complexes (*Mimokhod* 2018, fig. 5), are found in a burial of the Vátya I period in Hungary (*Vicze* 2011, pl. 46), and in the Košťany-Otomani phase in Eastern Slovakia (*Bátora* 1983, pl. V). This Vátya phase can be synchronized with the A1c–A2a phases.

Grooved bracelets are common in the Sintashta culture (*Grigoriev* 2015, fig. 6–21), and in Abashevo culture there are wire bracelets with different cross-sections (Fig. 1: 32). In Central Europe, grooved bracelets are unknown, and wire bracelets appeared already in the Chłopice-Veselé culture and the early phase of Nitra, then existing in the EBA cultures (Únětice and Maďarovce), disappearing by

the end of this period (*Bátora* 2018, 177, 178). Thus, these objects are dated by the phases A1–A2, and it is difficult to use them for dating. In the Gemeinlebarn F cemetery in Austria (its early phase is represented by Unterwölbling culture burials, the late by Věteřov-Maďarovce komplex) there are bracelets with round, oval, pointed-oval, D-shaped, rhombic and triangular cross-sections. More simple bracelets are usually earlier. Bracelets with sharp ends and round and oval cross-sections appeared for the first time in phase A1b, but in general this category of finds is not appropriate for precise dating (*Neugebauer* 1991, 30, 31). Nevertheless, they are a good parallel to the Abashevo culture objects.

Spiral finger rings and bracelets are known in the context of Babino and Abashevo cultures (Fig. 1: 15, 16, 30, 35; *Lytvynenko, R. O.* 2013, fig. 2: 16, 17). In Central Europe, spiral bracelets appeared at the end of the Eneolithic (*Chropovský* 1960, 64). Moreover, analogues of the Babino bracelets made of thick wire from the Aleksandrovsky hoard are found in the Proto-Únětice culture burial 56 of the Pavlov cemetery dated to 2210–2130 BC (*Peška* 2005, 315, fig. 58). Bracelets made of thick round or oval wire of the Wieselburg culture (*Bóna* 1975, 244) and Vátya I period (cf. figs. 1: 15, 16 and 2: 38) can be a definite analogy. But the problem is that different forms of thick spiral bracelets from wire existed, starting from the Nitra, Kisapostag and Vátya I cultures, and further in the Nitra-Únětice phase, Únětice culture, in the Únětice-Maďarovce and Košťany-Otomani phases (*Bátora* 2000, 353; *Chropovský* 1960, 64; *Vicze* 2011, pl. 13; 52). In the Szőreg group in Hungary, from the phases 1 and 2, bracelets with 3–5 revolutions appeared. In the later Szőreg group 4 and 5 complexes (i.e., from the Hajdúsámson horizon) bracelets with 8–9 revolutions appeared (*Bóna* 1975, 100, 101). Therefore, the idea has been expressed that lesser number of revolutions and a sharpened end are typical for early types (*Bátora* 2018, 178), and on this basis the Babino culture bracelets are relatively early. But it is impossible to clarify the chronology in this way, since the upper limiter in this case is the A2c phase, which is obviously late.

Neck rings found in the early Babino complexes (*Lytvynenko, R. O.* 2011, fig. 3: 1–3, 10) are made of rod, and two are of twisted rod, and have curved ends (Fig. 1: 21, 24, 27). An identical neck ring from twisted rod was found in a burial of Voronezh culture in the Khokholsky cemetery (*Pryakhin/Sinyuk* 1983). Twisted neck rings are typical in Europe from the end of the Tumulus culture and up to the Hallstatt period (*Novotná* 1984, 33). But they have morphological differences. From an early context, we know only one set from a 'hoard' in the settlement of Veľká Lomnica (Fig. 2: 25, 30, 34),

which has been related to the late Baden culture. The 'hoard' included four neck rings from smooth rod and fragments of a twisted neck ring (all are exact analogues of the Babino neck rings), a chisel, rectangular plaques (with analogies in Vatia I and II) and an Early Bronze Age diadem. The dating basis was that the hoard was placed in a Baden vessel (Novotná 1984, 9, 12). But the unity of this 'hoard' is doubtful. The place of this settlement was used for cemetery and before this as arable land. Therefore, from the cultural layer 40–50 cm thick, only the lower part preserved and there are many damages. The hoard was found in 1896 by M. Greisinger, and was kept at his home for many years. After his death, the daughters gave the hoard to the Poprad Museum, and only then was the first time the idea has appeared that the hoard was in this vessel. But, judging by the archival photos, this vessel could not contain these neck rings, it was too small. Finally, the metal of the 'hoard' is represented by two chemical groups; both are typical of the EBA (see for more details Novotná/Soják 2013, 31, 33, 194, 196, 197). Above the Baden layer in this settlement are the layers of Hatvan culture and Otomani-Füzesabony complexes. Therefore, judging by the presence of similar neck rings in the early Babino complexes, they belong to the Hatvan culture layer.³ This fact gives us the A1b and A1c periods, but in part both the earlier and the later periods.

In Europe, neck rings appeared from the very beginning of the EBA. In Slovakia, the earliest made of wire are present in the Chľopice-Veselé complexes, then in the early and classical Nitra culture (Fig. 2: 2), as well as in the transitional Nitra-Únětice phase. The earliest specimens are made of wire in one or two revolutions, some have curved ends. However, neck rings of wire are also found in Únětice culture burials of the Jelšovce cemetery, in complexes of the Hurbanovo type (Fig. 2: 17; Batora 2000, 351; 2018, 175, 176; Novotná 1984, 14, 15; Podborský 2004, 188). In Slovakia, neck rings with a looped end appeared in the Proto-Únětice culture, but massive neck rings with a thick middle part and ends curved into the loop are characteristic of the Únětice culture (A2a; Fig. 2: 11), and are absent in Maďarovce culture (A2c; Batora 2000, 321; 2018, 176, 177; Novotná 1984, pl. 81; Podborský 2004, 185, fig. 3). Babino culture objects can be considered as transitional between the first and second groups and attributed to the transition between the Nitra and Únětice cultures, i.e., the A1c period. In Hungary, neck rings with loop, very

close to those of Babino culture, appeared in the Vatia Ib phase, but are also characteristic of the Vatia II phase. Similar to Babino neck rings were present in phases 1 and 2 of the Szőreg group, as well as in the Wieselburg culture. In the phase of Vatia II, massive neck rings appeared (Bóna 1975, 50, 56, 99, 243, 244). But one massive neck ring with looped ends is known from a burial of the Vatia I period (Vicze 2011, pl. 34). Therefore, the Hungarian parallels give us the most acceptable synchronization with period A1b–A2a.

Glass-shaped pendants are well represented in the Babino, Abashevo and Voronezh complexes (Fig. 1: 22, 23, 28, 29; Lytvynenko, R. O. 2013, fig. 2: 13–15; Mimokhod 2012, 269; Pryakhin/Sinyuk 1983). In Slovakia, the earliest pendants appeared in the Únětice culture, but then they are present in the later (relative to the discussed Eastern European) Maďarovce culture and Otomani-Füzesabony complexes (Batora 2018, 188; Chropovský 1960, 69, 70; Veliáčik/Masnicová 2004, 177). Therefore, they are dated no earlier than phases A1c–A2a. In Hungary, these pendants are present in the complexes of the Wieselburg culture, from phases 1 and 2 of the Szőreg group, from the Vatia Ia phase and in the later Vatia II and III complexes, Wietenberg, the early Koszider horizon, Encrusted Ware and Tumulus cultures (Fig. 2: 31–33; Bóna 1975, 49, 50, 54, 69, 100, 185, 244; Vicze 2011). Therefore, for them, we also have only the lower date, not earlier than the phase of Vatia Ia.

Round hemispherical platelets with two holes are present in the Abashevo and early Lola and Voronezh cultures sites (Fig. 1: 36, 37, 48, 49; Mimokhod 2012, 180–182, 221). This is a common type of ornaments in Europe, which is found in burials of the Kisapostag, Vatia I cultures (since the phase Ia), Szőreg group (1 and 2; Fig. 2: 35; Bóna 1975, 49, 50, 54, 99; Vicze 2011, pl. 12; 22; 25; 27 etc.). But they are also present in the later complexes: Vatia III, Szőreg (phase 3), Perjamos-Gerjen, Füzesabony and Encrusted Ware cultures (Bóna 1975, 69, 99, 116, 159, 217; Dušek 1960, fig. 4). Therefore, using them the synchronization is possible with any period, starting from A1b/A1c and up to the end of the Central European EBA.

Abashevo culture diadems have close parallels in late Bell-Beaker complexes of the Oggau-Loretto type, but also in the Straubing and Únětice cultures (Fig. 2: 40; Chropovský 1960, fig. 25: 6, S. 69, 70). But similar diadems are known in the later complexes of Vatia II and III (Bóna 1975, 55, 69). Therefore, today we have a range within the entire EBA.

³ It must be said that in her first publication M. Novotná (1967) defined these neck rings as belonging to the Hatvan culture, and only later she has changed this point of view.

Bone objects

Bone awls are widespread in the Babino, early Lola and Sintashta complexes, as well as a number of other tools made of bone and antler. They are not a basis for dating, because they are typologically poorly expressed (bone used for a particular function was used), and in Europe they are found from the epi-Corded cultures to the end of the EBA, defining a wide range of dates within A0–A2 (Bátora 2000, 330, 363, 364; 2018, 194).

Bone arrowheads are found in the Lola, Abashevo and Sintashta complexes (Mimokhod 2012, 135–139). They are represented by diverse tanged, less often socketed objects. In Central Europe, bone arrowheads are also known, existing throughout the EBA (Bátora 2018, 198, 199; Bóna 1975, 102). Unfortunately, they are typologically rather amorphous and depend on the shape of the initial material. And, probably, R. A. Mimokhod is right, pointing to their Caucasian parallels (Mimokhod 2012, fig. 68).

Bone discs with a central hole are found in Lola and Sintashta cultures (Fig. 1: 13; Mimokhod 2012, 129–131). In Central Europe, flat bone discs with a hole are known in graves of Nitra-Únětice phase, Únětice, Unterwölbling, Adlerberg and Maďarovce culture (Fig. 2: 51), in some instances with direct parallels in Sintashta culture (Bátora 2000, 364, 365, 366). Thus, they fall into the period A1b–A2a. In addition, this is a fairly simple object that could arise independently, or have southern Caucasian roots, since such things are not found in Babino culture sites.

Earlier I suggested analogies for the typical Babino and Lola culture *round buckles with a central hole* (Fig. 1: 12) in the Straubing, Unterwölbling and Adlerberg complexes (Fig. 2: 50), which allowed the Babino culture to be dated from the A1b phase (Grigoriev 2002, 136, 388–390). But, until a detailed typological comparison of many these objects is carried out, we have a wide range of dates within A1b–A2a phases. Variations of flat bone buckles with a central hole are also found in the Slovakian Únětice culture and in sites of the Szőreg group within phases 1–3 (Bátora 2018, 203; Bóna 1975, 102), which also fall into this interval.

It is necessary to reject the possibility of using the early Babino and Lola *figured buckles with a hook* (Fig. 1: 10, 11), for which parallels in Central Europe were offered. Similar objects were found in a Volsk-Lbishche burial of the Southern Urals (Tamar-Utkul VII 4/3), the Abashevo culture of the Middle Volga, and in the Nurtai culture of Kazakhstan. The Nurtai buckle is identical to those in Ginchi, Lola, Khanlar in Transcaucasia, and can be considered as early (Lytvynenko, R. O. 2011, fig. 4; Mimokhod 2012, 120,

124, fig. 61; 2018, fig. 3). Nurtai complexes are a variant of Petrovka culture with an admixture of Alakul culture features. The formation of Alakul and Petrovka cultures begins soon after the formation of the Sintashta culture (Grigoriev 2016, 209), and in Kazakhstan we can expect an early manifestation of these stereotypes, but not earlier than the beginning of Sintashta culture. Accordingly, these finds indicate the synchronization of Ginchi, early Lola, Middle Volga Abashevo, Volsk-Lbishche, Sintashta and Nurtai complexes. This early penetration of Lola cultural components to the east is also marked by the discovery in the settlement of Toksanbay (with ware close to the Volsk-Lbishche type) of the Lola ceramic ladle together with a disc-shaped cheek piece typical of the Sintashta and Petrovka cultures (Mimokhod 2012, 68). But European buckles are different. They are made of thin bone, have deep notches along the edges, and found in the later complexes of Maďarovce-Věteřov and Otomani-Füzesabony (Fig. 2: 41, 42; Bátora 2018, 204). Therefore, they can reflect a late influence from Eastern Europe, and cannot be used to determine the lower boundary of Babino culture.

Pendants of shells and animal fangs are typical of Sintashta, Lola and Babino cultures (Fig. 1: 4, 41). Their origins were suggested in the Caucasus (Mimokhod 2012, 206). But the same set was typical in Europe. Shell pendants are present in epi-Corded cultures (Košťany and Nitra cultures), Únětice and Únětice-Maďarovce burials, in the Szőreg group (phases 1–3), Vátya II (Bóna 1975, 103, 104; Chropovský 1960, 68; Vicze 2011, pl. 118; Vladár 1973, 153, Tab XIV; XV; XXXIII). Their possible date is period of A1a–A2b. Synchronization of pendants of animal fangs for which Central European parallels have been suggested (Lytvynenko, R. O. 2013, fig. 2: 20) has the same problem. They existed starting from the final Eneolithic, throughout the EBA, being well represented in the Únětice culture (Fig. 2: 36), later Füzesabony complexes, in all phases of the Szőreg group (Bátora 2000, 335, 366; 2018, 202; Bertemes/Heyd 2015, fig. 5; Bóna 1975, 86, 103; Chropovský 1960, 68; Jiráň 2008, fig. 1; Polla 1960, 337, fig. 15). Therefore, these objects do not have a dating potential.

Stone objects

Characteristic objects are *stone wristguards* from a bowstring. In Babino culture, these are the objects from long flat stone plates with carved grooves (Fig. 1: 17, 18), or holes, as in Krivaya Luka sites. Central European parallels in the Nitra and Unterwölbling complexes are suggested for them, although R. A. Mimokhod pointed also to their Near Eastern

analogies (Lytvynenko, R. O. 2013, 122, fig. 3: 18, 19; *Mimokhod* 2012, 249, 250). In Slovakia, these objects (usually with holes at the ends) are present in the Nitra and Košťany cultures and in the older phase of Ůnětice culture, disappearing in the younger phase (Fig. 2: 45–47; *Bátora* 2018, 212; *Jiráň* 2008, fig. 1; *Vladár* 1973, 160, 161, 169). This means, they are typical for the early EBA phase, A1. In Hungary, similar objects are known in the period of Vátya culture phase 1b and in the phases 1 and 2 of the Szőreg group (*Bóna* 1975, 50, 102), persisting possibly in phase A2a.

Arrowheads of Babino culture are represented by triangular-shaped objects with a hollow on the base, and for them European parallels have been also suggested (Fig. 1: 14; *Lytvynenko*, R. O. 2013, fig. 3; 4). For Sintashta and Lola cultures, arrowheads of this type are uncharacteristic. Therefore, the assumption of their penetration into Babino culture from Europe is quite reasonable. However, these arrowheads are too common and have wide dates (Fig. 2: 13, 18, 19): in Poland in the Bell-Beaker culture, then in Proto-Mierzanowice and Mierzanowice culture (*Budziszewski/Włodarczak* 2010, 49, fig. 12; *Heyd* 2007, 93), in Czechia in the early Ůnětice culture sites (*Jiráň* 2008, fig. 1), in Slovakia throughout the Nitra culture and in the Košťany culture, but their number decreases in Ůnětice culture (*Bátora* 2000, 328, 329; 2018, 213; *Vladár* 1973, 160, pl. II–IV). The presence of such arrowheads in the Ůnětice-Maďarovce complexes (*Vladár* 1973, pl. XXXIII) makes it possible to determine a broad date within A0–A2b.

Faience objects

In Eastern European cultures, simple beads (cylindrical and lenticular) are found, but more important for dating are *beads with three or four protrusions*, and in Babino, segmented beads are known (Fig. 1: 2–6, 45–47). Beads with protrusions are typical for late Catacomb culture monuments, the North Caucasus and Transcaucasia (early Kayakent-Kharochoevo culture, Ginchi and Trialeti culture) and the Near East. Therefore, their southern origin is assumed (*Lytvynenko*, R. O. 2009, 16; *Mimokhod* 2012, 191–193). Attempts on the basis of these objects to show the earlier chronological position of the Babino and Lola complexes relative to the Sintashta culture ones (*Lytvynenko*, R. A. 1999, 134) are probably inappropriate (for more details see *Grigoriev* 2018a, 43). In the Lola culture monuments, beads with three protrusions are found in graves of all stages, with rare beads with two and four protrusions. This is explained by the fact that this type of beads spread from the Caucasus, and the differences with the early Babino culture sets was caused by

the territorial fashion, but not chronology. Beads with four protrusions were characteristic of late Catacomb period, and are found in Lola complexes only once, as in Sintashta (*Mimokhod* 2012, 191–198, 222, 229). Thus, we see a situation identical to that of Sintashta, and, taking into account the presence of beads with four protrusions in the Sintashta cemetery of Tanabergen II, we can assume its early chronological position. And this suggests the synchronization of the early Sintashta culture with the late-Catacomb and Babino complexes.

In Central Europe, *faience beads* appeared at the very beginning of the EBA. In the Nitra culture there are *disc-shaped beads*, but there are also those with lens-shaped and conical cross-sections. Similar types are present in the Proto-Ůnětice and Ůnětice culture burials in Slovakia, in the late phase of the Bell-Beaker culture, the Unterwölbing, Straubing, Wieselburg, Košťany and Nagyrév cultures (*Bátora* 2000, 340; 2006, 194, 197, 199; 2018, 215, 217). In Hungary, in the Szőreg group, simple round and cylindrical faience beads are known in phases 1–3 (Fig. 2: 49; *Bóna* 1975, 104; *Vicze* 2011). Thus, this set has wide dates from A1a to A2a inclusive. Beads with four protrusions in Hungary are known in the graves of the Nagyrév and Vátya I, II cultures (Fig. 2: 48; *Vicze* 2011, pl. 6; 48; 104; 116), which corresponds to phases A1b/c–A2b and does not allow the date to be clarified. It is possible to narrow this date by means of *segmented beads* (Fig. 1: 3). This type of beads is present in the Slovakian Ůnětice, Nagyrév and Košťany cultures, but the earliest appeared in the Nitra-Ůnětice phase, then existing in the Otomani culture, and the two- and three-part beads are known in the Otomani-Füzeszabony complexes (*Bátora* 2000, 368; 2006, 199, fig. 138; 2018, 217; *Bóna* 1975, 159). Thus, this type of beads appeared, probably, in the A1c phase and existed until the end of the EBA. It is possible that, like the beads with protrusions, they also had southern origins. Analogs are available in Jericho (*Kenyon* 1965, fig. 25: 5).

SYNTHESIS OF RESULTS

Thus, from the above comparisons, we see that particular categories of artifact have wide ranges of existence. But some started a little later or later ended, which allows us to try to find a period in which all these types coexisted together (Table 2).

All the types are more concentrated within the phases A1b–A2a. But the only period of coexistence of all types discussed is the phase A1c. In the A1b phase, simpler wire types of neck rings are present, glass-shaped and faience segmented pendants are

Table 2. The dating of the Central European parallels to Eastern European complexes.

Types	Late Eneolithic	A0	A1a	A1b	A1c	A2a	A2b	A2c	B
Bipolar burials	•	•	•	•	•	•	–	–	–
Applied cordons on ware	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Absence of ornaments in the form of willow leaf	–	–	–	–	•	•	•	•	•
Simple rings of wire	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Spiral pendants	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Tube-shaped pendants	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Grooved pendants in 1.5 revolutions	–	–	–	•	•	•	•	•	•
Grooved pendants in 1.5 revolutions with a reverse loop	–	–	–	–	•	•	–	–	–
Bracelets of wire	•	•	•	•	•	•	•	•	–
Spiral finger rings and bracelets	•	•	•	•	•	•	•	•	–
Short spiral bracelets	•	•	•	•	•	–	–	–	–
Neck rings	–	–	•	•	•	•	–	–	–
Glass-shaped pendants	–	–	–	–	•	•	•	•	•
Hemispherical platelets with two holes	–	–	–	•	•	•	•	•	–
Diadems	–	•	•	•	•	•	•	•	–
Bone awls	•	•	•	•	•	•	•	•	–
Bone discs with a central hole	–	–	–	•	•	•	–	–	–
Bone buckles with a central hole	–	–	–	•	•	•	–	–	–
Pendants of shells	–	–	•	•	•	•	•	–	–
Pendants of animal fangs	•	•	•	•	•	•	•	•	–
Stone wristguards	–	–	•	•	•	–	–	–	–

unknown. Grooved pendants in 1.5 revolutions are present in complexes from the phase A1b, but more likely from the phase A1c. This phase is indicated by pendants with reverse loop. From the phase A1c, spiral pendants spread wider. And for the phase A1b, ornaments in the form of willow leaf that did not appear in Eastern Europe were typical. In the A2a phase, massive types of neck rings dominate; stone wristguards are not typical; long spiral pendants and spiral bracelets are distributed. All this requires further studies, and some changes are possible. But while the most acceptable date is A1c.

CHRONOLOGY

Thus, taking into account the earlier publication (Grigoriev 2018b), we obtain synchronization of the Sintashta, Abashevo and Babino cultures and post-Catacomb formations with the Central European complexes of phases A1c–A2b. The validity of the lower boundary is confirmed by the fact that the radiocarbon dates of the Sintashta culture fall in the period 2010–1770 BC (Molodin/Epimakhov/Marchenko 2014), and the Nitra-Únětice phase (A1c) dates do in the period 1930–1870 BC (Bátora 2018, 89). There are earlier dates for Lola and Babino cultures within the 23rd–18th c. BC (Mimokhod 2011, 43, 48). They are

formed by the old analyses in the Kiev laboratory, which gave this range for Sintashta, which was rejected (Epimakhov 2010, 50). In general, these are synchronous formations. To the arguments already cited (Grigoriev 2018a), we can add what we discussed above in relation to figured buckles and faience beads, and a number of other data.

R. A. Mimokhod has demonstrated the synchronization of Lola, Krivaya Luka and Babino cultures, as well as the fact that the three stages of Lola culture correspond to the three stages of Babino culture. Only in the Krivaya Luka group there is no stage corresponding to the third stage of Lola and Babino cultures, since in the area of its distribution monuments of the Pokrovsk type appeared (Mimokhod 2012, 216, 229, 233). Since they are later than Sintashta, we can admit synchronization of Sintashta with Lola and Babino cultures within their first stages.

In the cemetery of Kuptysyn-Tolga in Kalmykia, in a burial with the Lola culture rite (46/10) a Petrovka culture vessel was found (Mimokhod 2012, 279). Petrovka culture begins to form in the Sintashta culture time, but the penetration of its stereotypes to the south-west occurs in the post-Sintashta time (Grigoriev et al. 2018, 140, 141, 147), which may also indicate the synchronization of Sintashta and Lola cultures.

More importantly, a direct correlation of post-Catacomb and Sintashta culture materials. According to V. V. Tkachev (2007, 231, 232), in the Novy Kumak and Tanabergen II cemeteries, cases of later position of Late Catacomb burials relative to Sintashta culture ones were revealed. R. A. Mimokhod (2012, 234–235) suggests that it is more correctly to call the former ‘post-Catacomb’, and uses this data to prove the late position of Sintashta culture. But this stratigraphic situation is ambiguous, and points to the synchronization of these complexes (Grigoriev *et al.* 2018, 144, 145).

Most Lola knives inherited the Catacomb forms and existed within different stages of the culture (Mimokhod 2012, 81–90). And similar types, inherited the Eastern European patterns, are present in Sintashta culture (Grigoriev 2015, fig. 6–12). But there are two knives that indicate synchronization with early Lola culture. In Lola and Babino burials, pentagonal Catacomb knives are dated only to the 1st stage. A similar knife is found in the Sintashta cemetery of Kamenny Ambar (Kostyukov/Epimakhov/Nelin 1995, 201). The second is a long triangular knife with a middle rib and a sharp transition to the blade. This type was found in a complex of the developed stage of Lola culture (Mimokhod 2012, 81). A similar object was discovered in Sintashta culture (Bolshekaragansky cemetery; Grigoriev 2015, fig. 6–12: 13).

There is another possibility for synchronization. Early Lola burials were made in pits, catacombs, and deep pits with ledges. Sporadically there are collective and secondary or disarticulated burials. The last two types are not recorded for the middle period of Lola culture, and the late Lola burials were made exclusively in the pits (Mimokhod 2012, 220, 223, 226). By a combination of these signs, the Sintashta rite is comparable precisely to the early Lola rite.

Therefore, the date within the 20th c. BC can be considered as a starting point for the formation of Babino, Sintashta, Abashevo, Lola, Krivaya Luka cultures, the appearance of circular fortified settlements in Hatvan culture and the beginning of stage A1c in Central Europe. Taking into account that radiocarbon dates are shifting toward historical ones, this date will shift. The beginning of Sintashta culture within the framework of the Near Eastern chronology is dated to the 19th/18th c. BC (Grigoriev 2018a, 53). R. A. Mimokhod, based on the opinion of K. Kh. Kushnareva and R. O. Lytvynenko on the synchronization of the kurgan at Oshakan of the Karmirberd culture in Transcaucasia with the steppe block of chariot cultures, discusses an imported from Southern Mesopotamia necklace from faience, glass, agate beads and marine mollusks from the cemetery of Verin Naver of this culture. These

beads belong to the Old Babylonian period, i.e. the 19th–18th c. BC, but he believes that it is possible to date to this time Sintashta and the late stage of Lola culture (Mimokhod 2012, 263, 264). But, taking into account a possibility of complete synchronization of the post-Catacomb groups and Sintashta culture, this date may be relevant for the start of phase A1c in Europe.

Unfortunately, it is impossible to verify it using dendrochronology, since the available data for the A1 period is limited. The dates from the burials of the classical phase of the Únětice culture (i.e., A2a) in Leubingen and Helmsdorf show 1942 and 1840 BC (Becker *et al.* 1989), which corresponds to radiocarbon dates from the earlier A1c phase. Therefore, the question of the absolute chronology of this period has not yet been resolved.

RECONSTRUCTION OF THE PROCESS

At the beginning of the A1c phase, we see a movement to the east in Central Europe: the Únětice culture penetrated from Moravia into Slovakia (Bátora 2018, 89). Slovak and German archaeologists suppose that there were some relations between the appearance of fortified settlements of Sintashta and Hatvan cultures (Bátora 2018, 230; Lichardus/Vladár 1996, 39–43). The latter culture was formed at the beginning of the EBA, but in the early circle of fortifications at the Vráble settlement, materials of the Hatvan and Únětice cultures have been revealed when the **Únětice culture movement to the east** occurred (Bátora *et al.* 2012; Točík 1986). On the other two fortified settlements (Včelince and Santovka-Maďarovce), pieces of the early Hatvan culture ware were found, but these were finds from the surface, and on the fortified settlements, the Hatvan culture ware was represented by ceramics of its younger phase (Bátora 2018, 229).

As a result, we have a complex process, starting with two impulses, with the interaction of different components and microprocesses. About the interaction of these two impulses penetrated into the North Pontic area settled by the Catacomb culture people, wrote R. O. Lytvynenko (2009, 62, 65), explaining this by climate change, but this process covered vast spaces from Central Europe to the Transurals. The first impulse was the Sintashta culture migration from the Near East. Its synchronism with the appearance of Hatvan culture fortifications allows us to assume that this was somehow connected, and a part of this impulse reached Slovakia. It is necessary to note the difference of this process in the Transurals and Slovakia. Prior to this, in the first region, there were no Bronze

Age cultures, so the Sintashta culture had not been so strongly transformed, many of its components have Near Eastern prototypes. In Central Europe, this impulse penetrated in the area with developed culture. As a result, fundamental changes in the Hatvan culture did not occur.

The former Catacomb-Poltavka people of Eastern Europe were included in the migration. But to a greater extent it affected the Petrovka and early Alakul complexes on the northern or eastern Sintashta periphery. In the Eastern European steppe, in this period, there was a transformation of Catacomb cultures, with the formation of the block of post-Catacomb groups (Lola, Krivaya Luka), in whose formation the local Catacomb and Caucasian components prevailed. And it is significant that of all the discussed parallels there are those in Lola and Sintashta cultures for which the southern origins can be assumed. Objects of Central European

origins in Sintashta culture are completely absent, and in Lola culture it is permissible for single finds of spiral pendants and platelets with two holes.

The second impulse from Central Europe to the east involved components originating from the Bell-Beaker culture, which had a decisive influence on the formation of the Abashevo culture (with participation of the local Fatyanovo culture people, who had earlier Central European roots) and the epi-Corded cultures formed the Babino culture (with participation of the local Catacomb culture component) and, possibly, influenced the appearance of the Voronezh culture. At the same time, we see the interaction of these impulses, and new cultural developments, which makes it difficult to create an adequate chronological scheme, but explains the appearance of objects with Caucasian roots in Central Europe, and Central European ones in Eastern Europe.⁴

BIBLIOGRAPHY

- Bátora 1983 – J. Bátora: Záver eneolitu a začiatok doby bronzovej na východnom Slovensku. *Historica Carpatica* 14, 1983, 169–227.
- Bátora 2000 – J. Bátora: *Das Gräberfeld von Jelšovce. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken.* Kiel 2000.
- Bátora 2006 – J. Bátora: *Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej.* Bratislava 2006.
- Bátora 2018 – J. Bátora: *Slovensko v staršej dobe bronzovej.* Bratislava 2018.
- Bátora/Furmánek/Veliačik 2004 – J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliačik (Hrsg.): *Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag.* Nitra 2004, 165–181.
- Bátora et al. 2012 – J. Bátora/A. Behrens/J. Gresky/M. Ivanova/K. Rassmann/P. Tóth/K. Winkelmann: The Rise and Decline of the Early Bronze Age Settlement Fidvár near Vrable, Slovakia. In: J. Kneisel (ed.): *Collapse or Continuity? Environment and Development of Bronze Age Human Landscapes.* Bonn 2012, 111–129.
- Becker et al. 1989 – B. Becker/K.-D. Jäger/D. Kaufmann/Th. Litt: Dendrochronologische Datierungen von Eichenhölzern aus den frühbronzezeitlichen Hügelgräbern bei Helmsdorf und Leubingen (Aunjetitzer Kultur) und an bronzezeitlichen Flußeichen bei Merseburg. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 72, 1989, 299–312.
- Bertemes/Heyd 2015 – F. Bertemes/V. Heyd: 2200 BC – Innovation or Evolution? The genesis of the Danubian Early Bronze Age. In: H. Meller/H. W. Arz/R. Jung/R. Risch (Hrsg.): *Tagungen des Landesmuseum für Vorgeschichte* 12. Halle 2015, 1–18.
- Bóna 1975 – I. Bóna: *Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und Ihre Südöstlichen Beziehungen.* Budapest 1975.
- Budziszewski/Włodarczak 2010 – J. Budziszewski/P. Włodarczak: *Kultura pucharów dzwonowatych na Wyżynie Małopolskiej.* Kraków 2010.
- Chropovský 1960 – B. Chropovský: Gräberfeld aus der älteren Bronzezeit in Veľký Grob. In: *Chropovský/Dušek/Polla 1960*, 14–138.
- Dresely 2004 – V. Dresely: *Schnurkeramik und Schnurkeramiker im Taubertal.* Stuttgart 2004.
- Dušek 1960 – M. Dušek: Patince – das Gräberfeld der Nordpannonischen Kultur. In: *Dušek/Polla 1960*, 139–298.
- Epimakhov 2010 – A. V. Epimakhov: Sintashtinskaya radio-karbonnaya khronologiya. In: D. G. Zdanovich (red.): *Arkaim-Sintashta. Drevnee nasledie Yuzhnogo Urala 2.* Chelyabinsk 2010, 49–51.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999 – V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: *Die Bronzezeit im Slowakischen Raum.* Rahden/Westf. 1999.
- Grigoriev 2002 – S. A. Grigoriev: *Ancient Indo-Europeans.* Chelyabinsk 2002.
- Grigoriev 2015 – S. Grigoriev: *Metallurgical Production in Northern Eurasia in the Bronze Age.* Oxford 2015.
- Grigoriev 2016 – S. A. Grigoriev: Problema Khronologii i proiskhozhneniya alakul'skoy kultury v svete novich raskopok v Juzhnom Zaurale. *Vestnik arkheologii, antropologii, etnografii* 3, 2016, 44–53.
- Grigoriev 2018a – S. A. Grigoriev: Problema Khronologii sintashtinskoy kulturi. In: D. G. Zdanovich (red.): *Stejnaya Evraziya v epokhu bronz. Kul'turi, idei, tekhnologii.* Chelyabinsk 2018, 37–61.

⁴ **Acknowledgments:** This study was possible thanks to the support of the Slovak Agency for Academic Information. And I would like to express my gratitude to colleagues who discussed the draft: Professors Jozef Bátora (Comenius University Bratislava and Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences Nitra) and Roman Lytvynenko (Donetsk University at Vinnitsa).

- Grigoriev 2018b – S. A. Grigoriev: Eastern influences and the transition to new types of metalworking at the end of the Early Bronze Age in Central Europe. *Musaica archaeologica* 2, 2018, 33–49.
- Grigoriev et al. 2018 – S. A. Grigoriev/L. Yu. Petrova/M. L. Pleshanov/E. V. Gushchina/Yu. V. Vasina: Poselenie Mochishche i andronovskaya problema. Chelyabinsk 2018.
- Heyd 2004 – V. Heyd: Soziale Organisation im 3. Jahrtausend v. Chr. entlang der oberen Donau. Der Fall Schnurkeramik und Glockenbecher. *Das Altertum* 49, 2004, 183–215.
- Heyd 2007 – V. Heyd: When the West meets the East: The Eastern Periphery of the Bell Beaker Phenomenon and its Relation with the Aegean Early Bronze Age. In: I. Galanaki/Y. Galanakis/R. Laffineur/H. Tomas (eds.): *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across borders*. Zagreb 2007, 91–104.
- Chropovský/Dušek/Polla 1960 – B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I*. Bratislava 1960.
- Jaeger/Kulcsár 2013 – M. Jaeger/G. Kulcsár: Kakucs-Balldomb. A case study in the absolute and relative chronology of the Vátya culture. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 64, 2013, 293–324.
- Jiráň 2008 – L. Jiráň (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová*. Praha 2008.
- Kenyon 1965 – K. M. Kenyon: *Excavations at Jericho*. Volume II. Jerusalem 1965.
- Kiss et al. 2015 – V. Kiss/S. Fábián/T. Hajdu/K. Köhler/G. Kulcsár/I. Major/G. Szabó: Contributions to the Relative and Absolute Chronology of the Early and Middle Bronze Age in Western Hungary Based on Radiocarbon Dating of Human Bones. In: R. E. Németh/R. Botond (eds.): *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin*. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 2–4 October 2014. Cluj-Napoca 2015, 23–36.
- Kostyukov/Epimakhov/Nelin 1995 – V. P. Kostyukov/A. V. Epimakhov/D. V. Nelin: Novyi pamyatnik sredney bronzy v Yuzhnom Zaurale. In: I. B. Vasiljev (red.): *Drevnie indoiranskije kul'tury Volgo-Uralya (II. tys. do n. e.)*. Samara 1995, 156–207.
- Lytvynenko, R. O. 2009 – R. O. Lytvynenko: Geneza, rozvytok ta istorichna dolya kul'turnogo kola Babine. In: C. M. Sanzharov (red.): *Materialy ta doslidzhennia z arkeologiyi Skhidnoy Ukrainy. Vid neolitu do kimmeriytsiv*. Lugansk 2009, 44–90.
- Lytvynenko, R. O. 2011 – R. O. Lytvynenko: Metalovyrobnytstvo plemen Dnipro-Donskoyi babynskoyi kul'tury. *Visnyk Donetskogo natsionalnogo universytetu* 2, 2011, 146–175.
- Lytvynenko, R. O. 2013 – R. O. Lytvynenko: Central European parallels to the Dnieper-Don centre of Babyno Culture. *Baltic-Pontic studies* 18, 2013, 121–138.
- Metzinger-Schmitz 2004 – B. Metzinger-Schmitz: *Die Glockenbecherkultur in Mähren und Niederösterreich*. Saarbrücken 2004.
- Mimokhod 2011 – R. A. Mimokhod: Radiouglerodnaya khronologiya bloka postkatakombnykh kul'turnykh obrazovaniy. *Kratkie soobshcheniya Instituta arkeologii* 225, 2011, 28–53.
- Mimokhod 2012 – R. A. Mimokhod: *Lolinskaya kul'tura. Severo-zapadnyy Prikaspiy na rubezhe srednego i pozdnego periodov bronzovogo veka*. Moskva 2013.
- Mimokhod 2018 – R. A. Mimokhod: Paleoklimat i kulturogenез v Vostochnoy Evrope v kontse III tys. do n. z. *Rossiyskaya arkeologiya* 2, 2018, 33–48.
- Molodin/Epimakhov/Marchenko 2014 – V. I. Molodin/A. V. Epimakhov/Zh. V. Marchenko: Radiouglerodnaya khronologiya kul'tur epokhi bronzy Urala i Yuga Zapadnoy Sibiri: printsipy i podkhody, postizheniya i problemy. *Vestnik Novosibirskogo universyteta* 13/3, 2014, 136–167.
- Neugebauer 1991 – J.-W. Neugebauer: *Die Nekropole F von Gemeinlebarn, Niederösterreich*. Mainz am Rhein 1991.
- Novotná 1967 – M. Novotná: Ein Depot getriebenen Bronzen von der Höhensiedlung Burchbrich in Veľká Lomnica (slowakische Zips). *Acta Archaeologica Carpathica* 9, 1967, 63–68.
- Novotná 1984 – M. Novotná: *Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI/4*. München 1984.
- Novotná/Soják 2013 – M. Novotná/M. Soják: *Veľká Lomnica – Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter der Hohen Tatra*. Nitra 2013.
- Peška 2005 – J. Peška: *Protoúnětické pohřebiště z Pavlova*. Olomouc 2005.
- Podborský 2004 – V. Podborský: Nové nálezy kovových nákrčníků v hrobech z doby bronzové na Moravě a jejich význam. In: *Bátora/Furmánek/Veljačik* 2004, 185–198.
- Polla 1960 – B. Polla: Birituelle Füzesabonyer Begräbnisstätte in Streda nad Bodrogom. In: *Chropovský/Dušek/Polla* 1960, 299–386.
- Pryakhin/Sinyuk 1983 – A. D. Pryakhin/A. T. Sinyuk: Kurgan epokhi bronzy u pos. Khokhol'skiy. *Sovetskaya arkeologiya* 3, 1983, 197–202.
- Tkachev 2007 – V. V. Tkachev: *Stepi Yuriuralya i Zapadnogo Kazakhstana na rubezhe epokh sredney i pozdney bronzy*. Aktove 2007.
- Točík 1986 – A. Točík: *Opevnené sídlisko zo staršej doby bronzovej vo Vrábľoch*. Slovenská archeológia 34, 1986, 463–476.
- Veljačik/Masnicová 2004 – L. Veljačik/S. Masnicová: Výsledky antropologickej analýzy pohrebiska únětickéj kultúry v Rumanovej. In: *Bátora/Furmánek/Veljačik* 2004, 165–181.
- Vicze 2011 – M. Vicze: *Bronze Age Cemetery at Dunaújváros-Duna-dűlő*. Budapest 2011.
- Vladár 1973 – J. Vladár: *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči*. Bratislava 1973.

Stredoeurópske impulzy do východnej Európy vo včasnom druhom tisícročí pred n. l.

Stanislav Grigoriev

SÚHRN

Od úplného začiatku doby bronzovej vidno interakciu medzi kultúrami strednej Európy a ich východnými susedmi. Najznámejšia je migrácia kmeňov jamovej kultúry do Európy v 3. tis. pred n. l. Ďalšou epizódou bol prienik východoeurópskych a uralských zložiek do Európy v období stupňa A2b. Tento príspevok sa venuje procesu spätých európskych impulzov do Východnej Európy, ktoré sa objavili v staršej fáze staršej doby bronzovej a viedli k vzniku niektorých kultúr, ktoré sa v Eurázijskej periodizácii vzťahujú k prechodnému obdobiu medzi strednou a mladšou dobou bronzovou. Tieto impulzy poskytujú možnosť chronologického porovnania európskych a východných kultúr tohto obdobia, vrátane tých, ktoré neboli priamo zapojené do predmetného procesu: Babino, Lola, Voronež, Abaševo a Sintašta.

Predložená analýza je založená na porovnaní pohrebnejho rítu a 25 typov artefaktov. Žiaľ, väčšina objektov v strednej Európe má široký chronologický rámec, nie sú teda vhodné na podrobné datovanie. Spravidla ani nepokrývajú celú dobu bronzovú. Často sa jednotlivé typy artefaktov začínajú používať trochu neskôr alebo sa, naopak, prestávajú používať o niečo skôr. Sumarizácia týchto dát ukázala, že najbežnejšie sa objekty koncentrujú v rámci fáz A1b – A2a. Avšak jediným obdobím, keď sa všetky predmetné typy vyskytujú súčasne, je fáza A1c. Včasné stupne skúmaných kultúr východnej Európy možno teda datovať do tohto obdobia.

Charakter skúmaných paralel je veľmi zaujímavý. Pohrebny rítus kultúry Babino je podobný európskemu,

primárne rítu kultúr epišnúrového komplexu, čo umožňuje urobiť záver o migrácii niektorých epišnúrových skupín a ich účasti na formovaní kultúry Babino. Európske paralely sú predovšetkým prítomné v kultúrach Babino, Abaševo a čiastočne aj Voronež. V kultúre Lola na stepiach severne od Kaukazu sú zriedkavé a v kultúre Sintašta absentujú. Spoločné črty v kultúrach Lola, Sintašta a v kultúrach strednej Európy vyplývajú z artefaktov pochádzajúcich južne od Kaukazu.

Vzorec rozšírenia spoločných znakov je vysvetlený osobitosťami v kultúrnom vývoji v tomto období. V tom čase prebiehali v rozsiahlych oblastiach od strednej Európy po Ural dva procesy. Prvý je spojený s migráciou z Blízkeho východu, čo vyústilo do vytvorenia kultúry Sintašta na Urale. Tento presun presťahoval niektoré zakaukazské skupiny do východoeurópskej stepi, kde sa sformovali mladšie katakombové kultúry a objavili sa post-katakombové kultúry (Lola, Krivaja Luka). Časť týchto impulzov pravdepodobne zasiahla Slovensko a Maďarsko, kde sa v hatvanskej kultúre objavili opevnené kruhové osady podobné tým v kultúre Sintašta. V tom istom čase sa odohrávala migrácia zo strednej Európy na východ. V jej dôsledku vznikli kultúry Babino, Voronež a Abaševo.

Synchronizáciu kultúr fázy A1c zo strednej Európy so skúmanými východnými kultúrami potvrdila aj zhoda rádiokarbónových dát v rámci 20.–19. stor. pred n. l. Ak sa však aplikuje blízkovýchodná chronológia, ich začiatok sa posunie do 19. až 18. stor. pred n. l.

EARLY ROMAN PERIOD BURIALS OF PÚCHOV CULTURE: BURIED NATIVES OR OFFERED FOREIGNERS?¹

KAROL PIETA

The study presents and analyses materials from two hillforts located in North-Western Slovakia, where the Early Roman Age skeletal graves were discovered. At that time, Púchov culture hillforts disappeared abruptly. Significant changes in ethnical composition as well as in power structure led to the modification of settlement structure in the Western Carpathians. Numerous pieces of weaponry, inventories and hoards show that both hillforts analysed in this paper were destroyed in the first decades of the Current Era. Inventories of graves containing Noric-Pannonian attire can be attributed to the same period. So far, we do not know any cemeteries or graves of members of the culture dated back to the younger La Tène and Early Roman Periods. There are only sacrificial sites with dominating cremation rituals. Female burials found on the slopes below the fortifications in Bytča-Hrabové and in Mikušovce belong – together with the older finds from Púchov – to unique finds attributed to the culture. Judging by the position of the deceased and detected fatal injuries, we can assume that these burials reflect some previously unknown ritual practices. The question of whether the deceased were members of the local culture or rather new colonisers – presumably coming from the Noricum milieu – will be answered by prepared DNA and Isotope analyses.

Keywords: Western Carpathians, Northern Slovakia, Early Roman Period, Púchov culture, hillforts, decline horizon, skeletal graves, rituals, Noric-Pannonian costume.

INTRODUCTION

The development of burial customs in Western Carpathians in the early historic times has several specific features distinguishing it from surrounding lowland areas. Older native populations, traditionally living in this area at the end of Antiquity, cremated their dead and buried them in a relatively large graveyards, best known from central parts of the region inhabited by a very specific Orava group. In the western or south-western regions of the Middle Váh valley and Turiec with single cremation burials, the situation is different (*Benediková 2017*). Burial customs of the local settlers throughout the La Tène Period in the entire Western Carpathian region remain unknown. Human remains related to that period are known only as single bones found in settlement layers or at sacrificial sites that started to appear at the end of the older part of the Middle La Tène Period (*Pieta 2010, 317–324; 2018*). The discovery of skeletal graves at Late La Tène fortifications belonging to the Púchov culture in the Middle Váh valley was not only surprising but served also as an impulse to re-evaluate funeral habits as well as cultural and ethnic conditions at the turn of the La Tène and Roman Periods in this region. Research in Bytča-Hrabové and Mikušovce opened a new perspective on this issue and led

to the revision of previous findings. The author is aware that there exists a terminological confusion and it is uncertain how should we refer to the deceased with traces of fatal injuries buried in standard attire but on an extraordinary site. Are these graves? Burials? Sacrifice?

BYTČA-HRABOVÉ

The Hlavina rock crest (575 m) is located nearby Hrabové village (Bytča-Hrabové, district Bytča), in the protected landscape area named Súľov Rocks (Fig. 1). The rocky hill is oriented north-south with a steep slope on the eastern side. In the west, it rises sharply but after reaching the height of the rock, the terrain passes into a milder slope. In the west, north and partially also in the east, we can notice rock terraces. The view of the site, covered by young beech forest, is dominated by two rock peaks crowning the north-south oriented rock crest passing toward the Brada hill (816 m; Fig. 2; 3: 1). From the saddle, south from the Hlboké village, there is an old road that could even be used as an original access route. The peak belongs to Strážov Mountains Protected Landscape Area and is covered with the fifth (highest) degree of the nature protection. The earth fortification is relatively hardly visible. In the south,

¹ This paper was supported by the Project APVV-14-0842 'Central Europe between the Celtic Oppida and the Ancient Slavic Centres of Power' and by Project VEGA 2-0001/18 'Slovakia and the Middle Danube Region: development from the Early history to the Early Middle Ages'.

Fig. 1. Bytča-Hrabové. 1 – Benchmark location 575 m (Hlavina).
Source: Ortofotomapa Eurosense, s. r. o. 2006.

Fig. 2. Bytča-Hrabové. Plan of the Hlavina hillfort with marked locations of the double grave and hoards 1 and 2.

Fig. 3. Bytča-Hrabové. 1 – view of the Hlavina hillfort from the west, the rampart in the foreground; 2 – south-western part of the hillfort – view from the north-west, location of the grave in the background.

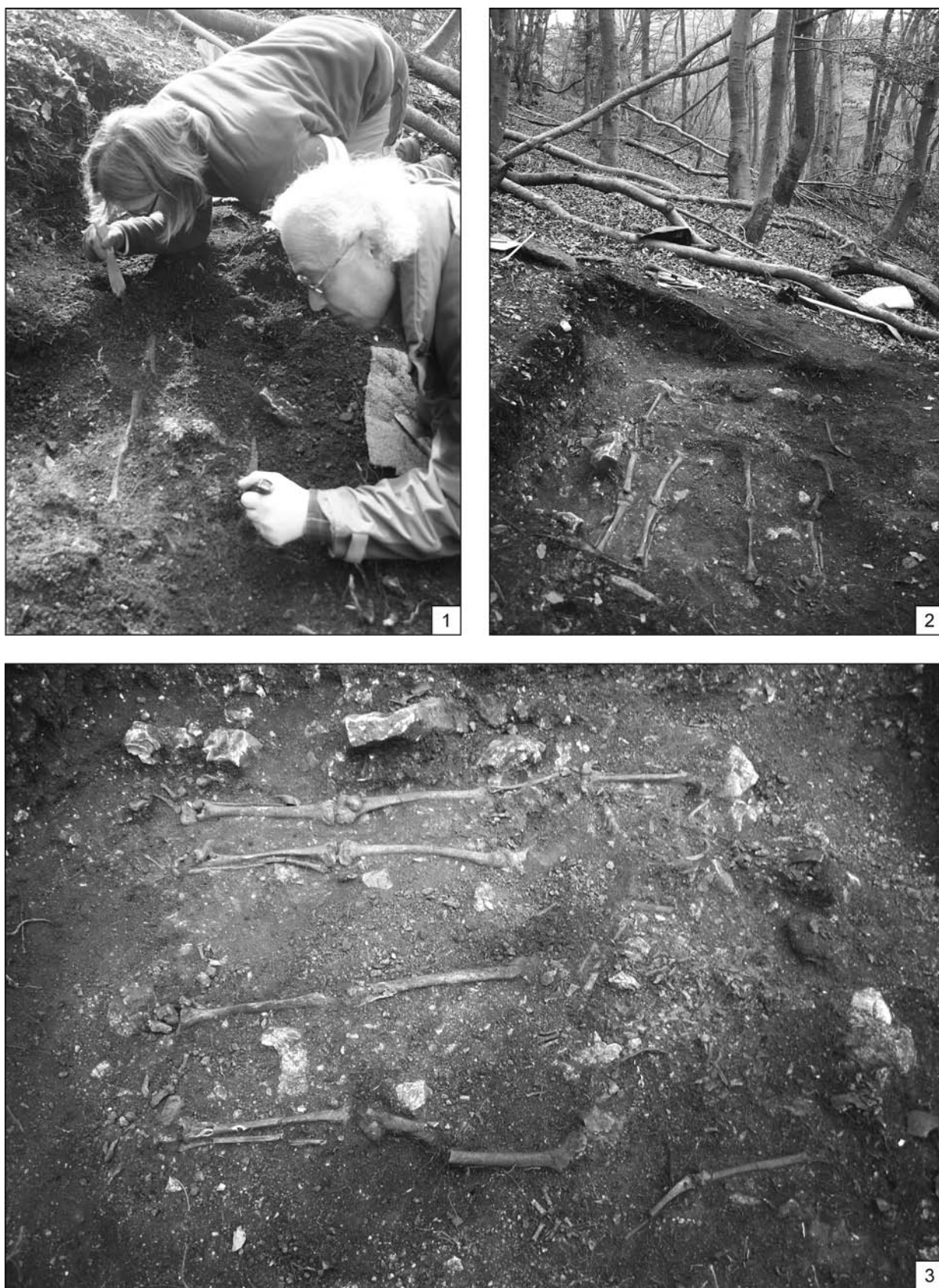

Fig. 4. Bytča-Hrabové. 1 – cleaning the grave; 2 – view of the double grave from the north; 3 – skeleton 1 (in the back) and skeleton 2 (in the forehead), view from the east.

it joins with the rock massive and protects mainly the easily accessible west and north side of the hill with the assume entrance to the hillfort.

On October 22, 2008 the treasure hunters discovered human bones at the Hlavina hillfort and then reported the find directly to employees of the Institute of Archaeology SAS. The very next day the archaeologists started the survey. During the site inspection, in a spot where the soil was shifted below the rampart, they found human remains covered with dug soil. On an area of 200 x 150 cm, they revealed remains of two skeletons laid close to each other in the original layout. During three-day excavations together with the team (P. Červeň, Š. Hritz, M. Jakubčinová, L. Nezvalová, B. Šebesta, T. Vanglová), we managed to uncover and document both skeletons. Based on the fact that both skeletons were deposited at the same depth, similar aligned and also equipped with common artefacts (a vessel and a spindle whorl) we can conclude that it was a double grave. During the next research works in 2009 and 2010 in cooperation with authorities of Regional Monuments Board and Protected landscape area we found that the site was frequently damaged by amateur surveys. So far, only brief information

was published about the find (*Pieta 2010*, 316, F40) as well as a short anthropological analysis of the skeletons (*Jakab 2011*).

Both skeletons, with their heads oriented to the south, were found in the western part of the fortification directly in a pile of soil from the rampart destruction (Fig. 2; 3: 2). Skeleton 1 was found on the eastern side, oriented towards the slope, 50 cm below the surface. The left side of skeleton 2 was placed just under the soil surface (Fig. 4: 2). Amateur explorers partly damaged the head, shoulders and left hand of skeleton 1 and neck as well as shoulders of skeleton 2 – that is the spots where signals from metal detectors are most likely (Fig. 5). Parts of the burial inventory (necklace, hooked belt clasp) as well as smaller, not fully bronze items (fragments of mirrors) were left on the spot. Traces of rust or patina allowed us to determine the original position of the artefacts in the grave. Collected bronze adornments were later returned (anonymously, through a third person) and the entire burial inventory was restored to its original condition.

The grave backfill contained loose dark brown soil with larger stones from the limestone bedrock, small pottery sherds and fine charcoal pieces. Long bones were relatively well-preserved. Flat bones, however, such as scapulae and pelvic bones, disintegrated. Skeleton 2, placed just below the soil surface, was in a worse condition.

Skeleton 1

The skeleton laid on its back in an outstretched position with legs placed parallel. The right arm was placed along the body, the left one was displaced by the amateur explores, similarly as the left shoulder and the head. The space behind the head was disturbed. The skull was also displaced, its parts, however, were in the correct layout. The head laid on its left side, closer to the left shoulder. On the eastern side, the body was lined with two large flat limestone stones that under the pressure of the soil on the slope felt on the right arm and the right femur. According to the anthropological analysis, the skeleton belonged to a 30–40-years old female. The skeleton was gracile and short (152 cm), with poorly developed muscles. The forehead, left temporal bone as well as the area of the coronal structure bear traces of strong perimortem blows made with a blunt instrument (*Jakab 2011*, 117).

The inventory (Fig. 6)

We have found components of equipment in the original position on the right side of the body

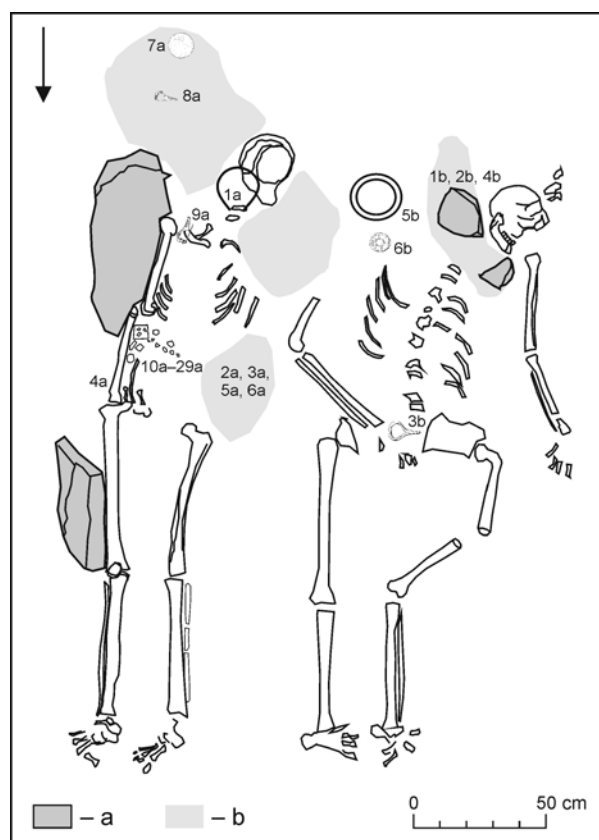

Fig. 5. Bytča-Hrabové. Skeletons 1 and 2. Legend: a – stones; b – spots compromised before the survey. The numbering is consistent with item numbers on Fig. 6 and 7.

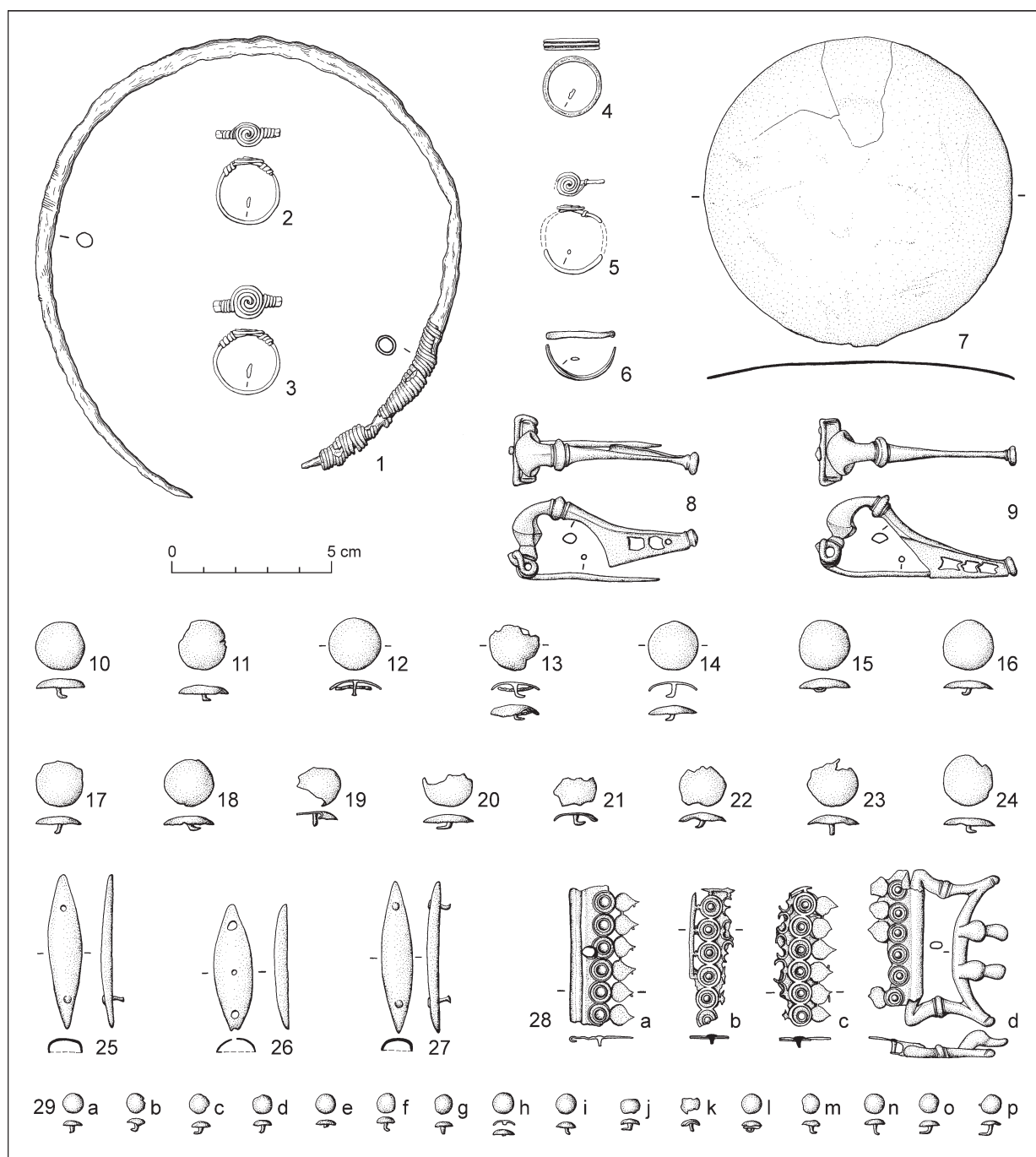

Fig. 6. Bytča-Hrabové. Inventory found by skeleton 1 (on Fig. 5 marked as 'a'). 1 – iron stick and a tin wire; 2–29 – bronze.

protected by the stones lining the grave. The front part of the belt decorated with fittings and rivets was partly damaged, while the right and the back parts found at greater depth were well-preserved. The clasp was found on the right side of the body, just over the pelvic bone. The belt was rimed with a row of rivets. The rivets found below the clasp most likely decorated a strap passing through the clasp.

The following artefacts were found in the original position:

- A bronze fibula A 67 was placed on the right collarbone with its foot oriented upward. It has a straight foot with a small flat knot and a catch-plate with two rectangular and one round opening, 63 mm long (Fig. 5: 9a; 6: 8).
- A fragment of a bronze ring on the right-hand phalanx (Fig. 5: 4a; 6: 6).
- A two-part bronze belt clasp of the Garbsch G2c type with a double hook and double-sided, with rings decorated and with rivets linked sup-

porting plaques of the Garbsch B7 type (Fig. 5: 10a–29a; 6: 28d).

- Three bronze boat-shaped fittings with two rivets and their other fragments (Fig. 5: 10a–29a; 6: 25–27).
- 15 bronze rivets, 15–16 mm in diameter (Fig. 5: 10a–29a; 6: 10–24).
- 16 bronze rivets, 6 mm in diameter (Fig. 5: 10a–29a; 6: 29a–p).

Dislocated but found on the site artefacts from around the head, the left shoulder and the space behind the head:

- An iron oval open neck ring made of an iron stick entwisted at the ends with a tin wire containing also lead (4,13 %) and copper (1,59 %). The wire decoration preserved only partially and in some spots, there are visible only imprints of the wire on the iron. Dimensions: 140 x 130 mm, diameter 5 mm (Fig. 5: 1a; 6: 1).
- A bronze fibula A 67 with a straight foot with a small flat knot at the end and a catch plate with three rectangular openings, 65 mm long (Fig. 5: 8a; 6: 9).
- A white bronze mirror, round and convex, diameter 95 mm (Fig. 5: 7a; 6: 7).
- Fragments of a bronze openwork belt plaque with rivets (Fig. 6: 28a–c).

Dislocated items, most likely from the area around the missing left arm:

- A small bronze ring (Fig. 5: 6a; 6: 4).
- One damaged and two complete bronze finger rings made of wire with one end forming a rose-like coil and the other wrapped around the ring (Fig. 5: 2a, 3a, 5a; 6: 2, 3, 5).

Traces of organic materials on bronze parts of the belt were analysed (textile analysis by *T. Štolcová 2011*). There were traces of some organic material on the bottom parts of numerous rivets. Probably the material was leather, however, we were unable to determine its type precisely. Bronze patina covering one of the rivets contained a fragment of linen/hempen textile made in linen weave.

Skeleton 2

The skeleton laid on its back in the outstretched position. Legs – from the knees downwards – were placed parallel. The left hip together with the femur was slightly displaced down the slope – probably due to erosion or pressure exerted by roots. The femur was broken, but the injury

was original and was not related to the amateur exploration of the site. The upper part of the body was slightly arched towards the slope. The skull – damaged by the mass of soil – was placed on its left side in the original position. Behind the head, there was a larger flat stone. The space behind the head and around both shoulder was distorted. Traces of patina indicated spots where taken and then returned artefacts. Fragments of the right arm and of the right shoulder were missing. The space behind the head there was a mirror 2 which, however, preserved only partially. The pelvis bones were crushed but intact in the original position. The right arm was slightly bent and the hand with preserved fingers was placed on the womb, where also a hooked clasp was found. Between the heads, there was a small broken vessel and closer to the skeleton 2 chest, we have found a spindle whorl.

Skeleton 2 belonged to a 20–30-years old female. The skeleton was gracile and about 155 cm tall, with poorly developed muscles.

Numerous skull bones, the mandible and primarily the forehead bone bear traces of perimortem injuries – undoubtedly strikes made with a sharp instrument, probably an axe (*Jakab 2011, 117, 118*).

The inventory (Fig. 7)

The following artefacts were found in the original position close to skeleton 2:

- A clay bowl with a rim wrapped to the inside, rounded belly in the upper part and slightly spaced bottom. Its polished surface was black. It was 69 mm high. The bottom diameter was 60 mm while the rim diameter was 97 mm (Fig. 5: 5b; 7: 5).
- The spindle whorl made of a graphite pottery sherd and decorated with vertical grooves. Diameter 37 mm (Fig. 5: 6b; 7: 6).
- An iron hooked clasp with an oval frame and rectangular in cross-section, 53 mm long and 33 mm wide (Fig. 5: 3b; 7: 3).

Dislocated artefacts from the distorted space behind the head and around both shoulders:

- A bronze fibula of the A 67 type with a straight foot and a flat knot and a rectangular openwork bow, 74 mm long (Fig. 5: 1b; 7: 1).
- A bronze fibula of the A 67 type, with a straight foot, profiled knot and a rectangular openwork catch plate, 78 mm long (Fig. 5: 2b; 7: 2).
- A white bronze mirror, round and convex, partially preserved. Diameter 71 mm (Fig. 5: 4b; 7: 4).

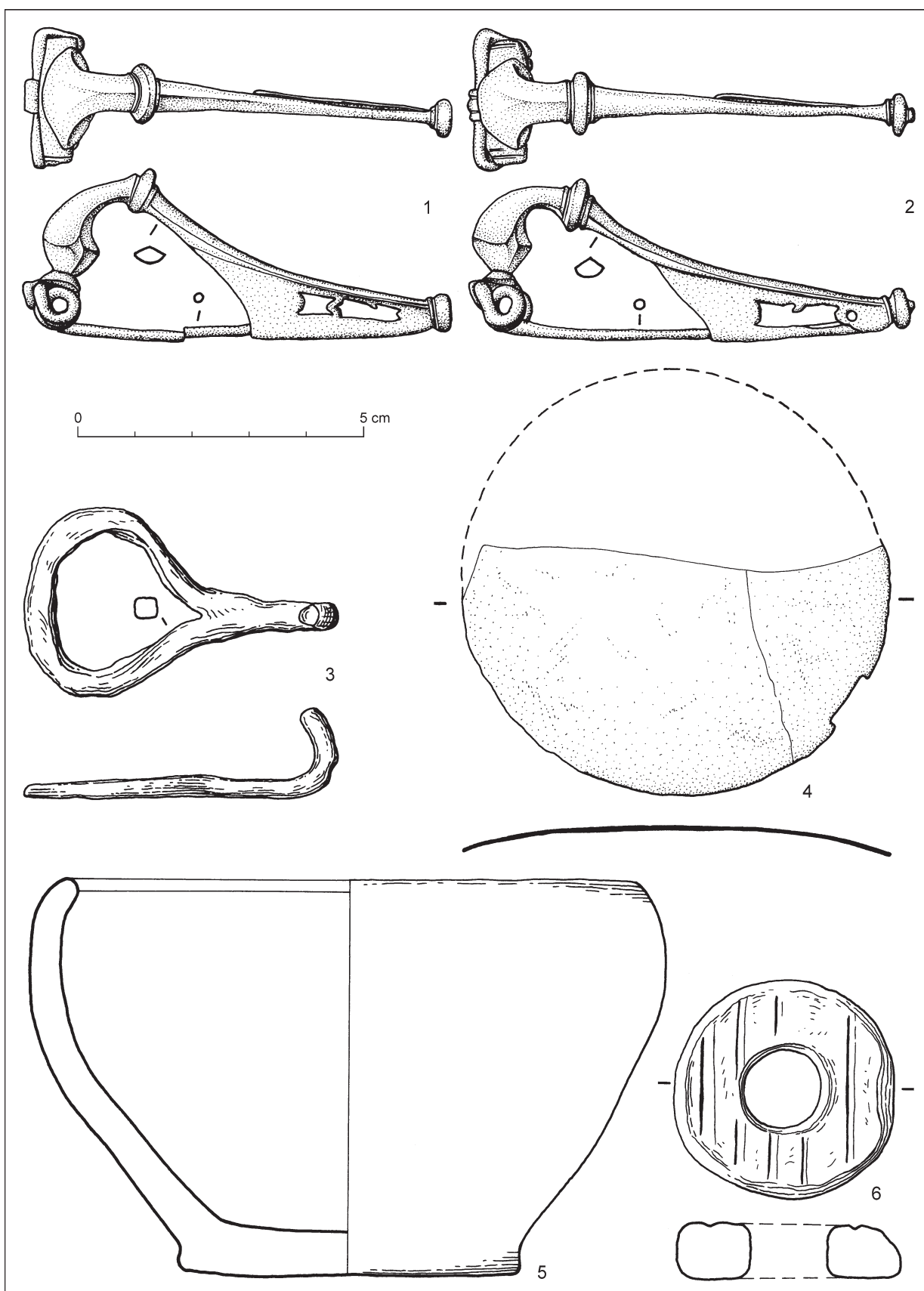

Fig. 7. Bytča-Hrabové. 1-4 – inventory found by skeleton 2 (on Fig. 5 marked as 'b'); 5, 6 – Artefacts deposited between the skeletons 1 and 2. 1, 2, 4 – bronze; 3 – iron; 5, 6 – pottery.

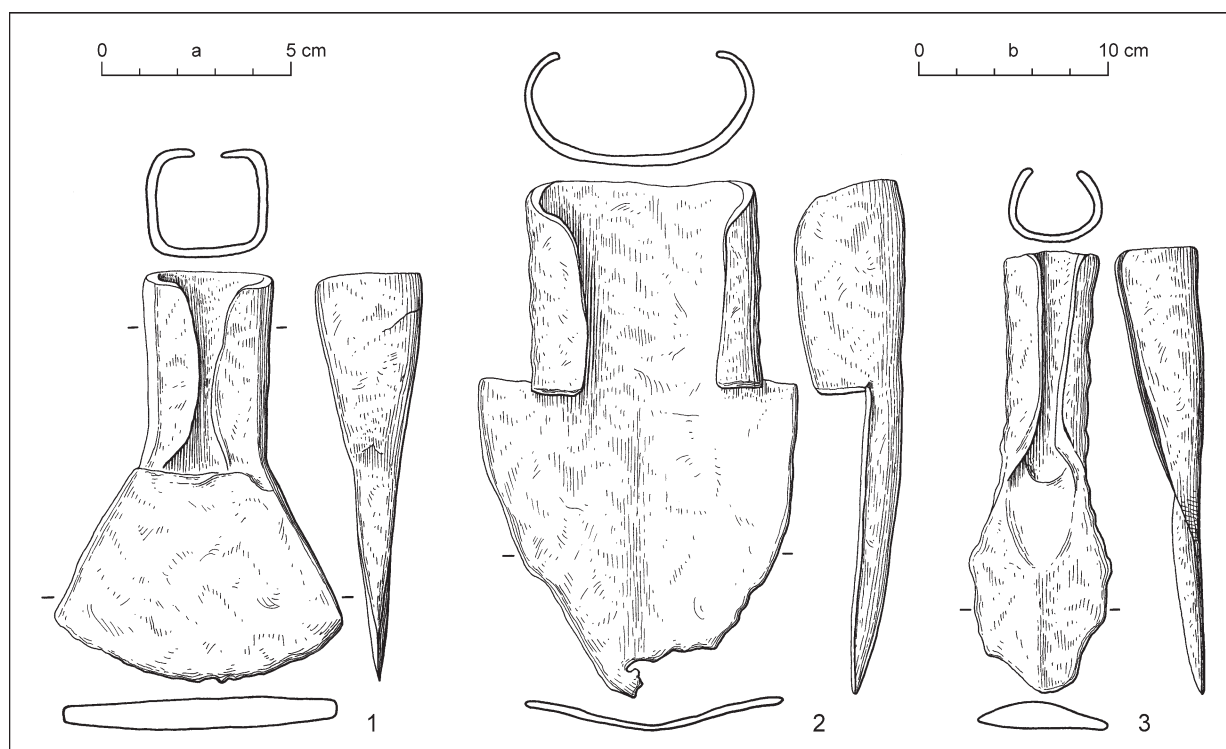

Fig. 8. Bytča-Hrabové. Hoard 1. All items made of iron. Scale: a – 1; b – 2, 3.

Other finds from the hillfort Bytča-Hrabové, Hlavina

During 2008–2010 activities we performed measurements and surveys which resulted in the discovery of numerous metal artefacts, iron slag, a fragment of a rotary quern, animal bones and pottery. In numerous places, we have also found pebbles. The hillfort, as well as the slopes surrounding it, abounded in arrowheads. During the research, we documented the location and content of two small hoards uncovered by the amateur explorers.

Hoard 1

- Hoard was found in the northern part of the site, 30 cm below the surface. It contained two iron ploughs and three axes (*Pieta 2010*, 338). Both ploughshares and one axe were handed over to the Institute of Archaeology SAS.
- Axe with a narrow, fan-like blade and an open socket rectangular in the intersection. The blade was 216 mm long and 154 mm wide (Fig. 8: 1).
- Ploughshare with a wide, slightly deflected, triangle leaf-like body with traces of damages on the blade. The fastening part with long, side lobes was oval. The ploughshare is 272 mm long and 170 mm wide (Fig. 8: 2).

- Ploughshare with a short leaf-like body and a clearly visible centreline. It shows traces of long-term use. The long fastening loop conically narrows along the longer axis. It was 236 mm long (Fig. 8: 3).

Hoard 2

Hoard had been found on the steep southern slope by an anonymous explorer and then returned to the Trenčín Museum (Fig. 9). The collection included a buckle, two belt fittings, a strap-end, a bronze and an iron stick (a strike-a-light and an awl) and two drinking horn fittings. On the site, the author of the paper detected an amateur trench about 100 x 100 cm, where during the further investigation a suspending bronze ring (Fig. 9: 6) undoubtedly belonging to the hoard has been found. Traces of bronze patina found in several places of the trench confirmed that this was the original location of the hoard. However, due to the circumstances of the discovery, it remains uncertain whether the recovered collection is complete. Based on the ornaments (circular decorative punching, plastic, structured ribs) on four found items, all the artefacts undoubtedly formed one set of metal belt decorations. The current state of the artefacts suggests that the set contained a buckle, a loop, a strap-end and two suspending

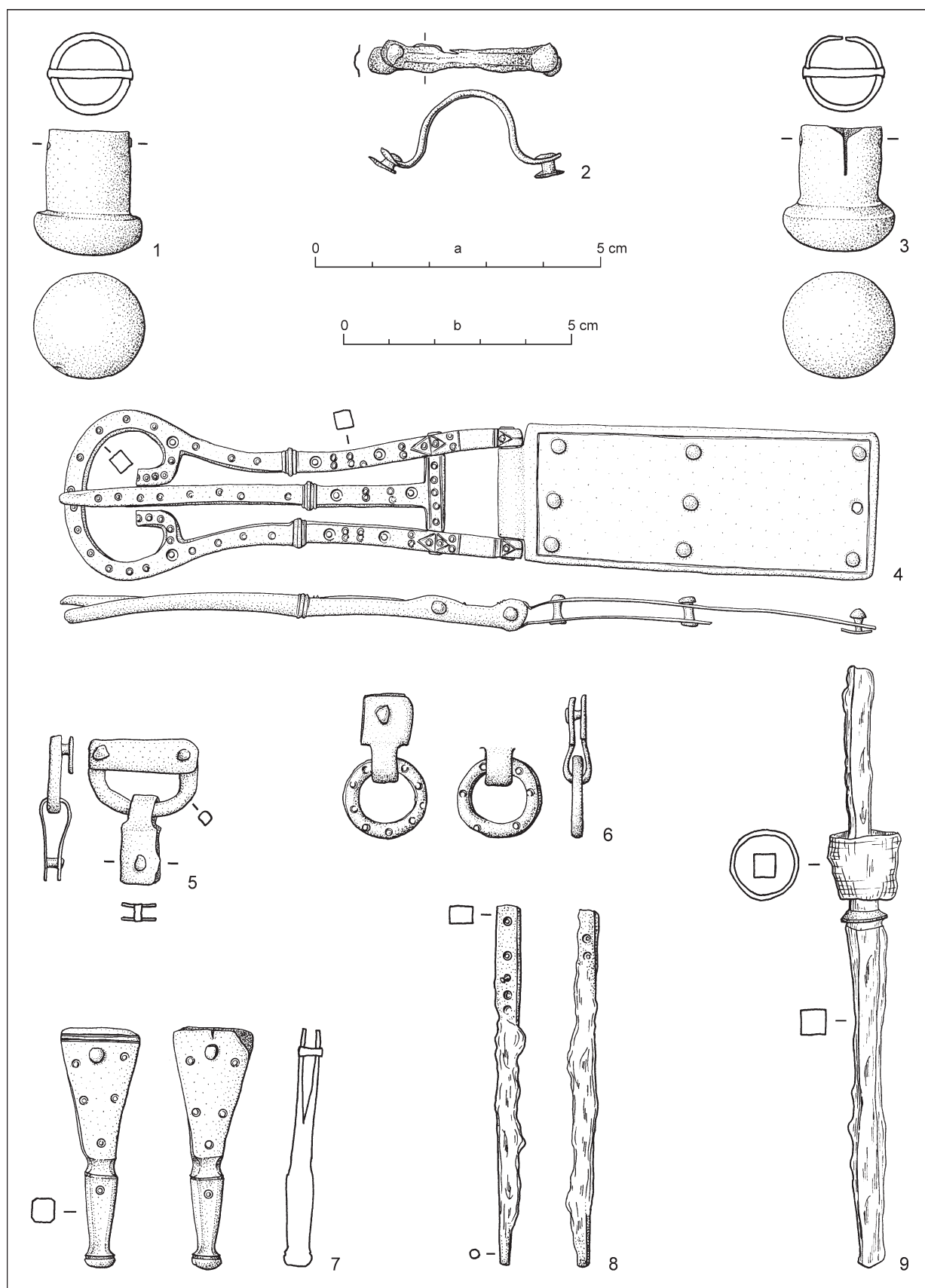

Fig. 9. Bytča-Hrabové. Hoard 2 – belt elements. 1–8 – bronze; 9 – iron and bronze (the ring). Scale: a – 1–3, 5–9; b – 4.

rings. The strike-a-light and the awl were fastened on the belt and the traces of rust indicate that the two hung side by side. The set contained also two drinking horns.

- The eight-shaped bronze buckle (type U) was decorated with engraved and hammered plastic ornament. A long, characteristically bent frame with an omega-like fitting as well as a pin with a hinge axis were rectangular in the intersection. The plate was fastened to a leather belt with three clusters of three rivets. It was 178 mm long (Fig. 9: 4).
- The strap-end was circular in the intersection with a round tip and a triangular fastening plaque with one rivet. Its surface was decorated with fine round stamps. 45 mm long (Fig. 9: 7).
- The bronze suspending ring decorated with round stamps and a rectangular fastening plaque. The ring is 17 mm in diameter (Fig. 9: 6).
- The bronze belt loop with fastening rivets at both tips. Slightly deformed. 34 mm long (Fig. 9: 2).
- The bronze fastener with a fastening plaque, two rivets and a suspending ring with a rivet. 27 mm long (Fig. 9: 5).
- The bronze pointed stick (an awl? a toothpick?). It rectangular base was decorated with round stamps. There was also a cross rivet used to fasten a handle of some organic material. The surface was covered with iron rust. 66 mm long (Fig. 9: 8).
- A needle-like strike-a-light, rectangular in the intersection, with a bronze ring and an iron clamp for fastening of organic handle. 110 mm long (Fig. 9: 9).
- A drinking horn fitting in cylindrical form with a semi-circular tip and a cross rivet. 23 mm long (Fig. 9: 1).
- A drinking horn fitting in an open cylindrical form with a semi-circular tip and a cross fastening rivet. 23 mm long (Fig. 9: 3).

Close to the site, about 1 m below the trench, we have found 8 granite pebbles and 7 arrowheads. All these items – forming another, intact deposit – were found just below the surface on an area of 30 x 40 cm. Elsewhere, we have found also two iron bracelets (Fig. 10: 13, 16).

On the hillfort, we have detected several traces of iron processing: fragments of slag and semi-finished products like partly processed sticks, plates and forging semi-products (Fig. 11: 1, 3, 16). Two fragments of iron plates from which arrowheads were cut out belong to the most exceptional finds (Fig. 15).

Analysis of single artefacts

Ornaments and parts of dress

The site inventory includes also complete as well as fragments of iron and bronze brooches that undoubtedly cover the entire period of the site existence (Fig. 10: 1–9).

The MLT (Middle La Tène) scheme plain brooches (Fig. 10: 1, 7) were made most often of iron wire. Usually, they are arched, sometimes asymmetric, with internal or external chords. Dating of the artefacts cannot be narrowly defined. This final effect of the long-time evolution of wire brooches with a foot fixed to the bow was invented at the end of the Middle La Tène Period (LTC2). However, based on numerous contexts within the Púchov culture, we can assume that such items were used also at the beginning of the Roman Period. Furthermore, it seems likely that such artefacts were more frequent in the western peripheries of the culture than in its centre (*Pieta 2014*, 134, 135). In other areas, such simple wire brooches were used until the end of the 1st c. AD (*Keller 1984*, 22; *Riha 1994*; Gruppe 1, Typ 4).

Arched brooches with a belt-like bow (Fig. 10: 3, 5) were very popular in the Púchov culture, mainly in iron variants. Usually, such fibulas had a four-fold coil with an internal chord and plain or frame-like fastener (*Pieta 2014*, 135). Such items are found in areas settled by Celts or Dacians in the Middle Danube Basin and in the Upper Tisa Basin and clearly belong to the Late La Tène D1 stage.

Bent bow brooch in a simple iron variant with a plain bow and a knot only indicated with a small knot just over the curvature (Fig. 10: 4). It belongs to standard Púchov inventories attributed to the LTD2 stage. Such artefacts were made of wire semi-product and imitated more complex bronze specimens with a plastic knot and gradually arched fastener attributed to type Almgren 18 (*Demetz 1999*, 116–120).

Idria type brooches dated back to the Late La Tène D2 are represented here by one bronze specimen (Fig. 10: 2). These were most popular in Noricum and in the Upper Drava and Sava Basins. From the Púchov culture, we know single, bronze specimens closely resembling the originals (*Košeca-Nozdovice*) as well as iron imitations of those (*Folkušová-Necpaly*; *Pieta 2014*, 135, 136).

A brooch with eyelets Almgren 45 with side insets by the eyelets (Fig. 10: 6) belongs to the oldest forms of this type of fibulae that received considerable attention in the extant literature (*Droberjar 1999*, 61–66; *Glüsing 1968*, 56; *Kunow 1998*, 100). It belongs to the oldest phase of the Roman Period

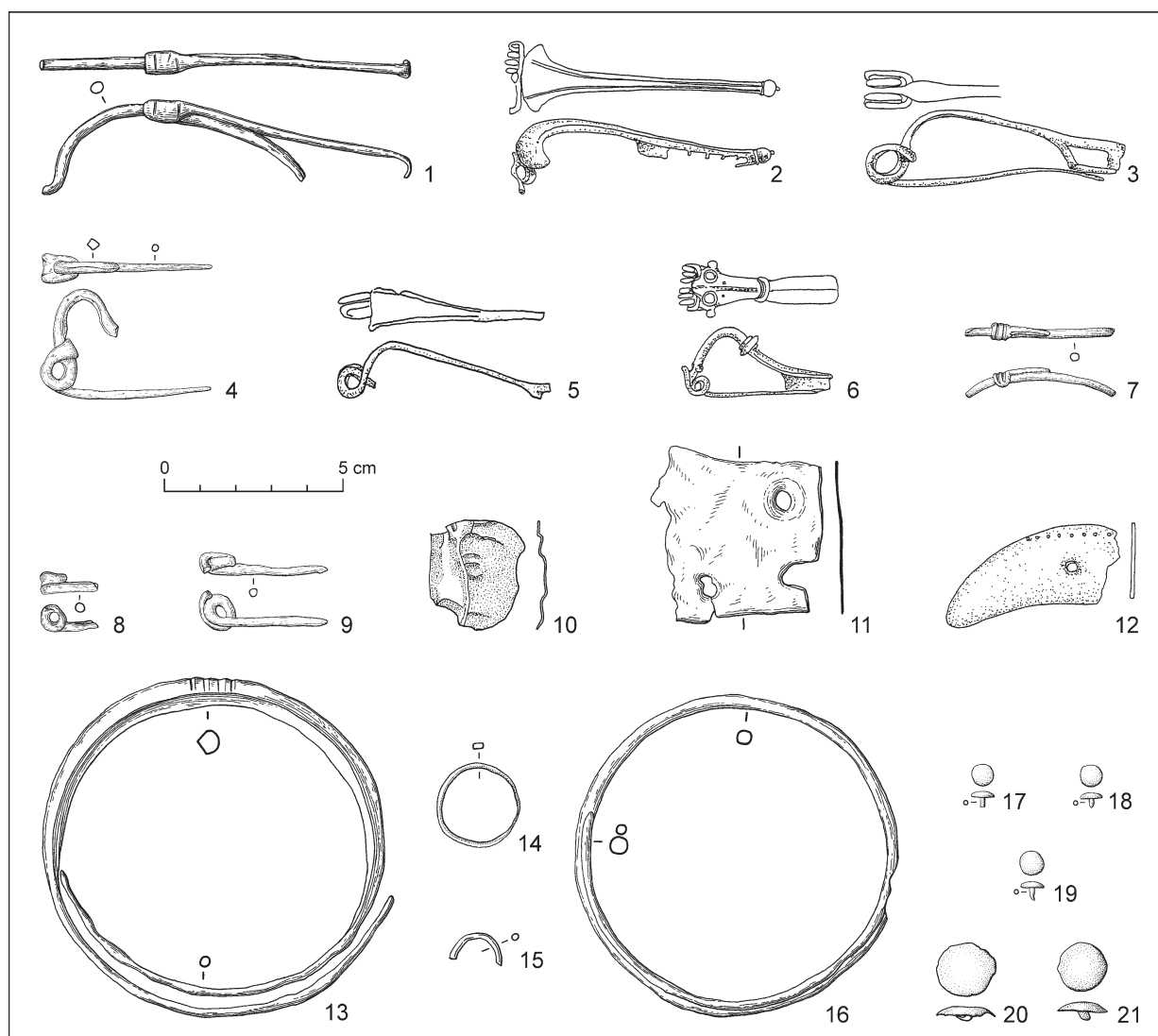

Fig. 10. Bytča-Hrabové. Fibulae and decorative artefacts from the Hlavina hillfort. 1, 4, 5, 7-9, 11, 13, 16 – iron; 2, 3, 6, 10, 12, 14, 15, 17-21 – bronze.

(B1a). This type of brooches is relatively uncommon at North Slovak sites (Mošovce) and certainly, its origins should be sought abroad.

Bracelets are represented by two iron open rings with narrowed tips overlapping half of the bracelet perimeter (Fig. 10: 13, 16). One of the artefacts is decorated with transverse notches in the middle. Both bracelets were found together as a small hoard. The internal diameter of the decorated and the plain bracelet is 78 mm and 81 mm, respectively. Bracelets with a double coil occurred parallel with other types of circular jewellery throughout the La Tène Period, possibly as a continuation of the older, technically simpler tradition (Bujna 2005, 108–110). Structurally similar ornaments were found also in Germanic grave inventories attributed to the older Roman Period (Kolník 1980, pl. XVII: 26c).

Belt from the above mentioned mass find 2 belongs to exceptional finds in the mountainous Slovak areas. In order to date it properly, it is necessary to focus on the eight-shaped buckle (type U; Fig. 9: 4). The buckle has analogies among well-dated grave assemblages at numerous Barbaricum sites (Blankenfeldt 2015; Kolník 1977). According to the typology proposed by R. Madyda-Legutko (1987), we can attribute the specimen from Bytča-Hrabové to type 3, although it has some features characteristic to type 18. U-type buckles are related to the beginning of the Roman Period (B1a), however, in the mountainous parts of Slovakia, outside the areas settled by the Quadi, such finds are rare (Nitrianska Blatnica – Pieta 2017, fig. 4: 2).

Mass find 2 can hardly be referred to as a hoard, because – in fact – it is a votive composition of

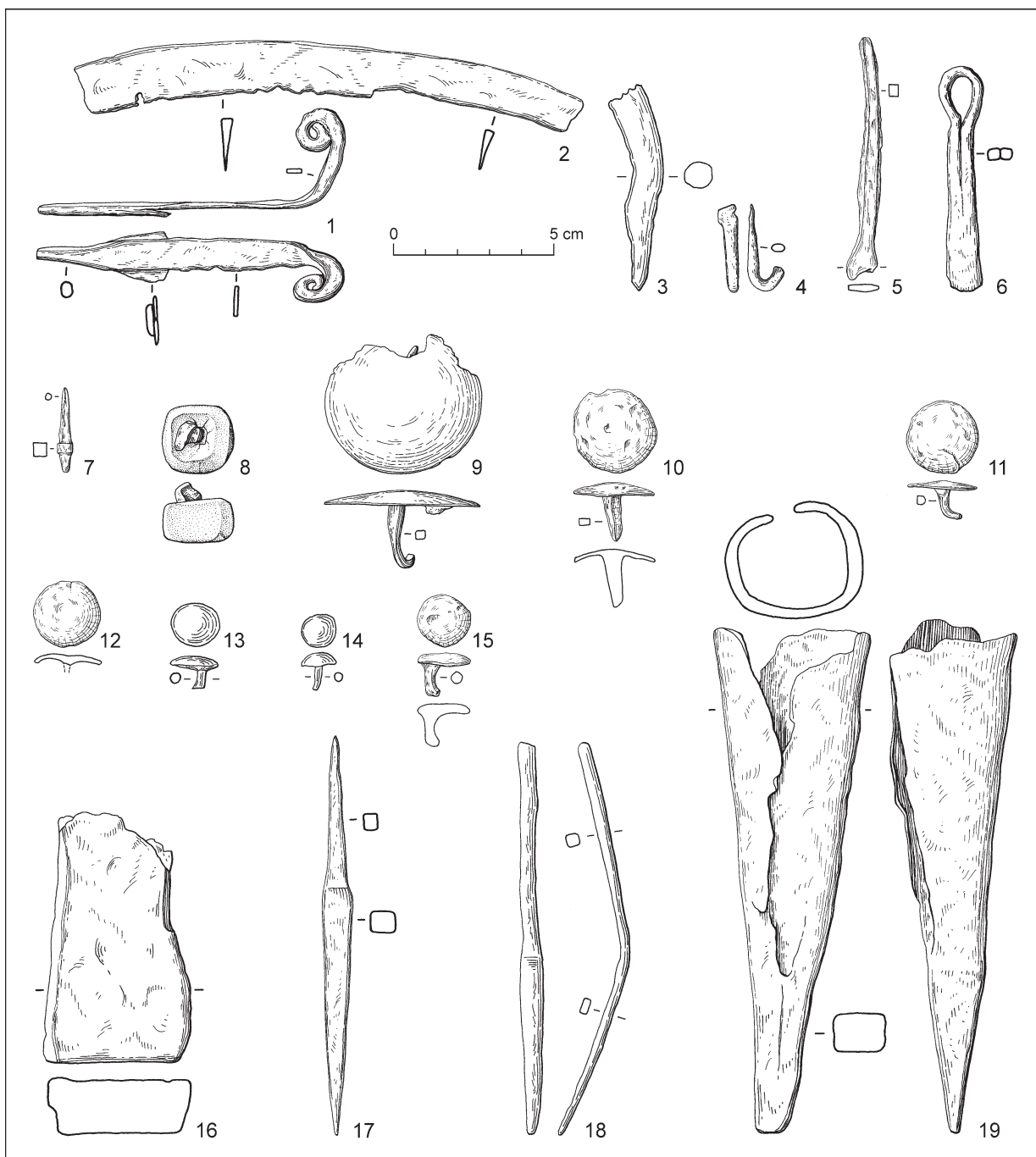

Fig. 11. Bytča-Hrabové. Finds from the Hlavina hillfort. 1–7, 9–19 – iron; 8 – lead and iron.

a single item, the belt. We should mention here that depositing or ritual offering of the belt, a socially praised attribute of its owner, was repeatedly documented as a single find – either a deposit or an element of offerings at cult sites (Čambal/Budaj 2009; Pieta 2018).

The presence of drinking horns as components of the male belt set is confirmed by the finds of fittings (fig. 9: 1, 3). These specific vessels were very popular both in the Celtic and Germanic world

(Andrzejowski 1991; 2002; Bockius/Łuczkiewicz 2004, 102–110; Droberjar 1999, 54, 55; Redlich 1977; Zeman 2017, 142–144). In the Púchov milieu such fittings as well as suspending chains – as confirmed by single finds from hillforts – were used already during the La Tène phase (Kolačno – Pieta 2010, fig. 124: 3). An interesting find in this context is a bull-head fitting found at the Rochovica hillfort (Žilina-Vranie – Pieta 2010, fig. 130: 9). The item represents type E with a relatively long chronology, including the begin-

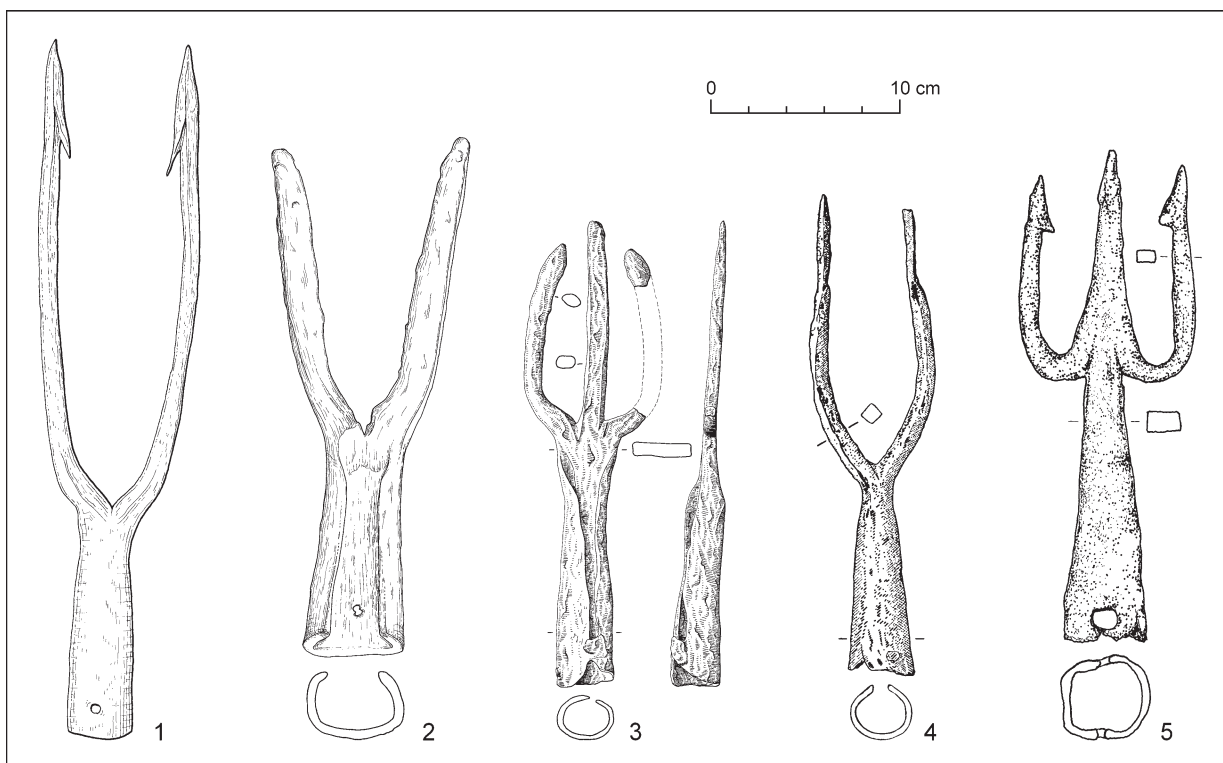

Fig. 12. Two- and three-prong pitchforks. 1 – Mošovce; 2 – Bytča-Hrabové; 3 – Liptovská Mara I; 4 – Weismain, grave 79; 5 – Skalka nad Váhom.

ning of the Roman Period, and popular mainly in Scandinavia (Andrzejowski 1991, 36–38). Only slightly younger, a semi-globular horn fitting is known from the site Liptovská Mara III (Pieta 1982, pl. XVI: 4; Švihurová 2017, 137).

Tools

At the Hlavina hill fort, a fragment of a sickle blade (Fig. 11: 2) and three ploughshares (Fig. 8: 2, 3; 11: 19) have been found. Based on the mass finds, ploughs with wide ploughshares were used in parallel with narrow, arrow-shaped types and most likely had different application – for various types of soil and crops. Ploughs with leaf-like ploughshare started to appear at the end of the La Tène Period and in the early Roman Period as a continuation of narrow arrow-shaped types and in the Púchov culture were relatively common (Pieta 2010, 231, 236). Both specimens from hoard 1 match this developmental scheme.

A pitchfork-like tool (hooked bident). During the surface survey, we have found an item with an open sleeve and two massive, triangular in intersection prongs pointing slightly to the sides (Fig. 12: 2). Two- and three-prong pitchforks with a sleeve are known from inventories from the Middle La Tène Period (Urban 2006) through the Migration Period

up to the Early Middle Ages (Husár 2014, 70, 71; Mazuch 2003, 361) and even in the Modern Era. According to the iconographic sources and shapes of the prongs, we can assume that these were used as fishing or hunting tools. The analysis of the Carolingian grave no. 79 in Weismain – where the deceased was equipped with two-prong pitchfork resembling the one from Hlavina – we can assume that the artefact had a relatively short, 40 cm long, handle similar to meat forks (Fig. 12: 4; Pöllath 2002, 171, 172). Pitchforks (hooked bidents) with three prongs are also known from La Tène hoards (Gründberg – Urban 2006, 85, fig. 6). Unfortunately, from the Slovak (La Tène) sites we knew only single finds that cannot be dated more precisely. The site list includes Mošovce (Fig. 12: 1), Bytča-Hrabové (Fig. 12: 2), Liptovská Mara I (Fig. 12: 3), Skalská Nová Ves-Skalka (Fig. 12: 5), Čachtice, Nimnica, Rakša.

Weaponry

Pole weapons are represented by two spear points. Similarly, like many other Púchov hillforts, Hlavina abounds in ‘cartridges of long-distance weapons’ – hand- or sling-thrown pebbles and arrowheads (Fig. 13; 14). The Institute of Archaeology SAS inventory contains 107 complete iron arrowheads or their fragments and further eight

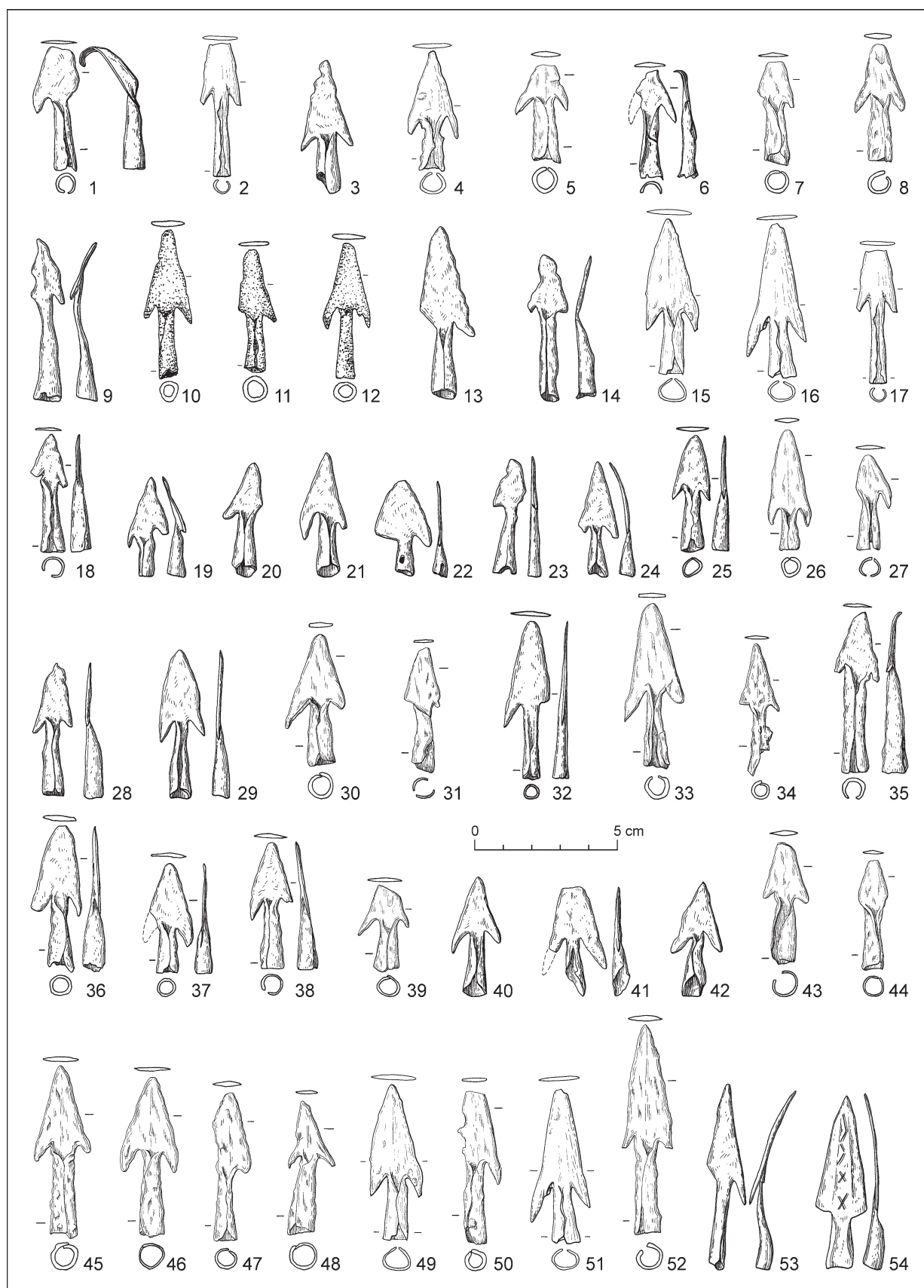

Fig. 13. Bytča-Hrabové. Arrowheads from the hillfort and the area around the ramparts. Iron.

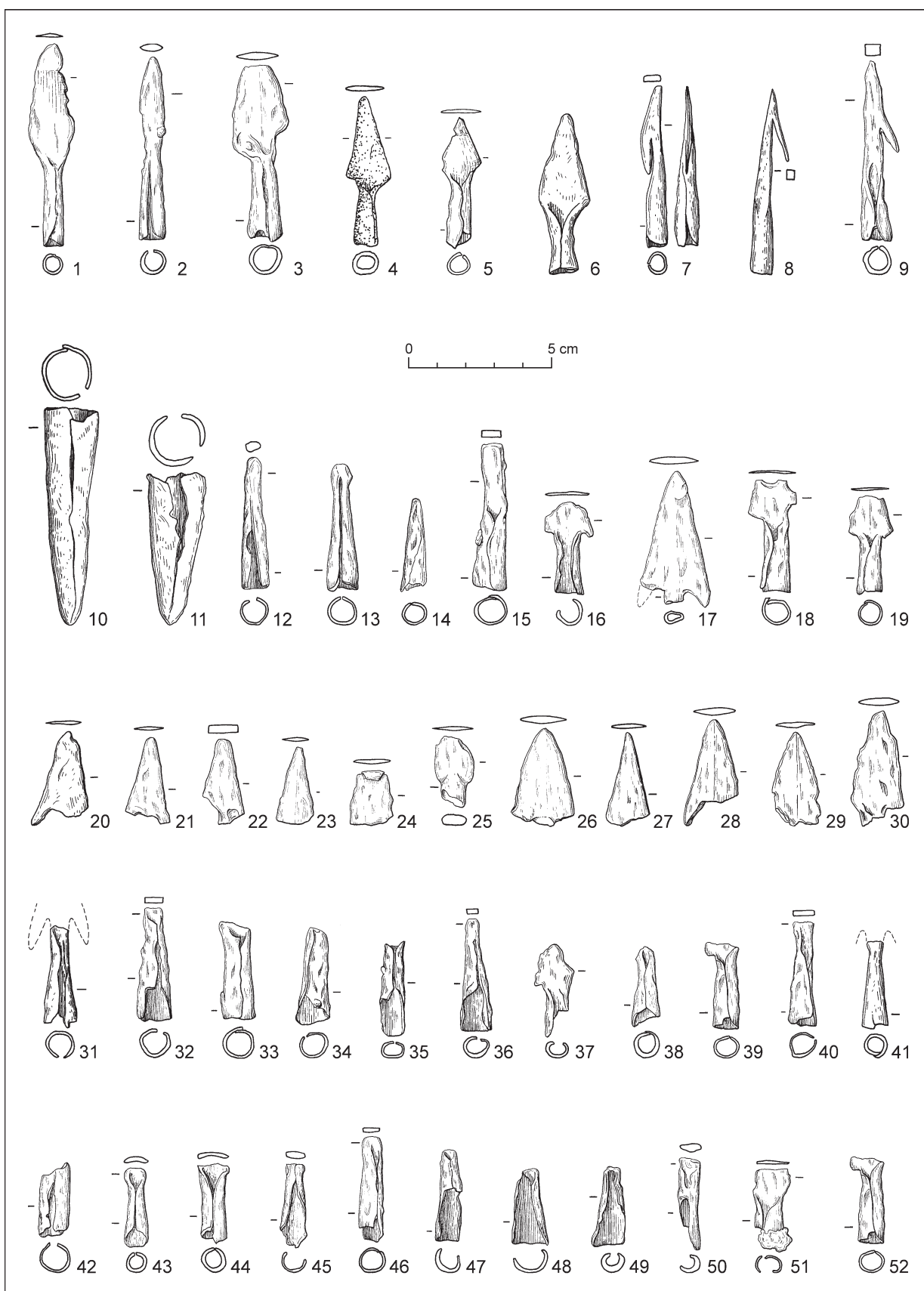

Fig. 14. Bytča-Hrabové. Arrowheads and spear butts from the hillfort and the area around the ramparts. Iron.

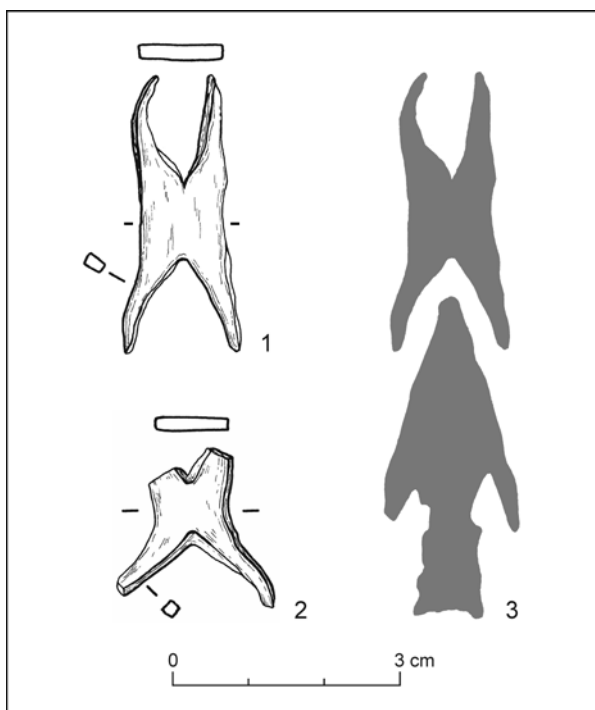

Fig. 15. Bytča-Hrabové. Waste from the arrowheads production (1, 2) and its reconstruction (3). Iron.

were identified in private collections. The dominating type consists of arrowheads cut from a iron sheet with triangle leaf and back wings (type 1.2: *Pieta* 2010, 290–292). Less common type includes leaf-shaped arrowheads without wings. Only in two cases, the arrowheads were forged rectangular in the intersection with only back hook – useful against warriors wearing some protective attire (type 3: *Pieta* 2010, 290–292). Two fragments of an iron sheet strip (Fig. 15) show traces of cutting triangle shapes. Most likely these two are wastes from the production of iron arrowheads that were manufactured directly at the site, as other traces of blacksmithing confirm. We can assume that (most) of the arrowheads found at the site were shot by the aggressors. The issue who – apart from the local people – used such arrowheads is related to another unanswered question, namely who caused the abrupt extinction of Púchov fortifications at the beginning of the Roman Period (*Pieta* 2009, 286). A truly unique find discovered during the research was a set of seven arrowheads (Fig. 13: 8, 34, 45–48, 52) found close to each other – undoubtedly forming equipment of a quiver or a deposit of arrowheads.

Varia

Other artefacts that should arouse interest are lead weight (Fig. 11: 8). These provide a relatively

unique confirmation that the local people used scales (*Pieta* 2010, 264). Lead weights were very popular in the Roman Period (*Aßkamp/Rudnick* 2007).

The strike-a-light found at the site (Fig. 11: 6) has good analogies among finds from Germanic graves attributed to the Early Roman Period but also in the Sarmatian milieu (*v. Carnap-Bornheim* 2002; *Istvánovics/Kulcsár* 2017). We found such items also at sites belonging to the Púchov culture (Liptovská Mara III, Spišské Tomášovce, Stupné – *Ježišková/Pieta* 2019, fig. 5: 17). Needle-shaped strike-a-lights such as the one from hoard 2 (Fig. 9: 9) were used mainly in areas settled by the Germanic tribes (*Ilkjaer* 1993, 253–255).

Pottery

Within the fortification perimeter and on the slopes below we have found 120 fragments of vessels. The vast majority of the shreds are rough, hand-made barrel-shaped vessels with a slightly spaced bottom. Some fragments were decorated with simple, vertical grooves. The material contains a mixture of medium-sized quartzite grains as well as limestone pieces, secondarily burnt out. Exceptionally, we have found also fragments of bowls made of finer material. Based on the production process, profiles and decoration, we can assume that all the shreds should be attributed to the Early Roman Age.

MIKUŠOVCE

The Mikušovce (district Ilava) village cadastre with several significant sites, including urnfields dated back to the Late and Final Bronze Age, belonged to the most densely populated areas in the Váh valley. In those times, the local people used the fortified upland named Skalice composed of several facilities (Fig. 16). So far, this fortified settlement area has not been thoroughly mapped (*Zajacová/Pivovarová* 2015). It covers sites such as Veľké hradište, Malé hradište (culture national monument) and Mokrá skala. To the north-east of Malé hradište (531 m), there is a steep conical hill covered with limestone rocks referred to as Malý hrádok or Hrby (Fig. 17). Slopes on the eastern and southern side are rocky or grassy, but most of the hill surface is covered either with scrubs or young pine forest.

The site was probably discovered by E. Poliak in 1961 (*Petrovský-Šichman* 1965, 58, 59). In 2005, 2011, 2014 and 2017, the author of the paper with colleagues – primarily J. Somr – performed several surface prospections. As a consequence, we have obtained a collection of finds including ceramics,

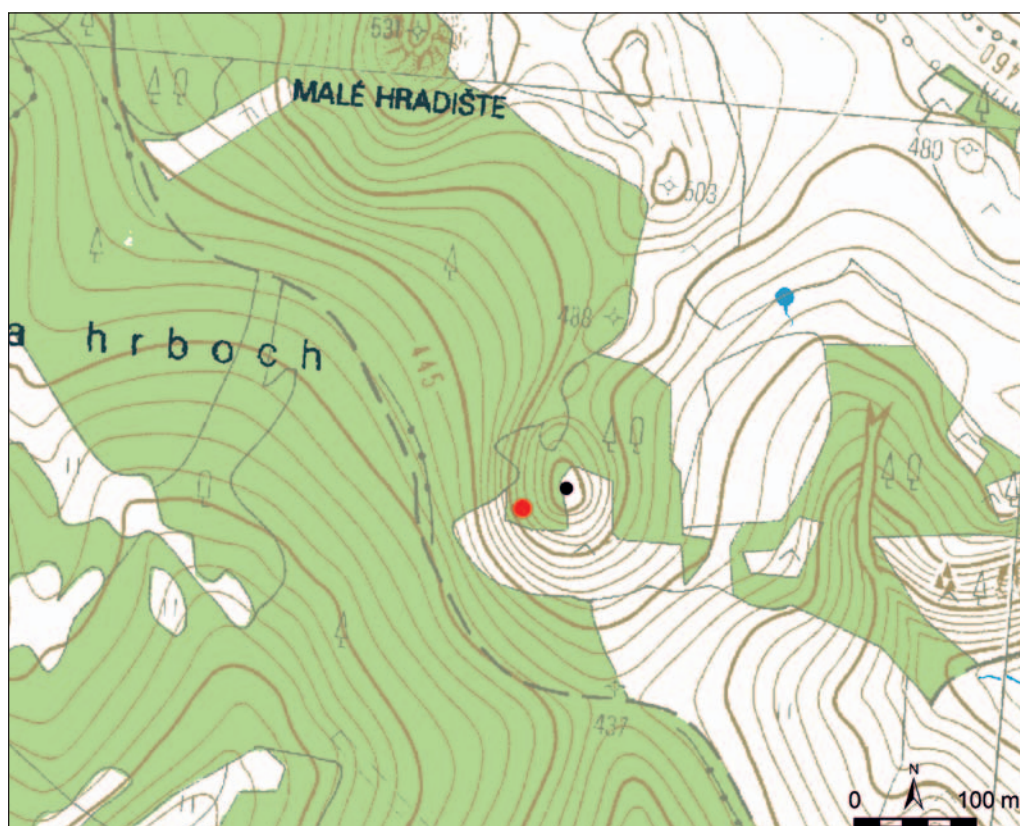

Fig. 16. Mikušovce. Black mark – the Malý hrádok hillfort; red mark – location of graves 1 and 2.

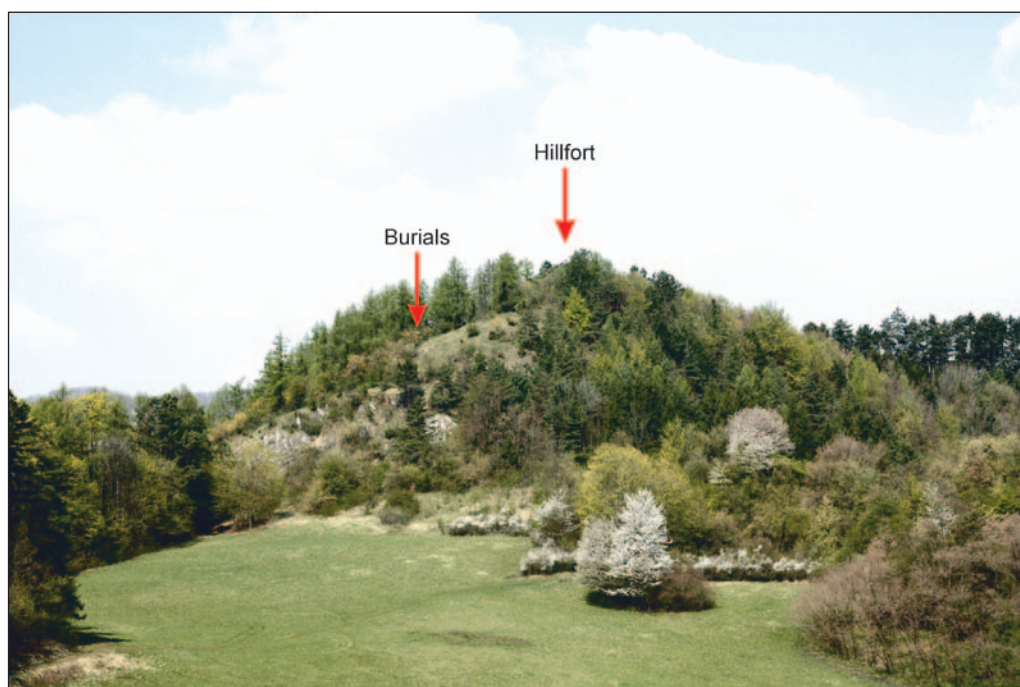

Fig. 17. Mikušovce, Malý hrádok. View from the south with the location of graves and the hillfort marked.

Fig. 18. Mikušovce. 1 – Grave 1; 2 – Grave 2.

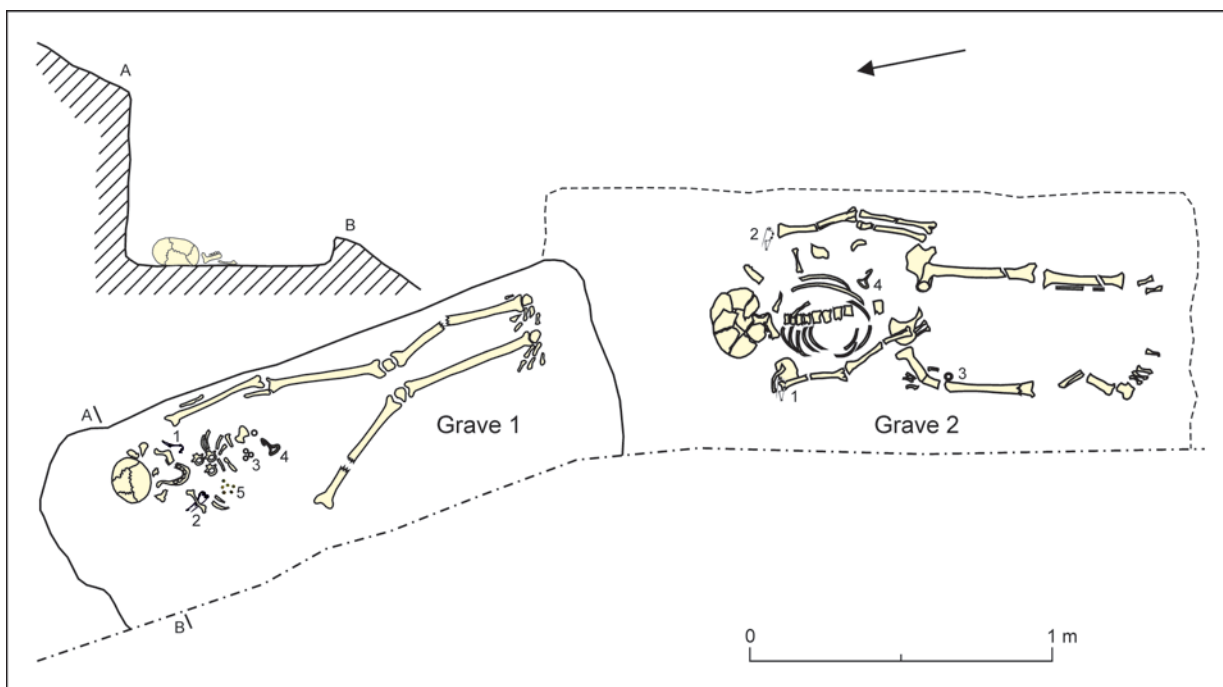

Fig. 19. Mikušovce. Grave 1 and grave 2.

animal bones and metal artefacts, samples for radio-carbon analyses and saved two skeletal graves from destruction. The site, similarly as the entire Skalica area, used to be a popular destination among amateur explorers who considerably damaged the site.

The summit plateau of Malý hrádok (500 m a. s. l.) is a narrow rectangle oriented to the south-north. It is about 7–10 m wide and 30 m long and its edges are surrounded by faintly visible ramparts. At the south edge of the site, we can notice traces of a road – probably the original serpentine-like entrance – that accessed the site from the west. On the southern side of the summit, there is an almost square elevation, heavily damaged by modern digs. In its middle, there is a large pit, now filled with stones. The shape resembles foundations of a tower-like construction. The northern part of the site is also covered with illegal trenches abounding in pottery and pebble.

The western slope of the hill, under an eroded limestone rock, ends with a talus. The steep central and upper part of the slope is interwoven with rock crests but most of the surface is covered with a layer of forest soil of various thickness. It is here that all the so far known graves were discovered. The eastern slope is also steep, however, at the foot of the hill, we can notice traces of two terraces. A hoard of nine silver coins of the *Veľký Bysterec* type was found in the south-eastern part of the slope. The hoard was scattered along 4–5 m down the slope.

Grave 1

On November 18, 2010, an anonymous voice on telephone reported a find of human bones on the southern slope of Malý Hrádok. Jaroslav Somr from the Museum of Trenčín discovered here a skeleton with pieces of equipment that, except for a part of the body and the right arm, was intact. The grave was fixed with the GPS system and documented (Fig. 18: 1). The skeleton was placed in the upper part of the exceptionally steep south-eastern slope, 486 m above the sea level. The grave was oriented along the N/NW – S/SE axis with the head oriented to the north. In its lower part, it was about 50–55 cm deep, while in the upper part it was 15–20 cm deep. The skeleton laid stretched on its back, with the head slightly bent to the west. Its left hand laid straight along the body, the soil around the right hand and the torso was disrupted by the amateur exploration. The entire right side of the skeleton was slightly dislocated due to soil erosion which is confirmed by the position of the right femur moved away from the body, down the slope. In this damaged part of the grave, also fragments of an infant's skull have been found. There were also animal bones (sheep/goat metatarsal bones. Analysis Z. Bielichová) which original position, however, in the grave is unknown.

At both sides of the adult's skull, there were bronze brooches, foot up (Fig. 19; grave 1: 1, 2). On the right side, one of the fibulas laid directly on the

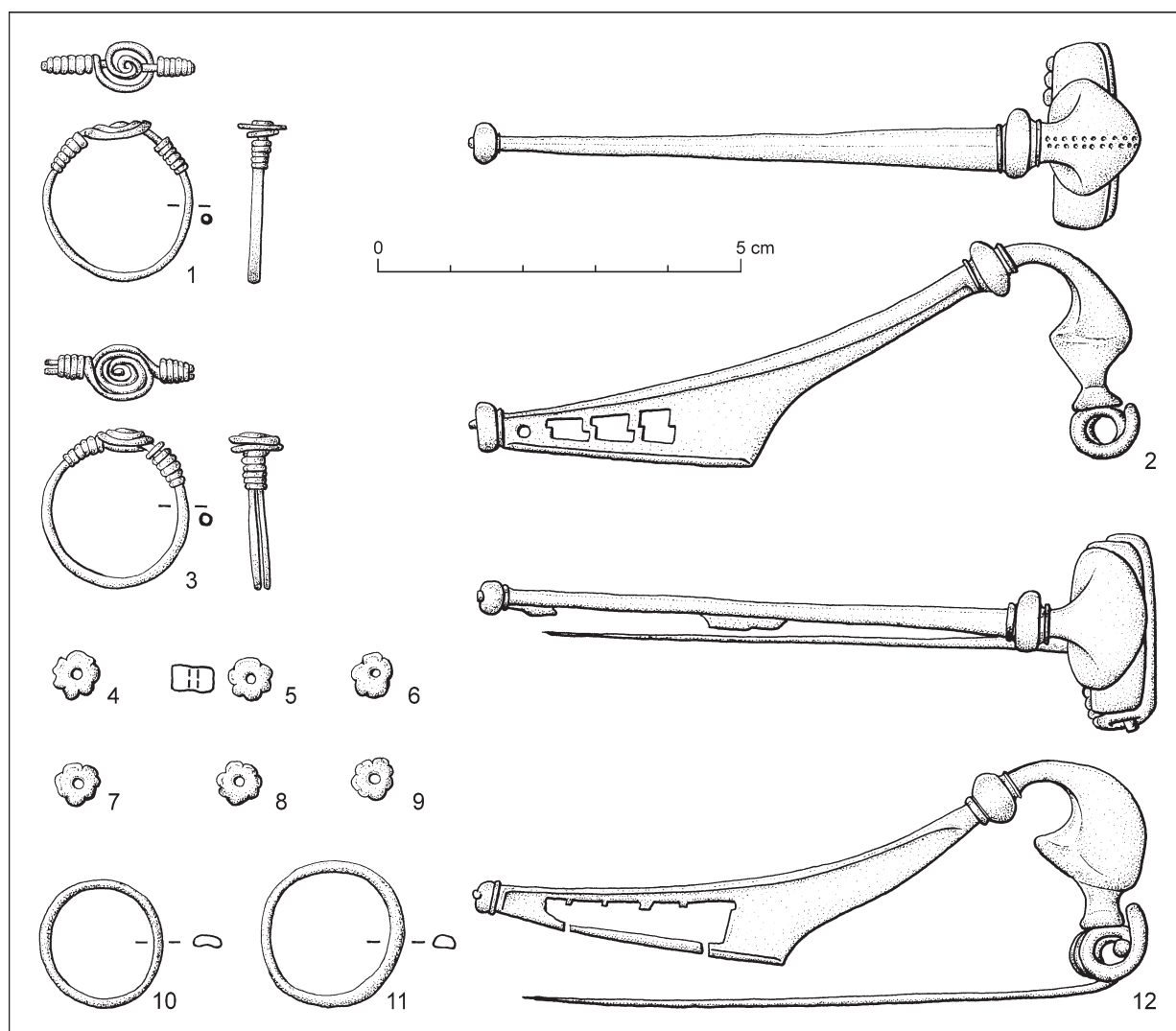

Fig. 20. Mikušovce. Grave 1 inventory. 1–3, 10–12 – bronze; 4–9 – glass and gold foil.

collarbone. Around the top of the chest, they were six melon-shaped beads made of transparent glass with gold foil (Fig. 19; grave 1: 5). In a secondary position close to the right hand, there were four bronze finger rings – two simple rings (bands) and two made of wire with a spiral crown and an adjustable band (Fig. 19; grave 1: 3). Around the waist, on poorly preserved pelvic bones, was an iron belt clasp with a triangular frame which, unfortunately, was not preserved (Fig. 19; grave 1: 4). The fibulas belong to the Almgren 67 type. One of them – typologically slightly older – has a broken spiral repaired with a bronze axis. Finds from the grave are deposited in the Trenčín Museum. The osteological material is kept at the Institute of Archaeology SAS in Nitra.

In accordance with the anthropological analysis (J. Jakab), skeleton belonged to an adult of

unspecified age (*adultus* I, 20–30-year-old) with poorly developed muscles. The body height remains unknown. Remain of a skull belong to an infant (*infans* I).

The inventory (Fig. 20)

Brooch A 67a (according to Garbsch and Demetz) with a massive head over a protective plaque with an eightfold spring. A structured, spherical knot passes into a long, arched pin ended with a spherical button. A long, damaged catch plate was gradually, fivefold perforated. The item was made of bronze and 99 mm long (Fig. 20: 12).

- Brooch A 67a with a massive head decorated with a double, dotted line over the plaque with an eightfold spring. A structured, spherical knot passes into a long, arched foot ended

with a spherical button. A long catch plate was perforated with three circular openings in the narrower part. Part of the spiral as well as the needle are missing – most likely there were lost due to unprofessional handling during amateur exploration. The item was made of bronze and 97 mm long (Fig. 20: 2).

- Cylindrical beads with vertically folded sides made of transparent glass with gold foil. 6 pieces, 7 mm wide and 4 mm high (Fig. 20: 4–9).
- Wire ring with an oval crown and a double band with both ends wrapped. The item was made of bronze with an internal diameter of 18 mm. The wire is 1–2 mm wide (Fig. 20: 1).
- Wire ring with an oval crown and a simple band with both ends coiled around. The item was made of bronze with the internal diameter of 18–19 mm. The wire is 1–2 mm wide (Fig. 20: 3).
- Flat ring (band) made of bronze, 2 x 3 mm in the intersection with the internal diameter of 18 mm (Fig. 20: 11).
- Flat ring (band) made of bronze, 2 x 5 mm in the intersection with the internal diameter of 15 mm (Fig. 20: 10).
- Belt clasp with a triangular frame and a long arm ended with a hook. The item was not preserved. Dimensions unknown.

Grave 2

On April 14, 2011, the site was inspected. The aim of the inspection was to verify the above-described find and to control preservation of the entire site. We found that the upper part of the hill was cleared of bushes and in numerous spots were traces of illegal exploration to see, together with small piles of pottery shreds left on the surface together with numerous pieces of pebble – originally used as cartridges. Even on the forested southern and eastern slopes, we detected numerous pits – traces of metal detector search. The entire site was considerably damaged and systematically plundered.

On the site of the grave 1, we uncovered again the pit from 2010 and this extended in its south-eastern part (around the original position of the skeleton legs). In this additional trench, in a layer of red-yellow soil, we found many prehistoric pottery shreds unrelated to the graves. In the distance of 80 cm from the legs of skeleton 1, skull of another skeleton in a layer of black humus soil have been detected (Fig. 18: 2; 19).

The grave 2 was also situated on a steep (up to 30°), rocky slope covered with vegetation. Lime-

stone bedrock can be seen on the surface in several places. The soil here is humus-like, loose and dark. Similarly as the grave 1, the burial laid parallel to the slope. Towards the slope was the grave 50–55 cm deep, while the right (western) part was only 10–15 cm beneath the surface. The grave fill was heavily overgrown with roots that compromised the skeleton position, particularly its right side and all flat bones (shoulder blades, pelvis) as well as the skull.

After cleaning the skeleton carefully, we found that the deceased was buried in black humus, straight on its back with legs laid side by side. The body was oriented with the head to the N/NE. The left arm was placed along the body, while the right, heavily damaged hand was placed closer to the pelvis. The skull was placed on the left side and seriously damaged facial bones were partially covered with a long, animal bone.

According to the anthropological analysis (J. Jakab), the skeleton belonged to a short (148 cm), adult women (adultus I, 20–30-year-old).

On the right side of the shoulder, there was a bronze fibula (Fig. 19; grave 2: 1) and an identical specimen was found, backside up, on the left collar bone (Fig. 19; grave 2: 2). On the right side of the pelvis, we have found a plain bronze ring (Fig. 19; grave 2: 3), originally placed on the poorly preserved right hand. In the lower left part, below the chest, there was an iron belt clasp with a triangle frame (Fig. 19; grave 2: 4) placed in a horizontal position with its hooked facing inward toward the waist. Unidentified animal bones were found around the right hand.

The inventory (Fig. 21)

- Brooch A 236C (Garbsch 236b2b1) on the right side of the shoulder with a massive head and two three-fold knots on a bow. A steep bow over the frame-like foot ends with a plain, double button. The item was made was bronze and 61 mm long (Fig. 21: 1).
- Brooch A 236C (Garbsch 236b2b1) on the left side of the shoulder with a massive head and two three-fold knots on a bow. A steep bow over the frame-like foot ends with a plain, double button. The item was made was bronze and 58 mm long (Fig. 21: 2).
- Plain ring (band), flat in the intersection. The item was made of bronze, 3 x 1 mm in the intersection with the internal diameter of 18 mm (Fig. 21: 3).
- Belt clasp made of iron, with a narrow, triangular frame and a long arm ended with a hook was made of iron and was 47 mm long (Fig. 21: 4).

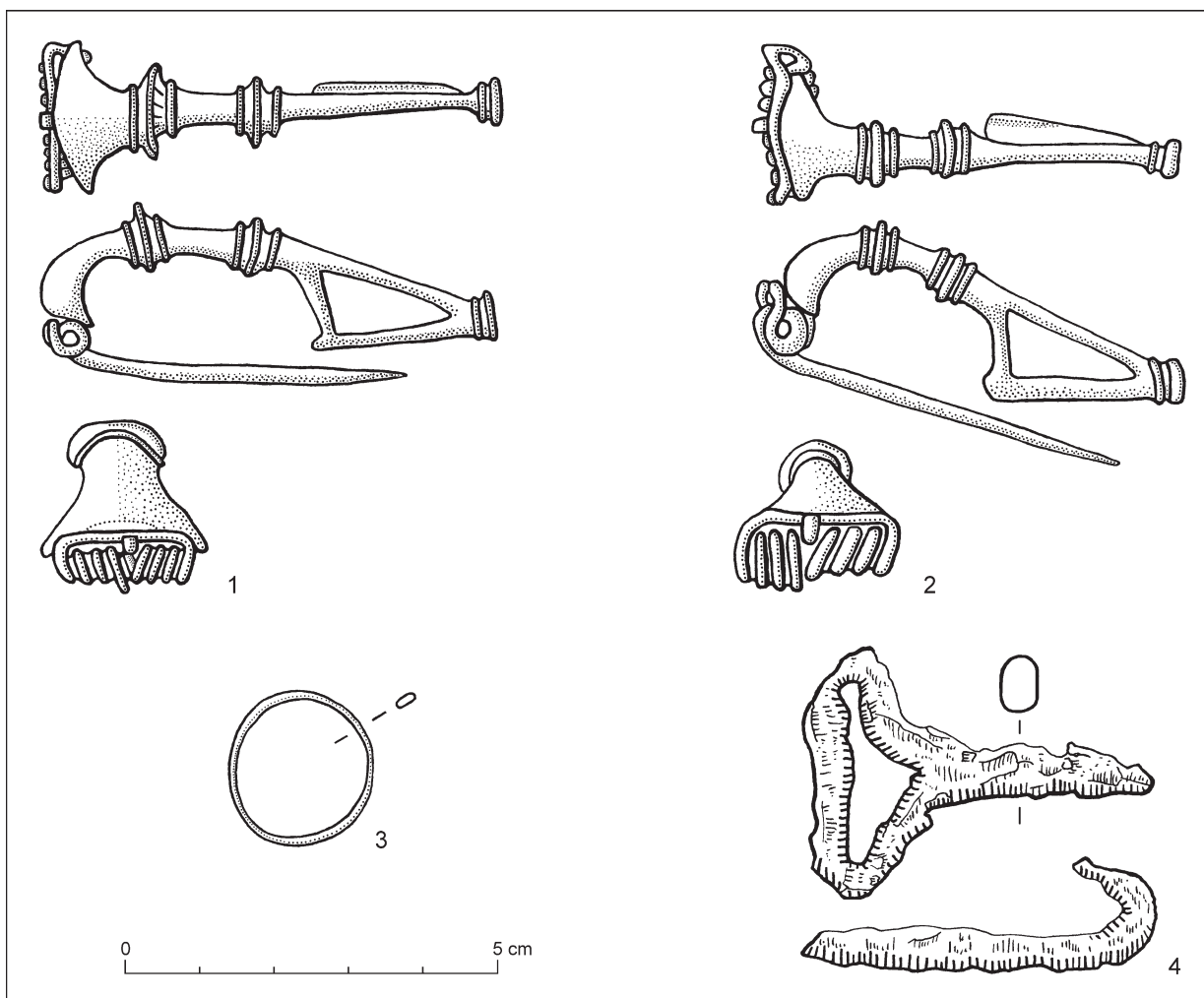

Fig. 21. Mikušovce. Grave 2 inventory. 1–3 – bronze; 4 – iron.

Grave 3

The skeletal grave 3 at the Mikušovce, Malý hrádok site has been found already in 2001. It was until the end of 2017, however, that the detailed information about the find got to the archaeologists. The discoverers became interested in nonferrous metal signals from their detector on the steep southern slope just below the summit plateau. According to the relation of bystanders who observed (and photographed) the exploration, the grave was found between graves 1/2010 and 2/2011 and the fortified summit. The spot is marked by a recess that remained after the trench was filled. The skeleton laid parallel to the slope. Allegedly, next to the grave the explorers heard another signal and found child's ribs which they left on the site uninspected. This information, however, we failed to confirm.

According to two, well-preserved photos dated August 8 and 10 (Fig. 22), about 40–80 cm below the

surface, the explorers carefully cleaned the skeleton (from its head to the knees). The skeleton was in relatively good shape and laid straight on its back. Around the waist, the skeleton was sufficiently cleaned at both sides. The head area and lower parts of legs were covered with soil and thus we do not know whether they were later cleaned. The photo made on August 8 shows left femur (broken in two points) and a fragment of right femur, left shoulder bones, a collar bone and ribs. It seems that the works were continued two days later. The photo made on August 10 shows the left humerus and chest. In the upper part, we can notice two bronze pincer-like fibulae feet oriented upwards. The head area was still covered with soil.

According to the witness and a simple sketch, there was a small broken vessel next to the head. The vessel, unfortunately, was not preserved. Bronze fibulae (type A 238) were placed on both shoulders and a small bronze brooch (type A 67–68) laid just below the chin. The bronze belt fittings were found

Fig. 22. Mikušovce. Grave 3. Photos from the amateur exploration of the grave.

on pelvis: a hooked clasp, a perforated plaque, a boat-shaped fitting and numerous decorative flat-headed rivets. Next to the clasp, on the left side of the pelvis – under the left-hand bones – there was a pseudo filigree bronze circular pendant and a blue glass bead with yellow inclusions. By the femur, there was an iron arrowhead, placed about 2 cm from the bone pointing to the body.

The grave inventory is known from three photos and detailed sketches. We were able to acquire the iron arrowhead and bronze parts of the Noric-Pannonian belt including the openwork metal plaque, seventeen circular head rivets, five small decorative rivets and one boat-shaped fitting and two nails. Unfortunately, bones were not preserved.

The inventory (Fig. 23)

- Brooch (type A 238) from the left shoulder with a massive head, wide knot and a flat, prong-like application decorated with grooves and three rivets. Its bow is even, roof-like profiled, decorated with a row of impressions. The long catch plate is perforated with circular and square apertures with a radially arranged motif placed closer to the head. The eight-fold coil is fastened with a wide, decorated hook. The item was made of bronze and is 154 mm long (Fig. 23: 31).
- Brooch (type A 238) from the right shoulder with a massive head, wide knot and a flat, prong-like application decorated with grooves and three small insets. The bow is even, roof-like profiled, decorated with grooves. The long catch plate is perforated with circular and square apertures with a radially arranged motif placed closer to the head. The eight-fold coil is fastened with a wide, decorated hook. The item was made of bronze and is 154 mm long (Fig. 23: 33).
- Brooch A 67/68 with a massive head and a protective plaque over the six-fold coil. The item has a three-fold knot on the even foot, ended with a circular button. The catch plate is perforated with two steps. It was made of bronze and 60 mm long (Fig. 23: 34).
- Clasp with a flat oval frame decorated with ten circles made with compass tool. The longer part of the circular cross-section ends with a hook. The item was made of bronze and is 78 mm long (Fig. 23: 29).
- Plaque from a leather belt made of two bronze sheets linked with sets of four rivets. It has a flat head arranged in two rows. The plaque is heavily damaged. Its upper side is decorated with openwork and tubularly curved shorter sides. The inner side of the item is smooth. The dimensions are: 50 x 60 mm (Fig. 23: 1–4).
- Boat-shaped fitting with two fastening openings. Its tips plastically narrowed. The item is semi-circular in the intersection and made of bronze. It is 50 mm long (Fig. 23: 5).
- Rivets with a rounded head and a curved pin. 5 pieces. The items were made of bronze. The head diameter is 6–7 mm and the pin is 5 mm long (Fig. 23: 24–28).
- Rivets with a rounded head and a curved pin. 17 pieces. The items were made of bronze. The head diameter is 15–16 mm and the pin is 5 mm long (Fig. 23: 7–23).
- Arrowhead made of an iron plate with a flat tip and ears oriented backwards with a long, curved notch. It is 43 mm long (Fig. 23: 6).
- Round bead slightly flattened with a wide opening. The item was made of blue glass with irregular yellow inclusions and was 26 mm wide (Fig. 23: 30).
- Disc-shaped pendant with a bail and an opening in the middle. The item was cast in a form and decorated with pseudo-filigree. It was made of bronze, 88 mm wide and 29 mm thick (Fig. 23: 32).

The other finds from the hillfort Mikušovce-Malý hrádok

The oldest horizon covers ceramics found during surveys between graves 1 and 2. Sherds were parts of a thick-walls vessel with a horizontal, circular in intersection handle and at least two other vessels. A fragment of a tube-shaped vessel with a narrowed neck and a horizontal circular in intersection handle placed in the widest point of the vessel can belong to the Early Eneolithic Period, most likely to the late Lengyel culture.

The bronze fibula with a decorated foot (*Fußzierfibel*; Fig. 24: 1) of the Mansfeld type F1 could be attributed to the end of the Hallstatt Period (HD2/D3 – Glunz 1997, 130–132; Mansfeld 1973, 37, pl. 26; Stöllner 2002, 60). It is a isolated find at the site. The fibulae were manufactured in Heuneburg (Drescher 1995, 257, fig. 3). In the Western Carpathian region, so far, we know analogous fibulae from Blatnica (Bazovský 2003, 185) as well as a new specimen, found on the hill fort Bojná V in 2019.

Most of the finds discovered during the surveys at the site belong to the La Tène and Early Roman Periods. Some of the items, including shred and fragments of querns, were handed in the Institute of Archaeology SAS by local explorers and employees of Forests of the Slovak Republic. Pottery shreds concentrate around the summit plateau. Large fragments of pottery in moved soil indicate that some features had been here damaged. This applies

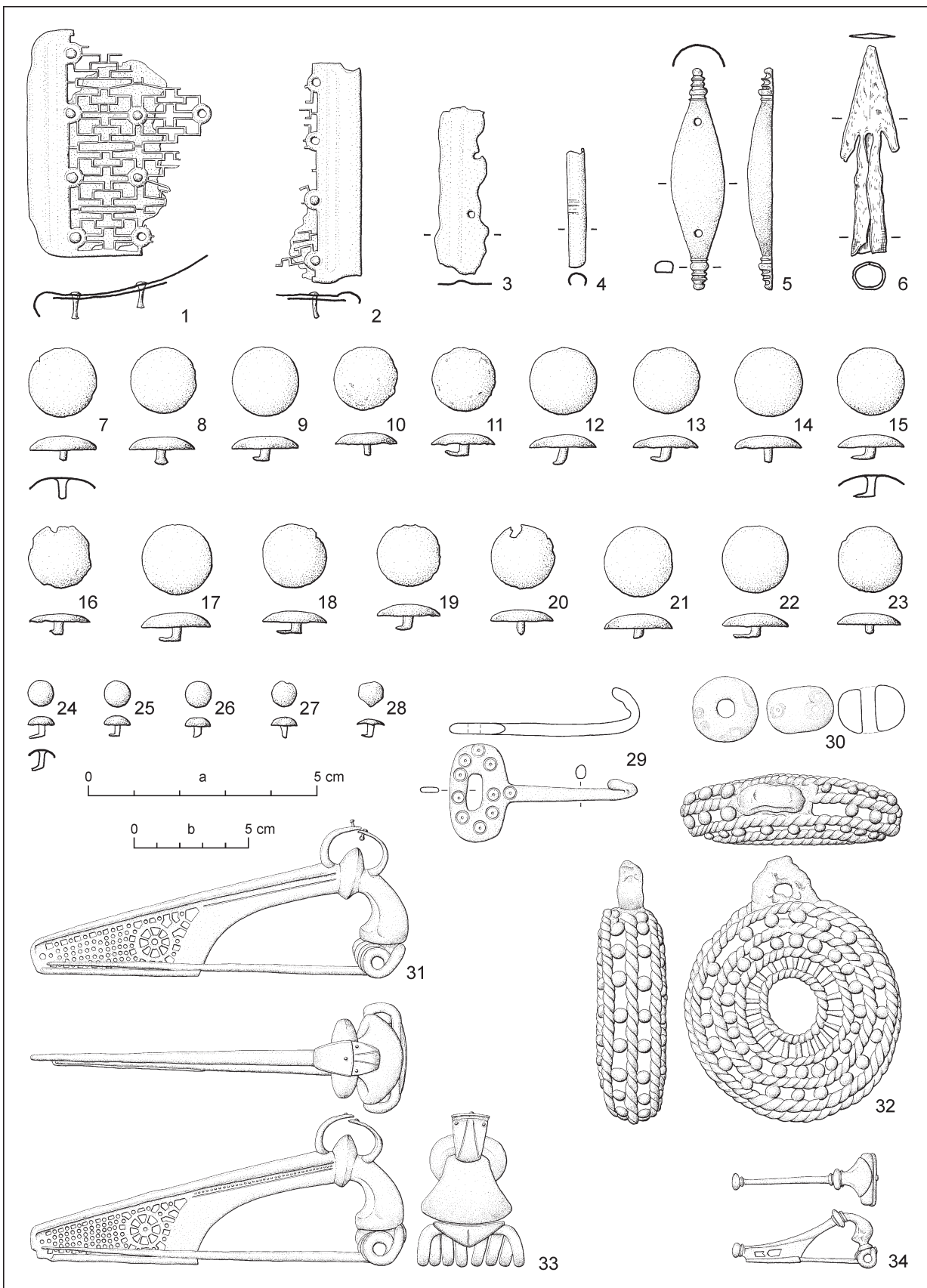

Fig. 23. Mikušovce. Grave 3 inventory. According to the finders, the arrowhead (6) was placed inside the body. 1-5, 7-29, 31-34 – bronze; 6 – iron; 30 – glass. Scale: a – 1-28; b – 29-34.

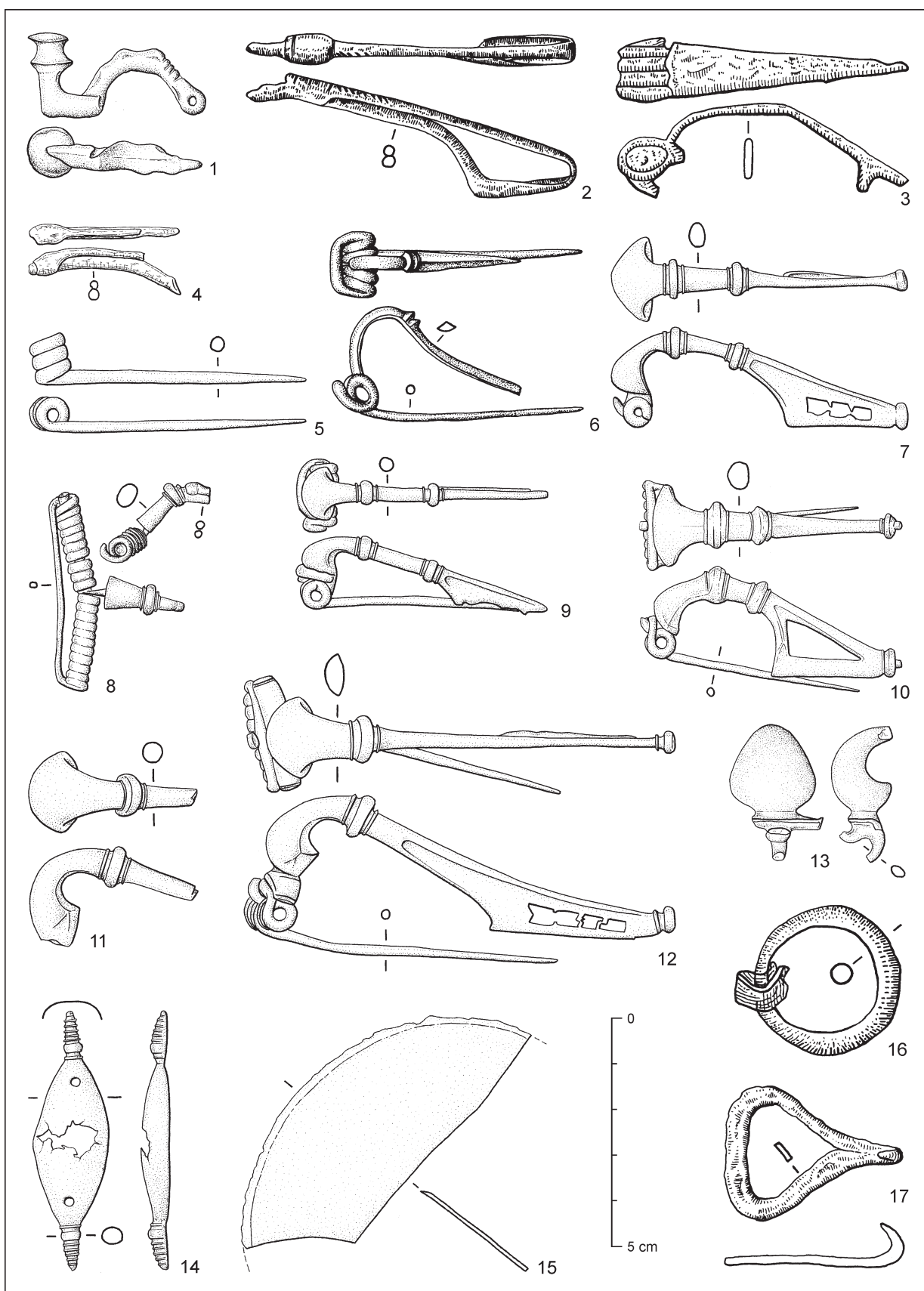

Fig. 24. Mikušovce. Finds from the hillfort and slopes of the hill. 1, 7–15 – bronze; 2–6, 16, 17 – iron.

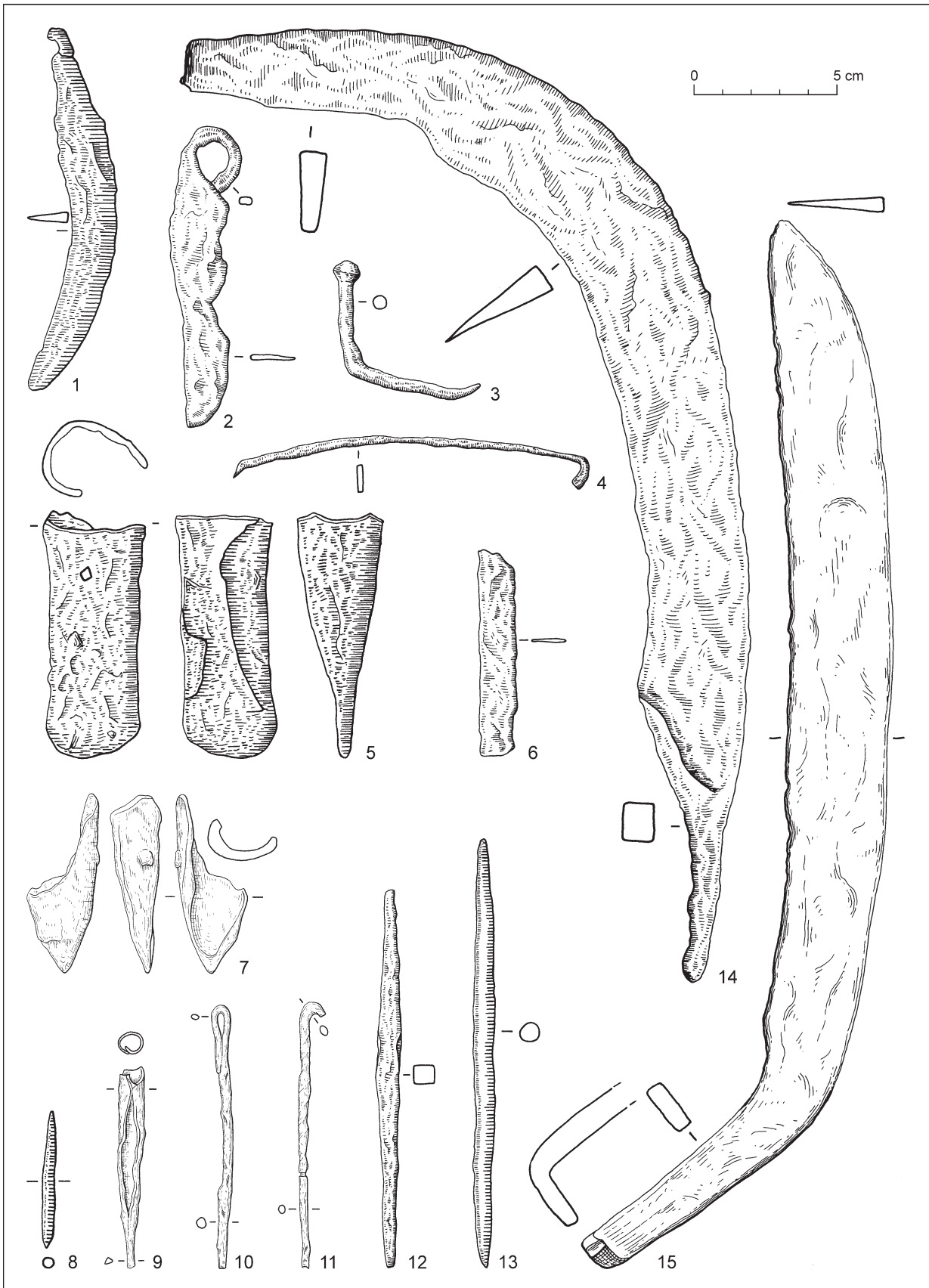

Fig. 25. Mikušovce. Implements and tools from the hillfort and slopes of the hill. All iron.

mainly to fragments of storage vessels (*dolia*), but there are also shreds of hand-formed bowls and pots as well as single fragments of wheel thrown and graphite pottery. On the slopes, but mainly inside the fortification, there are also piles of pebbles.

According to various sources, two single coins were found at the site. A *Veľký Bysterec* type coin was found in the southern part inside of the fortification, while a *Divinka* type coin was found in the lower part of the eastern slope. A hoard of nine coins of the *Veľký Bysterec* type was also found in the middle part of the slope outside the rampart.

Chronologically, the La Tène settlement at the site is best represented by the collection of brooches.

Some types of fibulae have already been discussed in the characteristics of the above analysed *Bytča-Hrabové* site. These include plain MLT fibula made of wire (Fig. 24: 2, 4) with the foot fastened with a clamp. Such items were particularly popular in LTC2 and D1 stages but could be used for a relatively long time. An arched fibula with a belt-like bow (Fig. 24: 3) is an item characteristic to the older Late Tène Period and also very common in entire Northern Slovakia. Specimens linked with the Púchov material culture were usually simple and made of iron. Afterwards, during the D2 stage, there are also fibulae with a bent bow (Fig. 24: 6).

The Oberleiserberg type fibula (Fig. 24: 8) has characteristic crossbow-shaped long spring and a massive head with a triple knot and an inset in a place where a foot is attached (Karwowski/Militký 2011, 133–135). The type is related to A65 brooch originating from Northern Italy where are attributed to the Late La Tène D1 and D2 (Danielisová/Militký 2014, 49, 50, with references Demetz 1999, 28; Sedlmayer 2009, 118). In the Middle Váh Basin, A65 fibulae coincide with oppida. Numerous finds from *Trenčianske Bohuslavice* (Pieta 2010, fig. 15: 24). Within the Púchov culture, are such artefacts known only from its north-western part (Belušské Slatiny; *Divinka* – Pieta 2010, fig. 118: 9; *Udiča* – Pieta 2006, fig. 2: 13). The specimen resembles the *Magdalenska Gora* type, distributed mainly in the Eastern Alps (Dizdar/Božič 2010, 147–152).

Strongly profiled fibulae A 67 (Fig. 24: 11, 12) were found in grave 1 and, both entire specimens and fragments, in layers at the *Malý hrádok* site on the slopes below the ramparts. These items belong to a repeatedly analysed type of artefacts with a narrow chronological horizon but a wide distribution ranging from the original Alpine region to various parts of the Germanic Barbaricum and to the lands inhabited by the Dacians. In terms of chronology, such items could be attributed to the Middle Augustean to the Late Tiberian periods (cf. Demetz 1999, 127–135; Rustoiu 1997 for an overview).

Developmental features of these brooches – predecessors of A68 type – include the gradual reduction of size, robustness of the head and modification of the foot form. Together with it's a 236 variation, such fibulas form a leading Early Roman horizon of fibulae at the turn of the older and younger stages of the Púchov culture. Their frequent occurrence coincides partially with the abundance of finds in the so-called decline horizon of the hill forts but indicates also the strength of contacts between the local people and the region of Eastern Alps, where such fibulae were developed. Prior to the discovery of graves analysed in this paper, various variations of the A 67 type were known only from hillforts and open settlements (*Blatnica*, *Divinka*, *Dolný Kubín-Veľký Bysterec*, *Liptovská Mara I*, *Liptovská Mara II*, *Púchov*, *Rajecké Teplice*, *Žilina-Vranie*, *Jasenica*, *Skalka nad Váhom*, *Košeca-Nozdrovice* – Kolníková-Kolník 2004, 19–25, with references Pieta 1997, 58, 59, fig. 7; 2014, 136). A 67 fibulae belonged to the burial equipment at both analysed sites.

Strongly profiled brooches with two knots A 236 (Fig. 24: 7, 10) are variants of A 67 fibulae. The distribution, as well as typological development and dating of these two types, are similar (Böhme-Schönberger 1998; Garbsch 1985). This type – particularly older forms A 236a and smaller specimens with a frame-like catch are strongly represented among finds attributed to the Púchov culture (*Košeca-Nozdrovice*, *Trenčín* – Pieta 2010, fig. 33: 2; *Liptovská Mara I* – Pieta 1982, tab. 7: 5a, b; *Liptovská Mara II* – Pieta 2000, fig. 4: 4, 5; *Púchov* – Pieta 1982, tab. 9: 1; *Rochovica*, *Žilina-Vranie* – Kolníková/Kolník 2004, fig. 10: 5; *Mošovce* – Pieta 2014, 136). Apparently, such items were less extended in the *Przeworsk* Culture (Łuczkiwicz 2009, 421, 422) and on the west Dacian sites (e.g. *Zemplín*, *Mala Kopanja* – Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990, pl. XIV: 9; *Kotigoroško* 1989, pl. VIII: 24, 26). In the grave from *Mikušovce*, two matching fibulae of this type were found on the deceased shoulders.

Tools and instruments, as well as other utility items from the hillfort (Fig. 25), are represented by two scythes and a ploughshare. These are supplemented by awls, a razor, a mirror fragment, hooks, needles and numerous fragments of querns. Metal finds are mainly arrowheads (Fig. 26): small arrowheads made of a metal plate with a socket and a triangle body with (or without) back ears. Many of the arrowheads are preserved fragmentarily.

Several intact items, for example A 67 and A 236 fibulae or the iron belt clasp, are identical to artefacts found in already known female graves. It seems likely that the finds could belong to assemblages from other burials damaged by the erosion or moved and discarded by treasure hunters.

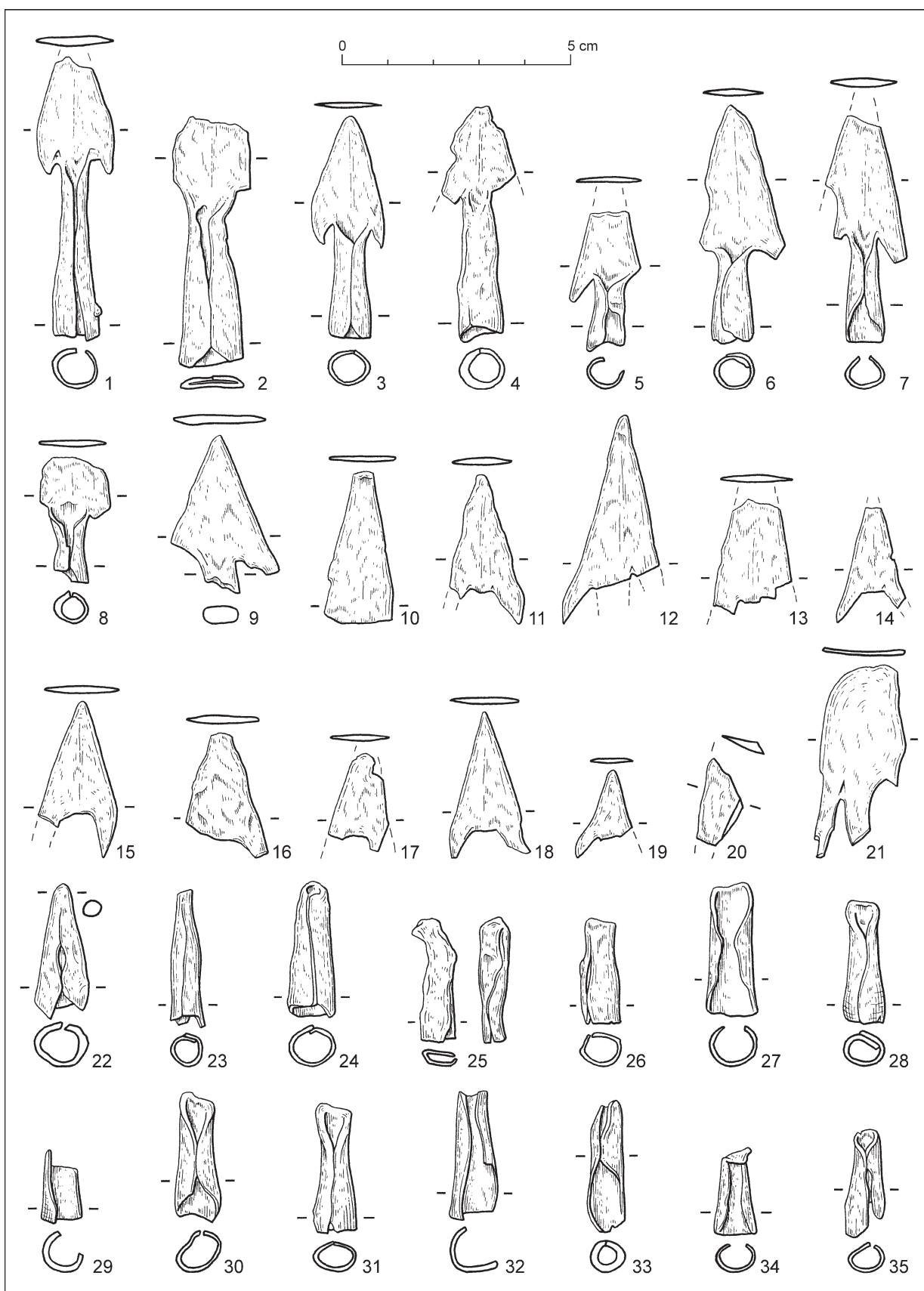

Fig. 26. Mikušovce. Arrowheads and arrowhead fragments. All iron.

LOCATION AND GRAVE INVENTORIES

Generally, in Bytča-Hrabové and Mikušovce, there are two graves placed next to each other and two graves with two bodies buried. All of the graves were skeletal and bodies laid straight on the back. Apart from the infant from Mikušovce grave 1, the skeletons belonged to women. At both sites, graves were dug on steep slopes outside the fortifications.

Fibulae

The deceased women were equipped mainly with metal and glass elements of attire consisting mainly of a pair of brooches on the shoulders, represented by the Noric-Pannonian brooches of type A 67, A 236 and A 238. The former two types were previously characterised in the context of settlement finds from both hillforts. The specimens found in the graves, although typologically different, can be unambiguously linked with older forms dated back to the B1a stage. Typologically the oldest artefacts (A 67a1) laid on the shoulders of about twenty-five-year-old female buried in grave 1 in Mikušovce. Graves 1 and 2 from Bytča (with bodies of about 20- and 40-year-old females) as well as in grave 3 from Mikušovce contained A 67b1 fibulae dated back to the Early Tiberian Period (Demetz 1999, 135). Types A 67 and A 236 belong to finds characteristic of the decline horizon of hillforts attributed to the Púchov culture (Fig. 27: 1–3, 7–18).

Winged fibulae from grave 3 in Mikušovce belong to early forms of the A 238b type (according to Garbsch) or the A 238b2 type (according to Demetz). Origins, distribution as well as the chronology of these fibulae have already received considerable attention (Bazovský 2017; Čambal 2017; Demetz 1999, 42–47; Garbsch 1985). It is believed that the A 238b2 type was manufactured in the second and third decades of the Current Era (Demetz 1999, 46).

Belts

Belts belonging to the deceased buried in grave 1 (Bytča) and grave 3 (Mikušovce) are examples of decorative sets. Unfortunately, some of the elements were lost – mainly clasps and fastening elements (Fig. 6: 10–29; 23: 1–5, 7–29). The Bytča specimen (Fig. 6: 28a–d) consisted of a clasp with two tongues (type G 2b) and a plaque decorated in opus interrasile technique (palmettes surrounded by two rows of rivets, type B5; Garbsch 1965). This type was popular not only by inhabitants of Noricum but also in Germanic, Dacian and Púchov milieus (Fig. 28: 5, 6; Pieta 2014, 151, 152, with references).

The woman buried in grave 3 (Mikušovce) was equipped with a leather belt with fittings typical for Noric-Pannonian belts which, however, was fastened with a bronze hooked clasp. Decorative motifs on the clasp (imprinted circles) are considered common in that time and are known from various types of metal belt elements closed with clasps or buckles (Fig. 9).

In more modestly equipped graves as Bytča 2 and Mikušovce 1 and 2, belts were fastened with simple iron hooked clasps with triangle frames (type Werner C; Fig. 21: 4). Since the Middle La Tène Period, when these clasps evolved from more complex La Tène metal belt clasps, iron clasps of this type were common elements of attire in the vast areas of Central and Western Europe (Bataille 2001). Hooked clasps were popular in the Púchov culture and are known from several settlements (Košecko-Nozdrovce, Podskalie, Stupné) and sacrificial sites (Liptovská Mara, Prosné, Trenčianske Teplice). This traditional Celtic product was used still at the beginning of the Roman Period as a part of the Germanic attire, undoubtedly to fasten simple, undecorated belts (Droberjar 2006, 32–35; Madyda-Legutko 1990, 159; Salač 2010, 362). The hooked clasps longevity is confirmed also by finds from Mikušovce and Bytča-Hrabové.

Neck ring

The woman's neck ring from grave 1 (Bytča) was made of an open iron ring wrapped with wire made of a tin alloy. Decorative necklaces belonged to the most popular types of decorations in the La Tène culture found in female graves but served also as symbolic ornaments – torques – on pictures showing male deities and heroes. In graves, such items belong to sets of ring jewellery, also in simple, iron variations (Bujna 2005, 112–114). In the Late La Tène Period and at the beginning of the Roman Period this type of adornments was common only in some areas, particularly in Noricum and Raetia. From these two regions, neck rings are known both from grave inventories and tombstones (Keller 1984, 31, 32).

During the La Tène Period – in the Western Carpathians – metal neck rings imitated Celtic open rings with buffer ends. During the older phase of the Púchov culture, such adornments were made of bronze – with simple stamp-like or multiple lentiform tips. There are also twisted neck rings – torques – with end rings (Pieta 2000, fig. 5: 8; 2008, fig. 95: 6; 2012, 319; 2014, 137). The unique design of the neck ring from Bytča with the tin wire – resembling woven or twisted necklaces – imitated silver used in the necklaces production both in the Púchov

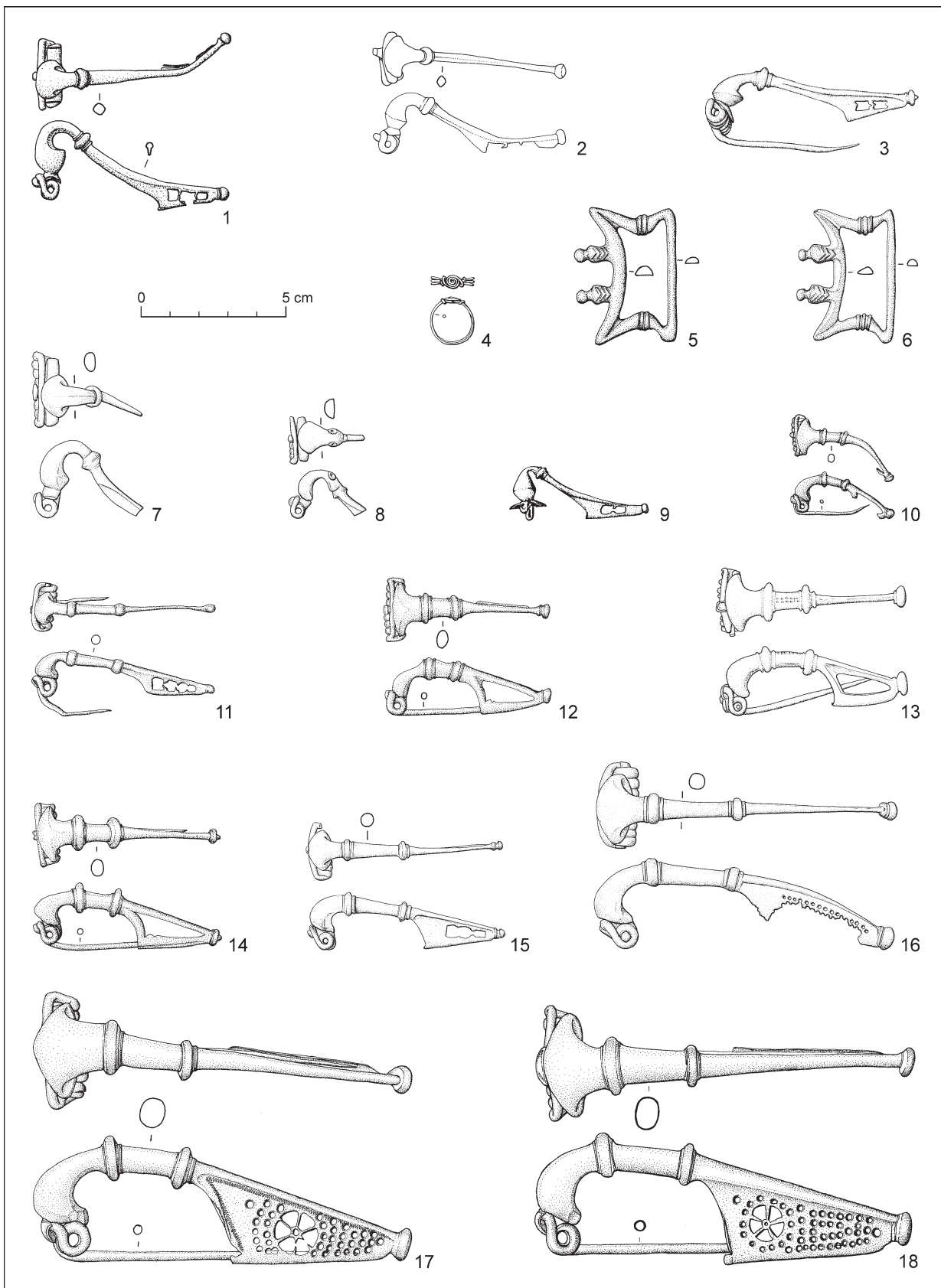

Fig. 27. Selected costume accessories and jewellery from Púchov culture settlements. 1, 5 – Blatnica; 2, 3, 6–8, 11 – Košeca-Nozdovice; 4 – Vrchteplá; 9 – Skalská Nová Ves; 10, 12, 14, 17, 18 – Folkušová a Necpaly; 13 – Púchov; 15, 16 – Mošovce. All bronze.

culture and in the Noric-Pannonian environment (Garbsch 1965, 123; Pieta 2014, 137). An open iron neck ring from Liptovský Trnovec – bearing traces of being wrapped with a narrow, probably organic (leather?) strap – shows certain similarities with the Bytča specimen (Benediková/Pieta 2018a, 169). Unfortunately, the lack of similar finds prevents any conclusions about origins – local or foreign – of the custom to deposit such necklaces as a part of burial assemblages. However, we should remember that numerous Noric gravestones are depicted women with twisted neck rings. Simple neck rings with pointed ends or clasps are also known from peripheral areas during the Roman Period (Beckmann 1981, 16–18).

Pearls

Pearls belonged to the burial assemblages from graves 1 and 3 (Mikušovce). Six small melon-shaped pearls from grave 1 made of transparent glass with gold foil (goldüberfangene Perlen) belong to the XXIX group, type 387c. This widespread type started to appear in Barbaricum already in the Early Roman stage B1, but it became common in burials during stages B2 and C1 (Tempelmann-Maczyńska 1985, 64, 65). Judging by their location on the chest, we can assume that the pearls hung on the neck on a cord.

The dark blue bead with inclusions from grave 3 belongs to a relatively widespread group XXI. The colour is exceptional. Yellow inclusions arranged in numerous layers suggest that the item belongs to older variations known already in the B1 stage (Tempelmann-Maczyńska 1985, 51). The bead – together with a bronze disc-shaped pendant – was placed on the pelvis. Therefore, it seems that both items decorated a fancy belt fastened with a hooked clasp and decorated fittings, typical for the Noric-Pannonian sets.

Disk-shaped pendant

The bronze, disk-shaped pendant belongs to appealing adornments used in the Younger and Late La Tène period. Such pseudo-filigree decorations – amulets – were lost-wax cast. Similar items are known from Western Slovakia (Bazovský 2014, 166) and from the Púchov culture area (Benediková/Pieta 2018b, fig. 4; Pieta 2010, fig. 134: 1; F21: 5; 2014, 137, fig. 7: 12). Used production technique corresponds with a large and varied group of cast basket-shaped pendants (v. Endert 1991, 20, 21). Numerous finds from Northern Slovakia confirm that such items were distributed particularly in the Púchov culture. However, the location of the pendant on the belt makes the find unique.

Rings

Rings were found in three graves. The older from the women buried in Bytča had three bronze wire rings with a spiral head and two narrow bands (Fig. 6: 2–6). A similar combination of wire rings with adjustable ends and a spiral head was found in grave 1 in Mikušovce (Fig. 20: 1, 3, 10, 11). The modestly equipped female from grave 2 (Mikušovce) had only one simple band on her finger (Fig. 21: 3).

Rings as female hand jewellery had a relatively weak tradition in the mountainous area of Slovakia. Significant bronze saddle rings were found on pre-Púchov settlements from the early and Middle La Tène period (Bujna 2005, 144, 152; Pieta 2014, 135). On sites related to the Púchov culture, appear flat bands and imported antique rings with a head (Pieta 2010, fig. 119: 1–3). Due to the simplicity of construction and customizable size, wire rings with adjustable ends and a spiral head – type 16 according to Beckmann – were the very common type of jewellery since the end of the Iron Age until the Middle Ages (Fig. 28: 4; Beckmann 1969, 34). Some examples are known from oppida and primarily from early Roman sites in Raetia and Noricum (Deimel 1987, 64, pl. 46: 1–10; Keller 1984, 41), but were popular also in Barbaricum (Czarnecka 1989).

Mirrors

In the double grave from Bytča-Hrabové behind both females' heads, there were bronze mirrors which preserved only as metal discs – 95 and 71 mm in diameter (Fig. 6: 7; 7: 4). The item found by skeleton 2 was incomplete, however, due to the amateur exploration, it is impossible to determine whether the item was deposited as already broken or incomplete (as in some graves attributed to the Migration Period) or it was damaged during the exploration. There were no traces of a handle and thus we are entitled to assume that the mirrors were framed in organic, most likely wooden, not preserved settings. In the Late La Tène Period as well as in the Early Roman Period – in Central Europe – used mirrors were small and either put in a cassette or framed in a bronze handle. Comprehensive research on late La Tène hillforts and settlements in our region provided numerous finds of mirrors, mainly disc fragments, but also cast decorative handles (Pieta 1997, 48). Distribution of metal mirrors in the Middle Danube Region was so dense that it cannot be excluded the hypothesis that these items were manufactured locally.

The spread, application and importance of these toilet objects – but also symbolic artefacts – was thoroughly discussed in the extant literature

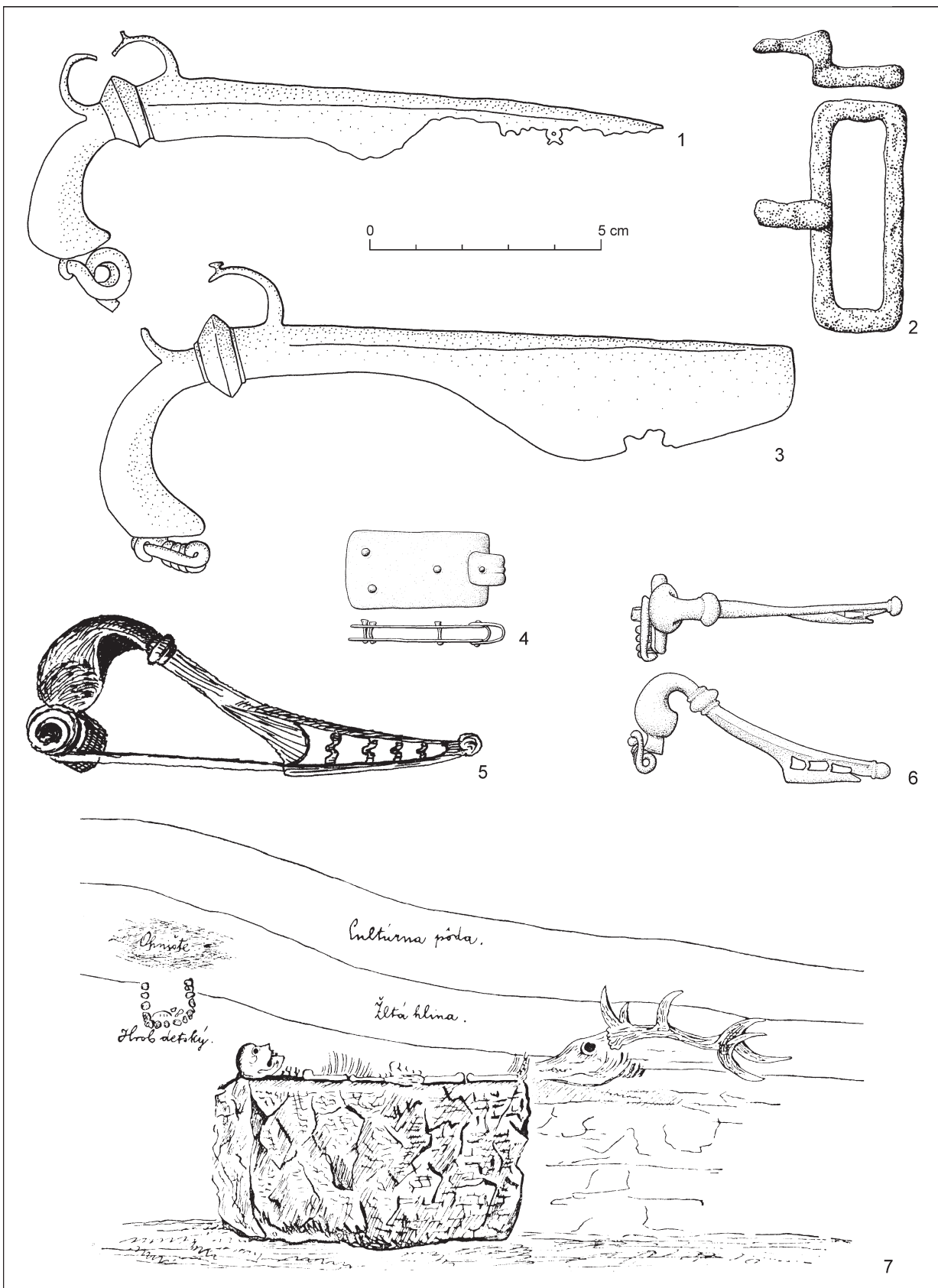

Fig. 28. Púchov. 1–6 – elements of the grave inventory from the E. Hoening's survey (according to Prohászka 2017); 7 – sketch of grave 1 (according to Hoening O'Caroll/Halaša 1903). 1, 3, 4 – Slovak National Museum in Martin; 6 – Naturhistorisches Museum Wien.

(Niezabitowska-Wiśniewska 2012). Frequent images of mirrors on Noric tombs (Kvetánová 2006, 394, with references) and their common presence in Germanic graves attributed to the Early Roman Period are particularly informative for the present study. It can be assumed that the custom to use mirrors was imported from the Eastern Alpine areas in the combination with metal elements of the so-called Noric-Pannonian costume (Adler 1976; Bemmann 1999, 165; Schuster 2010, 179–185; Zeman 2017, 146, with references). The two graves with mirrors from Bytča-Hrabové fit this context well.

Spindle whorl, vessels and arrowhead

So far, the spindle whorl made of graphite clay and a small bowl, placed between the bodies in the double grave in Bytča, are unique finds. Also in grave 3 in Mikušovce there was a small vessel which, however, was not preserved. Larger quantities of pottery shreds would help to solve the issue of origins of the graves. According to the finder, the iron arrowhead with a bent tip, found in grave 3 during amateur explorations, was placed just by the femur of the deceased. Due to the questionable context of the discovery, the question whether the deceased was injured or the arrowhead simply laid by the body – buried in an area with numerous pieces of weaponry left there after some battle – but was unrelated to the grave will remain unanswered.

OTHER HUMAN SKELETONS FOUND WITHIN THE PÚCHOV CULTURE

Púchov. First protohistoric graves within the Púchov culture had been found already at the end of the 19th c. on the eponymous Skalka site in Púchov. According to the published records of E. Hoenning, six skeletal graves were found in the northern part of the hillfort. Skeleton 1, most likely a woman with an infant, laid straight on her back with a deer head by her legs (fig. 28: 7). In grave 2 – with an Almgren 67 fibula – bovine bones were found. There were no finds in grave 3. Skeleton 4 laid on its belly and there was no skull. Skeletons 5 and 6 were crouched burials (Beninger 1937, 61, 62; Hoenning O'Caroll/Halaša 1903, 21, 22). Based on the records, we can assume that at least the grave 2 with brooch A 67 preserved together with the description of the find (Naturhistorisches Museum Wien, inv. no. 21 179; Fig. 28: 6) should be attributed to the Early Roman Period. Important pieces of information provided by P. Prohászka's research in archives shed new light on these graves. It turns out that E. Hoenning

found also further – previously never discussed in the literature – graves (Prohászka 2017). In his correspondence, the discoverer mentioned also a child's grave with two fibulae which, according to the archive drawings, belonged to the archaic form of the A 67 type (Prohászka 2017, fig. 4). It seems likely that the information refers to a bronze brooch pictured by E. Hoenning (see: Pieta 1982, pl. VII: 8).

According to the recently acquired documents, E. Hoenning found also other artefacts in the other graves. This applies particularly to a G1 type clasp (Fig. 28: 2; Bockius 1990; Garbsch 1965, 87; Pieta 1997, 49, 50) and a plaque, probably a fragment of a bronze omega-shaped buckle with three rivets and a double axis, belonging probably to type A16–18 (Fig. 28: 4; Madyda-Legutko 1987, 7, 8). In both cases, dating of these belt elements is consistent with the horizon of the Early Roman Period. The chronology of two wing fibulae – that according to the above mentioned source were found by the Púchov skeletons – remains less clear (fig. 28: 1, 3; Pieta 1982, 45, pl. IX: 4, 7). According to J. Garbsch, the A 238r brooch belongs to a group of simple products with an undecorated catch plate. Distribution of such items was limited to Barbaricum where the fibulae were either imported as semi-finished products or copied (Garbsch 1965, 78). In terms of size and dimensions of the head and knot as well as the small spring hook, both Púchov specimens belong to older variants of these relatively rare in the Púchov and Quadi environment fibulae. Therefore, the very presence of A 238 fibulae in skeletal graves (Mikušovce 3, Púchov?) is an exceptional finding that supports the hypothesis about the affinity with the Noric-Pannonian milieu.

The graves described here are clearly concentrated in the Middle Váh valley (Fig. 29). Other skeletal graves known from Púchov culture sites either cannot be dated with the accompanying inventories or the context of discovery cannot be reliably determined. Other 2–3 skeletal graves were found in Udiča-Okрут (district Považská Bystrica). Based on a spindle whorl found in one of the graves, V. Budinský-Krička dated the features back to the Roman Period (Petrovský-Šichman 1965, 66). In 1976, during research on a steep slope below the eastern terrace of the Havránok hillfort (Liptovská Mara I), we have found a female skeleton with an infant, without any accompanying inventory. The grave was dug into the destruction of the Late La Tène ramparts. In 2014 on the Hôrka hillfort near Lysica, district Žilina, scattered human bones were found. From this site, we know at least two hoards of Celtic coins (Pieta 2010, 218) and melted fragments of adornments (the information provided by J. Fröhlich).

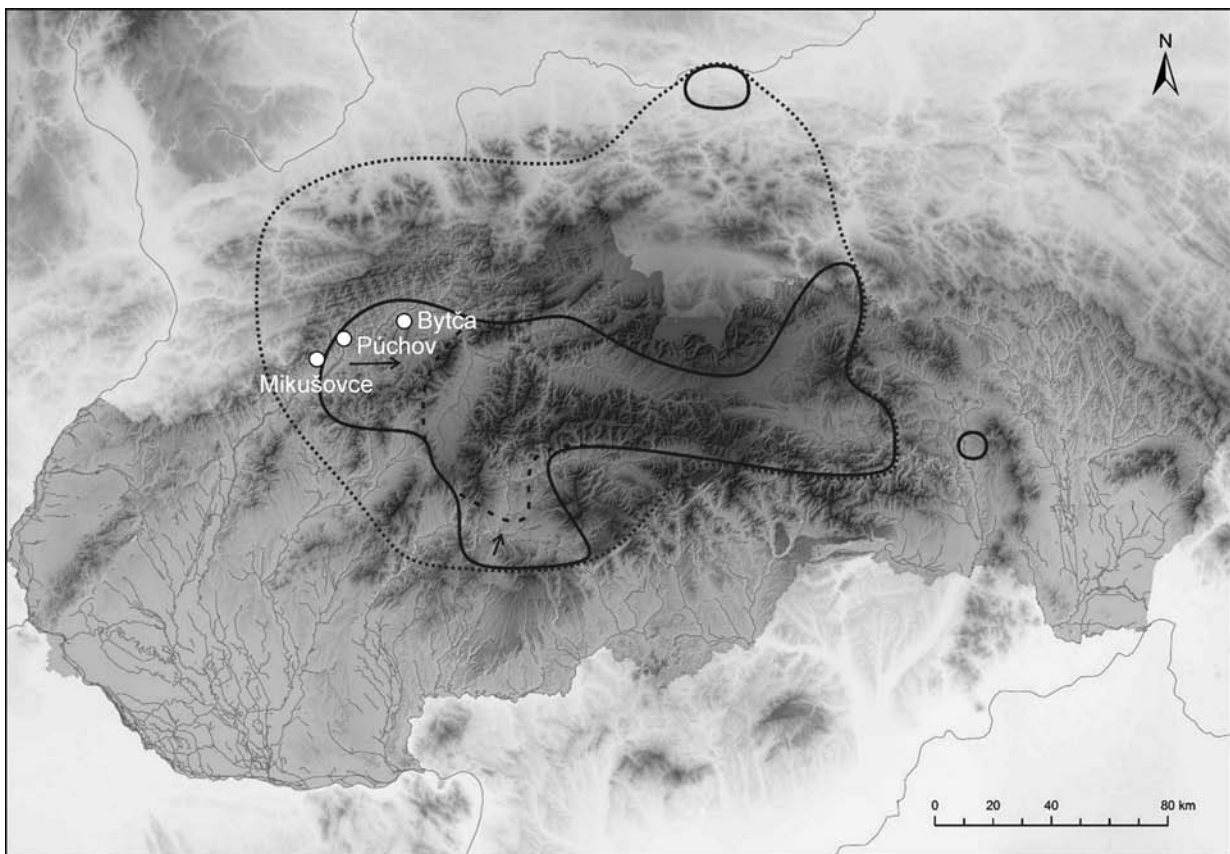

Fig. 29. A map presenting La Tène stage (dotted line) and Roman stage (broken and solid lines) of Púchov culture (according to Švihurová 2017) together with the sites with Early Roman skeletal graves.

CULT PRACTICES AND BURIALS ON THE PÚCHOV CULTURE SITES

Small hillforts with a settlement located on a slope or at the foot of a hill are characteristic habitats of the Púchov culture. These settlement patterns certainly result from the landscape features – in Western Carpathians, there are many small, steep hills located in mouths of tributary valleys in the Váh Basin but also, to a lesser extent, in the Nitra and Hron Basins as well as other regions in the Northern and Central Slovakia. Hillforts in Bytča-Hrabové and Mikušovce share all substantial features with other sites of this type. Generally, these are small fortifications located in hardly accessible but densely populated areas of the Middle Váh valley. Numerous projectiles as well large assemblages, including hoards found there, together with the lack of any traces that would suggest that the sites were used also afterwards, imply that these settlements were abruptly abandoned at the beginning of the Roman Period. Similar processes were observed on numerous other sites in the entire area dominated by the

Púchov culture, primarily in the Middle Váh valley (Pieta 2009). Undoubtedly, this phenomenon is a reflection of dramatic historical events that so significantly affected settlement in the entire Western Carpathian region and, more generally, Middle Danube Region.

In terms of extreme location, inventories and anthropological material, the graves – found and partially researched on both sites – offer new insights into the process of decline of Púchov culture fortifications. Furthermore, these unique finds contribute to understanding burial and ritual customs as well as the ethic and cultural situation during dramatic changes that took place in the 1st c. CE in the vast Middle Danube Region. The author is aware that the sources are insufficient and that the number of reliably dated graves is not very large. A common feature of all these graves is ritual inhumation of bodies laid in an outstretched position with heads facing south (Bytča-Hrabové) or north (Mikušovce). However, we do not know whether the orientation results from some ritual customs or simply from the specific geographical features of the site (just outside the ramparts).

The deceased, undoubtedly women, were buried with all metal elements of their attire and other small items (as vessels, spindle whorl, mirrors or animal bones). At least in one case (the double grave from Bytča), we are certain that the deceased died a violent death.

The records about skeletal graves from Púchov – discovered by E. Hoenning at the end of the 19th c. – are products of their times but still provide precious pieces of information. According to the accompanying finds, at least two of the burials should be attributed to the beginnings of the Roman Period. Also, the grave of a female with an infant resembles grave 1 from Mikušovce. Location of the graves – close to the fortifications – is consistent at both sites. Grave orientation, however, is different. Four skeletons discovered in Púchov laid along the west-east (east-west) axis. Only the last skeleton – the one without the skull – had a different orientation (Beninger 1937, 61, 62). A significant feature of the graves is animal bones, allegedly found by the skeletons. Although we cannot be certain whether these were parts of the burial inventory or rather remains of prehistoric settlement characterised by rich fauna, traces of ‘meat feasts’ were probably also discovered in graves 1 and 2 in Mikušovce.

The evolution of burial rites adopted by the La Tène civilisation in Central Europe is well known. Burying the deceased on both long-used and newly-established row graveyards ended at the end of the C1 stage that is at the turn of the 3rd and 2nd c. BCE. We have no evidence about the burial customs in the Late La Tène Period (Pieta 2018; Repka 2015). Ritual burials on graveyards continue for some time but only in specific areas such as the Eastern Alps, Bavaria etc. In mountainous regions of Slovakia, the situation was different. Here, for a long period between the end of the Early or the beginning of the Late Iron Age until the beginnings of the medieval period, we know no graves of the local people. At the end of the prehistoric times, local traditions favoured cremation. The urnfield tradition evolved to more or less symbolic deposition of a human remains and grave inventory (‘pars pro toto’). Hypothetically, based on the simplification trend of the burial rite observed on youngest Hallstatt or Early La Tène urnfields with crematory pit graves, we can assume that the process reflects world-view transformations – the renunciation of faith in the afterlife. On sites related to the Púchov culture, sometimes single human bones were uncovered in settlement layers. This common phenomenon in the La Tène Period, so far, received little interpretations (Čížmář 2000; Waldhauser 2010).

Burnt human bones found on a small hillfort in Hradec (district Prievidza) used to be cautiously interpreted as a Púchov crematory pit grave (Bialeková/Pieta 1964, 451). This interpretation, however, has not been confirmed by decades of comprehensive research performed on the other hillforts.

It is believed that people of the Púchov culture, similarly as other La Tène societies, lost their interest in worshipping their departed and their remains when they substituted the faith in the afterlife by the reincarnation concept (Pieta 1982, 191). Fire as magic connection with the afterlife and the supernatural, dominates archaeological and written testimonies about La Tène rituals. It also determines forms of offerings of artifacts, animals and people combined with ritual destruction of the offering. A specifically Western Carpathian feature are sacrificial places with deposited cremated human sacrifices (Prosné – Pieta/Moravčík 1980; Slatina nad Bebravou – Pieta 2018). Sometimes, according to the local tradition, burnt animal sacrifices and remains of unburnt human bones were deposited in sacrificial pits (Liptovská Mara – Pieta 1982, 198–201; Pieta/Stloukal 1991). So far, however, graves with ritually deposited bodies have not been known in this region. The discovery of Early Roman skeletal graves on the Váh-valley hillforts opened a new dimension on this issue.

According to the current state of the art, it seems that the major settlement changes in the Púchov culture – reflected in the horizon of destroyed hillforts with mass finds dated back to the beginnings of the Roman Period – led to a certain interruption of religious traditions, including ‘fire rituals’. This process can be observed in Liptovská Mara. On the eastern terrace of the hillfort, there was an abandoned sanctuary linked with the LTD2 stage. When the fortification was rebuilt later in the B1a stage, this previously sacred place was no longer worshipped.

It seems, however, that the old cremation rituals survived. The skeletal graves from Váh-valley are chronologically consistent with a new find from Mošovce (district Turčianske Teplice) which shows the complexity of religious imagery and practices in this critical for the Púchov culture period. During a survey with a metal detector, on one of the terraces of the upper hillfort with traces of – chronologically unspecified – iron melting, fragments of the burnt and deformed bronze pan (Type Eggers 131) were found along with an intact silver fibula (probably type Almgren 11; Grasselt 1998; Voigt 1965), an incomplete bronze eye-fibula (probably A 49) and belt elements – an omega-shaped bucket and an arched fitting with rivets linked with the

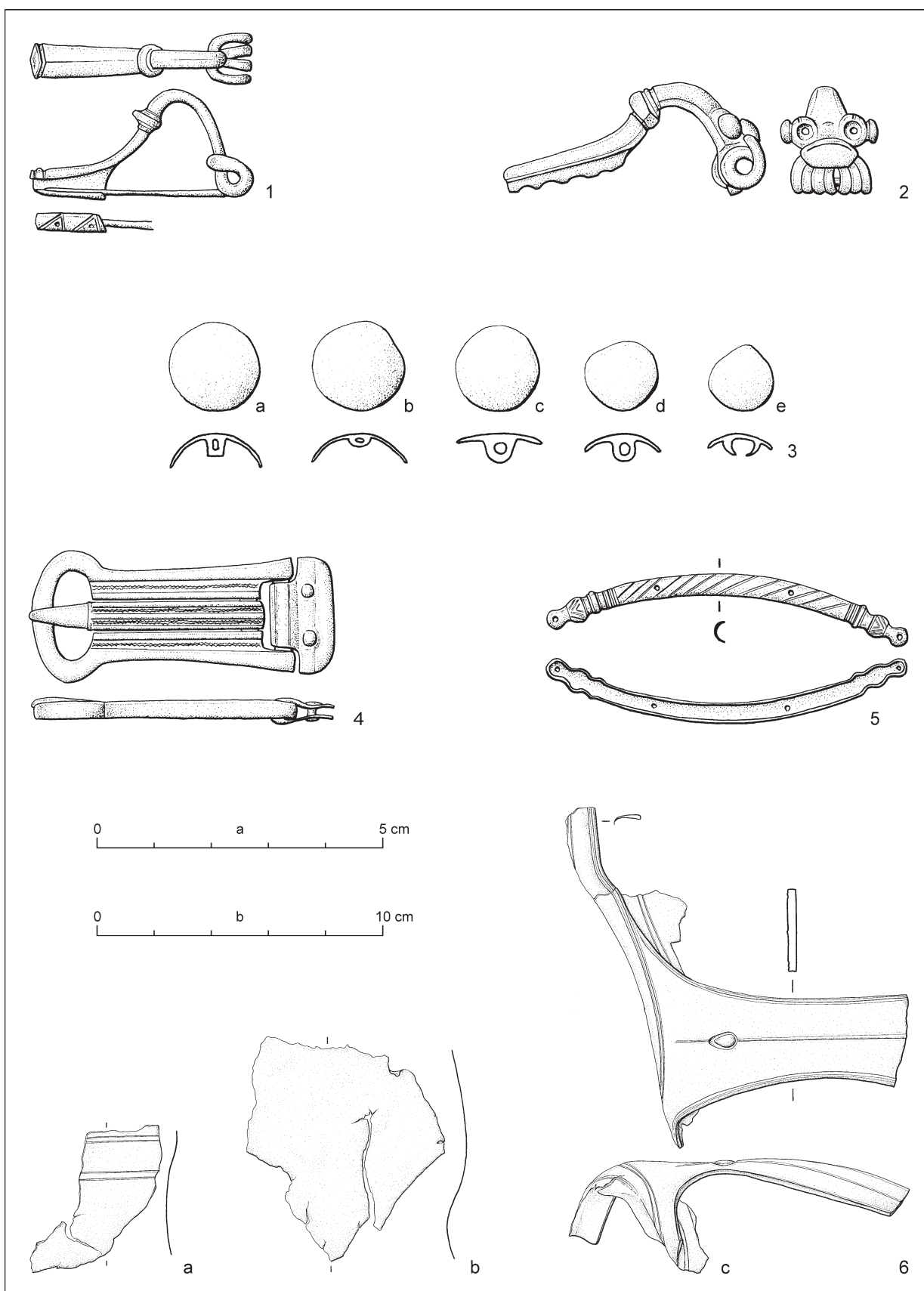

Fig. 30. Mošovce. A hoard (?) from the site Kňazov vršok. 1 – silver; 2–6 – bronze. Scale: a – 1–5; b – 6.

Noric-Pannonian belt (Fig. 30). The collection of artefacts was verified and reliably located, however, detailed circumstances of the discovery or the presence of any organic material that could accompany the find could not be investigated or determined. Therefore, we do not know whether it was only a single grave or a cremation-related sacrifice during which the inventory was deformed.

The complexity of sacrificial or burial (?) rituals in Northern Slovakia at the end of the La Tène Period and in the Early Roman Period is shown also by unique finds from Blatnica, district Martin (site Rémová). On an extremely steep slope in the mouth of the Gaderská valley, explorers using metal detectors found a deformed Late La Tène sword in a scabbard (Pieta 2010, fig. 126: 2), an iron spearhead with traces of melted bronze as well as bronze bracelets and human bones. Bronze brooches, belt elements and a deformed shield umbo confirm that still at the end of the Older Roman Period the site was exploited. Verifying surveys revealed fragments of another umbo, arrowheads, a Spiš type silver coin and an anthropologically examined human shoulder bone with phalanges (Pieta 2014, 147; Pieta/Švihurová, *in print*).

Skeletal graves from the Roman Age in North-Danubian Barbaricum, were predominated the cremation are rare and repeatedly analysed phenomena (Bemmann/Voß 2007; Kvetánová 2008; Lichardus 1984; Pollak 1980, 11–13). Their distinctive character was explained with social position, affiliation to a different tribe or influences from the Roman provinces. Skeletal double graves – known from Bytča, Mikušovce and allegedly also from Púchov – indicate a close relationship, possibly kinship, of the deceased, which can be confirmed through DNA tests. These, together with isotope analyses, will undoubtedly contribute to answering the basic question whether the dead belonged to the locals or rather to the foreigners and where they came from.²

Skeletal graves in the milieu of Púchov culture – as already mentioned – show no affinity with strong local traditions or burial rites. There are some similarities in terms of metal inventories which, however, are rather faint. Costumes of the deceased, particularly fibulae and belts, imply that they represented the Noric-Pannonian style which – as it turns out – is a difficult to capture, highly variable ‘fashion’ trend adopted in the Early Roman Age rather than a purposeful export of attire or decorations in both peripheral and barbaric milieus (Rothe 2013).

CONCLUSION

According to the archaeological sources, the settlement structure in areas linked with the Púchov culture substantially changed at the beginning of the Roman Period. The process started with destructing and abandoning fortifications. Undoubtedly, this major transition reflects political turbulence resulting from massive migrations. The background of this process left a mark also in the written sources. Western parts of the Púchov culture, together with the above-described sites, were now placed between two expanding formations – the Quadi realm ruled by Vannius and their enemies, the Lugii, settled on the other side of the Carpathian crest. Conflicts between these two groups in that period were mentioned by Tacitus in his *Annals* (XII, 29, 30).

A part of this transformation was also a new phenomenon described in this paper – clusters of skeletal graves close by the Púchov fortifications. The deceased were buried most likely during the Tiberian-Claudian period. However, it remains uncertain whether it was before or after the hill forts were abandoned. Are these simply graves or rather ritual burials related to some unknown custom? Fatal injuries on heads of the women from Bytča-Hrabové and possibly also the arrowhead found by the skeleton from grave 3 in Mikušovce indicate that this was not an example of the usual local tradition. It seems that, similarly as in most areas related to the Late La Tène civilisation, inhumation had in the Púchov culture no tradition at all. In the neighbouring Germanic world, however, inhumation on graveyards was nothing unusual at the beginning of the Roman Period. Although, of course, crematory graves predominated.

Belt sets and fibulae or mirrors found in the graves suggest that origins of the dead should be sought somewhere in the East Alpine area. Diffusion of Noric influences to the north could be observed already in the Late La Tène settlement in Western Slovakia. The process was manifested in numerous aspects of the material culture including various types of pottery spreading from eastern Noric areas to Western Slovakia (Cambal *et al.* 2014, 67; Pieta 1996, 190; 2010, 54; Pieta/Plachá 1999, 200, 201). Even more clearly, it can be observed contacts with the south according to the distribution of Pannonian and Norician coins found in areas related to the Púchov culture, particularly in its western part. As the source base grows, differences between material culture variants in

² Osteological analysis of the material acquired from Bytča-Hrabové and Mikušovce is performed by R. Pinhasi and S. Sawyer, Universität Wien.

the central (north-eastern) territories (Spiš, Liptov, Orava, Turiec) and the Middle Váh valley where our graves were discovered become more and more distinct. It seems that these regional differences date back to the end of the prehistoric times (*Benediková/Pieta, in print*). Southern influences from the opposite Danube bank only highlighted the distinction.

At the beginning of the Roman Period, the Noric-Pannonian 'style' – manifested in attractive female costume accessories – reached vast areas of the Danube Barbaricum, including the Púchov culture. This is also a potential source not only of the inhumation rite but also of the migrants belonging to a different cultural formation. They could be 'heralds' of the new colonisation wave that migrated through the lands settled by weakened Celtic groups in the western parts of the Púchov culture. This new expansion possibly interrupted or prevented the arrival of the Quadi in Slovakia. Nowadays, such questions – when biological material is sufficient – can be efficiently answered with prepared DNA and isotopic analyses.

Regardless of the origins of the individuals buried on the slopes outside the hillfort fortifications, explaining this phenomenon we are confronted with an important question: whether the deceased

were representatives of local people (possibly killed in some battles) or they were sacrificed before or after the conflict to protect the society? The graves analysed in this paper – as a unique form of human sacrifices – could serve ritual protection of defending communities and also a magical obstacle for those who attempted to capture the fortifications. On the other hand, it is possible that the sacrifice was made by the invaders and the deceased were members of the defeated society. In the Celtic world, in case of imminent danger, human beings – as the most valuable – were sacrificed instead of animals. This phenomenon is confirmed in several ancient written sources (*Caesar BG*, VI: 16). Human sacrifices in the face of danger are also confirmed in the Roman history (e.g. when Hannibal threatened Rome: *Livius*, XXII: 57). Archaeological traces of similar rituals are nothing exceptional even in the Middle Danube Basin, including Púchov culture sacrificial sites. Forms of depositing human sacrifices were variable and certainly were related to practices devoted to specific deities. However, in the secular spheres – such as the graves on the Púchov culture hillforts – these were certainly exceptional situations, sacrifices to save the community of faithful from some imminent danger or to secure its prosperity.

LITERATURE

- Adler 1976 – H. Adler: Kaiserzeitliche Funde aus Baumgarten an der March. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 16, 1976, 3–16.
- Andrzejowski 1991 – J. Andrzejowski: Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrzyńskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie Środkowej i Północnej (Próba klasyfikacji i analizy chronologiczno-terytorialnej). *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 6, 1991, 7–120.
- Andrzejowski 2002 – J. Andrzejowski: Die Trinkhornbeschläge. In: J. Peška/J. Tejral (Hrsg.): *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren* 2. Mainz 2002, 311–328.
- Aßkamp/Rudnick 2007 – R. Aßkamp/B. Rudnick: Römische Bleifunde aus Haltern. In: W. Meltzer/T. Capelle (Hrsg.): *Bleibergbau und Bleiverarbeitung während der römischen Kaiserzeit im rechtsrheinischen Barbaricum*. Soester Beiträge zur Archäologie. Soest 2007, 33–40.
- Bataille 2001 – G. Bataille: Les agrafes de ceinturon du sanctuaire de la Villeneuve-au-Catelot (Aube). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 31, 2001, 443–460.
- Bazovský 2003 – I. Bazovský: Dve bronzové spony z Blatnice. *Zborník SNM* 97. *Archeológia* 13, 2003, 185, 186.
- Bazovský 2014 – I. Bazovský: Bronzové predmety z Križovian nad Dudváhom (okr. Trnava, JZ Slovensko). In: J. Čižmarová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 615–620.
- Bazovský 2017 – I. Bazovský: K otázke výskytu noricko-panónskych spôn s krídelkami severne od stredného toku Dunaja. In: *Droberjar/Komoróczy* 2017, 157–161.
- Beckmann 1969 – Ch. Beckmann: Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im Freien Gemanien. *Saalburg Jahrbuch* 26, 1969, 5–106.
- Beckmann 1981 – Ch. Beckmann: Arm- und Halsringe aus den Kastellen Feldberg. Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 37, 1981, 10–22.
- Bemmann 1999 – J. Bemmann: Norisch-pannonische Trachtbestandteile aus Mitteldeutschland. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 41, 1999, 151–174.
- Bemmann/Voß 2007 – J. Bemmann/H.-U. Voß: Anmerkungen zur Körpergrabsitte in den Regionen zwischen Rhein und Oder vom 1. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts n. Chr. In: A. Faber/P. Fasold/M. Struck/M. Witteyer (Hrsg.): *Körpergräber des 1.–3. Jahrhunderts in der römischen Welt*. Schriften des Archäologischen Museums Frankfurt 21. Frankfurt am Main 2007, 153–183.
- Benediková 2017 – L. Benediková: Kulturkontakte des slowakischen Teils der Westkarpaten während der Hallstattzeit. In: E. Miroššayová/Ch. Pare/S. Stegmann-Rajtár (Hrsg.): *Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit. Wirtschaft, Handel und Kommunikation in frühheisenzeitlichen Gesellschaften zwischen Ostalpen und Westpannonien*. *Archaeolingua* 38. Budapest 2017, 335–381.

- Benediková/Pieta 2018a – L. Benediková/K. Pieta: Využitie krajiny stredného Liptova v praveku a včasnej dobe dejinnej. *Študijné zvesti AÚ SAV* 63, 2018, 147–193.
- Benediková/Pieta 2018b – L. Benediková/K. Pieta: Lužické hradisko s následným latenským osídlením v Soblahove (okres Trenčín). In: L. Benediková/M. Horňák (eds.): *Sídla, artefakty a čas... Zborník štúdií o dobe bronzovej a dobe halštatskej k 75. narodeninám Ladislava Veličika*. Nitra – Vrútky 2018, 37–54.
- Benediková/Pieta, in print – L. Benediková/K. Pieta: Early and Middle La Tène Period in the Slovak Carpathians. In: *Unité et diversité du monde celtique. 42e colloque international*. Prague 2019, in print.
- Beninger 1937 – E. Beninger: *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*. Reichenau/Leipzig 1937.
- Bialeková/Pieta 1964 – D. Bialeková/K. Pieta: Zisťovací výskum v Hradci, okres Prievidza. *Slovenská archeológia* 12, 1964, 447–461.
- Blankenfeldt 2015 – R. Blankenfeldt: *Das Thorsberger Moor. Band 2. Die persönlichen Ausrüstungen*. Schleswig 2015.
- Bockius 1990 – R. Bockius: Eingefriedete endlatènezeitliche Gräber bei Thür, Kr. Mayen-Koblenz. In: H.-H. Wegner (Hrsg.): *Berichte zur Archäologie an Mittelrhein und Mosel* 2. Trierer Zeitschrift 12. Trier 1990, 145–168.
- Bockius/Łuczkiwicz 2004 – R. Bockius/P. Łuczkiwicz: *Kelten und Germanen im 2.–1. Jahrhundert vor Christus*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Monographien 58. Mainz 2004.
- Böhme-Schönberger 1998 – A. Böhme-Schönberger: *Die provinzialrömischen Fibeln bei Almgren. 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 351–366.
- Budinský-Krička/Lamiová-Schmiedlová 1990 – V. Budinský-Krička/M. Lamiová-Schmiedlová: A late 1st century B. C.–2nd Century A. D. Cemetery at Zemplín. *Slovenská archeológia* 38, 1990, 245–354.
- Bujna 2005 – J. Bujna: *Kruhový šperk z latenských ženských hrobov na Slovensku*. Nitra 2005.
- Caesar BG – G. I. Caesar: *Commentarii de bello gallico*. Zápisky o válce galské. In: G. I. Caesar: *Válečné paměti*. Antická knihovna 16. Praha 1972, 231–263.
- v. Carnap-Bornheim 2002 – C. von Carnap-Bornheim: Der Trachtschmuck, die Gürtel und das Gürtelzubehör. In: J. Peška/J. Tejral (Hrsg.): *Das germanische Fürstengrab von Mušov in Mähren*. Germanisches Zentralmuseum Monographien 55/1, 2. Mainz 2002, 189–305, 537–557.
- Czarnecka 1989 – K. Czarnecka: Ein Ring aus Roggendorf un Niederösterreich und seine Parallelen im Barbaricum. *Fundberichte aus Österreich* 27, 1988, 1989, 11–17.
- Čambal 2017 – R. Čambal: Spony z neskorej doby laténskej z územia juhozápadného Slovenska s dôrazom na zázemie Bratislavského oppida. In: *Droberjar/Komoróczy* 2017, 87–106.
- Čambal/Budaj 2009 – R. Čambal/M. Budaj: Keltské tetradrachmy z Pezinka a Bratislavy-Rače. *Zborník SNM* 103. *Archeológia* 19, 2009, 197–208.
- Čambal et al. 2014 – R. Čambal/I. Bazovský/G. Březinová/B. Kovár/M. Karwowski: Problematika hrncov s tzv. „kyjovitým“ okrajom zo záveru neskorej doby laténskej v stredodunajskom priestore. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlitních a sběrových nálezů* (Archeologie barbarů 2011). Spisy AÚ AV ČR 44. Brno 2014, 63–77.
- Čižmár 2000 – M. Čižmár: *Nálezy lidských kostí na moravských sídlitích doby laténské*. Památky Archeologické. Supplementum 13. Brno 2000, 81–91.
- Danielisová/Militký 2014 – A. Danielisová/J. Militký: Pozdně laténské spony z oppida Třisov, získané povrchovou prospekci v letech 2008–2013. *Archeologické rozhledy* 66, 2014, 40–66.
- Deimel 1987 – M. Deimel: *Die Bronze-Kleinfunde vom Magdalensberg*. Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 9. Klagenfurt 1987.
- Demetz 1999 – S. Demetz: *Typen der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*. Rahden/Westf. 1999.
- Dizdar/Božič 2010 – M. Dizdar/D. Božič: O nekim oblicima fibula s kasnolatskog naselja Virovitica – Kiškorija sjever. On some shapes of fibulae from the Late La Tène settlement of Virovitica – Kiškorija sjever. *Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu* 27, 2010, 145–160.
- Drescher 1995 – H. Drescher: Die Verbreitung von Buntmetall auf der Heuneburg. In: E. Gersbach (Hrsg.): *Baufunde der Perioden IVC–IVa der Heuneburg*. Heuneburgstudien IX. Römisch-germanische Forschungen 53. Mainz 1995, 255–364.
- Droberjar 1999 – E. Droberjar: *Dořichov-Piřhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen* (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reiches). Fontes Archaeologici Pragenses 23. Praha 1999.
- Droberjar 2006 – E. Droberjar: Plaňanská skupina grossromstedtskej kultury. K chronologii germánských nálezů. In: E. Droberjar/M. Lutovský (eds.): *Archeologie barbarů* 2005. Praha 2006, 11–90.
- Droberjar/Komoróczy 2017 – E. Droberjar/B. Komoróczy (eds.): *Římské a germánské spony ve střední Evropě* (Archeologie barbarů 2012). Spisy AÚ AV ČR 53. Brno 2017.
- v. Endert 1991 – D. van Endert: *Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching*. Stuttgart 1991.
- Garbsch 1965 – J. Garbsch: *Die Norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11. München 1965.
- Garbsch 1985 – J. Garbsch: Die norisch-pannonische Tracht. In: H. Temporini (Hrsg.): *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II. Principat* 12/3. Berlin – New York 1985, 546–577.
- Glunz 1997 – B. Glunz: *Studien zu den Fibeln aus dem Gräberfeld von Hallstatt, Oberösterreich*. Linzer Archäologische Forschungen 25. Linz 1997.
- Glüsing 1968 – P. Glüsing: *Studien zur Chronologie und Trachtgeschichte der Spätlatènezeit und der frühen römischen Kaiserzeit*. Kiel 1968.
- Grasselt 1998 – Th. Grasselt: Die Fibelformen Almgren I, 10–14. Geschichte und Stand der Forschung. In: J. Kunow (Hrsg.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 29–38.
- Hoening O'Caroll/Halaša 1903 – E. Hoening O'Caroll/A. Halaša: Púchovské starožitnosti. *Sborník muzeální slovenskej spoločnosti* 8, 1903, 1–23.
- Husár 2014 – M. Husár: *Žrdovo-bodné zbrane včasného stredoveku v Karpatskej kotline. 1. diel. Typológia a jej vyhodnotenie*. Nitra 2014.
- Ilkjaer 1993 – J. Ilkjaer: *Illerup Ådal 3. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör*. Århus 1993.
- Istvánovics/Kulcsár 2017 – E. Istvánovics/V. Kulcsár: Once more about Sarmatian and Germanic connections –

- from a new point of view. In: B. Valentin Eriksen/ A. Abegg-Wigg/R. Bleile/U. Ickerodt (Hrsg.): *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts*. Schleswig 2017, 387–397.
- Jakab 2011 – J. Jakab: Kostry zo ženského dvojhrobu púchovskej kultúry v Bytči. *AVANS* 2008, 2011, 116–118.
- Ježišková/Pieta 2019 – L. Ježišková/K. Pieta: Neskorolátenske hradisko v Stupnom. *Študijné zvesti AÚ SAV* 65, 2019, 71–88.
- Karwowski/Militký 2011 – M. Karwowski/J. Militký: The Oberleiserberg types in the context of Taurisci influences. In: M. Guštin/M. Jevtić (eds.): *The Eastern Celts. The Communities between the Alps and the Black Sea*. Koper – Beograd 2011, 131–136.
- Keller 1984 – E. Keller: *Die frühkaiserzeitlichen Körpergräber von Heimstetten*. Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung des spätrömischen Raetien der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München 1984.
- Kolník 1977 – T. Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*. Bratislava 1977, 143–171.
- Kolník 1980 – T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. *Archaeologica Slovaca. Fontes* 14. Bratislava 1980.
- Kolníková/Kolník 2004 – E. Kolníková/T. Kolník: Mince a spony – depot z neskorolátenského hradiska Rochovica pri Žiline (numizmaticko-archeologické súvislosti). *Slovenská archeológia* 52, 2004, 1–34.
- Kotigoroško 1989 – V. G. Kotigoroško: Gorodišča rubeža našej ery v verchnem Potisje. *Slovenská archeológia* 37, 1989, 21–67.
- Kunow 1998 – J. Kunow: Hauptserie der Augenfibeln: Gruppe III, fig. 45–54. In: J. Kunow (Hrsg.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Internationale Arbeitstagung 25–28. Mai 1997, Kleinmachnow, Land Brandenburg. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 2002, 93–118.
- Kvetánová 2006 – I. Kvetánová: Noricko-panónske súčasti odevu v germánskych hroboch zo severnej časti stredného Podunajska. In: E. Droberjar/M. Lutovský (eds.): *Archeologie barbarů* 2005. Praha 2006, 379–404.
- Kvetánová 2008 – I. Kvetánová: *Kroj a šperk stredodunajských Germánov v 1.–4. stor. po Kr. (na základe hrobových náleзов)*. Dizertačná práca. Archeologický ústav SAV. Nitra 2008. Unpublished.
- Lichardus 1984 – J. Lichardus: *Körpergräber der frühen Kaiserzeit im Gebiet der südlichen Elbgermanen*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 43. Bonn 1984.
- Livius – T. Livius: *Ab urbe condita*. *Livius, Dějiny IV*. Antická knihovna 21. Praha 1973.
- Łuczkiwicz 2009 – P. Łuczkiwicz: Norisch-pannonische Doppelknopffibeln im Osten des Barbaricums. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 50/3, 2009, 409–423.
- Madyda-Legutko 1987 – R. Madyda-Legutko: *Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mittelluropäischen Barbaricum*. BAR International Series 360. Oxford 1987.
- Madyda-Legutko 1990 – R. Madyda-Legutko: Gürtelhaken der frühromischen Kaiserzeit im Gebiet des mittelluropäischen Barbarikum. *Przegląd Archeologiczny* 37, 1990, 157–180.
- Mansfeld 1973 – G. Mansfeld: *Die Fibeln der Heuneburg 1950–1970*. Ein Beitrag zur Geschichte der Späthallstattfibel. Römisch-germanische Forschungen 33. Heuneburg Studien II. Berlin 1973.
- Mazuch 2003 – M. Mazuch: Fischereigerät aus Mikulčice und die Frage des Fischanteils an der Ernährung der Bewohner des Burgwalls. In: L. Poláček (Hrsg.): *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. Band 5. Brno 2003, 355–399.
- Niezabitowska-Wisniewska 2012 – B. Niezabitowska-Wisniewska: Distribution of Roman Mirrors in Scandinavia and in the Crimea – the Differences and Similarities (against the Distribution of Roman Mirrors in the European Barbaricum). In: P. Łuczkiwicz (ed.): *The Younger Generation*. Akten des ersten Lublin-Berliner Doktorandenkolloquiums am 9.–10. 6. 2010 in Lublin. Lublin 2012, 181–342.
- Petrovský-Šichman 1965 – A. Petrovský-Šichman: Severozápadné Slovensko v dobe laténskej a rímskej. *Vlastivedný zborník Považia* 7, 1965, 53–129.
- Pieta 1982 – K. Pieta: *Die Púchov-Kultur*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 1. Nitra 1982.
- Pieta 1996 – K. Pieta: Der römische Import der Spätlatènezeit in der Slowakei. *Archeologičeskí Vestník* 47, 1996, 183–195.
- Pieta 1997 – K. Pieta: Die frühen norisch-pannonischen Handelsbeziehungen mit dem nördlichen Mitteldonauegebiet. In: Z. Měchurová/J. Čizmarová (eds.): *Peregrinatio Gothica. Jantárová stezka*. Supplementum ad Acta Musei Moraviae Scientiae Sociales 82. Brno 1997, 39–56.
- Pieta 2000 – K. Pieta: Die Siedlung Liptovská Mara II und die Anfänge der Einflüsse der Latène-Kultur im Westkarpatenraum. *Slovenská archeológia* 48, 2000, 315–346.
- Pieta 2006 – K. Pieta: Ein junglatènezeitlicher Stieranhänger aus Udiča/Slowakei. In: W. R. Teegen/R. Cordie/O. Dörner/S. Rieckhoff-Hesse/H. Steuer (Hrsg.): *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit*. Reallexikon germanischer Altertumskunde 53. Berlin – New York 2006, 133–147.
- Pieta 2008 – K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 11. Nitra 2008.
- Pieta 2009 – K. Pieta: Untergang der Burgwälle der Púchov-Kultur. In: V. Salač/J. Bemmann (Hrsg.): *Mitteluropa in der Zeit Marbods*. Praha – Bonn 2009, 273–287.
- Pieta 2010 – K. Pieta: *Die keltische Besiedlung der Slowakei. Jüngere Latènezeit*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 12. Nitra 2010.
- Pieta 2012 – K. Pieta: Bronzové náramky s vývalkami z konca doby halštatskej a začiatku doby laténskej na severnom Slovensku. In: R. Kujovský/V. Mitáš (eds.): *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 13. Nitra 2012, 315–324.
- Pieta 2014 – K. Pieta: Hradiská vo Folkušovej-Necpaloch a Blatnici. Juhovýchodné prvky v púchovskej kultúre. *Slovenská archeológia* 62, 2014, 125–165.
- Pieta 2017 – K. Pieta: Včasnostredoveké mocenské centrum Bojná – výskumy v rokoch 2007–2013. In: K. Pieta/Z. Robak (eds.): *Bojná 2. Nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes 22. Nitra 2017, 11–45.
- Pieta 2018 – K. Pieta: Ein mittellatènezeitlicher Brandopferplatz in Slatina nad Bebravou (Slowakei). *Študijné zvesti AÚ SAV* 64, 2018, 89–113.
- Pieta/Plachá 1999 – K. Pieta/V. Plachá: Die ersten Römer im nördlichen Mitteldonauegebiet im Lichte der neuen Grabungen in Devín. In: Th. Fischer/G. Precht/J. Tejral

- (Hrsg.): *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Köln – Brno 1999, 179–205.
- Pieta/Stloukal 1991 – K. Pieta/M. Stloukal: Eudské pozostatky z neskorolátenskeho obetiska v Liptovskej Mare. *Antropologie* 156/1–4, 1991, 49–66.
- Pieta/Švihurová, in print – K. Pieta/M. Švihurová: Influence of the Przeworsk culture in the Púchov culture milieu. In: *Movement and stabilization. Przeworsk culture in the upper Tisa river basin in the Roman period*. Kraków, in print.
- Pollak 1980 – M. Pollak: *Die germanischen Bodenfunde des 1.–4. Jahrhunderts n. Chr. im nördlichen Niederösterreich*. Wien 1980.
- Pöllath 2002 – R. Pöllath: *Karolingerzeitliche Gräberfelder. Eine archäologisch-historische Interpretation mit der Vorlage der Ausgrabungen von K. Schwartz in Weismain und Thurnau-Allendorf*. München 2002.
- Prohászka 2017 – P. Prohászka: Észrevételek a Púchov-kultúra Kr. U. 1. századi temetkezéseihez. Bemerkungen zu den Bestattungen der Púchov-Kultur im 1. Jahrhundert n. Chr. In: J. Kisné Cseh (szerk.): *Korszakok és Birodalmak Határán – Kelták a Kárpát-medencében*. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 12. Tatabánya 2017, 133–146.
- Redlich 1977 – C. Redlich: Zur Trinkhornsitte bei den Germanen der älteren Kaiserzeit. *Prähistorische Zeitschrift* 52, 1977, 61–102.
- Repka 2015 – D. Repka: *Odras historických udalostí staršej doby laténskej v hrovej výbave na keltských pohrebiskách v Karpatskej kotline*. Nitra 2015.
- Riha 1994 – E. Riha: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975*. Forschungen in Augst 18. Augst 1994.
- Rothe 2013 – U. Rothe: Die norisch-pannonische Tracht: gab es wirklich? In: G. Grabherr/B. Kainrath/Th. Schierl (Hrsg.): *Verwandte in der Fremde. Fibeln und Bestandteile der Bekleidung als Mittel zur Rekonstruktion von interregionalen Austausch und zur Abgrenzung von Gruppen vom Angreifen Roms während des 1. Punischen Krieges bis zum Ende des weströmischen Reiches*. IKARUS. Innsbrucker klassisch-archäologische Universitätsschriften 8. Innsbruck 2013, 34–48.
- Rustoiu 1997 – A. Rustoiu: *Fibulele din Dacia preromană (sec II î. e. n. – I e. n.)*. Bibliotheca Thracologica 23. Institutul Român de Tracologie. București 1997.
- Salač 2010 – V. Salač: K rozsahu a významu tzv. keltského dědictví v hospodářství starší doby římské v Čechách a ve střední Evropě. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (eds.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov*. Nitra 2010, 351–370.
- Schuster 2010 – J. Schuster: *Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 12. Bonn 2010.
- Sedlmayer 2009 – H. Sedlmayer: *Die Fibeln von Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts*. Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 16. Klagenfurt am Wörthersee 2009.
- Stöllner 2002 – Th. Stöllner: *Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum*. Archäologie in Salzburg 3/1. Salzburg 2002.
- Štolcová 2011 – T. Štolcová: *Bytča-Hrabové. Výskumná správa*. Archeologický ústav SAV. Nitra 2011. Unpublished.
- Švihurová 2017 – M. Švihurová: *Osídlenie severného Slovenska v staršej dobe rímskej na základe sídliska Liptovská Mara III*. Dizertačná práca. Archeologický ústav SAV. Nitra 2017. Unpublished.
- Tacitus, *Annales* – C. Tacitus: *Ab excessu divi Augusti*. Tacitus, *Letopisy*. Antická knihovna 27. Praha 1975.
- Tempelmann-Maczyńska 1985 – M. Tempelmann-Maczyńska: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Römisch-germanische Forschungen 43. Mainz 1985.
- Urban 2006 – O. H. Urban: Ausgewählte latènezeitliche Eisendepotfunde aus Österreich. In: G. Bataille/J.-P. Guillaumet (eds.): *Les dépôts métalliques au second âge du Fer en Europe tempérée*. Collection Bibracte 11. Glux-en-Glenne 2006, 83–99.
- Voigt 1965 – Th. Voigt: *Zur Neugliederung der eingliedrigen Armbrustfibeln mit breitem Fußteil (Almgren Gruppe I, 10–14)*. Jahrbuch der Bodendenkmalpflege. Mecklenburg 1964, 1965, 175–225.
- Waldhauser 2010 – J. Waldhauser: Lidské osteologické pozůstatky v sídelních strukturách z období HaD–LD v Čechách a na Moravě. In: J. Bouzek (ed.): *Hrobky, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích*. Živá archeologie. Supplementum 3. Hradec Králové 2010, 151–156.
- Zajacová/Pivovarová 2015 – B. Zajacová/Z. Benkovský-Pivovarová: Archeologické prieskumy a výskumy v katastri obce Mikušovce (okr. Ilava). In: O. Ožďáni (ed.): *Popolnicové polia a doba halštatská*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 17. Nitra 2015, 253–262.
- Zeman 2017 – T. Zeman: *Střední Pomoraví v době římské. Svědectví povrchové prospekce*. Archaeologica Olomouciensia II. Olomouc 2017.

Manuscript accepted 14. 10. 2019

Translated by Magdalena Adamus

PhDr. Karol Pieta, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
karol.pieta@savba.sk

Pohreby z včasnej doby rímskej v oblasti púchovskej kultúry: pochovaní domáci alebo obetovaní cudzinci?

Karol Pieta

SÚHRN

Spôsob pochovávaní domáceho obyvateľstva doby laténskej v západokarpatskej horskej oblasti nie je známy. Ľudské pozostatky sa v tejto dobe nachádzajú v podobe ojedinelých nespálených kostí v sídliskových vrstvách alebo ako súčasť obetných miest, ktoré sa objavujú na konci staršieho stupňa strednej doby laténskej (Pieta 2010, 317–324; 2018). Objav kostrových hrobov na neskorolátenských opevneniach púchovskej kultúry na strednom Považí bol prekvapením a impulzom k prehodnoteniu funerálnych zvyklostí i kultúrno-etnických pomerov v tejto oblasti na prelome doby laténskej a rímskej. Výskumy v Bytči-Hrabovom a v Mikušovciach umožnili nový pohľad na túto problematiku a viedli aj k prehodnoteniu starších nálezov tohto typu.

Bytča-Hrabové

Na strmom svahu poniže valu neskorolátenského hradiska Hlavina (575 m n. m. Bytča-Hrabové, okres Bytča) sa v roku 2008 zistili ľudské kosti (obr. 1; 2). Odborne sa tu preskúmali a zdokumentovali dve vedľa seba ležiace kostry vo vystretej polohe, orientované hlavami na juh. Išlo nepochybne o dvojhrob (obr. 3–5). Miestami porušenú polohu jednotlivých súčastí hrobovej výbavy sa podarilo spoľahlivo zrekonštruovať. Kostra 1 mala na pleciach spony, na hrdle železný kruh, ovinutý cínovým drôtom a na pravej ruke jeden a na prstoch ľavej ruky štyri bronzové prstene. Odev dopĺňal kožený opasok s ozdobnými pukličkami a kovania-ami ukončený prelamanou bronzovou záponou. Za hlavou sa našlo kovové zrkadlo (obr. 6). Skelet patrila 30- až 40-ročnej žene gracilnej stavby. V oblasti čelovej kosti, na ľavom spánku a na temene lebky boli stopy po úderoch tupým predmetom z perimortálneho obdobia (Jakab 2011). Kostra 2 mala na oboch ramenách spony a v oblasti pása železnú záponu, za hlavou časť kovového zrkadla (obr. 7). Medzi hlavami oboch jedincov ležala roztlačená nádobka a o niečo nižšie v blízkosti hrudníka kostry 2 sa našiel praslen. Kostra 2 patrila 20- až 30-ročnej žene gracilnej stavby. Na lebke sa zachovali záseky z perimortálneho obdobia, nepochybne ako dôsledok úderov ostrým predmetom, azda sekerou (Jakab 2011).

Počas prieskumov sa na hradisku našli dva hromadné nálezy (obr. 8; 9), množstvo artefaktov i železná troska ako doklad remeselnej výroby. Podľa nájdených spôn bolo hradisko využívané od konca stredolátenského obdobia a zaniklo na začiatku doby rímskej (obr. 10). Do tohto obdobia patrí aj hromadný nález 2 (garnitúra opaska) i opísaný dvojhrob. K charakteristikám násilného zániku hradísk na severnom Slovensku patrí množstvo projektílov, najmä hroty šípov (obr. 13; 14) a riečnych kameňov do praku. Hroty šípov sa na lokalite aj vyrábali (obr. 15).

Mikušovce

Hradisko Mikušovce, okres Ilava, Malý hrádok (500 m n. m.) patrí k typickým malým opevneniam púchovskej kultúry (obr. 16; 17). Na strmom zalesnenom svahu pod valovým opevnením sa v roku 2001 našiel kostrový hrob 3, ktorý bol neodborne preskúmaný a zdokumentovaný. V rokoch 2011–2012 sa v jeho blízkosti odborne odkryli ďalšie hroby označené ako hrob 1 a hrob 2 (obr. 18; 19). V hrobe 1 ležala vo vystretej polohe v smere sever – juh kostra bližšie neurčeného jedinca vo veku adultus I spolu s kosťami novorodenca (infans I). Súčasťou výbavy boli bronzové spony na oboch pleciach, šesť korálikov s transparentného skla so zlatou fóliou, tri bronzové prstene a železná zápona opaska (obr. 20). Neďaleko ňôh tohto jedinca bola hlava rovnako orientovaného hrobu 2. Bola to žena vo veku adultus I nízkeho vzrastu (148 cm). Jej výbavu tvorili dve spony, prsteň a zápona opaska (obr. 21). V hrobe 3 podľa dochovaných fotografií (obr. 22) ležal dospelý jedinec vo vystretej polohe, so sponami na pleciach a pod bradou. V oblasti pása sa našli súčasti bronzovej noricko-panónskej opaskovej garnitúry, ale aj sklená perla a pseudofiligránový bronzový kruhový závesok. Pri stehennej kosti ležal hrot šípu (obr. 23).

Lokalita bola osídlená už v eneolite a koncom doby halštatskej. Laténske a včasnorímske nálezy, získané pri prieskumoch a sondážach predstavujú veľkú väčšinu inventára náleziska (obr. 24; 25). Na lokalite sa podľa rôznych informácií ojedinele našli dve mince. Razba veľkobystereckého typu bola nájdená v južnej časti opevnenia, minca typu Divinka v spodnej časti východného svahu. V jeho strednej časti sa našiel depot deviatich veľkobystereckých mincí. Významnú časť nálezov predstavujú početné riečne kamene a hroty šípov (obr. 26).

Uloženie a inventár hrobov

Na náleziskách v Bytči-Hrabovom a v Mikušovciach boli zistené dva samostatné, ale bezprostredne pri sebe ležiace hroby a dva hroby s dvomi jedincami. Vo všetkých prípadoch išlo o kostrové hroby vo vystretej polohe a okrem dieťaťa neurčeného pohlavia z hrobu Mikušovce 1 to boli výlučne ženy. Na oboch lokalitách boli hroby umiestnené na strmom svahu pred opevnením. Zosnulé mali pri sebe najmä kovové a sklené súčasti kroja, ktorého základom bola dvojica spínadiel na pleciach reprezentovaných noricko-panónskymi sponami. Typy A 67 a A 236 patria k charakteristickým nálezom zánikového horizontu hradísk púchovskej kultúry (obr. 28: 1–3, 7–18). V hrobách Bytča 1 a 2 s uložením štyridsaťročnej a dvadsať- až tridsaťročnej

ženy, ako aj v hrobe Mikušovce 3 sa našli typy A 67b1, časovo spadajúce do včasnotibériovskej doby (Demetz 1999, 135). Aj krídellové spony z hrobu Mikušovce 3 patria k skorým variantom A 238b (podľa Garbscha), resp. 238b2 (podľa Demetza). Vzniku, rozšíreniu a datovaniu týchto spínadiel sa venovala značná pozornosť (Bazovský 2017; Čambal 2017; Demetz 1999, 42–47; Garbsch 1985).

Opasky

Opasky zomrelých predstavujú dekoratívne garnitúry (Bytča 1 a Mikušovce 3) i pásy s jednoduchým zapínaním pomocou železnej zápony neskorolátenského pôvodu (Droberjar 2006, 32–35; Madyda-Legutko 1990, 159; Salač 2010, 362). Hrdlo ženy z hrobu Bytča 1 zdobil otvorený železný kruh ovinutý drôtom z cínovej kompozície, ktorý nemá presné paralely, aj keď kovové nákrčníky patrili v tejto dobe k obľúbeným ozdobám. K ozdobám hrdla, ale aj opaska patrili sklené koráliky. Bronzové závesky, podobné nálezom z hrobu Mikušovce 3 boli značne rozšírené na neskorolátskych sídliskách vrátane oblasti púchovskej kultúry (Benediková/Pieta 2018b, obr. 4; Bazovský 2014, 166; Pieta 2014, 137, obr. 7: 12). Častou ozdobou boli prstene – jednoduché obrúčky alebo dlhodobé obľúbené drôtené prstene s posuvnými koncami Beckmann typ 16 (obr. 28: 4; Beckmann 1969, 34; Czarnecka 1989).

Zrkadlá

V dvojhrobe v Bytči-Hrabovom mali obe ženy za hlavou uložené zrkadlá z bronzovej zliatiny, z ktorých sa zachovali len kovové disky (obr. 6: 7; 7: 4). Pre problematiku sú zaujímavé časté vyobrazenia zrkadiel na noricko-panónskych hrobkách (Kvetánová 2006, 394, s literatúrou) a ich výskyt v germánskych hrobách včasnej doby rímskej, čo možno pokladať za prvok prevzatý z východoalpskej oblasti, najmä v kombinácii s kovovými súčasťami tzv. noricko-panónskeho kroja (Adler 1976; Bemmann 1999, 165; Niezabitowska-Wiśniewska 2012; Schuster 2010, 179–185; Zeman 2017, 146, s literatúrou).

Ďalšie kostrové nálezy v oblasti púchovskej kultúry

Prvé včasnohistorické hroby boli na území púchovskej kultúry zistené ešte koncom 19. stor. na eponymnej lokalite Skalka v Púchove (Beninger 1937, 61, 62; Hoening O'Caroll/Halaša 1903, 21, 22). Na základe archívnych dokumentov viaceré z najmenej siedmich odkrytých kostrových hrobov podľa zisteného inventára (obr. 28) patrili do včasnorímskeho obdobia (Prohászka 2017). Ďalšie kostrové hroby z považských lokalít nie sú datované sprievodným inventárom, prípadne sa ich nálezové okolnosti nedajú spoľahlivo overiť (Udiča-Okrut, Liptovská Sielnica-Liptovská Mara, Lysica).

Kultové praktiky a pohreby na náleziskách púchovskej kultúry

Hradiská v Bytči-Hrabovom a v Mikušovciach sú typickými lokalitami púchovskej kultúry. Množstvo nájdených projektív i nálezové súbory vrátane hro-

madných nálezov, ako aj absencia dokladov ich ďalšieho využívania sú sprievodným znakom ich násilného zániku na začiatku doby rímskej, ktorý je sledovaný na mnohých ďalších lokalitách tohto typu na celom území s osídlením púchovskej kultúry, ale najmä na strednom Považí (Pieta 2009). Ide o výrazný fenomén, ktorý bezpochyby odzrkadľuje dramatické historické udalosti s významným dopadom na osídlenie celej západokarpatskej oblasti i širšieho priestoru stredného Podunajska. Hroby, zistené na oboch náleziskách ponúkajú nové možnosti výkladu procesu zániku púchovských opevnení a zároveň sú príspevkom k zložitej a dosiaľ neobjasnenej problematike pochovávaní či kultových praktík v tejto oblasti i spoznávania etnicko-kultúrnych pomerov v časoch dramatických zmien v priebehu 1. stor. po Kr. v širšom priestore stredného Podunajska.

V stredoeurópskom priestore je vývoj pochovávaní v rámci laténskej civilizácie pomerne dobre doložený. Ukladanie zomrelých na keltských radových pohrebiskách sa skončilo na konci stupňa C1. Pre neskorolátenské obdobie doklady pochovávaní nie sú známe (Pieta 2018; Repka 2015). V horských oblastiach Slovenska od konca staršej či začiatku mladšej doby železnej až do počiatku stredoveku doteraz nie sú doložené hroby tamojšieho obyvateľstva. Nositelia púchovskej kultúry podobne ako aj iné spoločenstvá laténskej civilizácie zrejme nahradením viery v posmrtný život predstavou o reinkarnácii stratili záujem o uctievanie či starostlivosť o pozostatky mŕtvych (Pieta 1982, 191). Oheň ako sprostredkovateľ kontaktov pozemského a nadpozemského sveta dominuje prevažne archeologicky i písomne doložených náboženských obradov doby laténskej včítane kultových miest v západných Karpatoch (Prosné – Pieta/Moravčík 1980; Slatina – Pieta 2018). Niekedy boli podľa miestnej zvyklosti obetované zvieratá spaľované a časti nespálených ľudských tiel zasa ukladané do obetných jám (Liptovská Mara – Pieta 1982, 198–201; Pieta/Sloukal 1991). Podľa súčasného stavu bádania sa zdá, že masívna zmena v osídlení púchovskej kultúry, ktorá sa jasne črtá horizontom zničených hradísk s hromadnými nálezmi na začiatku doby rímskej znamenala aj určité prerušenie náboženských tradícií vrátane „ohňových“ rituálov. V Liptovskej Mare bola svätyňa v stupni LTD2 opustená a pri prestavbe opevnenia v stupni B1a už toto posvätné miesto s dlhou tradíciou nebolo rešpektované. Zdá sa však, že v niektorých regiónoch staré kremačné rituály preživali aj naďalej (Blatnica, Mošovce; obr. 30).

Kostrové hroby doby rímskej v oblasti naddunajského barbarika s jednoznačnou prevahou kremačného pochovávaní sú zvláštnym, opakovane analyzovaným fenoménom (Bemmann/Voß 2007; Kvetánová 2008; Lichardus 1984; Pollak 1980, 11–13). Odlišnosť inhumačného pohrebného ritu bola vysvetľovaná rôzne: sociálnym postavením, inou kmeňovou príslušnosťou, či vplyvom provinciálneho prostredia. Kostrové hroby v prostredí púchovskej kultúry, ako už bolo spomenuté, nevykazujú väzby na silne tradičné domáce prostredie, a to ani pohrebným rituom, a len čiastočne svojim kovovým inventárom. Kroj zomrelých jasne inklinuje k okruhu noricko-panónskych ozdôb, najmä spôn a opaskov, ktorý je, ako sa ukazuje, skôr ťažko uchopiteľným a značne variabilným „módny“ trendom staršej doby rímskej než exportom uceleného štýlu odievania či zdobenia tak v provinciálnom, ako aj v barbarskom prostredí (Rothe 2013).

Závery

Na začiatku doby rímskej došlo na území púchovskej kultúry k zásadným zmenám sídliskovej štruktúry, nepochybne spojeným s politickými turbulenciami a nepochybne aj s významnými etnickými presunmi. Pohyby v tomto smere naznačujú písomné správy, týkajúce sa vzniku nového mocenského fenoménu na západnom Slovensku – Vanniovho kráľovstva a bojových kontaktov Kvádov a zakarpatských Lugiov. Súčasťou týchto zmien bol aj nový fenomén opísaný v tejto štúdii – skupinky kostrových hrobov, v predpoliach výšinných opevnení. Nie je známe, či k pochovaniám došlo pred alebo po zániku hradísk, ktorý sa udial približne v rovnakom čase. Sú to hroby alebo neznáme rituálne pohreby? Umiestnenie v osídlenom priestore a na strmých svahoch pred opevnením vyvoláva predstavu, že nejde o štandardný spôsob pochovávaní miestnej populácie, ako to naznačujú aj zranenia na hlavách žien z Bytče-Hrabového a možno aj hrot šípu pri kostre 3 v Mikušovciach. Navyiac, inhumačné pochovávanie (a pochovávanie ako také) nemalo na území púchovskej kultúry žiadnu tradíciu. V hroboch nájdené opaskové garnitúry a spony do určitej miery evokujú smer pôvodu týchto jedincov v prialpskej oblasti. Šírenie norického vplyvu na sever bolo možné sledovať už v nesko-

rokeltskom osídlení západného Slovenska, čo sa prejavuje vo viacerých aspektoch materiálnej kultúry, mimo iného aj šírením viacerých typov keramiky z východonorickej oblasti na západné Slovensko (Čambal et al. 2014, 67; Pieta 1996, 190; 2010, 54; Pieta/Plachá 1999, 200, 201). Ešte zreteľnejšie možno kontakty s juhom sledovať v rozšírení mincí z Panónie či Norika, ktoré sú evidované aj na púchovskom území, avšak prevažne len v jeho západnej časti, ktorá sa odvíjala do istej miery odlišne od centrálnej časti púchovskej kultúry.

Začiatkom doby rímskej noricko-panónsky „štýl“ v podobe atraktívnych doplnkov ženského kroja prenikol do rozsiahlych priestorov vrátane územia púchovskej kultúry. Touto cestou sa z formujúceho sa provinciálneho prostredia hypoteticky mohol na Považie dostať nielen kostrový rítus, ale možno aj príslušníci, či príslušníčky nového obyvateľstva, prenikajúceho (azda ako súčasť novej kolonizačnej vlny, ktorú zavíril príchod Kvádov na západné Slovensko) do uvoľneného priestoru osídlenia západnej časti púchovského územia, v tom čase oslabeného vojnovými udalosťami (plošné zničenie púchovských hradísk). V súčasnosti podobné hypotetické úvahy, pri vhodnom biologickom materiáli, pomáhajú efektívne riešiť analýzy izotopov stroncia a DNA.³

² Analýza osteologického materiálu z hrobov v Bytči-Hrabove a v Mikušovciach v laboratóriu R. Pinhasiho, Universität Wien pripravuje S. Sawyer.

POHREBISKO Z 9. STOROČIA V NITRE-DOLNÝCH KRŠKANOCH¹

MILAN HANULIAK – †BOHUSLAV CHROPOVSKÝ

Burial Place from 9th Century in Nitra-Dolné Krškany. The study presents results obtained from the analysis of 54 graves. They were examined in the western and eastern part of the burial place in 1976. The central part and peripheral sections were not uncovered. In spite of it, it is clear that the graves were placed in eight groups that were filled with different intensity. The components of the burial rite have almost uniform appearance. Deviations from the standard placement of body remains are not of higher intensity; their more frequent occurrence is missing. This also applies to the shape and size of grave pits in full extent. Remains of wooden constructions of different types are even more rare. Exceptional defense practices performed on the buried individuals were in line with the then pre-Christian principles. Their influence was manifested also during demarcation of the orientation of the deceased, at placement of the burial place in the local natural environment. The composition of the burial inventory, which is represented by 30 main types and their variants, brings lower quality of knowledge. The value of knowledge is lowered by marked occurrence of representatives from the group of ritual character and daily requirements. Their dating ability is very low up to negligible. Earrings of the so called danubian and veligradian jewellery types do not bring information of better quality as well. Their specimen do not occur in stable combinations with other objects. They are situated in graves placed in two parts of the necropolis that are separated by the uncovered part. Burying in the burial place can be dated only in general into the first and second half of 9th c. because of lack of data at disposal. We are not able to determine how long was the burial place used as we have neither the initial nor the final section at disposal. With definitive validity it is also not possible to confirm the continuous process of burying, which was noticed only as indication, directed from the western to eastern part of the necropolis. However, in spite of the limited quality of input data it is possible to sort out a small group of individuals with higher or more prestigious status in the local community.

Keywords: western Slovakia, Early Middle Ages, burial customs, material culture, structure of burying and of community.

ÚVOD

K juhovýchodnému obvodu historickej Nitry sa v 9. stor. pripojila sídelná enkláva so zhlukom sídliskových a pohrebiskových lokalít. Z východnej strany vymedzovalo tento mikroregión riečne koryto starej Nitry, západnú líniu zasa s riekou súbežná vrcholová časť pahorkatiny. Zhruba stredom tohto územia prechádza významná trasa dávnovej diaľkovej cesty smerujúca z Konštantínopola cez Ostrihom a veľkomoravskú Nitravu do Prahy (Lukačka 2002, 208; Slivka 1998, 261).

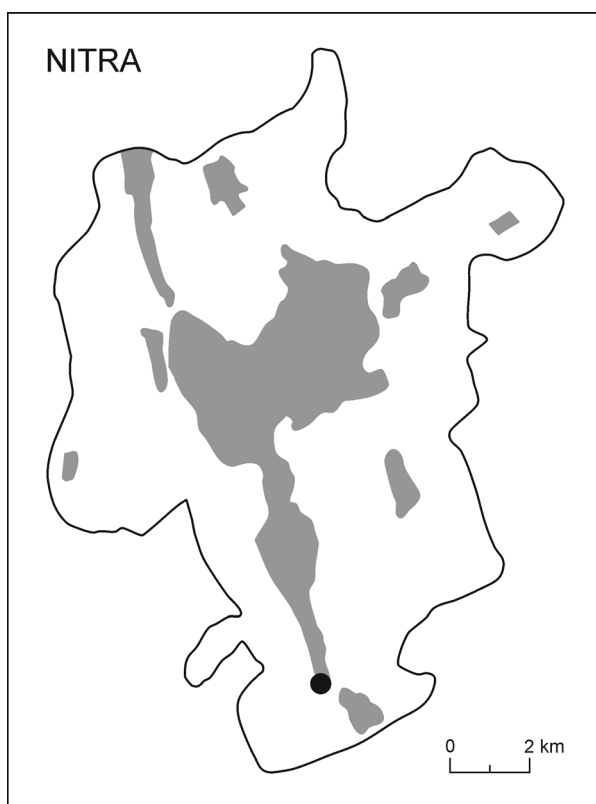
V uvedenom priestore sa neskôr sformovala vrcholnostredoveká dedina Dvorčany (*Deuorchan*). Prvá písomná zmienka z roku 1240 ju spája s majetkami Zoborského kláštora. V priebehu následného vývoja sa sídliskový útvar stal súčasťou jednotného katastra dediny Krškany (*Kereskény*). Počas novoveku sa južná časť jej intravilánu zmenila na hromadnú ulicovú dedinu priliehajúcu k cestnej komunikácii spájajúcej Nitru s Novými Zámkami. Prevažujúci poľnohospodársky potenciál miestnych obyvateľov sa pozvoľne menil od začiatku 60. rokov minulého storočia, keď sa v južných úsekoch

katastrálneho územia začali budovať areály so skladovacími, prevádzkovými a výrobnými objektmi. Po polovici 70. rokov k nim pribudla aj pobočka topolčianskeho podniku zameraného na výrobu nábytku (závod Mier) označovaného miestnymi obyvateľmi ako Nábytkáreň (obr. 1; Chropovský 1964; Marsina 1977; *Vlastivedný slovník* 1977, 296).

LOKALITA

Počiatky archeologických aktivít v neskoršom podnikovom areáli budovanom v najjužnejšej okrajovej zóne dolnokrškanského katastra sa posúvajú k 8. júlu, s pokračovaním 14.–16. júla 1976. Vtedy sa počas terénnych úprav a stavebných prác na budove pre pomocnú prevádzku značne porušili tri hroby, ďalšie štyri hroby sa odkryli a odborne zdokumentovali. K systematickému odkryvu pohrebiska, realizovanému od 18. augusta do 28. októbra sa pristúpilo až na základe ďalších ľudských skeletov zaznamenaných v kanalizačnej ryhe vzdialenej takmer 30 m od miesta s prvotným výskytom hrobov. Na ploche vymedzenej oboma líniami sa

¹ Štúdiá vznikla s podporou projektov APVV-16-449 „Stredoveká Nitra v hmotných prameňoch“ a 2/0037/17 Agentúry VEGA „Úloha materiálnej kultúry pri formovaní ekonomických, sociálnych a interetnických väzieb v stredovekých komunitách“.

Obr. 1. Územie Nitry s vyznačenou polohou spracúvanej lokality.

v roku 1976 počas odkryvu zdokumentovalo 53 hrobov. Posledný hrob, objavený pri kopaní jamy pre elektrický stĺp, pribudol do súboru v apríli 1979. Jeho poloha z juhovýchodného úseku nekropoly sa na základe zistených koordinátov zakreslila do celkového plánu. Post vedúceho výskumu, s autorskými právami na celý nálezový fond, prevzal B. Chropovský. Práce v teréne viedla a nálezové situácie dokumentovala A. Kováčová, technická pracovníčka Archeologického ústavu SAV, ktorá vyhotovila nálezovú správu.

K najdôležitejším študijným prameňom z nálezovej správy patria plány hrobov vyhotovené v mierke 1 : 10 s opismi nálezových situácií a kresbami predmetov pohrebného inventára na dokumentačných kartách. V spolupráci s A. Kováčovou bola prvotná podoba celkového plánu pozmenená tak, aby sa situácia v potrebnej miere stotožňovala s reálnym stavom. K uľahčeniu sledovania priestorových vzťahov boli na tomto pláne vyznačené obvodové línie zoskupených hrobov, doplnila sa pomocná sektorová sieť potrebná k identifikácii ich pozície. Konzultáciami s A. Kováčovou sa takisto odstránili niektoré sporné momenty a doplnili detaily, ktoré boli zaznamenávané podľa niekdajších noriem.

KATALÓG

Hrob 1 (C/1; tab. I)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra detského jedinca (inf. III), uložená hlavou západným smerom, spočívala údajne na chrbte (hl. 130 cm). Kosti porušené výkopovými prácami boli odstránené z hrobu. Konča chodidiel nádoba (1).

Opis nálezov

1. Hrncovitá keramická nádoba misovitého tvaru, ústie s kužeľovito zrezaným okrajom, horná polovica tela dodatočne obtočená. Na hrdle pás vlnovky, na vydutine desať horizontálnych línií vyhotovených jednohrotým rydlom. Na vyklenutom dne v obvodovom prstenci odtlačky drevenej podložky a obilných zrníek. V keramickej hmote jemný piesok. Kvalitný výpal, farba hnedá s ružovým odtieňom; pr. ústia 142 mm, pr. vydutiny 147 mm, pr. dna 90 mm, v. 135 mm (tab. I: 1: 1).

Hrob 2 (C/1; tab. I)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra dospelého muža (M, mat. II), uložená hlavou západným smerom, spočívala údajne na chrbte (hl. 100 cm). Kosti porušené výkopovými prácami boli odstránené z hrobu. Pri kostiach nôž (1).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom, čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, s obojstranne zúženým pásikovým trňom; dl. 132 mm, š. čepele 14 mm (tab. I: 2: 1).

Hrob 3 (A/1; tab. I)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra dospelého muža (M, mat. I), uložená hlavou západným smerom spočívala údajne na chrbte (hl. 100 cm). Kosti porušené výkopovými prácami boli odstránené z hrobu. Konča chodidiel nádoba (1).

Opis nálezov

1. Hrncovitá keramická nádoba vajcovitého tvaru, ústie so zaobleným okrajom, hrdlo dodatočne obtočené. Na podhrdlí štyri horizontálne línie vyhotovené jednohrotým rydlom. Dno minimálne vyklenuté. V keramickej hmote hrubý piesok s vyšším podielom stredne veľkých až veľkých kamienkov vystupujúcich na povrch v dolnej časti nádoby. Výpal nižšej kvality, farba čiernehočnedej; pr. ústia 97 mm, pr. vydutiny 117 mm, pr. dna 70 mm, v. 110 mm (tab. I: 3: 1).

Hrob 4 (A/1; tab. I; II)

Oválny obrys hrobovej jamy (220 x 40–65–45 cm) s vykľutými koncovými stranami. Kostra dospelého muža (M, mat.), orientovaná v línii 245°, leží na chrbte (hl. 142 cm). Lebka spočíva na zátylku, pravé predlaktie smeruje do panvy, ľavé predlaktie a dolné končatiny v osi skeletu. Pod pravou časťou jedinca pozdĺžny úsek tenkej vrstvy uhlíkov v tmavo sfarbenej zemine (172 x 12–27 cm). Vľavo od lebky hrot kopije (1), vedľa ľavého kolena zhľuk predmetov pozostávajúci z noža (2), fragmentu noža (3), šidla (4), britvy (5) a úštepov (6).

Opis nálezov

1. Železná kopija s úzkym listovitým hrotom (dl. 233 mm, š. 35 mm), napojeným na kužeľovitú tuľajku (dl. 114 mm, pr. 16–30 mm); celková dl. 347 mm (tab. II: 4: 1).

2. Železný nôž s rovným chrbtom, čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, s obojstranne zúženým trňom; dĺ. 158 mm, š. čepele 16 mm (tab. II: 4: 2).
3. Zlomok z čepele železného noža s rovnou líniou chrbta, ostrím smerujúcim šikmo k hrotu; dĺ. 76 mm, š. 16 mm (tab. I: 4: 3).
4. Šidlo zo železnej tyčinky štvorhranného prierezu (hr. 2,5 x 2,5 mm) upravenej do pracovnej časti s kruhovitým prierezom (hr. 2 mm); dĺ. 77 mm (tab. I: 4: 4).
5. Britva pozostávajúca z čepele železného noža s trojuholníkovito vyklenutým ukončením (dĺ. 92 mm, š. 18–25 mm), chráneného lichobežníkovitým puzdrom z prehnutého plechu; celková dĺ. 83 mm, š. 22–30 mm (tab. II: 4: 5).
- 6/1. Úštep pozdĺžneho trojuholníkovitého tvaru zo silicitu; dĺ. 23 mm, š. 12 mm (tab. II: 4: 6/1).
- 6/2. Úštep trojuholníkovitého tvaru zo silicitu; dĺ. 17 mm, š. 14 mm (tab. II: 4: 6/2).

Hrob 5 (C/1; tab. II)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (210 x 72–63 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra dospelého muža (M, mat. II), orientovaná v línii 260°, leží na chrbte (hl. 150 cm). Lebka spočíva na ľavom spánku, kosti oboch predlaktí druhotne presunuté, dolné končatiny v osi skeletu. Konča chodidiel zhľuk predmetov pozostávajúci zo spony (1), šidla (2), úštepov (3), britvy (4).

Opis nálezov

1. Kruhovú sponu s guľovito zhrubnutými koncami ramien z bronzovej tyčinky kruhového prierezu, doplnená jazýčkom; pr. 38 cm, hr. 2,5 mm (tab. II: 5: 1).
2. Šidlo zo železnej tyčinky štvorhranného prierezu (hr. 3,5 x 3,5 mm) upravenej do pracovnej časti s kruhovitým prierezom (pr. 5 mm); dĺ. 55 mm (tab. II: 5: 2).
- 3/1. Úštep trojuholníkovitého tvaru z limnosilicitu; dĺ. 27 mm, š. 15 mm (tab. II: 5: 3/1).
- 3/2. Úštep pozdĺžneho tvaru z rádiolaritu; dĺ. 30 mm, š. 13 mm (tab. II: 5: 3/2).
4. Britva pozostávajúca z čepele železného noža s koncovým výčnelkom (dĺ. 92 mm, š. 12–15 mm), chráneného lichobežníkovitým puzdrom z prehnutého plechu; celková dĺ. 98 mm, š. 15–22 mm (tab. II: 5: 4).

Hrob 6 (B/1; tab. III)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (246 x 72 cm) s vyklenutou hornou koncovou stranou, zvyšné rohy zaoblené. Kostra dospelého muža (M, mat. II), orientovaná v línii 255°, leží na chrbte (hl. 200 cm). Lebka spočíva na zátylku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. V strede hrudníka nôž (1), konča chodidiel vedro (2).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom mierne skoseným k hrotu, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, odspodu odsadeným pásikovým trňom. Jeho predĺžená časť zasunutá do rukoväte z dvoch kostených platničiek upevnených dvomi nitmi. Povrch rukoväte zdobený koncentrickými krúžkami; dĺ. 236 mm, š. čepele 16 mm (tab. III: 6: 1).
2. Z pôvodných železných súčastí vedra sa zachovalo 37 fragmentov. K nim patrí držadlo z tyčinky štvorhranného prierezu (hr. 4 x 4 mm) s priemerom 160 mm, vyklenuté 72 mm. Jeho oblúkovito prehnuté gombíkovito rozkuté konce boli zasunuté do otvorov závesných kovanií v tvare obráteného motívu T s vykrojeným

uchom (š. 20–70 mm, dĺ. 80 mm). Tri obruče z plochého pásika (hr. 1,5 mm) sú široké 7, 6 a 8 mm. Horná obruče je k dreveným dyhám pripevnená pomocou štvorice nitov umiestnených na štyroch krížových kovaniach. Predpokladané rozmery vedierka: pr. 160–178 mm, v. 150 mm (tab. III: 6: 2).

Hrob 7 (B/1; tab. IV)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (195 x 47–65 cm) s vyklenutými koncovými stranami. Kostra dospelého muža (M, mat. I), orientovaná v línii 245°, leží na chrbte (hl. 120 cm). Lebka nachýlená na pravý spánok, pravé predlaktie smeruje do panvy, ľavá horná končatina a dolné končatiny v osi skeletu. V strede ľavej časti hrudníka ocieľky (1), úštep (2), v pravej časti panvy nôž (3).

Opis nálezov

- 1/1. Železná ocieľka oválneho tvaru s chýbajúcim pravým ramenom; dĺ. 58 mm, š. 25 mm (tab. IV: 7: 1/1).
- 1/2. Železná ocieľka oválneho tvaru s chýbajúcou pravou polovicou tela; dĺ. 36 mm, š. 35 mm (tab. IV: 7: 1/2).
2. Úštep pozdĺžneho tvaru z rádiolaritu; dĺ. 18 mm, š. 10 mm (tab. IV: 7: 2).
3. Železný nôž s rovným chrbtom, čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne odsadeným trňom; dĺ. 136 mm, š. čepele 16 mm (tab. IV: 7: 3).

Hrob 8 (A/2; tab. IV; V)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (155 x 65–70 cm) s vyklenutými koncovými stranami. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná v línii 253°, leží na chrbte (hl. 150 cm). Lebka nachýlená na ľavý spánok, predlaktia a stehenné kosti strávené, zvyšné kosti v osi skeletu. Konča pravého chodidla sekera (1), hrkálka (2), opodiaľ nôž (3) a nádoba (4).

Opis nálezov

1. Úzka železná sekera s vejárovite rozšíreným telom, mierne skloneným oblúkovým ostrím (š. 30 mm), nízkymi trojuholníkovitými lalokmi pri zvislom otvore pre porisko (pr. 19 x 16 mm), krátkym obuchom s kvadratickým prierezom (pr. 8 x 9 mm, dĺ. 16 mm); celková dĺ. 138 mm (tab. IV: 8: 1).
2. Hrkálka guľovitého tvaru s pásikovým uškom odliata z bronz. Spodná časť tela členená štrbinovým otvorom v tvare kríža s kruhovito rozšírenými koncami; pr. 22 mm (tab. IV: 8: 2).
3. Železný nôž s rovným chrbtom, čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne zúženým trňom; dĺ. 54 mm, š. čepele 10 mm (tab. IV: 8: 3).
4. Hrncovitá keramická nádoba súdkovitého tvaru, ústie s kužeľovito zrezaným okrajom, horná tretina tela dodatočne obtočená. Na hrdle horizontálny pás troch obežných línií vyhotovených jednohrotým rydlom. Na mierne vyklenutom dne nepravidelný obvodový prsteňec a náhodný vryp. V keramickej hmote hrubý piesok. Kvalitný výpal, farba tmavohnedá; pr. ústia 105 mm, pr. vydutiny 130 mm, pr. dna 70 mm, v. 165 mm (tab. V: 8: 4).

Hrob 9 (A/2; tab. V)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (165 x 55 cm) s pravouhlými až zaoblenými rohmi. Kostra dospelkej ženy (F, ad. II), orientovaná v línii 255°, leží na chrbte (hl. 140 cm). Lebka spočíva na ľavom spánku s pohľadom nadol, horné a dolné končatiny v osi skeletu.

Bez nálezov.

Hrob 10 (B/2; tab. V)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (135+ x 90 cm) s vyklenutou hornou koncovou stranou, spodný úsek hrobu zničený výkopom. Kostra detského jedinca (inf. III), orientovaná v línii 253°, leží na chrbte (hl. 130 cm). Lebka spočíva na ľavom spánku, horné končatiny a stehenné kosti v osi skeletu, predkolenné kosti strávené. Vedľa ľavej časti panvy nôž (1), v pravom dolnom sektore hrobu nádoba (2).

Opis nálezov

1. Zlomok z čepele železného noža s rovnou líniou chrbta i ostria; dl. 45 mm, š. 11 mm (tab. V: 10: 1).
2. Hrncovitá keramická nádoba misovitého tvaru, ústie so zaobleným okrajom, hrdlo dodatočne obtočené. Na podhrdlí línia vlnovky vyhotovená jednohrotým rydlom. Na nadmerne zhrubnutom mierne vyklenutom dne nízky reliéf kruhu v obvodovom prstenci. V keramickej hmote hrubý piesok s vyšším podielom stredne veľkých až veľkých kamienkov vystupujúcich na povrch v dolnej časti nádoby. Výpal nižšej kvality, farba čiernohnedá; pr. ústia 130 mm, pr. vydutiny 128 mm, pr. dna 60 mm, v. 105 mm (tab. V: 10: 2).

Hrob 11 (B–C/2; tab. VI)

Lichobežníkovitý obrys hrobovej jamy (153 x 60–80 cm) so zaoblenými rohmi v strednom úseku zničený výkopom. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná v línii 252° (hl. 130 cm). Okrem zvyškov lebky ostatné kosti akiste strávené. Pri ľavej stene z horného úseku hrobovej jamy zvieracie kosti (1), v pravom dolnom sektore hrobu nádoba (2).

Opis nálezov

1. Päť kostí z hydiny (*Gallus gallus dom.*).
2. Hrncovitá keramická nádoba misovitého tvaru, ústie so zaobleným okrajom, horná štvrtina tela dodatočne obtočená. Na podhrdlí pás vlnovky a horizontálny pás vyhotovený hrebeňom s tromi zubmi. Na vykľutom dne plastický motív svastiky. V keramickej hmote jemný piesok. Kvalitný výpal, farba okrovožltá; pr. ústia 102 mm, pr. vydutiny 118 mm, pr. dna 70 mm, v. 98 mm (tab. VI: 11: 2).

Hrob 12 (A/2; tab. VI)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (180+ x 63–81 cm) s vyklenutou hornou koncovou stranou. Dolný úsek hrobu zničený výkopom. Kostra dospelého muža (M, mat. I), orientovaná v línii 259°, leží na chrbte (hl. 130 cm). Horné končatiny a pravá dolná končatina v osi skeletu. Niekoľko rebier a kosti ľavej dolnej končatiny druhotne presunuté.

Bez nálezov.

Hrob 13 (C/2; tab. VI; VII)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (190 x 95 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra detského jedinca (inf. I), orientovaná pôvodne v línii 67° (hl. 170 cm). Primárne uloženie jedinca neznáme z dôvodu premiestnenia skeletového materiálu, strávenia a odstránenia mnohých kostí z hrobu. V hornom úseku strednej časti hrobovej jamy gombík (1), nôž (2), nádoba (3), vedro (4), pri ľavej stene v strednom úseku hrobovej jamy zvieracie kosti (5).

Opis nálezov

1. Gombík so zvislo rebrovaným povrchom, členeným do ôsmich polí, z pozláteného bronzového plechu.

Hornú časť tela ukončuje vrchlík z hladkého plechu s drôteným uškom ovinutým drôtikom. Na spodnom póle granúlka; pr. 16 mm, v. 12 mm (tab. VI: 13: 1).

2. Železný nôž s rovným chrbtom oblúkovito skoseným k hrotu, čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne odsadeným predĺženým trňom; dl. 141 mm, š. čepele 16 mm (tab. VII: 13: 2).
3. Hrncovitá keramická nádoba vajcovitého tvaru, ústie s kužeľovito zrezaným okrajom, horná štvrtina tela dodatočne obtočená. Na hrdle dva pásy zvislých, na vydutine päť pásov šikmých i vodorovných vrypov vyhotovených jednohrotým rydlom. Na mierne vyklenutom dne nezreteľný odtlačok drevenej podložky. V keramickej hmote jemný piesok. Kvalitný výpal, farba tmavohnedá; pr. ústia 90 mm, pr. vydutiny 104 mm, pr. dna 55 mm, v. 134 mm (tab. VII: 13: 3).
4. Z pôvodných železných súčastí vedra sa zachovalo 28 fragmentov. K nim patrí držadlo z tyčinky kruhového prierezu (hr. 5–6 mm) s priemerom 135 mm, vykľuté 67 mm. Jeho oblúkovito prehnuté gombíkovo rozkuté konce boli zasunuté do otvorov závesných kovaní lichobežníkovitého tvaru s vykrojeným uchom (š. 20–40 mm, dl. 70 mm). Horná obruč z plechového pásika (hr. 2 mm) široká 17 mm. Stredná a dolná obruč s okrajmi skutými do obruby (hr. 2,5 mm) sú široké 45–47 mm, ich konce spája dvojica nitov. Predpokladané rozmery vedierka: pr. 137–152 mm, v. 168 mm (tab. VII: 13: 4).
5. Štyri kosti z hydiny (*Gallus gallus dom.*).

Hrob 14 (C/2; tab. VII; VIII)

Lichobežníkovitý obrys hrobovej jamy (255 x 90–123 cm) s pravouhlými až zaoblenými rohmi. Kostra dospelého ženy (F, mat. I), orientovaná v línii 248°, leží na chrbte (hl. 200 cm). Lebka nachýlená na pravý spánok, ľavé predlaktie smeruje do panvy, pravá horná končatina a dolné končatiny v osi skeletu. V strede čela náušnica (1), na ľavom temene iná náušnica (2), napravo od lebky vajce (3), v ľavej časti panvy nože (4, 5), pri ľavej stene hrobu v úrovni panvy zvieracie kosti (6), v pravom dolnom sektore hrobu vedro (7).

Opis nálezov

1. Krúžková náušnica oválneho tvaru zo strieborného drôtu. Horná časť oblúka štvorhranného prierezu (hr. 1,2 x 1 mm), spodná časť mierne roztepaná (hr. 2,5 x 0,5 mm); pr. 18 x 14,5 mm (tab. VII: 14: 1).
2. Náušnica s jednostranným bubienkovým záveskom zo striebra (pr. 3,5 mm) napojeným na oblúk pomocou pútka a granulovaného krčka. Oblúk náušnice zo štvorhranného drôtu (hr. 1 x 1 mm), jeho spodnú časť oddelenú drôteným uzlíkom pokrýva granulácia; pr. 17,5 x 15 mm, v. 22 mm (tab. VII: 14: 2).
3. Vaječné škrupiny.
4. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne zúženým páškovým trňom; dl. 106 mm, š. čepele 17 mm (tab. VII: 14: 4).
5. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne odsadeným hrotitým trňom; dl. 105 mm, š. čepele 15 mm (tab. VII: 14: 5).
6. Osem kostí z hydiny (*Gallus gallus dom.*).
7. Z pôvodných železných súčastí vedra sa zachovalo 73 fragmentov. K nim patrí držadlo z tyčinky štvor-

hranného prierezu (hr. 3 x 5 mm) s priemerom 120 mm, vyklenuté 62 mm. Jeho oblúkovito prehnuté mierne zhrubnuté konce boli zasunuté do otvorov závesných držiadiel v tvare pásika (š. 18–20 mm). Tri obrúče z plechového pásika (hr. 2 mm) sú široké 6–7 mm, ich konce spája nit. Predpokladané rozmery vedierka: pr. 120–130 mm, v. 100 mm (tab. VIII: 14: 7).

Hrob 15 (B/2; tab. IX)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (235 x 76–90 cm) s vyklenutou hornou koncovou stranou, zvyšné rohy zaoblené. Kostra dospelej ženy (F, ad. I), orientovaná v línii 254°, leží na chrbte (hl. 210 cm). Lebka nachýlená na ľavý spánok, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Z vnútornej strany ľavého lakťa nôž (1), konča ľavého chodidla vedro (2).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, zhora odsadeným trňom; dl. 130 mm, š. čepele 14 mm (tab. IX: 15: 1).
2. Z pôvodných železných súčastí vedra sa zachovalo 42 fragmentov. K nim patrí držadlo z tyčinky štvorhranného prierezu (hr. 7 x 5 mm) s priemerom 165 mm, vyklenuté 85 mm. Jeho oblúkovito prehnuté mierne zhrubnuté konce boli zasunuté do otvorov pásových závesných kovaní obdĺžnikovitého tvaru s prerazeným otvorom (š. 16–18 mm, dl. 58 mm). Tri obrúče z plechového pásika (hr. 1,5–2 mm) sú široké 9, 16 a 19 mm. Predpokladané rozmery vedierka: pr. 165–180 mm, v. 150 mm (tab. IX: 15: 2).

Hrob 16 (B/1; tab. VIII)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (147 x 72–80 cm) so zaoblenými rohmi, koncové strany nad dnom mierne zošíkmené. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná pôvodne v línii 251° (hl. 140 cm). Lebka nachýlená na ľavý spánok, zvyšné kosti strávené. V oblasti krku koráliky (1), v pôvodnom mieste predkolenia náušnice (2, 3).

Opis nálezov

1. V náhrdelníku možno postrehnúť jeden sploštený guľovitý korálik z tmavomodrého skla so žltými bodkami na troch kužeľovito zvrstvených očkách z bieleho a modrého skla (pr. 19 mm, dl. 14 mm); jeden sploštený guľovitý korálik z čierneho skla zdobený dvojicou natených žltých vlákien lemujúcich bodku zo žltého skla (pr. 4,5 mm, dl. 3 mm); dva súdkovité koráliky z priehľadného skla (pr. 2,5 mm, dl. 3,5 mm); dva viacnásobne členené koráliky z dvoch segmentov z modrého a žltého skla (pr. 2 mm, dl. 3 mm); sedem kotúčových korálikov z tmavomodrého skla (pr. 1,5–2,5 mm, dl. 1,3 mm); 16 krúžkových korálikov zo zeleného a žltého skla (pr. 1,2–1,7 mm, dl. 1–1,2 mm; tab. VIII: 16: 1).
2. Náušnica s jednostranným trojbokým hroziakovým záveskom zloženým z troch vencov (pr. 4 mm, dl. 3,5 mm) z pozláteného bronz. Oválny oblúk náušnice z drôtu kruhového prierezu (hr. 1,2 mm) členia dva drôtené uzlíky; pr. 20,5 x 16 mm, v. 22 mm (tab. VIII: 16: 2).
3. Z náušnice z pozláteného bronz, akiste identického typu ako náušnica 2, zachovaný iba zlomok oblúka s drôteným uzlíkom; pr. 17 x 16 mm (tab. VIII: 16: 3).

Hrob 17 (B/1; tab. X)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (165 x 97 cm) s vyklenutými koncovými stranami. Kostra detského jedinca

(inf. II), orientovaná v línii 253°, leží na chrbte (hl. 180 cm). Lebka spočíva na zátylku, horné a dolné končatiny v osi skeletu, kosti ľavého predlaktia strávené. Nad pravým plecom gombík (1).

Opis nálezov

1. Gombík so splošteným guľovitým telom z bledezeleného skla s uškom z bronzového drôtu; pr. 11 x 7 mm, dl. 11 mm (tab. X: 17: 1).

Hrob 18 (A/1; tab. X)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (205 x 83–91 cm) s pravouhlými až zaoblenými rohmi. Kostra detského jedinca (inf. III), orientovaná v línii 286°, ležala pôvodne na chrbte (hl. 205 cm). Lebka spočíva na zátylku, dolné končatiny v osi skeletu, kosti z hornej polovice trupu strávené. Po oboch stranách čela náušnice (1, 2), v pôvodnom mieste ľavej časti panvy nôž (3), konča chodidiel vedro (4).

Opis nálezov

1. Náušnica s jednostranným dvojbokým hroziakovým záveskom z dvoch vencov granúl (pr. 2 mm, v. 3 mm) zo striebra. Oválny oblúk náušnice z drôtu kruhového prierezu (hr. 1 mm) členia dve dvojice zdvojených uzlíkov zo šikmo presekávaného drôtu; pr. 14 x 10,5 mm, v. 16 mm (tab. X: 18: 1).
2. Náušnica s jednostranným dvojbokým hroziakovým záveskom z dvoch vencov granúl (pr. 2 mm, v. 3 mm) zo striebra. Oválny oblúk náušnice z drôtu kruhového prierezu (hr. 1 mm) členia dve dvojice zdvojených uzlíkov zo šikmo presekávaného drôtu; pr. 13 x 12 mm, v. 16,5 mm (tab. X: 18: 2).
3. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne odsadeným trňom; dl. 129 mm, š. čepele 12 mm (tab. X: 18: 3).
4. Z pôvodných železných súčastí vedra sa zachovalo 41 fragmentov. K nim patrí držadlo z tyčinky štvorhranného prierezu (hr. 2,5 x 2,5 mm) s priemerom 165 mm, vyklenuté 85 mm. Jeho oblúkovito prehnuté mierne zhrubnuté konce boli zasunuté do otvorov závesných kovaní kotkovito rozoklaného tvaru s prerazeným otvorom (š. 18–77 mm, dl. 70 mm). Tri obrúče z plechového pásika (hr. 1,8–2,1 mm) sú široké 14, 8, 15 mm, ich konce spája nit. Nad strednou obrúčou nitom upevnený krúžok z tyčinky kruhového prierezu (hr. 4 mm; pr. 25 mm). Predpokladané rozmery vedierka: pr. 127–150 mm, v. 133 mm (tab. X: 18: 4).

Hrob 19 (A/1; tab. XI)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (138 x 80 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná pôvodne v línii 252° (hl. 170 cm). Lebka spočíva na zátylku, zvyšné kosti strávené. Pri ľavom spánku náušnica (1).

Opis nálezov

1. Náušnica s jednostranným trojbokým hroziakovým záveskom z jedného venca granúl (pr. 2 mm, v. 2 mm) zo striebra. Oválny oblúk náušnice z drôtu kruhového prierezu (hr. 1,2 mm) členia uzlík zo šikmo presekávaného drôtu; pr. 14 x 10,5 mm, v. 16,5 mm (tab. XI: 19: 1).

Hrob 20 (A/1; tab. XI)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (190 x 68–79 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra dospelej ženy (F, mat. II),

orientovaná v línii 258°, leží na chrbte (hl. 150 cm). Lebka spočíva na pravom spánku, pravé predlaktie smeruje do panvy, ľavá horná končatina a dolné končatiny v osi skeletu, ktorý je v náznakoch nachýlený doľava. Z vnútornej strany ľavého predlaktia nôž (1).

1. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne odsadeným trňom; dl. 137 mm, š. čepele 15 mm (tab. XI: 20: 1).

Hrob 21 (A/1; tab. XI)

Oválny obrys hrobovej jamy (88 x 40–57–35 cm) s vyklenutými koncovými stranami. Kostra dieťaťa (inf. II), orientovaná v línii 261°, leží na chrbte (hl. 110 cm). Lebka spočíva na zátýlku, v lakťoch mierne ohnuté horné končatiny v osi skeletu, dolné končatiny súbežne doprava pokrčené.

Bez nálezov.

Hrob 22 (A/1; tab. XI)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (170 x 65 cm) s vyklenutou dolnou koncovou stranou, zvyšné rohy zaoblené. Kostra dospelé ženy (F, mat. I), orientovaná v línii 261°, leží na chrbte. Lebka nachýlená na pravý spánok, ľavé predlaktie smeruje do panvy, pravá horná končatina a dolné končatiny v osi skeletu.

Bez nálezov.

Hrob 23 (C/2; tab. XII)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (170 x 73 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra dospelé ženy (F, mat. I), orientovaná v línii 248°, leží na chrbte (hl. 90 cm). Lebka spočíva na zátýlku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Pri ľavom spánku náušnica (1), pri pravom pleci nádoba (2).

Opis nálezov

1. Krúžková náušnica oválneho tvaru z bronzového drôtu kruhového prierezu, spodný oblúk oddelený dvomi drôtenými uzlíkmi (hr. 1,2 mm); pr. 20 x 15 mm (tab. XII: 23: 1).
2. Hrncovitá keramická nádoba súdkovitého tvaru, ústie so zaobleným okrajom, hrdlo dodatočne obtočené. Na podhrdlí pás vlnovky a horizontálnej línie vyhotovenej hrebeňom s tromi zubmi. Dno minimálne vyklenuté. V keramickej hmote hrubý piesok s vyšším podielom stredne veľkých až veľkých kamienkov. Výpal nižšej kvality, farba čiernohnedá; pr. ústia 110 mm, pr. vydutiny 135 mm, pr. dna 81 mm, v. 150 mm (tab. XII: 23: 2)

Hrob 24 (B/2; tab. XI)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra detského jedinca (inf. III), orientovaná v línii 253°, leží na chrbte (hl. 90 cm). Lebka spočíva na pravom spánku, horné a dolné končatiny v osi skeletu.

Bez nálezov.

Hrob 25 (C/2; tab. XII)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra dospelého muža (M, mat. II) neležala v anatomickej polohe. Kostí sú druhotne uložené v zhľuku s rozlohou 53 x 33 cm, orientovanom v línii 252° (hl. 80 cm). Za hrudnou kosťou smerom nadol nasledovala fragmentarizovaná lebka a dlhé kosti z končatín, pod nimi ľudská sánka. Predmetný zhľuk je vzdialený necelých 20 cm od ramena kostry z hrobu 26.

Bez nálezov.

Hrob 26 (C/2; tab. XII)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra dospelé ženy (F, mat.), orientovaná v línii 253°, leží na chrbte (hl. 80 cm). Lebka spočíva na zátýlku, ľavé predlaktie smeruje do panvy, pravá horná končatina a dolné končatiny v osi skeletu. Pri hornom kĺbe ľavej stehennej kosti pracka (1).

Opis nálezov

1. Polkruhovú pracka zo železnej tyčinky štvorhranného prierezu (hr. 4 x 4 mm) zachovaná v dvoch zlomkoch; pr. asi 27 x 27 mm (tab. XII: 26: 1).

Hrob 27 (B/2; tab. XIII)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (180 x 86 cm) s vyklenutou dolnou koncovou stranou, zvyšné rohy zaoblené. Kostra dospelé ženy (F, mat. II), orientovaná v línii 247°, leží na chrbte (hl. 130 cm). Lebka spočíva na zátýlku, pravé predlaktie smeruje do panvy, ľavé druhotne presunuté, ľavá časť panvy chýba, dolné končatiny v osi skeletu. Na temene náušnica (1), pri ľavom spánku iná náušnica (2), z vnútornej strany ľavého lakťa nôž (3), vedľa pravého kolena praslen (4), cez pravé predkolenie leží nádoba (5), v ľavom dolnom sektore hrobu zvieracie kosti (6).

1. Krúžková náušnica oválneho tvaru z bronzového drôtu kruhového prierezu (hr. 1 mm); pr. 14,5 x 10,5 mm (tab. XIII: 27: 1).
2. Krúžková náušnica oválneho tvaru z bronzového drôtu kruhového prierezu (hr. 1 mm) s drôteným uzlíkom; pr. 14,5 x 13,5 mm (tab. XIII: 27: 2).
3. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne zúženým pásikovým trňom; dl. 85 mm, š. čepele 11 mm (tab. XIII: 27: 3).
4. Dvojkónický keramický praslen s preliačenou hornou plochou; pr. 20–24 mm, v. 21 mm (tab. XIII: 27: 4).
5. Hrncovitá keramická nádoba vajcovitého tvaru, ústie s kuželovito zrezaným okrajom, horná tretina tela dodatočne obtočená. Na podhrdlí dva pásy vlnovky, na vydutine horizontálny pás vyhotovený hrebeňom so štyrmi zubmi. Na mierne vyklenutom dne odtlačok obvodového prstenca. V keramickej hmote jemný piesok. Kvalitný výpal, farba tmavohnedá; pr. ústia 110 mm, pr. vydutiny 133 mm, pr. dna 73 mm, v. 165 mm (tab. XIII: 27: 5).
6. Osem kostí z hydiny (*Gallus gallus dom.*).

Hrob 28 (C/1; tab. XIII)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (160+ x 70 cm) so zaoblenými rohmi, spodný úsek hrobu zničený výkopom. Kostra dospelé ženy (F, mat.), orientovaná v línii 253°, leží na chrbte (hl. 80 cm). Lebka spočíva na zátýlku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. V ľavej časti panvy nôž (1).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, zhora odsadeným trňom; dl. 120 mm, š. čepele 10 mm (tab. XIII: 28: 1).

Hrob 29 (C/1; tab. XIV)

Lichobežníkovitý obrys hrobovej jamy (205 x 95–63 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra nedospelého jedinca (juv.), orientovaná v línii 242°, leží na chrbte (hl. 95 cm). Lebka spočíva na zátýlku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Pri ľavom spánku náušnica (1).

Opis nálezov

1. Náušnica s plechovým trubičkovým záveskom (pr. 2 mm, v. 4 mm) z bronz. Oválny oblúk náušnice kruhového prierezu (hr. 1,7 mm) člení drôtený uzlík; pr. 16 x 13,5 mm, v. 20 mm (tab. XIV: 29: 1).

Hrob 30 (C/2; tab. XIV)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (175 x 75 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra dospelé ženy (F, ad. II), orientovaná v línii 252°, leží na chrbte (hl. 100 cm). Lebka nachýlená na ľavý spánok, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Konča pravého chodidla nádoba (1).

Opis nálezov

1. Hrncovitá keramická nádoba misovitého tvaru, ústie s lievikovite zrezaným okrajom, horná polovica tela dodatočne obtočená. Na podhrdlí až vydutine v štyroch prípadoch jedna alebo dve horizontálne línie a dve línie vlnoviek vyhotovené jednohrotým rydlom. Na vyklenutom dne plastický solárny motív a odtlačky drevenej podložky. V keramickej hmote jemný piesok. Kvalitný výpal, farba hnedá s ružovým odtieňom; pr. ústia 125 mm, pr. vydutiny 114 mm, pr. dna 65 mm, v. 114 mm (tab. XIV: 30: 1).

Hrob 31 (C/2; tab. XIV)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (212 x 82–70 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra dospelého muža (M, sen.), orientovaná v línii 252°, leží na chrbte (hl. 125 cm). Lebka nachýlená na pravý spánok, horné a dolné končatiny v osi skeletu.

*Bez nálezov.***Hrob 32** (C/2; tab. XV)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (160 x 62 cm) s vyklenutou dolnou koncovou stranou, zvyšné rohy pravouhlé. Kostra dospelé ženy (F, mat. II), orientovaná v línii 278°, leží na chrbte (hl. 130 cm). Lebka spočíva na zátylku, línia chrbtice oblúkovite prehnutá doprava, pravá horná končatina súbežná s líniou chrbtice, ľavá horná končatina a dolné končatiny v osi skeletu. Pri ľavej dlani zlomok nádoby (1).

Opis nálezov

1. Zlomok z hornej časti keramickej nádoby misovitého tvaru, ústie so zaobleným okrajom, horná štvrtina tela dodatočne obtočená. Na podhrdlí a vydutine pás vlnovky, pod vydutinou horizontálna línia vyhotovená hrebeňom s tromi zubmi. V keramickej hmote hrubý piesok. Kvalitný výpal, farba tmavohnedá; pr. ústia 130 mm, pr. vydutiny 127 mm (tab. XV: 32: 1).

Hrob 33 (C/2; tab. XV)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (168 x 60–78–57 cm) s vyklenutou pravou pozdĺžnou stranou a zaoblenými rohmi. Kostra dospelé ženy (F, mat. II), orientovaná v línii 333°, leží na chrbte (hl. 135 cm). Lebka spočívajúca na záhlaví vykrútená doprava, os chrbtice a dolných končatín zalomená o 15°, horné končatiny súbežné s osou hornej polovice trupu. Pri ľavom spánku náušnica (1), na pravej strane temena náušnica (2), pod lebkou náušnica (3), v pravej časti panvy praslen (4), konča ľavého chodidla nádoba (5).

Opis nálezov

1. Krúžková náušnica oválneho tvaru z bronzového drôtu kruhového prierezu; pr. 14,5 x 14 mm (tab. XV: 33: 1).

2. Krúžková náušnica kruhového tvaru zo železného drôtu kruhového prierezu (hr. 2 mm); pr. 21 x 20 mm (tab. XV: 33: 2).
3. Náušnica s jednostranným dvojkónickým hroziakovým záveskom z troch vencov granúl (pr. 2–3 mm, v. 3,5 mm) z bronz. Deformovaný oblúk z drôtu kruhového prierezu (hr. 1,3 mm) člení drôtený uzlík; pr. 19 x 17 mm, v. 21 mm (tab. XV: 33: 3).
4. Dvojkónický keramický praslen; pr. 25–34 mm, v. 16 mm (tab. XV: 33: 4).
5. Hrncovitá keramická nádoba súdkovitého tvaru, ústie so zaobleným okrajom, hrdlo dodatočne obtočené. Na vydutine dve línie nepravidelnej vlnovky pozostávajúce z vpichov vyhotovených hrebeňom s piatimi zubmi. Dno mierne vyklenuté. V keramickej hmote hrubý piesok s vyšším podielom stredne veľkých až veľkých kamienkov vystupujúcich na povrch v dolnej časti nádoby. Výpal nižšej kvality, farba čiernohnedá; pr. ústia 93 mm, pr. vydutiny 113 mm, pr. dna 77 mm, v. 122 mm (tab. XV: 33: 5).

Hrob 34 (B/2; tab. XVI)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (175 x 78 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra detského jedinca (inf. III), orientovaná v línii 244°, leží na chrbte (hl. 130 cm). Lebka vyvrátená záhlavím nahor, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Naľavo od sánky náušnice (1, 2).

Opis nálezov

1. Krúžková náušnica oválneho tvaru z bronzového drôtu kruhového prierezu (hr. 1,1 mm); pr. 14,5 x 14 mm (tab. XVI: 34: 1).
2. Náušnica s chýbajúcim záveskom z bronz. Oválny oblúk náušnice z drôtu kruhového prierezu (hr. 1,2 mm) v spodnej časti ovinutý tenkým drôtikom; pr. 18 x 14 mm, v. 22 mm (tab. XVI: 34: 2).

Hrob 35 (B/2; tab. XVI)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (168 x 72 cm) s pravouhlými až zaoblenými rohmi. Kostra dospelé ženy (F, ad.), orientovaná v línii 243°, leží na chrbte (hl. 130 cm). Lebka spočíva na zátylku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Pri ľavom spánku náušnica (1).

Opis nálezov

1. Náušnica s odpadnutým nezdobeným plechovým bubienkom (pr. 7 mm) z dvoch pologúl upevneným pútkom z bronz. Oblúk kruhového prierezu (hr. 1,2 mm) členia dva drôtené uzlíky; pr. 21 x 22 mm, v. 30 mm (tab. XVI: 35: 1).

Hrob 36 (B/2; tab. XVII)

Obrys hrovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná v línii 253°, ležala pôvodne na chrbte (hl. 90 cm). Zo skeletu zachovaná iba fragmentarizovaná lebka, presunutá sánka a súbežne uložené horné končatiny. Zvyšné kosti strávené.

*Bez nálezov.***Hrob 37** (B/2; tab. XVI)

Lichobežníkovitý obrys hrovej jamy (156 x 55–70 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra detského jedinca (inf. III), orientovaná v línii 265°, leží na chrbte (hl. 120 cm). Lebka spočíva na zátylku, ľavé predlaktie smeruje do panvy, pravá horná končatina a dolné končatiny v osi skeletu. V strede pása pracka (1), pri ľavom chodidle nádoba (2).

Opis nálezov

1. Oválna pracka zo železnej tyčinky kruhového prierezu (pr. 3 mm) s jazýčkom; pr. 19 x 17 mm (tab. XVI: 37: 1).
2. Hrncovitá keramická nádoba misovitého tvaru, ústie s kužeľovito zrezaným okrajom, horná tretina tela dodatočne obtočená. Na podhrdlí až vydutine horizontálna línia a dve línie vlnoviek vyhotovené jednohrotým rydlom. Na mierne vyklenutom dne v obvodom prstenci nízky reliéf kruhu s odtlačkami drevenej podložky a obilných zrníek. V keramickej hmote jemný piesok. Kvalitný výpal, farba hnedá; pr. ústia 158 mm, pr. vydutiny 152 mm, pr. dna 80 mm, v. 140 mm (tab. XVI: 37: 2).

Hrob 38 (B/2; tab. XVII)

Lichobežníkovitý obrys hrovej jamy (158 x 75–60 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra detského jedinca (inf. III), orientovaná v línii 265°, leží na chrbte (hl. 85 cm). Lebka spočíva na zátylku, ľavé i pravé predlaktie smeruje do panvy, dolné končatiny v osi skeletu.

Bez nálezov.

Hrob 39 (C/2; tab. XVII)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (180 x 70 cm) s pravouhlými a zaoblenými rohmi. Kostra dospelého ženy (F, ad. II), orientovaná v línii 253°, leží na chrbte (hl. 120 cm). Lebka spočíva na ľavom spánku, horné a dolné končatiny v osi skeletu.

Bez nálezov.

Hrob 40 (C/2; tab. XVII)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (116 x 67 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná v línii 250°, leží na chrbte (hl. 115 cm). Lebka nachýlená na pravý spánok, horné končatiny v osi skeletu, dolné končatiny strávené.

Bez nálezov.

Hrob 41 (B/2; tab. XVII)

Obrys hrovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná v línii 250°, leží na chrbte (hl. 80 cm). Lebka spočíva na zátylku, ramená horných končatín a dolné končatiny v osi skeletu, kosti oboch predlaktí strávené.

Bez nálezov.

Hrob 42 (B/2; tab. XVII)

Obrys hrovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra detského jedinca (inf. I), orientovaná v línii 248°, leží na chrbte (hl. 85 cm). Lebka spočíva na zátylku, horné a dolné končatiny v osi skeletu.

Bez nálezov.

Hrob 43 (C/2; tab. XVIII)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (225 x 83–75 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra dospelého muža (M, mat. II), orientovaná v línii 266°, leží na chrbte (hl. 140 cm). Lebka spočíva na zátylku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Cez horný kĺb pravej stehennej kosti preložený nôž (1), konča pravého chodidla nádoba (2), v pravom dolnom rohu hrobu zlomky nádoby (3), vedľa vajce (4).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, zhora odsadeným trňom; dl. 143 mm, š. čepele 20 mm (tab. XVIII: 43: 1).

2. Hrncovitá keramická nádoba súdkovitého tvaru, ústie s kužeľovito zrezaným okrajom, horná tretina tela dodatočne obtočená. Na podhrdlí dva pásy vlnovky vyhotovenej jednohrotým rydlom. Dno minimálne vyklenuté. V keramickej hmote hrubý piesok. Kvalitný výpal, farba tmavohnedá; pr. ústia 96 mm, pr. vydutiny 120 mm, pr. dna 70 mm, v. 148 mm (tab. XVIII: 43: 2).
3. Hrncovitá keramická nádoba misovitého tvaru, ústie s kužeľovito zrezaným okrajom, horná polovica tela dodatočne obtočená. Na podhrdlí dva horizontálne pásy pozostávajúce z dvoch línii vyhotovených jednohrotým rydlom. Značná časť dna chýba. V keramickej hmote zvýšený podiel hrubého piesku. Kvalitný výpal, farba tmavohnedá; pr. ústia 180 mm, pr. vydutiny 184 mm, pr. dna 100 mm, v. 160 mm (tab. XVIII: 43: 3).
4. Vaječné škrupiny.

Hrob 44 (C/2; tab. XIX)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (188 x 68–78 cm) s pravouhlými až zaoblenými rohmi. Kostra dospelého muža (M, mat. II), orientovaná v línii 263°, leží na chrbte (hl. 115 cm). Pôvodnú polohu fragmentarizovanej lebky nemožno určiť, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Ľavé predkolenie sčasti prekryté tenkou vrstvou uhlíkov v tmavo sfarbenej zemiine obdĺžnikovitého tvaru (27 x 7 cm). Medzi hornými časťami stehenných kostí nôž (1), pri kostiach predkolenia a konča pravého chodidla rozptýlené zlomky nádoby (2).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom, čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne zúženým pásičkovým trňom; dl. 140 mm, š. čepele 17 mm (tab. XIX: 44: 1).
2. Hrncovitá keramická nádoba misovitého tvaru, ústie so zvislo zrezaným okrajom, horná tretina tela dodatočne obtočená. Na vydutine osem horizontálnych línii vyhotovených jednohrotým rydlom. Na vyklenutom dne v obvodom prstenci nezreteľné odtlačky drevenej podložky. V keramickej hmote zvýšený podiel hrubého piesku. Kvalitný výpal, farba hnedá s ružovým odtieňom; pr. ústia 185 mm, pr. vydutiny 183 mm, pr. dna 95 mm, v. 155 mm (tab. XIX: 44: 2).

Hrob 45 (B/2; tab. XVII)

Obdĺžnikovitý obrys hrovej jamy (223 x 75–90–70 cm) s vyklenutou hornou koncovou i ľavou pozdĺžnou stranou a zaoblenými rohmi. Kostra dospelého muža (M, ad. II), orientovaná v línii 256°, leží na chrbte (hl. 120 cm). Lebka vyvrátená záhlavím nahor, horné a dolné končatiny v osi skeletu.

Bez nálezov.

Hrob 46 (C/2; tab. XIX)

Obrys hrovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra detského jedinca (inf. III), orientovaná v línii 243°, leží na chrbte (hl. 100 cm). Lebka spočíva na zátylku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Konča pravého chodidla nádoba (1).

Opis nálezov

1. Hrncovitá keramická nádoba misovitého tvaru, ústie so zaobleným okrajom, horná tretina tela dodatočne obtočená. Na vydutine päť horizontálnych línii vyhotovených jednohrotým rydlom. Na vyklenutom

dne v obvodovom prstenci odtlačky dvoch koncentrických kruhov. V keramickej hmote hrubý piesok. Kvalitný výpal, farba hnedá; pr. ústia 115 mm, pr. vydutiny 112 mm, pr. dna 60 mm, v. 111 mm (tab. XIX: 46: 1).

Hrob 47 (C/2; tab. XX)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra dospelého muža (M, mat.), orientovaná v línii 243°, leží na chrbte (hl. 110 cm). Lebka spočíva na pravom spánku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. V dolnej časti ľavého spánku náušnice (1–3), ďalšia náušnica pod lebku.

Opis nálezov

1. Náušnica s kužeľovým špirálovite zvinutým koncom (pr. 2–4,5 mm, v. 8 mm) z bronz. Oválny oblúk náušnice z drôtu kruhového prierezu (hr. 0,8 mm); pr. 14 x 9 mm, 23 mm (tab. XX: 47: 1).
2. Náušnica s nezdobeným plechovým bubienkom (pr. 6,5 mm) z dvoch poglobúl upevneným pútkom z bronz. Oblúk náušnice kruhového prierezu (hr. 1,2 mm) členia dva drôtené uzlíky; pr. 21 x 17 mm, v. 25,5 mm (tab. XX: 47: 2).
3. Náušnica s kužeľovým špirálovite zvinutým koncom (pr. 2–4 mm, v. 7,5 mm) z bronz. Oválny oblúk náušnice z drôtu kruhového prierezu (hr. 1 mm); pr. 12 x 12 mm, v. 20 mm (tab. XX: 47: 3).
4. Náušnica s nezdobeným plechovým bubienkom (pr. 6,5 mm) z dvoch poglobúl upevneným pútkom z bronz. Oblúk náušnice kruhového prierezu (hr. 1,2 mm) členia dva drôtené uzlíky; pr. 21 x 20 mm, v. 28 mm (tab. XX: 47: 4).

Hrob 48 (B/2; tab. XX)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (115 x 47 cm) s pravo-uhľými až zaoblenými rohmi. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná v línii 258°, ležala pôvodne na chrbte (hl. 125 cm). Lebka spočíva na zátylku, zvyšné časti skeletu strávené. Zhruba 10 cm nad dnom tenká vrstva uhlíkov v tmavo sfarbenej zemine nepravidelného pozdĺžneho tvaru (48 x 4–10 cm). Pri pravej strane hornej čeľusti koráliky (1).

Opis nálezov

1. V náhrdelníku možno postrehnúť jeden kužeľovitý korálik zo žltého skla; pr. 4 mm, dl. 3 mm; jeden valcovitý korálik z tmavomodrého skla; pr. 7 mm, dl. 5,5 mm; (tab. XX: 48: 1).

Hrob 49 (B/2; tab. XX)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (183 x 58 cm) s pravo-uhľými až zaoblenými rohmi. Kostra dospelého muža (M, mat. I), orientovaná v línii 262°, leží na chrbte (hl. 135 cm). Lebka nachýlená na ľavý spánok, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Z vnútornej strany pravého kolena zhluk predmetov pozostávajúci z noža (1), ocielky (2), úštepu (3), sekerovitej hrivny (4).

1. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne odsadeným hrotitým trňom; dl. 105 mm, š. čepele 16 mm (tab. XX: 49: 1).
2. Železná ocielka oválneho tvaru; dl. 84 mm, š. 40 mm (tab. XX: 49: 2).
3. Úštep trojuholníkovitého tvaru zo silicitu; dl. 11 mm, š. 12 mm (tab. XX: 49: 3).

4. Zlomok z koncovej časti železnej sekerovitej hrivny s prerazeným otvorom; dl. 63 mm, š. 5–8 mm (tab. XX: 49: 4).

Hrob 50 (B/2; tab. XXI)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (192 x 54 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra dospelého muža (M, sen.), orientovaná v línii 258°, leží na chrbte (hl. 130 cm). Lebka na ľavom spánku, ľavé a pravé predlaktie smeruje do panvy, dolné končatiny v osi skeletu. Cez ľavé predkolenie preložený nôž (1), vedľa pravého chodidla ihelník s ihlou (2) a šidlo (3).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, zhora odsadeným pásikovým trňom; dl. 90 mm, š. čepele 16 mm (tab. XXI: 50: 1).
- 2/1. Ihelník z dutej kosti husi (*Anser anser dom.*) oválneho prierezu, dl. 90 mm, pr. 9 x 13 mm (tab. XXI: 50: 2/1).
- 2/2. Ihla zo železnej tyčinky štvorhranného prierezu (pr. 3 x 2 mm) s otvorom upravenej do zahrotenej časti s kruhovitým prierezom; dl. 56 mm (tab. XXI: 50: 2/2).
3. Šidlo zo železnej tyčinky štvorhranného prierezu (hr. 3 x 3 mm) upravenej do pracovnej časti s kruhovitým prierezom (pr. 2 mm); dl. 91 mm (tab. XXI: 50: 3).

Hrob 51 (B/2; tab. XXI)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (188 x 64 cm) s vykľutými koncovými stranami. Kostra dospelého muža (F, mat. I), orientovaná v línii 258°, leží na chrbte (hl. 140 cm). Lebka spočíva na zátylku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Popri pravej stene hrobu pozdĺžny pás uhlíkov v tmavo sfarbenej zemine (155 x 3–4 cm).

Bez nálezov.

Hrob 52 (B/2; tab. XXI)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra detského jedinca (inf. II), orientovaná v línii 256°, ležala na chrbte (hl. 90 cm). Lebka spočíva na zátylku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. V ľavej dolnej časti hrudníka nôž (1).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, zhora odsadeným trňom; dl. 95 mm, š. čepele 10 mm (tab. XXI: 52: 1).

Hrob 53 (C/2; tab. XXI)

Obdĺžnikovitý obrys hrobovej jamy (197 x 72 cm) so zaoblenými rohmi. Kostra dospelého muža? (F? sen.), orientovaná v línii 245°, leží na chrbte (hl. 90 cm). Lebka spočíva na pravom spánku, horné a dolné končatiny v osi skeletu. Z vnútornej strany pravého predlaktia nôž (1).

Opis nálezov

1. Železný nôž s rovným chrbtom, s čepeľou v náznakoch zaoblenou k hrotu zo spodnej strany, obojstranne odsadeným trňom. Na ľavej strane čepele krvný žliabok (dl. 63 mm, š. 4,5 mm); dl. 98 mm, š. čepele 21 mm (tab. XXI: 53: 1).

Hrob 54 (C/2; tab. XXI)

Obrys hrobovej jamy nebol zdokumentovaný. Kostra dospelého muža? (M, mat. II), orientovaná v línii 253°, leží na chrbte (hl. 120 cm). Lebka nachýlená na pravý spánok, horné a dolné končatiny v osi skeletu.

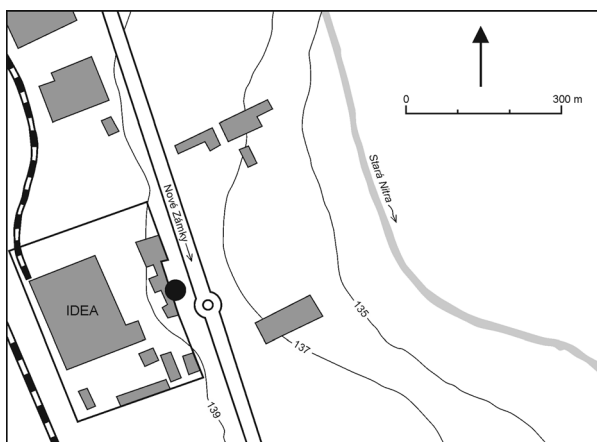
Bez nálezov.

POHREBISKO

Miestam spätým s posledným odpočinkom zosnulých bola od počiatkov ľudskej civilizácie venovaná osobitá pozornosť. Z odborného hľadiska k nim patria najmä pohrebiskové lokality s postrehnuteľnými prejavmi rôzneho typu a kvality. Podľa príslušných kritérií k nim patria osamotené hroby, hroby vyhlbené v sídliskových areáloch, jedinci deponovaní v sídliskových objektoch, kostolné cintoríny a pohrebiská. Zástupcovia poslednej kategórie poskytujú najväčšie množstvo kvalitných informácií o pozemskom živote i záhrobnom prostredí pochovaných. Ich akceptáciu zvyšuje takisto nadmerná početnosť pohrebísk poskytujúcich najvyšší počet registrovaných hrobov (Hanuliak 2002, 83–87).

Poloha

Spracúvanú nekropolu tvorí 54 hrobov vyhlbených na ploche obdĺžnikovitého tvaru s rozmermi 49,5 x 40 m a plochou 1980 m². K jej umiestneniu bol zvolený takmer rovinatý úsek sformovaný prírodnými činiteľmi na východných svahoch pahorkatiny, klesajúcich pozvoľne do inundačného prostredia. Túto plochu zo západnej strany oblúkovito vymedzuje vrstevnica s niveletou 139 m. Poloha náleziska je súčasne 400 m vzdialená od niekdajšieho riečného koryta s prilahlým inundačným terénom v nadmorskej výške 134 m (obr. 2).

Obr. 2. Južný úsek katastra Dolných Krškán s vyznačenou polohou pohrebiska.

Podľa toho je pohrebiskový areál vyvýšený o 4–5 m nad najnižšou úrovňou inundácie. Aj preto prekvapí skladba hĺn v pedologickom profile lokality. Neočakávaný je najmä 50–60 cm mocný sloj

nadmerne kompaktnej povodňovej hliny spočívajúcej pod 30 cm hrubou vrstvou ornice. V naplavenej vrstve sa, žiaľ, nedali sledovať obrysy hrobových jám s tmavšie sfarbenou zásypovou výplňou. Takáto možnosť sa vyskytla až v rámci svetložltej podložnej úrovne zastúpenej sprašovou hlinou s premenlivým obsahom piesku.

Bez adekvátnych výsledkov prírodných vied sa nedá priblížiť obdobie vzniku naplavenej vrstvy. Dostupná literatúra spája úsek vytvorenia najspodnejších úsekov tamojšieho terénu s mladotretihornými usadeninami prevrstvenými sprašou, nivnými pôdami a černozemou (Vlastivedný slovník 1977, 336).

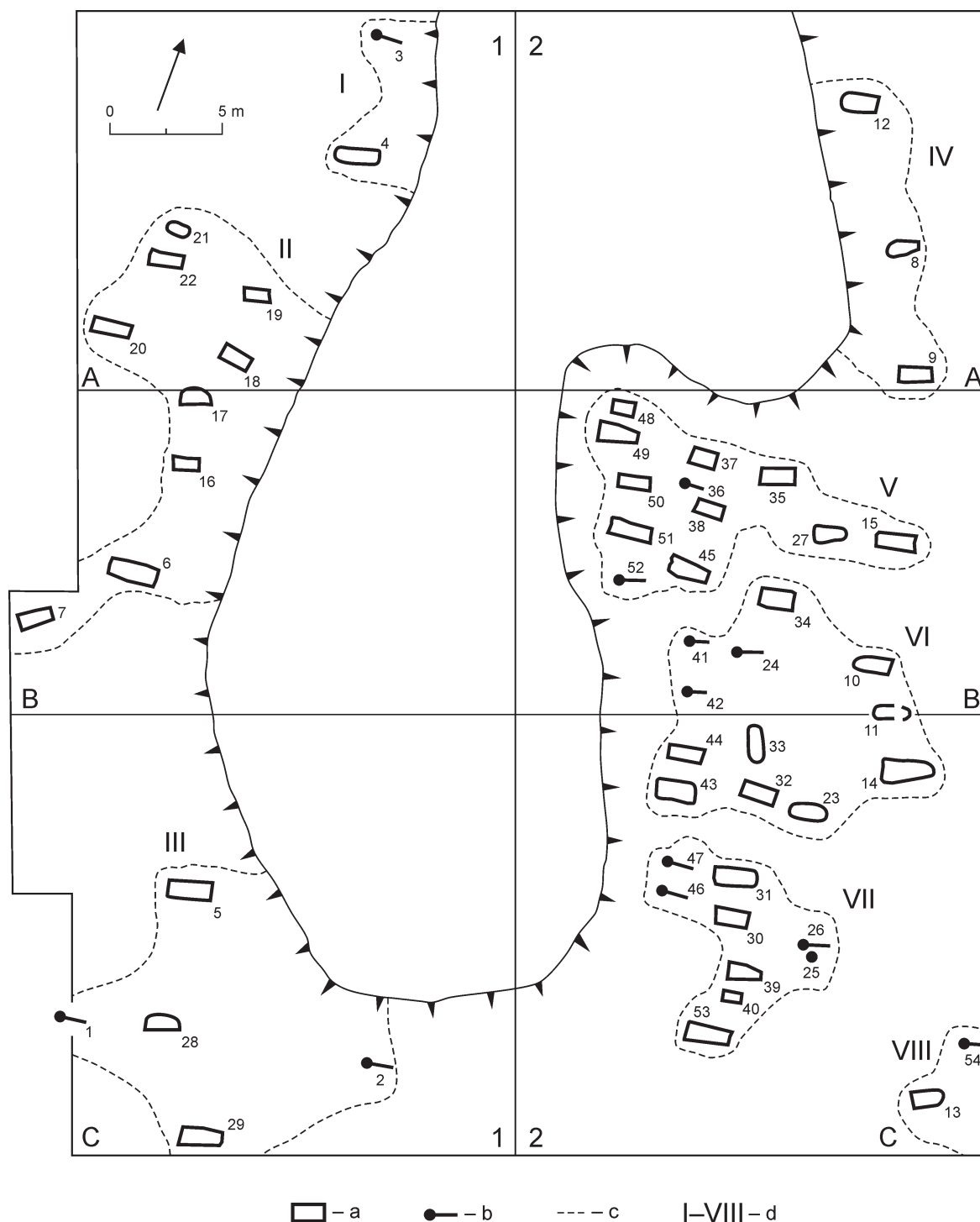
Umiestnenie pohrebiska do opísaného prírodného prostredia nebolo akiste náhodné. Rozhodujúcu úlohu zohralo koryto rieky Nitry využívané včasnostredovekými obyvateľmi ako zdroj vody, súčasne aj ako magický prostriedok s očistnou schopnosťou využiteľný voči jedincom pochovaným na pohrebisku. Poloha nekropoly v teréne zasa umožňovala vystavenie tohto prostredia celodenným účinkom slnka považovaným za ďalší magický prostriedok s ochrannou pôsobnosťou (Jágerová 2001, 25; Sýkorová 1991, 170; Turčan 1993, 56).

Poloha sídliska miestnej komunity nie je známa. So značnou pravdepodobnosťou bolo jej miesto vzdialené vyše 300 m od nekropoly a ležalo na okraji terasy vyvýšenej nad príležitostne zaplavovanou časťou pravobrežnej inundácie.

Veľkosť

Podľa množstva hrobov nepatrí dolnokrškanská nekropola jednoznačne k veľkým pohrebiskám. Pre reprezentantov tejto kategórie býva typické kontinuálne pochovávanie viacerých rodinných zväzkov v priebehu troch generačných cyklov. Počas nich sa mohlo na lokalite vyhlbiť viac ako 60 hrobov (Hanuliak 2004a, 42). Spracúvanej lokalite chýba do tejto kvóty šesť hrobov. Avšak tie s veľkou pravdepodobnosťou figurujú medzi 26 predpokladanými hrobmi prekrytými depóniou vykopanej zeminy. Jej nemalý objem sa navršil do haldy s nepravidelným pôdorysom a oddelil hroby zo západnej a východnej časti (obr. 3). Plocha skládky v rozsahu 700 m² zaberá 35,3 % z prebádaného areálu. Označená halda nebola odstránená do konca archeologického výskumu. Nachádzala sa v rámci oploteného staveniska, kde pod dohľadom dozorcov pracovali väzni.

Predstavu o kompletnejšom preskúmaní celého areálu by s potrebnou presvedčivosťou naplnili jeho hranice výraznejšie vzdialené od okrajových hro-

Obr. 3. Nitra-Dolné Krškany. Plán pohrebiska. Legenda: a – hrob s obrysami hrovej jamy; b – skelet jedinca bez obrysov hrovej jamy; c – obvodové línie skupín hrobov; d – I–VIII – označenie skupín hrobov.

bov. Z ich polohy sa dá vyčítať, že sa archeologickým výskumom zachytila ťažisková časť pohrebiska. Jeho skutočný rozsah v nespresniteľnom rozsahu presahoval okrajové línie pohrebiskovej plochy. Podľa reálneho odhadu mohlo byť na lokalite počas 9. stor. vyhlbených viac ako 80 hrobov.

Túto hypoteticky navýšenú hodnotu akiste zásadným spôsobom neovplyvnil aplikovaný systém odkryvu. Jeho podstata spočívala v súbežných sondách širokých 2–2,5 m oddelených blokmi intaktnej zeminu širokými 1 m. Zdalo by sa, že pod nimi mohli zostať neprebádané kratšie

hrobové jamy. Pri zvažovaní takejto možnosti sa napriek tomu ukázalo, že väčšina zástupcov tejto kategórie z najbližšieho okolia dĺžkou presahuje 120 cm, pričom spriemerovaná hodnota nadobúda limit 137 cm.

Tmavo sfarbená výplň niektoej z koncových častí hrobových jám by tak sotva zostala nepostrehnutá v žltom podložnom teréne v niektoej zo susediacich sond.

Štruktúra

K načrtnutiu vnútorného členenia spracúvaného pohrebiska bolo potrebné vykonať dva kroky. V rámci prvého sa zmapovali priestorové vzťahy hrobov podľa vzájomnej vzdialenosti, orientácie pozdĺžnych osí hrobov a líniového priebehu koncových strán. Z týchto údajov sa vyčítala zomknutosť hrobov v rámci celkov s vymedziteľným obvodom. Nepravidelný tvar vyčlenených zoskupení mohla ovplyvniť najmä rôzna úroveň príbuzenských vzťahov pochovaných. Užšie sociálne väzby sa v zreteľnejšej podobe premietli do radového systému umiestňovania hrobových jám zloženého z troch až piatich hrobov. Na ilustráciu možno uviesť hroby 48–52, 36–38, 45 z V. pohrebiskovej skupiny, hroby 41–44 zo VI. skupiny (obr. 3). Zaznamenaný prejav sa však vyskytol aj v ďalších zhlukoch s výnimkou I. skupiny. Voľnejšie vzťahy medzi pochovanými môžu zasa súvisieť s jedincami uloženými v dvojiciach, hoci aj tie mohli neskôr prerásť do viac či menej pravidelných radov. K takýmto zástupcom patria hroby 3 a 4 z I. skupiny a hroby 8, 9 a 12 zo IV. skupiny. Osamotená pozícia hrobu 7 z II. skupiny, hrobu 2 z III. skupiny a hrobu 15 z V. skupiny môže signalizovať istú výnimočnosť jedincov, no jej podstata sa nedá priblížiť.

Podľa zväčšenej vzdialenosti medzi hrobmi, nesúrodej orientácie a porušenej integrity radového usporiadania sa dali počas následného kroku oddeliť hroby patriace do inej skupiny. Tento efekt zvýraznili rôzne široké pásy s nepravidelnými líniami, v rámci ktorých neboli zahľbované hrobové jamy. Tieto úseky mali za úlohu oddeliť sformované skupiny hrobov, zdôrazniť porušenie integrity medzi nimi. Aj preto sa dá na nich očakávať nekultivovaný vegetačný porast (Hanuliak 2004a, 42, 43; 2005, obr. 6–8).

Z nálezovej situácie zachytenej na celkovom pláne možno vyčítať typické prejavy difúzneho systému umiestňovania hrobov. Jeho aplikáciou sa zdanlivo nesúrodá pozícia hrobov zmenila na osem účelovo zomknutých zoskupení (obr. 3;

Hanuliak 2004b, 56, 57). Z výsledkov predbežných analýz vyplynie náznak vývojovej postupnosti pochovávaní smerujúcej východným smerom z vyššie situovaného úseku do nižšieho s intenzívnejšie zahusteným priestorom.

Rozdiely v postrehnutej intenzite pochovávaní demonštruje spriemerovaná plocha pripadajúca na jeden hrob. Tento údaj nie je dostatočne výstižný, pretože vo veľkomoravskom období známe hodnoty najčastejšie oscilujú v rozmedzí 6–10 m² (Marešová 1983, 5; Měřínský 1985, 9; Rejholcová 1995a, 7; Vendtová 1969, 208). Na neďalekom pohrebisku z 10.–11. stor. v Nitre-Horných Krškanoch to bolo napríklad 8 m² (Hanuliak/Chropovský 2019). Aj preto hodnota 24 m² vyčíslená na celej prebádanej ploche nekropoly patrí k neobvyklým prípadom.

Už pri zbežnom pohľade pôsobí vyčíslený údaj ako nadsadený. Zdôvodnenie skutkového stavu možno v prvom rade získať zo sledovania hustoty hrobov vyhlbených v rámci vymedzených pohrebiskových skupín. Z nich iba v V. a VII. pohrebiskovej skupine pripadne na jeden hrob 5 m². V VI. skupine je to 8 m², v I.–III. a VIII. skupine ide o 10–12 m². Sledovaná hodnota eskalovala na 15 m² a 23 m² v III. a IV. skupine.

Opakovane zaznamenávané rozdiely v hĺbkach a objemoch hrobových jám, sprevádzané rozdielnou skladbou i hodnotou pohrebného inventára, odrážajú okrem sociálneho aspektu aj chronologický posun v datovaní. Podľa toho sa v priestorovo vymedzených skupinách pochovávalo minimálne počas dvoch generačných cyklov.

K poddimenzovanému zahuteniu pohrebiskového areálu prispieva väčším dielom hrobmi nezaplnený priestor. Z jeho rozlohy 1280 m², stanovenej po odrátaní segmentu 700 m² ležiaceho pod skládkou zeminy, zaberá plocha pokrytá zoskupeniami hrobov iba 487,6 m² (38,1 %). Znamená to, že prieluky medzi mikroareálmi majú v prevahe väčší rozsah ako bežné úzke separačné pásy na iných súvekých nekropolách. Výnimkou je V.–VII. skupina hrobov reprezentujúcich jadro nekropoly. Mikroareály sformované po jej obvode nie sú zomknuté s rovnakou intenzitou, ale iba voľne rozptýlené v pohrebiskovom priestore. Výsledný obraz tak v mnohom pripomína situáciu zdokladovanú na pohrebisku z 9. stor. vo Veľkom Grobe. Tu sa v rámci rovinatej časti terasy sformovali v staršom veľkomoravskom horizonte minimálne štyri zoskupenia hrobov rozložené v značných vzdialenostiach od seba. Na rozdiel od nich v svahovitom teréne zo severovýchodného úseku preskúmanej plochy nadobudlo prevahu kumulované pochovávanie späté s mladším veľkomoravským horizontom (Chropovský 1957, 190, 191).

POHREBNÝ RÍTUS

Avizovaná schopnosť včasnostredovekého pohrebiskového materiálu poskytovať informácie o pozemskom živote pochovaných pôsobí zdanlivo paradoxne. Materiál zo sídliskového prostredia spätý s reálnym pozemským svetom, nedisponuje v mnohých prípadoch takýmito schopnosťami pre chýbajúce aktivity premietnuté do materiálne podchytených pohrebných zvykov z predkresťanského obdobia. V pohrebiskovom fonde figurujú z nich čiastkové informácie o vzťahu pozostalých k zomrelému, o postavení jedinca v rodinnom zväzku i v miestnej komunite, náboženských praktikách zameraných na uľahčenie prechodu zomrelého do záhrobia, právnom vedomí spätom s aplikáciou mechanizmov zabezpečujúcich ochranu životných istôt pozostalých (Hanuliak 2011, 136, 137).

Východiskový segment z tejto kolekcie reprezentujú zložky pohrebného ritu zlučiteľné s hrobovou jamou a polohou pochovaného jedinca. Informatívnu úroveň primárnych zdrojov rozširujú poznatky o skladbe pohrebného inventára, pozícii hrobovej jamy na pohrebisku, o pohlaví i veku a zdravotnej kondícii príslušného jedinca získané analýzou skeletového materiálu.

Hrobová jama

V odbornej literatúre býva vo výraznej prevahe tvar hrobových jám zaznamenávaný v zjednodušenej podobe. Prevažuje totiž ich unifikovaná forma zastúpená nanajvýš dvomi obmenami základného pôdorysného typu, doplneného o sformované nárožia, línie stien a dna. Podľa toho mali príslušníci miestnej komunity pomerne jednotnú predstavu o podobe miesta posledného odpočinku zomrelého, o jeho posmrtnom príbytku a príslušnom povrchovom označení (Kurasinski 2002, 199).

Dolnokrškanské pohrebisko k takýmto lokalitám nepatrí. Na troch zdokumentovaných pôdorysných typoch sa vyskytlo viacero odlišne stvárnených prvkov. Tie sa s rozdielnou frekvenciou zdokladovali v 41 hrobách (75,9 %) s identifikovanými obrysami hrobových jám. Ich tvar sa, naopak, nepodarilo zaznamenať v 13 prípadoch (24,1 %). V nich bola hrobová jama zahĺbená iba v rámci tmavo sfarbeného sloja povodňovej hliny sťažujúcej odlišenie hrobového zásypu.

Povrchové označenie

Na nekropolách z 9.–10. stor. zo Slovenska chýbajú doklady po trvácnejšom označovaní hrobov. Výnimku predstavuje hrob 174/85 z kostolného

cintorína v areáli devínskeho hradu s kolovou jamou po zvislom stĺpe umiestnenom konča chodidiel (Plachá/Hlavicová/Keller 1990, 106). Ďalšie príklady ponúka šesť hrobov preskúmaných v dvoch polohách z Mužle-Čenkova, kde sa stĺpový náhrobník vyskytol pozdĺž horného či dolného obvodu hrobovej jamy (Hanuliak 2014, 686; Hanuliak/Kuzma 2015, 108, 119, tab. LXI; LXVI; LXVII; LXIX; CXII).

Ako zvyšné hroby z týchto nekropol, tak aj zo všetkých ostatných z vidieckeho prostredia, boli na úrovni terénu označované iba prostým rovom navršovaným z hliny skyprenej kopaním. Pri takomto pominuteľnom, ale i ľahko obnoviteľnom označení boli telesné zvyšky dostatočne chránené pred ich porušením počas hĺbenia novej hrobovej jamy. Okrem toho sa zjednodušilo dodržiavanie radového umiestňovania hrobov, uľahčilo sa nielen uloženie ďalšieho jedinca do hornej časti identickej hrobovej jamy, ale aj prípadné porušenie telesných zvyškov jedinca s pripisovanými negatívnymi schopnosťami.

Hrob 25 z dolnokrškanského pohrebiska nepatrí k identickým prípadom. Rekonštrukcia nálezovej situácie naznačuje, že obrysy pôvodnej jamy zrejme neboli na bližšie nespresnenom mieste zreteľne označené, keďže došlo k značnému porušeniu telesných zvyškov. Kosti z nich boli druhotne zakopané do náhradnej jamy s obmedzenou plochou odkrytej počas archeologického výskumu (tab. XII: 25).

Tvar

Medzi 41 zdokumentovanými hrobovými jami výrazne dominuje obdĺžnikovitý tvar (82,9 %). Zástupcovia s lichobežníkovitým (12,2 %) a oválnym pôdorysom (4,9 %) sú v menšine. Frekvenciu obdĺžnikovitého pôdorysu akiste ovplyvnila univerzálnosť tvaru blízka ležiacim telám i sčasti zahĺbenému kvadratickému pôdorysu obydlí stotožniteľného s podobou príbytku zomrelého (Pollex 2000, 406).

Pri voľbe lichobežníkovitého pôdorysu pragmatické aspekty unikajú ak v prípade jamy typu Lich_1 nepripustíme náznakovú blízkosť so siluetou ľudskej postavy premietnutou do pozdĺžnych strán zbiehajúcich sa od hlavy k chodidlám. Takáto možnosť sa, naopak, vytratí ak sa pri type Lich_2 pozdĺžne strany zbiehajú k hlave.

Odhaľovanie príčin kopania lichobežníkovitých pôdorysov nebolo dosiaľ úspešné. Situáciu nezjednodušilo ani zvýšenie limitnej hranice rozdielov v šírke koncových strán viac ako 20 cm u dospelých a vyše 15 cm u detí. Vykonaním tohto kroku sa mali od seba oddeliť prípady ovplyvnené náhodnými okolnosťami od zvyšných so zámerne vykonanou činnosťou.

Uplatnením tohto prístupu sa na súvekých lokalitách výskyt lichobežníkovitých jám buď nezaznamenal, vyskytol sa v hojnejšom počte (Bučany, Čakajovce) alebo v sporadickejšom zastúpení (Cífer-Pác, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov). Medzi pochovanými prevažovali dospelí muži nad ženami (Hanuliak 2001; 2004b, 69, 70).

Dolnokrškanské pohrebisko sa od týchto údajov odlišuje. Pohrebný inventár z piatich hrobov (hroby 11, 14, 23, 37 a 38; tab. VI; VIII; XII; XVI; XVII) vykazuje rôzne hodnoty alebo chýba. Traja detskí jedinci sú častejší ako nedospelý jedinec a dospelá žena. Identické prejavy sa zaznamenali aj medzi hrobmi z poslednej štvrtiny 9. stor. odkrytými v polohe Vilmakert v Mužle-Čenkove (Hanuliak/Kuzma 2015, 119).

Po sumarizácii všetkých podkladov dôjde k spochybneniu účasti náhodných okolností pri vzniku oboch lichobežníkovitých pôdorysných typov. Zdá sa preto, že symetrický priebeh zbiehajúcich sa pozdĺžnych strán môže súvisieť s odlišnou výkopovou technikou pozostalých v rámci precízne vytýčeného obrysu budúceho hrobu. V takýchto prípadoch sa navonok prejavuje vyššia úroveň pietnej úcty pozostalých ku konkrétnym zomrelým ovplyvnená emotívnou rovinou. Akiste aj preto nemohla byť jej podstata výstižnejšie premietnutá do materiálnych zložiek pohrebných prejavov. Predmetnú interpretáciu v náznakoch podporuje umiestnenie dvoch dvojíc hrobov s lichobežníkovitým pôdorysom v rámci V. pohrebiskovej skupiny (hroby 37 a 38; tab. XVI; XVII) i VI. skupiny (hroby 11 a 14; tab. VI; VIII).

Oválny pôdorys sa zaznamenal iba v hrobach 4 a 21 (tab. II; XII). Pochovaného dospelého muža a dieťa navonok nič nespája. Značne odlišné sú aj ostatné sprievodné parametre bez akýchkoľvek príbuzných zložiek, ktoré mohli takýto tvar ovplyvniť. Na veľkomoravských pohrebiskách zo Slovenska sú podobné prípady takisto nadmerne sporadické (Hanuliak 2004b, 69, obr. 49). Nedá sa vylúčiť, že sledovaná podoba vznikla až druhotne. Môže súvisieť so snahou o úpravu náhodne vzniknutého nepravidelného pôdorysu do pravidelnej formy. Z tohto pohľadu je zaujímavé, že sa oválny pôdorys zaznamenal aj v hrobe 21 (tab. XI). Na jeho dno bolo uložené dieťa so zámerne pokrčenými dolnými končatinami. Ich vystretá poloha nebola možná pre nedostatočne vyhlbenú dĺžku hrobevej jamy.

S nepresvedčivým výsledkom zasa skončilo hľadanie dôvodov, ktoré sa pričínili o vykľutí iba hornej (hroby 6, 10, 12, 15, 17 a 45) alebo dolnej koncovkej strany (hroby 4, 7, 8, 21 a 51), resp. súčasne oboch strán (hroby 22, 27 a 32). Zdokumentované parametre sú natoľko odlišné, že vylučujú jednoznačnejšiu väzbu sledovaného prvku s pohrebnými zvykmi, pohlavím a vekom zomrelých,

skladbou pohrebného inventára. Zvýšenú prítomnosť takýchto prípadov v V. pohrebiskovej skupine potvrdzujú hroby 15, 27, 45 a 51 s podielom 33,3 %. V II. skupine sa identicky sformované typy zaznamenali v hrobach 6, 17, 21 a 22, pričom ich podiel v tomto mikropriestore narástol na 55, 5 %.

Na rozdiel od predchádzajúcej formy hrobevej jamy zastúpenej v 35,9 %, sú na pohrebisku častejšie prípady so zaoblenými nárožiami (46, 2 %), zriedkavejšie sú, naopak, pôdorysy so zaoblenými a pravouhlými rohmi zaznamenanými na jedinom zástupcovi (17,9 %). Hĺbková analýza evidovaných prípadov vedie k presvedčeniu, že predmetné zložky môžu súvisieť s miestnou pedologickou skladbou, sčasti aj rozdielnou dôslednosťou výkopovej činnosti vykonávanou pozostalými. Na severovýchodnom predhradí z Břeclavi-Pohanska sa v podobných prípadoch preukázal vyšší podiel piesku v podložnom teréne (Macháček a i. 2016, 28).

V nálezovej správe uvádzaný zvislý sklon stien hrobových jám sa nedá spochybníť, aj keď sa tieto línie nesledovali v rámci dlhších priečných rezov, ale iba plošne od úrovne podložného horizontu. Aj preto treba za ojedinelý prejav označiť mierne zošikmenie kratších koncových strán postrehnuté nad dnom hrobu 16 (tab. VIII). Naopak, bez výhrad treba prijať informácie o rovnom dne hrobových jám bez iných postrehnutých výnimiek.

Rozmery

Ucelenú podobu hrobových jám nemožno vytvoriť bez účasti zdokumentovaných dĺžkových, šírkových a hĺbkových údajov skombinovaných do plošných a objemových rozmerov. Výsledky spomenutých zástupcov poskytli čiastkové informácie k vystihnútiu ich väzby s telesnou dispozíciou zomrelých, ich sociálnym statusom.

Význam plošných údajov hrobových jám primárne priblížia dve okrajové kategórie. Do prvej patrí osem hrobov s kulminujúcimi hodnotami v rozsahu 1,6–2,7 m². V porovnaní so šiestimi jedincami mužského a ženského pohlavia sa v tejto kolekcii prekvapivo vyskytli takisto dve deti. Zatiaľ čo sa v hrobe 17 našiel iba sklený gombík (tab. X: 17: 1) z hrobu 13 pochádza pozlátený gombík z bronzového plechu v sprievode noža, keramickej nádoby, vedra a prílohy mäsitej potravy (tab. VI: 13: 1; VII: 13: 2–4). Posledné dva typy príloh boli uložené aj do dvoch hrobov dospelých mužov a jednej ženy. V ostatných prípadoch ide o inventár s priemernými hodnotami alebo nálezy chýbajú.

K dvom predchádzajúcim prípadom s naznačeným precíznejším postavením jedincov sa nepripája hrob 4 s dospelým mužom a dieťaťom uloženým v hrobe 8. K nim priložená kópia (tab. II: 4: 1) a se-

kera (tab. IV: 8: 1) patria k najcennejším prílohám vo vtedajšom hodnotovom systéme spätým s kultom vojenskej sily (Ruttkay, A. 2002, 107, 117). Napriek tomu nadobudla plošná výmera týchto jám iba priemerné hodnoty.

Jedinci s podpriemerným statusom sa kumulujú v jamách s plošným rozsahom 0,5–1,1 m². Neprekvapí preto, že polovicu zo 16 pochovaných tvorili deti, v piatich hroboch dospelých má inventár nízke hodnoty, v troch prípadoch zasa úplne chýba. V ostatných hroboch s priemernými hodnotami výmery sa zaznamenala rôznorodá i nadmerne nesúrodá úroveň sledovaných vzťahov.

Jednoznačnejšie vyznieva v náznakoch doložená zásada, podľa ktorej boli detským jedincom najmenšieho veku kopané priestrannejšie jamy. Tento jav nesúvisí so sociálnou sférou, ale s praktickými okolnosťami. Pri takomto riešení sa totiž pracovný priestor s podpriemernou plochou zväčšil do takej miery, ktorá uľahčila intenzívnejšie zahľbovanie hrobov do terénu (Hanuliak 2004b, 75; 2006, 267). Naopak, bez prijateľného výsledku skončilo hľadanie príčin ukladania dospelých s porovnateľnými hodnotami pohrebného inventára nielen do priestrannejších jám (napr. hroby 14, 27, 30 a 35; tab. VIII; XIII; XIV; XVI), ale aj do nadmerne úzkych hrobov (napr. hroby 4–7, 9, 49 a 50; tab. I–V; XX; XXI). Šírka označených hrobových jám je minimálne o trojnásobok úspornejšia ako ich dĺžka. Tento nepomer vyvoláva otázku o prípustných možnostiach i aplikovanej technike hĺbenia jám širokých približne 50 cm do priemerovanej hĺbky 207 cm.

Hĺbkové údaje patria k najčastejšie evidovaným zložkám pohrebného ritu. Spriemerovaný údaj zdokumentovaných prípadov nadobudol hodnotu 124 cm. Jej prispením sa od seba oddelila skupina 26 hrobov s podpriemernými, 17 hrobov s priemernými a ďalšia skupina s nadpriemernými parametrami.

Do poslednej kategórie patrí jedenásť hrobov. Voči skupine s nadpriemernými plošnými rozmermi hrobových jám ubudli z analyzovaného súboru hroby 29, 43 a 45 s vedrami, náušnicou s trubičkovým záveskom. Pribudli, naopak, hroby 5, 8, 18–20 s britvou, sekerou a náušnicami s hroziakovým záveskom. V zásade sa tak nezmenilo prepojenie hĺbkových údajov so všeobecne vnímaným sociálnym statusom pochovaných. K prekvapivým zjavom patrí prítomnosť až piatich detských jedincov. Voči nim tvoria dospelí oboch pohlaví menšinový diel.

Hroby z tejto kategórie chýbajú v VI. a VII. skupine. V III., V. a VII. mikropriestore bol vyhlbený vždy iba jediný zástupca. V II. skupine ich počet nezvyčajne narástol až na šesť reprezentantov. Jama dospelého muža z hrobu 6 a dospelé ženy z hrobu

20 bola pritom vyhlbená v okrajovom úseku zoskupenia. Hroby troch detských jedincov ležali vedľa seba v takmer pravidelnej línii.

Počet hrobov s vyčíslenou kubatúrou sa obmedzil na 38 prípadov s hodnotami oscilujúcimi od 0,6 do 5,4 m³. Priemerný údaj s hodnotou 1,9 m³ oddeľuje od seba 14 hrobov s podpriemerným, 13 hrobov s priemerným a 11 hrobov s nadpriemerným objemom. Medzi nimi je proporionalita jedincov príslušného pohlavia a veku nepatrne pozmenená voči hĺbkovým údajom. Ubudli iba hroby 8 a 19, pribudli, naopak, hroby 43 a 45 vyskytujúce sa pôvodne v zostave hrobov s priemernou plošnou výmerou.

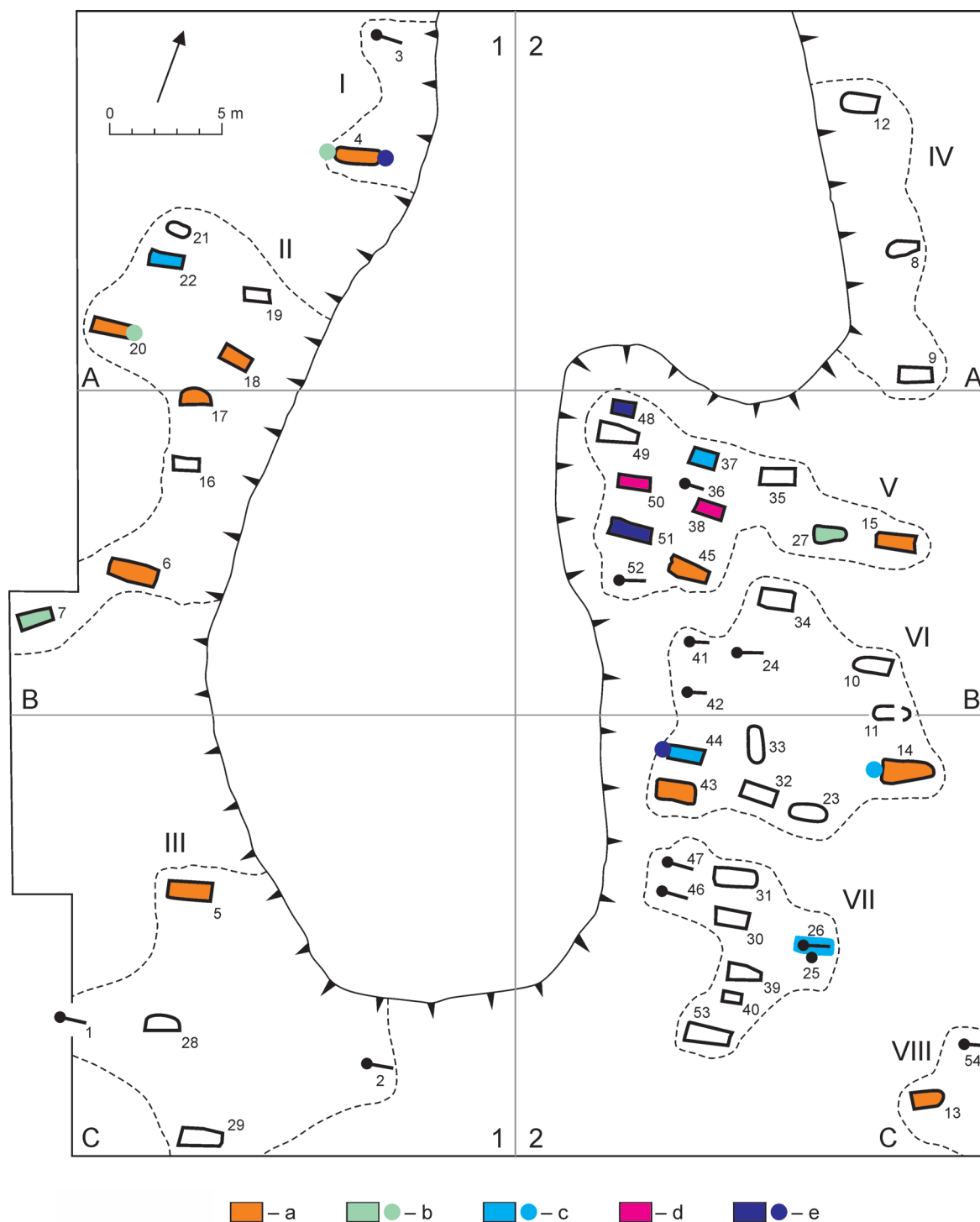
Aj pre tieto ukazovatele sa takmer nezmenil vzťah objemových hodnôt k pochovaným jedincom a skladbe pohrebného inventára. Pri mapovaní umiestnenia takýchto zástupcov sa zistilo, že z II. a VII. skupiny nepoznáme ani jediný prípad, v I., III. a VIII. skupine ide o jediného zástupcu, v V. a VI. o dvoch, no v II. skupine boli vyhlbené štyri hroby (obr. 4: a; 13: a). V kategórii s podpriemernými a priemernými objemovými hodnotami hrobových jám nedošlo takmer k žiadnym zmenám. V prvej z nich výraznejšie dominujú detskí jedinci na úkor ženských, prevyšujúcich počtom dospelých mužov. V druhej skupine je pomer troch kategórií pochovaných vcelku vyrovnaný, aj keď podiel mužov o málo prevyšuje dospelé ženy.

Informácie tohto druhu sú z celkového pohľadu akceptovateľné. Ich prínos sa vytratí pri posudzovaní miery vypovedacích schopností odvodených zo vzťahu objemových hodnôt hrobových jám k hypoteticky rekonštruovanej sociálnej pozícii konkrétnych zomrelých. V tomto prípade, podobne ako pri hĺbkových údajoch, nie je dostatočne ustálený priamy vzťah medzi biologicko-fyzickou podstatou jedinca a hodnotovými ukazovateľmi pohrebného inventára.

Vnútná úprava

Doklady interiérovej úpravy sa zachovali v podobe tenkej vrstvy tmavo sfarbenej zeminy s mikročasticami rozptýlených uhlíkov zaznamenaných v hrobách 4, 44, 48 a 51 (obr. 4: e). Na plánoch bol zakreslený ich plošný rozsah. Ďalšie detaily nie sú známe, pretože sa tangované miesta nesledovali v priečných rezoch dôležitých k priblíženiu aplikovaných konštrukčných prvkov a účelovosti ich zhotovovania. Identické zvyšky patria k jednej z foriem, v ktorej sa zachovali doklady drevnej hmoty používanej pri interiérovej úprave hrobových jám (Frolík 2013, 97; Frolíková-Kaliszová 2014, 323).

V hrobe 4 išlo zrejme o doskovú podložku so zachovanými rozmermi 172 x 12–27 cm doloženú v prevahe pod pravou časťou dospelého muža

Obr. 4. Nitra-Dolné Krškany. Rozmiestnenie hrobov so sledovanými prvkami. Legenda: a – nadpriemerný objem hrobovej jamy; b – pravé predlaktie v panve; c – ľavé predlaktie v panve; d – obe predlaktia v panve; e – zvyšky dreva z úpravy hrobovej jamy.

(tab. I). Priehlbne po priečných hranoloch, umožňujúce prepojenie viacerých dosiek do kompaktnej zostavy, sa na dne hrobu nenašli. Podľa týchto informácií ide o jednoduchý typ podložky slúžiacей na prenesenie jedinca na pohrebisko a následné uloženie tela do hrobu. Nedá sa vylúčiť, že tento

podkladový segment mal iba izolovať pochovaného od hlineného dna hrobu a chrániť pozostalých pred opakovanými dotykmi s jeho telom (Frolík 2014, 28; Macháček a i. 2016, 38; Tomková 2005, 162; porovnaj: Mazuch/Hladík/Skopál 2017, 69, 75, 290). Na súvekých nekropolách nie je tento typ úpravy sporadický. Na

Slovensku ho evidujeme na 13 pohrebiskách v rámci 25 hrobov s častejšie pochovanými dospelými ženami (*Hanuliak 2001*).

Hrob 4 zo spracúvaného pohrebiska sa pripája k nepočetným zástupcom späť s dospelými mužmi a hodnotnejším pohrebným inventárom. K nemu s určitou patrí kopija, britva s ďalšími predmetmi dennej potreby. Z chronologického hľadiska môže byť významná mierna prevaha hrobov s doskovou podložkou v priebehu staršieho veľkomoravského horizontu (*Hanuliak 2004b*, 84, obr. 70–73). Zrejme aj preto bola hrobová jama vyhlbená v I. pohrebiskovej skupine zo západnej časti pohrebiska.

Na dne hrobu 51 sa pozdĺž pravej strany zachoval 155 cm dlhý, 3–4 cm široký pás tmavo sfarbenej zeminy s mikročasticami rozptýlených uhlíkov (tab. XXI). Jeho vzhľad pripomína časť jednoduchšieho typu postranných obkladov zomrelých známych z 38 hrobov na 13 nekropolách s kumulovaným výskytom vo Veľkom Grobe (*Chropovský 1957*, 175–180, 182, 184, 188). Keďže priečne koncové strany schránky chýbajú museli byť zvislé dosky stabilizované pomocnými konštrukčnými prvkami, ktoré sa však nezachovali. Medzi jedincami opäť dominovali dospelé ženy. Detskí a nedospelí jedinci i dospelí muži tvorili v súbore menšinový diel.

Aj hrob 51 patrí dospelaj žene. Pripája sa k iným reprezentantom s chýbajúcim inventárom, nanajvýš s prílohami priemernej hodnoty. Konštrukcie tohto typu sa zhotovovali počas staršieho i mladšieho veľkomoravského horizontu. Takého okolnosti mohli ovplyvniť umiestnenie pertraktovaného hrobu do V. skupiny z východnej časti nekropoly (*Hanuliak 2004b*, 86, 88, obr. 70, 71, 80, 81).

Z hrobu 44 zasa pochádza krátky úsek zeminy signifikantnej skladby pozdĺžneho tvaru s rozmermi 27 x 7 cm (tab. XIX). Podľa tvaru i polohy zvyškov nemožno s potrebnou istotou zrekonštruovať pôvodný tvar. S prípustnou dávkou tolerancie môže ísť o zvyšok dosky zachovaný z prekryvu osadeného nad pochovaným jedincom. Na problematickú existenciu takejto úpravy poukazujú chýbajúce konštrukčné prvky, ktoré by prekryv horizontálne stabilizovali nad pochovaným (*Hanuliak 2004b*, 84, 85; *Mazuch/Hladík/Skopál 2017*, 71). Identická úprava s väčšou plochou mohla v hrobe 48 prekryvať aj telo detského jedinca (tab. XX). Jej zvyšky o rozmeroch 48 x 4–10 cm sa zdokumentovali pozdĺž pravej strany hrovej jamy zhruba 10 cm nad dnom (*Hanuliak 2004b*, 84, 85, obr. 74: 1, 2; 75; 76).

Uloženie zomrelých

Z 54 hrobov chýbajú kresbové plány iba v prvých troch prípadoch. Skeletový materiál dospelých je-

dincov z nich bol značne poškodený zemnými prácami a následne odstránený z výkopu. Z informácií stavebných robotníkov sa dalo vyčítať iba približné uloženie jedincov, ktoré nevybočovalo z bežného rámca. Väčší problém spôsobujú detskí jedinci zo siedmich hrobov, ktorých skeletový materiál bol následkom nedostatočnej osifikácie s rozdielnou intenzitou strávený.

Spomenuté výnimky neovplyvnili naše predstavy o vtedajších zásadách uplatňovaných pri ukladaní zomrelých do hrobu. Vystretá poloha dominuje, ramená horných končatín a dolné končatiny bývajú súbežné s osou skeletu. Zvýšená frekvencia tejto polohy na pohrebisku, i v rámci ďalších súvekých nekropol, ju dovoľuje označiť za základnú, súčasne aj ideálnu k prechodu zomrelého do záhrobného prostredia (*Hanuliak 2008a*, 29, 30). Konkrétnejšie informácie o faktoroch ovplyvňujúcich polohu hlavných častí pochovaných sa dajú vyčítať z umiestnenia hláv, horných a dolných končatín i celého tela, doplneného informáciami o druhotných presunoch skeletových zvyškov.

Poloha hlavy

Zreteľnejší prehľad o ich uložení sa získa po odčlenení desiatich prípadov s chýbajúcimi, ako aj v rôznom rozsahu fragmentarizovanými lebkami. V takto upravenej kolekcii nadobudla značnú prevahu poloha na zátylku (38,6 %). Zhruba o polovicu boli zriedkavejšie prípady hláv nachýlených na ľavý alebo pravý spánok (15,9 % a 18,2 %). Početnosť lebiek spočívajúcich priamo na ľavom či pravom spánku nie je takisto výraznejšie rozdielna (11,4 % a 9,1 %).

Zámernú činnosť vykonávanú v záujme dosiahnutia štyroch spomenutých odchýlok spochybňuje ich nepreukázateľný vzťah s biologicko-fyzickými danosťami jedinca, s jeho sociálnym statusom i relevantným umiestnením hrobu v rámci pohrebiskového areálu. Vo všeobecnosti sa preto pripúšťa názor, že prejavy tohto druhu sú prirodzené, pretože súvisia s procesom zasypávania hrovej jamy vykopanou zeminou (*Kouřil/Tymonová 2013*, 119).

Odlišná poloha sánky voči lebke presvedča, že v hroboch 10, 30 a 47 došlo k dislokácii hlavy s istým časovým odstupom po strávení svalovej hmoty (tab. V; XIV; XX). K tomu bol takisto nevyhnutný dutý priestor zachovaný v primárnej podobe alebo vytvorený v zhutnenom zásype po strávení podložky hlavy z organického materiálu. O takejto možnosti by sa dalo s väčšou istotou uvažovať v prípade nedospelaj ženy a dospelého muža z hrobov 34 a 45 (tab. XVI; XVII). Ich lebky ležia vo vyvrátenej pozícii a spočívajú na temenných kostiach. Existencia oboch prípadov však nemusí byť

náhodná, ak sa zohľadní ich vzájomná vzdialenosť obmedzená iba na 2,5 m. K potvrdeniu opodstatnenia tohto postrehu prispieva hrob 33 vzdialený od predchádzajúcich 6 m (tab. XV). Lebka patriaca dospelaj žene nie je síce vyvrátená temenom nahor, ale zjavne druhotne odsunutá od krčnej chrčtice tak, že sa ocitá v priečnej pozícii voči pozdĺžnej osi skeletu.

Poloha horných končatín

Počas vyhodnocovania polôh horných končatín nadobudla patričný význam zredukovaná šírka ich typologickej škály. Po odčlenení pochovaných s chýbajúcimi kosťami predlaktí i celých horných končatín získa v pracovnom súbore zreteľnú prevahu základná poloha (72,5 %) s končatinami vystretými, prípadne v lakťoch mierne ohnutými, avšak súbežnými s osou skeletu.

Tradičným doplnkom základnej polohy bývajú mierne formy odchýlok. Predlaktia pritom smerujú do pravej časti panvy (10 %; hroby 4, 7, 20 a 27; obr. 4: b; tab. I; IV; XI; XIII), ľavej časti panvy (12,5 %; hroby 14, 22, 26, 37 a 44; obr. 4: c; tab. VIII; XI; XII; XIV; XIX) alebo do panvy smerujú predlaktia oboch končatín (5 %; hroby 38 a 50; obr. 4: d; tab. XVII; XXI). Ako na spracúvanej nekropole, tak aj na iných súveľkých pohrebiskách zo Slovenska, sa dá zdokladovať takmer identická skladba reprezentantov doložená s nevelkými percentuálnymi rozdielmi.

Pritomnosť všetkých štyroch reprezentantov sa s takmer identickým percentuálnym podielom zaznamenala v rámci veľkomoravskej etapy pochovávaní na čakajovskom pohrebisku (Hanuliak/Rejholcová 1999, obr. 16). Mierne častejšiu prevahu ľavého predlaktia vystriedalo v Bučanoch pravé (Hanuliak 1993, obr. 4). Zaujímavejšie vyznieva častejší výskyt miernych foriem odchýlok predlaktí u dospelých žien (Hanuliak 2004b, 103; Hanuliak/Rejholcová 1999, obr. 19), rovnako tak aj takmer neobmedzená prevaha horných končatín súbežných s osou skeletu u detí. Neplatí to však pri každom pohrebisku. Vo Svätom Petre (Béřš 1995) je pomer oboch variantov vyrovnaný. V Nitre-Lupke (Chropovský 1962) a Kopčanoch-Hrúdoch I (Kraskovská 1965) odchýlky v uložení horných končatín výrazne dominujú u dospelých mužov. Na druhej z menovaných lokalít je taktiež početnejší variant s obomi predlaktiami v panve, hoci na väčšine pohrebísk sa zaznamenáva jeho zriedkavejší výskyt.

Zatiaľ čo pri základnej polohe možno jej nadmerne zastúpenie pripísať na margo optimálnej miery magického účinku v rituálnej zložke pohrebných zvykov, pri miernych odchýlkach nie je účel známy. Biologicko-fyzické danosti jedincov nie sú natoľko vyhranené, aby sa v nich ukrýval niektorý z dôleži-

tých momentov. Na dolnokrškanskom pohrebisku sa napríklad vyskytli štyria dospelí muži, päť žien a dve deti. Metrické údaje hrobových jám i skladba pohrebného inventára majú premenlivé hodnoty.

Pri hľadaní príčin sa zdá byť signifikantnejšia poloha príslušných hrobov. V I. a II. pohrebiskovej skupine zo západnej časti pohrebiska napríklad dominovali tri hroby s pravým predlaktím voči jedinému prípadu s ľavým predlaktím v panve (obr. 4: b, c). Vo východnej V., VI. a VII. skupine je to naopak. Jediný prípad pravého predlaktia stojí voči štyrom hrobom s ľavým predlaktím v panve a ďalším dvom hrobom (38 a 50) s obomi predlaktiami v panve (obr. 4: b–d). Obe tieto jamy sú vzdialené od seba iba 2,5 m.

Zaznamenané okolnosti výskytu príslušných hrobov na pohrebisku v II., V. a VI. skupine možno vnímať ako indíciu spájajúcu prejavy miernych foriem odchýlok horných končatín v podobe gesta či symbolu vyjadreného pozostalými (Le Goff/Schmitt 1999, 785–787; Schmitt 2004, 88–90, 157–168). Jeho skutočný zmysel však zostáva pre nás neznámy. V čitateľnej podobe sa nemusel zachovať, ak bol prepojený s princípmi predkresťanského myslenia.

Priestorová situácia zo spracúvaného pohrebiska vykazuje narastajúci posun v oblúbe sledovaných typov odchýlok v priebehu 9. stor. v podobnom duchu, ako to už bolo v minulosti naznačené (Hanuliak 2004b, obr. 108). Absencia niektorého zástupcu s výraznými až extrémnymi formami uloženia, reprezentovanými polohami predlaktí priečne cez brušnú dutinu či šikmo nahor cez hrudník pripúšťa, že pochovávanie na lokalite nepokračuje do druhej štvrtiny 10. stor. (Hanuliak 2004b, 101–103).

Poloha dolných končatín

Uloženie dolných končatín sa nedalo stanoviť u 11 detských jedincov. Ich kosti boli v úplnosti alebo čiastočne strávené. Ak k nim pripojíme sklad kostí dospelého muža označeného ako hrob 25, stúpne množstvo takýchto prípadov na 22,1 %.

Dôležitejšie je, že v pracovnom súbore dominujú vystreté končatiny súbežné s osou skeletu zistené v 37 hrobách. Ich kolekcia nadobudne výslednú hodnotu 75,9 % ak k nej pripojíme hrob 12 (tab. VI) s druhotne posunutými kosťami ľavej končatiny spolu s mierne odklonenou osou dolnej polovice tela z hrobov 14, 33 a 51 (tab. VIII; XV; XXI).

Zvyšnú, rozsahom takmer zanedbateľnú hodnotu, reprezentuje hrob 21. Na jeho dne sú dolné končatiny detského jedinca v kolenách výrazne pokrčené a preklopené do pravej strany. Kosti z predkolenia pritom ležia pod stehennými. Takáto anomália patrí k sprievodným prejavom uloženia zomrelého do výnimočnej polohy. Okrem tohto

prípadu sa nezistili ďalšie hroby, v ktorých by boli dolné končatiny zámerne odklonené od štandardnej pozície súbežnej s osou skeletu.

Orientácia

Opakovane overované smerovanie pozdĺžnych osí presvedča o značnej homogenite hodnôt zachytávacích orientáciu pochovaných. Najpočetnejšiu skupinu reprezentujú zástupcovia s rozmedzím 242° – 258° (76 % prípadov) zlučiteľným s azimutom ZJZ – VSV. Až 15 spomedzi nich vykazuje hodnotu 253° a 254° . Zistená frekvencia podporuje názor označujúci tento smer za ústrednú pohrebiskovú líniu. Udržateľnosť tohto názoru podporuje narastanie jej frekvencie z pôvodných 18,6 % v západnej časti na 31,8 % vo východnej časti pohrebiska.

K predchádzajúcemu azimutu sa pripájajú sporadickejšie zástupcovia odklonení severným smerom (29,3 % prípadov). Ich hodnoty oscilujúce od 259° do 281° patria k azimutu Z – V.

Zdanlivo rozšírená škála údajov s orientáciou pochovaných nenarúša avizovanú homogenitu nevyhnutnú k napĺňaniu jej hlavného posolania. V únosnej miere zostáva zachovaný princíp skrytý v utilitárnej nevyhnutnosti nasmerovania pochovaných jedincov západným smerom do predkresťanského záhrobného prostredia umiestňovaného do miest zapadajúceho slnka (Bylina 1995, 14; Wozny 2002, 48). Vzhľadom na kontinuálne zmeny pozície tohto astrálneho telesa na horizonte nenadobudla prvoradý význam konkrétna línia vnímaná s astronomickou presnosťou. Prípustná bola širšia škála hodnôt korešpondujúcich s hlavnou pohrebiskovou osou.

V rámci tohto modelu našlo takisto uplatnenie citlivejšie vnímanie sklonu terénneho prostredia. Platí to najmä pre vidiecke nekropoly umiestňované prednostne v svahovitom teréne. Inak to nebolo ani na dolnokrškanskej nekropole s hrobmi zahľbovanými súbežne so spádniciou i napriek tomu, že povrchová úroveň nemala výraznejší sklon.

Zistené okolnosti nie je vhodné posudzovať izolovane bez ďalších dvoch ochranných faktorov zohľadňovaných v predkresťanskom období. Okrem vodného zdroja z blízkej rieky zohralo úlohu aj vystavenie pohrebiska celodennej pôsobnosti slnečných lúčov. Ich vzájomnými účinkami sa vytvoril potrebný mechanizmus nevyhnutný k úspešnému prechodu zomrelého z pozemského sveta do záhrobného prostredia (Hanuliak 2007, 91).

Opačné posolanie demonštrujú hroby s výrazne odklonenou orientáciou. Zo spracúvaného pohrebiska k nim patrí detský jedinec z hrobu 13 vyhlíbený v VIII. skupine (tab. VI). Jeho skelet nachádzame v línii 67° , ktorá je opačná voči hlavnej pohrebisko-

vej línii. Zo skladby pohrebného inventára vyplývajúci vyšší sociálny status nebol zohľadňovaný pri ukladaní tela do výnimočne orientovanej pozície ani pri jeho neskoršom zámerom rozrušení.

Dospelá žena z hrobu 33, zo VI. skupiny hrobov (tab. XV), bola zasa orientovaná v smere 333° , ktorý je nastavený priečne voči ústrednej pohrebiskovej osi. Uprednostnenie takejto možnosti môže byť výraznejšie späté s bližšie nešpecifikovanými anomáliami na skeletovom, materiáli ako s hodnotovou stránkou pohrebného inventára.

Z celkového pohľadu sú azimuty orientácie na pohrebisku natoľko jednotné, že nepripúšťajú možnosť ich väzby so sezónnym pochovávaním zomrelých. Podľa toho sa ich hodnoty nestotožňujú s konkrétnym jedincom, ale skupinovo s celou komunitou. Jej príslušníci si pomocou smerovania slnečnej dráhy a terénneho sklonu vytýčili optimálnu ústrednú os nekropoly. Napriek týmto okolnostiam viacerí bádatelia naďalej hľadajú nové interpretačné možnosti vytyčovania orientácie pochovaných, ktoré podľa nich priliehavejšie vystihujú pomery na spracúvaných lokalitách (Frolík 2014, 111, 112; Vereščáková 2014, 114–121).

Výnimočná poloha tela

Vyhodnocovanie kresbových plánov preukázalo nadmerne vysoký podiel jedincov uložených v základnej pozícii na chrbte s končatinami súbežnými s osou skeletu. Odchýlky od tohto pravidla majú nielen nízku intenzitu, ale aj obmedzenú početnosť.

K najmarkantnejším prejavom odchýlok patrí detský jedinec z hrobu 21 (tab. XI). Horná časť trupu po panvovú oblasť, s mierne ohnutými hornými končatinami, spočíva na chrbte. Nezvyčajná je iba poloha dolných končatín. Tie sú v kolenách výrazne pokrčené a súbežne preklopené do pravej strany. Okrem predmetov pohrebného inventára chýbajú v hrobe iné markantnejšie prejavy, ktoré by tohto jedinca pričlenili k rizikovým členom miestnej komunity. Neobvyklým zostáva nakoniec iba oválny pôdorys hrovej jamy s podpriemernou dĺžkou.

Opísané anomálie tohto typu patria k osvedčeným praktikám aplikovaných s cieľom skomplikovať zomrelým ich posmrtnú cestu do záhrobného prostredia. Nemožno prehliadnuť, hoci nie objasniť, prečo frekvencia podobných prípadov kulminuje u detských jedincov práve v rámci ich strednej vekovej kategórie (Hanuliak 2006, 268).

Podľa predpokladu sa na tom môže podieľať úmrtnosť detí práve z tejto skupiny dosahujúca úroveň 52 %. Jej príčiny korešpondujú s nevhodnou či nedostatkovou stravou, neúspešným prekonávaním príčin chorobnosti, a preto u členov komunity vyvolávali podozrenia spájané s nečistou smrťou. Okrem

nedostatočného dohľadu matiek pri ich opatere sa k nim neraz pridružil náhly a neočakávaný skon vyvolaný následkami skrytých úrazov alebo utopením (v. Dülmen 1999, 83–103; *Gladykowska-Rzeczycka* 2004, 62; Kozłowski 2004; *Wozny* 2002, 169).

Výrazne nižšia intenzita odlišného uloženia sa vyskytla u dospelaj ženy z hrobu 20 (tab. XI). Pozdĺžna os skeletu je však iba mierne ohnutá, horná časť trupu zasa sčasti nachýlená doľava. Príbuzné prejavy sa postrehli aj u dospelých žien z hrobov 32 a 33 (tab. XV). Anomálie označenej intenzity nesúvisia s obrannými praktikami. Väčší podiel by sa mal pripísať patologickým, produktívno-degeneratívnym, chorobným zmenám i poraneniam, previazaným so spôsobom života, pracovnými aktivitami a fyzickou záťažou (*Horáčková/Strouhal/Vargová* 2004, 37–170; *Sláma* 1990, 126; *Vondráková a i.* 2011, 32–34).

Porušené telo

V poslednom decéniu nadobúdajú prevahu názory znižujúce podiel aktívnej účasti pozostalých pri porušovaní telesných zvyškov zomrelých, pri presunoch niektorých kostí. K názorovej zmene prispel rastúci záujem o túto tematickú oblasť dopĺňaný precíznejším dokumentovaním nálezových situácií i prepracovanejšou metodikou ich interpretácie. Aj vďaka tomu sa mohli isté anomálie zlúčiť s niektorými variantmi náhodných aktivít.

K nim patria účinky dekompozície vytvárajúcej po strávení svalovej hmoty, šliach a kĺbového väziva voľný priestor s obmedzeným rozsahom. Ten poskytoval príležitosť k nevelkým posunom kostí (*Černý* 1995, 310, 311; *Dočkalová* 2004, 215; *Frolíková-Kaliszová* 2000, 216; *Prokeš* 2007, 18, 19). K výraznejším zmenám malo dochádzať v dutom priestore drevených konštrukcií (*Dočkalová* 2005, 331, 332; *Frolíková-Kaliszová* 2000, 216). Menší podiel prejavov sa pripisuje pôsobnosti koreňových systémov vegetačných porastov, hlodavcom i divým zvieratám (*Fusek* 2011, 121, 122; *Hanuliak* 2008b, 144) a pochovávaní ďalších jedincov na pôvodné hrobové miesto.

Z nekropoly v Dolných Krškanoch by mohol do tejto skupiny patriť hrob 25 (tab. XII), ktorý zrejme nebol na pôvodnom, bližšie nespresnenom mieste, zreteľne označený. Po značnom porušení telesných zvyškov dospelého muža kopaním hlbšieho hrobu boli najdôležitejšie kosti premiestnené do novej jamy vyhlúbenej na inom mieste. Jej obdĺžnikovitá dispozícia má plochu účelovo zmenšenú na rozmer 53 x 33 cm. Prejav pietnej úcty sa dá vyčítať z uloženia dolnej čeľuste prekrytej dlhými kosťami z končatín, z pripojenej fragmentarizovanej lebky a hrudnej kosti. Nová pozícia tohto zhluku nebola takisto náležite označená, pretože sa v jeho tesnej blízkosti vyhlúbil hrob 26 s dospelou ženou. Oba

skelety bez príbuzenskej väzby sú od seba vzdialené iba 20 cm.

Podobné prípady patria na dedinských pohrebiskách k výnimočným zjavom (*Daňová/Ruttkay, M.* 2011, 164), pretože narastajúca koncentrácia hrobov nepresahovala únosnú mieru. Postupným zahusťovaním mikropriestorov počas dvoch až troch generačných cyklov nedochádzalo k takému prehusteniu hrobových jam, ktoré by vyústilo do ich vzájomného porušovania. Kritická situácia tohto druhu sa riešila presunom pochovávaní z pôvodného mikroareálu do nového priestoru pripojeného k okraju nekropoly (*Hanuliak/Rejholcová* 1999, 15–17). Z čakajovského pohrebiska sú známe iba dva prípady, v ktorých bol starší hrob zničený mladším tak, ako v hrobe 25 zo spracúvanej nekropoly (*Rejholcová* 1995a, 10, 11).

Na iných lokalitách z vidieckeho prostredia ich prítomnosť chýba. V tomto prostredí sú, naopak, častejšie zastúpené prejavy spájané so zámernými aktivitami pozostalých (*Hanuliak* 2011, 137, 139; *Jágerová* 2001, 13–15; *Pawlik* 2002, 29–31; *Wawrzeniuk* 2002, 75–78).

Z dolnokrškanskej nekropoly patrí do tejto skupiny hrob 5 (tab. II). Vzhľadom na jeho zahĺbenie do úrovne 170 cm dochádza k eliminácii úvah o možnom súvisе anomálií s koreňmi vegetácie, činnosťou hlodavcov alebo divých zvierat. S druhotným zásahom treba rátať najmä na základe premiestnených kostí z hrudníka a predlaktí. Ich zhluková podoba sa nedá zlúčiť iba s presunmi zásypovej zeminy uvoľnenými po strávení doskového prekryvu. O jeho prítomnosti, doloženom v náznakoch aj v hrobe 12, výraznejšie v hrobe 13 (tab. VI), možno teoreticky uvažovať podľa polohy keramickej nádoby a vedierka. Na druhej strane sa o takýto výsledok mohli pričiniť takisto druhotné aktivity pozostalých. Spomenuté nádoby s ďalšími predmetmi súčasne oslabujú spojenie druhotného zásahu do hrobovej jamy s úmyslom jej vykradnutia (*Hanuliak* 2011, 134).

Opodstatnenosť zistených prejavov s druhotným zásahom do analyzovaného hrobu 13 sa dá takisto vyčítať z preventívne vytýčenej orientácie, nasmerovanej opačne voči ostatným reprezentantom. Jej prispáním súčasne rastie presvedčenie o bližšie nešpecifikovaných skutočnostiach takej intenzity, ktorých škodlivosť nezmiernil ani v predstihu aplikovaný obranný prostriedok (*Wrzesiński* 2000, 179, 190, 191). Keďže ide zhruba o 3–5-mesačné dieťa, sotva možno k negatívnym danostiam pripojiť zdedené vlohy, v živote nadobudnuté skúsenosti a postihy. Prijateľnejšie sú alternatívne vnímané okolnosti tzv. „nečistej smrti“. K jej prejavom patrí náhle či dlhotrvajúce bolestné skonávanie, neprirodzené a inak podozrivé úmrtie (*Ariés* 2000, 19;

Jágerová 2001, 14; Wozny 2002, 169). V hrobe 13 tak nešlo o „protivampiricky“ zameranú činnosť, ale o dve formy obranných zákrokov zameraných na elimináciu škodlivých schopností niektorých jedincov (Hanuliak 2011, 136–139).

POHREBNÝ INVENTÁR

Na pohrebisku v Dolných Krškanoch sa pohrebný inventár zaznamenal v 38 hroboch (70,3 % prípadov). Od tejto hodnoty možno odvodiť predpoklad, že do hrobov bola priebežne ukladaná pestrejšia a početnejšia škála predmetov. Vágnosť tejto predstavy vynikne počas komplexnej analýzy príslušných zástupcov začlenených do piatich materiálových skupín. Ich skladba bola stanovená podľa spôsobu ich používania alebo nosenia v reálnych podmienkach pozemského sveta, sčasti pozmeneného súvekými pohrebnými zvykmi.

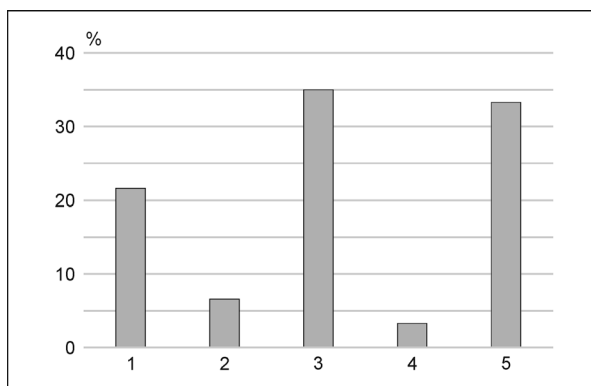
Výstižnejšia špecifikácia týchto momentov sa nezaobišla bez typologickej analýzy predmetov, priblíženia ich ekonomickej hodnoty, spresnenia vzťahu k pochovanému i k pozostalým na základe umiestnenia v hrobe, posúdenia pozície hrobu v pohrebiskovom areáli i v rámci jeho mikro priestorov.

Poznatky získané konfrontáciou reálnych skutočností s vtedajšími praktikami pohrebných zvykov sa zrejme pričínili o rozdielnú frekvenciu výskytu predmetov v rámci tradičných materiálových skupín. Po prihliadnutí k ich podielu v skupine reprezentantov s pohrebným inventárom sú na pohrebisku najpočetnejší zástupcovia predmetov dennej potreby (21 hrobov – 35,1 %) a kultového charakteru (20 hrobov – 33,3 %), šperky sú zhruba o tretinu zriedkavejšie (13 hrobov – 21,6 %). Súčasti odevu (4 hroby – 6,6 %) a zbrane (2 hroby – 3,3 %) korešpondujú s vtedajším vývojovým trendom, a preto sú zriedkavé až výnimočné.

Šperky

S 24 exemplármi tejto kategórie, zloženej z 11 hlavných typov a ich variantov, sa stretávame v 13 hroboch. Podľa toho by táto skupina tvorila medzi hrobmi s pohrebným inventárom (34,2 %). Táto hodnota klesne na 24 %, ak sa do úvahy vezme podiel šperkov medzi všetkými predmetmi materiálnej kultúry (obr. 5).

Uvedená hodnota vcelku zodpovedá škále zredukovanej na šperky zdobiace hlavu – náušnice a šperky zdobiace hrdlo – náhrdelníky zložené z korálikov. Chýbajú, naopak, v danom období sporadickejšie nosené prstene alebo závesky spes-

Obr. 5. Nitra-Dolné Krškany. Výskyt hlavných typov predmetov a ich variantov v materiálových skupinách. 1 – šperky; 2 – súčasti odevu; 3 – predmety dennej potreby; 4 – zbrane; 5 – predmety kultového charakteru.

trujúce náhrdelníky. Kolekcia náušníc sa dá z hľadiska základného triedenia rozdeliť na exempláre podunajského a veligradského typu doplnené zástupcami špecifického typu.

Náušnice podunajského typu

Základnú škálu zástupcov predmetnej skupiny primárne špecifikoval B. Dostál (1966, 30–33, obr. 7). V Dolných Krškanoch sa spomedzi nich objavilo päť typov (7–1, 7–3, 7–11, 7–19, 7–21) s 12 kusmi nájdenými v hroboch 23, 27, 29, 33, 34, 35 a 47 (obr. 7: a–g).

Typ 1 – Jednoduché krúžkové náušnice (obr. 6: 1)

Náušnice sa našli v hroboch 27, 33 a 34 (tab. XIII: 27: 1; XV: 33: 1, 2; XVI: 34: 1), pričom v hrobe 33 sa vyskytli v dvoch exemplároch. Jeden z nich s priemerom 21 x 20 mm je výnimočne zhotovený zo železného drôtu s hrúbkou 2 mm (tab. XV: 33: 2). Našiel sa na pravej strane temena dospeléj ženy stredného veku, zatiaľ čo sa druhá krúžková náušnica z bronzovej našla pri pravom spánku.

Exempláre zo železného drôtu predstavujú na Slovensku výnimočný prvok, pretože druhý známy exemplár s priemerom 21 mm pochádza z hrobu 50 vyhlbeného na pohrebisku v Nitre-pod Zoborom-Lahôdkárni. Náušnica ležala pod lebkou dospeléj ženy stredného veku pochovanej v pokrčenej polohe na pravom boku (Chropovský 1978, 106, tab. X: 6). Vzhľadom na túto skutočnosť nepôsobí náušnica zo železného drôtu natoľko výnimočne. Aj s dospelou ženou z dolnokrškanského hrobu 33 sa mohli spájať bližšie nespresniteľné anomálie, ktoré sa neprejavili v skladbe pohrebného inventára, ale v nepravidelnom pôdorysnom tvare hrovej jamy

a v odklonenej pozdĺžnej osi do kolmého smeru voči základnej pohrebiskovej línii.

Zvyšné tri exempláre patria k najčastejšie noseným náušniciam s nespojenými alebo spojenými koncami z bronzového drôtu. Ich oválny, v rôznej miere deformovaný oblúk má priemer 14,4–18 x 10,5–16 mm. Z množstva známych zástupcov možno na ilustráciu uviesť náušnicu z hrobu 10 v Galante, z hrobov 21 a 29 v Hurbanove, hrobu 20 v Lipovej-Ondrochove, hrobu 35 v Michale nad Žitavou, hrobu 2/49 v Stupave-Máste, hrobu 32 v Trnenci nad Váhom-Hornom Jatove (*Hanuliak 2004b*, tab. XXXV: 9–11; XXXIX: 4, 5, 17, 18; L: 2, 3; LIII: 21, 22; LXXIX: 3, 4; LXXXVIII: 8). V Dolných Kráľovoch pochádzajú analyzované náušnice z hrobov dospelých žien a jedného dieťaťa staršieho veku. Podľa toho rozširujú dosiaľ známu škálu prípadov spájaných vo výraznej prevahe s jedincami spomenutej kategórie (*Hanuliak 2004b*, 154, obr. 172).

Náušnica z hrobu 34 (tab. XVI: 34: 1) je zaujímavá tým, že bola do nej v podobe závesku navlečená náušnica špecifického typu zachovaná v nekompletnom stave (tab. XVI: 34: 2). Analogické prípady bývajú nadmerne sporadické. K známym prípadom patria dva exempláre z hrobu 6 v Bini-Hospodárskom dvore fary, v ktorých bol do krúžkovej náušnice navlečený ďalší jednoduchý krúžok (*Holčík 1991*, 90, 91, tab. 5: 6 HD).

Typ 2 – Krúžkové náušnice s uzlíkmi
(obr. 6: 2)

Náušnice pochádzajú z hrobov 23 a 27 (tab. XII: 23: 1; XIII: 27: 2). V prvom z nich chýba istota o správnosti zaradenia. Náušnica je zhotovená z bronzového drôtu hrubého 1,2 mm. Jej oblúk pravidelného oválneho tvaru so zväčšeným priemerom na 20 x 15 mm sa zvyčajne vyskytuje na náušniciach podunajského typu s pripojeným záveskom. Je však možné, že pôvodne zhotovený tvar so záveskom mohol byť po jeho odpadnutí naďalej nosený aj napriek menej nápaditej forme. Takúto možnosť potvrdzuje jej poloha pri ľavom spánku dospelé ženy stredného veku.

V identickej polohe sa pri dospelé žene našiel aj druhý exemplár z hrobu 27 (tab. XIII: 27: 2). Ten má už pre daný typ šperkov obvyklý, mierne deformovaný oválny oblúk s priemerom 14,5 x 13 mm. Z drôtených uzlíkov sa zachoval iba jeden. Takto zachovaný variant nebýva zriedkavý. Na ilustráciu možno uviesť hrob 19 z Bešeňova, hroby 50 a 92 z Bratislavy-Devína-Za kostolom, hrob 8 z Bratislavy-Karlovej Vsi, hrob 3 z Cífera-Pácu-Dráh, hrob 104 z Povedima-Na laze, hrob 4 z Úľan nad Žitavou (*Hanuliak 2004b*, tab. II: 28; XIII: 3, 13; XV: 6; XVII: 21; LXXV: 11; LXXXV: 9; XCVII: 3).

Typ 3 – Krúžkové náušnice so zvinutým koncom
(obr. 6: 3)

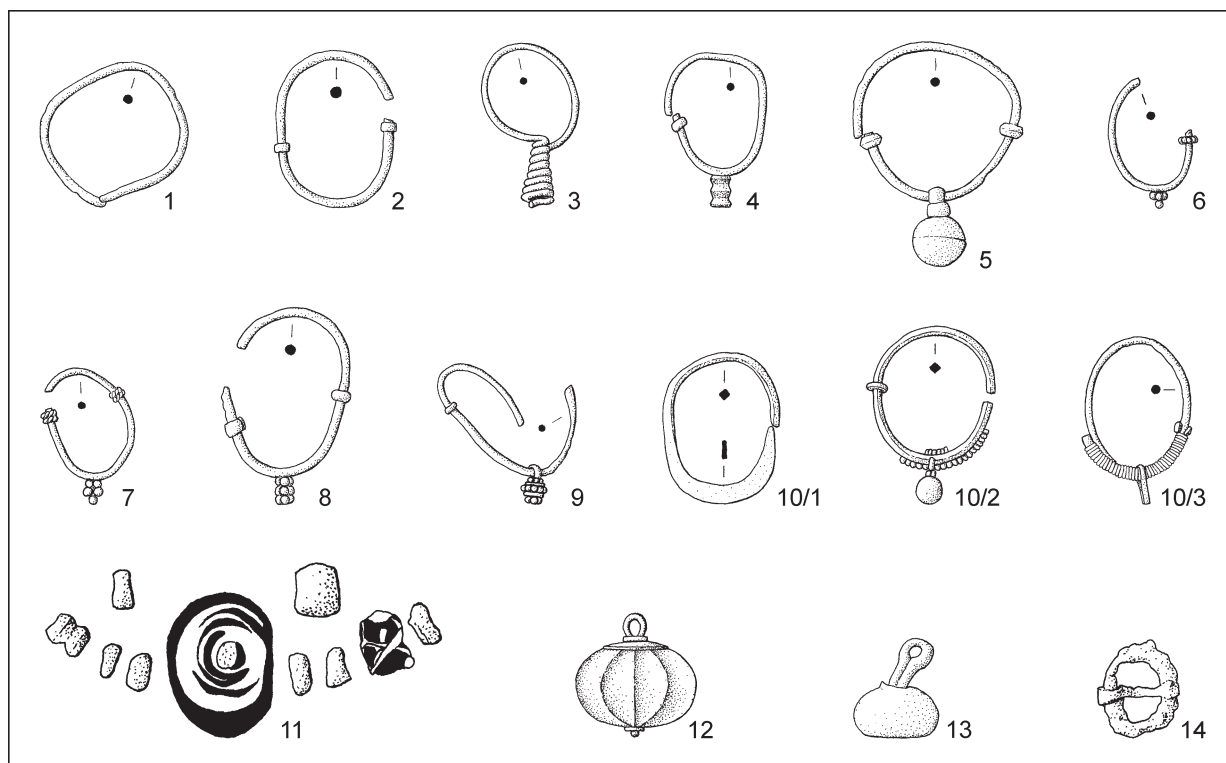
Dva zástupcovia tohto typu sa vyskytli iba v hrobe 47 (tab. XX: 47: 1, 3). Oba ležali pri dolnej časti ľavého spánku dospelé ženy stredného veku. Pre exempláre je typický koniec špirálovite zvinutý do kužeľa. Dolnokrášskanskí zástupcovia patria podľa deviatich závitov k reprezentantom s užším a dlhším kónusom, do ktorého mohli byť zvinuté vďaka tenšiemu bronzovému drôtu. Z analogických prípadov možno pripojiť nález z hrobu 1/84 v Nitre-Chrenovej-Športovom areáli, z hrobu 1/91 v Kazemate JV bastiónu Nitrianskeho hradu, z hrobu 75 v Nitre-Lupke, hrobu 115 v Povedima-Na laze, hrobu 19 v Tvrdošovciach-Halomi dombe (*Hanuliak 2004b*, LXI: 19; LXIII: 5, 6; LXX: 12; LXXV: 17, 18; XCIV: 2).

Zástupcov tohto typu poznáme z 23 hrobov vyhlbených na 18 lokalitách (*Hanuliak 2001*). Podľa toho boli na území Slovenska sporadickejšie nosené deťmi, nedospelými jedincami a dospelými ženami. Ich prítomnosť na jednotlivých pohrebiskách býva obmedzená. Aj preto sa dá za istú výnimku označiť nekropola z Čakajoviec s výskytom takýchto náušnic v troch hroboch. K nej treba pripojiť aj Kazematu JV bastiónu Nitrianskeho hradu s dvoma exemplármi v jednom hrobe. Za zmienku stojí, že sa pertraktovaný typ šperku vyskytol v dvoch hroboch aj v Nitre pod Zoborom-Lahôdkárni, v Povedima-Hradištiach, taktiež aj Povedima-Na laze. S výnimkou nálezov z Nitrianskeho hradu môže zistená viac početnosť súvisieť s vyšším množstvom hrobov preskúmaných na týchto lokalitách (*Hanuliak 2004b*, 160).

Typ 4 – Náušnica s trubičkovým záveskom
(obr. 6: 4)

Jediný exemplár tohto typu pochádza z hrobu 29 (tab. XIV: 29: 1). Náušnica ležala pri ľavom spánku nedospelého jedinca akiste ženského pohlavia. Spôsobom a intenzitou profilovaného bronzového plechu zvinutého do trubičky, jedným zachovaným uzlíkom z pôvodných dvoch i celkovými rozmermi sa predmetný exemplár takmer stotožňuje s najčastejšie zastúpenými variantmi umiestnenými v 26 hroboch na 21 pohrebiskách (*Hanuliak 2001*). Spomedzi nich možno ako príklad uviesť hrob 3 z Dolných Otrokoviec, hrob 44 z Mužle-Čenkova-Vilmakertu, hrob 1/91 z Kazematy JV bastiónu Nitrianskeho hradu s výnimočným výskytom troch exemplárov, hrob 1 z Nitrianskej Stredy, hroby 9/61 a 52 z Povedima-Na laze, hrob 17 zo Svätého Petra (*Hanuliak 2004b*, tab. XXXIII: 6; LVIII: 5; LXIII: 7–9; LXXIII: 7; LXXIII: 15; LXXIV: 22; LXXX: 3).

Variantné obmeny sa iba minimálne odlišujú. K príznačným znakom patria granulka uzatvá-

Obr. 6. Nitra-Dolné Krškany. Typologická skladba šperkov a súčastí odevu. 1–10 – predmety zdobiace hlavu; 11 – predmety zdobiace hrdo; 12–14 – súčasti odevu.

rajúca trubičku takmer nebýva známa, pretože zvyčajne odpadla pri nosení šperku (Profantová 2015, 89).

Typ 5 – Náušnice s nezdobeným bubienkom
(obr. 6: 5)

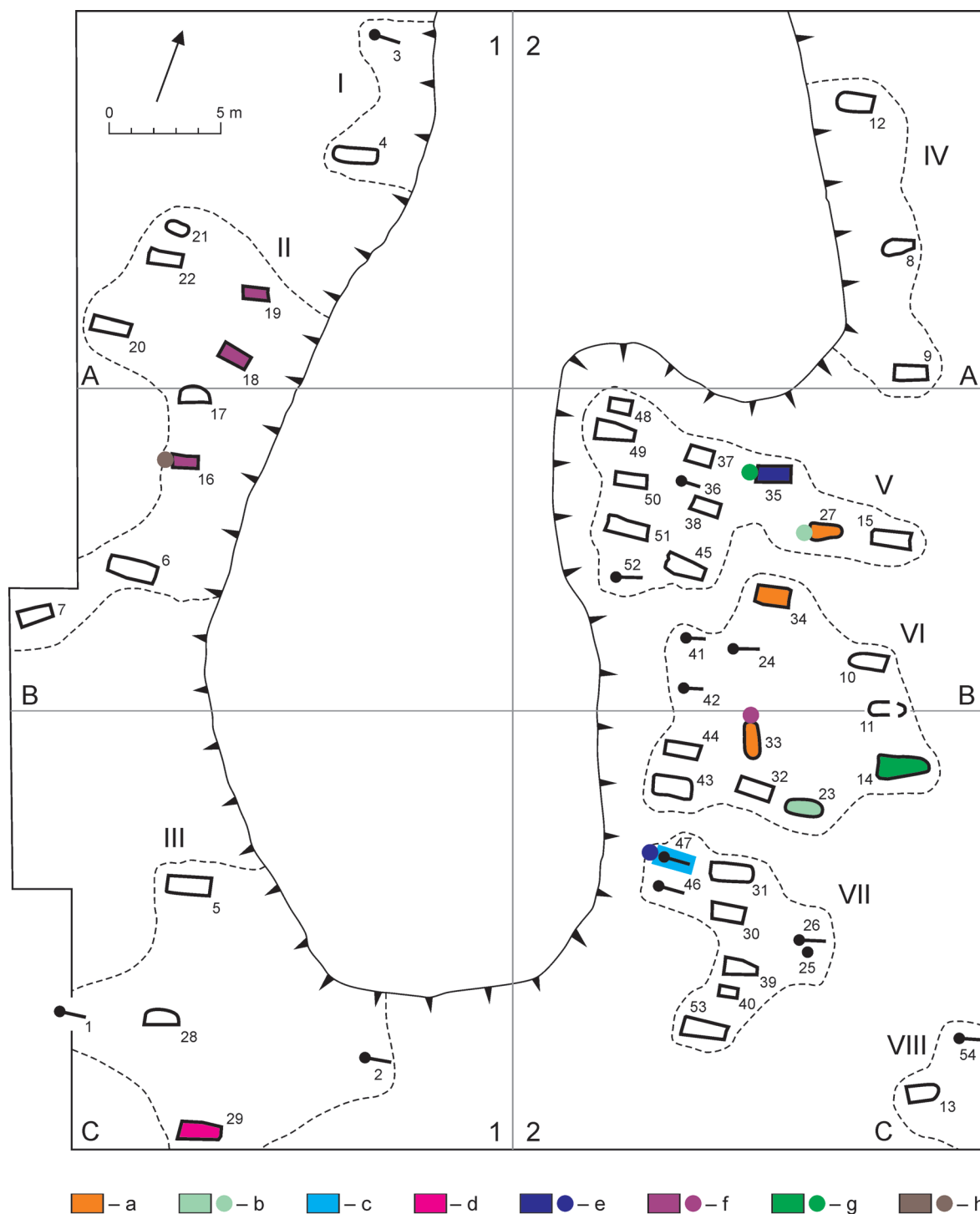
Tri exempláre predmetného typu sa získali z hrobov 35 a 47 (tab. XVI: 35: 1; XXI: 47: 2, 4). V prvom z nich sa náušnica našla pri ľavom spánku dospeléj ženy mladšieho veku. V druhom hrobe išlo takisto o oblasť ľavého spánku a priestor pod lebku ženy stredného veku.

Z 9 hrobov z iných ôsmich lokalít (Hanuliak 2001) sú známe variantné obmeny náušníc líšiacich sa v spôsobe upevnenia bubienka k oblúku, jeho členenia uzlíkmi a úpravou ukončenia. Reprezentanti z Dolných Krškán sú napohľad jednotní. Budia dojem, že ide o výrobky konkrétneho šperkárskoho majstra. Blízke až identické exempláre sa našli v 10 hroboch z ôsmich lokalít. Ich nezdobený bubienok z dvoch pologúl je upevnený k dolnému oblúku pútkom ovinutým plochým drôťkom. Oblúk člení dvojica drôtených uzlíkov. Z obmedzenej kolekcie známych prípadov bol ilustračne podchytený iba exemplár z hrobu 3 v Čataji-Nad korytom, z hrobu 3/99 v Nitre-Chrenovej-Baumax/Shell (Hanuliak 2004b, tab. XXXII: 5; LXII: 6).

Z dosiaľ zhodnocovaných zástupcov piatich typov náušníc podunajského typu je na Slovensku vo všeobecnosti najčastejší variant jednoduchéj krúžkovej náušnice (162 hrobov zo 48 lokalít) a krúžkovej náušnice s uzlíkmi s tretinovým podielom voči predchádzajúcemu. Zvyšným typom patria nanajvyš šestinové podiely. Na pohrebisku v Dolných Krškanoch nie je táto proporcionalita dodržaná. Prevalha jednoduchých krúžkových náušníc a zástupcov s nezdobeným bubienkom nad ostatnými typmi je zanedbateľná a sotva zdôvodniteľná.

Presvedčivejšie vyznieva zistenie, podľa ktorého spracúvaní zástupcovia nie sú chronologicky citliví. Prvotný výskyt starších predlôh, známy už v období avarského kaganátu, býva s premenlivou frekvenciou doložený v staršom i mladšom veľkomoravskom horizonte (Čilinská 1975, 64, 76, 77, obr. 1, 12; Štefanovičová 1995, 30; Ungerman 2007, 73–87; Zábajník 2009, 56, 60, 61). Podľa toho si autochtónni obyvatelia obľúbili niektoré typy náušníc zhotovovaných šperkárskymi majstrami, ktorí sa po rozpade avarského kaganátu presunuli do veľkomoravského prostredia (Štefanovičová 1995, 94).

Z porovnávaných metrických údajov hrobových jám, chýbajúcej vnútornej úpravy drevom, absentujúceho pohrebného inventára, resp. s nanajvyš sporadickým podielom jeho zložiek nízkej ekonomickej hodnoty sa dá vyčítať, že sa šperky spájajú

Obr. 7. Nitra-Dolné Krškany. Rozmiestnenie hrobov so šperkami. Legenda: a – náušnica (typ 1); b – náušnica (typ 2); c – náušnica (typ 3); d – náušnica (typ 4); e – náušnica (typ 5); f – náušnice (typ 6–9); g – náušnice (typ 10); h – koráliky (typ 11).

s príslušníkmi z nižšej vrstvy veľkomoravskej society. U reprezentantov z Dolných Krškán chýbal napríklad iný sprievodný inventár v hroboch 29, 34, 35 a 47. Keramická nádoba bola uložená do hrobov 23 a 27 (tab. XII: 23: 2; XIII: 27: 5). Jej prítomnosť v hrobe 27 doplnili náušnice, nôž a praslen (tab.

XIII: 27: 1–4), uložené takisto do hrobu 33 s nádobou (tab. XV: 1–5). V tomto prípade sa nízka hodnota príloh nezvýšila ani napriek tomu, že sa v hrobe okrem dvoch krúžkových náušníc našla aj bronzová náušnica s dvojkónickým hroziakovým záveskom (tab. XV: 3).

Dosiaľ uvádzané skutočnosti nepripúšťajú možnosť označiť za lepšie situovaných príslušníkov nízkej vrstvy miestnej komunity ani pochovaných s náušnicou s trubičkovým záveskom alebo s nezdobeným bubienkom. Sociálnu zomknutosť nositeľov náušnic podunajského pôvodu demonštruje pozícia príslušných hrobov obmedzená na východnú časť nekropoly s dominantným zastúpením v VI. pohrebiskovej skupine. Prítomnosť hrobov v susediacej V. a VII. skupine je nižšia (obr. 7: a–e).

Menej čitateľné výzdobné prvky zastierajú okolnosti vzniku náušnic s trubičkovým záveskom, ktoré sa v dôležitých detailoch nestotožňujú s pôvodnými predlohami z neskoroslovenského prostredia (Čilinská 1975, 72–74, obr. 1, 12; Zábojník 2009, 59). Napriek tomu sa pripúšťa ich výraznejšie zastúpenie už v staršom veľkomoravskom horizonte (Hrubý 1955, 227, 228; Klanica 1985, 530; Měřínský 1985, 95). Z územia historickej Nitry patria k starším zástupcom tri exempláre z hrobu 1/91 z Kazematy JV bastiónu Nitrianskeho hradu. Tvoria súčasť významnej kolekcie doplnenej dvomi náušnicami s valcovitým filigránovým príveskom a dvomi náušnicami so zvinutým koncom (Bednár 1998, obr. 6: 2, 3, 5–9), čím sa potvrdzuje súvekosť všetkých troch typov. Pretrvávajúce používanie náušnic s trubičkovým záveskom minimálne do prvej štvrtiny 10. stor. preukazuje exemplár z hrobu 16 z nitrianskej mestskej tržnice a z hrobu 21 v Nitre-Horných Krškanoch (Bednár/Fottová 2003, 306, obr. 5; Hanuliak/Chropovský 2019, 117, tab. IV: 21: 1).

Náušnice veligradského typu

Základnú škálu predmetnej skupiny primárne špecifikoval B. Dostál (1966, 35–44, obr. 8–10). Štyri typy náušnic tejto kolekcie (typ 8–2, 8–3, 8–4, 8–6) sa získali z dolnokrškanských hrobov 16, 18, 19 a 33 (obr. 7: f).

Typ 6 – Náušnica s trojbokým záveskom zloženým z jedného venca granúl
(obr. 6: 6)

Exemplár pochádza iba z hrobu 19 (tab. XI: 19: 1). Vyhotovený je zo striebra. Z pôvodných dvoch uzlíkov zo šikmo presekávaného drôtika sa zachoval iba jeden. Závesok pozostáva z troch horizontálne spojených granúl ukončených spodnou granulkou.

Typ 7 – Náušnice s dvojbokým záveskom zloženým z dvoch vencov granúl
(obr. 6: 7)

Zástupcovia uvedenej formy pochádzajú z hrobu 18 (tab. X: 18: 1, 2). Ide o dva kusy zhotovené zo striebra. Ich oválny oblúk členia dve dvojice uzlíkov

zo šikmo presekávaného drôtika. Závesok pozostáva z dvoch vertikálne napojených dvojíc granúl ukončených spodnou granulkou.

Typ 8 – Náušnice trojbokým záveskom zloženým z troch vencov granúl
(obr. 6: 8)

Exempláre z hrobu 16 sú v oboch prípadoch vyhotovené z pozláteného medeného materiálu. Na zachovanej náušnici členia oválny oblúk prosté drôtené uzlíky (tab. VIII: 16: 2). Závesok pozostáva z troch vertikálne napojených trojíc granúl. Z druhého exemplára akiste identického typu sa zachovala iba časť oblúka s jedným uzlíkom (tab. VIII: 16: 3).

U náušnic byzantského typu troch rozdielných foriem sa vyskytlo niekoľko blízkych i v rôznej miere odlišných prvkov. Z nich možno uviesť oválny oblúk členený prostými drôtenými uzlíkmi, jedným až dvomi uzlíkmi zo šikmo presekávaného drôtu. Tri náušnice sú zhotovené zo striebra, ďalšie dve z pozlátenej medi. Tieto šperky zdobiace hlavu pochádzajú výlučne z hrobov detských jedincov stredného, resp. staršieho veku. Podľa umiestnenia po oboch stranách čela ležali náušnice v hroboch 18 a 19 v primárnej pozícii. V hrobe 16 ide naproti tomu o druhotnú polohu, keďže sa celý i poškodením neúplný zástupca našiel v mieste, kde pôvodne spočívali predkolenia zomrelého.

O vyššej pozícii pochovaných v miestnej komunite informujú nadpriemerné hĺbkové a objemové údaje hrobových jám. V podobnom rozsahu presvedčivá schopnosť indikácie zjavne chýba sprievodných nálezom. Vyššiu ekonomickú hodnotu možno pripísať iba vedru umiestnenému v hrobe 18 (tab. X: 18: 4). Pri mapovaní príbuzenských väzieb nadobúda dôležitosť líniové zoradenie všetkých troch hrobov a ich umiestnenie obmedzené iba na II. skupinu zo západnej časti nekropoly (obr. 7: f).

Očakávaná precíznejších datovacích schopností vyhranených typov náušnic sa nenaplnili. Sprievodnému inventáru totiž chýba potrebná kvalita. V hrobe 19 nálezy absentujú, z hrobu 16 pochádza náhrdelník, v hrobe 18 sa našiel nôž a vedro. Konkrétnejšie informácie poskytujú azda iba najčastejšie nachádzané náušnice s drôtenými uzlíkmi a záveskom z jediného venca granúl nájdené na Slovensku v 11 hroboch na 10 lokalitách (Hanuliak 2001). V súlade so sprievodnými okolnosťami bol spomedzi nich do staršieho veľkomoravského horizontu zaradený hrob 5 z Ipeľského Sokolca, hrob 100 z Veľkého Grobu (Hanuliak 2004b, tab. XLI: 6; CII: 5, 6). Dôležitý je takisto hrob 4 z Bratislavy-Devína-Za kostolom, pretože sa v ňom súčasne vyskytla

náušnica s príveskom zloženým z dvoch vencov granúl (*Hanuliak 2004b*, tab. XII: 1, 2).

Do mladšieho horizontu bol zaradený hrob 19 z Bešeňova-Sírvölgy, hrob 166/85 z Bratislavy-Devína-Za kostolom, hrob 360 z Trnovca nad Váhom-Horného Jatova a hrob 1 zo Želiezoviec (*Hanuliak 2004b*, tab. II: 21; VII: 13; XC: 23; CIX: 2). Pre lokalitu z Dolných Krškán má význam hrob 292 z Čakajoviec a hrob 1/61 z Nitry-Zobora-Dražovská cesta (*Hanuliak 2004b*, tab. XXI: 14, 17; LXIV: 5), pretože patria takisto do mladšieho horizontu. Podľa týchto zistení nemusí byť ani archaicky pôsobiaci jednoduchý tvar náušnic jednoznačne považovaný za šperk používaný prednostne v staršom časovom úseku.

S výskytom náušnic s príveskom z dvoch až troch vencov granúl sa na Slovensku takisto stretávame v staršom i mladšom horizonte. Na mohylovom pohrebisku v Skalici sa náušnice daného typu s rovnako šikmo presekávanými drôtenými uzlíkmi našli v hrobe 2 z mohyly 10, v hrobe 1 z mohyly 3. V. Budinský-Krička (1959, 148, obr. 28: 2, 3) ich spája s mladším veľkomoravským horizontom.

Typ 9 – Náušnica s dvojkónickým záveskom zloženým z troch vencov granúl
(obr. 6: 9)

Náušnica sa našla v hrobe 33 (tab. XV: 33: 3). Vyhotovená je z bronz. Jej deformovaný oblúk člení jediný drôtený uzlík. O dvojkónický tvar závesku sa pričínal širší stredný veniec zložený z piatich granúl, zatiaľ čo horný a dolný tvorí trojica granúl.

Takáto náušnica sa našla pod lebkou dospelaj ženy stredného veku. Napriek nespornej väzbe pertraktovej náušnice s predchádzajúcimi exemplármi veligradského typu vykazuje exemplár užšiu väzbu k nálezom podunajskej proveniencie. Naznačuje to aj k výrobe použitý bronz, spoločný výskyt náušnice s dvomi jednoduchými krúžkovými náušnicami z bronz a železa, väzba k dospelaj žene stredného veku – nie k detskému jedincovi a umiestnenie hrobu 33 vo východnej – nie v západnej časti nekropoly.

Typ 10/1–10/3 – Náušnice špecifického typu
(obr. 6: 10/1–10/3)

K dosiaľ zhodnocovaným náušniciam z dvoch skupín neboli z viacerých príčin pripojené tri exempláre z hrobu 14 a 34 (obr. 7: g). V druhom z nich ide o bronzovú náušnicu, ktorej oblúk je súvisle ovinutý tenkým drôtikom (typ 10/3; tab. XVI: 34: 2). V jeho strede sa zachovalo pútko z odpadnutého závesku. Z opisu vyplynulo, že sa tento exemplár nezachoval v pôvodnom tvare. S patričnou dávkou rezervy možno nájdenému torzu pripojiť dve náušnice z hrobu 1 v Tvrdošovciach-Kökép. Obe sa našli po stranách lebky dospelaj ženy uloženej

do lichobežníkovitej hrobovej jamy. Spodný oblúk náušnic oddelený drôtenými uzlíkmi bol ovinutý tenkým drôtom. Súdkovitý závesok zo skla, zovretý tenkými krúžkami, bol upevnený drôteným pútkom (*Točík 1992*, 133, 134, obr. 81: 2, 3).

Výskyt náušnic predmetnej formy je typický pre úsek neskorého stupňa avarského kaganátu (*Čilinská 1975*, 78, 79, obr. 1; 12; *Zábojník 2009*, 60, obr. 25). Ovinutie spodného oblúka tenkým drôtom však chýba. Náušnice z Dolných Krškán a Tvrdošoviec tak poskytujú svedectvo o možnom sporadickom pretrvávajúci staršieho typu náušnic v modifikovanej podobe aj vo veľkomoravskom nálezovom prostredí. Dolnokrškanský zástupca nebol ani po poškodení vyradený z obehu, a zachované torzo sa druhotne využilo v podobe závesku jednoduchej krúžkovej náušnice zdobiacej ľavú stranu hlavy dieťaťa staršieho veku.

Problematickejší výsledok poskytuje snaha o rekonštrukciu pôvodného vzhľadu druhej náušnice z hrobu 14 (typ 10/2; tab. VII: 14: 2). Jej kruhovitý oblúk zo štvorhranného strieborného drôtu bol predelený jednoduchým drôteným uzlíkom. K jeho spodnej časti pokrytej zvyškami granulácie bol pútkom pripojený liaty bubienok s priemerom 3 mm. Z typologickej zostavy zverejnenej B. Doštalom (1966, obr. 7; 8) sa s nájdeným zástupcom nestotožňuje ani jeden. Iba s nadmernou dávkou predstavivosti môže mať k náušnici blízko exemplár nájdený v hrobe 1 z mohyly 8 skalického mohylníka, aj keď jeho spodný oblúk nepokrýva granulácia, ale filigán (*Budinský-Krička 1959*, 135, obr. 28: 7).

Oválny oblúk prvej náušnice z hrobu 14 (typ 10/1; tab. VII: 14: 1) je takisto vyhotovený zo štvorhranného strieborného drôtu, ktorý bol v spodnej časti mierne roztepaný do šírky 2,5 mm. Ani k tejto náušnici nie sú zo Slovenska známe bližšie analógie. Nie je preto isté či ide o nedokončený, alebo hotový produkt výnimočného tvaru s odpadnutými identifikačnými znakmi. Spodný oblúk nie je totiž upravený do takej šírky, pre ktorú by sa mohol považovať za lunicu zaznamenanú na zvláštnych typoch náušnic zo Želoviec (*Čilinská 1975*, obr. 11: 7, 9).

Obe náušnice špecifického tvaru sa v hrobe 14 našli v strede čela a na ľavom temene. Podľa toho boli akiste nosené ako plnohodnotný šperk aj napriek možnému nekompletne zachovanému stavu. Ich vyššia ekonomická hodnota vyjadrená použitým striebrom korešponduje s nadpriemernou pozíciou dospelaj ženy v miestnej komunite. Jej úroveň sa dá takisto odvodiť z hrobovej jamy s najväčšími plošnými, hĺbkovými a objemovými hodnotami, ktorej pôdorys bol zámerne upravený do lichobežníkovitej podoby.

Ukázalo sa tak, že reálnu hodnotu oboch náušnic neznižuje ich možný nekompletný stav. Rovnako sa

dá vnímať aj druhotne využitý poškodený exemplár z hrobu 34. V komunitách s celkovo nízkym spoločenským postavením z vidieckeho prostredia nejde o zriedkavé prípady. Tamojší obyvatelia bez priameho vzťahu s výrobcami šperkov dlhodobšie využívali aj poškodené kusy (*Galuška 1996, 99*), čím sa enormne predlžuje časová etapa plynúca od ich zhotovenia po uloženie do hrobu. Na tento moment v latentnej podobe poukazujú polohy tangovaných hrobov 14 a 34 (obr. 7: g). Inak by neboli bezdôvodne vyhlbené v VI. skupine vo východnom úseku nekropoly, v ktorom sa častejšie objavujú prejavy z mladšieho veľkomoravského horizontu.

Typ 11 – Koráliky
(obr. 6: 11)

Ďalším zástupcom z nadmerne obmedzenej škály šperkov sú koráliky pochádzajúce z hrobu 16 a 48 (obr. 7: h). Ich typová škála je napriek tomu širšia, pretože ide o náhrdelníky zložené z viacerých typov korálikov.

Z tohto pohľadu je významnejšia kolekcia z hrobu 16 (tab. VIII: 16: 1), pretože pozostáva z 29 korálikov rôzneho tvaru a sklenej hmoty rozdielnej farebnosti. Najvýznamnejší je spomedzi nich sploštený guľovitý korálik kobaltovomodrej farby. Jeho povrch zdobia tri plastické očka kužeľovitého tvaru ukončené žltou bodkou, dotvorené postupným natavovaním vrstiev z tmavomodrého a bieleho skla. Opísaný exemplár výnimočného vzhľadu sa takisto našiel v hrobe 106/AZ zo Starého Města-Na valách (*Hrubý 1955, 379, tab. 37: 11*). Bližšie analógie k obom korálikom nenachádzame vo včasnostredovekom prostredí, ale u korálikov s rôznofarebnými očkami rozšírenými v staršej a mladšej dobe železnej. Takúto možnosť naznačil už *V. Hrubý (1955, 254)*. Podľa *N. Venclovej (2005, 36)* patrí tento typ s analogicky zvrstvenými očkami na včasnohistorickom európskom území k početnejšie zastúpeným korálikom. Ich chronológii, magickému významu s ochrannými účinkami pre jedincov ženského pohlavia rôzneho veku a ich hodnotovej stránke sa venoval *M. Horňák (2006, 37–41)*. Súčasne treba priznať, že koráliky s kužeľovito zvrstvenými očkami nie sú na včasnohistorickom Slovensku časté.

Popri dominujúcich sploštených guľovitých a prstencových exemplároch s hladkými farebnými očkami z horizontu HD–LA sa opisovaná súčasť plastického dekóru objavila prednostne na cievkovitých, resp. maskovitých korálikoch získaných napríklad z Liptovskej Mary a Mane (*Březinová 2018, 23, tab. III: 8; XLIII: 2, 3*). Pochované dieťa z dolnokrškanského hrobu 16 patrí navyše k lepšie situovaným členom miestnej komunity. Prezrádza to aj náušnica s trojbokým granulovaným záveskom vyhotove-

ná z pozláteného bronzu. Na veci nič nemení ak v celosti zachovaný kus i jeho fragment neležali v okolí hlavy ako regulárne nosené náušnice, ale boli priložené do druhotnej polohy.

Vzhľadom na včasnohistorickú provenienciu nie je vhodné uvažovať o chronologickej citlivosti tangovaného korálika v 9. stor. Tento zástupca bol získaný zberom a pre esteticky pôsobivý vzhľad a výnimočnosť tvaru sa stal amuletom s rôznymi ochrannými schopnosťami. Presvedčenie o zníženej datovacej schopnosti celého náhrdelníka vyplynie z pestrej skladby korálikov piatich typov v siedmich farebných obmenách. Podľa nich bol náhrdelník skladaný v miestnych pomeroch z dostupných exemplárov vyrobených v širšom časovom rozmedzí.

Zvyšné koráliky z analyzovaného náhrdelníka patria k zástupcom tradičných tvarov, štruktúry a farebnosti sklenej hmoty používaných počas celého veľkomoravského obdobia. Spomedzi nich je nápaditý sploštený guľovitý korálik z čierneho skla zdobený dvomi natavenými niťami lemujúcimi bodky zo žltého skla. Menšie súdkovité koráliky z priehľadného skla sa vyskytli v dvoch kusoch, rovnako tak viacnásobne členené koráliky z modrého a žltého skla zložené z dvoch segmentov. Náhrdelník dopĺňa sedem drobných kotúčových korálikov z tmavomodrého skla a 16 krúžkových korálikov zo zeleného a žltého skla.

Nesúrodá skladba korálikov je známa aj z hrobu 48 (tab. XX: 48: 1). Okrem kužeľovitého korálika zo žltého skla sa v ňom našiel aj valcovitý korálik z tmavomodrého skla. Oba exempláre neležali v oblasti krčných stavcov, ale pri pravej strane hornej čeľuste. Do tohto miesta sa mohol náhrdelník presunúť počas dekompozície telesných zvyškov detského jedinca stredného veku. Iné predmety pohrebného inventára chýbajú. Vyšší sociálny status pochovaného by mohla v náznakoch pripomínať úzka pozdĺžna vrstva tmavosfarbenej zeminy s mikročasticami uhlíkov. Jej poloha vyvýšená nad dnom hrobu o 10 cm naznačuje, že môže ísť o zvyšky doskového prekryvu.

Umiestnenie hrobu v okrajovej časti V. pohrebiskovej skupiny z východnej časti nekropoly mnoho neprezradí. Informatívnejšia je poloha hrobu 16 dopĺňajúceho líniovú zostavu hrobov 18 a 19 s hodnotnými striebornými a pozlátenými náušnicami veligradského typu.

Súčasti odevu

Štyri exempláre tejto kategórie pochádzajú zo štyroch hrobov (13, 17, 26 a 37; obr. 13: f). Podľa toho táto kolekcia tvorí medzi hrobmi s pohrebným

inventárom diel s hodnotou 10,5 %. Medzi všetkými predmetmi materiálnej kultúry je podiel súčastí odevov 4 % (obr. 5).

Do zúženej typologickej škály patrí kovový a sklený gombík s dvomi železnými prackami. Tie patria k súčastiam odevu slúžiacim ako jeho spínadlá. Ich nízka frekvencia vytvára rámcovú predstavu o jednoduchosti odevov nosených obyvateľmi vidieckeho prostredia.

Typ 12 – Gombík so zvislo rebrovaným povrchom
(obr. 6: 12)

Prvým špecifickým prvkom gombíka z hrobu 13 je mierne sploštený guľovitý tvar s priemerom 16 x 12 mm (tab. VI: 13: 1), ktorý členia zvislé rebrá do ôsmich polí. Podľa vrchlíka z hladkého plechu so závesným uškom pripojeného k hornému obvodu plášťa bol gombík vytepaný z jedného kusa bronzového plechu. Jeho pozlátený plasticky členený povrch dotvára pôsobivý estetický dojem.

Počas druhotného porušenia hrobového interiéru bola zrejme pozmenená aj pôvodná poloha gombíka, ktorý sa tak ocitol napravo od predpokladanej lebky. Nedá sa preto stanoviť, či gombík tvoril súčasť odevu alebo bol iba priložený k pochovanému dieťaťu podobne ako nôž špeciálneho využitia, keramická nádoba, vedro a príloha mäsitej potravy. Z ich skladby, doplnenej o nadpriemerné údaje hrobovej jamy sa dá odvodiť vyššia pozícia tohto detského jedinca najmladšieho veku v miestnej komunite.

Ďalším špecifickým znakom analyzovaného predmetu je jeho výskyt na vidieckom pohrebisku, pretože ostatní zástupcovia predmetného typu sa prednostne sústreďujú na lokalitách centrálneho významu a spájajú sa s jedincami s vyššou pozíciou vo veľkomoravskej societe. Zo Slovenska k nim patrí areál Devínskeho hradu s hrobom 191/86 s detským jedincom vyhlbeným na cintoríne 14 m južne od súvekej sakrálnej stavby (Plachá/Hlavicová/Keller 1990, 109, 110, tab. 37). Z územia Moravy sa k známej kolekcií pripájajú hroby 29, 69 a 274 z cintorína od 1. kostola v Břeclavi-Pohansku, v mikulčickej aglomerácii sa hroby zistili pri 2. a 6. kostole (Poulik 1957, 371; Profantová 2003, obr. 43: 76: 1, 2). K najvýznamnejším zástupcom patria hroby 50/50 a 51/50 zo Starého Města-Na valách (Hrubý 1955, 473, tab. 73: 22) a hroby 19/59, 173/59 a 209/59 z Uherského Hradišťa-Sadov (Galuška 1996, 63, 100, obr. 60: 2–4). Dolné Věstonice a Nechvalín patria k pohrebiskám používaných mimo centier (Klanica 2006a, 78, 79).

Chronologická pozícia gombíkov so zvislo rebrovaným povrchom nie je opäť chronologicky obmedzená iba na jeden kratší úsek. K najstarším exemplárom zo zlatého plechu vyskytujúcich sa už v staršom veľkomoravskom horizonte sa pripájajú neskoršie deriváty z bronzového plechu. Tie

sa mohli používať aj počas mladšieho horizontu (Galuška 1996, 100, 108; Pavlovičová 1996, 108). K nim patrí aj hrob 191/86, vyhlbený v areáli Devínskeho hradu (Samuel/Pomfýová 2015, 99). Podľa kombinácie sprievodných nálezov mohol byť hrob 13 v Dolných Krškanoch vyhlbený už počas staršieho horizontu. Vzhľadom na umiestnenie vo východnej časti nekropoly však reálnejšie vyznieva mladšia fáza pochovávaní.

Typ 13 – Sklený gombík
(obr. 6: 13)

Nad pravým plecom detského jedinca stredného veku z hrobu 17 (tab. X: 17: 1) ležal gombík z bledozeleného skla so závesným uškom z bronzového drôtu. Podľa toho sa pripája k väčšine známych exemplárov s guľovitým i mierne splošteným tvarom s priemerom 11–13 mm. Dolnokrškanský exemplár sa od nich odlišuje nadmerne splošteným telom. Okrem vizuálneho vnemu to vystihujú aj rozmery 11 x 7 mm. Zmienená neobvyklosť musela vzniknúť už pri výrobe chybnou manipuláciou, keď sklená hmota v potrebnom rozsahu neobalila závesné uško, a tak sa jeho dĺžka voči 2–3 mm predĺžila na 6 mm. Príbuznú podobu nadobudol aj gombík z ojedinelých hrobov na lokalite Nitra-Zobor-Šidloka-Vinohrady (Hanuliak 2001; 2004b, tab. LXXII: 4).

Zaznamenaná odlišnosť zrejme nemala vplyv na využitie gombíkov. Exemplár z ojedinelého hrobu sa našiel v ľavej časti hrudníka, v analyzovanom hrobe zasa nad pravým plecom. Ak nebol gombík navlečený na niť prípadného náhrdelníka (porovnaj: Kraskovská 1965, 44; Marešová 1983, 41; Vendtová/Rejholec 1963, 243), mohol sa počas dekompozície pochovaného presunúť z odevu do zaznamenatej druhotnej pozície. Oba prípady s detskými jedincami rozširujú množstvo zástupcov z danej skupiny na 56,5 %. Zriedkavejšia je ich prítomnosť u nedospelých (21,7 %). Prekvapivo identická hodnota (21,7 %) sa vyskytla aj u dospelých. Pričom v hrobe 34 z Nitry-Lupky bol pochovaný dospelý muž stredného veku (Chropovský 1962, 186, tab. XI: 15).

Z kulminujúcej početnosti sklených gombíkov v detských hroboch a nedospelých možno vyčítať, že ich exempláre z 21 hrobov vyhlbených na 17 nekropolách zo Slovenska naplňali svoje poslanie prednostne u príslušníkov z tejto skupiny. Bez ohľadu na to, či išlo iba o funkčné spínadlá odevu, u ktorých mohla byť v rôznom rozsahu rozšírená schopnosť sociálnej indikácie prelínajúcej sa s naplňaním magickej ochrany dotyčného majiteľa (Galuška 2013, 182; Chorvátová 2009, 15; Klanica 1970, 421). Bez ohľadu na väzbu takýchto predmetov k jedincom prevažujúceho veku zostáva stále nejasný ich pôvodný význam, ktorý sa pri štandardnej veľkosti

strácal na jednoduchom a farebne nenápadnom odevu obyvateľov dedinských sídlisk.

Sprievodné nálezové okolnosti poskytujú možnosť zaradiť do staršieho veľkomoravského horizontu gombík predmetného typu nájdený v hrobe 10 z Bajča-Sociálneho domu, hrobe 20 z Michala nad Žitavou a hrobe 77 z Veľkého Grobu (*Hanuliak 2004b*, tab. II: 7; LIII: 6; C: 6). Do povelkomoravského obdobia patrí hrob 123 z Čakajoviec, hrob 8 z Nitry-Horných Krškán (*Hanuliak 2004b*, tab. XIX: 4; LX: 8). Zvyšné hroby sú späté s mladším horizontom. K nim patrí aj hrob 11 z Bratislavy-Devína-Za kostolom, hrob 15 z Nitry-Lupky, hrob 1 z Nitry-Zobora-Šindolky-Vinohradov, hrob 75 z Povedima-Na laze, hrob 2/49 zo Stupavy-Mástu, hrob 193 z Trnovca nad Váhom-Horného Jatova, hrob 6 z Tvrdošoviec-Kerektó (*Hanuliak 2004b*, tab. XIV: 4; LXIV: 19; LXX: 4; LXXII: 4; LXXV 3, 4; LXXIX: 5; LXXXIX: 20; XCIV: 22).

Z nedostatku sprievodných nálezov zostáva chronologické zaradenie pochovaného z dolno-krškanského hrobu 17 otvorené. Jedinú nepriamu indíciu poskytuje umiestnenie hrobu do vyššie spomenutej líniovej zostavy hrobov 16, 18 a 19 vyhlbených v II. pohrebiskovej skupine zo západnej časti nekropoly. V nich nájdené náušnice veligradského typu pripúšťajú možnosť k zaradeniu pochovaných detských jedincov k lepšie situovaným príslušníkom miestnej komunity. Z nedostatku opôr je neľahké stanoviť v akom odstupe sa voči nim ocitol jedinec pochovaný iba so skleným gombíkom. Po zohľadnení nadpriemerných rozmerov hrovej jamy nepatriť do skupiny s podpriemerným či priemerným postavením. Aj význam samotného gombíka ho s určitosťou oddelí od zomrelých z plytkých hrobov bez pohrebného inventára.

Typ 14 – Pracky (obr. 6: 14)

K spínadlám odevu z driekovej časti patriace pracky sa našli v hrobach 26 a 37. Z typologického hľadiska má prvý koróziou poškodený reprezentant zriedkavejšie zastúpený polkruhový tvar zachovaný v zlomkoch. Cez jeho vnútorný úsek sa dal prevliecť kožený či textilný opasok široký 15 mm.

Z druhého hrobu zasa pochádza pracka oválneho tvaru so zachovaným jazýčkom (tab. XVI: 37: 1). Cez jej vnútorný úsek sa mohol prevliekať opasok široký nanajvýš 11 mm. Tento rozmer vcelku zodpovedá potrebám vlastníka pracky zastúpeného 6–7-ročným dieťaťom. Poloha pracky v strede pása nevyvoláva pochybnosti o jej niekdajšom využití. V porovnaní s tým polkruhová pracka (tab. XII: 26: 1) z hrobu 26 zrejme skĺzla k ľavému kĺbu stehennej kosti. Avšak takto naznačenú prítomnosť závesného vrecka upevneného na predmetnom

mieste nepotvrdili relevantné nálezy. Ak bola v hrobe skutočne pochovaná dospelá žena stredného veku, patrí k iným trom zriedkavým prípadom spájajúcim na Slovensku jedincov tohto pohlavia so železnými prackami.

Podľa chýbajúcich príloh v hrobe 26, keramickej nádoby priloženej do hrobu 37 (tab. XVI: 37: 2) a nízkych hodnôt metrických údajov nepatrili títo zomrelí k významnejším členom komunity. Tieto danosti rešpektuje odsunutie hrobov do okrajovej zóny V. a VII. pohrebiskovej skupiny z východnej časti nekropoly. Ich datovanie sa nedá spresniť, keďže železné pracky nepatria sami o sebe k chronologicky citlivým predmetom.

Predmety dennej potreby

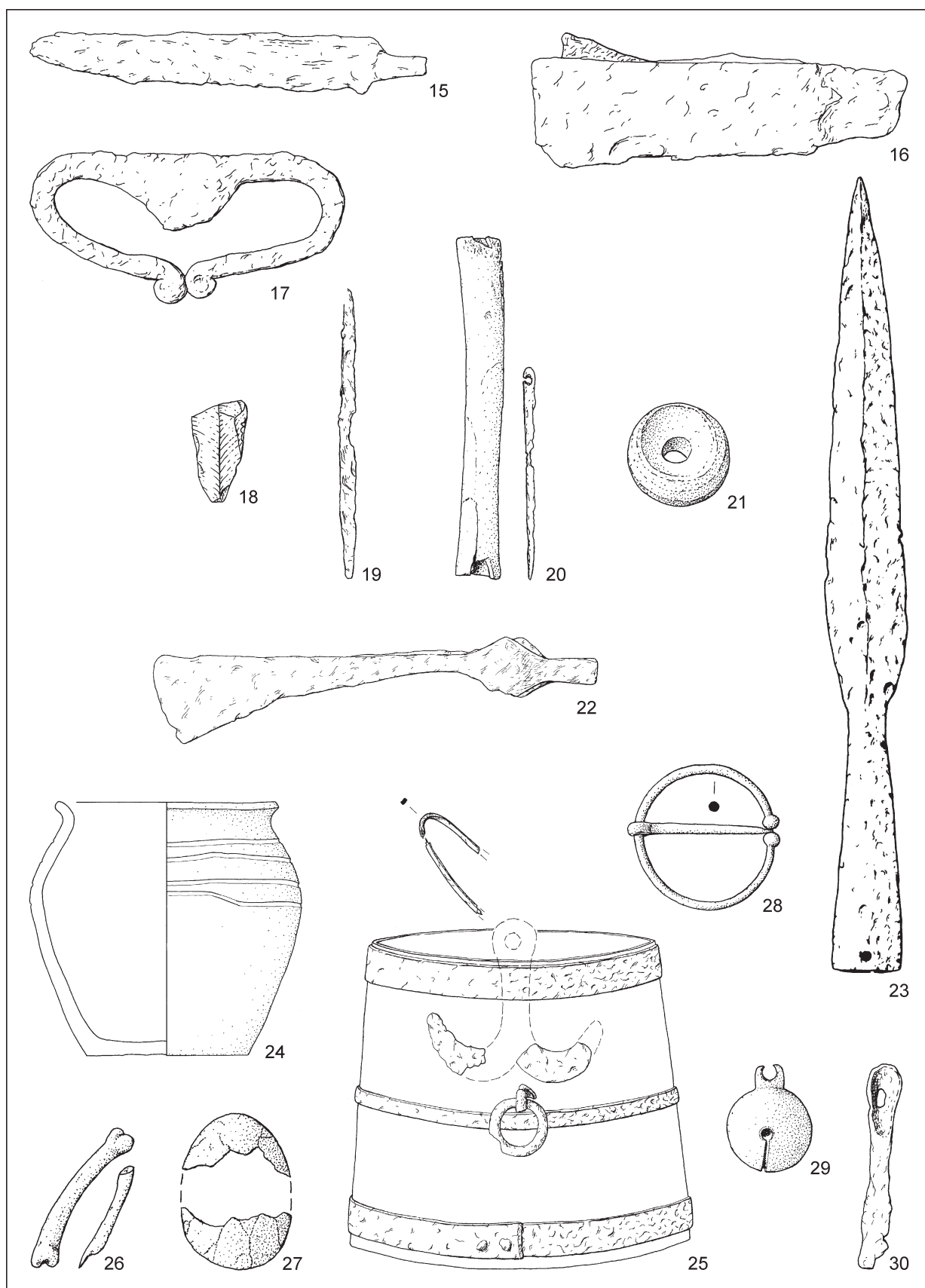
Zástupcovia tejto kategórie v počte 40 kusov pochádzajú z 21 hrobov (obr. 9: a–f). Podľa toho tvorí táto skupina medzi hrobmi s pohrebným inventárom diel s hodnotou 55,2 %. Táto hodnota klesá na 40 % medzi všetkými predmetmi materiálnej kultúry (obr. 5).

V rámci predmetnej kolekcie figurujú celé kusy a ich zlomky patriace k nožom, britvám, ocieľkam, úštepom, šidlám, praslenom, ktoré dopĺňa ihelník s ihlou. Z predmetnej skladby vyplynie, že ide iba o osem tradičných zástupcov dennej potreby doplnených britvou patriacou k toaletným predmetom. Z neznámych príčin chýbajú kamenné brúsy, zástupcovia remeselníckych a poľnohospodárskych nástrojov.

Typ 15 – Nože (obr. 8: 15)

S celými exemplármi nožov a ich fragmentmi sa stretávame v 19 hrobach (2, 4, 6–8, 10, 13–15, 18, 20, 27, 28, 43, 44, 49, 50, 52 a 53; obr. 9: a; tab. I: 2: 1; II: 4: 2; III: 6: 1; IV: 7: 3; 8: 3; VII: 13: 2; 14: 1, 2; IX: 15: 1; X: 18: 3; XI: 20: 1; XIII: 27: 3; 28: 1; XVIII: 43: 1; XIX: 44: 1; XX: 49: 1; XXI: 50: 1; 52: 1). Podľa toho reprezentujú tieto predmety v zostave pohrebného inventára najpočetnejšiu kolekciu nálezov s vyčísleným podielom 45,9 %. Skutočný počet celých zástupcov zvyšujú tri hroby so zlomkami nožov a hrob 14 (VII: 14: 1, 2), z ktorého pochádzajú dva celé exempláre z identickej veľkostnej kategórie.

Prvotné členenie nožov podľa tradične zohľadňovaných údajov celkovej dĺžky iba potvrdilo dominantný výskyt zástupcov strednej veľkostnej kategórie. K nej patria predmety s dĺžkou 103 mm až 140 mm doložené na pohrebisku v 70,7 % prípadov. Skupinu krátkych nožov nedosahujúcich dĺžku 90 mm evidujeme v 17,6 % prípadov (tab. IV: 8: 3; XIII: 27: 3; XXI: 50: 1). K skupine dlhých nožov

Obr. 8. Nitra-Dolné Krškany. Typologická skladba predmetov. 15–21 – predmety dennej potreby; 22, 23 – zbrane; 24–30 – predmety kultového charakteru.

s podielom 11,7 % a rozmermi nad 150 mm patria iba dva exempláre z hrobov 4 a 6 (tab. II: 4: 2; III: 6: 1). Druhý z nich sa do tejto kolekcie nezaradil na základe zväčšenej čepele, ale nadmerne predĺženého trňa.

Súčasťou pracovného súboru s podielom 3,6 % sú aj tri exempláre uložené do hrobov 4, 10 a 53 (tab. I: 4: 3; V: 10: 1; XXI: 53: 1) vo forme zlomkov čepelí. Ich obmedzené vypovedacie schopnosti rozširuje zástupca z hrobu 53. Tento zlomok pochádza z noža, ktorého čepeľ ako jediná dosahuje šírku 20 mm. Na ľavej strane sa navyše nachádza 62 mm dlhý žliabok. Tento menej obvyklý prvok mal zvyšovať pružnosť, súčasne i pevnosť čepelí. Aj preto ho vo všeobecnosti nachádzame na dlhších nožoch so širšou čepelou zhotovovaných k náročnejšiemu využitiu ako výrazná väčšina nožov každodennej potreby (Čech/Křížek 1999, 134). Zmieňovaný zástupca patrí k takmer 80 % iných prípadov, na ktorých bol žliabok umiestnený na ľavej strane čepele (napr. *Hanuliak 2004b*, tab. XVII: 2; XXXV: 2; LIII: 5; LXXVIII: 4; LXXXV: 3; XCIV: 19; XCV: 2). Doklady o žliabku na pravej strane čepele sú napodiv zriedkavé (napr. *Hanuliak 2004b*, tab. V: 7; XLI: 1, 12).

K najčastejšie vyhodnocovaným zložkám nožov patrí takisto tvar nevyhnutný k ich typologickej klasifikácii. Vo vypracovanom prehľade sa vyníma obmedzená variačná škála, ktorú zásadným spôsobom ovplyvnila účelovosť využitia nožov. V prípade čepelí sa odlišnosti obmedzujú iba na líniu chrbta a koncovú časť s hrotom.

Z detailnejšieho rozboru vyplynula zvýšená prevaha nožov (52,6 % prípadov) s rovným chrbtom a relatívne širšou čepelou zaoblenou k hrotu zo spodnej strany zhruba v rámci poslednej pätiny celkovej dĺžky (napr. hroby 4, 8, 14 a 20; tab. II: 4: 2; IV: 8: 3; VII: 14: 4; XI: 20: 1). V 31,6 % prípadov majú zástupcovia zasa čepele so zmenšenou šírkou. Ostrie sa pritom dvíha k hrotu pozvoľnejšie v rámci dlhšieho úseku (napr. hroby 2, 14, 27 a 28; tab. I: 2: 1; VII: 14: 5; XIII: 27: 3; 28: 1). Rozdielnosť oboch typov nie je v skutočnosti natoľko zásadná. Jej význam znižuje chýbajúce previazanie s pohlavím a vekom jedincov, s hodnotami pohrebného inventára. Zdá sa preto, že sledovaný prvok môže súvisieť s nevelmi rozdielnou škálou výrobkov zhotovovaných rôznymi kováčmi.

Nože z poslednej skupiny sú zastúpené v 15,8 % prípadov. V ich zostave figurujú exempláre so šikmo skosenou a prežliabnutou koncovou líniou chrbta napojenou na nižšie umiestnený hrot (hroby 6, 13 a 28; tab. III: 6: 1; VII: 13: 3; XI: 28: 1). Takýto prvok sa počas 9.–10. stor. objavuje na stredne dlhých a dlhých nožoch s kulminujúcim výskytom pri hodnote 10,8 % a 19,5 %. To poukazuje na štandardnosť ich vyhotovovania ovplyvnenú konkrétnejšou formou využitia (*Hanuliak 2004b*, 124). V archeologických

prameňoch však chýba zložka, ktorá by túto okolnosť priblížila.

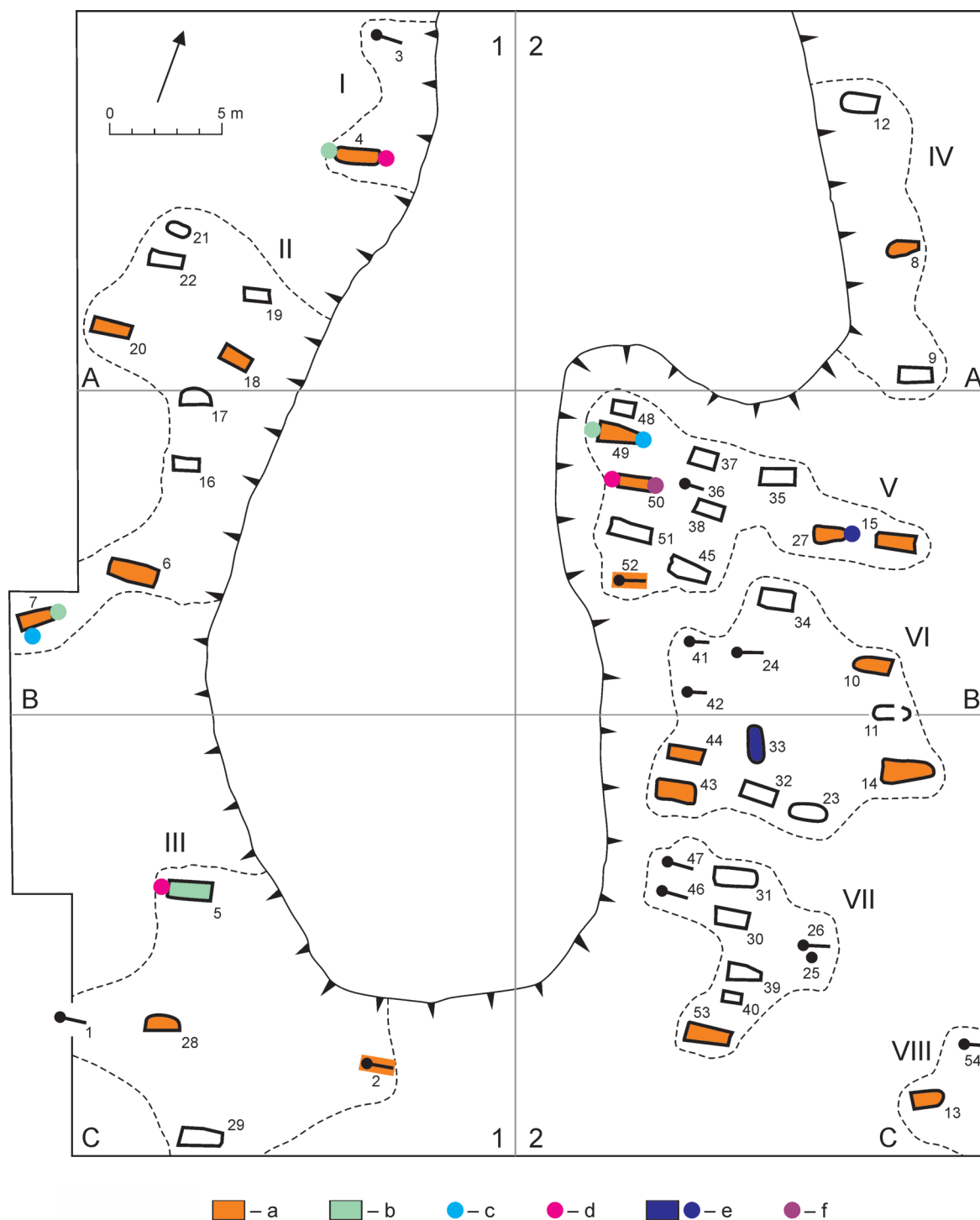
Na rozdiel od čepelí sú trne variabilnejšie sformované. Okrem rozdielnej dĺžky a šírky majú tieto časti hrotitý alebo pásikový tvar doplnený obojstranným zúžením i rozdielne odsadenými líniami. Z tvarovej rôznorodosti sprevádzanej odlišným napojením trňov na čepele plynie názor o zníženom význame týchto častí. Stabilita čepelí potrebná k zabezpečeniu stálej polohy reznej hrany sa musela docieľiť pomocou vsadenia koncovkej časti čepele, nie iba hrotu, do rukoväte z organického materiálu.

Z nadmerne homogénnej skladby dolnokrškanských nožov sa odčleňujú iba dva exempláre. V prvom prípade je to nôž z hrobu 13 (tab. VII: 13: 2). Okrem preliačenej línie chrbta pri hrote púta pozornosť nadmerne predĺžený hrotitý trň. Identická podoba noža nájdeného v jednom hrobe z čakajovského pohrebiska a v Útanoch nad Žitavou vylučuje, že by išlo o náhodný výtvar miestneho kováča. Reálnejšia je verzia o účelovo dotvorenej forme predurčenej k špecializovanej činnosti. Z dnešného pohľadu prichádza do úvahy i funkcia skalpela slúžiaceho na vytvorenie kratšej, no precízne umiestnenej reznej línie.

Nôž opísaného typu bol do hrobu 13 zo spracúvanej nekropoly uložený k nanajvýš 3–5-mesačnému dieťaťu, ktoré ho sotva využívalo na uvedený účel. Pravdepodobnejšie vyznieva alternatíva, podľa ktorej mohol byť nôž využitý k liečiteľskému účelu. Po neúspešnom zákroku musel byť, podľa zásad kontaktnej mágie, ponechaný v hrobe pretože prišiel do styku s nečistým jedincom (*Bednárík 1939*, 61; *Jágerová 2001*, 16; *Krumphanzlová 1972*, 200). Sociálny status tohto dieťaťa najmladšieho veku výrazne navyšuje gombík so zvislo rebrovaným povrchom z pozláteného bronzového plechu doplnený prílohou mäsitej potravy a ďalšími potravinovými článkami uloženými v keramickej nádobe i vo vedre.

Identický typ noža pochádza takisto z čakajovského hrobu 230 (*Rejholcová 1995b*, 26; tab. XLI: 4–10). Inventár zložený z krúžkových náušnic, korálikov, prasleny a brúsu má síce nižšiu hodnotu. Napriek tomu reálnejšie vyznieva možnosť využitia predmetného noža k zamýšľanej činnosti, keďže bola v tomto hrobe pochovaná dospelá žena. V hrobe 3 z Útan nad Žitavou bola takisto pochovaná dospelá žena s krúžkovými náušnicami, korálikmi, no potravinové články sa obmedzili iba na mäsitú prílohu (*Liptáková 1963*, 224, obr. 3: 8–11). Tak v čakajovskom prípade, ako aj v tomto hrobe dosahujú zložky pohrebného rítu nadpriemerné parametre.

Druhý neobvyklý variant noža z dolnokrškanskej kolekcie pochádza z hrobu 6 (tab. III: 6: 1). Pozornosť nevzbudzuje čepeľ s mierne prežliabnutým koncovým úsekom chrbta. Podľa rozmerov patrí

Obr. 9. Nitra-Dolné Krškany. Rozmiestnenie hrobov s predmetmi dennej potreby. Legenda: a – nôž (typ 15); b – úštep (typ 18); c – ocieľka (typ 17); d – šidlo (typ 19); e – praslen (typ 21); f – ihelník, ihla.

táto časť k nožom zo strednej veľkostnej kategórie. Výnimočný je svojimi rozmermi pásikový trň široký 13 mm a dlhý 117 mm. Jeho obe strany pokrývajú platničky vyrobené z parohoviny. Ich oblúkovito vyklenutý dôkladne vyhladený povrch zdobí šesť dvojíc sústredných kružníc.

Podľa predĺženej rukoväte mohol byť opísaný nôž vhodný aj na bojové účely. Vyššia estetická hodnota zdobenej rukoväte zhotovená náročnejšími remeselnými postupmi poskytuje príležitosť k označeniu noža za atribút vyššieho sociálneho statusu tohto muža. S takýmto poslaním môže súvi-

sieť umiestnenie noža do neprehliadnuteľnej pozície zo strednej časti hrudníka, mimo obvyklých polôh každodenne využívaných nožov. Okrem vedra presvedčajú o vyššom sociálnom statuse jedinca takisto nadpriemerné metrické údaje hrovej jamy (hlbka 200 cm, objem 3,5 m³).

Vzhľad drevených rukovätí nožov nepoznáme. Aj preto si našu pozornosť zasluhujú reprezentanti vyhotovení zo zvieracích kostí a parohoviny. K sporadickým prípadom tejto kategórie, so signalizovanými prejavmi prestížnejšieho postavenia jedincov v komunite, patrí nôž z hrobu 4/65 z Tvrdošoviec-Kökép, z hrobu 36 z Úľan nad Žitavou a z hrobu 78 z Veľkého Grobu (*Hanuliak 2004b*, tab. XCVI: 10; XCVIII: 3; C: 10). Obloženie rukoväte noža z Michala nad Žitavou výnimočne nahradil ihelník zdobený rytým dekórom vysústružený z parohoviny (*Hanuliak 2004b*, tab. LII: 1).

Z analýzy príslušných zložiek pohrebného ritu vyplynie popri inom i priama väzba nožov k dospelým mužom kulminujúca pri hodnote 47,4 %. Napohľad znížený kontakt dospelých žien s každodenne využívanými nožmi by mala demonštrovať hodnota 26,3 %. Tento údaj nie je akiste rovnako reálny ako identická frekvencia zaznamenaná v detských hrobách. Najmä u jedincov z najmladšej a strednej vekovej skupiny sa vynárajú pochybnosti o obvyklom využívaní nožov.

U dospelých žien sa pochybnosti tohto druhu vytrácajú aj preto, lebo sa známi zástupcovia nachádzali v tradičných miestach. K nim patrí ľavá, výnimočne aj pravá časť panvy, vnútorná strana ľavého lakťa a predlaktia. U dospelých mužov nie je núdza aj o menej obvyklé miesta vrátane priečnej polohy cez ľavé predkolenie a stred hrudníka.

K dodatočne priloženým patria takisto nože nájdené s inými predmetmi dennej potreby v rámci zhľuku pri ľavom alebo pravom kolene dospelých mužov. V takýchto prípadoch sa pripúšťa existencia závesných vreciek. Ani uvedený moment však nepribližuje dôvod, pre ktorý vrecká neležali v širšom okolí panvy a stehenných kostí. Zohľadňovanie polôh nadobúda dôležitosť v prípade čepelí uložených do hrobov v podobe zlomkov. A to najmä preto, že ide o miesta signifikantné pre celé nože. Podľa tohto mohli byť fragmenty kladené do hrobu preto, aby nahrádzali rovnocenné kusy celých a reálne využiteľných predmetov.

Spracúvané predmety nie sú vo všeobecnosti vhodné k špecifikácii postavenia jedincov v danej komunite. V príslušných hrobách vystupujú ako osamotené exempláre alebo sprievodné doplnky iných príloh rozdielnej hodnoty. Z rovnakých príčin, ako aj pre ustálený tvar, nie sú sami o sebe vhodné k chronologickej špecifikácii príslušných hrobov. Zaujímavý poznatok vyplynul z priestoro-

vjej pozície hrobov s nožmi v pohrebiskovom areáli (obr. 9: a). Po zohľadnení celkového počtu hrobov možno v náznakoch postrehnúť pokles ukladania nožov do hrobov počas vývojovej línie pochovávania. Zatiaľ čo v západnej časti predstavuje ich podiel 43,8 %, vo východnej už iba 31,5 %.

V skupine hrobov s nožmi patrí zvýšená pozornosť dvojici nožov nájdených v ľavej časti panvy dospeléj ženy stredného veku z hrobu 14. Vďaka nim sa indikatívne dopĺňajú známe nálezové okolnosti zložené zo strieborných náušníc špecifického typu, vedra, mäsitej prílohy a z hrovej jamy s najväčšími metrickými údajmi na pohrebisku. Ich kombinácia je postačujúca k preukázaniu úrovne sociálnej pozície pochovanej. Na Slovensku sa identické prípady zaznamenali v deviatich hrobách. Na ilustráciu možno uviesť hrob 14 z Bíně-Hospodárskeho dvora fary (*Holčík 1991*, 97, obr. 6), hroby 163 a 226 z Čakajoviec (*Rejholcová 1995b*, 18, 25, tab. XXXIII: 8, 9; XLII: 5, 6), hrob 20 z Michala nad Žitavou (*Točík 1971*, 195, tab. LIII: 1, 32), hroby 2, 7, 22, 27, 46 a 77 z Nitry-Lupky (*Chropovský 1962*, 202, 203). K reprezentantom z územia Moravy (napr. *Hochmanová-Vávrová 1962*, 233; *Marešová 1983*, 81) sa dajú pripojiť štyri hroby z Lumbeho zahrady Pražského hradu (*Frolík 2014*, 65). V pertraktovaných prípadoch boli nože zasunuté pôvodne v drevených pošvách. Nachádzali sa v panve a v jej najbližšom okolí, medzi pochovanými sú v prevahe zastúpené dospelé ženy s bohatým pohrebným inventárom. V Nitre-Lupke ide, naopak, o dospelých mužov.

Typ 16 – Britvy (obr. 8: 16)

Toaletné predmety sú na nekropole zredukované na britvy uložené do dvoch hrobov (4 a 5; obr. 13: d; tab. II: 4: 5; 5: 4) umiestnených v II. a III. pohrebiskovej skupine. Údaj s hodnotou 3,7 % nevystihuje ich skutočný výskyt, pretože pochádzajú iba z hrobov dospelých mužov. Jedinci z tejto kategórie netvorí medzi pochovanými ani tretinový diel.

Základné časti železných britiev, zložených z noža a ochranného puzdra, lemujú subtlé línie. Väčšinu z nich, vrátane otočného čapu a ostria, znehodnotili účinky korózie. Na nájdených exemplároch sa zachovala jeho zhrubnutá línia smerujúca k hrotu zo spodnej strany. Na britve z hrobu 4 (tab. II: 4: 5) vysúvanie noža z puzdra ťažkovala trojuholníkovito rozšírená línia chrbtu. U zástupcu z hrobu 5 (tab. II: 5: 4) túto úlohu prevzal hrotitý výčnelok z koncovej strany noža.

Pri hodnotení týchto toaletných predmetov sa pozornosť zvyčajne venuje kvalitnejšie zachovaným puzdrám zhotoveným z prehnutého železného plechu. Podľa nich patria nálezy z Dolných Krškán

k najčastejším zástupcom s lichobežníkovitým tvarom postranníc strednej veľkostnej kategórie dlhých 92 mm a 94 mm. Šírkové parametre zachytáva rozmedzie 15–18 x 22–25 mm (Dostál 1966, 87; Měřinský 1985, 48; Szőke 1992, 106).

V súlade s väčšinovým štandardom sa britvy vyskytli pri dospelých mužoch strednej vekovej kategórie (Hanuliak 2004b, 134, obr. 145). Na rozdiel od nožov vystihuje primerane nadsadenú hodnotu britiev takisto ich trvalejšie nosenie v závesných vreckách z organických materiálov. Tie boli na lokalite s ďalšími drobnými predmetmi umiestnené k ľavému kolenu alebo konča chodidiel. Tieto miesta patria k spodným úsekom dolných končatín, v ktorých prenosné mobiliáre nemohli byť trvalejšie nosené.

Okrem nadpriemerných hĺbkových a objemových mier preukazuje vyšší sociálny status pochovaného z hrobu 4 aj kopija s doskovou podložkou umiestnenou pod telom. Podľa nich sa tento zomrelý pripája k najvýznamnejším príslušníkom miestnej komunity. Súčasne sa tým podporuje starší názor o úzkom prepojení popredných členov veľkomoravskej society s upraveným zovňajškom a oholenou tvárou (Kouřil 2014, 70; Marešová 1983, 82; Szőke 1992, 108). Do tejto skupiny patrila podľa identických sprievodných zložiek napríklad aj jediniec z hrobu 36a/89 v Mužle-Čenkove-Orechovom sade, hrobu 587 z Čakajoviec, hrobu 2/60 z Ladíc (Hanuliak/Kuzma 2015, 277, 278, tab. XC; XCI; Rejholcová 1995b, 64, 65, tab. XCVI; Vendtová 1962, 398, obr. 138: 5–15).

Pre chýbajúcu zbraň a úpravu hrobovej jamy drevom nie je pozícia dospelého muža z hrobu 5 v Nitre-Dolných Krškanoch v sledovanom vzťahu natoľko presvedčivá. Metrické údaje hrobovej jamy si napriek tomu udržali nadpriemerné parametre. Kombinácia nálezov i ostatných sprievodných ukazovateľov spájajú hrob 4 so starším horizontom. Takáto špecifikácia nie je natoľko presvedčivá pri hrobe 5, čo však nevylučuje identické chronologické zaradenie.

Typ 17 – Ociel'ky

(obr. 8: 17)

Železné predmety slúžiace na zakladanie ohňa pochádzajú z dvoch hrobov (7 a 49; obr. 9: c; tab. IV: 7: 1/1, 1/2; XIX: 49: 2) vyhlbených v II. a V. pohrebiskovej skupine. Patria k najčastejšie zhotovovaným oválnym formám s trojuholníkovitým lalokom na vnútornom obvode a koncami zvinutými do očiek. Ich dĺžky neprevyšujú 85 mm. Platí to nielen pre exemplár z hrobu 49 zachovaný v celosti, ale aj pre dvoch zlomkovitých zástupcov rôznej veľkosti z hrobu 7.

Koróziou poškodené exempláre bývajú v hroboch pomerne časté. Za nezvyčajné však treba

označiť uloženie dvoch znefunkčnených častí do jediného hrobu. Podnet stojaci za výsledným aktom zostáva neznámy. S veľkou pravdepodobnosťou sa v danom prípade pozostali rozhodli plnohodnotnú, v pozemskom svete využiteľnú ocieľku, nahradiť dvomi vyradenými zlomkami. Plnohodnotné poslanie ocieľok z evidovaných hrobov napohľad zreálňujú priložené úštepy. Tieto kamienky boli uložené do ľavej časti hrudníka a k vnútornej strane pravého kolena dospelých mužov stredného veku.

Typ 18 – Úštepy

(obr. 8: 18)

Nálezy tejto kategórie, predurčené na vykresávanie iskier, sa našli v štyroch hroboch (4, 5, 7 a 49; obr. 9: b; tab. II: 6/1, 6/2; 5: 3/1, 3/2; IV: 7: 2; XX: 49: 3) z I.–III. a V. skupiny. Iba v hrobe 7 a 49 ich sprevádzali ocieľky. V hroboch 4 a 5 sa úštepy vyskytli, no ocieľky chýbajú. Podľa V. Budinského-Kričku (1959, 25), V. Hrubého (1955, 117) a B. M. Szőkeho (1992b, 104) mohli ocieľky rovnako úspešne nahrádzať iné železné predmety zastúpené napríklad zlomkom noža, britvou alebo šidlom. Takáto možnosť však musela byť zrealizovaná zvýšeným obsah uhlíka v exponovaných častiach predmetov, aby sa zabezpečila dostatočne zvýšená energia vykresaných iskier (Pleiner 1962, 163).

Odborné analýzy M. Chebena z Archeologického ústavu SAV, zamerané na sledovanie pracovných stôp, nepotvrdili očakávané využitie predmetných úštepov. Podľa nich nájdené exempláre pozdĺžneho i trojuholníkovitého tvaru z rádiolaritu, limnokvarcitu a silicitu s obmedzenými rozmermi na 11–30 x 10–15 mm predstavovali symbolickú náhradu skutočných kresacích kamienkov uložených na nekropole k dospelým mužom strednej vekovej skupiny. Okrem zomrelého z hrobu 45, azda z hrobu 5, s významnejším postavením v komunite, sa jedíncom z hrobov 7 a 49 dá pripísať nanajvýš priemerná spoločenská pozícia.

Niekdajšie praktické využitie artefaktov zjavne spochybňuje ich obmedzená veľkosť. Reálnejšie preto vyznieva ich spojenie s pravekými lokalitami, z ktorých boli takéto exempláre zámerne získavané, pretože im mohli byť pripisované magické schopnosti s ochrannými účinkami (Přichystalová 2014, 251).

Typ 19 – Šidlá

(obr. 8: 19)

K dvom predchádzajúcim typom drobných predmetov každodenného využitia treba pripojiť šidlá s dĺžkou 55–91 mm. Vyhotovené sú zo železnej tyčinky štvorhranného prierezu s priemerom 2,5–3 x 2,5–3 mm. Táto časť bola vsadená do dre-

venej rukoväte. Zahrotená pracovná časť má zasa kruhový prierez s priemerom 2–5 mm.

Opísané nástroje pochádzajú z troch hrobov (4, 5 a 50; obr. 9: d; tab. I: 4: 4; II: 5: 2; XXI: 50: 3) vyhlbených v I., III. a V. pohrebiskovej skupine. V týchto prípadoch sprevádzajú predmetné šidlá úštepky, nože a britvy, výnimočne aj ihla s ihelníkom a kruhová spona. V iných zostavách sa k nim pripájajú ocielky. Zhluková poloha prezrádza, že kolekcie tohto zloženia mohli byť trvalejšie nosené v závesných vreckách z textilných materiálov alebo kože. Ide v podstate o mobilnú zostavu dôležitých všestranne využiteľných predmetov dennej potreby, rôznych cenností a amuletov príznačnú vo veľkomoravskom období pre dospelých mužov s vyššou spoločenskou pozíciou (Kraskovská/Paulík 1978, 109; Hochmanová-Vávrová 1962, 234; Profantová 2015, 76). V súlade s vtedajšími zásadami boli pertraktované vrecká so šidlami priložené pozostalými členmi rodinného zväzku k ľavému kolenu, k pravému chodidlu, alebo konča chodidiel. V hrobe 7 a 49 túto škálu dopĺňa poloha zo strednej časti hrudníka a vnútornej strany pravého kolena. V sumáre ide o miesta, v ktorých sa predmetné mobiliäre nemohli v každodennom živote trvalejšie nosiť.

V prípade hrobov 4 a 5 zostáva naďalej v platnosti vyššie preukázaná väzba drobných predmetov so spoločenskou pozíciou dospelých mužov. Sprievodným ukazovateľom z hrobu 50 chýba patričná presvedčivosť.

Typ 20 – Ihla a ihelník (obr. 8: 20/1, 20/2)

V nasledujúcej časti zhodnocované dva napohľad rozdielne typy predmetov spája nielen ich ojedinelý výskyt na nekropole, ale aj bezprostredná funkčná väzba. Ihelník zhotovený z dutej kosti chránil pred stratou a poškodením vzácnu ihlu, ktorá bola v takomto prenosnom puzdre uschovaná a pri pohrebe uložená do hrobu 50 (obr. 9: f; tab. XXI: 50: 2/1, 2/2) umiestneného v V. pohrebiskovej skupine.

Podľa posudku C. Ambrosa z Archeologického ústavu SAV zhotovili ihelník z kosti husi domácej (*Anser anser dom.*). Ako väčšina známych výrobkov danej proveniencie má aj tento predmet nezdobený povrch. Oválny prierez s priemerom 12 × 8 mm dopĺňa dĺžka 87 mm. Ihla je zasa zhotovená zo železnej tyčinky s kruhovým prierezom. Jej 55 mm dlhé telo sa od zhrubnutej časti s prerazeným otvorom postupne zužuje.

Menej obvyklý je, naopak, výskyt ihly, slúžiacej na zošívanie textilných materiálov, v hrobe dospelého muža stareckého veku. Takmer absolútna prevaha ihiel z územia Slovenska sa totiž spája s hrobmi dospelých žien (Hanuliak 2004b, 132). K výnimočným prípadom uloženej ihly alebo ihelníka

k dospelému mužovi patrí hrob 52 z Pobodima-Nalaze (Vendtová 1969, 185), hrob 7 z Bajča-Medzi kanálmi (Ruttkay, M. 2002, 291, obr. 42; 43: 19) a hrob 573 z Čakajoviec (Rejholcová 1995b, 62, tab. LXXXIX: 14). K. Marešová (1983, 86) uvádza tri podobné prípady dospelých mužov z Uherského Hradišťa-Horných Kotvic pochovaných s ihlami v ihelníkoch i samostatnými ihlami.

Pochybnosti o plnohodnotnom využívaní ihly mužským jedincom z dolnokrškanského hrobu sčasti oslabuje jej spoločný výskyt s ďalšími predmetmi dennej potreby uloženými pri pravom chodidle pochovaného. V hrobách dospelých žien tejto komunity sa zhluková pozícia predmetov z tejto skupiny nevyskytla. K spresneniu spoločenskej pozície dotyčného muža chýbajú adekvátne opory.

Typ 21 – Prasleny (obr. 8: 21)

Medzi predmetmi dennej potreby predstavujú keramické prasleny jediných zástupcov doložených výlučne v hrobách dospelých žien. V sumáre ide o dva hroby (27 a 33; obr. 9: e; tab. XIII: 27: 4; XV: 33: 4) vyhlbené v V. a VI. pohrebiskovej skupine.

Získané exempláre sú zhotovené z jemnej hliny, s povrchom vypáleným do svetlohnedej a hnedej farby. Prvý z nich má asymetrický dvojkonický tvar s preliačenou hornou plochou, druhý má pravidelnú dvojkonickú formu. Podľa priemeru 20–24 mm a výšky 21 mm, resp. priemeru 25–34 mm a výšky 16 mm patria títo zástupcovia k najčastejšie nachádzaným reprezentantom strednej kategórie (Hanuliak 2004b, 136; Marek/Kostelníková 1998, 194, 195, obr. 10; 11).

Počas zvažovania okolností ich umiestňovania do hrobov sa sporné momenty nevyskytli, hoci nejde o solitérne kusy, ale o zotrvačnickové časti vretien slúžiacich k navíjaniu súkaných nití (Vignatiová 1992, 57). Podľa tohto prasleny súvisia so sezónne vykonávanými aktivitami, nie s každodennými podomáckymi prácami. Akiste aj preto sa s nimi nestretávame na každom pohrebisku. Aj počet evidovaných hrobov s takouto prílohou nebýva vysoký. Ani ich poloha v hrobovej jame nie je ustálená pre mnohorakosť známych variantov. Potvrdzujú to aj dva prípady z dolnokrškanských hrobov zastúpené polohou pri pravom kolene a v pravej časti panvy.

Podľa predchádzajúcich okolností sa nepripúšťa trvalejšie nosenie vretien s praslenmi počas iných každodenných aktivít. Preukazovanie ich vzťahu k zomrelým zostalo v kompetencii pozostalých, ktorí sa riadili bližšie neznámymi okolnosťami. Zrejme aj preto takéto predmety nachádzame pri zomrelých s rozdielnym sociálnym statusom bez náznakovej väzby k istému chronologickému obdobiu.

Zbrane

Dvaja zástupcovia tejto kategórie pochádzajú z dvoch hrobov (4, 8; obr. 13: e). Podľa toho tvorí táto skupina medzi hrobmi s pohrebným inventárom diel s hodnotou 5,3 %. Zbrane tvoria 2 % nálezov z pohrebiska (obr. 5). Z evidovanej skladby vyplynie, že ide o dvoch tradičných zástupcov zbraní. Z neznámych príčin chýba v zostave pestrejšia skladba príslušných druhov z oboch kategórií. Okrem sečných zbraní zjavne absentujú hroty šípov a súčasti bojovníckeho výstroja zastúpeného vo zvýšenej miere ostrohami.

Typ 22 – Kopija
(obr. 8: 22)

Jediný exemplár patriaci k žrdovo-bodným zbraňam sa spája s dospelým mužom z hrobu 4 (tab. II: 4: 1) vyhlbenom v I. pohrebiskovej skupine.

Hrot s celkovou dĺžkou 347 mm pozostáva z pravidelne vyklenutého listu (dĺ. 233, š. 35 mm) napojeného na stredne dlhú kužeľovitú tuľajku (dĺ. 114 mm, pr. 16–30 mm) s dierkou pre upevňovací klinec drevenej násady. Uvedené znaky sa stotožňujú s parametrami, ktoré A. Ruttkay (1976, 300) označil za určujúce pre reprezentantov druhého variantu II. skupiny kopijí (Ruttkay, A. 2002, obr. 4). Frekvencia výskytu danej formy v pracovnom súbore prevyšuje početnosť prvého variantu so širším listom o 22 %.

Kosoštvorcový prierez listu s mierne zvýrazneným stredovým rebrom patrí k menej obvyklým detailom. Z analýzy 11 hrotov kopijí z 10 lokalít vyplynula okrem iného i rozdielnosť v dĺžkach listov voči tuľajkám. Príkladom je list z hrobu 6 v Lužiankach (Rajnič 1941) a z hrobu 58/61 v Kopčanoch-Hrúdoch I (Kraskovská 1965, 33, obr. 12: 7), ktoré zaberajú z celkovej dĺžky hrotu zhruba 64 %. V prípade zberového nálezu z Bojničiek (Bialeková 1993, 241, obr. 14) ide o 71 %.

Exemplár z Dolných Krškán sa hodnotou 66 % iba nevelmi líši od údajov vyčíslených u zástupcu z hrobu 1/49 zo Stupavy-Mástu (Kraskovská 1954, 146, 147, tab. II: 5), hrobu 587 z Čakajoviec (Rejholcová 1995b, 64, tab. XCIV: 2), exemplára z hrobu 43 zo Svätého Petra (Béres 1995, 119, obr. 23: 9) a hrobov 37 a 86 z Veľkého Grobu (Chropovský 1957, 178, 183, tab. VI: 18; XI: 1).

Naopak, z kolekcie sa vymyká hrot kopije z hrobu 39 z Michala nad Žitavou (Točík 1971, 197, 198, tab. LIV: 11). Jeho list zaberá z celkovej dĺžky iba 51 % i preto pri zbežnom pohľade dominuje u kopije predĺžená tuľajka so zväčšeným priemerom. Takýto tvar býva hojnejší na pohrebiskách z avarskeho kaganátu, ku ktorým patria takisto Košice-Šebastovce (Budinský-Krička/Točík 1991, tab. VI: 67: 21; XI: 86: 48; XVIII: 131: 28).

K precíznejšiemu typologickému triedeniu pertraktovanej kolekcie hrotov sa dopracoval M. Husár. Podľa jeho kritérií patria evidovaní zástupcovia k variantu BCa i BDa. V prvom prípade je tangovaný tvar bližší k vrbovému, v druhom prípade k topoľovému listu (Husár 2014, 40, 52, 53).

K významnejším poznatkom patrí preukázanie výskytu analyzovaného typu kopijí v európskom prostredí už pred vznikom avarskeho kaganátu, postupného úbytku predmetných zástupcov počas 7.–8. stor., vrcholiaceho na prelome 8. a 9. stor. Z nášho pohľadu je významnejšie kontinuálne prepojenie výskytu s následnou etapou od 9. stor., počas ktorej dochádza k narastaniu ich obľuby (Husár 2014, 45, 90; Kovács 1982, 255, Ruttkay, A. 1976, 300). Aj vďaka tomu sa potvrdzuje predpoklad o dlhodobom autochtónnom vývoji danej formy (Tomka 2000, 194–196).

Menej čitateľné výsledky poskytuje zhodnocovanie východiskových zložiek využívaných tradične k špecifikácii sociálnej pozície pochovaných (Kouřil 2005a, 86–90). Ich úzky vzťah ku kopijám je zrejmý, keďže sa hroty ocitajú vo výraznej prevahe na pravej strane od pravého pleca po hlavu. Nesporný je takisto reálny i symbolizujúci význam kopijí v hroboch, ktoré po dvojostrých mečoch predstavujú druhú najúčinnejšiu zbraň (Měřínský 1985, 63).

Napriek tomu s výnimkou hrobu 85 z Cífera-Pácu (Fusek 2006, 32, obr. 8, tab. III) a hrobu 587 z Čakajoviec (Rejholcová 1995b, 64) nenapĺňajú ostatné predmety pohrebného inventára očakávanú nadpriemernosť pripisovanú peším bojovníkom (Csiky 2011–2012, 91).

Táto skutočnosť sa prejavuje v absencii iných druhov militárií. Britvy a vedierka sú doložené iba v dvoch hroboch, prílohy mäsitej potravy v iných dvoch hroboch. Naproti tomu keramické nádoby a nože poznáme zo šiestich hrobov. K takejto skupine sa pripája aj hrob 4 z Dolných Krškán s priloženým celým nožom a iným zlomkom, šidlom a britvou. Chýbajúci nadpriemerný objem hrovej jamy symbolicky zrejme nahrádza dosková podložka, na ktorú bol jedinec uložený. Úpravy hrovej jamy drevenou konštrukciou rôzneho typu sa zistili ešte v hrobe 39 z Michala nad Žitavou, v hroboch 37 a 86 z Veľkého Grobu, ktorých jamy nadobudli nadpriemerný objem v rozsahu od 3,6 m³ po 10 m³. Na základe zistených skutočností patria tieto hroby, ako aj dolnokrškanský hrob 4 a azda aj hrob 58/61 z Kopčan-Hrúdoch I, hrob 39 z Michala nad Žitavou so spomenutými reprezentantmi z Cífera-Pácu a Čakajoviec, do staršieho veľkomoravského horizontu. S mladším horizontom sa zrejme spája hrob 6 z Lužianok a hrob 1/49 zo Stupavy-Mástu. Z nedostatku potrebných opôr sa zvyšné prípady, vrátane hrobu 43 zo Svätého Petra nedajú výstižnejšie chronologicky špecifikovať.

Typ 23 – Sekera
(obr. 8: 23)

Odlišným typom zbrane je sekera v hrobe 8 (tab. IV: 8: 1) vyhlbenom v IV. pohrebiskovej skupine. Tento zástupca úderových militárií ležal na mieste, ktoré pôvodne priliehало k pravému chodidlu detského jedinca stredného veku.

Z typologického hľadiska sa exemplár svojimi znakmi blíži k parametrom vyčlenených *A. Ruttkayom* (1976, 306) pre tzv. úzke sekery typu II Aa. Z nich treba uviesť mierne vejárovite rozšírené telo, sčasti nadol vzad sklonené ostrie, zvislo nasadený otvor pre porisko s nízkymi postrannými lalokmi a krátkym tylom kvadratického prierezu. Z rozmerov možno zasa vybrať celkovú dĺžku 138 mm, ktorá sa ideálne začleňuje medzi dva okrajové údaje s hodnotou 117 mm a 186 mm.

Z porovnávania ďalších údajov sekery so štandardnými charakteristikami sa postupne dotvorí presvedčenie o subtilnosti predmetnej formy. Pod uvádzaným limitom sa napríklad ocitá dĺžka ostria (30 mm), obojstranná výška trojuholníkovitých lalokov (20 mm), kvadratický prierez obucha (8 x 9 mm) i priemer oválneho poriskového otvoru (19 x 16 mm).

Podľa *A. Bartoškovej* (1986, 79, 80, 111), odvolávajúcej sa na *M. Ch. Aleškovského* (1960, 71–75) sa naposledy uvedenou hodnotou skôr spochybňuje zhotovenie sekery na pracovné účely. Zvyšujú sa, naopak, dôvody k jej zaradeniu medzi úderové zbrane. Využitie sekery v reálnom boji napriek tomu oslabuje údaj s veľkosťou poriskového otvoru, so zmenšenou hrúbkou exponovanej časti tela i s celkovou hmotnosťou obmedzenou na 198 gramov.

K reálnejšiemu vystihnútiu predmetných parametrov možno pre porovnanie uviesť ilustračné príklady sekier identického typu z hrobu 103 A v Bratislave-Devíne-Za kostolom, hrobu 151 v Čakajovciach, hrobu 12 v Kopčanoch-Hrúdoch I, hrobu 1/46 v Leviciach, hrobov 4 a 11 v Trenčíne-Biskupiciach a hrobu 9 v Žabokrekochoch (*Hanuliak 2004b*, tab. XIV: 1; XIX: 13; XLVIII: 7; LXXXVI: 10, 11; CVIII: 10). Zo sekier tohto typu získaných v Uherskom Hradišti-Horných Kotviciach je dolnokrščanskej sekere najviac blízky exemplár z hrobu 73 s nadpriemerým objemom priložený k „chlapcovi“ (*Marešová 1983*, 35, tab. 13: 1).

Je vcelku pravdepodobné, že zhodnocovaná sekera nebola zhotovená k bojovému účelu, ale k symbolickej demonštrácii mocenského aspektu premietnutom do popredného postavenia jedinca, resp. jeho rodinného zväzku v danej komunite. Isté je, že vzhľadom na vek dieťa, určený na 3–4 roky, bola sekera k nemu iba dodatočne priložená. Tento moment sa dá vyčítať aj z polohy nezachovanej, no hypoteticky predpokladanej násady. Z umiestnenia sekery totiž vyplynulo, že drevené porisko smerova-

valo ku krátkej koncovej stene hrovej jamy, nie k pravej dlani pochovaného. A navyše, vzhľadom na vek nemohlo dieťa sekeru plnohodnotnejšie využívať akýmkoľvek prípustným spôsobom.

K chronologickej špecifikácii hrobu 8 je smerodajný genetický vzťah úzkych sekier typu II Aa k obdobiu avarského kaganátu potvrdený v štúdiu *F. Szűcsiho* (2013, 121–123). Nemenej dôležitý je takisto ich výskyt od prelomu 8. a 9. stor. v depotoch, v sídliskovom a pohrebiskovom prostredí (*Bartošková 1986*, 98–100; *Ruttkay*, A. 1976, 308). S výnimkou sekery z hrobu 58 v Trnenci nad Váhom-Hornom Jatove (*Točík 1971*, 142, tab. XXIII: 2) sa zvyšné hrobové nálezy spájajú so starším veľkomoravským horizontom (*Hanuliak 2004b*, 147). Do tohto časového rámca zrejme patrí aj hrob 8 z Nitry-Dolných Krškán. Hojnejšie ukladanie úzkych sekier do hrobov v mladšom období je menej pravdepodobné (porovnaj *Ruttkay*, A. 2002, obr. 4) aj pre ukončenie ich výroby a nastúpené zmeny vo vystrojovaní hrobov (*Bartošková 1986*, 76; *Galuška 2006*, 26).

Predmety kultového charakteru

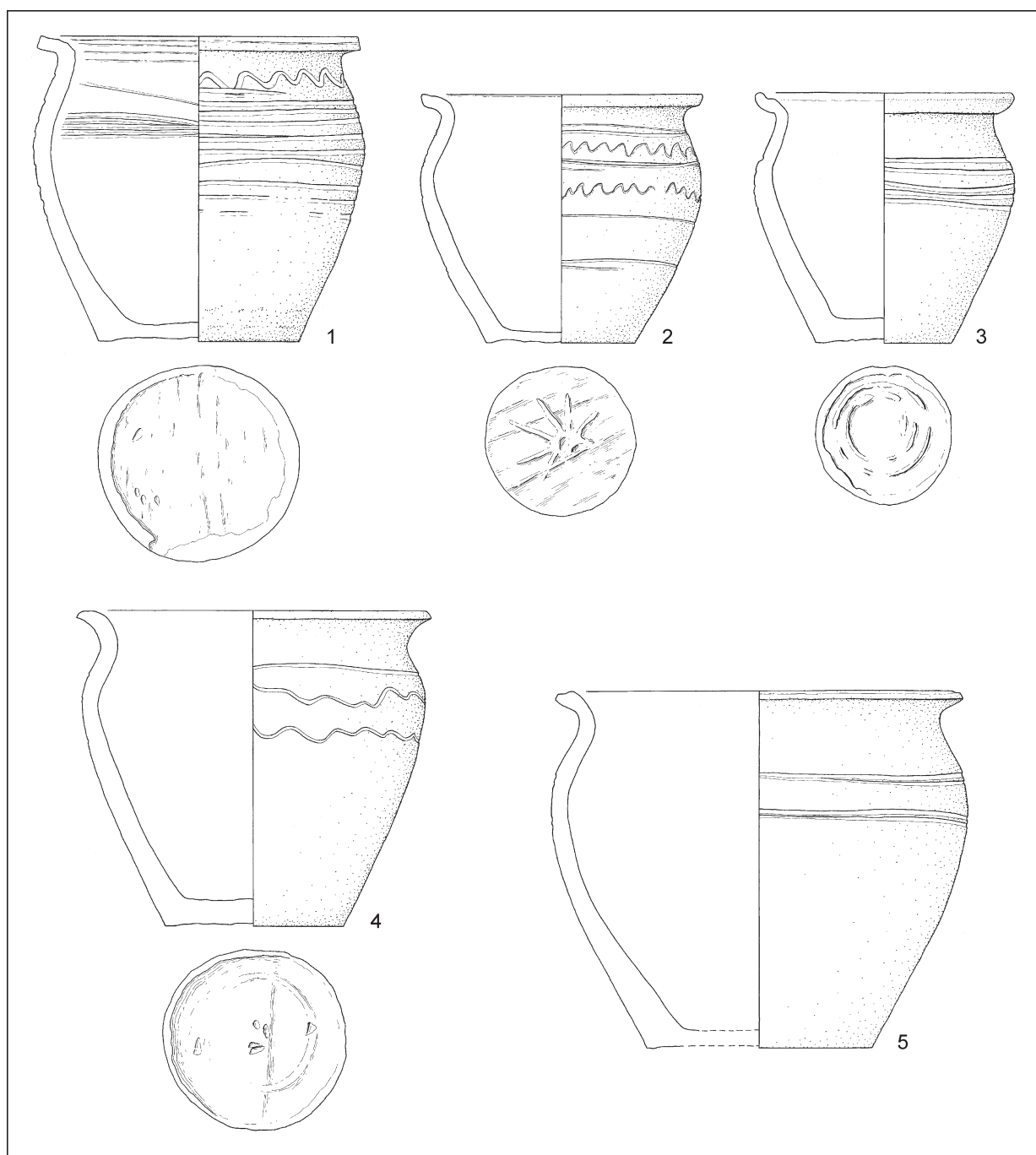
Zástupcovia tejto kategórie v počte 30 kusov pochádzajú z 20 hrobov (obr. 12: a–g). Podľa toho tvorí táto skupina medzi hrobmi s pohrebným inventárom diel s hodnotou 52,6 %. Predmety kultového charakteru predstavujú 33,3 % nálezov z pohrebiska (obr. 5).

V rámci danej kolekcie figurujú celé kusy a ich zlomky s rôznorodým vzťahom k posmrtnej potrave a nápojom (keramická nádoba, vedro, mäsitá príloha, vajce) a k amuletom (spona, hrkálka, sekerovitá hrivna). Z predmetnej skladby vyplynie, že ide iba o sedem najčastejšie nachádzaných reprezentantov, zastúpených v obmedzenom počte, pričom začlenenie do príslušných kategórií nie je bezproblémové.

Typ 24 – Keramické nádoby
(obr. 8: 24)

Vo fragmentoch i v celosti zachované nádoby boli pôvodne uložené v 15 hroboch (1, 3, 8, 10, 11, 13, 23, 27, 30, 32, 33, 37, 43, 44 a 46; obr. 12: a–c; tab. I: 1: 1; 3: 1; V: 8: 4; 10: 2; VI: 11: 2; VII: 13: 3; IX: 15: 1; X: 18: 4; XII: 23: 2; XIII: 27: 5; XIV: 30: 1; XV: 32: 1; 33: 5; XVI: 37: 2; XVIII: 43: 2, 3; XIX: 44: 2; 46: 1). Znamená to, že ich zástupcom patrí v danej materiállovej skupine diel s hodnotou 75 %. Z hrobu 43 pochádzajú výnimočne dva exempláre, z ostatných jediný kus.

Z ďalšieho hodnotenia vyplynie nerovnomerný výskyt hrobov s označenou prílohou v pohrebiskovom areáli. Ich zástupcovia sa totiž v maximálnej miere zhľukujú v VI. pohrebiskovej skupine, v ktorej nadobudol ich výskyt podiel 58,3 %. Z tohto mikro-

Obr. 10. Nitra-Dolné Krškany. Zástupcovia keramických nádob zo skupiny C.

priestoru s výmerou 89 m² pochádzajú nádoby zo siedmich z celkove 12 vyhlbených hrobov. V susediacej V. a VII. skupine už išlo iba o dva hroby s podielovou účasťou 16,6 % a 22,2 %. Po jednom hrobe evidujeme ešte v I., III., IV. a VIII. pohrebiskovej skupine. Avšak z II. skupiny nie je známy ani jediný zástupca (obr. 12: a–c).

Medzi nádobami figurujú iba hrncovité tvary zastúpené v troch najčastejších formách. Vajcovité varianty s vydutinou v hornej tretine výšky sú v ko-

lekcii netradične zriedkavé (hroby 3, 13 a 27; 18,7 % prípadov). Dominujú, naopak, misovité formy, u ktorých priemer ústia prevyšuje ich výšku (hroby 1, 10, 11, 30, 32, 37, 43, 44 a 46; 56,3 % prípadov). Zvyšok patrí súdkovitým variantom s vydutinou posunutou do stredného úseku nádob (hroby 23, 33 a 43; 25 % prípadov).

Vyhodnocované exempláre sú vymodelované v ruke z plavenej hliny obohatenej rozdielnym podielom prísad. Na kruhu bývajú dodatočne

obtočené rôzne veľké úseky z horných častí tiel. Na takto upravených plochách býva najčastejšie nanesená rytá výzdoba zložená z pásov vyhotovených hrebeňom s rôznym počtom zubov (37,5 % prípadov) alebo jednoduchých línií vytvorených jednohrotým rydlom.

Prvotnú predstavu o pohrebných zvykoch približuje vzťah keramických nádob k zomrelým rôzneho pohlavia a veku. Z analýz plynúca vyššia početnosť detských jedincov s priloženou nádobou (46,6 % prípadov) voči dospelým mužom (20 % prípadov) a ženám (33,3 % prípadov) nevybočuje zo známeho štandardu (*Hanuliak/Rejholcová* 1999, 82). Akceptovateľný je takisto rozhodujúci podiel najvšestrannejšie využiteľných nízkych nádob dominujúcich nad obmedzeným počtom stredne vysokých zástupcov prevyšujúcich 151 mm. Výsledky ďalších analýz napriek tomu ukázali, že u detských jedincov nadohudli spriemerované miery hodnotu 126 mm, u dospelých žien 138 mm, u mužov 143 mm. K nim patria takisto nádoby z hrobov 8, 43 a 44 vysoké 155–165 cm (tab. XVIII: 43: 3; XIX: 44: 2).

Podľa týchto hodnôt sa medzi nádobami z rovnakej veľkostnej skupiny vyskytovali väčšie i menšie tvary. Ich objem sa mal podľa teoretického odhadu blížiť k množstvu jednorazovej dávky potravy konzumovanej príslušnými jedincami. Aj z tohto dôvodu sa nepreukázal v globále zaznamenávaný prejav častejšieho prikladania vyšších nádob s väčším objemom do hrobov dospelých žien. Tie zvyčajne patrili k precíznejšie vyrobeným exemplárom kuchynskej keramiky využívaným k príprave varených jedál pre príslušníkov rodinného zväzku (*Hrubý* 1965, 265; *Pavlu* 1971, 85). Na dolnokrškanskom pohrebisku sa tri najvyššie nádoby ocitli pri dvoch dospelých mužoch a detskom jedincovi staršieho veku mužského pohlavia.

Väčšiu mieru pragmatického prístupu v uplatňovaných výberových kritériách možno potvrdiť v prípade už opísaných variantov hrncovitých tvarov. Aj preto je vcelku pochopiteľný výrazný podiel nižších misovitých nádob (83,3 % prípadov), vhodnejších na konzumáciu kašovitých jedál, doložený v hroboch detí. U dospelých mužov a žien sú zasa vo vyrovnanom pomere zastúpené hrncovité nádoby vajcovitej, súdkovitej i misovitej formy. Môže to byť aj preto, lebo skladba tvarov poskytovala možnosť priložiť k zomrelým širšiu škálu jedál (*Budinský-Krička* 1959, 19; *Frolíková-Kaliszová* 2009, 95, 97; *Justová* 1990, 63; *Marešová* 1983, 43, 44; *Profantová* 2015, 27).

K ozrejmeniu predpokladaného významu môže prispieť objem nádob spresnený pomocou piesku plneného po líniu s maximálne zúženým hrdlom. Vyčíslené údaje s prekvapivo obmedzeným rozptylom členia nádoby do troch skupín. Najpočetnejší sú reprezentanti s nízkym objemom

(0,4–0,52 l) pochádzajúci z hrobov 3, 10, 11, 13, 30, 33, 43 a 46 so štyrmi deťmi a dvomi dospelými mužmi i ženami.

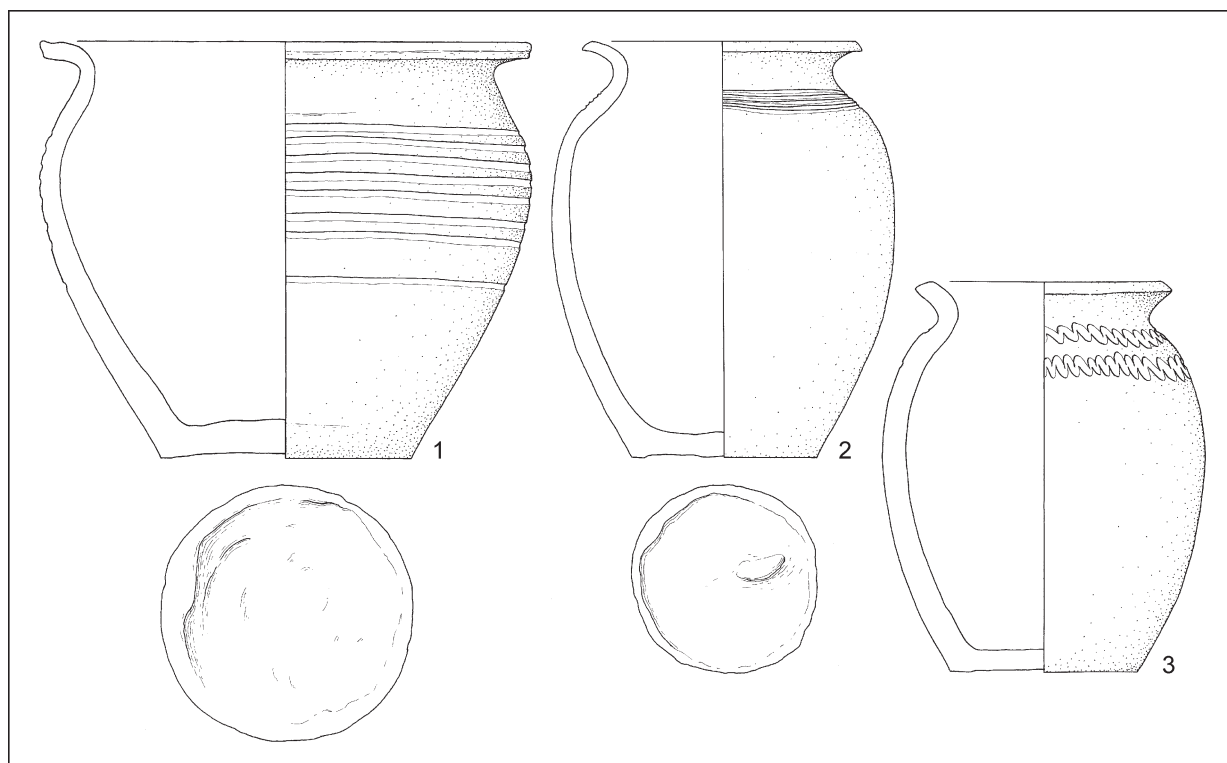
Do zriedkavejšie zastúpenej druhej skupiny patria nádoby s priemerným objemom (0,9–1,06 l) uložené v hroboch 1, 8, 23, 27, 30 a 37 k dvom deťom a trom dospelým ženám. Nádoby s najväčším objemom (1,82–1,85 l) sa vyskytli iba u dospelých mužov z hrobu 43 a 44 vyhlbených v tesnom susedstve v okrajovej časti VI. pohrebiskovej skupiny. K objasneniu tohto zistenia je potrebné uviesť, že tieto nádoby zrejme neboli využité ako pevný obal pre posmrtnú potravu. Poslúžili pri obradnom umývaní pochovaných, a preto museli byť zámerne rozbité (*Bednárik* 1939, 61; *Jágerová* 2001, 16; *Krumphanzlová* 1972, 200). V hrobe 43 bola na posmrtnú prílohu predurčená súdkovitá nádoba s objemom 0,44 l.

Z predchádzajúcich poznatkov vyplynuli pochybnosti o tom, že by sa veľkosť keramických nádob dôslednejšie prelínala s pohlavím a vekom zomrelých. Pozoruhodnejší je štandardizovaný objem dosiahnutý aj na nádobách s rozdielnymi výškovými parametrami. Znamená to, že zhotoviteľia nádob mali dostatočné skúsenosti, aby vedeli vyrobiť exempláre s požadovaným objemom, hoci sa porovnávaní reprezentanti líšia od seba vo viacerých zložkách.

Podľa ďalšieho zistenia neboli keramické nádoby nachádzané v jednotnej polohe pri pochovanom, ale v takmer vyrovnanom pomere v troch tradičných sektoroch. K nim patrí širšia oblasť pravého (tab. XIII: 27; XIV: 30; XVIII: 43) či ľavého chodidla (tab. V: 10; VI: 11; XV: 35; XVI: 37) a pozícia konča nich (hrob 1, 3). Žiadna z nich nebola uprednostnená v prípade istého pohlavia a vekovej skupiny, ani pri umiestňovaní rozdielných keramických tvarov odlišnej veľkosti. K predchádzajúcim prípadom nebola pripojená nádoba stojaca výnimočne pri pleci dospelej ženy v hrobe 23, ani v hrobe 13 druhotne presunutý exemplár pri telesných zvyškoch detského jedinca.

Vo väčšinových prípadoch ide o tri štandardné sektory, ktoré sa vylučujú s priestormi s najčastejším umiestňovaním predmetov dennej potreby a nástrojov. Aj kvôli tejto okolnosti neboli každodenne využívané keramické nádoby začlenené do označenej skupiny. Navyše, ich prednostné využitie v podobe trvácnych obalov posmrtnéj potravy a nápojov zaraďuje exempláre tejto kategórie medzi predmety kultového charakteru. Do rovnakých miest prikladali pozostalí takisto aj iné potravinové články v podobe mäsitej prílohy, vajec a nápojov plnených do drevených vedier.

Odlišné poslanie napĺňali tri nádoby zachované vo fragmentoch. Z ich umiestnenia sa dá vyčítať, že k rozbitiu nádob nedošlo náhodne, ale

Obr. 11. Nitra-Dolné Krškany. Zástupcovia keramických nádob. 1 – nádoba zo skupiny C; 2, 3 – nádoby zo skupiny B.

z konkrétnych príčin. Zatiaľ čo sa v hrobach 43 a 46 (tab. XVIII: 43; XIX: 44) s dospelými mužmi keramické tvary rozbili po ich vhození na dno hrobu, nádobu z hrobu 32 (tab. XV: 32) s dospelou ženou rozbili pozostali mimo tento priestor. Získané črepy sa do zásypovej výplne hrobovej jamy vhadzovali postupne. Z nich iba jediný sa ocitol pri pochovanej. Ostatné časti z vyšších úrovní zásypu sa z neho nekontrolovane odstránili počas archeologického výskumu. Rozmery tohto fragmentu boli napriek tomu dostačujúce, aby sa pôvodný tvar nádoby mohol plnohodnotne kresbovo zrekonštruovať.

Chýbajúce uhlíky a zvyšky popola nachádzané na pohrebisku vo Veľkom Grobe a Nitre-Lupke (Chropovský 1957, 220; 1962, 203) nepripúšťajú využitie spracúvaných nádob pri profylaktickom vydymovaní hrobových jám. S väčšou istotou sa dá uvažovať o ich spojení s iným prejavom očistného aktu spočívajúceho v obradnom umývaní tela zomrelého. K tomuto účelu využité nádoby museli byť po akte zámerne zničené, pretože prišli do styku s nečistým zomrelým. Potvrdením opodstatnenosti vykonávania tohto zvyku iba v istom rodinnom zväzku je poloha všetkých troch hrobov umiestnených v tesnom susedstve na okraji VI. pohrebiskovej skupiny (obr. 12).

Detailnejšie informácie o nádobách možno získať z porovnávaní vizuálne zaznamenaných zložiek

v ich vzhľade, skladbe keramickej hmoty a výrobných postupoch. Podľa nich sa dajú spracúvané exempláre začleniť do troch skupín. V prvej z nich, označenej ako skupina A, figurujú zástupcovia s prejavmi nižšej kvality získané z hrobov 3, 10, 23 a 33 (obr. 12: a; tab. I: 3: 1; V: 10: 2; XII: 23: 2; XV: 33: 5). Túto okolnosť zaznamenáva index spriemerovanej masívnosti stien kulminujúci pri hodnote 5,1. Tento údaj vyrátaný z podielu výšky a váhy je na lokalite najvyšší.

K významným prejavom patrí mierna prevaha nižších súdkovitých foriem so zaobleným okrajom, s obtočeným krátkym úsekom hrdla, ktoré sa dajú poľahky zhotoviť pri ručnom modelovaní. V keramickej hmote sa vyskytuje vyšší podiel hrubého piesku so stredne veľkými až veľkými kamienkami. Po výpale nižšej kvality nadobudli steny čierneho sfarbenie s drsnou štruktúrou povrchu. Výzdoba tradičnými motívami bola nanosená jednoduchým rydlom i hrebeňom s tromi alebo piatimi zubmi. Výnimčným variantom sú dva pásy nepravidelných vlnoviek zostavené z husto zoradených hrebeňových vpichov zaznamenaných na nádobe z hrobu 33 (tab. XV: 33: 5). Nezvyčajné je takisto nadmerne zhrubnuté dno nádoby misovitej formy z hrobu 10, na ktorom bol z hrnčiarskej podložky odtlačený plastický kruh s priemerom 20 mm. V tomto hrobe pochovali detského jedinca stredného veku, vo zvyšných dvoch dospelých mužov a ženy.

Zástupcovia zo skupiny B boli uložení v hrobach 8, 13, 27, 32 a 43 (obr. 12: b; tab. V: 8: 4; VII: 13: 3; XIII: 27: 5; XV: 32: 1; XVIII: 43: 2). Ich charakteristiky vystihuje priemerne zvládnutá výrobná kvalita s pestrejšou skladbou určujúcich znakov. K príznačným prejavom patrí znížená hrúbka stien, premietnutá do nižšieho indexu masívnosti s hodnotou 4,45, častejší výskyt kužeľovito zrezaného okraja i dodatočné obtočenie hornej štvrtiny až tretiny nádoby. Výzdobné motívy nanášané hrebeňom s tromi až štyrmi zubmi sú o málo častejšie ako línie vyhotovené jednohrotým rydlom. K výnimočnostiam patria pásy zostavené z krátkych šikmých a vodorovných vrypov pokrývajúce väčšiu časť tela nádoby z hrobu 13 (tab. VII: 13: 3). V keramickej hmote figuruje priemerné množstvo hrubého i jemného piesku. Povrch stien nadobudol po kvalitnom výpale tmavohnedú farbu. Na minimálne vyklenutom dne nádob z hrobov 8, 13 a 27 (tab. V: 8: 4; VII: 13: 3; XIII: 27: 5) možno nájsť iba obvodový prstenec odtláčený z podložky hrnčiarskeho kruhu vyplnený s málo zreteľnými odtlačkami drevenej štruktúry podložky pracovnej dosky (Fusek 2009, 99, 102).

Súčasťou tejto skupiny sú vyššie spomenuté nádoby z hrobov 8 a 43 (obr. 11: 2, 3; tab. V: 8: 4; XVIII: 43: 2) s viacerými príbuznými prvkami v skladbe keramickej hmoty, výpale, farebnosti povrchu a v hrnčiarskom rukopise doplnené identickou váhou. Rozdiel sa zaznamenal v aplikovanom výzdobnom motíve vyhotovenom jednohrotým rydlom. Úzkohrdlé nádoby tohto typu, označené E. Fottovou (2019, 165, 166) ako typ H21 sa rozpoznali v menšinovom zastúpení na nitrianskych lokalitách Pod Zoborom, Lupka a Trznica.

Do skupiny C bol zaradený najvyšší počet exemplárov uložených do hrobov 1, 30, 37, 43, 44 a 46 (obr. 12: c; tab. I: 1: 1; XIV: 30: 1; XVI: 37: 2; XVIII: 43: 3; XIX: 44: 2; 46: 1). Ich reprezentanti sa vyznačujú vyššou kvalitou i niektorými progresívnymi prvkami (obr. 10: 1–5; 11: 1). Okrem dôkladne preplavenej keramickej hmoty s nízkym podielom jemného či hrubého piesku k nim patria zahladené stopy po nálepovej technike s dodatočne obtočenou hornou tretinou až polovicou tvaru. Horná strana ústia zo štyroch nádob je prežliabnutá, v okrajovej profilácii prevláda kužeľovité, výnimočne i zvislé a lievikovité zrezanie. Vo výzdobe vyhotovenej jednohrotým rydlom prevládajú priame línie nad ich kombináciou s vlnovkami.

Povrch misovitých tvarov nadobudol po kvalitnom výpale hnedé sfarbenie s občasným ružovým nádychom. Na vyklenutých dnách figurujú odtlačky štruktúry drevenej podložky hrnčiarskeho kruhu s obvodovým prstencom a občasnou piesčitou podsýpkou s obilnými zrnkami (tab. I: 1: 1; XVI: 37: 2; XIX: 44: 2). Na dne z hrobu 30 vystupuje regu-

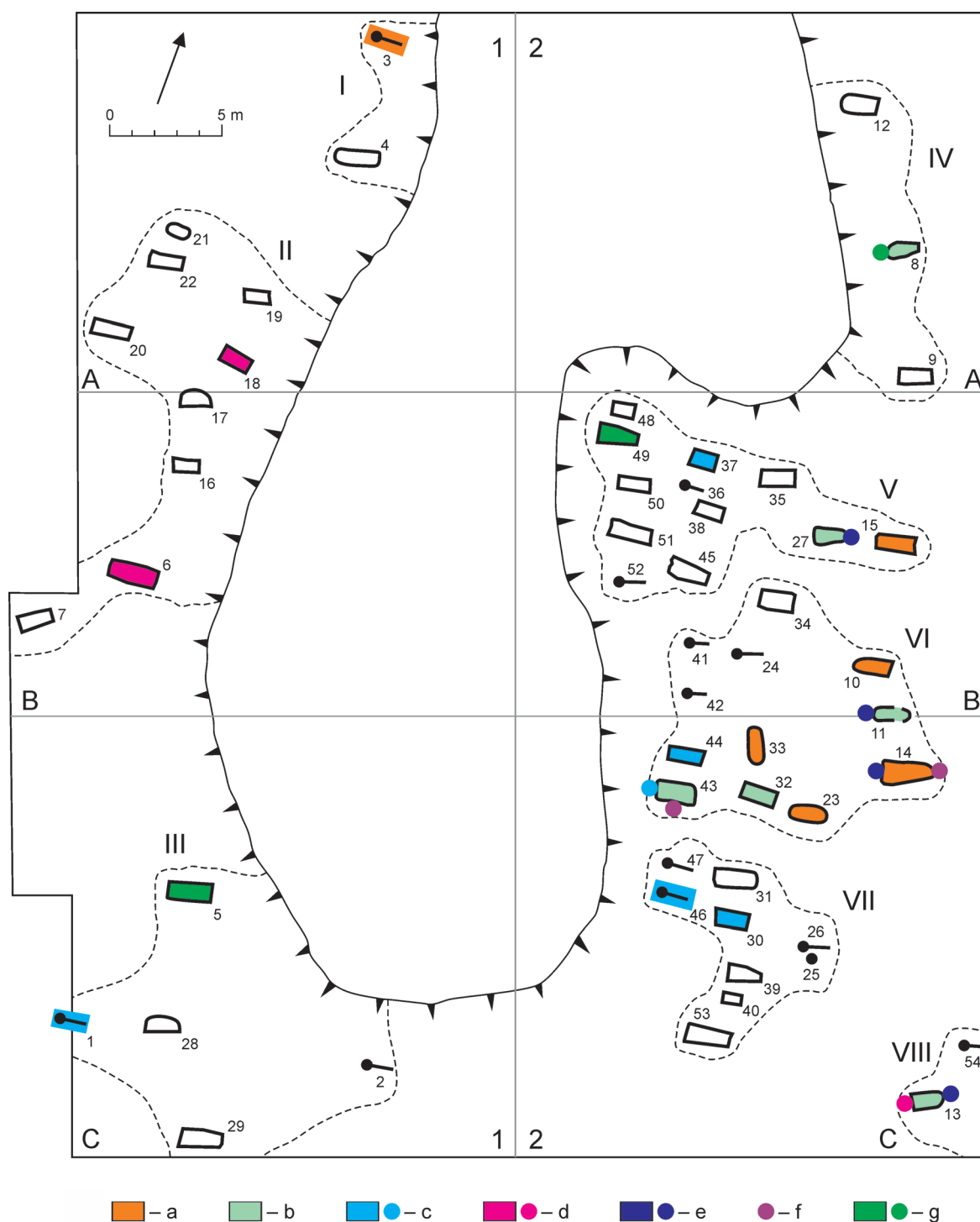
lárna plastická značka slnečného motívu s ôsmimi lúčmi (tab. XIV: 30: 1). V hrobe 46 ide zasa o dva sústredné kruhy v obvodovom prstenci, v hrobe 37 je zobrazený iba jeden kruh (tab. XVI: 37: 1).

Analýza sledovaných prvkov príbuznej kvality poskytla indície k rámcovému datovaniu keramických nádob. Exempláre zo skupiny C by podľa prežliabnutej hornej strany ústia, zaznamenananej u nádob z hrobov 30, 43, 44 a 46 mali patriť do mladšieho veľkomoravského horizontu (Dostál 1975, 163, 164; Klanica 1970, 104; Macháček 2001, 138, 142; Mazuch 2013, 57, 58). Takúto možnosť pripúšťa koncentrácia hrobov s ich výskytom v V., VI. a VII. skupine z východnej časti pohrebiska. Hrob 1 je výnimočne odsunutý do III. skupiny (obr. 12: a). Pohrebný inventár potrebnú oporu k datovaniu poskytnúť nemôže, pretože jeho zložky v hrobe 30 a 46 zjavne absentujú, do hrobov 43 a 44 boli priložené nože a vajce.

V hrobach s nádobami zo skupiny B sú prílohy početnejšie. Dôležitá je najmä sekera, gombík so zvislo rebrovaným povrchom z pozláteného bronzového plechu, vedro a príloha mäsitej potravy z hrobov 8 a 13. Podľa ich kombinácie mohli byť hroby vyhlbené azda už v staršom horizonte. V rámci neho sa totiž vyšší sociálny status zomrelých prezentoval identickým spôsobom. Jednoduchú krúžkovú náušnicu a krúžkovú náušnicu s uzlíkom dopĺňa v hrobe 27 iba praslen. Tieto predmety majú zanedbateľnú datovaciu schopnosť.

Z polohy týchto hrobov v V.–VII. skupine však nemožno vylúčiť ani mladšie datovanie. Uvedená eventualita je aktuálna v prípade súdkovitých nádob so zúženým hrdlom z hrobov 8 a 43, ktoré okrem miestnej výroby spája E. Fottová (2019, 161, 164), s mladším veľkomoravským horizontom. Do záverečnej etapy ich vývojovej línie patria aj nádoby z hrobov 16 a 24 pohrebiska v Nitre-Horných Krškanoch zaradené do začiatku 10. stor. (Hanuliak/Chropovský 2019, tab. III: 16: 4; V: 24: 2).

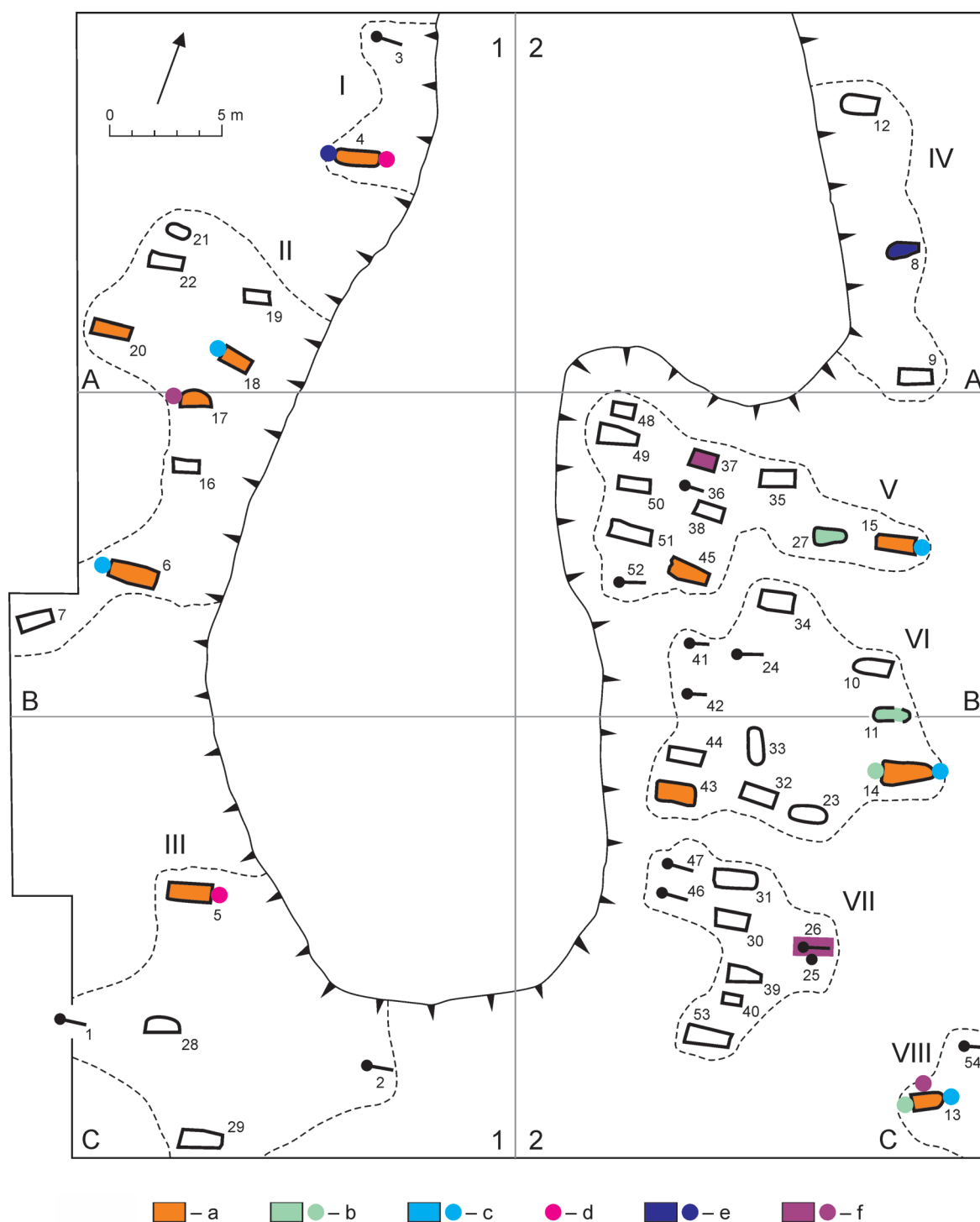
Nádoby zo skupiny A, priložené k jedincom s nanajvýš priemerným sociálnym statusom, sa vyznačujú prvkami nižšej kvality. To však neznamená, že uvádzané indikátory radia príslušné hroby na lokalite jednoznačne do staršieho úseku pochovávania. Uvedenú možnosť nenapĺňajú ani dve krúžkové náušnice s náušnicou s dvojkónickým granulovaným záveskom, zlomok noža a praslen. Nízka úroveň rozpoznaných prvkov nastoľuje otázku, či nemôže ísť o exempláre účelovo zhotovené k uloženiu do hrobov. Pri riešení chronologickej špecifikácie keramických nádob zo všetkých troch skupín by sa nemal prehliadnuť koncentrovaný výskyt zástupcov z kategórie A v VI. pohrebiskovej skupine, kde vystupujú spolu s dvomi nádobami zo skupiny B a inými dvomi exemplármi zo skupiny C (obr. 12).

Obr. 12 Nitra-Dolné Krškany. Rozmiestnenie hrobov s predmetmi kultového charakteru. Legenda: a – keramická nádoba zo skupiny A (typ 24); b – keramická nádoba zo skupiny B; c – keramická nádoba zo skupiny C; d – vedro (typ 25); e – mäsitá príloha (typ 26); f – vajce (typ 27); g – amulet (typ 28–30).

Ani do jednej z troch sformovaných skupín sa pre niektoré špecifické prejavy nedala v počiatočnej fáze analýz začleniť nádoba z hrobu 11 (tab. VI: 11: 2). Rozhodujúci je z nich tvar pozostávajúci z krátkeho ústia napojeného na zalomené hrdlo pod uhlom, ktorý je o 10–11° vyšší ako u ostatných

zástupcov. Neobvyklá je takisto ostro zalomená línia maximálnej vydutiny. Ďalším špecifickým znakom je iba rukou docielené dôkladné zahľadzenie povrchu, dodatočné obtočenie na rotujúcej podložke chýba. Aj preto prekvapí pre hrnčiarsky kruh typická regulárna značka stvárnená v po-

Obr. 13. Nitra-Dolné Krškany. Rozmiestnenie hrobov so sledovanými prvkami. Legenda: a – nadpriemerný objem hrobovej jamy; b – mäsitá príloha (typ 26); c – vedro (typ 25); d – britva (typ 16); e – zbraň (typ 22, 23); f – súčasti odevu (typ 12–14).

dobe svastiky na vyklenutom dne (tab. VI: 11: 2). Okrem hrobu 19 z Nitry-Lupky (Chropovský 1962, tab. 22: 5), ju zaznamenávame aj na nádobe z hrobu 10 v Ipeľskom Sokolci (Vendtová/Rejholec 1963, 63, obr. 4: 4), hrobu 43 zo Svätého Petra (Béř 1995, 119, obr. 23: 12) a z hrobu 493 v Trnovci nad Váhom-

-Hornom Jatove (Točík 1971, 177, tab. XLIII: 16). Na dolnokrškanskej nádobe sa takisto zaznamenalo neobvyklé okrovožlté sfarbenie povrchu. Podľa výsledného indexu masívnosti stien s hodnotou 4,18 by sa tento exemplár po patričnom zvažení mohol nakoniec pripojiť k zástupcom zo skupiny B.

V tejto kolekcii sa totiž takisto vyskytla misovitá forma, rovnako tak aj výzdobný dekór nanášaný viaczubým hrebeňom.

Typ 25 – Vedrá

(obr. 8: 25)

Medzi včasnostredovekými drevenými nádobami sú v nadmernom počte zastúpené vedrá odlišiteľné od ostatných typickými zložkami. Patria k nim železné držadlá so závesnými kovaniami a obručkami zvierajúcimi drevené dyhy s rovným dnom. Ich zástupcovia pochádzajú z piatich hrobov (6, 13, 14, 15 a 18; tab. III: 6: 2; VII: 13: 4; XIII: 14: 7; IX: 15: 2; X: 18: 4) umiestnených v II., V., VI. a VIII. pohrebiskovej skupine (obr. 12: d; 13: c).

V kolekcii nádob z Dolných Krškán patrí uvedeným zástupcom diel s hodnotu 23,8 %, zvyšok dopĺňajú keramické tvary. Okrem špecializovaných výrobných postupov mohol získaný nepomer ovplyvniť zúžený rozsah ich využívania zredukovaný na manipuláciu s nápojmi a inými tekutinami.

Doplnenie ďalších funkčných eventualít v pozemskom svete, priblíženie výberových kritérií uplatňovaných pri ich umiestňovaní do hrobov sfažuje dekompozícia drevených a zlomkovitý stav železných dielcov. Kompletnejšie zachované vedrá sú zriedkavé. O to cennejšie sú prípady, vďaka ktorým môžu byť tieto exempláre po precíznom zdokumentovaní nájdených zlomkov následne zrekonštruované do predpokladaného vzhľadu i rozmerov. Na základe vykonanej kresbovej rekonštrukcie mali všetky zhodnocované vedrá kruhovú dispozíciu s kužeľovitou formou korpusu doplnenú trojicou obrúči a príslušnými závesnými súčasťami. Doklady o pokrytí povrchu železným plechom chýbajú.

Po odrátaní hrúbky dýh z vonkajšieho priemeru a zrekonštruovaní vnútornej výšky sa na podklade skompletizovaných metrických údajov vyčíslil objem príslušných nádob. Podľa neho sa ich zástupcovia stotožňujú s keramickými nádobami nízkych tvarov. K nim patria exempláre z hrobu 13 a 18 s objemom 1,95 l a 1,46 l. Najmenší objem 0,73 l malo vedro z hrobu 14. Naproti tomu v hroboch 6 a 15 objem vedier vystúpil na 2,2 l a 2,5 l. Uvedenú kubatúru spätú už s vysokými keramickými nádobami nemal ani jediný exemplár z dolnokrškánskeho keramického súboru.

Ako v prípade keramických nádob, tak aj u vedier sa analýzami nepotvrdil priamy vzťah medzi ich objemovými hodnotami a pohlavím i vekom pochovaných. Exemplár s najnižším objemom priložili pozostalí do hrobu 14 s dospelou ženou. V hroboch 13 a 18 boli pochované dve deti. Iba vedrá s najvyš-

ším objemom ležali v hroboch 6 a 15 pri dospelom mužovi a žene.

Z typologického hľadiska sa u zhodnocovaných nádob vyskytuje niekoľko príbuzných, odlišných i špecifických prvkov. Do prvej skupiny patria držadlá zo železnej tyčinky štvorhranného, výnimočne aj kruhového prierezu s priemerom 2,2–7 x 2,5–6 mm. Ich vonkajší priemer v rozsahu 120–165 mm býva prispôsobený veľkosti hornej obruče. Jej vyklenutie osciluje od 62 mm do 85 mm. Oblúkovito prehnuté koncové úseky držiadiel z hrobov 14, 15 a 18 sú iba mierne zhrubnuté. Gombíkovo rozkuté konce poznáme z hrobov 6 a 13.

Odlíšne prvky sú tradične zaznamenávané u závesných kovaní. V častejšie uprednostňovanej doštičkovitej verzii sa vyskytuje lichobežníkovitý (tab. VII: 13: 4) a pásikový typ (tab. VIII: 14: 7; IX: 15: 2). V jedinom exemplári je doložený motív obráteného písmena T (tab. III: 6: 2) a kotkovito rozoklaná forma (tab. X: 18: 4).

Viac kombinácií evidujeme v prípade opakovaného výskytu troch obrúči spájaných jedným až dvomi nitmi. Medzi zaznamenanými možnosťami figuruje šírka pásikov pozvoľne narastajúca od ústia k dnu. Na dvoch nádobách je menej exponovaná stredná obruč užšia. Popri úzkych obručiach so šírkou 6–8 mm sú známe aj stredne široké s rozmedzím 9–19 mm. Naproti tomu sú obruče na vedre z hrobu 13 široké 17 mm, 45 mm a 47 mm. Ich odolnosť voči silovému pnútiu zvyšujú na strednej a dolnej obruči falcovito ukončené okraje. Na viacerých úsekoch z ich povrchu sa zachovali koróziou petrifikované odtlačky textilného zábalu.

K špecifickým prvkom nesporne patria štyri krížové kovania pripevnené k drevenému korpusu štvoricou nitov. Z ich polohy sa nedá vyčítať pôvodné poslanie. Prijateľnejšia je kombinácia snahy o skvalitnenie upevnenia hornej obruče, súčasne i zvýšenie estetického dojmu z tohto vedra (*Hrubý 1955, 157*). S istotou sa nedá zamietnuť ani prípadný náboženský kontext objavujúci sa v latentnej podobe aj na iných reprezentantoch materiálnej kultúry (*Hanuliak/Pieta 2014, 143–148*). Opísané riešenie nie je natoľko výnimočné, aby sa nedalo aplikovať aj na iných výrobkoch tohto typu. V skutočnosti identické prípady nie sú známe. K takýmto prípadom nepatria vedrá z Mikulčíc a Starého Města-Na Valách, u ktorých príbuzný krížový motív ukončoval závesné kovania (*Bartošková 1986, obr. 17: A: 3; Galuška 2017, 39, 191*). Iný špecifický prvok predstavuje krúžok s priemerom 25 mm pripevnený nitom nad strednou obručkou. Podľa polohy mohol tento krúžok zabezpečiť lepšiu stabilitu vedra počas jeho prenosu či prevozu (*Hrubý 1955, 158, tab. 51: 3*).

Analýza postrehnuteľných zložiek z piatich vedier zo spracúvanej nekropoly nebola samouč-

čelná. Jej výsledky poskytli viacero informácií. Zvýšená pozornosť spomedzi nich patrí nadmernej rôznorodosti spochybňujúcej zhotovovanie vedier jediným výrobcom. Ak, pravda, nie je metodicky nesprávne hľadanie jednotnejšieho rukopisu istého remeselníka s častejšie opakovanými príbuznými až identickými prejavmi, ako to býva pri keramických nádobách.

Na základe akceptovateľných datovacích schopností určujúcich prvkov, vybraných z množstva protichodných názorov, možno s prípustnou dávkou tolerancie posunúť do staršieho veľkomoravského horizontu vedro z hrobu 6 s kotvovito rozoklaným závesným kovaním. K nemu sa dá pripojiť vedro z hrobu 18 s kovaním v tvare obráteného písmena T. Pásikové kovania s prerazeným otvorom sú už zrejme späté s mladším horizontom (Bartošková 1986, 94; Galuška 1996, 107; Klanica 2006a, 72, 73; Kouřil/Tymonová 2013, 127). V prípade prvých dvoch hrobov môže chronologické zaradenie podporiť aj ich umiestnenie v západnej časti nekropoly.

Drevené vedrá so železnými súčasťami sa vo všeobecnosti považujú za jeden z indikátorov prestížnej pozície príslušných jedincov v miestnej komunite. Zvyčajne sa pritom zohľadňuje ich náročnejšia remeselná výroba, očakávaná predurčenosť takýchto nádob k uskladňovaniu nielen vody ale aj hodnotnejších nápojov, ako aj v globále potvrdený výskyt v hroboch dospelých mužov s militáriami, nadpriemernými rozmermi hrobových jám a ich úpravami drevom (Hanuliak 2004b, 191, 192; Poláček/Marek/Skopál 2000, 185; Profantová 2015, 51, 69).

Na spracúvanej nekropole nie sú však určujúce ukazovatele reprezentatívne zastúpené. Medzi jedincami figurujú dve dospelé ženy, dvaja detskí jedinci, no iba jediný dospelý muž. Objem vedier nekorešponduje s ich vekom, čo oslabuje priamejší vzťah nádob k pochovaným. Pri dospelých ženách stredného veku sa našla nádoba s najmenším i najväčším objemom (0,73 l a 2,5 l). Dieťa s najnižším vekom malo v hrobe napriek tomu vedro s objemom 2 litre. To je iba o málo menej ako u dospelého muža. Aj väčšinovo zaznamenané polohy z okolia dolných úsekov hrobových jám podporujú názor o prikladaní takýchto exemplárov k už ležiacim telám pozostalými príslušníkmi rodinných zväzkov.

Pozitívne svedectvo k demonštrácii vyššej spoločenskej úrovne poskytujú hĺbky kulminujúce pri hodnote 200–210 cm a objemové parametre od 3 m³ po 5,4 m³. Menej adresné sú občasné prílohy mäsitej potravy, dve strieborné náušnice s jednostranným granulovaným záveskom a gombík so zvislo rebrovaným povrchom z pozláteneho bronzového plechu. Osamotenému nožu chýbajú výstižnejšie hodnotové prvky. V prípade ďalšieho exemplára s parohovinovou rukoväťou je naznačená súvislosť

dostatočne informatívna. Po zohľadnení uvedených prejavov nemožno dreveným vedrám uprieť schopnosť náznakovkej indikácie sledovaného vzťahu, aj keď k jej potvrdeniu chýbajú ustálené a pohrebnými zvykmi neskreslené indikátory.

Typ 26 – Mäsitá príloha
(obr. 8: 26)

Zvieracie kosti sa našli v štyroch hroboch (11, 13, 14 a 27; tab. III: 6; VI: 13; VIII: 14; X: 18; XIII: 27) patriacich do V., VI. a VIII. pohrebiskovej skupiny, pričom hroby 11 a 14 boli vyhlbené v VI. skupine (obr. 12: e). Prekvapujúco pôsobí pozícia všetkých štyroch hrobov umiestnených do líniovej zostavy vo východnom úseku pohrebiska. Predmetné hroby dotvárajú v súbore diel 7,4 %. Podľa toho sa lokalita pripája k pohrebisku z Čakajoviec (Rejholcová 1995a) a Veľkého Grobu (Chropovský 1957) s oveľa vyšším počtom preskúmaných hrobov.

Zaujímavé sú takisto poznatky, ktoré vo svojom posudku uviedol C. Ambros z Archeologického ústavu SAV. Podľa neho všetky nájdené kosti pochádzajú z kury domácej (*Gallus gallus dom.*) – sliepky. Z ich skladby možno usúdiť, že tieto exempláre museli byť do hrobov umiestňované s mäsitými časťami. I preto je vhodnejšie označovať ich za prílohy mäsitej potravy dopĺňajúce tradičné potravinové prílohy a nápoje umiestňované v keramických nádobách a vedrách.

Ďalšie zaujímavé skutočnosti vstúpia z posudzovania vzťahu predmetných kostí k jedincom rozdielneho pohlavia a veku. Okrem dvoch dospelých žien stredného veku dopĺňajú kolekciu aj dve deti, dospelý muž chýba. A to aj napriek tomu, že sa títo jedinci vyskytujú na každej nekropole z územia Slovenska. V globálnych hodnotách (Hanuliak 2004b, 193) dokonca s podielom 46,9 % dominujú nad ženami (27,8 %) a deťmi (25,3 %). Príkladom je čakajovské pohrebisko s podielom príloh u mužov a žien v pomere 77,8 % voči 22,2 %. Inak je to vo Veľkom Grobe, na ktorom detskí jedinci (44,5 %) počtom prevyšujú dospelé ženy (33,3 %) a mužov (22,3 %).

Opodstatnenosť stotožňovania kostí so zvyškami mäsitej potravy vyplýva na spracúvanej lokalite z veľkosti dielov uložených k jedincom rozdielneho veku. Príkladom sú tri kosti z končatiny nájdené pri dieťati najmladšieho veku z hrobu 13. Pri dieťati stredného veku z hrobu 11 sa ku končatine pripájala prsná časť. Z hrobov 14 a 27 dospelých žien pochádzajú podľa ôsmich kostí kompletnejšie mäsité diely sliepok.

Podľa toho pristupovali pozostalí k výberu mäsitých pokrmov s logicky usmernenými zásadami. Menej preukazné je v tomto smere umiestnenie kostí. S najobvyklejšími doloženým priestorom

uskladňovania potravinových príloh a nápojov v okolí chodidiel (36,6 %) sa stotožňuje iba situácia z hrobu 27. V hrobách 11, 13 a 14 sa s pozoruhodným stereotypom opakuje pozícia stredného úseku ľavej steny hrobovej jamy. Napriek tomu, že vo všeobecnosti býva táto poloha zastúpená v 22, 5 % prípadov, nepoznáme dôvody jej uprednostňovania spomedzi iných 32 miest z priestoru hrobovej jamy (Hanuliak 2004b, 194).

Z dostupného pramenného fondu sa nedajú vyčítať doklady, pre ktoré bola príloha mäsitej potravy umiestnená iba k týmto a nie k iným jedincom. K nim by mal podľa sprievodných prejavov patriť dospelý muž z hrobu 5 s britvou, jedinec z hrobu 4 uložený na doskovej podložke s britvou a kopijou a dieťa stredného veku z hrobu 8 so sekerou. Súčasne treba uznať, že sa podľa rozmerov hrobových jam a pohrebného inventára hrob 14 dospelej ženy a hrob 13 dieťaťa najmladšieho veku oprávnené ocitajú na najvyššom mieste vo svojej kategórii. Okrem strieborných náušnic má určujúci význam gombík so zvislo rebrovaným povrchom a príloha vedra. Naopak, k dieťaťu stredného veku z hrobu 11 a dospelej žene z hrobu 27 boli priložené keramické nádoby, resp. náušnice podunajského typu.

Z tohto pohľadu príloha mäsitej potravy nie je sama o sebe ukazovateľom vyššieho spoločenského postavenia. Súvisí s pohrebným zvykom aplikovaným pozostalými niektorých rodinných zväzkov v obmedzenom chronologickom rámci, nie kontinuálne počas používania nekropoly.

Typ 27 – Vajcia (obr. 8: 27)

V dvoch hrobách (14 a 43; tab. VIII: 14; XVII: 43) zo VI. pohrebiskovej skupiny sa zaznamenal výskyt vaječných škrupín (obr. 12: f). Pohrebisko sa tak pripojilo k 12 iným nekropolám, na ktorých sa vajcia z hydiny našli v 22 hrobách (Hanuliak 2004b, 194, 195). Podľa toho ukladanie vajec súvisí so sporadicky aplikovaným pohrebným zvykom. Jeho podstata uniká, keďže sa dosiaľ nepodarilo spresniť význam vajec pre pochovaných.

Zo známych prameňov možno vyčítať viacero informácií, ktorým chýba logická previazanosť signalizujúca jednotnejšiu významovú podstatu. Názorovú platformu, stotožňujúcu vajcia so symbolom znovuzrodenia života, s túžbou po regenerácii životných síl (Dostál 1982, 184; Petényi 1994, 76; Smetánka 2014, 117–120) dotvára ich prevyšujúca prítomnosť v hrobách detí (44,7 % prípadov). Nezanedbateľný podiel vajec v hrobách dospelých mužov (33,3 %) a žien (22 %), doplnený ich občasnou viacpočetnosťou v hrobe, môže byť zasa považovaný za doklad o sezónne obmedzenom druhu posmrtného jedla (Geisler 1984, 494; Hoch-

manová-Vávrová 1962, 232; Justová 1990, 62, 166). Vo zvýšenej miere to platí pre miesta v okolí chodidiel a hlavy, do ktorých boli ukladané takisto keramické a drevené nádoby.

Spomenuté okolnosti sa stotožňujú s nálezovou situáciou doloženou aj v dvoch hrobách zo zhodnocovanej lokality. V hrobe 14 s dospelou ženou stredného veku bolo vajce uložené napravo od hlavy a dopĺňalo prílohu mäsitej potravy a nápojovú látku z vedra. Dospelému mužovi stredného veku z hrobu 43 vajce uložili ku koncovej stene hrobovej jamy z blízkosti zámerne rozbitej a ďalšej celej keramickej nádoby. Sprievodné nálezové okolnosti majú nanajvýš priemerné hodnoty v porovnaní s nadpriemernými parametrami z hrobu 14.

Zhodnocovaným vajciam možno podľa toho s väčšou istotou pričleniť význam potravinovej prílohy, bez ohľadu k rozsahu magického posolania pripisovaného pozostalými. Prítomnosť oboch hrobov v VI. skupine spája umiestňovanie vajec do hrobov s pohrebným zvykom aplikovaným jediným rodinným zväzkom miestnej komunity. V označenom mikropriestore sa takisto koncentruje výskyt keramických nádob (7 prípadov), mäsitej prílohy (2 prípady) doplnený jedným vedrom. Väčšina z hrobov patrí do mladšieho veľkomoravského horizontu.

Typ 28 – Spona (obr. 8: 28)

Z hrobu 5 umiestneného v III. skupine pochádza predmet označený B. Chropovským (1977, 135) ako pracka (obr. 12: g; tab. II: 5: 1). Toto funkčné využitie mohol ovplyvniť pohyblivý jazyček pripevnený ku kruhovému telu s hrúbkou 2,5 mm a celkovým priemerom 38 mm. Opísaný tvar s guľovito zhrubnutými koncami ramien, zhotovený technikou liatia z bronzy, nie je na území včasnostredovekého Slovenska dosiaľ známy.

Reprezentanti príbuznej formy, pochádzajúci z hrobov avarského kaganátu, bývajú označovaní ako kruhové spony. Ich výskyt sa koncentruje v zadunajskej časti Karpatskej kotliny. Zo Slovenska k nim patrí exemplár nájdený v hrobe 74 zlučiteľný so záverečnou fázou pochovávaní na pohrebisku v Čataji (Hanuliak/Zábojník 1982, 501, tab. I: 17).

Predmetná súčasť odevu patrí k najčastejšie doloženým reprezentantom podkovovitých spôn so štvorhranným, resp. kosoštvorcovým prierezom, roztepanými a následne zvinutými koncami. Koróziou napadnutý železný jazyček sa obvykle nezachoval. V primárnej polohe sa spony nachádzali na hrudi alebo v panve dospelých jedincov oboch pohlaví i detí. Podľa toho by sa dalo azda pripustiť pretrvávajúce antické tradície v odievaní, keďže ide o predmety z doby rímskej, ktoré sa počas

včasnostredovekého obdobia na sledovanom území nevyrábali (Tobias 2007, 333–335).

Zaujímavý moment vnáša do tejto problematiky podkovovitá spona nájdená v hrobe 48 na pohrebisku v Prušánkach. Jej oblúk s priemerom 53 mm je však vyhotovený zo železa. Spomenutý detail spolu s umiestnením predmetu v ľavej časti panvy naznačuje, že táto masívnejšia spona mohla tvoriť súčasť opaska noseného dospelým mužom stredného veku (Klanica 2006a, 76; tab. 28: 5; 2006b, 75). Identické použitie môžu naznačovať aj zástupcovia tohto druhu nájdení v sídliskových kontextoch mikulčického hradiska (Klanica 1986, 119, 120).

Odlišný funkčný kontext sa zaznamenal v hromadnom depote železných predmetov pripísanom putujúcemu kováčovi. Táto zaujímavá kolekcia nálezov bola v 6. stor. počas kritického momentu zakopaná do zeme v katastri dnešnej dolnorakúskej obce Wegscheid am Kamp. Súčasťou depotu je okrem mince rímskeho cisára Galeria Maximiana z roku 311 aj podkovovitá spona. Podobné exempláre boli v Germánii i na iných územiach rímskych provincií hojne nosené v 2.–4. stor. n. l. Z rozboru nálezov vyplynulo, že minca i bronzová spona reprezentujú v objavenom depote antikvárne kusy (Lauer mann/Scheinblechner 2017, 88–93), ktorým ich vlastníak iste pripisoval magické schopnosti s možným ochranným účinkom (Hanuliak 2004c, 31, 32).

Identický význam mohla mať aj spona z dolnokršanského hrobu 5. O takejto možnosti presvedča jej poloha v blízkosti zhlukovej pozície britvy, šidla a dvoch úštepov. Jej poloha konča chodidiel pochovaného navyše dokazuje, že nemohla slúžiť ako súčasť odevu. S väčšou pravdepodobnosťou išlo o jednu z podôb antikvárneho amulet. Vylúčiť však nemožno ani využitie exemplára na zopnutie vrečka s drobnými predmetmi. To však neobjasňuje dôvod, pre ktorý predpokladané závesné vrečko z organického materiálu neležalo v oblasti panvy pochovaného, ale v druhej pozícii, kam ho priložili pozostali.

Zo zreteľa nemožno vypustiť, že sa analyzovaná spona svojim tvarom nestotožňuje s dosiaľ pertraktovaným podkovovitým variantom kruhových spôn. Ide o hybridný typ blízky omegovitým spônám (Tobias 2007, obr. 4: 8), ktorého oblúk nie je na koncoch ohnutý do spätných slučiek, ale zhrubnuté konce k sebe priliehajú. Z pohľadu mapovania pôvodu oboch variantov kruhových spôn je podstatné, že ide o súčasti odevu nosené tradičným spôsobom v autochtónnom prostredí počas doby rímskej, ktoré boli následne využívané aj odlišným spôsobom. Ich výskyt doložený na území pruských kmeňov, vo vikingskom prostredí, takisto na území dnešného Poľska v 10.–15. stor. nemá s analyzovanými exemplármi genetický či kultúrny kontext (Jończyk

2013, 45–51; Mugurévics 1977, 37, 84; Oxenstierna 1966, 217, 218).

Typ 29 – Hrkálka (obr. 8: 29)

Jediný zástupca „samozvučných hudobných nástrojov“ pochádza z hrobu 8 (tab. IV: 8: 2) vyhlbeného v IV. pohrebiskovej skupine (obr. 12: g). Ide o hrkálku, ktorá ležala pôvodne pri pravom predkolení detského jedinca stredného veku. Predmet je odliaty z bronz. Spodná časť nezdobeného guľovitého tela je rozdelená dvomi priečnymi štrbinovými otvormi.

Estetickejšie pôsobí hrkálka nájdená v panve detského jedinca pochovaného v hrobe 84 z Pobedima-Na laze. Zhotovili ju takisto technikou liatia z bronz. Povrch zdobia vodorovné sústredné ryhy nahradené v dolnej časti trojuholníkovitými kompozíciami (Vendtová 1969, 187, obr. 57: 8). Ak sa k takýmto prípadom na ilustráciu pripojí aj hrkálka z hrobu 718 v Čakajovciach (Rejholcová 1995b, 79, tab. CXII: 13), z hrobu 113 kostolného cintorína (Kalousek 1971, 79), z hrobu 124 na južnom predhradí Břeclavi-Pohanska (Přichystalová 2007, 177, obr. 6) a z hrobu 117 z Uherského Hradišťa-Horných Kotvic (Marešová 1983, 50, tab. 12: 12) zviditeľní sa prepojenie takýchto predmetov s detskými jedincami. Ich dlhodobu opotrebovaný povrch s neraz poškodeným závesným uškom zasa poukazuje na ich zhotovovanie v období avarskeho kaganátu. V tomto prostredí sa sformovalo aj ich účelové využitie pri zdobení konských postrojov doplnené o ochrannú schopnosť voči všeobecne vnímaným škodlivým silám (Dostál 1966, 59; Zábojník 2009, 56). Rozhodujúcu úlohu pritom zohrával zvuk vznikajúci pri samovoľnom pohybe, ktorý pri akomkoľvek zafarbení eliminoval negatívne sily sídlia v tichej neistote (Frolíková-Kaliszová 2000, 245; Galuška 1996, 56; Hanuliak 1994, 47).

Pertraktovaná apotropajná účinnosť sa preniesla aj do veľkomoravského obdobia a markantnejšie prejavila u jedincov z najzraniteľnejšej skupiny vtedajšej society (Hochmanová-Vávrová 1962, 235; Smetánka 2003, 14). V rovnakom duchu vnímaný inštrument z dolnokršanského hrobu 8 nie je, vzhľadom na spomenuté okolnosti, sám o sebe chronologicky citlivý. Jeho spoločný výskyt s úzkou sekerou pripúšťa posunutie pochovanie zomrelého, s vyšším spoločenským postavením, do staršieho veľkomoravského horizontu.

Typ 30 – Sekerovitá hrivna (obr. 8: 30)

Z hrobu 49 (tab. XX: 49: 4), vyhlbeného v V. pohrebiskovej skupine (obr. 12: g), pochádza zlomok sekerovitej hrivny dlhý 63 mm. Tento artefakt s tromi inými predmetmi ležal na vnútornej strane pravého

kolena dospelého muža stredného veku. K nálezom patriaci nôž, ocielka a úštep mohli v súlade so zhlukovou polohou tvoriť obsah závesného vrecka. Podľa toho nemohla byť ani sekerovitá hrivna pre tohto jedinca bezcenná. Jej skutočný význam sotva dnes objasníme. Zlomkovitosťou limitované praktické využitie mohli pozitívne rozšíriť magické schopnosti úspešné proti obávaným nečistým silám, ktoré sa v minulosti pripisovali železným predmetom (Eisner 1966, 434, 435; Horváthová 1995, 21).

Naznačený problematický moment nepomáhajú doriešiť ďalšie podobné prípady z obmedzeného počtu iných pohrebiskových lokalít, ktorými sa skôr rozširujú interpretačné možnosti. Na ilustráciu sa dajú uviesť dva hroby z cintorína pri 6. mikulčíckom kostole. V hrobe 1477 s dospelou ženou uloženou v pokrčenej polohe na pravom boku ležal vyhodnocovaný artefakt za hlavou. U dospelého muža z hrobu 1495 sa neúplná hrivna našla spolu s ocielkou v ľavej časti panvy (Profantová 2003, 74, 86, tab. 74: 1; 76: 1). Podobné nálezové okolnosti sa zrejme zdokumentovali aj v hrobe 73 v Uherskom Hradišti-Horných Kotviciach (Marešová 1983, 125).

Avšak v hrobe 199/AZ a 330/AZ zo Starého Města-Na valách pochádzajú tangovalí zástupcovia zo zásypu hrovej jamy (Hrubý 1955, 387, 400, tab. 77: 10, 11). Analogickým prípadom sú dve hrivny pochádzajúce zo zásypu hrobu 5 v Kopčanoch-Hrúdoch I (Kraskovská 1969, 65, obr. 9: 10, 11). Identické prípady sa vyskytujú na lokalitách s hrobmi zahľbovanými do starších sídliskových kontextov. Je isté, že sa v uvedených prípadoch vytráca užší vzťah hrivien k pochovaným. Súčasne s tým neprichádza do úvahy akýkoľvek spôsob ich praktického využívania vrátane ich magického poslania.

Ešte menej pravdepodobné sa ukazuje vyzdvihovanie ekonomickej hodnoty predmetných hrivien a ich spájanie s predmínovnými platidlami (porovnaj: Pošvář 1963, 10). Výnimkou môže byť azda hrob 1/47 zo Žlkoviec s tromi zachovanými hrivnami umiestnenými konča chodidiel pochovaného (Budinský-Krička 1947, 35–38).

Zlomok sekerovitej hrivny z dolnokršanského hrobu 49 patrí z primárneho pohľadu k ľahším variantom malých exemplárov II. typu s korýtkovito rozkutým ukončením a závesným otvorom prerazeným priebojníkom (Pleiner 1961, 426). Vzhľadom na všeobecné rozšírenie vo veľkomoravskom období nemôžu byť títo zástupcovia chronologicky citliví. Neistá je takisto schopnosť tohto fragmentu indikovať úroveň postavenia jedinca v danej komunite. K pozitívnym momentom azda patrí, že sa vďaka dokumentačným podkladom mohol preukázať priamy vzťah artefaktu k pochovanému. Nie ako to bolo prezentované v minulosti D. Bialekovou (1990, 106, 111).

INTERPRETÁCIA POZNATKOV

Úvahy ohľadne spracúvania nálezového fondu z pohrebiska v Nitre-Dolných Krškanoch pozitívne ovplyvnila prierezová charakteristika lokality načrtnutá B. Chropovským (1977, 134–136, obr. 58). Vďaka nej i kresbám účelového výberu nálezov sa mali počiatky pochovávaní posunúť k začiatkom 9. stor. Tento moment predstavuje významný medzník k priblíženiu najstaršej etapy veľkomoravských pohrebísk na území Slovenska. Dôležitú úlohu taktiež zohrala dominantná pozícia náleziska v rámci tamojšej sídelnej enklávy. Jej jadro sa sformovalo na prístupovej trase smerujúcej do historickej Nitry z južného smeru.

Okrem osamoteného hrobu a dvoch hrobov vyhlbených v sídliskovom areáli (Kuzma 2001, 103, 104; Ruttkay, M. 2004, 153; 2005, 59) figurujú v danom priestore aj dve malé pohrebiská (Hanuliak 1989, 211; Chropovský 1986a; 1986b). V piatich hroboch z polohy Dvor OSP sa našiel brús, nôž, korálik, sekera a ostroha s upínacím remienkom. V polohe Sklady OD Prior sa odkrylo šesť hrobov. Význam náušnice neznámeho typu, spony, nožov a úštepov adekvátne zvyšujú britva, vedro, sekera, hrot kopije a dvojstrý meč (Hanuliak 2004b, tab. LIX: 14; LX: 1, 2, 4, 12). Ak bol v oboch prípadoch pohrebiskový areál kompletne odkrytý, mohli obe nekropoly patriť k nevelkým sídliskám používaným krátkodobo počas staršieho veľkomoravského horizontu. Ich obyvatelia s vyšším sociálnym statusom patrili akiste k vojenskej družine sídliacej v zázemí hradského mesta chrániacej súčasne dôležitú prístupovú trasu (Galuška 2017, 167, 179).

Kľúčovú úlohu malo v tomto mikroregióne zohrávať spracúvané pohrebisko. Presvedča o tom značný počet hrobov s predpokladaným kontinuálnym pochovávaním počas 9. stor. Prvotné očakávania zreálnili výsledky analýz nálezového fondu. V nich sa postupne vyskytli negatívne i špecifické momenty odlišné od tradičných prejavov zaznamenávaných vo vidieckom prostredí. Ich význam napriek tomu nenadobudol taký rozsah, ktorý by skomplikoval vypracovanie rámcovej charakteristiky pohrebiska, načrtnutie predstavy o pochovávaajúcej komunite.

Chronologické vzťahy

Pri nekropolách s väčším počtom hrobov nadobúda prvoradá význam vymedzenie časového rámca ich používania doplneného prípadným potvrdením ich kontinuálneho vývoja. Pri zbežnom pohľade poskytuje spracúvané pohrebisko nálezový fond, ktorý by mal prispieť k naplneniu očakávaných cieľov. K východiskovému základu patrí 38 hrobov (73,3 % prípadov) s rôznymi typmi predmetov.

Údaj je blízky k hodnote 75 % vyčíslenej v Nitre-Lupke, 75,4 % v Čakajovciach, súčasne prevyšuje údaj 53,8 % z Veľkého Grobu. Na dolnokrškanskom pohrebisku sa takisto vyskytol vcelku nízky podiel zástupcov s osamotenými predmetmi v jednom hrobe (39,4 % prípadov), zatiaľ čo v Nitre-Lupke nachádzame 42 % takýchto prípadov, vo Svätom Petre 50 %, vo Veľkom Grobe ide o 57,9 %.

Za prvý negatívny moment treba zasa označiť vysoký podiel chronologicky málo citlivých a k datovaniu nevhodných predmetov s dominujúcim zastúpením železných nožov zaznamenaných v 50 % prípadov, zatiaľ čo v Nitre-Lupke ide o 29 %, vo Svätom Petre o 37,5 %. Podľa toho železné nože predstavujú napohľad nosnú súčasť pohrebného inventára, ktorou sa znižuje požadovaná kvalita potrebná k chronologickej špecifikácii hrobov. Vzhľadom na prepracované datovacie kritériá keramických nádob, spätých v prevahe s mladším veľkomoravským horizontom, nenadobudol zásadnejší význam ich zvýšený výskyt vyčíslený na 39,4 % prípadov.

Chýbajúce opakovane doložené kombinácie náušník veligradského typu (typ 6–9) možno označiť za ďalší negatívny moment. Ich osamotené exempláre z drahých a vzácných kovov sa v štyroch hroboch vyskytli bez vzájomnej kombinácie. Navyše, náušnica s jedným vencom granúl v závesku sa v hrobe vyskytla bez ďalších príloh (tab. XI: 19: 1). Dva exempláre z hrobu 18 s dvomi vencami granúl v závesku dopĺňa nôž s vedierkom (tab. X: 18: 1–4), ktoré by sa podľa tvaru závesných kovaní mohlo zlúčiť so starším veľkomoravským horizontom. Náušnicu s tromi vencami granúl v závesku, spolu so zlomkom ďalšej, dopĺňal v hrobe 16 náhrdelník s málo chronologicky citlivými korálikmi veľkomoravského typu doplnenými splošteným guľovitým reprezentantom včasnohistorickej proveniencie (tab. VIII: 16: 1–3). Podľa opísaných nálezových okolností nevytvárajú náušnice z danej skupiny reprezentatívne kombinácie umožňujúce ich precíznejšiu chronologickú špecifikáciu.

Za doklad o používaní takýchto šperkov zdobiacich hlavu v rovnakom časovom rámci by sa mohol prijať sústredený výskyt príslušných hrobov v II. pohrebiskovej skupine zo západnej časti pohrebiska (obr. 7). Špecifický moment predstavuje umiestnenie príslušných hrobov v líniovej zostave, ktorú okrem hrobu 17 so skleným gombíkom (tab. X: 17: 1) dopĺňa hrob 6. Z jeho výplne pochádza nôž s osobitým významom a vedierkom so starším typom závesných kovaní (tab. III: 6: 1, 2).

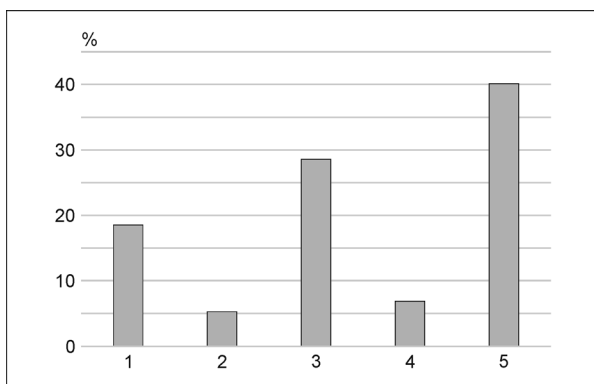
Bronzové náušnice podunajského typu (typ 1–5) sa zasa sústreďujú v rámci VI., okrajovo aj v susediacej V. a VII. skupine z východnej časti pohrebiska (obr. 7: a–c). Ich spoločný výskyt sa zaznamenal pri type 1 a 2 (hrob 27), pri type 3 a 5 (hrob 47). Z hrobu 33 pochádza ich vzácna kombinácia s bronzovým

exemplárom veligradského typu s dvojkónickým záveskom (typ 9; tab. XV: 33: 1–3).

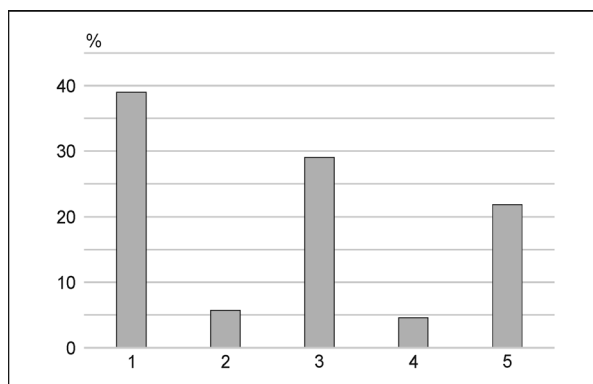
V limitovanom priestore zaznamenanú prítomnosť predmetných náušník možno opäť vnímať ako svedectvo o ich jednotnom časovom zaradení. K jeho vymedzeniu nie sú vhodné tri hroby bez pohrebného inventára ani ďalší reprezentanti v podobe hlinených praslenov, mäsitej prílohy a keramických nádob zo skupín A a B. Signifikantnejšie sú vyspelé keramické nádoby zo skupiny C uložené takisto v V.–VII. skupine (obr. 12: c), ktoré posúvajú hroby z východnej časti pohrebiska do mladšieho veľkomoravského horizontu. Uvedená chronologická špecifikácia vcelku korešponduje s dlhodobším používaním šperkov menej nápaditého tvaru počas celého veľkomoravského obdobia vrátane tohto úseku. A navyše, tak ich zástupcovia, ako aj iné typy šperkov, mohli byť uložené do hrobov s istým časovým odstupom od momentu ich zhotovenia. V náznakoch na to poukazujú poškodené exempláre, ktoré sa napriek tomu naďalej používali (Galuška 1996, 199; 2013, 244, 245; Chorvátová 2007, 84). Dosť presvedčivo to potvrdzujú náušnice špecifického typu z hrobov 14 a 34 (tab. VII: 14: 1, 2; XIV: 34: 2). V tomto časovom rámci sa zdá byť menej obvyklý gombík so zvislo rebrovaným povrchom z pozláteného bronzového plechu (tab. VI: 13: 1). Pochybnosti pomáha odstrániť identický tvar gombíka nájdený na kostolnom cintoríne v areáli Devínskeho hradu, používaný počas mladšieho veľkomoravského horizontu (Plachál/Hlavicová/Keller 1990, 109, 110, tab. 37).

V predchádzajúcej časti boli uvedené základné zložky, ktoré prispeli k vymedzeniu oboch najvýznamnejších skupín hrobov zo západnej a východnej časti pohrebiska spätých so starším i mladším veľkomoravským horizontom. Výstižnejšie vymedzenie oboch časových úsekov v rámci 9. stor. nie je možné z nedostatku kvalitných opôr. Existenciu tohto modelu napriek tomu podporujú zmeny v pohrebných zvykoch zmapované po zohľadnení rozdielného počtu hrobov v oboch častiach. V západnej z nich napríklad dominujú hrobové jamy s nadpriemerným objemom, pravé predlaktia horných končatín uložené v panve a priložené britvy i vedrá. Vo východných sektoroch majú zasa prevahu ľavé predlaktia i obe predlaktia v panve, keramické nádoby, mäsite prílohy i vajcia. Vnútoraná úprava hrobov sa vyskytuje proporcionálne v oboch priestoroch. Naproti tomu sa počet hrobov bez pohrebného inventára voči pôvodnej hodnote 12,5 % zvýšil vo východnej časti na 24,3 % prípadov (obr. 4; 13).

Zo zástupcov s porovnateľným počtom hrobov a identickou dĺžkou ich používania v 9. stor. je k analyzovanému pohrebisku najviac blízka nekropola zo Svätého Petra (Béres 1995). Okrem príbuzných kriviek mapujúcich frekvenciu zložiek pohrebného ritu je taktiež veľmi blízka početnosť i skladba

Obr. 14. Svätý Peter. Výskyt hlavných typov predmetov a ich variantov v materiálových skupinách. 1 – šperky; 2 – súčasti odevu; 3 – predmety dennej potreby; 4 – zbrane; 5 – predmety kultového charakteru.

Obr. 15. Nitra-Horné Krškany. Výskyt hlavných typov predmetov a ich variantov v materiálových skupinách. 1 – šperky; 2 – súčasti odevu; 3 – predmety dennej potreby; 4 – zbrane; 5 – predmety kultového charakteru.

nájdenej predmetov. Okrem kopije k nim patria britvy, opaskové pracky, prasleny amulety i gombíky. Hroty šípov, prstene a nákrčník, kamenné brúsy, hroty šípov v Dolných Krškanoch síce chýbajú, avšak náušnice, koráliky, sekery a vedrá sú vo Svätom Petre iba o málo početnejšie. Napriek spomenutým hodnotám je výsledný pomer tradičných materiálových skupín mierne pozmenený voči ich frekvencii na pohrebisku v Dolných Krškanoch. Pričinil sa o to najmä neúmerne vysoký počet keramických nádob. Ich reprezentanti v počte 55 exemplárov boli uložení do 40 hrobov (obr. 14). Ide nesporne o takú hodnotu, ktorá sa nezaznamenala ani na pohrebisku výrobcov keramického riadu z Nitry-Lupky (Chropovský 1962, 202, 203). K porovnaniu veľmi blízkej skladby nálezového fondu z oboch lokalít treba uviesť v zásade odlišnú štruktúru materiálových skupín zaznamenanú na pohrebisku z 10.–11. stor. v Nitre-Horných Krškanoch (obr. 15). Jej podoba približuje štruktúru materiálových skupín vyskytujúcich sa na pohrebiskách z veľkomoravského a začiatkov vrcholnostredovekého obdobia.

V Dolných Krškanoch zaznamenaný postup pochovávaní napredujúci z vyššie položenej do zníženej časti terénu poznáme aj z pohrebiska v Čakajovciach, Nitry pod Zoborom, Trnovca nad Váhom-Horného Jatova či Veľkého Grobu. V Dolných Krškanoch môže tento úzus spochybňovať podpriemerné zahustenie hrobov v I.–IV. pohrebiskovej skupine, ktoré býva v niektorých prípadoch považované za neukončený cyklus pochovávaní. Na margo tejto okolnosti treba uviesť príbuzný postup inhumácie zrekonštruovaný vo Veľkom Grobe. Tamojší pohrebiskový areál pozostával z dvoch častí. V jeho vrcholnom úseku sa riedko vyhlásené hroby zo staršieho veľkomoravského úseku zhlukovali zhruba v troch až štyroch rozptýlených skupinách. Hroby z mladšieho horizontu s koncentrovaným pochovávaním ležia v mierne zníženom svahovitom teréne (Chropovský 1957, 191).

Spracúvaná nekropola má sofistikovanejšiu priestorovú štruktúru. Pôvodne pozostávala z troch líniových pásov zaplnených niekoľkými skupinami hrobov. Do horného pásu zo staršej etapy pochovávaní patrí I. a II. skupina. Dolný pás z mladšieho horizontu je zložený z V.–VIII. skupiny. Ťažiskovú časť zo stredného úseku, ležiaceho medzi nimi nepoznáme. Okrem III. a IV. skupiny mali do tohto pásma patriť zhruba ďalšie dve skupiny hrobov. Chýbajúci bádateľský záujem o doskúmanie tangovanej časti po odstránení navršenej depónie zemin vytvoril negatívny precedens. Následkom toho sa nedá s potrebnou presvedčivosťou potvrdiť ani očakávaný kontinuálny priebeh pochovávaní, zamedzilo sa získanie dôležitých opôr pre spresnenie datovania, vytvorenie komplexnejšieho obrazu o pochováajúcej komunite.

Pre obmedzenú datovaciu schopnosť pohrebiskového materiálu a chýbajúce ustálené kombinácie nálezov sa väčšinová časť reprezentantov nedá, žiaľ, chronologicky špecifikovať. Nálezový fond poskytuje príležitosť k rámcovému začleneniu príslušných pohrebiskových skupín do staršieho a mladšieho veľkomoravského horizontu bez možnosti spresnenia počiatočného a záverečného medzníka. V nálezovom fonde však chýbajú zložky, ktoré by záverečnú etapu pochovávaní posunuli do 10. stor. K opatrnému formulovaniu niektorých postrehov nabáda nedostatočný plošný odkryv. Aj preto nepoznáme okrajové línie pohrebiska nevynutné k stanoveniu jeho skutočného rozsahu.

Sociálne vzťahy

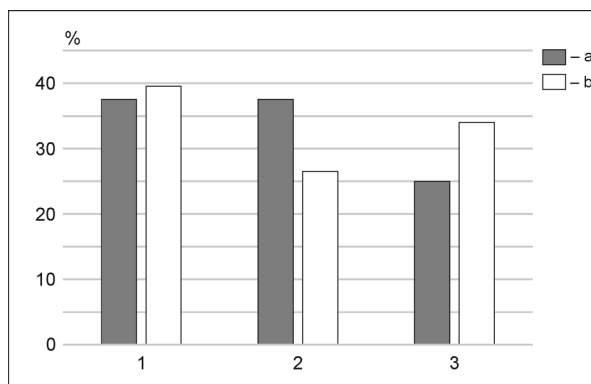
Z mnohostranného modelu sociálnych vzťahov nadobúda prvoradý význam prirodzený biologicko-fyzický základ členiaci jedincov podľa pohlavia a veku uložených v prebádaných hroboch. Základ-

né údaje o nich sa čerpali z výsledkov odborných analýz antropologického materiálu vypracovaných M. Vondrákovou z Katedry antropológie PF UKF.

Pomocou nich sa spresnila štruktúra predpokladaných rodinných zväzkov v oboch oddelených úsekoch nekropoly s rozdielnym počtom hrobov. Z porovnania údajov, odvodených z proporcionálneho zastúpenia jedincov, nie sú medzi oboma segmentmi výraznejšie rozdiely. Zanedbateľný rozdiel u detských jedincov dokazujú hodnoty 37,2 % a 39,5 %. Dospelí muži sú voči ženám v západných pohrebiskových skupinách o málo početnejší ako vo východných, kde dospelé ženy prevyšovali mužov (obr. 16). V tomto priestore boli nezvyčajne pochovaní aj dvaja detskí jedinci najmladšieho veku (inf. I), dvaja muži (M, sen.) azda aj žena stareckého veku (F? sen.). Bez výsledkov odborných analýz by nebolo správne vynášať predčasné úvahy prisudzujúce kvalitnejšie životné pomery príslušníkom z tej-ktorej skupiny miestnych obyvateľov.

K oveľa náročnejším úlohám patria snahy o zmysluplnejšiu interpretáciu rozdielov zaznamenaných v pohrebiskovom fonde prostredníctvom zhmotnenej podoby citlivejších zložiek pohrebného ritu a skladby pohrebného inventára. Primárnym prameňom z oboch skupín chýba ustálená kvalita, ktorá by potvrdila ich previazanosť s istým hodnotovým systémom. Nemalo by ísť o prekvapivé zistenie, keďže spracúvaná nekropola patrí k dedinským komunitám. Rodinné zväzky týchto pospolitostí nedisponovali pestršími štruktúrovanými vzťahmi ani majetkovými pomermi. Napriek tomu pozostali prístupovali k posmrtnému zaopatrovaniu jedincov diferencovane. Spôsob ich myslenia nepoznáme, a preto sotva priblížime mieru v akej boli pritom zohľadňované vtedajšie zásady predkresťanského pohrebného ritu, ekonomické, príbuzenské väzby či emotívne pohnútky. Opakovaný výskyt niektorých prejavov v istých pohrebiskových skupinách pripúšťa vyššiu mieru individuálneho prístupu. Na ilustráciu možno uviesť častejší výskyt hrobových jám s nadpriemerným objemom, uloženie pravých predlaktí v panve, pochovanie detských jedincov s náušnicami veligradského typu a vedier v II. skupine hrobov. V VI. skupine sa zasa kumuluje prítomnosť dvoch typov náušníc podunajského typu, náušník špecifického typu, mäsitej prílohy a zástupcov keramických nádob všetkých troch typov (obr. 4; 12; 13).

Odlišnú mieru individuálneho prístupu evidujeme v činnostiach prevyšujúcich mieru štandardných parametrov. Okrem emotívnych pohnútok a citových väzieb sa mohlo na výslednom efekte podieľať prihládanie k významnejšiemu postaveniu jedinca v rodinnom zväzku, k jeho zásluhovosti nadobudnutej aktivitami v pozemskom živote. Ide

Obr. 16. Nitra-Dolné Krškany. Výskyt jedincov rozdielného pohlavia a veku v častiach pohrebiska. 1 – detskí jedinci; 2 – dospelí muži; 3 – dospelé ženy; a – západná časť; b – východná časť.

o archeologicky nepreukázateľné skutočnosti, bez ktorých však nenájdeme kľúč k osvetleniu nadštandardných prejavov zabezpečovaných zvýšenými hodnotami nálezového fondu a pracovného výkonu odvedeného pri úprave hrobovej jamy.

K prijateľnej akceptácii naznačenej možnosti posluží niekoľko príkladov. Do sledovanej kategórie s určitostou patrí 3–5-mesačné dieťa z hrobu 13 pochované v hrobovej jame s nadštandardnými rozmermi (hlbka 170 cm, objem 3,1 m³), s gombíkom so zvislo rebrovaným povrchom z pozláteneho bronzového plechu a na lokalite jediným prípadom spoločného výskytu vedra s keramickou nádobou (tab. VI: 13: 1; VII: 13: 3, 4).

S menej presvedčivým svedectvom sa stretávame v hrobách 16, 18 a 19, v ktorých boli v nadrozmerných jamách opäť uložené detskí jedinci s náušnicami veligradského typu z drahých a vzácnych kovov doplnených náhrdelníkom a vedrom (tab. VIII: 16: 1–3; X: 18: 1, 2, 4; XI: 19: 1). Prezintovanú skupinu taktiež dopĺňa hrob 8 s dieťaťom, ktorému bola k pravému predkoleniu priložená sekera. Vzhľadom na vek 3–4 rokov sotva mohol jedinec túto zbraň aktívne používať. Prijateľnejšie vyznieva názor označujúci predmet za symbol mocenskej pozície prenesenej prostredníctvom zdedeného sociálneho statusu z dospelej osoby na potomka.

Významnejší post v tamjšej komunite zastával dospelý muž stredného veku pochovaný v hrobe 4. Patričnú dôležitosť nadobudne kvalitne zhotovený hrot kopije uloženej medzi pravým plecom a hlavou. K ľavému kolenu bolo priložené závesné vrečko s predmetmi osobnej potreby, z ktorých vyniká najmä britva (tab. I: 4: 3, 4; II: 4: 1, 2, 5, 6). Skompletizovaná kolekcia nálezov dovoľuje označiť pochovaného za pešieho bojovníka a zaradiť ho do vyššej vrstvy veľkomoravskej spoločnosti. Správnosť zaradenia podporuje nielen nadrozmerná hrobová jama (hlbka

151 cm, objem 2 m³), ale aj z väčšej časti zachovaná drevená podložka nájdená pod telesnými zvyškami.

Podľa nadrozmerných parametrov hrovej jamy (hlbka 200 cm, objem 3,5 m³) by sa mohol významnejší post pripísať takisto dospelému mužovi z hrobu 6. Drevená úprava hrovej jamy síce chýba, dôležitejšia je prítomnosť vedra. Kľúčový význam nadobudol nôž umiestnený na neprehliadnuteľnom mieste v strede hrudníka. Jeho tvar je totiž odlišný od nožov bežne používaných vo veľkomoravskom prostredí. O výnimočnosť sa pričínila predĺžená rukoväť pokrytá zdobenými platničkami zhotovenými z parohoviny (tab. III: 6: 1, 2). S prípustnou dávkou tolerancie môže ísť o predmet symbolizujúci navonok významnejšiu pozíciu tohto muža v dolnokrášanskej komunite.

Jediným náprotivkom muža z predchádzajúceho hrobu v ženskej časti populácie by mohla byť dospelá žena stredného veku z hrobu 14. Názor sa opiera o dve strieborné náušnice špecifického typu, dvojicu nožov, mäsitú prílohu a vedro, ktoré dopĺňajú nadpriemerné hĺbkové parametre s hodnotou 200 cm. Jej objem vyčíslený na 5,4 m³ predstavuje na pohrebisku najvyššiu hodnotu svojho druhu.

Zomrelí z predchádzajúcich siedmich hrobov patria podľa objektívne stanovených kritérií k zástupcom s vyšším postavením v rodinných zväzkoch. Vo zvyšných šiestich hrobách s nadpriemernými rozmermi hrobových jám chýbajú hodnotnejšie predmety pohrebného inventára. Nemožno nevidieť, že sa do tejto skupiny nezaradili hroby 44, 48 a 51, s uloženým dospelým mužom, ženou a dieťaťom, v ktorých sa zachovali zvyšky po drevenej úprave hrovej jamy. K nedoriešeným problémom patrí dôvod, pre ktorý sa v celej kolekcii hrobov s prejavmi vyššieho spoločenského postavenia ocitajú dospelí muži až na poslednom mieste. Táto skutočnosť sa dá vyčítať zo priemerovaných hĺbkových a objemových údajov hrobových jám. Zatiaľ čo u detských jedincov ide o hodnoty 155, 5 cm a 3 m³, u dospelých žien 149 cm a 3,8 m³, relevantné údaje v hrobách dospelých mužov vystúpili iba na 126 cm a 2,6 m³. Situáciu naprávajú priemerované hodnoty všetkých preskúmaných hrobov. Až v týchto globálnych hodnotách opäť nadobúdajú tradičné prvenstvo dospelí muži, až na ďalších miestach sa ocitajú dospelé ženy a detskí jedinci.

Výsledná štruktúra sociálnych vzťahov, vypracovaná na základe zhmotnených prejavov pohrebných zvykov i vystrojovania pochovaných pohrebným inventárom, je typická pre predkresťanský hodnotový systém. V súlade s tým sa uplatňovali vtedajšie zásady pri výbere pohrebiskového areálu i jeho umiestnení v tamojšom prírodnom i pedologickom prostredí. Možné prieniky kresťanskej vierouky do myslenia ľudí sa v pohrebných zvykoch nezaznamenali.

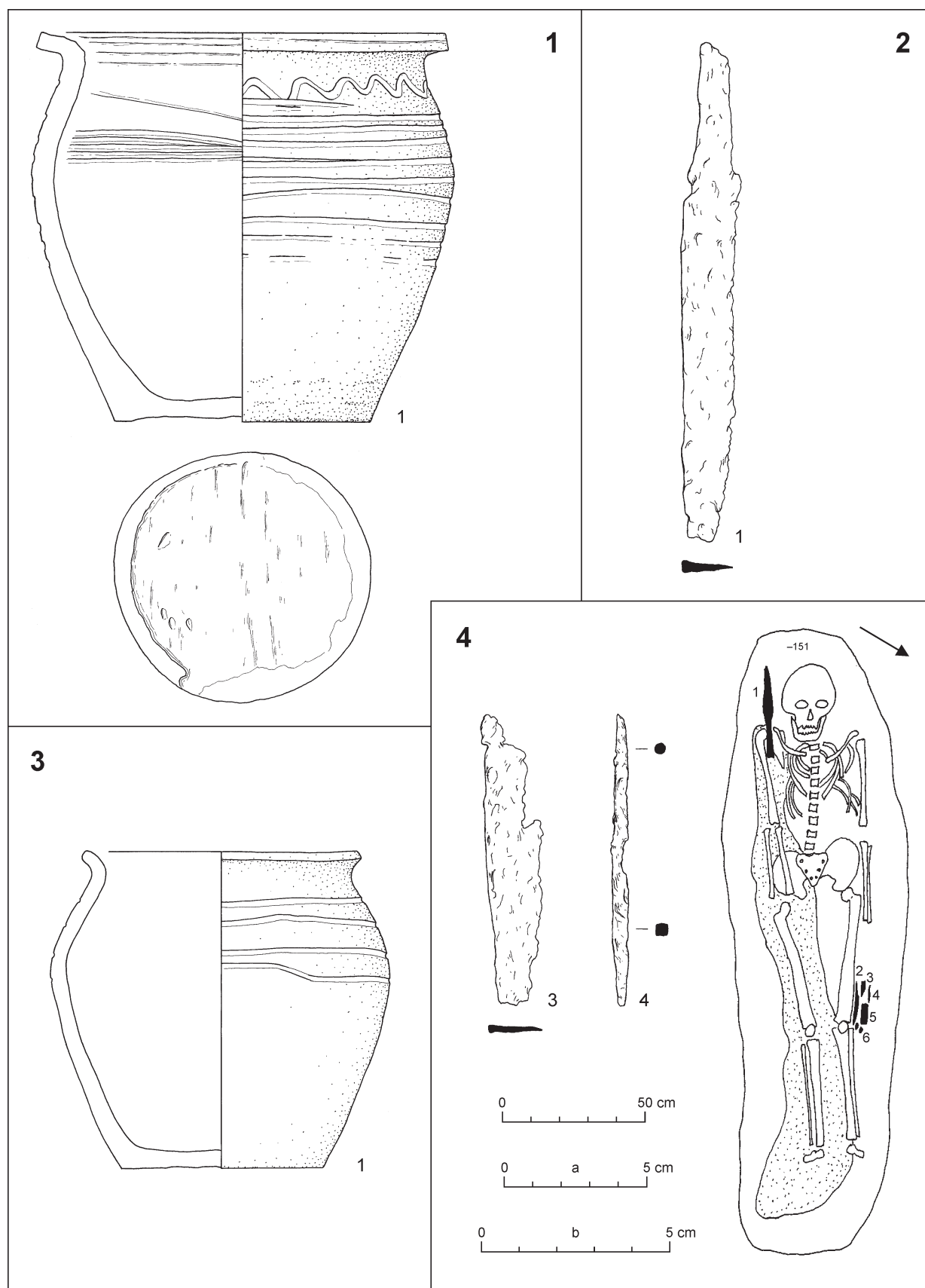
ZÁVER

V predchádzajúcich kapitolách sú prezentované poznatky získané z vyhodnotenia 54 hrobov. Tie patria k nálezovému fondu získanému v roku 1976 v ťažiskových priestoroch pohrebiska. Jeho stredná časť s okrajovými úsekmi nebola z objektívnych príčin prebádaná. To sčasti obmedzuje prijateľnosť nadobudnutých poznatkov. V platnosti napriek tomu zostáva spôsob umiestňovania hrobov do ôsmich pohrebiskových skupín zaplnených s rôznou hustotou.

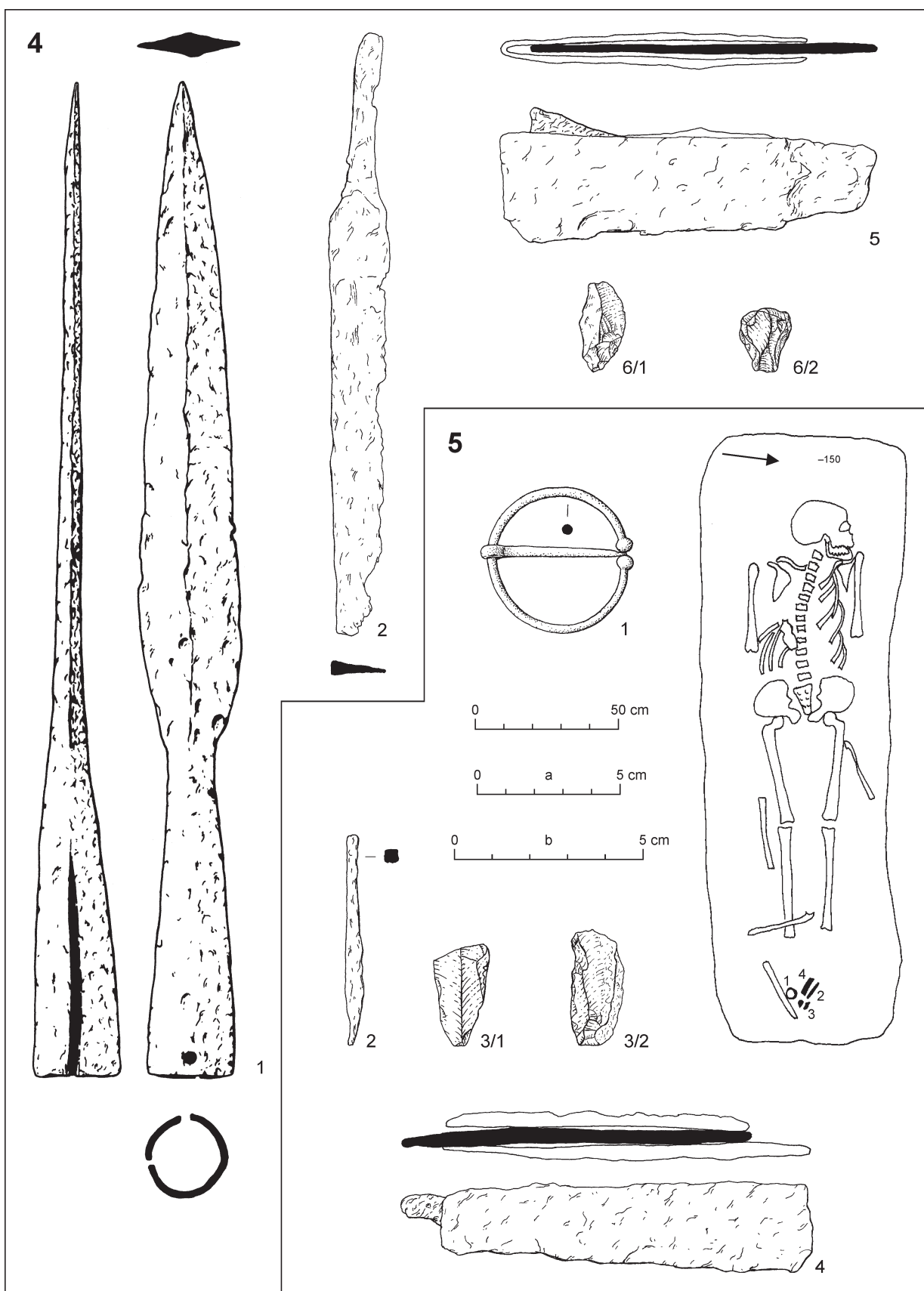
V zhmotnených zložkách pohrebného ritu figurujú takmer jednotné prejavy. Odchýlky od štandardného uloženia telesných zvyškov nemajú vyššiu intenzitu, chýba ich častejší výskyt. V plnom rozsahu to platí aj v prípade tvaru a rozmerov hrobových jám. Zvyšky drevených úprav rozdielnych typov sú ešte sporadickejšie. Výnimočné prípady preventívnych a posteriorných obranných zákrokov na pochovaných sa vykonávali v súlade s vtedajšími predkresťanskými princípmi. Ich vplyv sa prejavil aj pri vytyčovaní orientácie zomrelých, pri umiestňovaní pohrebiska v tamojšom prírodnom prostredí.

Menej potešiteľná je skladba pohrebného inventára zredukovaná na 30 hlavných typov a ich variantov. V zostave chýbajú najmä zástupcovia, ktorí bývajú na iných súvekových lokalitách sporadickejšie zastúpení. Prínos poskytnutých informácií znižuje výrazný podiel reprezentantov zo skupiny kultového charakteru a dennej potreby, pretože majú nízku až zanedbateľnú datovaciu schopnosť. Kvalitnejšie informácie tohto druhu neposkytujú ani náušnice podunajského a veligradského typu. Ich exempláre sa nevyskytujú v ustálených kombináciách s inými predmetmi. Navyše, pochádzajú z hrobov umiestnených v dvoch úsekoch nekropoly oddelených nepreskúmanou časťou. Pre nedostatočnú kvalitu dostupných údajov sa dá pochovávanie na pohrebisku iba rámcovo zaradiť do prvej a druhej polovice 9. stor. Dĺžka používania pohrebiska sa nedá stanoviť, pretože nie je známy jeho počiatkový ani záverečný úsek. S definitívnou platnosťou nie je možné potvrdiť ani v náznakoch zaznamenaný kontinuálny postup v pochovávaní smerujúci zo západnej do východnej časti nekropoly. Limitovaná kvalita vstupných údajov napriek tomu umožňuje vyčleniť nepočetnú skupinu jedincov s vyšším, resp. prestížnejším postavením v miestnej komunite.

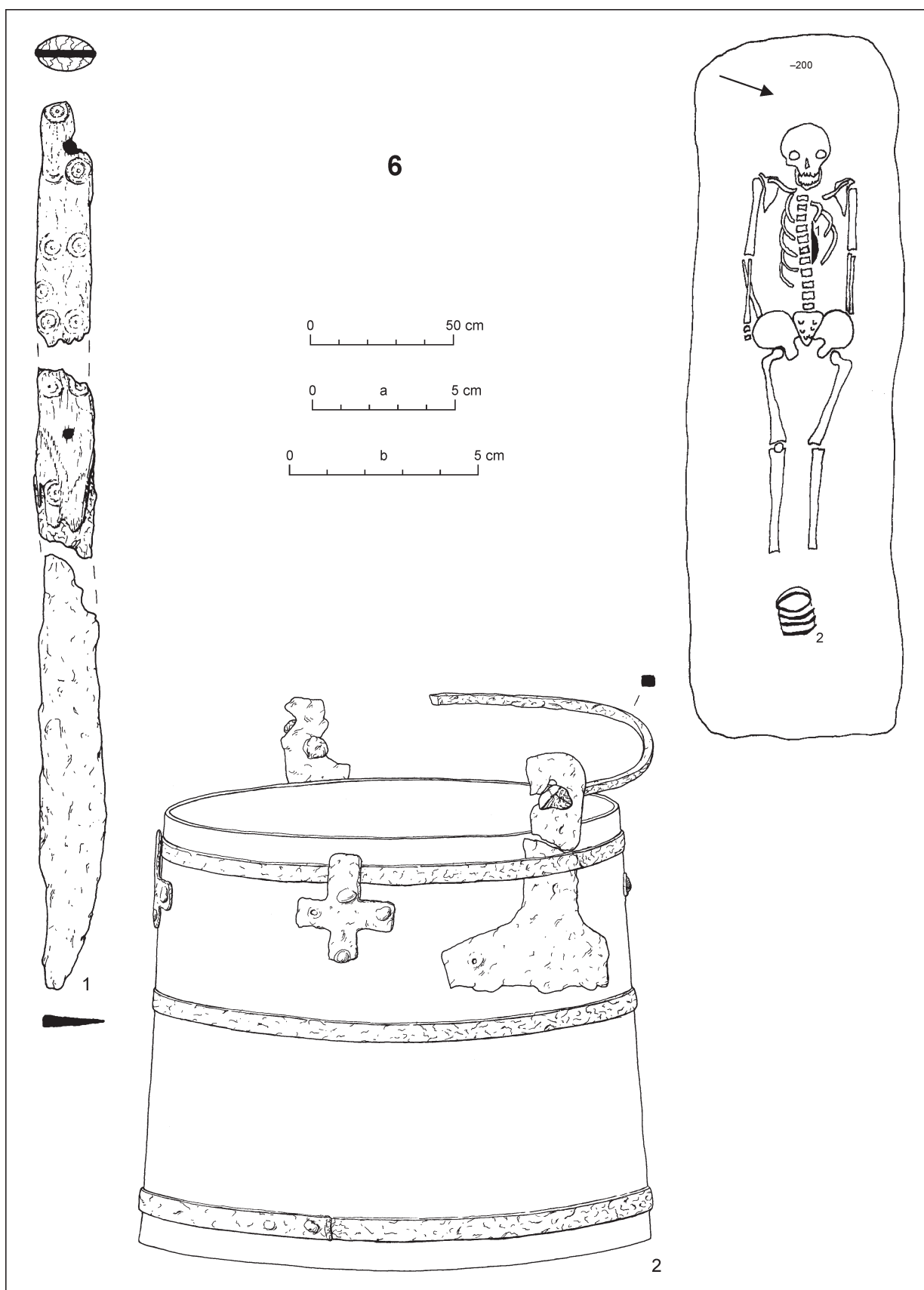
Z celkového pohľadu treba oceniť poskytnutú príležitosť k vyhodnoteniu dosiaľ nespracovaného nálezového fondu získaného z lokality patriacej vo veľkomoravskom období na Slovensku k veľkým pohrebiskám. Aj vďaka tomu sa podarilo načrtnúť význam lokality v dolnokrášanskej sídelnej enkláve umiestnenej na južnom okraji jadra historickej Nitry.

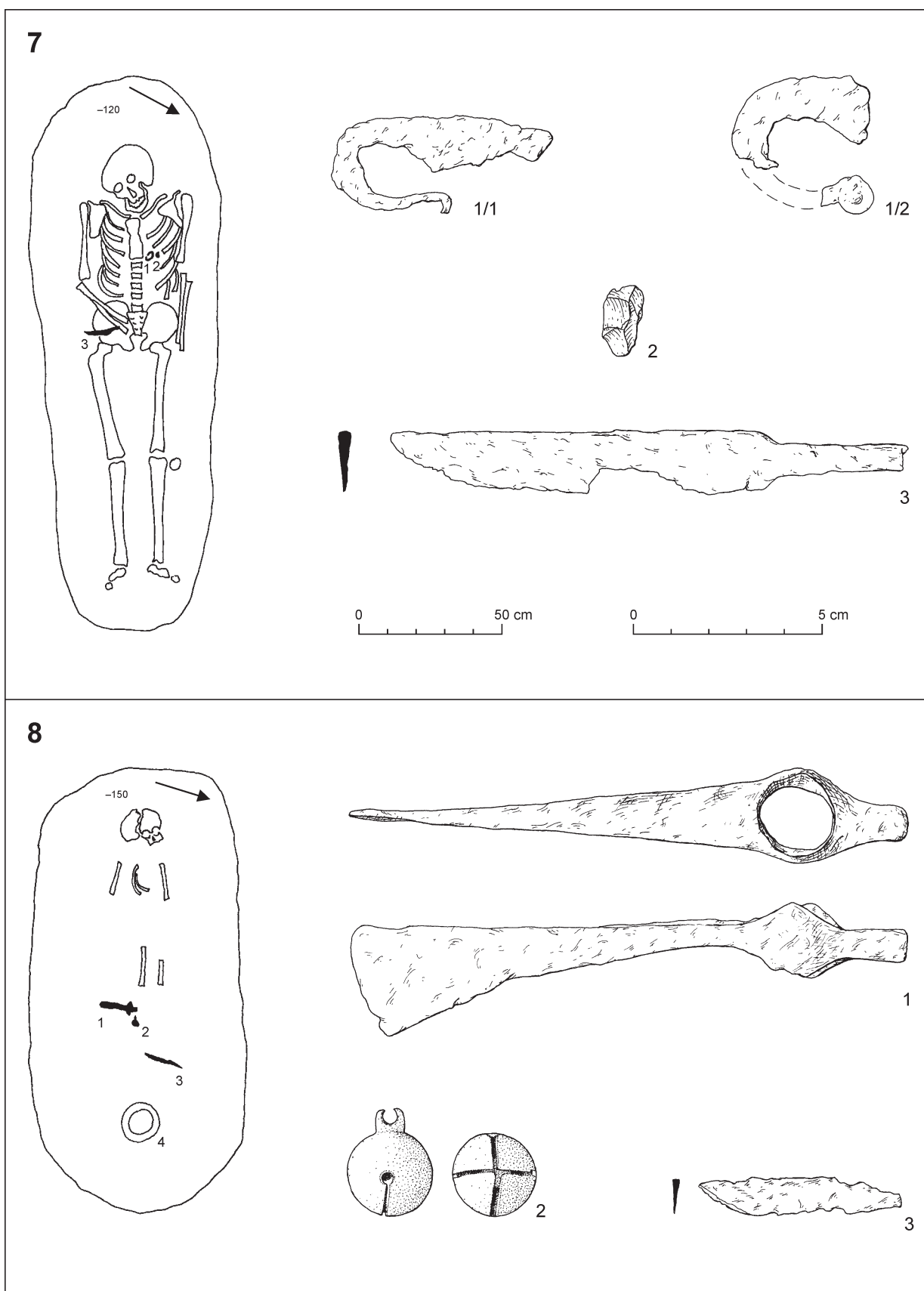
Tab. I. Hroby 1-4, plán a nálezy. Mierka: a - 1: 1, 3: 1; b - 2: 1, 4: 3, 4.

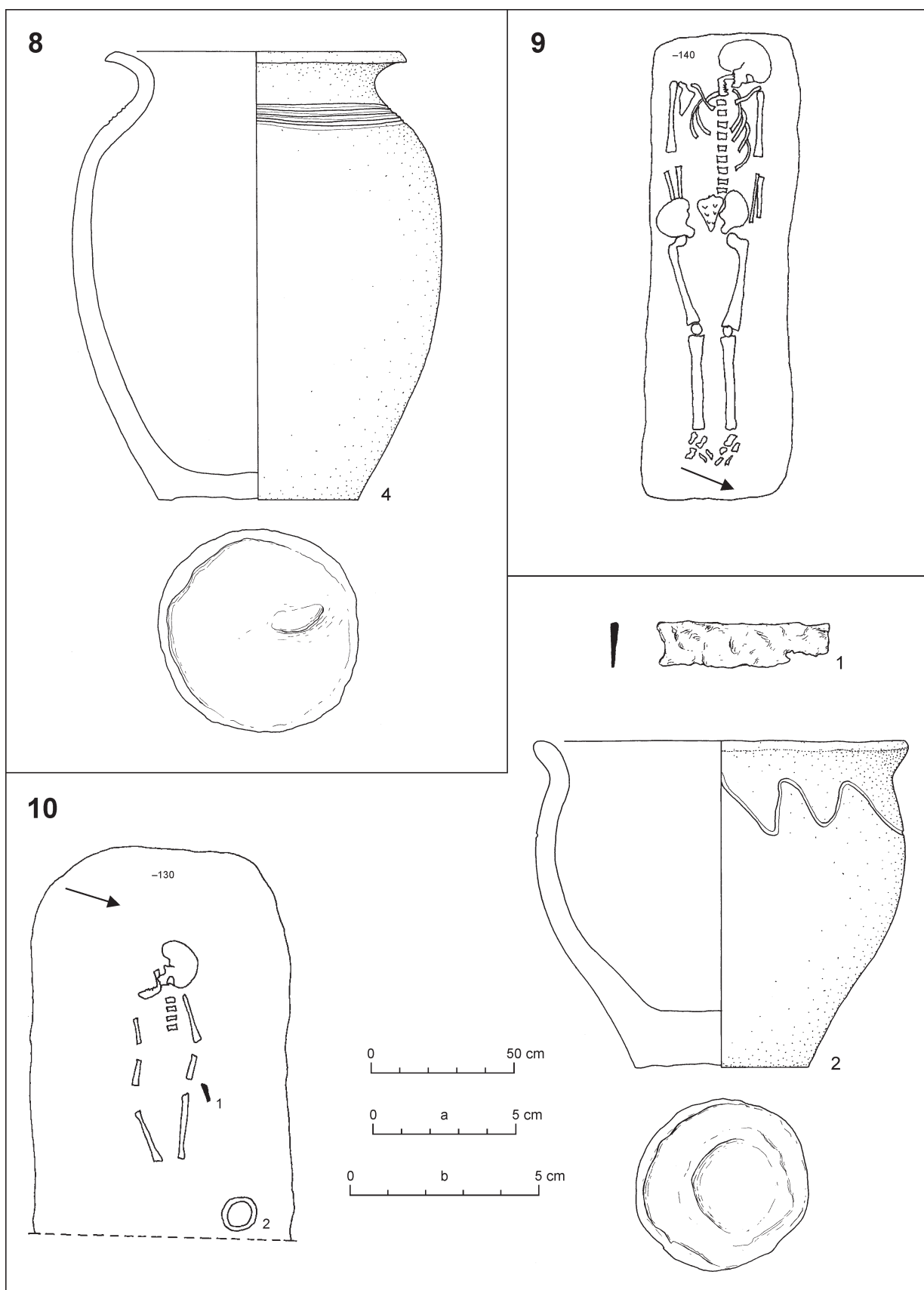
Tab. II. Hroby 4 a 5, plán a nálezy. Mierka: a – 4: 1; b – 4: 2, 5, 6, 5: 1–4.

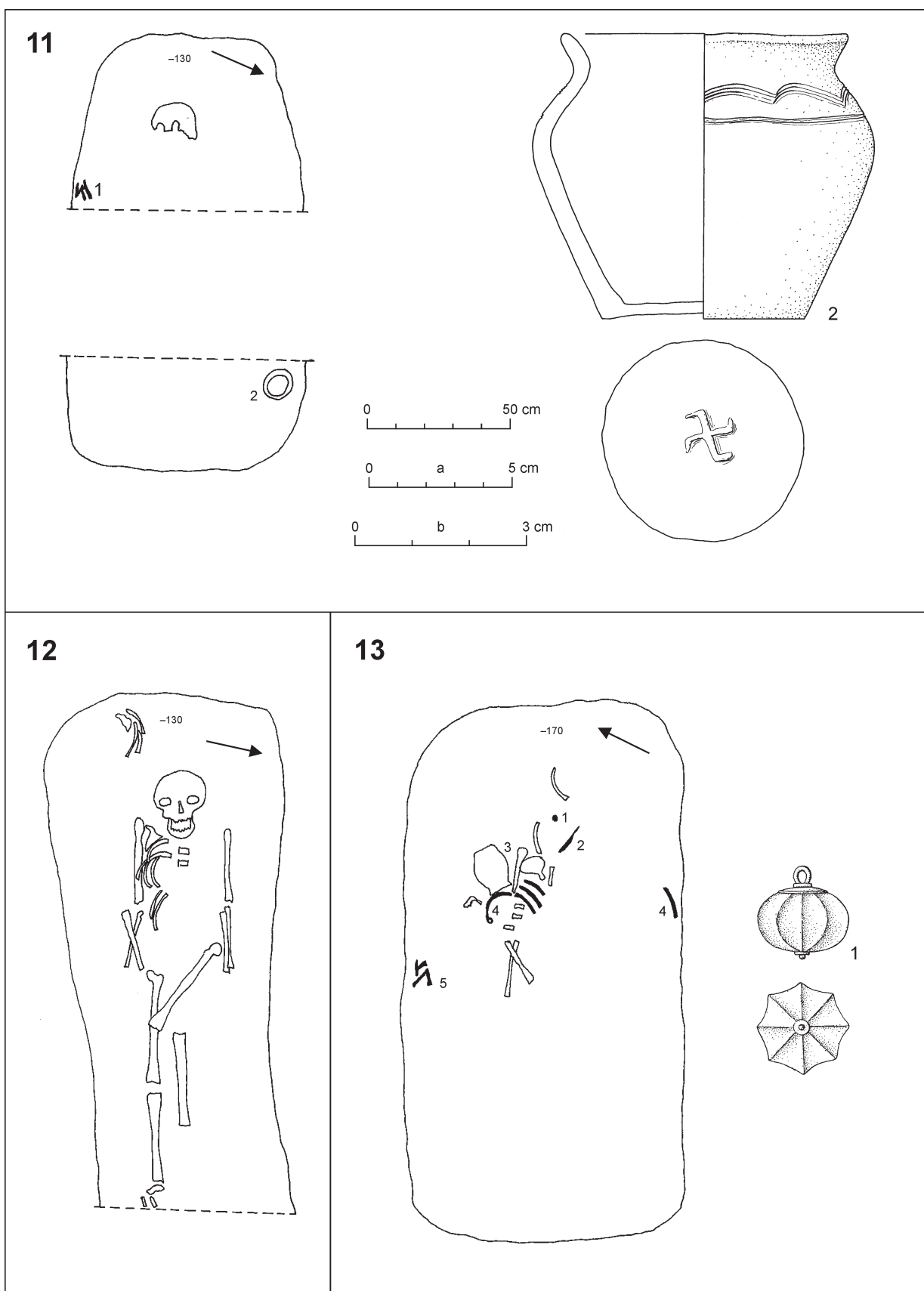
Tab. III. Hrob 6, plán a nálezy. Mierka: a – 6; 2; b – 6: 1.

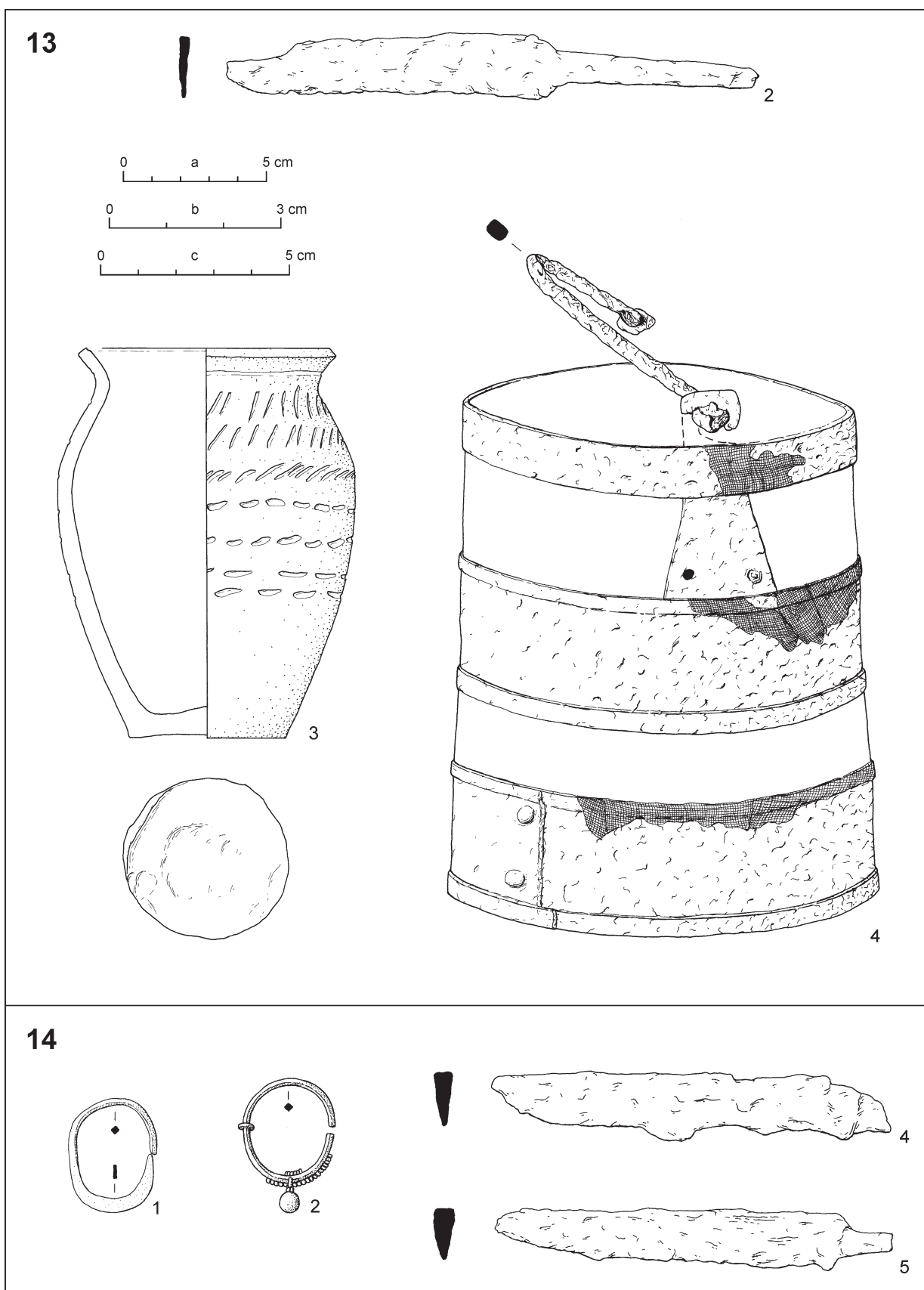
Tab. IV. Hroby 7 a 8, plány a nálezy.

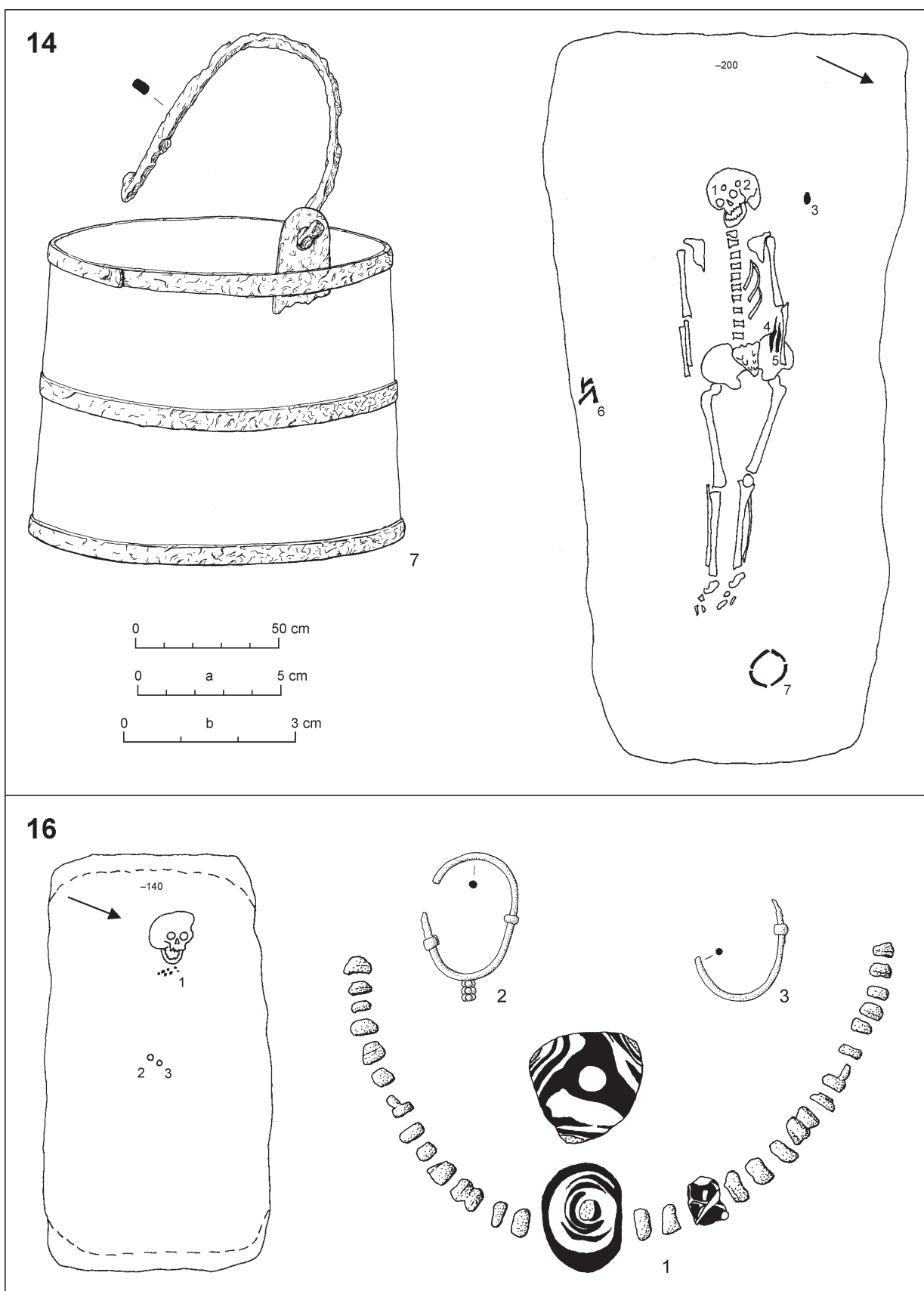
Tab. V. Hroby 8–10, plány a nálezy. Mierka: a – 8: 4, 10: 2; b – 10: 1.

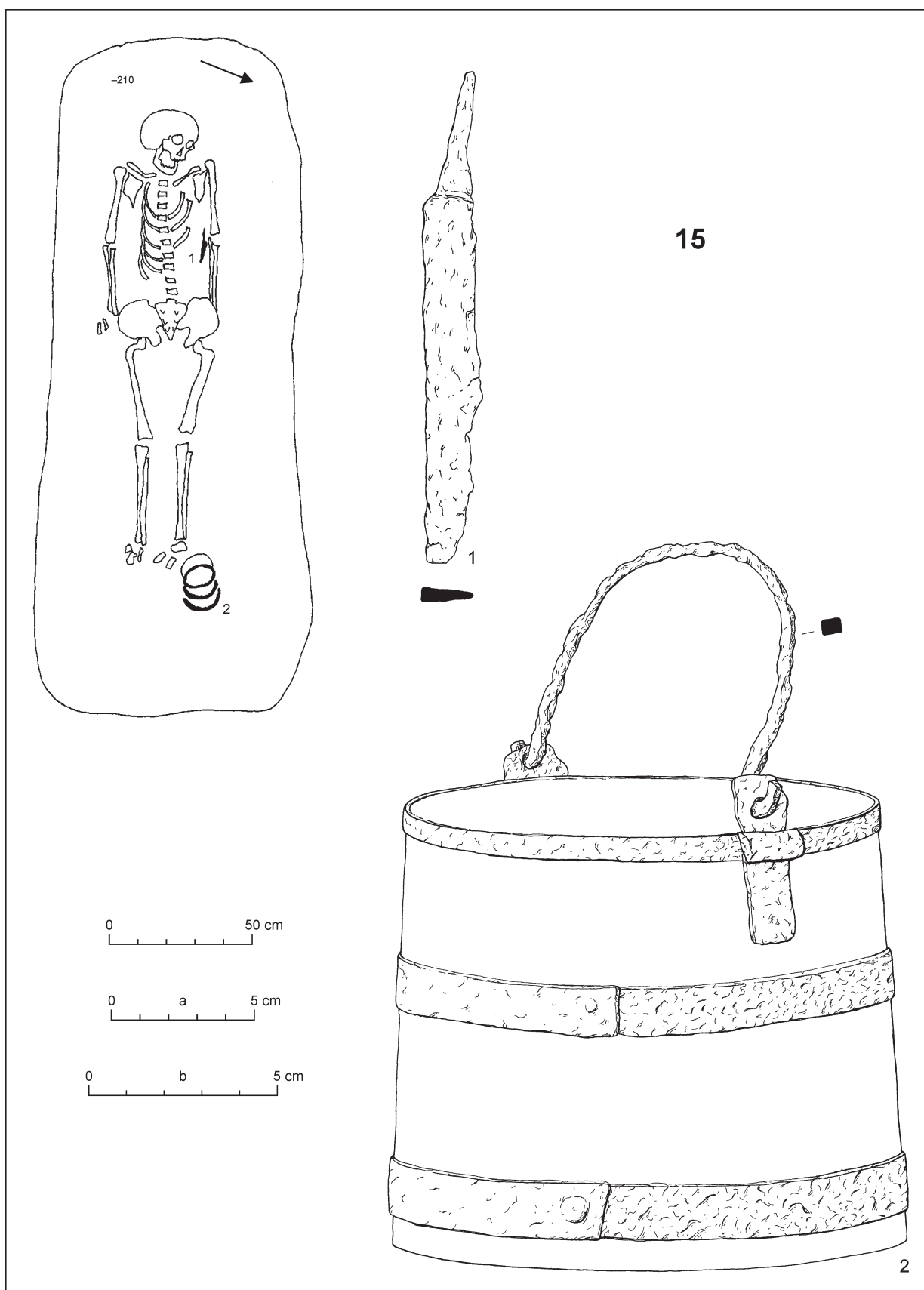
Tab. VI. Hroby 11–13, plány a nálezy. Mierka: a – 11: 2; b – 13: 1.

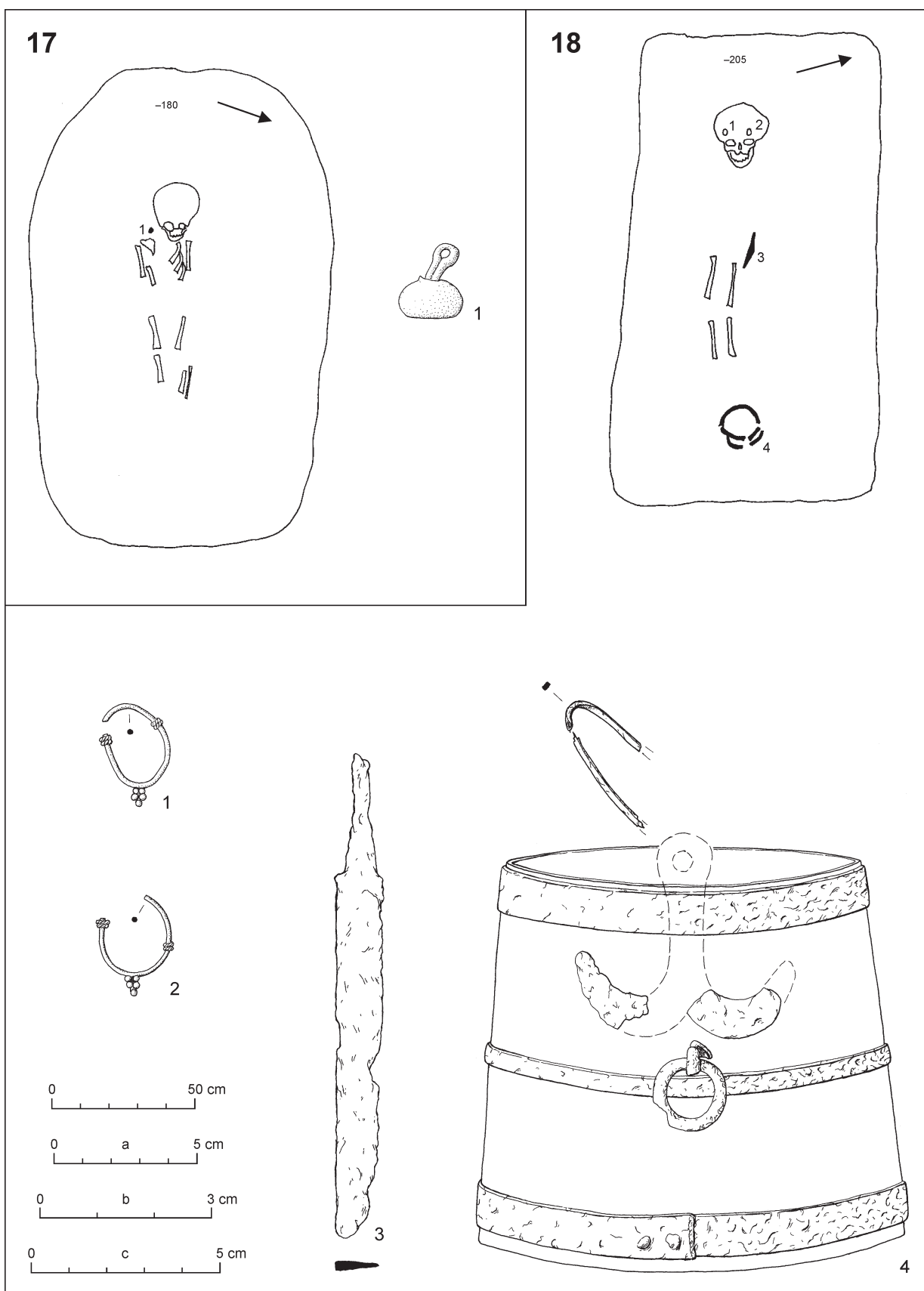
Tab. VII. Hroby 13 a 14, nálezy. Mierka: a – 13: 3, 4, b – 14: 1, 2; c – 13: 2, 14: 4, 5.

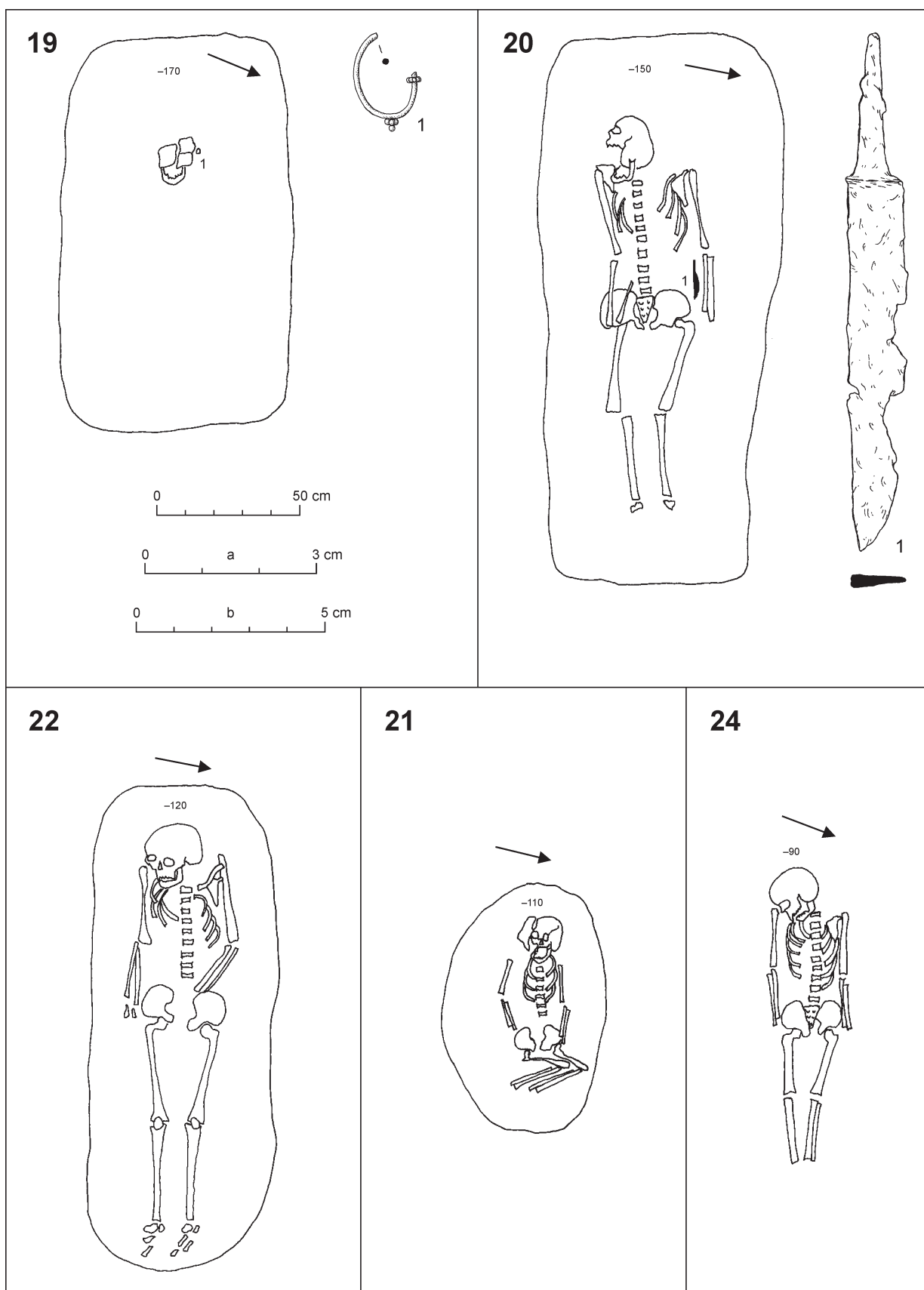
Tab. VIII. Hroby 14 a 16, plány a nálezy. Mierka: a – 14: 7; b – 16: 1–3.

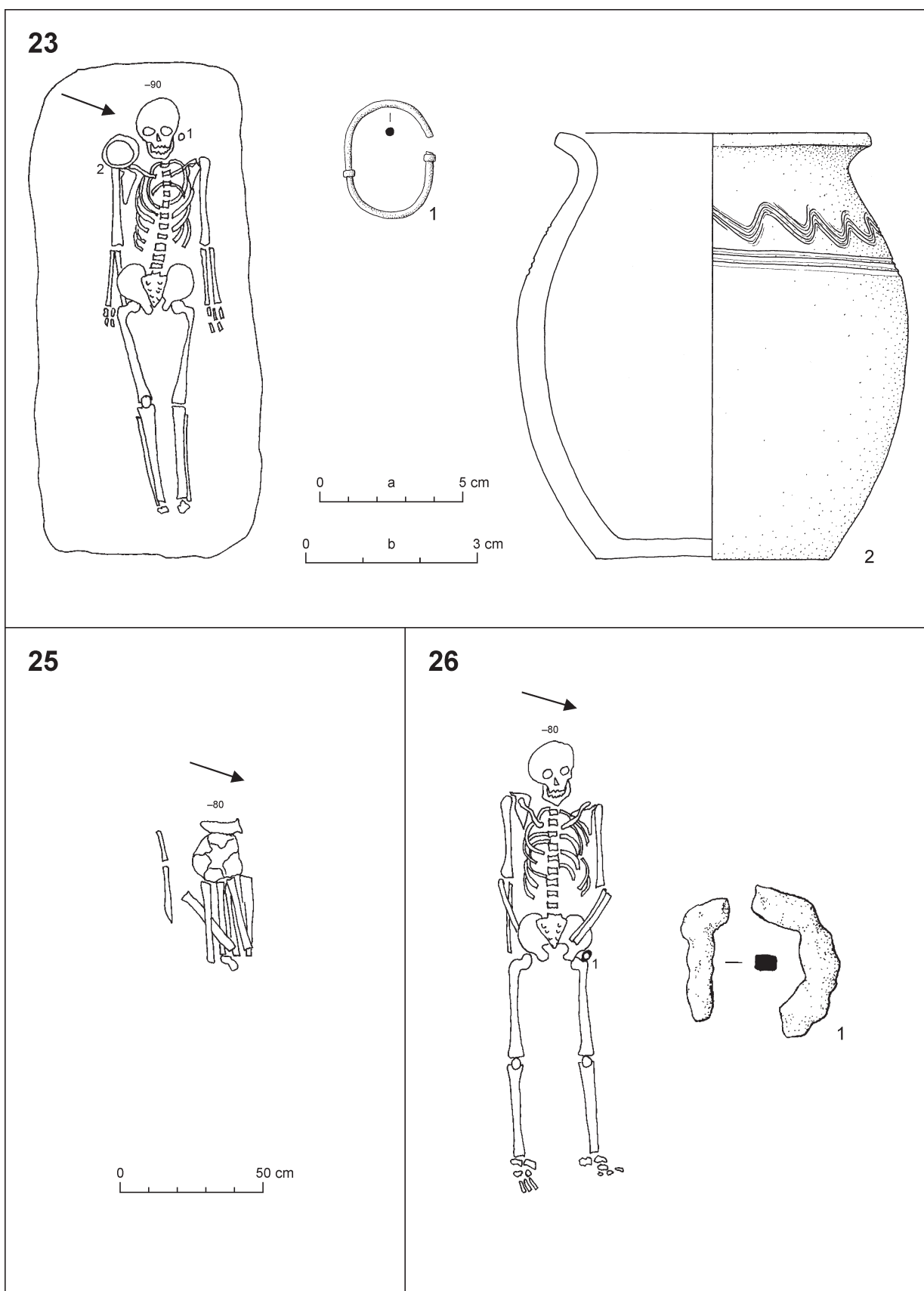
Tab. IX. Hrob 15, plán a nálezy. Mierka: a – 15: 2; b – 15: 1.

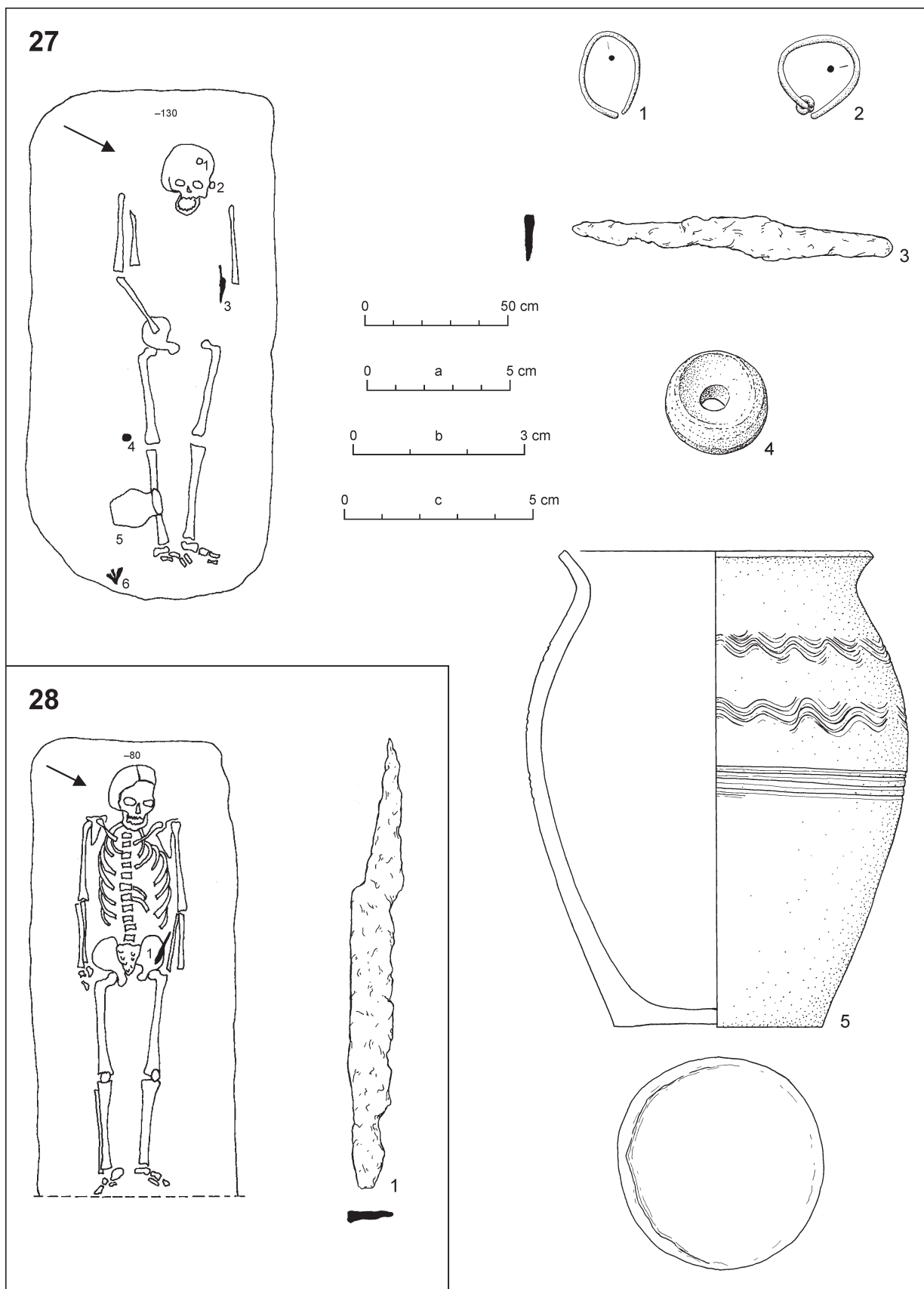
Tab. X. Hroby 17 a 18, plány a nálezy. Mierka: a – 18: 4; b – 17: 1, 18: 1, 2; c – 18: 3.

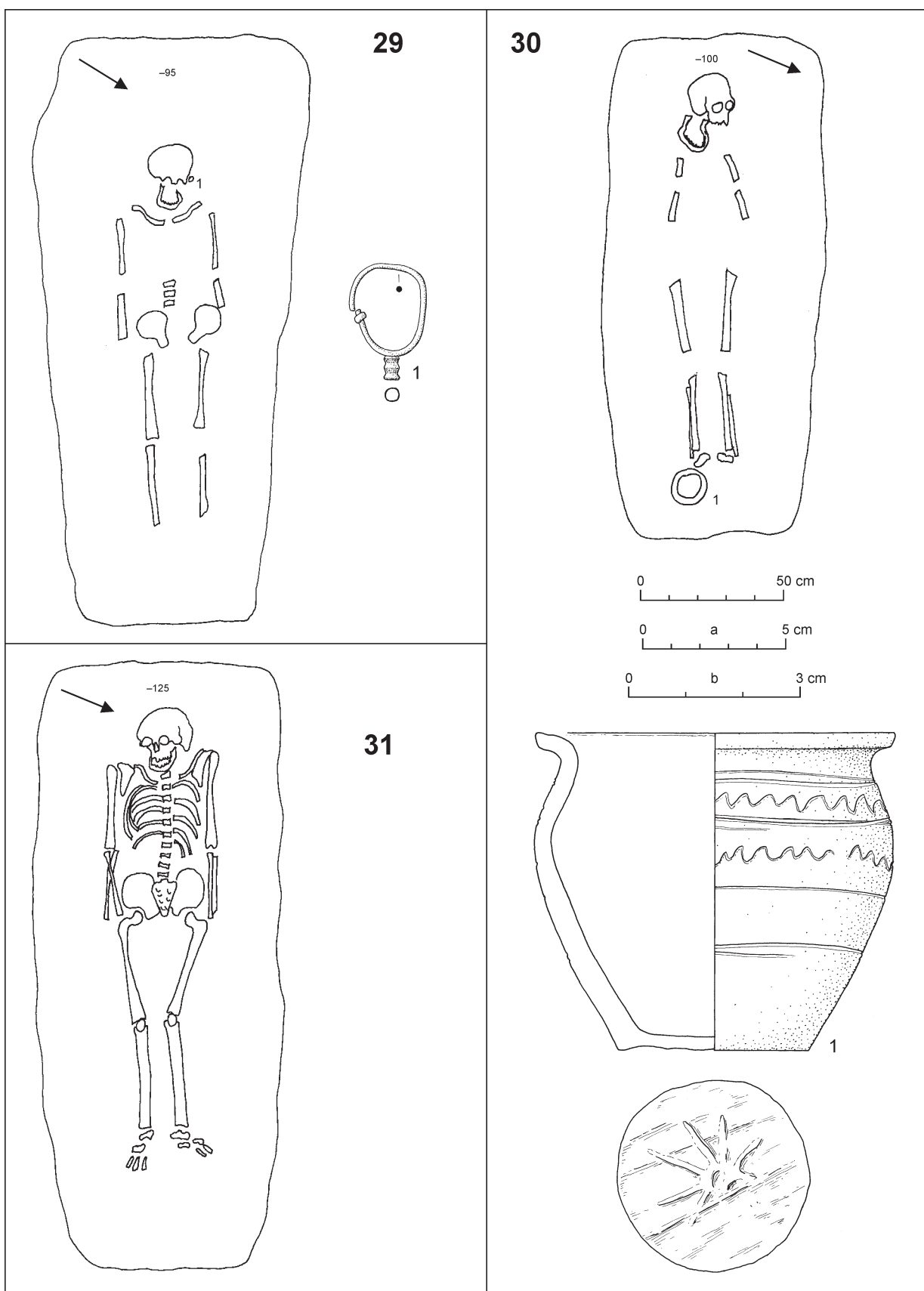
Tab. XI. Hroby 19–22, 24, plány a nálezy. Mierka: a – 19: 1; b – 20: 1.

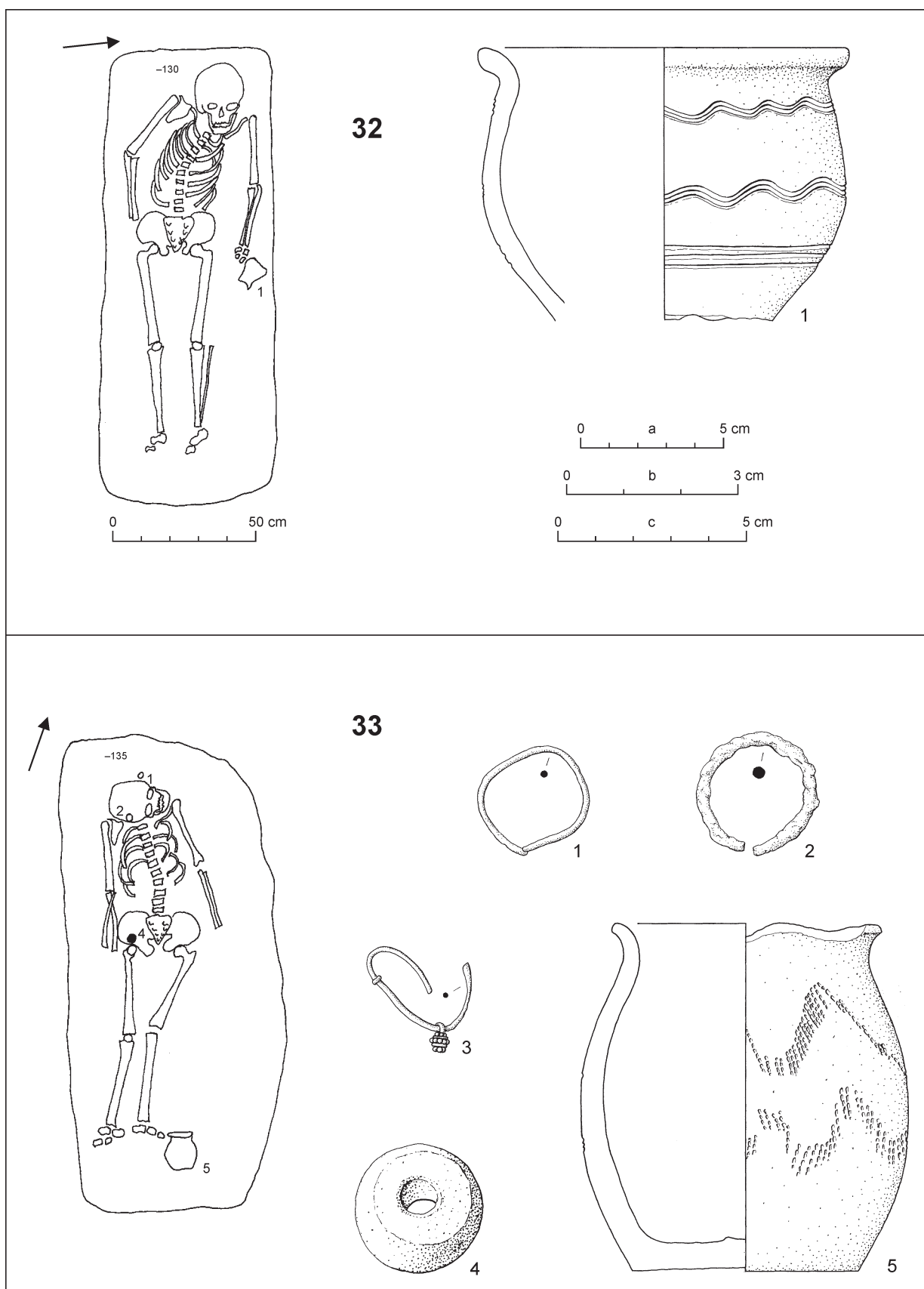
Tab. XII. Hroby 23, 25 a 26, plány a nálezy. Mierka: a – 23: 2; b – 23: 1, 26: 1.

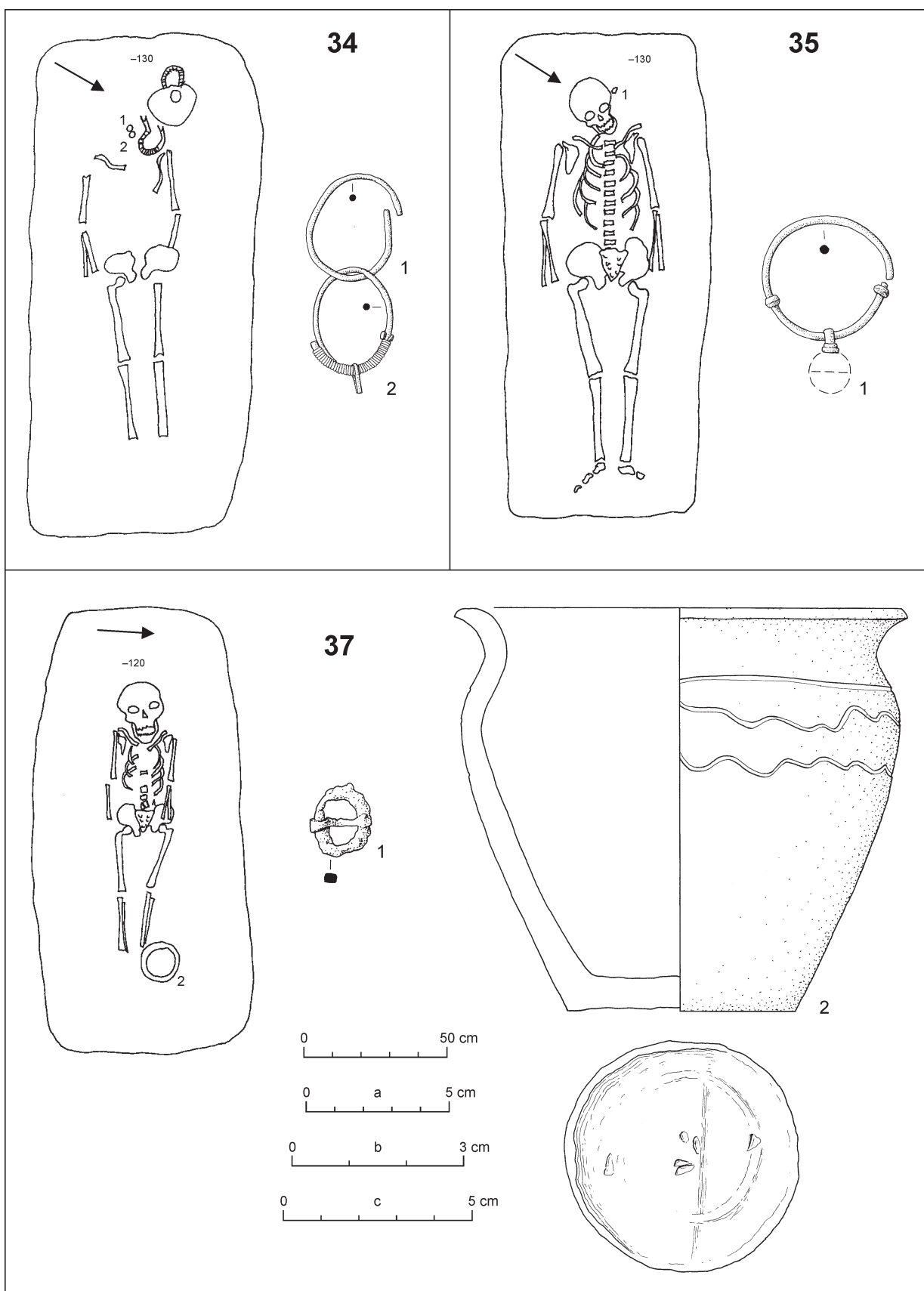
Tab. XIII. Hroby 27 a 28, plány a nálezy. Mierka: a – 27: 5; b – 27: 1, 2; c – 27: 3, 4, 28: 1.

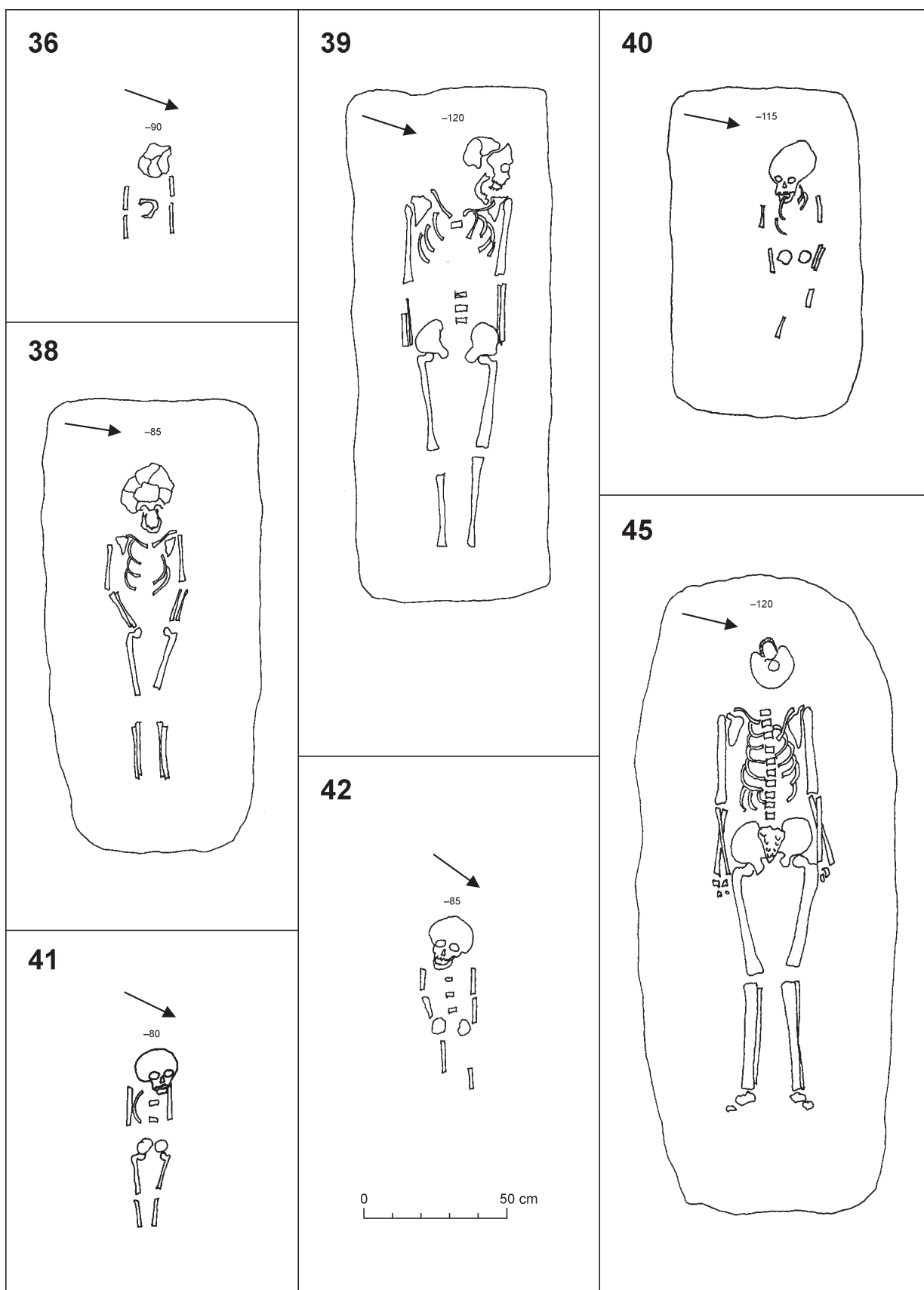
Tab. XIV. Hroby 29–31, plány a nálezy. Mierka: a – 30: 1; b – 29: 1.

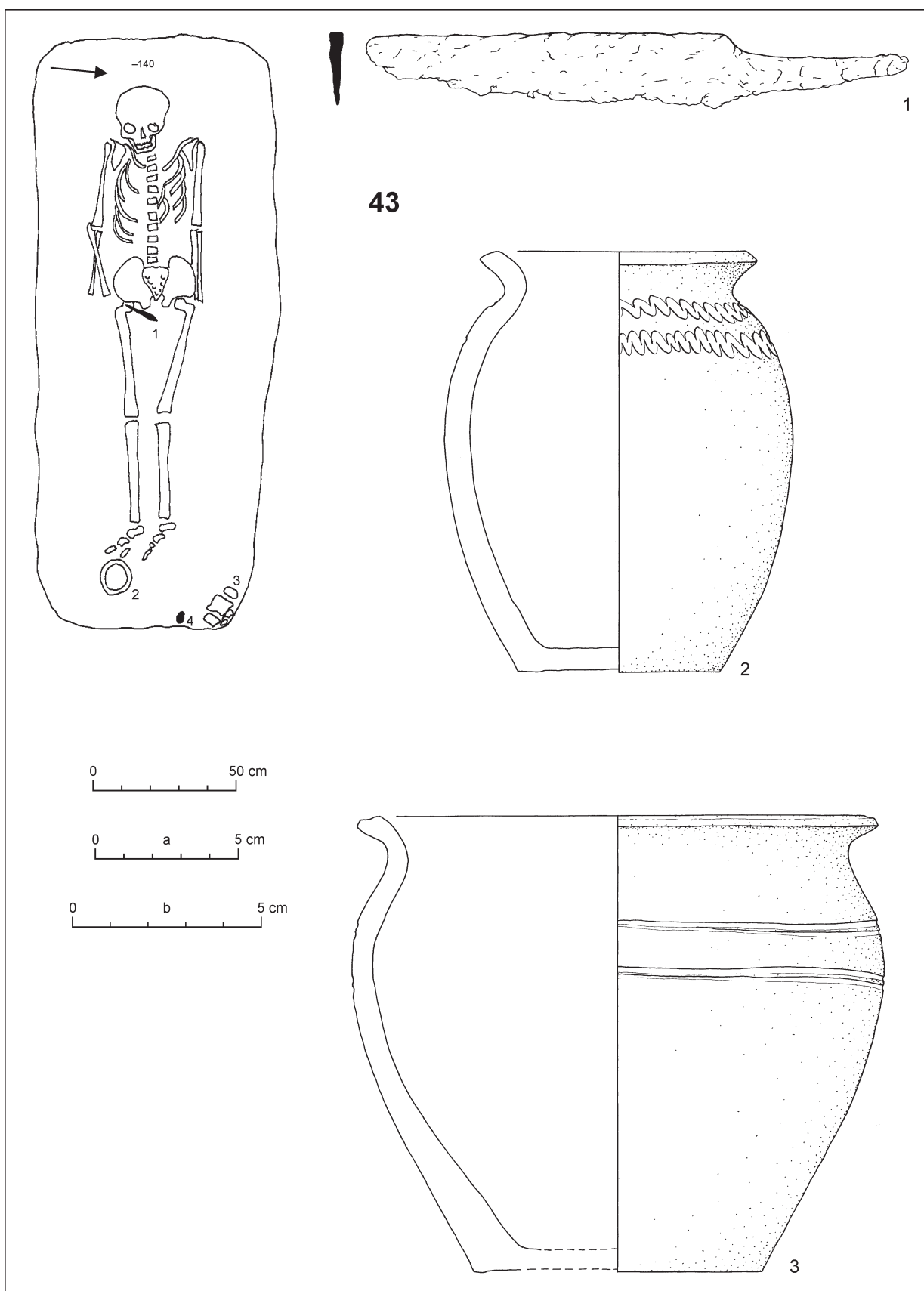
Tab. XV. Hroby 32 a 33, plány a nálezy. Mierka: a – 32: 1, 33: 5; b – 33: 1–3; c – 33: 4.

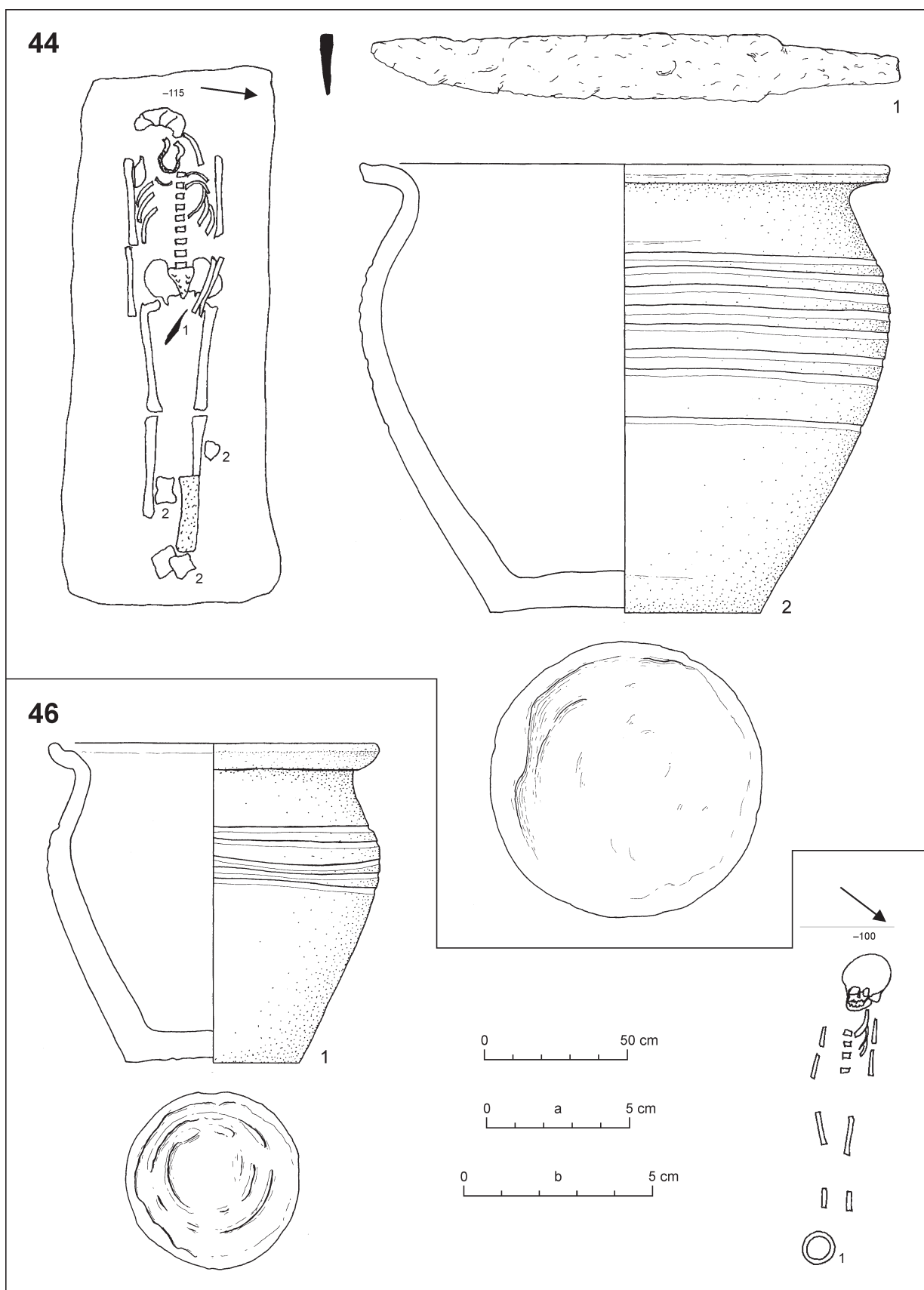
Tab. XVI. Hroby 34, 35 a 37, plány a nálezy. Mierka: a – 37: 2; b – 34: 1, 2, 35: 1; c – 37: 1.

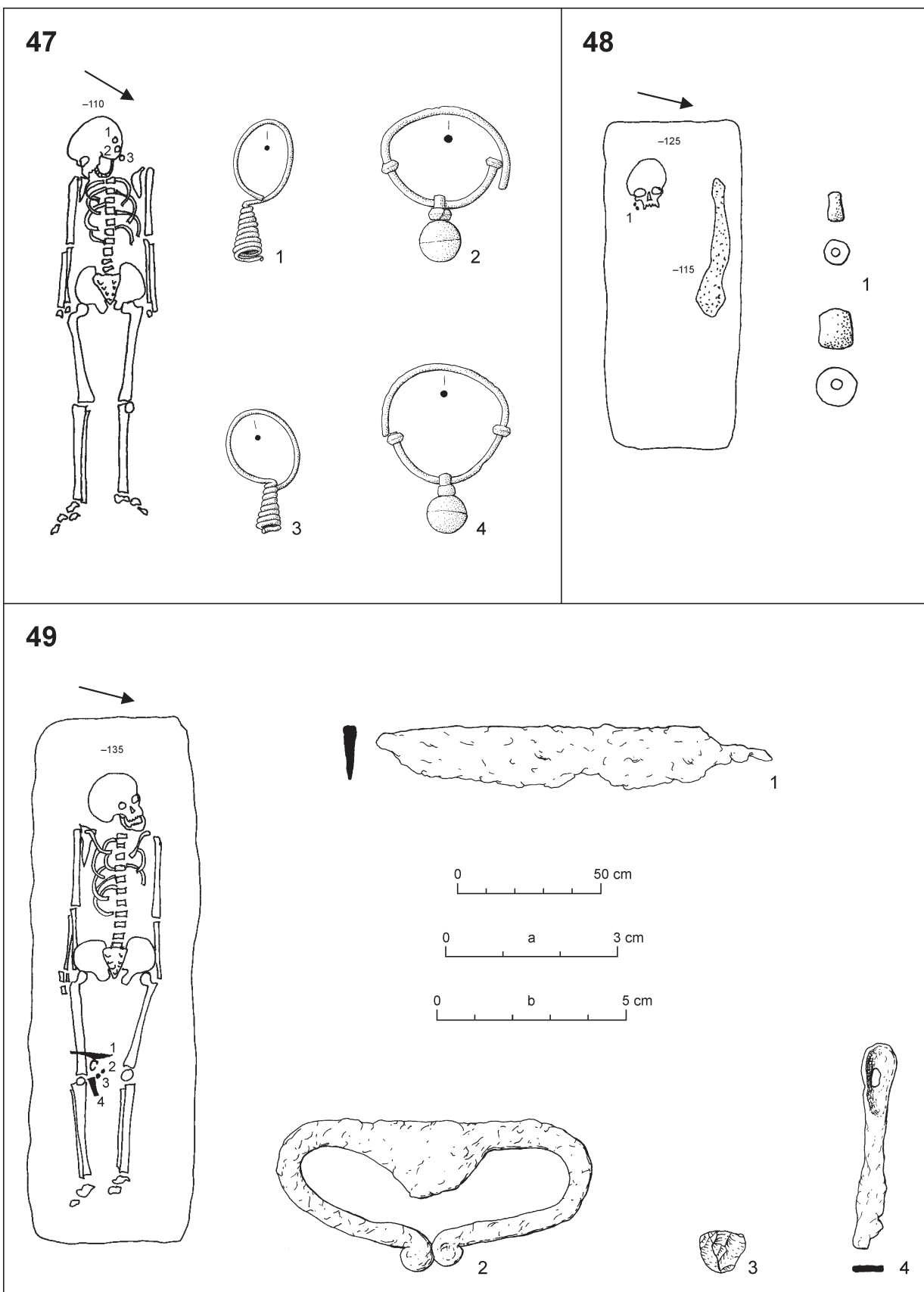
Tab. XVII. Hroby 36, 38–42 a 45, plány.

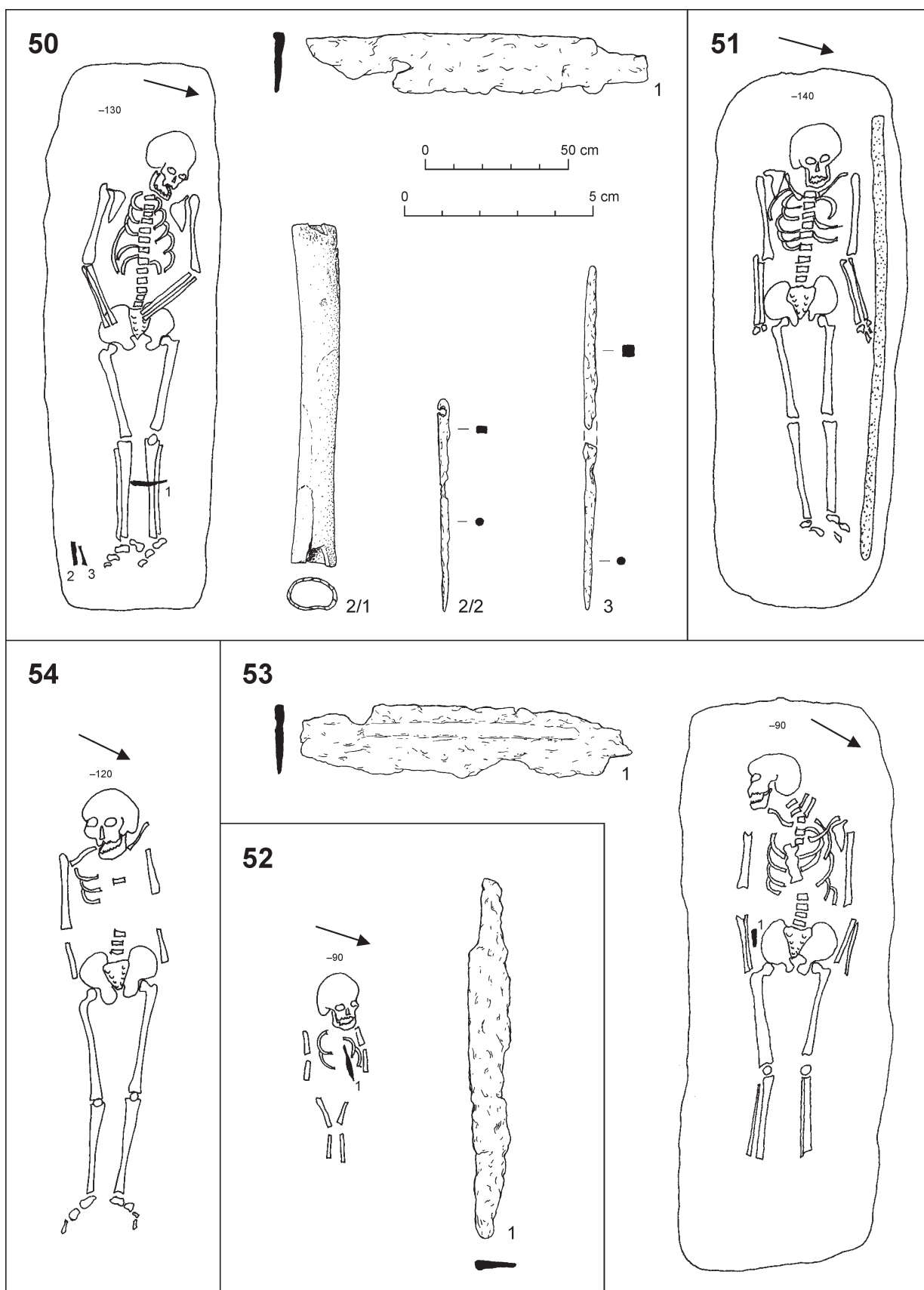
Tab. XVIII. Hrob 43, plán a nálezy. Mierka: a – 43: 2, 3; b – 43: 1.

Tab. XIX. Hroby 44 a 46, plány a nálezy. Mierka: a – 44: 2; 46: 1; b – 44: 1.

Tab. XX. Hroby 47–49, plány a nálezy. Mierka: a – 47: 1–4, 48: 1; b – 49: 1–4.

Tab. XXI. Hroby 50–54, plány a nálezy.

LITERATÚRA

- Aleškovskij 1960 – M. Ch. Aleškovskij: Kurgany russkich družinnikov XI–XII vv. *Sovetskaja archeologija* 1, 1960, 70–90.
- Ariés 2000 – P. Ariés: *Dějiny smrti*. Praha 2000.
- Bartošková 1986 – A. Bartošková: *Slovanské depoty železných předmětů v Československu*. Praha 1986.
- Bednár 1998 – P. Bednár: Die Entwicklung der Befestigung der Nitraer Burg im 9.–12. Jahrhundert. In: J. Hennin-g/A. T. Ruttkay (Hrsg.): *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996. Bonn 1998, 371–382.
- Bednár/Fottová 2003 – P. Bednár/E. Fottová: Nitra-tržnica – príspevok k poznaniu zázemia stredovekého mesta. *Archaeologia historica* 28, 2003, 303–315.
- Bednárík 1939 – R. Bednárík: Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu. *Národopisný sborník* 1, 1939, 54–94.
- Béreš 1995 – J. Béreš: Slovanské pohrebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). *Slovenská archeológia* 43, 1995, 111–158.
- Bialeková 1990 – D. Bialeková: Sekerovité hrivny a ich väz-ba na ekonomické a sociálne prostredie Slovanov. In: L. Galuška (zost.): *Staroměstská výročí*. Brno 1990, 99–119.
- Bialeková 1993 – D. Bialeková: Slovanské pohrebisko v Boj-ničkách. *Študijné zvesti AÚ SAV* 29, 1993, 223–254.
- Březinová 2018 – G. Březinová: *Šperk zo skla a sapropelitu u Keltov na Slovensku*. Nitra 2018.
- Budinský-Krička 1947 – V. Budinský-Krička: Nové nálezy kostrových hrobů z doby hradištní na juhozápad-nom Slovensku. *Časopis Muzeální slovenskej spoločnosti* 37–38, 1947, 33–40.
- Budinský-Krička 1959 – V. Budinský-Krička: *Slovanské mohyly v Skalici*. Bratislava 1959.
- Budinský-Krička/Točík 1991 – V. Budinský-Krička/A. Točík: Šebastovce. *Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches*. Katalog. Nitra 1991.
- Bylina 1995 – S. Bylina: Problemy slowiańskiego świata zmarłych. Kategorie przestrzeni i czasu. *Światowit* 40, 1995, 9–25.
- Csikó 2011–2012 – G. Csikó: Az Avar közelharci fegyverek története. Funkcionális megközelítés. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből*. Új sorozat VI–VII. (XVI–XVII.) kötet, 2011–2012, 71–97.
- Čech/Křížek 1999 – Z. J. K. Čech/L. Křížek: *Encyklopedie zbraní a zbroje*. Libri 1999.
- Černý 1995 – V. Černý: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 301–313.
- Čilinská 1975 – Z. Čilinská: Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská archeológia* 23, 1975, 63–96.
- Daňová/Ruttkay, M. 2011 – K. Daňová/M. Ruttkay: Porušova-nie hrobů v 11. storočí na pohrebisku v Nitre-Selenci. In: S. Stuchlík (ed.): *Materiály o pohrebním ritu. Druhotné zásahy v hrobech*. Acta archaeologica Opaviensia 4. Opava 2011, 161–167.
- Dočkalová 2004 – M. Dočkalová: Tafonomické aspekty v osteologické archeologii. *Ve službách archeologie* 5, 2004, 214–222.
- Dočkalová 2005 – M. Dočkalová: Antropologická metodika zpracování hromadných hrobů. *Ve službách archeologie* 6, 2005, 331–344.
- Dostál 1966 – B. Dostál: *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha 1966.
- Dostál 1975 – B. Dostál: *Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec*. Brno 1975.
- Dostál 1982 – B. Dostál: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. *Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University* E 27, 1982, 135–201.
- v. Dülmen 1999 – R. van Dülmen: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. Praha 1999.
- Eisner 1966 – J. Eisner: *Rukověť slovanské archeologie*. Praha 1966.
- Fottová 2019 – E. Fottová: *Typologicko-chronologický vývoj keramiky 8.–12. století v oblasti Nitra*. Dizertačná práca AÚ SAV. Nitra 2019. Nepublikované.
- Frolík 2013 – J. Frolík: Pohřebiště na II. nádvoří Pražského hradu. *Archaeologia historica* 29/1, 2013, 91–105.
- Frolík 2014 – J. Frolík: Pohřebiště v Lumbeho zahradě, analýza, chronologie, význam. In: J. Frolík (ed.): *Pohře-biště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě II*. Castrum Pragense 12. Praha 2014, 5–116.
- Frolíková-Kaliszová 2000 – D. Frolíková-Kaliszová: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole. *Památky archeologické* 91, 2000, 201–249.
- Frolíková-Kaliszová 2009 – D. Frolíková-Kaliszová: Hrn-ce, hrnky, hrnečky. In: P. Dresler/Z. Měřinský (ed.): *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice*. Archaeologia Mediaevalis Moravica et Silesiana. Sup-plementum 2. Brno 2009, 93–98.
- Frolíková-Kaliszová 2014 – D. Frolíková-Kaliszová: Pohře-biště z 10. století v Praze-Střešovicích – Předběžná zpráva. *Archaeologia historica* 29, 2014, 315–329.
- Fusek 2006 – G. Fusek: Výklenkové hroby na včasnostre-dovekom pohrebisku v Cíferi, časť Pác. *Študijné zvesti AÚ SAV* 39, 2006, 27–54.
- Fusek 2009 – G. Fusek: Odtlačky na dnách nádob v Nitre-Šindolke. In: P. Dresler/Z. Měřinský (ed.): *Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice*. Archaeologia Mediaevalis Moravica et Silesiana. Supplementum 2. Brno 2009, 99–108.
- Fusek 2011 – G. Fusek: Zásahy do hrobů belobrdské kul-túry v Nitre-Šindolke. In: S. Stuchlík (ed.): *Materiály o pohrebním ritu. Druhotné zásahy v hrobech*. Acta archaeo-logica Opaviensia 4. Opava 2011, 119–124.
- Le Goff/Schmitt 1999 – J. Le Goff/J.-C. Schmitt: *Encyklopedie středověku*. Praha 1999.
- Galuška 1996 – L. Galuška: *Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské*. Brno 1996.
- Galuška 2006 – L. Galuška: Depot raně středověkých že-lezných předmětů od Byčí skály v Moravském krasu. In: J. Zábojník (red.): *Aevum Medium*. Zborník na počesť Jozefa Hošša. Bratislava 2006, 23–29.
- Galuška 2013 – L. Galuška: *Hledání původu. Od avarských bronzů ke zlatu Velké Moravy*. Brno 2013.
- Galuška 2017 – L. Galuška: *Slované – stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*. Brno 2017.
- Geisler 1984 – M. Geisler: Slovanské kostrové hroby z Tva-rožné (okr. Brno-venkov). *Archeologické rozhledy* 36, 1984, 490–497.
- Gładykowska-Rzeczycka 2004 – J. J. Gładykowska-Rzeczycka: Los dzieci – zagrożenia, choroby – znany ze źródeł pisanych i paleoantropologicznych. In: W. Dziejuszycki/J. Wrzesiński (red.): *Dusza maluczka a strata ogromna*. Funeralia Lednickie 6. Poznań 2004, 61–69.

- Hanuliak 1989 – M. Hanuliak: Okres Nitra. In: D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5 až z 13. storočia. I/1*. Nitra 1989, 179–236.
- Hanuliak 1993 – M. Hanuliak: Pohrebisko slovanskej populácie z 10. storočia v Bučanoch. *Slovenská archeológia* 41, 1993, 83–112.
- Hanuliak 1994 – M. Hanuliak: *Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.–11. storočia (Archeologicko-historické vyhodnotenie)*. Nitra 1994.
- Hanuliak 2001 – M. Hanuliak: *Veľkomoravské pohrebiská na Slovensku. Databáza prameňov*. Nitra 2001. Nepublikovaný rukopis.
- Hanuliak 2002 – M. Hanuliak: Pohrebiská a spôsoby pochovávaní vo veľkomoravskom období. In: A. Ruttkay/M. Ruttkay/P. Šalkovský (ed.): *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Nitra 2002, 81–88.
- Hanuliak 2004a – M. Hanuliak: Charakter a význam hraníc v časopriestorovej dimenzii pohrebného ritu z mladšieho úseku včasného stredoveku. *Archaeologia historica* 29, 2004, 37–50.
- Hanuliak 2004b – M. Hanuliak: *Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska*. Nitra 2004.
- Hanuliak 2004c – M. Hanuliak: Predmety pravekej a včasno-historickej proveniencie na nekropolách z územia Slovenska. *Študijné zvesti AŤ SAV* 36, 2004, 25–34.
- Hanuliak 2005 – M. Hanuliak: Skizze der Struktur der großmährischen Gesellschaft auf Grund des Gräberfeldmaterials auf dem Gebiet der Slowakei. In: Kouřil 2005b, 271–282.
- Hanuliak 2006 – M. Hanuliak: Detskí jedinci vo veľkomoravskom prostredí na základe pohrebiskových prameňov z územia Slovenska. *Slovenská archeológia* 54, 2006, 259–284.
- Hanuliak 2007 – M. Hanuliak: Duchovná zložka každodenného života veľkomoravských Slovanov. In: E. Nemcová/J. Pišová (ed.): *Cyril a Metod – Slovensko a Európa*. Trnava 2007, 80–91.
- Hanuliak 2008a – M. Hanuliak: Materiálna podstata v duchovnej kultúre veľkomoravských Slovanov. *Konštantínove listy* 1, 2008, 26–40.
- Hanuliak 2008b – M. Hanuliak: Porušovanie telesných zvyškov zomrelých vo veľkomoravskom prostredí z územia Slovenska. *Slovenská archeológia* 54, 2008, 143–166.
- Hanuliak 2011 – M. Hanuliak: Princípy porušovania zomrelých v 9.–10. storočí na Slovensku. In: S. Stuchlík (ed.): *Materiály o pohrebnom ritu. Druhotné zásahy v hrobech*. Acta archaeologica Opaviensia 4. Opava 2011, 125–139.
- Hanuliak 2014 – M. Hanuliak: Sídliisko z poslednej tretiny 10. stor. v Orechovom sade z Mužle-Čenkova. *Archaeologia historica* 39, 2014, 679–688.
- Hanuliak/Chropovský 2019 – M. Hanuliak/B. Chropovský: Pohrebisko z 10.–11. storočia v Nitre-Horných Krškanoch. *Slovenská archeológia* 66, 2018, 113–193.
- Hanuliak/Kuzma 2015 – M. Hanuliak/I. Kuzma: *Mužla-Čenkovo II. Osídlenie z 9.–13. storočia*. Nitra 2015.
- Hanuliak/Pieta 2014 – M. Hanuliak/K. Pieta: Odrasť christianizácie v hnutelných prameňoch z 9. stor. vo východných častiach Veľkej Moravy. In: P. Kouřil a kolektív: *Cyriľometodějská misie a Evropa – 1100 let od příchodu soluňských bratrů na Velkou Moravu*. Brno 2014, 134–147.
- Hanuliak/Rejholcová 1999 – M. Hanuliak/M. Rejholcová: *Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Vyhodnotenie*. Bratislava 1999.
- Hanuliak/Zábojník 1982 – M. Hanuliak/J. Zábojník: Pohrebisko zo 7.–8. stor. v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. *Archeologické rozhledy* 34, 1982, 492–503.
- Hochmanová-Vávrová 1962 – V. Hochmanová-Vávrová: Veľkomoravské pohřebiště ve Starém Měste „Na Valách“. Výzkum v letech 1957–1959. *Časopis Moravského Zemského Musea v Brně* 47, 1962, 201–256.
- Holčík 1991 – Š. Holčík: Veľkomoravské pohrebisko v Bini. *Zborník SNM* 85. *Archeológia* 1, 1991, 85–104.
- Horňák 2006 – M. Horňák: Príspevok k historickej interpretácii sklenených korálikov v severovýchodoalpскеj oblasti lužickej kultúry a vo vekerzugskej kultúre. *Studia historica Nitriensia* 13, 2006, 37–46.
- Horáčková/Strouhal/Vargová 2004 – L. Horáčková/E. Strouhal/L. Vargová: *Základy paleopatologie. Panoráma biologické a sociokultúrní antropologie* 15. Brno 2004.
- Horváthová 1995 – E. Horváthová: Apotropajné predmety. In: J. Botík/J. Slavkovský (ed.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 2. Bratislava 1995, 21.
- Hrubý 1955 – V. Hrubý: *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“*. Praha 1955.
- Hrubý 1965 – V. Hrubý: *Staré Město. Velkomoravský Velehrad*. Praha 1965.
- Husár 2014 – M. Husár: *Žrdovo-bodné zbrane včasného stredoveku v Karpatskej kotline. 1. diel. Typológia a jej vyhodnotenie*. Nitra 2014.
- Chorvátová 2007 – H. Chorvátová: Horizonty byzantsko-orientálneho šperku na tzv. veľkomoravských pohrebiskách. In: V. Turčan (zost.): *Byzantská kultúra a Slovensko. Zborník štúdií*. Zborník SNM. *Archeológia. Supplementum* 2. Bratislava 2007, 83–110.
- Chorvátová 2009 – H. Chorvátová: Kultúrno-historický význam gombíkov. *Studia Mediaevalia Bohemica* 1, 2009, 7–19.
- Chropovský 1957 – B. Chropovský: Slovanské pohrebisko z 9. stor. vo Veľkom Grobe. *Slovenská archeológia* 5, 1957, 174–239.
- Chropovský 1962 – B. Chropovský: Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke. *Slovenská archeológia* 10, 1962, 175–240.
- Chropovský 1964 – B. Chropovský: Stručné dejiny Nitry. In: J. Lajoš (zost.): *Nitra slovom i obrazom*. Nitra 1964, 7–17.
- Chropovský 1977 – B. Chropovský: Slovanské kostrové pohrebisko v Nitre-Dolných Krškanoch. *AVANS* 1976, 1977, 136–139.
- Chropovský 1978 – B. Chropovský: Pohrebisko z 9.–10. storočia v Nitre pod Zoborom. *Slovenská archeológia* 26, 1987, 99–122.
- Chropovský 1986a – B. Chropovský: *Nálezová správa* 11 498/86. Archeologický ústav SAV. Nitra 1986.
- Chropovský 1986b – B. Chropovský: *Nálezová správa* 11 705/86. Archeologický ústav SAV. Nitra 1986.
- Jägerová 2001 – Slovenský pohreb. In: J. Botík (zost.): *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitým zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotváornosť*. Bratislava 2001, 13–31.
- Jończyk 2013 – L. Jończyk: Zapinky podkowiaste w kontekście europejskich analogii. In: J. Kalagi (red.): *Gród pogranicza polsko-ruskiego z X–XIII wieku*. Warszawa – Pekowice 2013, 41–51.
- Justová 1990 – J. Justová: *Dolmorakouské Podunají v raném středověku. Slovanská archeologie k jeho osídlení v 6.–11. století*. Praha 1990.
- Kalousek 1971 – F. Kalousek: *Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela*. Brno 1971.

- Klanica 1970 – Z. Klanica: Pokus o třídění keramiky z Mikulčic. In: B. Klíma (ed.): *Sborník Josefu Poulikovi k šedesátinám*. Brno 1970, 103–114.
- Klanica 1985 – Z. Klanica: Mikulčice-Klášteřísko. *Památky archeologické* 76, 1985, 474–539.
- Klanica 1986 – Z. Klanica: *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha 1986.
- Klanica 2006a – Z. Klanica: *Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště I. Příspěvek ke chronologii časně středověké hmotné kultury ve střední Evropě*. Spisy AÚ AV ČR 28. Brno 2006.
- Klanica 2006b – Z. Klanica: *Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště II. Příspěvek ke chronologii časně středověké hmotné kultury ve střední Evropě*. Spisy AÚ AV ČR 28. Brno 2006.
- Kozłowski 2004 – T. Kozłowski: Szczatki dzieje w antropologii historycznej. In: W. Dziejuszycki/J. Wrzesiński (red.): *Dusza maluczka a strata ogromna. Funeralia Lednickie* 6. Poznań 2004, 79–85.
- Kouřil 2005a – P. Kouřil: Frühmittelalterliche Kriegergräber mit Flügellanzens und Sporen des Typs Biskupija-Crkvi-na auf mährische Nekropolen. In: *Kouřil 2005b*, 67–97.
- Kouřil 2005b – P. Kouřil (Hrsg.): *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropa*. Spisy AÚ AV ČR 25. Brno 2005.
- Kouřil 2014 – P. Kouřil: Raně středověký bojovnícký hrob z Hradce nad Moravicí. *Slovenská archeológia* 52, 2014, 55–76.
- Kouřil/Tymonová 2013 – P. Kouřil/M. Tymonová: *Slovanský kostrový mohylník v Stěbořicích*. Spisy AÚ AV ČR 34. Brno 2013.
- Kraskovská 1954 – L. Kraskovská: Staroslovanské pohřebiště v Máste pri Bratislave. *Slovenská archeológia* 2, 1954, 144–152.
- Kraskovská 1965 – L. Kraskovská: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. *Zborník SNM* 59. *História* 5, 1965, 19–49.
- Kraskovská 1969 – L. Kraskovská: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. *Zborník SNM* 63. *História* 9, 1969, 53–74.
- Kraskovská/Paulík 1978 – L. Kraskovská/J. Paulík: Velkomoravské pohrebisko v Tvrdošovciach. *Zborník SNM* 72. *História* 18, 1978, 83–119.
- Krumphanzlová 1972 – Z. Krumphanzlová: Die Ausstattung der Burgwallzeitfriedhöfe in Böhmen und ihre Bedeutung. *Vznik a počátky Slovanů* 7, 1972, 179–206.
- Kuzma 2001 – I. Kuzma: Hrob z Nitry-Dolných Krškán. *AVANS* 2000, 2001, 103, 104.
- Kovács 1982 – L. Kovács: Die Waffen der Landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfähnte, Lanzen. *Mitteilungen des Archaeologischen Instituts des Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10–11, 1982, 243–255, 433–438.
- Kurasiński 2002 – T. Kurasiński: Co otwieral klucz znaleziony w grobie. In: A. Abramowicz/J. Majk (red.): *Budownictwo i budowlane w przeszłości*. Łódź 2002, 185–208.
- Lauermann/Scheinblechner 2017 – E. Lauermann/W. Scheinblechner: Ein frühmittelalterlicher Schmiededepotfund von Wegscheid am Kamp, Niederösterreich. *Slovenská archeológia* 65, 2017, 81–98.
- Liptáková 1963 – Z. Liptáková: Slovanské pohrebisko z X.–XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou. *Slovenská archeológia* 11, 1963, 223–236.
- Lukačka 2002 – J. Lukačka: Cestná sieť v Nitre a v jej najbližšom okolí v 13. a 14. storočí. In: R. Marsina (zost.): *Nitra v slovenských dejinách*. Martin 2002, 208–211.
- Macháček 2001 – J. Macháček: *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno 2001.
- Macháček a i. 2016 – J. Macháček/P. Dresler/R. Přichystalová/V. Sládek: *Břeclav-Pohansko VII. Kostelní pohřebiště na Severovýchodním předhradí*. Brno 2016.
- Marek/Kostelníková 1998 – O. Marek/M. Kostelníková: Die Spinnwirtel aus Mikulčice. In: L. Poláček (Hrsg.): *Studien zum Burgwall von Mikulčice III*. Brno 1998, 171–325.
- Marešová 1983 – K. Marešová: *Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích*. Brno 1983.
- Marsina 1977 – R. Marsina: Nitra vo včasnom a vrcholnom stredoveku. In: J. Fojtík (zost.): *Nitra*. Bratislava 1977, 28–41.
- Mazuch 2013 – M. Mazuch: *Velkomoravské keramické okruhy a tzv. mladší velkomoravský horizont v Mikulčicích*. Spisy AÚ AV ČR 45. Brno 2013.
- Mazuch/Hladík/Skopal 2017 – M. Mazuch/M. Hladík/R. Skopal: *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích velké Moravy (sociální, duchovní a chronologické fenomény)*. Brno 2017.
- Měřinský 1985 – Z. Měřinský: *Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích*. Brno 1985.
- Mugurévics 1977 – É. Mugurévics: *Olinal aun Lokstenes Pilsnovadli*. 3.–15. gs archeologiskie pieminekli. Riga 1970.
- Oxenstierna 1966 – E. G. Oxenstierna: *Die Wikinger*. Stuttgart 1966.
- Pavlovičová 1996 – E. Pavlovičová: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí. *Slovenská archeológia* 44, 1996, 95–153.
- Pavů 1971 – I. Pavů: *Pražská keramika 12. a 13. století*. Praha 1971.
- Pawlik 2002 – J. J. Pawlik: Sposoby obchodzenia się z ciałem zmarłego z perspektywy antropologii kultury. In: *Wrzesiński 2002*, 29–40.
- Petőnyi 1994 – S. Petőnyi: Eggs. In: S. Petőnyi (ed.): *Games and Toys in medieval and early modern Hungary*. Krems 1994.
- Plachál/Hlavicová/Keller 1990 – V. Plachál/J. Hlavicová/I. Keller: *Slovanský Devín*. Bratislava 1990.
- Pleiner 1961 – R. Pleiner: Slovanské sekerovité hrivny. *Slovenská archeológia* 9, 1961, 405–450.
- Pleiner 1962 – R. Pleiner: *Staré evropské kovářství*. Praha 1962.
- Pollex 2000 – A. Pollex: Betrachtungen zu jungslawischen Mehrfachbestattungen. *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 41, 2000, 407–422.
- Poláček/Marek/Skopal 2000 – L. Poláček/O. Marek/R. Skopal: Holzfunde aus Mikulčice. In: L. Poláček (Hrsg.): *Studien zum Burgwall von Mikulčice IV*. Brno 2000, 177–302.
- Pošvár 1963 – J. Pošvár: Velkomoravské železné hrivny jako platidlo. *Numismatické listy* 5, 1963, 1–11.
- Poulik 1957 – J. Poulik: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. *Památky archeologické* 48, 1957, 241–388.
- Prokeš 2007 – L. Prokeš: *Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami)*. Archaeologica Mediaevalis Moravica et Silesiana. Supplementum 1. Brno 2007.
- Přichystalová 2007 – R. Přichystalová: Dětské hroby z jižního předhradí velkomoravského hradiska na Pohansku při Břeclavi. *Študijné zvesti AÚ SAV* 42, 2007, 163–184.
- Přichystalová 2014 – R. Přichystalová: Olomouc-Nemilany. Stručná charakteristika reněstředověkého pohřebiště. In: R. Přichystalová/M. Kalábek (ed.): *Raněstředověké pohřebiště Olomouc-Nemilany. Katalog*. Brno 2014, 207–272.
- Profantová 2003 – N. Profantová: Mikulčice – pohřebiště u 6. kostela: pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: N. Profantová/B. Kavánová: *Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Spisy AÚ AV ČR 22. Brno 2003.
- Profantová 2015 – N. Profantová: *Klecany. Raně středověká pohřebiště*. 1. svazek. Praha 2015.

- Rajnič 1941 – A. Rajnič: *Nálezová správa 421/41*. Archeologický ústav SAV. Nitra 1941.
- Rejholcová 1995a – M. Rejholcová: *Pohrebisko v Čakajovciach* (9.–12. storočie). *Analýza*. Nitra 1995.
- Rejholcová 1995b – M. Rejholcová: *Pohrebisko v Čakajovciach* (9.–12. storočie). *Katalóg*. Nitra 1995.
- Ruttkey, A. 1976 – A. Ruttkey: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). *Slovenská archeológia* 24, 1976, 245–395.
- Ruttkey, A. 2002 – A. Ruttkey: Odraz politicko-spoločenského vývoja vo veľkomoravskom vojenstve a výstroji. In: A. Ruttkey/M. Ruttkey/P. Šalkovský (ed.): *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra 2002, 105–121.
- Ruttkey, M. 2002 – M. Ruttkey: Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč-Medzi kanálmi (Vorbericht). *Slovenská archeológia* 50, 2002, 245–322.
- Ruttkey, M. 2004 – A. Ruttkey: Záchranný výskum v Nitre-Dolných Krškanoch. *AVANS* 2003, 2004, 153–155.
- Ruttkey, M. 2005 – M. Ruttkey: Niektoré nové objavy v Nitre a okolí zo včasného a vrcholného stredoveku. In: M. Ruttkey (ed.): *Dávne dejiny Nitry a okolia*. Nitra 2005, 55–75.
- Samuel/Pomfiová 2015 – M. Samuel/B. Pomfiová: Bratislava, časť Devín, hrad. Zaniknuté stredoveké stavby. In: B. Pomfiová (zost.): *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava 2015, 97–100.
- Sláma 1990 – J. Sláma: Slovanské pohrebíšte. In: M. Buchvaldek/J. Zeman (ed.): *Lochenice. Z archeologických výzkumů na katastru obce*. *Praehistorica* 16. Praha 1990, 103–133.
- Slivka 1998 – M. Slivka: Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). *Archaeologia historica* 23, 1998, 259–279.
- Smetánka 2003 – Z. Smetánka: *Archeologické etudy. Osmnásť kapitol o poznávaní stredoveku*. Praha 2003.
- Smetánka 2014 – Z. Smetánka: Vejce a skořápky vajec. In: J. Frolík (ed.): *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě II. Castrum Pragense* 12. Praha 2014, 117–128.
- Schmitt 2004 – J.-C. Schmitt: *Svět středověkých gest*. Praha 2004.
- Sýkorová 1991 – L. Sýkorová: Viera a vedomosti ľudu v Čičmanoch v minulosti a dnes. *Vlastivedný zborník Považia* 16, 1991, 169–179.
- Szöke 1992 – B. M. Szöke: Karolingerzeitliche Gräberfeld I–II von Garabonc-Ófalu. *Die Karolingerzeit im unteren Zalatál*. *Antaeus* 21, 1992, 41–203.
- Szücsi 2013 – F. Szücsi: Avar kori baltak, bárdok szekercék és fokosok. Baltafélék a 6–8. századi Kárpát-medencében. *Alba Regia* 42, 2013–2014, 113–188.
- Štefanovičová 1995 – T. Štefanovičová: Slovensko v časoch Svätuplukových. *Sborník Prací Filosofické fakulty Brněnské university* E 40, 1995, 29–35.
- Tobias 2007 – B. Tobias: Nehány érdekés tárgy a Zillingtal–Unterer Kapellenberg D. 41 sírból. Csátibulák és ecsetek. *Archaeologiai Értesítő* 132, 2007, 325–341.
- Točík 1971 – A. Točík: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. *Slovenská archeológia* 19, 1971, 135–276.
- Točík 1992 – A. Točík: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí. *Študijné zvesti AŤ SAV* 28, 1992, 5–248.
- Tomka 2000 – P. Tomka: Gräberfeld aus dem 9. Jh. in Páldombok. (Kom. Győr-Sopron-Moson). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2000, 177–210.
- Tomková 2005 – K. Tomková: Pohřební ritus na Pražském hradě a jeho předpolích ve středověku a novověku – Charakteristika a vývoj. In: K. Tomková (ed.): *Pohřbívaní na Pražském hradě a jeho předpolích I/1. Castrum Pragense* 7. Praha 2005, 159–196.
- Turčan 1993 – V. Turčan: K funkcii vody v pohrebnom rituáli včasnostredovekých Slovanov. In: E. Krekovič (zost.): *Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava 1993, 55–57.
- Ungerma 2007 – Š. Ungerma: *Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích-Na pískách*. Disertační práce. Masarykova univerzita. Brno 2007. Nepublikované.
- Venclová 2005 – N. Venclová: Sklářství a Keltové. In: O. Drahotová (zost.): *Historie sklářské výroby v českých zemích 1. Od počátků do konce 19. století*. Praha 2005, 29–38.
- Vendtová 1962 – V. Vendtová: Slovanské pohrebisko v Ladicach, okr. Nitra. *Archeologické rozhledy* 14, 1962, 381, 397–404.
- Vendtová 1969 – V. Vendtová: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. *Slovenská archeológia* 17, 1969, 119–224.
- Vendtová/Rejholec 1963 – V. Vendtová/E. Rejholec: Slovanské pohrebisko v Ipeľskom Sokolci. *Slovenská archeológia* 11, 1963, 237–246.
- Vignatiiová 1992 – J. Vignatiiová: *Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí*. Brno 1992.
- Vlastivedný slovník 1977 – *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* 1. Bratislava 1977.
- Vereščáková 2014 – J. Vereščáková: Fenomén orientácie v hrovej archeológii vo včasnom stredoveku. *Musai-ca* 28. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 2014, 113–126.
- Vondráková a i. 2011 – M. Vondráková/B. Matejovičová/B. Kolena/C. Ambros/Z. Miklíková/M. Fabiš/M. Martiniaková/M. Bauerová/M. Bauer/R. Omelka/L. Luptáková: *Paleopatologické nálezy z vybraných archeologických výskumov na Slovensku*. Nitra 2011.
- Wawrzeniuk 2002 – J. Wawrzeniuk: Grób i jego wartości poznawcze. In: *Wrzesziński* 2002, 75–82.
- Wozny 2002 – J. Wozny: Symbolika śmierci i rytuałów pogrzebowych w kulturach wcześnieotradycyjnych na ziemiach polskich. In: *Wrzesziński* 2002, 45–58.
- Wrzesziński 2000 – J. Wrzesziński: Czarownice – próba podsumowania warsztatów. In: J. Wrzesziński (red.): *Czarownice. Funeraria Lednickie* 2. Poznań 2000, 179–199.
- Wrzesziński 2002 – J. J. Wrzesziński (red.): *Popiół i kość. Funeraria Lednickie* 4. Poznań 2002.
- Zábojník 2009 – J. Zábojník: *Slovensko a avarský kaganát*. Bratislava 2009.

Rukopis prijatý 15. 10. 2019

Abstract translated by Ludmila Hanuliaková

Zusammenfassung übersetzt von Lubomír Novotný

PhDr. Milan Hanuliak, DrSc.

Archeologický ústav SAV

Akademická 2

SK – 949 21 Nitra

milan.hanuliak@savba.sk

Das Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert in Nitra-Dolné Krškany

Milan Hanuliak – †Bohuslav Chropovský

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundstelle befindet sich im Stadtteil Dolné Krškany, der am Rand des Kernes von historischer Nitra liegt (Abb. 1). Ihre archäologische Untersuchung im Jahr 1976 hat die Vernichtung der Gräber während des Aufbaues des Betriebes Idea (Abb. 2) hervorgerufen. Während dieser Rettungsaktion wurden 54 Gräber untersucht. Mehr als 20 weitere Gräber konnten in den nicht untersuchten Randabschnitten und im mittleren Teil der Nekropole (Abb. 3) gewesen sein. Die registrierten Gräber sind auf der Fläche nicht regelmäßig verteilt. Laut der Verwandtschaftsverhältnisse wurden sie mit unterschiedlicher Intensität in acht Gruppen mit verschiedener Zahl der Gräber angesammelt.

Die Äußerungen der Bestattungssitten sind sehr ähnlich. Die Abweichungen sind nicht häufig, von den Standardäußerungen unterscheiden sie sich minimal. Bei den Lagen der oberen Extremitäten wurden z. B. nur 11 Fälle von mäßigen Formen der Abweichungen von drei Typen (Abb. 4: b–d) registriert. Eine außergewöhnliche Lage des Körpers mit absichtsvoll einbezogenen unteren Extremitäten ist nur bei einem Kind aus dem Grab 21 (Taf. XI) vorgekommen. Die sterblichen Überreste eines erwachsenen Mannes wurden zufällig beschädigt, einige seiner Knochen hat man in eine neue Grabgrube (Grab 25) mit beschränktem Platz (Taf. XII) niedergelegt. Zu absichtsvollen Verlagerungen der Knochen ist es bei den Gräbern 5, 12 und 13 (Taf. II; XII) gekommen. Ihre Entstehung kann mit Verteidigungseingriffen, durchgeführt durch die Verbliebenen im Einklang mit den vorchristlichen Prinzipien, verbunden werden. Ihre Verwendung wurde auch bei der Ortung der Azimute der Orientierung der Bestatteten, bei der Platzierung des Gräberfeldes in damaligem Naturmilieu, der Art und Weise der Ausstattung der Verstorbenen auf den Weg ins Schattenreich, bestätigt. Belege über Holz bei der Herrichtung der Grabgruben sind in den Gräbern 4, 44, 48 und 51 (Taf. II; XIX; XX; XXI) erhalten geblieben. Es handelt sich um begrenzte Reste, die ursprünglich als Unterlage, Bedeckung und Seitenbekleidung gedient hatten. In 11 Gräbern hat man ein überdurchschnittliches Volumen der Grabgruben, das als Indikator einer höheren Stellung des Verstorbenen im Familienbund dient, festgelegt.

Das Grabinventar stammt aus 38 Gräbern. Die Kollektion besteht nur aus 30 Grundtypen der Gegenstände und ihren Varianten (Abb. 6; 8). Ihre Vertreter wurden anhand der Nutzung in fünf Materialgruppen mit unterschiedlicher Frequenz des Vorkommens (Abb. 5) eingereiht. Zu Mängeln der verarbeiteten Kollektion gehört ihre Zusammensetzung. Problematisch ist vor allem das dominante Vorkommen von Messern und keramischen Gefäßen, die zu den Gegenständen des täglichen Bedarfs und des

kultischen Charakters (Abb. 9; 12), mit einer niedrigen Datierungsfähigkeit, gehören. Mehr qualitätsgerechte Informationen gewähren auch nicht die Ohrringe des donauländischen und des Veligrad-Typs (Abb. 6: 1–9). Ihre nicht zahlreichen Exemplare kombinieren sich jedoch nicht unter sich. In den Gräbern werden sie von Gegenständen mit niedriger Aussagefähigkeit (Abb. 7: a–g) ergänzt. Noch dazu, sie befinden sich in Gräbern, die in zwei Teilen der Nekropole platziert sind, getrennt von einem nicht untersuchten Teil (Abb. 3). Nur in beschränktem Maß können zu der chronologischen Spezifikation zwei Vertreter der Waffen (Abb. 8: 22, 23), fünf Eimer (Abb. 8: 25), neun keramische Gefäße aus der Gruppe B, C (Abb. 10; 11), ausnahmsweise auch ein Knopf mit gerippter Oberfläche (Abb. 6: 12), verwendet werden. Wegen unzureichender Qualität der zugänglichen Angaben kann die Beisetzung auf dem Gräberfeld nur rahmenweise in die erste und zweite Hälfte des 9. Jh. eingereiht werden. Für die Fortsetzung seiner Verwendung im 10. Jh. fehlen typische Indikatoren. Die Dauer der Benutzung des Gräberfeldes können wir nicht festlegen, weil weder sein Anfangs- noch der Abschluss-Abschnitt bekannt sind. Mit definitiver Gültigkeit kann auch in Hinweisen notierter kontinuierlicher Fortgang in der Bestattung, gerichtet vom westlichen in den östlichen Teil der Nekropole, nicht bestätigt werden.

Trotz einer nicht vollständigen Untersuchung weist die aufgearbeitete Nekropole Anteile einer sophistischen Raumstruktur auf. Ursprünglich bestand sie aus drei horizontalen Linien, die von einigen Gruppen von Gräbern gefüllt waren. In die obere Linie aus der älteren Phase der Bestattung gehört die I. und II. Gruppe. Die untere Linie aus dem jüngeren Horizont ist aus der V.–VIII. Gruppe zusammengesetzt. Den Schwerpunkt von der mittleren Reihe, die zwischen ihnen liegt, kennen wir nicht. Außer der III. und IV. Gruppe sollten in diesen Streifen ungefähr noch zwei weitere Gruppen der Gräber gehören. Das fehlende Forschungsinteresse um Nachforschung des tangierten Teiles auch nach der aufgeschichteten Deponie der Erde hat ein negatives Präzedens geschaffen. Dieses hat sich in Anstieg der negativen Äußerungen, die die Datierung und Bildung eines mehr komplexen Bildes über der bestattenden Kommunität beeinflussten, offenbart. Es kann noch erwähnt werden, dass sich im östlichen Abschnitt des Gräberfeldes 38 Gräber und im westlichen 16 Gräber befanden haben. Die Proportionalität der Verstorbenen in jedem von ihnen hat keine mehr wesentlichen Unterschiede erworben. Die Zahl der Kinder erfasst zum Beispiel den Wert von 37,5 % und 39,5 %. Im westlichen Segment der Nekropole sind erwachsene Männer gegenüber den Frauen ungefähr um denselben Teil zahlreicher als die Frauen gegenüber den Männern in den östlichen Gräberfeldgrä-

bern. In dieser Zone kamen unter den Bestatteten zwei Kinder vom jüngsten Alter (Inf. I) und zwei Männer im Greisenalter (M, Sen.) vor.

Zur Präzisierung der sozialen Struktur der lokalen Kommunität trägt die modifizierte Skala der Faktoren bei. Eine wichtige Rolle spielen in ihr die Grabgruben mit überdurchschnittlichem Volumen, die Waffen, der Schmuck

und einige Bestandteile der Kleidung, die Rasiermesser, die Eimer und Beilagen der Fleischkost (Abb. 13). Durch ihre Beihilfe kann eine nicht zahlreiche Gruppe von Individuen mit höherer bzw. mehr prestigeträchtiger Stellung in der lokalen Kommunität ausgegliedert werden. Zu ihr gehören die Bestatteten in den Gräbern 4, 5, 6, 13, 14, 15 und 18 (Taf. I; II; IV; VI–XI).

Abb. 1. Das Gebiet von Nitra mit der markierten Lage der bearbeitenden Fundstelle.

Abb. 2. Der südliche Abschnitt des Katasters von Dolné Krškany mit der markierten Lage des Gräberfeldes.

Abb. 3. Nitra-Dolné Krškany. Plan des Gräberfeldes. Legende: a – Grab mit Umrissen der Grabgrube; b – Skelett eines Individuums ohne Umriss der Grabgrube; c – Umfassungslinien der Gruppen von Gräbern; d – I–VIII – Markierung der Gruppen von Gräbern.

Abb. 4. Nitra-Dolné Krškany. Die Verteilung der Gräber mit verfolgten Elementen. Legende: a – überdurchschnittliches Volumen der Grabgrube; b – rechter Vorderarm im Becken; c – linker Vorderarm im Becken; d – beide Vorderarme im Becken; e – Holzüberreste von der Ausstattung der Grabgrube.

Abb. 5. Nitra-Dolné Krškany. Das Vorkommen der Haupttypen der Gegenstände und ihrer Varianten in den materiellen Gruppen. 1 – Schmuck; 2 – Bestandteile der Kleidung; 3 – Gegenstände des täglichen Bedarfs; 4 – Waffen; 5 – Gegenstände kultischen Charakters.

Abb. 6. Nitra-Dolné Krškany. Typologische Zusammensetzung des Schmuckes und der Bestandteile der Kleidung. 1–10 – den Kopf schmückende Gegenstände; 11 – den Hals schmückende Gegenstände; 12–14 – Bestandteile der Kleidung.

Abb. 7. Nitra-Dolné Krškany. Die Verteilung der Gräber mit Schmuck. Legende: a – Ohrring (Typ 1); b – Ohrring (Typ 2); c – Ohrring (Typ 3); d – Ohrring (Typ 4); e – Ohrring (Typ 5); f – Ohrringe (Typ 6–9); g – Ohrringe (Typ 10); h – Perlen (Typ 11).

Abb. 8. Nitra-Dolné Krškany. Typologische Zusammensetzung der Gegenstände. 15–21 – Gegenstände des täglichen Bedarfs; 22, 23 – Waffen; 24–30 – Gegenstände des kultischen Charakters.

Abb. 9. Nitra-Dolné Krškany. Verteilung der Gräber mit Gegenständen des täglichen Bedarfs. Legende: a – Messer (Typ 15); b – Abschlager (Typ 18); c – Feuerstahl (Typ 17); d – Pfriem (Typ 19); e – Spinnwirtel (Typ 21); f – Nadelbüchse, Nadel.

Abb. 10. Nitra-Dolné Krškany. Vertreter von keramischen Gefäßen von der Gruppe C.

Abb. 11. Nitra-Dolné Krškany. Vertreter von keramischen Gefäßen. 1 – Gefäß von der Gruppe C; 2, 3 – Gefäße von der Gruppe B.

Abb. 12. Nitra-Dolné Krškany. Verteilung der Gräber mit Gegenständen kultischen Charakters. Legende: a – keramisches Gefäß von der Gruppe A (Typ 24); b – keramisches Gefäß von der Gruppe B; c – keramisches Gefäß von der Gruppe C; d – Eimer (Typ 25); e – Fleischbeilage (Typ 26); f – Ei (Typ 27); g – Amulett (Typ 28–30).

Abb. 13. Nitra-Dolné Krškany. Verteilung der Gräber mit verfolgten Elementen. Legende: a – überdurchschnittliches Volumen der Grabgrube; b – Fleischbeilage (Typ 26); c – Eimer (Typ 25); d – Rasiermesser (Typ 16);

e – Waffe (Typ 22, 23); f – Bestandteile der Kleidung (Typ 12–14).

Abb. 14. Svätý Peter. Vorkommen der Haupttypen der Gegenstände und ihrer Varianten in den materiellen Gruppen. 1 – Schmuck; 2 – Bestandteile der Kleidung; 3 – Gegenstände des täglichen Bedarfs; 4 – Waffen; 5 – Gegenstände kultischen Charakters.

Abb. 15. Nitra-Dolné Krškany. Vorkommen der Haupttypen der Gegenstände und ihrer Varianten in den materiellen Gruppen. 1 – Schmuck; 2 – Bestandteile der Kleidung; 3 – Gegenstände des täglichen Bedarfs; 4 – Waffen; 5 – Gegenstände kultischen Charakters.

Abb. 16. Nitra-Dolné Krškany. Vorkommen der Individuen unterschiedlichen Geschlechtes und Alters in Teilen des Gräberfeldes. 1 – Kinder; 2 – erwachsene Männer; 3 – erwachsene Frauen; a – westlicher Teil; b – östlicher Teil.

Taf. I. Gräber 1–4, Pläne und Funde. Maßstab: a – 1: 1, 3; 1; b – 2: 1, 4; 3, 4.

Taf. II. Gräber 4 und 5, Pläne und Funde. Maßstab: a – 4: 1; b – 4: 2, 5, 6, 5: 1–4.

Taf. III. Grab 6, Plan und Funde. Maßstab: a – 6: 2; b – 6: 1.

Taf. IV. Gräber 7 und 8, Pläne und Funde.

Taf. V. Gräber 8–10, Pläne und Funde. Maßstab: a – 8: 4, 10: 2; b – 10: 1.

Taf. VI. Gräber 11–13, Pläne und Funde. Maßstab: a – 11: 2; b – 13: 1.

Taf. VII. Gräber 13 und 14, Funde. Maßstab: a – 13: 3, 4, b – 14: 1, 2; c – 13: 2, 14: 4, 5.

Taf. VIII. Gräber 14 und 16, Pläne und Funde. Maßstab: a – 14: 7; b – 16: 1–3.

Taf. IX. Grab 15, Plan und Funde. Maßstab: a – 15: 2; b – 15: 1.

Taf. X. Gräber 17 und 18, Pläne und Funde. Maßstab: a – 18: 4; b – 17: 1, 18: 1, 2; c – 18: 3.

Taf. XI. Gräber 19–22 und 24, Pläne und Funde. Maßstab: a – 19: 1; b – 20: 1.

Taf. XII. Gräber 23, 25 und 26, Pläne und Funde. Maßstab: a – 23: 2; b – 23: 1, 26: 1.

Taf. XIII. Gräber 27 und 28, Pläne und Funde. Maßstab: a – 27: 5; b – 27: 1, 2; c – 27: 3, 4, 28: 1.

Taf. XIV. Gräber 29–31, Pläne und Funde. Maßstab: a – 30: 1; b – 29: 1.

Taf. XV. Gräber 32 und 33, Pläne und Funde. Maßstab: a – 32: 1, 33: 5; b – 33: 1–3; c – 33: 4.

Taf. XVI. Gräber 34, 35 und 37, Pläne und Funde. Maßstab: a – 37: 2; b – 34: 1, 2, 35: 1; c – 37: 1.

Taf. XVII. Gräber 36, 38–42 und 45, Pläne.

Taf. XVIII. Grab 43, Plan und Funde. Maßstab: a – 43: 2, 3; b – 43: 1.

Taf. XIX. Gräber 44 und 46, Pläne und Funde. Maßstab: a – 44: 2; 46: 1; b – 44: 1.

Taf. XX. Gräber 47–49, Pläne und Funde. Maßstab: a – 47: 1–4, 48: 1; b – 49: 1–4.

Taf. XXI. Gräber 50–54, Pläne und Funde.

JUBILEÁ

Životné jubileum doc. PhDr. Ľubomíry Kaminskej, DrSc.

Tento rok si pripomíname významné životné jubileum známej slovenskej archeologičky, vysokoškolskej pedagogičky a dlhoročnej vedeckej pracovníčky Archeologického ústavu SAV, doc. PhDr. Ľubomíry Kaminskej, DrSc.

Narodila sa 1. apríla 1954 v Úbreží v okrese Sobrance, kde neskôr navštevovala základnú deväťročnú školu. V roku 1972 zmaturovala na strednej všeobecnovzdelávacej škole v Sobranciach. V roku 1973 bola prijatá na vysokoškolské štúdium na Katedru všeobecných dejín a archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave do ročníka, z ktorého sa väčšina absolventov po ukončení štúdia v odbore uplatnila, prípadne sa stali jej spolupracovníkmi na Archeologickom ústave SAV (napr. doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc., PhDr. Ivan Čeben, CSc., PhDr. Iva Kuzma, PhDr. Ján Rajtár, CSc.). Po úspešnom absolvovaní štúdia v roku 1978 nastúpila na pozíciu odbornej pracovníčky v Okresnom vlastivednom múzeu v Trebišove. O rok neskôr bola prijatá na miesto odbornej pracovníčky do Archeo-

logického ústavu SAV, do Oddelenia pre výskum východného Slovenska v Košiciach, kde sa po boku PhDr. Ladislava Bánesza, DrSc., postupne vyprofilovala na poprednú osobnosť slovenskej archeológie. V roku 1980 získala titul PhDr. na Filozofickej fakulte Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brne. Hodnosť Kandidáta vied úspešne obhájila v roku 1989 na Archeologickom ústave SAV v Nitre s témou „Význam surovínovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskom priestore“, ktorú krátko na to publikovala. Významnou mierou ňou prispela k poznaniu využitia surovínových zdrojov pre štiepanú kamennú industriu v mladom paleolite na území Slovenska a priľahlých oblastí. V roku 2008 sa úspešne habilitovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a získala titul docentka v odbore archeológia. Najvyššiu vedeckú hodnosť DrSc. získala v roku 2016 v SAV v Bratislave. Po organizačných zmenách v roku 2019 zastáva post vedúcej Oddelenia pre výskum východného Slovenska v Košiciach.

Na začiatku svojej vedeckej kariéry absolvovala viacero dôležitých zahraničných študijných pobytov, ktoré jej poskytli lepšiu orientáciu v nových trendoch vo výskume staršej a strednej doby kamennej. V roku 1990 to boli dvojtyždňové pobyty v Institut de Paléontologie Humaine v Paríži a v Institut archeologii RAV v Petrohrade. V rokoch 1992 a 1999 získala štipendiá DAAD, presnejšie dvojmesačné pobyty v Nemecku, na Univerzite v Norimbergu-Erlangene. Medzitým, v roku 1995, strávila mesiac na Rakúskej akadémii vied vo Viedni. Vďaka týmto pobytom nadobudla mnohé vedecké i priateľské kontakty, ktoré udržuje dodnes.

Od roku 2004 sa až do súčasnosti aktívne podieľa na pedagogickej činnosti. V roku 2004 začínala na Katolíckej univerzite v Ružomberku, Teologickej fakulte v Košiciach, kde pôsobila do roku 2009. V období od roku 2006 do roku 2011 pokračovala s prednáškami a seminármi pre študentov odboru archeológia a klasická archeológia na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Od roku 2009 pôsobí na katedre histórie Filozofickej Fakulty UPJŠ Košice ako vysokoškolský učiteľ vo funkcii docenta. V roku 2018 napísala pre študentov histórie prvú vysokoškolskú učebnicu venovanú dejinám praveku a včasnej dobe historickej na Slovensku.

Vždy energická, ambiciózna a cieľavedomá bola predurčená pre výskum tak náročnej etapy ľudských dejín, akou je staršia a stredná doba kamenná. Tieto charakterové vlastnosti jej boli nápomocné aj pri prevzatí bádateľskej štafety po PhDr. Ladislavovi Báneszovi, DrSc., a PhDr. Jurajovi Bártovi, CSc., ktorí latku vedeckých objavov nasadili výrazne vysoko. Svoj prvý archeologický výskum realizovala ešte za pôsobenia v múzeu v Trebišove, kde preskúmala včasnostredoveký cintorín a románsku sakrálnu stavbu. Od nástupu na Archeologický ústav SAV sa začala naplno venovať výskumu paleolitu a mezolitu, pričom prejavila záujem aj o neolit. Jej terénne aktivity boli zamerané predovšetkým na výskum lokalít z mladého paleolitu (1982, 1983, 1985 – Hrčel; 1986 – Háj-Slaninová jaskyňa; 1996, 1997 – Nemšová; 1997 – Banka; 2001 – Cejkov; 2002 – Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala; 2007 – Trenčianska Turná; 2009 – Trenčianske Teplice; 2016 – Seňa a iné), stredného paleolitu (1987–1992, 1995 – Hôrka-Ondrej; 2002 – Plavecký Mikuláš, jaskyňa Dzeravá skala), ale aj mladších období (1980, 2000, 2005, 2012 – Košice; 1994 – Ižkovce; 1998 – Čičarovce). Výsledky týchto výskumov publikovala formou príspevkov vo vedeckých časopisoch a zborníkoch, no prezentovala ich aj na rôznych medzinárodných konferenciách. Na vyhodnotení niektorých sa v rámci interdisciplinárnej spolupráce spolupodieľali aj viacerí špecialisti zo Slovenska, Čiech, Poľska a Maďarska, či dokonca aj zo vzdialenejších krajín,

ako napríklad z Francúzska, Španielska, Veľkej Británie, Austrálie, či Kanady. Tie najdôležitejšie výskumy spracovala monograficky (Čičarovce-Veľká Moľva, Hôrka-Ondrej, Hrčel-Pivničky, Plavecký Mikuláš-jaskyňa Dzeravá skala). Počas svojej kariéry nielenže stihla publikovať výsledky všetkých svojich terénnych aktivít, stihla tiež spracovať materiál a vyhodnotiť nálezové situácie z výskumov po svojich predchodcoch, niektoré dokonca aj formou monografie (Bojnice I-Prepoštská jaskyňa, Bojnice III-Hradná priekopa, Nitra-Čermáň). Mimoriadne významná a prínosná v medzinárodnom meradle je jej súborná práca STASLO 2. Ide o dlho očakávanú publikáciu, v ktorej veľmi podrobne zhrnula doterajšie poznatky o osídlení paleolitu a mezolitu na území Slovenska v kontexte stredoeurópskeho vývoja. Predstavuje veľmi dôležitý prameň a zdroj informácií pre odbornú, ale aj laickú verejnosť.

Od roku 1995 participovala vo viacerých domácich projektoch VEGA, spočiatku ako spoluriešiteľka. Od roku 2001 v nich figurovala už ako hlavná riešiteľka: 2/1073/21 (Počiatky mladopaleolitckej civilizácie v strednej Európe – osobitosť kultúrnej adaptácie Homo sapiens sapiens v klimatických podmienkach periglaciálneho pásma na území Slovenska), 2/5052/25 (Štruktúra osídlenia mikroregiónu Trenčín v strednom a mladom paleolite), 2/0029/08 (Sídľisková stratégia gravettienkej kultúry na Slovensku), 2/0027/11 (Mobilita lovecko-zberačských kolektívov v paleolite a mezolite Slovenska na základe využívania kamenných surovín) a 2/0006/14 (Vývoj osídlenia južnej časti Košickej kotliny v dobách kamenných). Spolupodieľala sa aj na medzinárodných projektoch. V rokoch 2000–2001 v rámci projektu „Neandertal and Early Modern Human Settlement System: Prehistoric Social Geography in Eastern Europe“, podporený nadáciou Wenner-Gren Foundation v USA a v roku 2002: „Dzeravá skala: Early Upper Palaeolithic in the Middle Danube Region“, podporený nadáciou The Leakey Foundation, USA. V roku 2007 viedla projekt: „The Trenčín area: Complex analysis of a Middle and Upper Paleolithic microregion in the Váh valley“, podporený Višegrádskym fondom.

Oslávenkyňa je členkou medzinárodnej odbornej organizácie: „Union international des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Commission 8: Le Paléolithique Supérieur de l'Eurasie“, ktorá spadá pod UNESCO, kde zastupuje Slovensko od roku 1998.

Doc. PhDr. Ľubomíra Kaminská, DrSc., je pracovitá, veľmi aktívna, v domácich a zahraničných kruhoch veľmi známa odborníčka, ktorej prínos vo výskume najstarších ľudských dejín je nepopierateľný. Odzrkadľuje to predovšetkým množstvo citačných ohlasov. Je potrebné vyzdvihnúť aj jej schopnosť spolupracovať s významnými bádateľ-

mi zo zahraničia, v spolupráci ktorých dokázala vyhodnotiť osídlenie jednotlivých slovenských paleolitických lokalít v širšom geografickom kontexte. Pozitívne tiež hodnotím jej neutíchajúci záujem o publikovanie v renomovaných medzinárodných časopisoch, na čo už jej rovesníci častokrát rezignujú. Neraz dokáže v tomto ohľade motivovať aj

mladších bádateľov, čo môžem potvrdiť aj z vlastnej skúsenosti.

Našej jubilantke prajem v mene spolupracovníkov, kolegov, priateľov a študentov všetko dobré, pevné zdravie, osobnú a pracovnú pohodu a aby si zachovala svoju povestnú vitalitu pri dosiahnutí svojich vedeckých cieľov!

Adrián Nemergut

BIBLIOGRAFIA

1980

1. Nové nálezy z Trebišova. *AVANS* 1978, 1980, 137, 138.
2. Výsledky záchranného archeologického výskumu v Trebišove. *AVANS* 1979, 1980, 104–106.

1981

3. Archeologický výskum v Košiciach-Barci. *AVANS* 1980, 1981, 129–131.
4. Objav najstaršej architektúry v Trebišove. *Krásy Slovenska* 2, 1981, 41.

1982

5. Colloque International L'Aurignacien et Le Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique (rec.). *Archeologické rozhledy* 34, 1982, 444, 445.
6. Prieskum a záchranný výskum v Komárove. *AVANS* 1981, 1982, 140, 141.
7. Románska sakrálna stavba a cintorín v Trebišove. *Slovenská archeológia* 30, 1982, 429–451.
8. Románska sakrálna stavba a cintorín z 12.–14. st. v Trebišove. In: L. Tajták (zost.): *Dejiny Trebišova*. Košice 1982, 64–70.
9. Výskum románskej sakrálnnej stavby a včasnostredovekého cintorína v Trebišove. *Archaeologia historica* 7, 1982, 415–418.
10. Výsledky prieskumov v okresoch Košice-vidiek a Trebišov. *AVANS* 1981, 1982, 141–143.
11. Zisťovací výskum v Hrčeli. *AVANS* 1981, 1982, 27.

1983

12. Nové nálezy z východoslovenských lokalít. *AVANS* 1982, 1983, 124–126.
13. Prieskum Zádielskej doliny a okolia. *AVANS* 1982, 1983, 126, 127.
14. Záchranný archeologický výskum v Hrčeli. *AVANS* 1982, 1983, 127, 128.
15. Včasnoeneolitické sídlisko v Stretavke. *Štúdijské zvesti AÚ SAV* 20, 1983, 49–55.

1984

16. Pokračujúci výskum v Hrčeli. *AVANS* 1983, 1984, 112.
17. Préhistoire de la Grande Plaine de l'Europe (rec.). *Historica Carpatica* 15, 1984, 314–316.

1985

18. Medzinárodná archeologická konferencia v Košiciach a Šugove. *Historica Carpatica* 16, 1985, 364–369.
19. Nový nález listovitého hrotu z východného Slovenska. *Archeologické rozhledy* 37, 1985, 195–197.

1986

20. Benützte Rohstoffe auf Ostslowakischen gravettezeitlichen Fundstellen. In: K. Takács-Bíró (szerk.): *Internationale Konferenz über Silexgewinnung und Steinwerkzeug – Rohstoff Charakterisierung im Karpathenbecken*. 20.–22. Mai. Budapest – Sümeg 1986, 263–265.
21. Doklady mladopaleolitického osídlenia Veľat. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 601–608.
22. Doterajšie poznatky o využití obsidiánu v praveku Slovenska. In: M. Kužvart (usp.): *Sborník přednášek semináře 32. Fora Pro Nerudy*. Praha 1986, 182–187.
23. Hlinené zvieracie plastiky z doby halštatskej z Hrčela, okr. Trebišov. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 66–72.
24. Novye gravettskie pamjatniki v Vostočnoj Slovakkii. In: B. Chropovský (Hrsg.): *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Nitra 1986, 57–60.
25. Osídlenie Hrčela v staršej dobe kamennej. *Historica Carpatica* 17, 1986, 217–241.
26. Záverečná etapa výskumu v Hrčeli. *AVANS* 1985, 1986, 122.

1987

27. Nálezy z Čečejoviec. *AVANS* 1986, 1987, 55, 56.
28. Príspevok k osídleniu Hrčľa v mladej a neskej dobe kamennej. *Archeologické rozhledy* 39, 1987, 481–506.

1988

29. Výskum travertínu v Hôrke pod Vysokými Tatrami. *Krásy Slovenska* 65, 1988, 17.
30. Výskum v Hôrke-Ondreji. *AVANS* 1987, 1988, 74.
31. Výstava Prvý Európan vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach. *Historica Carpatica* 19, 1988, 298–301.

1990

32. 4. celoštátne pracovné stretnutie KRB „Človek a jeho prírodné prostredie v kvartéri“. *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 298.
33. Aurignacké stanice v Čečejovciach. *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 3–12.
34. Archeologija Prikarpatja, Volyni i Zakarpatja (Kameny vek). Kiev 1987 (rec.). *Slovenská archeológia* 38, 1990, 223–225.
35. Base des matières premières de la population aurignacienne dans l'Est de la Slovaquie. In: V. Chirica/D. Monah (ed.): *La Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*. Iași 1990, 163–167.
36. La retouche plate sur les artefacts de Hôrka-Ondrej. In: J. Kozłowski (ed.): *Les industries à pointes foliacées du Paléolithique supérieur européen*. Actes du Colloque de Cracovie 1989. ERAUL 42. Liège 1990, 49–51.
37. Plošne retušované hroty zo začiatku mladého paleolitu na východnom Slovensku. *Historica Carpatica* 21, 1990, 107–116.
38. Pokračovanie výskumu v Hôrke-Ondreji. *AVANS* 1988, 1990, 91.
39. Valoch, K.: Die Erforschung der Kůlna-Höhle 1961–1976 (rec.). *Slovenská archeológia* 38, 1990, 467, 468.

1991

40. Význam surovínovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. *Slovenská archeológia* 39, 1991, 7–58.
41. Výsledky paleolitického bádania na východnom Slovensku. *Východoslovenský pravek* 3, 1991, 9–25.
42. Záchranný výskum v Turnianskom Podhradí. *AVANS* 1989, 1991, 49, 50.
43. Ďalšia výskumná sezóna v Hôrke-Ondreji. *AVANS* 1989, 1991, 49.
44. Hôrka-Ondrej. In: *XIIth Congress UISPP Bratislava 1–7 September 1991 Czecho-Slovakia. A Guide to the Excursions*. Bratislava 1991, 13, 14.

1992

45. Pokračovanie výskumu travertínovej lokality v Hôrke-Ondreji. *AVANS* 1990, 1992, 54.
46. The Hôrka-Ondrej travertine mound – archaeological dating. In: *Excursion Guide-Book Internatinal Symposium Time, Frequency and Dating in Geomorphology*. Bratislava 1992, 40–42.
47. Výskum stredopaleolitickej lokality Hôrka-Ondrej v roku 1991. *AVANS* 1991, 1992, 71.

1993

48. Príspevok k osídleniu jaskýň v Slovenskom krase. *Východoslovenský pravek* 4, 1993, 13–25.
49. Svoboda, J. a kol. Paleolit Moravy a Slezska 1, 2. Brno 1991 (rec.): *Slovenská archeológia* 41, 1993, 396–398.
50. Šiesta etapa výskumu v Hôrke-Ondreji. *AVANS* 1992, 1993, 69.
51. Untersuchungen einer mittelpaläolithischen Travertinsiedlung in Hôrka bei Poprad. In: *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava 1.–7. 9. 1991*. Bratislava 1993, 52–56.

1995

52. Katalóg štiepanej kamennej industrie z Hrčľa-Pivničiek a Veliat. Informátor SAS. Supplementum 4. Nitra 1995.
53. Košice a okolie v praveku a včasnej dobe dejinnej. *Stručný sprievodca po archeologických pamiatkach*. Košice 1995.
54. La retouche plate paléolithique en Slovaquie orientale: l'industrie du locus A de Hôrka-Ondrej. In: *Paléo. Supplément N1*. Actes du Colloque de Miskolc. Périgord 1995, 79–82.
55. Prieskum Veľkej Rothovej jaskyne. *AVANS* 1993, 1995, 77.

1996

56. 38. Tagung der Hugo Obermaier-Gesellschaft. *Slovenská archeológia* 44, 1996, 330–332.
57. Výsledky výskumu v Ižkovciach. *AVANS* 1994, 1996, 105.

1997

58. Záverečná etapa výskumu v Hôrke-Ondreji. *AVANS* 1995, 1997, 106, 107.

1998

59. Listovitý hrot z včasnej doby bronzovej z Prešova. *AVANS* 1996, 1998, 93.
60. Paleolitické osídlenie stredného toku Ondavy. In: Kolektív autorov: *Archeológia v múzeách*. Poprad 1998, 34–37.
61. Valoch, K.: Le Paléolithique en Tchéquie et en Slovaquie. Grenoble 1996 (rec.). *Slovenská archeológia* 46, 1998, 378, 379.

1999

62. Travertínová lokalita Hôrka v kontexte stredopaleolitického osídlenia Slovenska. *Slovenská archeológia* 47, 1999, 1–36.
63. Záchranný výskum na preložke cesty v Košiciach. *AVANS* 1997, 1999, 93, 94.

2000

64. Chronologische Stellung der Moustier-Funde von Hôrka-Ondrej im Rahmen der Zipser Travertinfundstellen. In: Z. Mester/A. Ringer (ed.): *A la recherche de l'Homme préhistorique*. ERAUL 95, 2000, 233–245.
65. PhDr. Ladislav Bánesz, DrSc. *Slovenská archeológia* 48, 2000, 347–355.
66. Nová paleolitická lokalita v povodí strednej Ondavy. *AVANS* 1999, 2000, 53.
67. Výsledky prieskumu v katastri obce Livina. *AVANS* 1998, 2000, 109.

2001

68. Die Nutzung von Steinrohmaterialien im Paläolithikum der Slowakei. *Quartär* 51/52, 2001, 81–106.
69. Lorblanchet, M.: La grotte ornée de Pergouset (Saint-Géry, Lot). Un sanctuaire secret paléolithique (rec.). *Slovenská archeológia* 49, 2001, 394–396.
70. Záchranné výskumy v roku 2000 v Košiciach. *AVANS* 2000, 2001, 96, 97.
71. PhDr. Jozef Hromada, CSc. *Informátor SAS* 12, 2001, 17.

2002

72. Ladislav Bánesz. *Historický zborník* 12/1–2, 2002, 202, 203.

2003

73. Úloha prírodného prostredia pri formovaní paleolitického osídlenia severného okraja Východoslovenskej nížiny. *Východoslovenský pravek* 6, 2003, 9–43.
74. Die mittelpaläolithische Besiedlung der Slowakei. *Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie* 57, 2003, 289–314.

2004

75. Peuplement de Gravettien/Epigravettien de la Slovaquie orientale. *BAR International Series* 1240, 2004, 145–151.
76. Staršia a stredná doba kamenná. In: L. Gačková (zost.): *Archeologické dedičstvo Zemplína. Pravek až včasný stredovek*. Michalovce 2004, 23–39.
77. The Middle Palaeolithic settlements at the Skalka mound at Hôrka-Ondrej near Poprad (Slovakia). In: E. Fülöp/J. Cseh: *Die aktuellen Fragen des Mittelpaläolithikums in Mitteleuropa*. Tata, 20–23 October 2003. Tata 2004, 191–220.
78. Záchranný výskum v Kechneci. *AVANS* 2003, 2004, 96, 97.

2005

79. Dve fázy osídlenia z doby rímskej v Čičarovciach. *Východoslovenský pravek* 7, 2005, 57–82.
80. *Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej*. Nitra 2005.

2006

81. PhDr. Juraj Bárta, CSc. (*1923–†2005). *Slovenská archeológia* 54, 2006, 167–169.
82. Research on the Upper Palaeolithic in Slovakia in 2001–2006. In: P. Noiret (ed.): *Le Paléolithique supérieur européen. Bilan quinquennal 2001–2006*. Commission VIII XVe Congrès UISPP, Lisbonne (4–9 septembre 2006). ERAUL 115. Liège 2006, 49–52.
83. Nový nález čepele zo Slaninovej jaskyne. *AVANS* 2004, 2006, 109.

2007

84. Praveké osídlenie pieskovej duny Veľká Moľva v Čičarovciach. *Slovenská archeológia* 55, 2007, 203–260.
85. The Final Paleolithic in Slovakia. In: M. Kobusiewicz/J. Kabaciński (ed.): *Studies in the Final settlement of the great European Plain*. Poznań 2007, 111–128.
86. Záchranný výskum pilinského sídliska v Košiciach. *AVANS* 2005, 2007, 99.

2008

87. Settlement strategy of the Gravettian culture at the Váh valley. In: *Venus 08 – Art and Lifestyle* (10.–14. 11. 2008). Abstracts. Wien 2008.
88. Stredopaleolitické nálezy zo Žabokriek nad Nitrou. *AVANS 2006*, 2008, 87–89.

2009

89. Paläolithische Kunst in der Slowakei. *Anthropologie* 47/1–2, 2009, 147–152.
90. Výskum szeletienskej lokality. In: M. Ivanov/A. Roszková/J. Sedláček/D. Šimíček (ed.): *Sborník abstraktov*. 15. Kvartér 2009. Brno 26. 11. 2009. Brno 2009, 18.

2010

91. Čičarovce-Veľká Moľva Výskum polykultúrneho sídliska. Nitra 2010.
92. Neue mittelpaläolithische Funde aus der Slowakei. In: J. Burdukiewicz/A. Wiśniewski (ed.): *Middle Palaeolithic Human Activity and Palaeoecology: New Discoveries and Ideas*. Wrocław 2010, 281–289.
93. Príspevok k poznaniu micoquienu na Slovensku. In: I. Fridrichová-Sýkorová (ed.): *Ecce Homo. In memoriam Jan Fridrich*. Praha 2010, 90–95.

2012

94. 54. konferencia spoločnosti Hugo Obermaier-Gesellschaft für Erforschung des Eiszeitalters und der Steinzeit v Toulouse. *Informátor SAS* 23/1–2, 2012, 18, 19.

2013

95. Slovakia. In: P. Noiret (ed.): *Le Paléolithique supérieur européen. Bilan quinquennal 2006–2011*. ERAUL 130. Liège 2013, 49–51.
96. Sources of raw materials and their use in the Palaeolithic of Slovakia. In: Zs. Mester (ed.): *The lithic raw material sources and interregional human contacts in the Northern Carpathian regions*. Kraków – Budapest 2013, 99–110.
97. Využívanie slovenských zdrojov kamenných surovín v paleolite Slovenska. In: O. Žaár/M. Gregor (ed.): *2. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2013. Paleoeológia: spôsoby interakcie medzi človekom a ekosystémom v paleolite*. Nitra 25. 4. 2013 (Zborník abstraktov). Nitra 2013, 6, 7.

2014

98. L. Kaminská (zost.): *Staré Slovensko 2. Paleolit a mezolit*. Nitra 2014.

2015

99. Szeletian finds from Trenčianske Teplice, Slovakia. *Anthropologie* 53/1–2, 2015, 203–213.
100. Gravettienska industria z Hrčľa-Pivniček. In: O. Žaár/M. Gregor (ed.): *4. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2015. Najnovšie výsledky výskumu doby kamennej*. Nitra, 6. 5. 2015 (Zborník abstraktov). Nitra 2015, 3, 4.

2016

101. Gravettian and Epigravettian lithics in Slovakia. *Quaternary International* 406. Part A, 2016, 144–165.
102. Hôrka-Ondrej – Important Middle Paleolithic site. In: M. Sabol/O. Žaár (ed.): *5. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2016. Lost Worlds of the Stone Age in Travertine*. 28th to 29th of April 2016. Abstract Book & Excursion Guide. Bratislava 2016, vii.
103. Neanderthals and Travertines. M. Sabol/O. Žaár (ed.): *5. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2016. Lost Worlds of the Stone Age in Travertine*. 28th to 29th of April 2016. Abstract Book & Excursion Guide. Bratislava 2016, 11.
104. Stredopaleolitický artefakt z Bolerázu. *AVANS 2011*, 2016, 121–123.

2017

105. Poznámky k aurignacienu východného Slovenska. In: O. Žaár/M. Novák (ed.): *6. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2017*. Pavlov, 18. 5. 2017 (Zborník abstraktov). Pavlov 2017, 6, 7.
106. Stredoveký objekt z južného okraja Košíc. *AVANS 2012*, 2017, 92, 93.

2018

107. Datovanie aurignacienu v Košickej kotline. In: S. Boriová/M. Novák/S. Sázelová (ed.): *Mikulovský Antropologický Mítink II*. 11. a 12. říjen 2018, Mikulov – Pavlov. Brno 2018, 22.
108. *Dejiny praveku a súčasnej doby historickej na Slovensku*. Vysokoškolská učebnica. Košice 2018.
109. Use of obsidian from the Paleolithic to the Bronze Age in Slovakia. *Archeometriai Műhely* 15/3, 2018, 197–212.
110. Use of obsidian in the Palaeolithic and Neolithic of Slovakia. In: *Carpathian Obsidian: State of Art*. Preparatory meeting for IOC 2019. Archeometriai Műhely 10. 12. 2018. Abstract book. Budapest 2018, 5.

2019

111. Cejkov. In: A. Markó/K. Szilágyi/K. Biró (ed.): *International Obsidian Conference*. Program, Abstracts, Field Guide. Budapest 2019, 110–120.
112. Kašov. In: A. Markó/K. Szilágyi/K. Biró (ed.): *International Obsidian Conference*. Program, Abstracts, Field Guide. Budapest 2019, 121–135.
113. Use of obsidian from the Paleolithic to the Bronze Age in Slovakia. In: A. Markó/K. Szilágyi/K. Biró (ed.): *International Obsidian Conference*. Program, Abstracts, Field Guide. Budapest 2019, 35.

V spoluautorstve

114. W. S. Alexandrowicz/A. Ďurišová/L. Kaminská/B. Kazior/J. K. Kozłowski/M. Pawlikowski/K. Sobczyk: Gravettian/Epigravettian transition in the Vah valley light of new excavations in the Moravany-Banka area near Piešťany (Western Slovakia). *Préhistoire Européenne* 14, 1999, 79–106.
115. W. S. Alexandrowicz/L. Kaminská/B. Kazior/J. K. Kozłowski/M. Pawlikowski/K. Sobczyk: Excavation at Banka-Horné farské role site. In: J. K. Kozłowski (ed.): *Complex of Upper Palaeolithic sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. III Late Gravettian shouldered points horizon sites in the Moravany-Banka area*. Nitra 2000, 121–152.
116. P. Bačo/Z. Bačová/L. Kaminská: Excursion to Slovakian obsidian localities. In: A. Markó/K. Szilágyi/K. Biró (ed.): *International Obsidian Conference*. Program, Abstracts, Field Guide. Budapest 2019, 85–109.
117. P. Bačo/L. Kaminská/J. Lexa/Zs. Pécskay/Z. Bačová/V. Konečný: Occurrences of neogene volcanic glass in the Eastern Slovakia – raw material source for the stone industry. *Anthropologie* 55/1–2, 2017, 207–230.
118. P. Bačo/L. Kaminská/J. Lexa/Z. Pécskay/Z. Bačová/V. Konečný: Výskyty neogénnych vulkanických skiel na východnom Slovensku – surovinový zdroj pre kamennú industriu. *Mente et Malleo* 3/1–2, 2018, 66.
119. P. Baxa/L. Kaminská: Nové nálezy boľaráskej skupiny z Bratislavy. *Slovenská archeológia* 32, 1984, 179–194.
120. L. Bánesz/L. Kaminská: Výskum archeologickej lokality v Hrčeli. *Historica Carpatica* 15, 1984, 255–281.
121. J. Béreš/L. Kaminská/R. Mačala/E. Mirošayová: Prieskum na melioračných stavbách v okrese Trebišov. *AVANS* 1988, 1990, 40.
122. J. Béreš/L. Kaminská/M. Uličný: Záchranný výskum na trase plynovodu. *AVANS* 1998, 2000, 33, 34.
123. A. Budek/T. Kalicki/L. Kaminská/J. K. Kozłowski/Zs. Mester: Interpleniglacial profiles on open-air sites in Hungary and Slovakia. *Quaternary International* 294, 2013, 82–98.
124. J. Bujna/L. Kaminská: Další latěnský hrob z Cejkova. *AVANS* 2002, 2003, 27–29.
125. A. Ďurišová/M. Sabol/L. Kaminská: Gánovce neanderthal site (Slovakia). In: M. Sabol/O. Žaár (ed.): *5. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2016. Lost Worlds of the Stone Age in Travertine*. 28th to 29th of April 2016. Abstract Book & Excursion Guide. Bratislava 2016, 34–39.
126. Z. Farkaš/L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda: Prvé výsledky revízného výskumu v jaskyni Dzeravá skala. *AVANS* 2002, 36–38.
127. J. Harčár/L. Kaminská/B. Kazior/M. Kaczanowska/J. K. Kozłowski/M. Nowak/M. Pawlikowski/M. Vizdal: Lithic Raw Materials from the Slanské Mountains, Eastern Slovakia. *Acta Archaeologica Carpathica* 33, 1996, 5–23.
128. R. Hreha/L. Kaminská: Povrchový prieskum v Košickom Klečenove. *AVANS* 2010, 2015, 109.
129. R. Hreha/L. Kaminská: Štiepaná kamenná industria zo zberov vo Vinnom. *AVANS* 2003, 2004, 75, 76.
130. B. Hromádová/L. Kaminská: Mladopaleolitické hroty z mamutoviny z lokalít Slaninová, Čertova pec a Dzeravá skala. In: O. Žaár/M. Gregor (ed.): *4. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2015. Najnovšie výsledky výskumu doby kamenej*. Nitra, 6. 5. 2015 (Zborník abstraktov). Nitra 2015, 8, 9.
131. D. Hudler/L. Kaminská/S. Tomášková: Zisťovacie výskumy v povodí strednej Ondavy. *AVANS* 2000, 2001, 89, 90.
132. I. Cheben/L. Illášová/L. Kaminská/P. Valde-Nowak/P. Roth/M. Soják: Prieskum povodia riek Poprad a Dunajec. *AVANS* 1997, 1999, 70, 71.
133. I. Cheben/L. Kaminská: Výskum paleolitického náleziska v Nemšovej. *AVANS* 1997, 1999, 67, 68.
134. I. Cheben/L. Kaminská: Výskum paleolitického náleziska v Nemšovej. *Slovenská archeológia* 50, 2002, 53–67.
135. W. Chu/G. Lengyel/Ch. Zeeden/A. Péntek/L. Kaminská/Z. Mester: Early Upper Paleolithic surface collections from loess-like sediments in the northern Carpathian Basin. *Quaternary International* 30, 2017, 1–16.
136. W. Chu/Ch. Zeeden/G. Lengyel/L. Kaminská/Zs. Mester: Evaluating Early Upper palaeolithic Open-Air Surface Finds from Northern Hungary and Southern Slovakia. In: *Hugo Obermaier-Gesellschaft*. 58th Annual Meeting in Budapest, March 29th–April 2th 2016. Budapest 2016, 22, 23.
137. M. Jenčová/L. Kaminská: Ojedinelý nález z Nižného Hrušova. *AVANS* 1992, 1993, 68.
138. M. Kaczanowska/L. Kaminská/J. K. Kozłowski/M. Nowak/M. Vizdal: Badania wykopaliskowe na wczesnoneolitycznej osadzie w miejscowości Moravany we wschodniej Słowacji w latach 1998–2001. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 23, 2002, 173–197.
139. M. Kaczanowska/L. Kaminská/J. K. Kozłowski/M. Nowak/M. Vizdal: Ranoneolitická osada v Moravanoch, okres Michalovce. *Východoslovenský pravek* 6, 2003, 45–62.
140. M. Kaczanowska/L. Kaminská/M. Nowak/M. Vizdal: Výskum neolitického sídliska v Moravanoch. *AVANS* 2000, 2001, 97–100.
141. T. Kalicki/L. Kaminská/M. Nowak/M. Vizdal: Štvrtá sezóna slovensko-poľského výskumu neolitického sídliska v Moravanoch. *AVANS* 2003, 2004, 95, 96.
142. L. Kaminská/R. Ďuďa: K otázke významu obsidiánovej suroviny v paleolite Slovenska. *Archeologické rozhledy* 37, 1985, 121–129.

143. L. Kaminská/D. C. Ford/E. Hajnalová/M. Hajnalová/I. Horáček/J. Kovanda/V. Ložek/J. Mlíkovský/L. Smolíková: *Hôrka-Ondrej. Research of a Middle Palaeolithic travertine locality*. Nitra 2000.
144. L. Kaminská/M. Hudák: Nálezy otomanskej kultúry z Hôrky-Ondreja. *AVANS* 2007, 2009, 102, 103.
145. L. Kaminská/D. Hudler/M. Novák/S. Tomášková: Archeologický výskum Tokajského vrchu v Cejkove roku 2001. *AVANS* 2001, 2002, 81.
146. L. Kaminská/I. Cheben: Výsledky prieskumov na Východoslovenskej nížine. *AVANS* 1982, 1983, 128–130.
147. L. Kaminská/F. Javorský: Drobnotvará štiepaná industria zo Smižian. *Študijné zvesti AÚ SAV* 32, 1996, 5–14.
148. L. Kaminská/M. Kaczanowska/J. K. Kozłowski: Košice-Červený Rak and the Körös/Eastern Linear Transition in the Hornád Basin (Eastern Slovakia). *Přehled výzkumů* 49, 2008, 83–91.
149. L. Kaminská/M. Kaczanowska/J. K. Kozłowski: Stone Industry from Košice-Galgovec and its Place in the Evolution and Differentiation of the Eastern Linear Pottery Culture. *Študijné zvesti AÚ SAV* 60, 2016, 5–30.
150. L. Kaminská/A. Karabinoš: Radiolaritové jadro z Veľkého Šariša. *AVANS* 2005, 2007, 100.
151. L. Kaminská/B. Kazior: The Late Gravettian in O. Čepan's collections from Moravany – Banka area. In: J. K. Kozłowski (ed.): *Complex of Upper Palaeolithic sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. III Late Gravettian shouldered points horizon sites in the Moravany-Banka area*. Nitra 2000, 31–72.
152. L. Kaminská/B. Kazior/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk/M. Pawlikowski: Výskum gravettianskej lokality v Banke v roku 1997. *AVANS* 1997, 1999, 95.
153. L. Kaminská/M. Kotorová-Jenčová: Epipaleolitická a eneolitická kamenná industria z Bystrého. *AVANS* 2010, 2015, 122–124.
154. L. Kaminská/J. Kovanda/V. Ložek/L. Smolíková: Die Travertinfundstelle Hôrka-Ondrej bei Poprad, Slowakei. *Quartär* 42/43, 1993, 95–112.
155. L. Kaminská/J. K. Kozłowski: Gravettian settlement on the south and north side of the Western Carpathians. In: J. Gancarski (red.): *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich*. Krosno 2002, 35–58.
156. L. Kaminská/J. K. Kozłowski: Nitra I-Čermán v rámci štruktúry osídlenia gravettianskej kultúry na Slovensku. *Slovenská archeológia* 59, 2011, 1–85.
157. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/B. Kazior/M. Pawlikowski/K. Sobczyk: Long term stability of raw materials procurement systems in the Middle and Upper Palaeolithic of Eastern Slovakia: a case study of the Topla/Ondava river valleys. *Praehistoria* 1, 2000, 63–81.
158. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/T. Michalík/J. Svoboda: Systematický archeologický výskum v Trenčianskej Turnej. *AVANS* 2007, 2009, 103, 104.
159. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/M. Moskal-Del Hoyo/A. Nemergut/P. Škrdla: Moravany-Dlhá a phenomenon of the poplar-leaf shape points. *Eurasian Prehistory* 14/1–2, 2017, 41–54.
160. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk/J. A. Svoboda/T. Michalík: Štruktúra osídlenia mikroregiónu Trenčína v strednom a mladom paleolite. *Slovenská archeológia* 56, 2008, 179–238.
161. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda: Paleolitické osídlenie jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši. Výsledky výskumu v rokoch 2002–2003. *Slovenská archeológia* 53, 2005, 1–26.
162. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda: Sequence of the Palaeolithic occupations. In: L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda (ed.): *Pleistocene environments and Archaeology of the Dzeravá skala Cave, Lesser Carpathians, Slovakia*. Kraków 2005, 7–58.
163. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda: The 2002–2003 excavation in the Dzeravá skala cave, West Slovakia. *Anthropologie* 42, 2004, 321, 332.
164. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda: The Dzerava Skala Cave, West Slovakia, Excavations 2003–2004. *Recherches archeologiques de 1999–2003*. Kraków 2006, 299–306.
165. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/J. A. Svoboda: Ukončenie revízneho výskumu v jaskyni Dzeravá skala. *AVANS* 2003, 2004, 97.
166. L. Kaminská/J. K. Kozłowski/P. Škrdla: New approach to the Szeletian-chronology and cultural variability. *Eurasian Prehistory* 8/1–2, 2011, 29–49.
167. L. Kaminská/M. Lamiová-Schmiedlová: Nové nálezy z Veľat. *AVANS* 1985, 1986, 122, 123.
168. L. Kaminská/I. Merjavá: Výsledky záchranného výskumu v Humennom. *AVANS* 1984, 1985, 125, 126.
169. L. Kaminská/A. Nemergut: Epigravettianska lokalita Nitra III. In: H. Uhlířová/R. Malíková/M. Ivanov (ed.): *17. Kvartér 2011. Sborník abstrakt*. Brno 25. 11. 2011. Brno 2011, 14.
170. L. Kaminská/A. Nemergut: The Gravettian occupation of Slovakia. In: P. Wojtal (ed.): *International Conference World of Gravettian Hunters*. Kraków, Poland, 25th–28th June 2013. Abstract and Guide Book. Kraków 2013, 37.
171. L. Kaminská/A. Nemergut/O. Žaár: New Gravettian Site from Ratnovce (Slovak Republic). In: S. Sázelová/M. Novák/A. Mizerová (ed.): *Forgotten Times and Spaces. New perspectives in paleoanthropological, paleoetnological and archeological studies*. Brno 2015, 155–160.
172. L. Kaminská/A. Nemergut/O. Žaár: Prieskum stredného Považia. *AVANS* 2008, 2011, 122–124.
173. L. Kaminská/P. Neruda: Prvé výsledky nového hodnotenia drobnotvarej industrie z Bojníc-Hradnej priekopy. In: M. Ivanov/A. Roszková/J. Sedláček/D. Šimíček (ed.): *15. Kvartér 2009. Sborník abstrakt*. Brno 26. 11. 2009. Brno 2009, 18.
174. L. Kaminská/P. Neruda: Revízne spracovanie paleolitckej industrie z výskumov Prepoštskej jaskynky v Bojniciach I. In: A. Dohnalová/H. Uhlířová (ed.): *16. Kvartér 2010. Sborník abstrakt*. Brno 3. 12. 2010. Brno 2010, 13.
175. L. Kaminská/P. Neruda: Revízne spracovanie výskumov stredopaleolitckých lokalít Bojníc-Prepoštská jaskyňa a Bojníc III-Hradná priekopa. In: O. Žaár/M. Gregor (ed.): *2. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2013*.

- Paleoekológia: spôsoby interakcie medzi človekom a ekosystémom v paleolite*. Nitra 25. 4. 2013 (Zborník abstraktov). Nitra 2013, 7, 8.
176. L. Kaminská/M. Novák: Sídliiskové nálezy bukovohorskej kultúry v polohe Červený rak v Košiciach. *AVANS* 2001, 2002, 82, 83.
 177. L. Kaminská/A. Pelisiak: Štiepaná kamenná industria skupiny Tiszapolgár-Csöszhalom-Oborín z Hrčľa. *Východoslovenský pravek* 3, 1991, 26–38.
 178. L. Kaminská/P. Škrdla: Nové poznatky ku chronológii szeletien na Morave a na Slovensku. In: H. Uhlířová/R. Malíková/M. Ivanov (ed.): *17. Kvartér 2011. Sborník abstrakt*. Brno 25. 11. 2011. Brno 2011, 14–18.
 179. L. Kaminská/P. Škrdla/J. K. Kozłowski/S. Tomášková: Nižný Hrabovec: a site with evolved Levallois technology in Eastern Slovakia. *Eurasian Prehistory* 6/1–2, 2009, 57–64.
 180. L. Kaminská/B. Tomášová: Ojedinelý nález listovitého hrotu z Prešova. *Východoslovenský pravek* 5, 1998, 145–148.
 181. L. Kaminská/S. Tomášková: Time space systematics of Gravettian finds from Cejkov I. In: J. A. Svoboda/L. Sedláčková (ed.): *The Gravettian along the Danube*. Brno 2004, 186–216.
 182. J. Kovanda/L. Smolíková/D. C. Ford/L. Kaminská/V. Ložek/I. Horáček: The Skalka travertine mound at Hôrka-Ondrej near Poprad (Slovakia). *Antropozoikum* 22, 1995, 113–140.
 183. J. Nejman/E. Rhodes/P. Škrdla/G. Tostevin/P. Neruda/Z. Nerudová/K. Valoch/M. Oliva/L. Kaminská/J. A. Svoboda/R. Grün: New chronological evidence for the Middle to Upper Palaeolithic transition in the Czech Republic and Slovakia. New Optically Stimulated Luminescence dating results. *Archaeometry* 53/5, 2011, 1044–1066.
 184. P. Neruda/L. Kaminská: Neanderthals at Bojnice travertine sites. In: M. Sabol/O. Žaár (ed.): *5. Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2016. Lost Worlds of the Stone Age in Travertine*. 28th to 29th of April 2016. Abstract Book & Excursion Guide. Bratislava 2016, 19, 20.
 185. P. Neruda/L. Kaminská: Neanderthals at the Open-Air Site of Bojnice III: The Issue of „Missing“ Artifacts. In: N. J. Conard/A. Delagnes (ed.): *Settlement Dynamics of the Middle Paleolithic and Middle Stone Age*. Tübingen Publications in Prehistory 4. Tübingen 2015, 205–226.
 186. P. Neruda/L. Kaminská: *Neanderthals from Bojnice in the context of central Europe*. Brno – Nitra 2013.
 187. M. Nowak/T. Kalicki/J. K. Kozłowski/M. Kaczanowska/L. Kaminská/M. Lityńska-Zajac/E. Stobierska/M. Vizdal/P. Wyszomirski: A settlement of the Early Eastern Linear Pottery Culture at Moravany (Eastern Slovakia). *Recherches archeologiques de 1999–2003*. Kraków 2006, 306–335.
 188. Á. Ringer/L. Kaminská: A Bódva- völgy a kőkorban. In: M. Bodnár (szerk.): *Tanulmányok a Bódva- völgye múltjából*. Putnok 1999, 81–92.
 189. S. Tomášková/L. Kaminská/M. Hajnalová/D. Hudler: Mapping Gravettian Eastern Europe: Cejkov and Eastern Slovak Settlement in Context. *Eurasian Prehistory* 2, 2004, 13–31.
 190. M. Vizdal/J. Harčár/M. Kaczanowska/L. Kaminská/J. K. Kozłowski/M. Nowak/M. Pawlikowski/K. Sobczyk: Prieskum doliny strednej Tople. *AVANS* 1994, 1996, 179–181.

Recenzie prác autorky

M. Oliva: L. Kaminská: Hôrka-Ondrej. Research of a Middle Palaeolithic Travertine Locality. Spoluautoři D. C. Ford, E. Hajnalová, M. Hajnalová, I. Horáček, J. Kovanda, V. Ložek, J. Mlíkovský, L. Smolíková. *AÚ SAV Nitra* 2000, 202 strán. *Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales* 86, 2001, 213.

I. Sýkorová: L. Kaminská a D. C. Ford, E. Hajnalová, M. Hajnalová, I. Horáček, J. Kovanda, V. Ložek, J. Mlíkovský, L. Smolíková: Hôrka-Ondrej. Research of a Middle Palaeolithic Travertine Locality. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes*, Tomus XVII, Nitra 2000, 202 strán, tabulky, obrázky. *Památky archeologické* 92, 2001, 350, 351.

Z. Nerudová: Lubomíra Kaminská (compiler): Old Slovakia 2 Paleolithic and Mesolithic. *Archaeologica Slovaca Monographiae*. Archaeological Institute of the Slovak Academy of Sciences. Nitra 2014, 366 pp. ISBN 978-80-89315-57-4, hardback. *Anthropologie* 54/1, 2016, 71.

Podľa autorkiných podkladov zostavila Zuzana Staneková

K jubileu PhDr. Jána Rajtára, CSc.

Dlhoročný pracovník archeologického ústavu SAV v Nitre a renomovaný bádateľ na dobu rímsku oslávil tohto roku svoje životné jubileum. Hoci sa narodil v Tesárskych Mlyňanoch (4. apríla 1954), svoje detstvo i študentské časy prežil v Bratislave. Po maturite na gymnáziu nastúpil v roku 1973 na jednodoborové magisterské štúdium archeológie na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. Už počas neho sa prejavilo jeho zanievanie pre archeológiu, a zvlášť pre terénny výskum a prieskum, ktorý každoročne absolvoval aj mimo povinnej praxe na viacerých slovenských náleziskách. Zdá sa, že účasť na výskume v Cíferi-Páci a zoznámenie sa s jeho vedúcim T. Kolníkom predznamovali neskoršie odborné zameranie jubilanta a viedli k dlhoročnej spolupráci a osobnému priateľstvu s menovaným.

Napriek tomu, že svoje vysokoškolské štúdium ukončil v roku 1978 diplomovou prácou na tému „Juhorské stepné vplyvy v Karpatskej kotline na začiatku doby bronzovej“ (pod vedením vtedajšej docentky, dnes prof. Márie Novotnej, DrSc.), vo svojej špecializácii sa čoskoro preorientoval na dobu rímsku, ktorej zostal verný počas celej nasledujúcej vedeckej kariéry. Rozhodujúcim podnetom pre tento krok bolo prijatie do Archeologického ústavu

SAV v Nitre (v tom čase pre absolventov skôr výnimočné a veľmi prestížne), kde nastúpil už 1. júna 1978, konkrétne do tzv. „Akcie Dunaj“, súvisiacej so záchrannými prácami na trase výstavby Sústavy vodných diel na Dunaji Gabčíkovo – Nagymaros. Tak sa dostal, spolu s autorkou tohto laudatia, na známu a nielen pre rímsko-provinciálnu archeológiu mimoriadne významnú archeologickú lokalitu – rímsky kastel v Iži (okr. Komárno), ktorá je dnes aj jeho zásluhou národnou kultúrnou pamiatkou nominovanou na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Ale vráťme sa k míľnikom a osobitostiam jeho profesijného života. Z kvalifikačného hľadiska treba spomenúť rok 1982, keď mu bol na základe úspešnej rigorózneho skúšky udelený titul PhDr. (Univerzita Komenského v Bratislave) a rok 1998, v ktorom po obhájení kandidátskej dizertačnej práce „Kríza rímsko-germánskych vzťahov v stredodunajskej oblasti v 2. stor.“ získal titul CSc. (Archeologický ústav SAV Nitra, školiteľ PhDr. Titus Kolník, DrSc.). Počas svojho zamestnania v Archeologickom ústave SAV prešiel rôznymi pracovnými zaradeniami, od odborného až po vedeckého pracovníka rôznych stupňov. V rokoch 1992–2000 zastával funkciu vedúceho Oddelenia pre výskum protohistorického obdobia,

bol členom, a tiež aj predsedom Vedeckej rady AÚ SAV (2006–2011). Postupne sa vypracoval na medzinárodne uznávaného odborníka pre dobu rímsku, rímsko-provinciálnu archeológiu, Limes Romanus a rímske vojenské zásahy v barbariku, rímsko-germánske vzťahy, rímsku a germánsku materiálnu kultúru na strednom Dunaji. V rámci svojej vedeckej činnosti sa v spolupráci s PhDr. Ivanom Kuzmom už od roku 1982 významne podieľal na aplikácii metód leteckej archeológie v rámci Československa a neskôr na zavedení a rozvoji systematickej leteckej archeológie na Slovensku. Nemálo úsilia vynaložil aj v oblasti ochrany a prezentácie archeologických pamiatok, najmä v súvislosti s rímskym kastelom v Iži. Vďaka jeho dlhoročným aktivitám sa kastel stal jednou z mála lokalít, na ktorých sa podarilo zrealizovať pamiatkovú úpravu a prezentovať ju širokej verejnosti vo forme múzea v prírode.

Centrom jeho odborného záujmu a zároveň srdcovou záležitosťou na celý život sa stal práve rímsky kastel v Iži. Výskum lokality spočiatku odborne garantoval a viedol Titus Kolník, ktorý bol vo všetkom nápomocný a ochotný odovzdať svoje poznatky mladým adeptom archeológie a onedlho delegovať na nich aj vedenie výskumu. Už prvé výkopy ukázali, že rímska architektúra sa zachovala iba v torzách a nálezové situácie porušené mnohonásobnými zásahmi a predchádzajúcimi výskumami sú veľmi zložité. Keďže výskum mal v prvom rade záchranný ráz a bolo potrebné preskúmať čo najväčšiu časť náleziska, výskumné sezóny boli aj časovo náročné a trvali väčšinou od skorej jari do neskorej jesene. Navyše, podľa pôvodného zámeru mala výstavba vodných diel zdevastovať značnú časť kastela, k čomu nedošlo vďaka zmene projektovej dokumentácie, o ktorú sa významnou mierou zaslúžil aj jubilant. Neustály pobyt v teréne a potreba zabezpečiť výskum po všetkých stránkach boli pre neho zaiste dobrou školou praktickej archeológie a manažmentu.

Okrem dlhodobého intenzívneho výskumu tejto lokality, ktorý sa uskutočňoval viac ako 30 rokov, sa s jeho menom spájajú aj ďalšie záchranné a zisťovacie terénne výskumy na juhozápadnom Slovensku (napr. Komárno-Veľký Harčáš, Hurbanovo, Jatov, Veľký Kýr, Kvetoslavov, Sekule, Stupava, Závod či Zohor), a tiež využívanie efektívnych nedeštruktívnych metód formou povrchových prieskumov, leteckej a geofyzikálnej prospekcie so zameraním na vyhľadávanie a skúmanie dočasných rímskych opevnení severne od Dunaja. Jeho zásluhou sa podarilo nielen objaviť a identifikovať, ale aj datovať tieto jedinečné a dovtedy neznáme doklady o rímskych expedíciách počas markomanských vojen do barbarika ležiaceho v predpolí severných hraníc Panónie, a to najmä v Iži, Mužli, Radvani nad

Dunajom, Cíferi-Páci, Suchohrade, Závode, vo Virte, Vrábľoch a Hviezdoslavove. Jubilant sa v rámci medzinárodnej spolupráce podieľal aj na organizovaní a realizácii geofyzikálnej prospekcie v zahraničí (napr. Iatrus-Krivina a ďalšie lokality v Bulharsku, Porolissum v Rumunsku, náleziská v rakúskom Štajersku). Okrem uvedených aktivít sa záujem J. Rajtára o interdisciplinárnu spoluprácu prejavil aj v mnohých iných oblastiach, akými sú archeobotanika, archeozoológia, metalurgia, archeológia pod vodou, konzervovanie archeologických nálezov, architektúra a ochrana antických pamiatok. Veľa energie vložil aj do tvorby legislatívy – Zákona o ochrane pamiatkového fondu (č. 49/2002 Z. z.), najmä ako predseda Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV, ale aj neskôr pri jeho novelizáciách ako jeden z popredných členov vedeckej komunity s dlhoročnou praxou.

Svoju bohatú vedecko-výskumnú činnosť realizoval jubilant s podporou domácich i zahraničných vedeckých grantových agentúr a inštitúcií. Bol vedúcim riešiteľom a spoluriešiteľom mnohých projektov VEGA, súvisiacich najmä s výskumom rímskeho kastela v Iži a jeho materiálnou kultúrou v širšom historickom kontexte, s germánskym a rímskym osídlením na strednom Dunaji, so spoločenskými elitami v protohistorickom období a ďalšími. Významnou mierou sa zapojil aj do rozsiahleho projektu excelentných pracovísk SAV „Staré Slovensko. Dejiny Slovenska od praveku po vrcholný stredovek (STASLO)“. V súčasnosti je tiež spoluriešiteľom projektu APVV, zameraného na stredoeurópske sídla nadregionálneho významu v období včasnej doby dejinnej a včasného stredoveku. Značnú časť svojej vedeckej a organizačnej kapacity venoval aj bilaterálnym a multilaterálnym medzinárodným projektom, zväčša podporeným Európskou úniou, ako spoluriešiteľ a koordinátor za slovenskú stranu. Ich vedeckým zámerom bol výskum severných provincií Rímskej ríše, rímskych vojenských opevnení na strednom Dunaji a severne od panónskych hraníc, rímskych výrobkov v barbariku, rímsko-germánskych vzťahov, Jantárovej cesty a i. K najvýznamnejším z nich zaiste patria „Transformation – The Development of a Common Culture in the Northern Provinces of the Roman Empire from Britain to the Black Sea“, „The Frontiers of Roman Empire“, „Treasures of our common past in Europe – History written in the earth“, „Archaeo-landscapes Europe“ a „Danube Limes – UNESCO World Heritage“ – nominačný projekt na zápis pamiatok podunajského limitu do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. V súvislosti s posledným z uvedených treba spomenúť, že J. Rajtár už v počiatočnej fáze tohto zámeru organizoval stretnutia tzv. Bratislavskej skupiny, ktorú tvorili

odborníci pripravujúci nomináciu, a aktívne sa zapájal do príslušných projektov aj počas nasledujúcich rokov. Značné výsledky priniesla aj jubilatova úzka a dlhoročná spolupráca s Rímsko-germánskou komisiou Nemeckého archeologického ústavu (Römisch-Germanische Kommission des DAI) vo Frankfurte nad Mohanom, najmä na riešení projektu „Výskum rímskych poľných táborov v barbariku severne od stredného Dunaja na Slovensku“.

J. Rajtár získal viaceré zahraničné štipendiá a absolvoval početné výskumné a prednáškové pobyty na renomovaných európskych vedeckých pracoviskách. Najvýznamnejším z nich bol nesporne 17-mesačný študijný pobyt v Spolkovej republike Nemecko (1989–1991), ktorého sa zúčastnil ako štipendista Alexander von Humboldt-Stiftung u profesora Güntera Ulberta na mníchovskej univerzite (Institut für Vor- und Frühgeschichte, Provinzialrömische und Vorderasiatische Archäologie, Ludwig Maximilians Universität München) a u profesora Siegmara von Schnurbeina na pracovisku Nemeckého archeologického ústavu vo Frankfurte nad Mohanom. Zúčastnil sa aj na nespočetných vedeckých konferenciách, na ktorých prezentoval aktuálne výsledky svojho výskumu, často v spolupráci s inými autorami. Z podujatí európskeho a svetového významu treba spomenúť jeho takmer pravidelnú účasť (od roku 1986) na tzv. limeskongresoch (International Congress of Roman Frontier Studies), na svetových kongresoch Medzinárodnej únie prehistorických a protohistorických vied (Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques – UISPP, Bratislava, Mainz), na konferenciách o rímskom vojenskom výstroji (Roman Military Equipment Conference – ROMECE), o včasnohistorickom vývoji na strednom Dunaji (Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum), o archeológii nerímskych spoločenstiev (Archeologie barbarů) a o leteckej archeológii. Na viacerých z nich sa podieľal aj ako spoluorganizátor.

Široké spektrum vedeckých záujmov jubilanta odzrkadľuje aj jeho bohatá publikačná činnosť. Je autorom a spoluautorom početných vedeckých a odborných prác – monografií, štúdií, článkov, príspevkov do jubilejných a kongresových zborníkov, recenzií, správ, vydaných doma i v zahraničí ako publikačné výstupy z vyššie uvedených projektov, ku ktorým prispel aj svojou zostavovateľskou činnosťou. Nikdy mu však nebola cudzia ani popularizácia vedy a sprístupnenie jej výsledkov laickej verejnosti. Z hľadiska tematického zamerania sa významná časť jeho vedeckých i popularizačných prác týka rímskeho kastela v Iži, najmä celkového stavebno-historického vývoja na základe odkrytých nálezových situácií, nálezov a historických prameňov. Z nich treba vyzdvihnúť predovšetkým

identifikáciu staršej fázy pevnosti – drevozemného tábora, charakteristiku jeho stavebno-technických osobitostí, datovanie a interpretáciu v kontexte markomanských vojen, ako aj určenie a časové zaradenie dôležitých prestavieb mladšej fázy pevnosti – kamenného kastela až po jeho zánik v závere 4. stor. Osobitnú pozornosť spomedzi nálezov venoval militáriám, sponám, minciam, kolkovaným tehľám a skleneným náramkom. Značnú časť jeho personálnej bibliografie predstavujú aj príspevky súvisiace s leteckou archeológiou – s vyhľadávaním archeologických lokalít na juhozápadnom Slovensku, a zvlášť rímskych dočasných opevnení na Dunaji a na Germánmi osídlenom území severne od jeho toku. Vďaka jeho húževnatej a precíznej zostavovateľskej činnosti vyšli viaceré cenné publikácie vydané Archeologickým ústavom SAV i v spolupráci s inými inštitúciami (pozri priložený zoznam).

Uznaním vedeckej práce jubilanta je aj jeho členstvo a funkcie v domácich a zahraničných vedeckých spoločnostiach, odborných komisiách a redakčných radách. Je korešpondujúcim členom Nemeckého archeologického ústavu (DAI Berlin, od roku 2002), členom Medzinárodnej vedeckej rady časopisu Carnuntum Jahrbuch a členom Riadiacej skupiny lokality Limes Romanus – rímske antické pamiatky na strednom Dunaji (od roku 2012). Ako už bolo spomenuté, zastával aj post predsedu Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV (1999–2003), bol jedným zo zakladajúcich členov a v súčasnosti je predsedom správnej rady Spoločnosti Antona Točíka. Svoje bohaté vedecké a organizačné poznatky a skúsenosti uplatnil aj ako člen Komisie VEGA č. 14 pre historické vedy a Komisie VEGA č. 10 pre historické vedy a vedy o spoločnosti (2006–2012). Bol tiež členom Edičnej rady AÚ SAV a v súčasnosti sa angažuje ako člen redakčných rád Slovenskej archeológie a Študijných zvestí AÚ SAV a revue pre kultúrne dedičstvo Pamiatky a múzeá. Nemožno opomenúť, že vzhľadom na jeho dlhoročné aktivity pri výskume, obnove a prezentácii rímskeho kastela v Iži, pri zriadení miestneho Rímskeho a národopisného múzea a za príkladnú spoluprácu s obecným zastupiteľstvom mu bolo udelené čestné občianstvo obce Iža.

Svoje teoretické i praktické poznatky a rady vždy ochotne a nezištne odovzdával svojim spolupracovníkom, zvlášť mladším kolegom, študentom a doktorandom. Korene jeho pedagogickej činnosti siahajú azda do prvej výskumnej sezóny v Iži, na ktorej sa zúčastnili početné skupiny vysokoškolákov – viac než 100 študentov z Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Skúsenosti, ktoré získal pri vedení terénnych prác, zabezpečovaní pobytu spolupracovníkov a chodu výskumnej základne

neskôr užitočnosť aj pri spoluorganizovaní medzinárodných letných škôl pre študentov archeológie, ktoré sa za podpory Medzinárodného višegrádského fondu konali na lokalite niekoľko sezón. Vystriedali sa na nich mnohí študenti významných univerzít krajín V4, niektorí z nich dodnes pracujú v odbore a viacerí sa stali aj uznávanými bádateľmi. Práci so študentmi sa jubilant venoval aj formou semestrálnych prednášok a cvičení ako externý prednášajúci na Katedre archeológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave (2000–2001). V rámci spolupráce s touto katedrou i archeologickými pracoviskami na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre a Trnavskej univerzite v Trnave, ale aj so Slovenskou technickou univerzitou v Bratislave, bol školiteľom, konzultantom i oponentom bakalárskych, magisterských a dizertačných prác.

Svoje manažérske danosti uplatnil aj pri organizovaní odborných a vedeckých podujatí (sym-

póziá, konferencie, kongresy, exkurzie) a rôznych výstav na Slovensku (napr. v Podunajskom múzeu v Komárne, na Obecnom úrade a v Rímskom a národopisnom múzeu v Iži, v Tekovskom múzeu v Leviciach, Liptovskom Mikuláši, SNM – Archeologickom múzeu v Bratislave) i v zahraničí (v Nemecku, Taliansku, Českej republike). V archeologických kruhoch je známy ako komunikatívna osobnosť, zanieta pre vedecké bádanie, a zároveň aj ako konštruktívny a neúnavný diskutér na odborných fórach i na neformálnych stretnutiach.

Pri príležitosti životného jubilea prajem PhDr. Jánovi Rajtárovi, CSc., aj v mene blízkych kolegov a priateľov, hlavne pevné zdravie a veľa radosti z objavovania, spracovania a publikovania zaujímavých archeologických nálezov a tém.

Klára Kuzmová

BIBLIOGRAFIA

1981

1. Rímske kamenárske pamiatky z okolia Komárna. *AVANS* 1980, 1981, 237–240.
2. Výsledky prieskumu na trase výstavby vodných diel na Dunaji. *AVANS* 1980, 1981, 240–245.

1983

3. Bisherige Ergebnisse der Revisionsgrabung im römischen Kastel von Iža-Leányvár. In: *Concilium Eirene XVI. Proceedings of the 16th International Eirene Conference 2*. Praha 1983, 233–238.

1986

4. Výskyt mincí v rímskych stavebných objektoch na Slovensku. *Slovenská numizmatika* 9, 1986, 99–121.

1987

5. Nálezy kolkovaných tehál z výskumu rímskeho tábora v Iži v rokoch 1978–1984. *Študijné zvesti AÚ SAV* 23, 1987, 53–94.

1990

6. Anfänge der römischen Bautätigkeit im Vorfeld von Brigetio. In: H. Vetters/M. Kandler (Hrsg.): *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*. Der römische Limes Österreich 36/1–2. Wien 1990, 771–778.
7. Koncepcia pamiatkovej úpravy rímskeho kastela v Iži. *Študijné zvesti AÚ SAV* 26, 1990, 353–357.

1992

8. Das Holz-Erde-Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. In: K. Godłowski/R. Madyda-Legutko (Hrsg.): *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków 1992, 149–170.
9. Rímske poľné tábory v Iži a v Komárne-Veľkom Harčáši. *AVANS* 1991, 1992, 97–99.

1994

10. Konferencia Roman military equipment. *Slovenská archeológia* 42, 1994, 409–411.

1996

11. Limes romanus a rímske opevnenia na Slovensku. *Pamiatky a múzeá* 3, 1996, 18–23.
12. Temporäre römische Militäranlagen in der Slowakei. In: *Befunddeutung der römischen Militäranlagen. Abstracts*. Zurzach 1996, 34–36.

13. Waffen und Ausrüstungsteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. In: C. van Driel-Murray (ed.): *Military Equipment in Context*. Journal of Roman Military Equipment Studies 5. Oxford 1996, 83–95.

1997

14. Die Legionen Mark Aurels im Vormarsch. In: J. Oexle (Hrsg.): *Aus der Luft – Bilder unserer Geschichte*. Dresden 1997, 58–67.
15. Neue Angaben zu den römischen Militärexpeditionen in das norddanubische Barbaricum. In: N. Gudea (ed.): *Roman frontier studies*. Proceedings of the 17th International Congress of Roman Frontier Studies. Abstracts. Zalău 1997, 65, 66.
16. Temporäre römische Militärlager in der Slowakei. In: W. van Waateringe Groenman/B. L. van Beek/W. J. H. Willems/S. L. Wynia (ed.): *Roman Frontier Studies 1995*. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies. Oxbow Monograph 91. Exeter 1997, 473–477.
17. Zisťovací výskum opevnenia v Jatove. *AVANS* 1995, 1997, 152, 153.

1999

18. Die Bernsteinstraße nach der Überquerung der Donau – Denkmäler in der Umgebung von Bratislava. In: J. Gömöri (ed.): *Landscapes and Monuments along the Amber Route. Results and Perspectives of Cultural Tourism*. International Symposium Sopron – Eisenstadt 15–18th October, 1995. Sopron 1999, 127–129.

2000

19. Hľadači Slovenskej republiky a čo s nimi? *Informátor SAS* 11/2, 2000, 2, 3.
20. Kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. *Pamiatky a múzeá* 3, 2000, 34–38.

2001

21. 13. medzinárodné sympóziu „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum“. *Informátor SAS* 12/1, 2001, 12.
22. Römische Militaria im germanischen Bereich des mitteldonauländischen Barbaricum. In: E. Deschler-Erb (Hrsg.): *The Roman Military Equipment Conference XIII. Abstracts*. Brugg – Windisch 2001, 37, 38.

2002

23. Nuove testimonianze archeologiche delle guerre dei Marcomanni a nord del medio Danubio. In: M. Buora/W. Jobst (ed.): *Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell'ambra*. Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 6. Roma 2002, 99–120.
24. Reperti dalle necropoli germaniche della Slovacchia sudoccidentale. In: M. Buora/W. Jobst (ed.): *Catalogo. Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell'ambra*. Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 6. Roma 2002, 288–290.
25. Sklené náramky z rímskeho kastela v Iži. In: D. Staššiková-Štukovská (ed.): *História skla 2001*. Informátor SAS. Supplementum 6. Nitra 2002, 31–38.
26. Zur Verbreitung der Fibeln Almgren 43 im Mitteldonauegebiet. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*. Nitra 2002, 355–364.

2003

27. Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. *Informátor SAS* 14/1, 2003, 24, 25.

2004

28. Priska Ratimorská jubilantkou. *Informátor SAS* 15/1, 2004, 26.
29. Záchranný výskum v Hurbanove. *AVANS* 2003, 2004, 145–150, 285–294.

2006

30. Die Grenze in der Slowakei. In: *Grenzen des Römischen Imperiums*. Mainz am Rhein 2006, 140–146.
31. Na úsvite dejín. Rimania a barbari. In: H. Moravčíková (ed.): *Architektúra na Slovensku. Stručné dejiny*. Bratislava 2005, 12–17.
32. Rímsky kastel v Iži – Kelemantia/Roman Fort in Iža – Kelemantia/Römisches Kastell in Iža – Kelemantia/Római tábor Izsán – Kelemantia. Dostupné na: <http://www.archeol.sav.sk/kelemantia>
33. Roman fort at Iža/Römisches Kastell in Iža/Rímsky kastel v Iži. Dostupné na: https://www2.rgzm.de/Transformation/Slovakia/Iza/Iza_D.htm
34. The Roman Empire and contemporary Slovak Republic/Das Römische Reich und die heutige Slowakische Republik/Rímska ríša a dnešná Slovenská republika. Dostupné na: <https://www2.rgzm.de/transformation/home/Slovenskarepublika.htm>

2008

35. Archeologický výskum rímskeho kastela v Iži 1978–2008. *Pamiatky a múzeá* 57/4, 2008, 69, 70.
36. Die Waagtrasse in der Slowakei. Eine Vormarschrouten der Römer während der Markomannenkriege? In: J.-S. Kühnborn et al.: *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschtrassen und Logistik*. Internationales Kolloquium in Delbrück-Anreppen vom 4. bis 6. November 2004. Bodenaltertümer Westfalens 45. Mainz 2008, 169–185.
37. Roman fort at Iža/Römisches Kastell in Iža/Rímsky kastel v Iži. In: S. Jilek/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Nitra 2008, 72–81.
38. Roman Frontiers and Slovakia/Die römischen Grenzen und die Slowakei/Rímske hranice a Slovensko. In: S. Jilek/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Nitra 2008, 48–50.
39. The Roman buildings in the limes forefield/Die römischen Bauten im Limesvorland/Rímske stavby v predpolí limitu. In: S. Jilek/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Nitra 2008, 86–89.
40. The Roman marching camps from the times of the Marcomannic Wars/Die römische Feldlager aus der Zeit der Markomannenkriege/Rímske poľné tábory z doby markomanských vojen. In: S. Jilek/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Nitra 2008, 82–85.

2009

41. Im Handstreich genommen. Der Fall des Römerlagers von Iža. In: S. Burmeister/H. Derks (red.): *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart 2009, 126, 127.

2010

42. Ein Dachziegelfragment mit Abdrücken von Siegelringen aus Iža. *Anodos* 8/2008, 2010, 305–313.
43. Iža-Leányvár (Kelemantia). In: M. Musilová/V. Turčan (ed.): *Rímske pamiatky na strednom Dunaji. Od Vindobony po Aquincum*. Bratislava 2010, 116–121.
44. *Stupava, poloha Piesky. Pohrebisko z 8.–9. storočia*. 10. 9.–17. 9. 2008. Dostupné na: http://archeol.sav.sk/docs_vyskumy2008/stupava.pdf
45. *Výskum rímskeho kastela v Iži* 4. 6. 2008–2. 9. 2008. Dostupné na: http://archeol.sav.sk/docs_vyskumy2008/izajano.pdf
46. *Výskum rímskych poľných táborov v rokoch 2009–2010*. Dostupné na: http://archeol.sav.sk/docs_vyskumy2010/2010_vyskum_rimskych_polnych_taborov.pdf

2011

47. Die römische Grenze in der Slowakei. In: *Carnuntum und Limes*. St. Pölten 2011, 56, 57.
48. Rímsky poľný tábor vo Hviezdoslavove a germánske sídlisko v Kvetoslavove. *AVANS* 2008, 2011, 214, 215.

2013

49. Das Gold bei den Quaden. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschaft- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donaauraum*. Weinstadt 2013, 125–150.
50. Iža. In: *Encyklopédia Beliana*. 7. zväzok In–Kalg. Bratislava 2013, 282.
51. Jastorfská kultúra. In: *Encyklopédia Beliana*. 7. zväzok In–Kalg. Bratislava 2013, 424.
52. Rímske poľné tábory v Cíferi. *AVANS* 2009, 2013, 166–170.
53. Roman fort at Iža/Römisches Kastell in Iža/Rímsky kastel v Iži. In: S. Jilek/M. Musilová/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Bratislava 2013, 90–99.
54. Roman Frontiers and Slovakia/Die römischen Grenzen und die Slowakei/Rímske hranice a Slovensko. In: S. Jilek/M. Musilová/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Bratislava 2013, 44–46.
55. The Roman buildings in the limes forefield/Die römischen Bauten im Limesvorland/Rímske stavby v predpolí limitu. In: S. Jilek/M. Musilová/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Bratislava 2013, 104–107.
56. The Roman marching camps from the times of the Marcomannic Wars/Die römische Feldlager aus der Zeit der Markomannenkriege/Rímske poľné tábory z doby markomanských vojen. In: S. Jilek/M. Musilová/J. Rajtár (ed.): *Hranice rímskej ríše. Slovensko*. Bratislava 2013, 100–103.

2014

57. Stĺp Marca Aurelia a archeologické doklady o rímskych výpravách proti Kvádom. In: V. Turčan (zost.): *Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko. Štúdie*. Zborník SNM. Archeológia. Supplementum 8. Bratislava 2014, 107–140.

2015

58. Germánske nálezy z rímskeho drevozemného tábora v Iži. *Zborník SNM* 109. *Archeológia* 25, 2015, 379–399.

2016

59. Christoph Hinker, Ein Brandhorizont aus der Zeit der Markomannenkriege im südostnorischen Munizipium Flavia Solva (rec.). *Germania* 94, 2016, 381–386.
60. Kelemantia. In: *Encyklopédia Beliana*. 8. zväzok Kalh–Kokp. Bratislava 2016, 336.
61. Olovená votívna plastika Merkúra z Hurbanova. In: I. Bazovský (zost.): *Zborník na pamiatku Magdy Pichlerovej. Štúdie. Zborník SNM. Archeológia. Supplementum 11*. Bratislava 2016, 167–174.

2017

62. Die Fibeln vom Typ Almgren 43. In: B. Niezabitowska-Wiśniewska/P. Łuczkiwicz/S. Sadowski/M. Stasiak-Cyran/M. Erdrich (red.): *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznice urodzin*. Tom II. Lublin 2017, 52–73.

2018

63. L'accampamento militare romano di Iža. The Roman military camp in Iža. In: M. Musilová (ed.): *I confini dell'Impero Romano. Il Limes danubiano da Traiano a Marco Aurelio*. Bratislava 2018, 42–49.
64. Iža. Un avamposto oltre il Danubio. Romani sul Danubio. Ora l'obiettivo è l'UNESCO. *Archeologia Viva* 194, 2018, 10, 11.

2019

65. Bronzová soška spútaného zajatca zo Závodu. In: J. Mellnerová Šuteková/M. Bača/P. Pavúk (ed.): *SALVE, EDVARDE. A Toast to the Jubilee of Professor E. Krekovič*. *Studia Archaeologica et Mediaevalia* 12. Bratislava 2019, 179–188.
66. Nové rímske figurálne plastiky z juhozápadného Slovenska. In: *Sedem kruhov Jozefa Bujnu*. *Studia historica Nitriensis* 23. Supplementum 2. Nitra 2019, 493–500.

V spoluautorstve

67. J. Bartík/J. Rajtár: Mohylové pohrebisko vo Hviezdoslavove. *AVANS* 2008, 2011, 28, 29.
68. J. Batora/C.-M. Hüssen/R. Ölvecký/J. Rajtár/K. Rasmann/P. Tóth/K. Winkelmann: Výsledky archeologického výskumu a prieskumu vo Vrábľoch. *AVANS* 2010, 2015, 26–29.
69. J. Beljak/T. Kolník/I. Kvetánová/J. Rajtár: Prieskum a verifikácia nálezísk v okolí Čaky a Gbeliec na dolnom Pohroní. *AVANS* 2005, 2007, 33–35.
70. J. Beljak/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 2005, 2007, 35–40.
71. M. Benková/M. Gere/J. Rajtár: Výskum rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 2012, 2017, 41, 42.
72. E. Blažová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecký prieskum na Slovensku. *AVANS* 1997, 1999, 32–34.
73. E. Blažová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecký prieskum na Slovensku. *AVANS* 1998, 1999, 36–48.
74. E. Blažová/I. Kuzma/J. Rajtár: Nové výsledky leteckej prospekcie na Slovensku. *AVANS* 1996, 1998, 32–35.
75. G. Brezinová/J. Rajtár: Spomíname na PhDr. Ivana Kuzmu. *Štúdijské zvesti AU SAV* 55, 2014, 227–234.
76. J. Bujna/T. Kolník/K. Pieta/J. Rajtár: Prvé historické etniká na Slovensku. In: D. Kováč a kolektív: *Kronika Slovenska 1. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Bratislava 1998, 59–87.
77. K. Buranská/T. Kolník/J. Rajtár: Prvá sezóna revízného výskumu rímskeho kastela v Iži – akcia Dunaj. *AVANS* 1978, 1980, 71–80.
78. L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: *Kelemantia – Brigetio. Auf den Spuren der Römer an der Donau. Wegweiser*. Komárno 2001.
79. L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: *Kelemantia – Brigetio. Auf den Spuren der Römer an der Donau. Wegweiser*. Nové Zámky 2003.
80. L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: *Kelemantia – Brigetio. Po stopách Rimanov na Dunaji. Sprievodca*. Komárno 2001.
81. L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: *Kelemantia – Brigetio. Po stopách Rimanov na Dunaji. Sprievodca*. Nové Zámky 2003.
82. L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: *Kelemantia – Brigetio. Rómaiak nyomán a Dunamentén. Útikalauz*. Komárno 2001.
83. L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: *Kelemantia – Brigetio. Rómaiak nyomán a Dunamentén. Útikalauz*. Nové Zámky 2003.
84. L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: *Kelemantia – Brigetio. Tracing the Romans on the Danube. Guide*. Komárno 2001.
85. L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: *Kelemantia – Brigetio. Tracing the Romans on the Danube. Guide*. Nové Zámky 2003.
86. B. van Daele/J. Rajtár: Die römischen Militaria aus Brigetio. In: *The Roman Military Equipment Conference XIX*. Xanten, 13.–16. 6. 2007. Abstracts. Xanten 2007, 8.
87. K. Elschek/J. Rajtár: Ein temporäres römisches Feldlager in Závod (Westslowakei). In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachútová: *Barbarská sídlíště, chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*. *Archeologie barbarů* 2007. Brno 2008, 469–478.
88. K. Elschek/J. Rajtár: Rímsky poľný tábor a polykultúrne sídlisko v Závode. *AVANS* 2006, 2008, 54–57.

89. K. Elschek/J. Rajtár: Sepulkralobjekt aus Zohor. In: *Dörfliche Siedlungen der Römischen Kaiserzeit im Mittleren Donauraum*. Győr 6.–9. Dezember 2010. Abstracts. Győr 2010, 5.
90. K. Elschek/J. Rajtár/V. Varsik: Pohrebisko z 8.–9. storočia v Stupave. *AVANS* 2008, 2011, 87–89.
91. K. Elschek/J. Rajtár/V. Varsik: Sepulkrálny objekt zo Zohora. In: E. Droberjar (ed.): *Hroby a pohřebišť Germánů mezi Labem a Dunajem*. Archeologie barbarů 2010. Olomouc 2011, 133–151.
92. M. Hajnalová/Z. Bielichová/J. Rajtár/D. Krčová/T. Čejka/Z. Šustek/J. Mihályiová: A Roman Structure from Hurbanovo, SW Slovakia: Multiproxy Investigation of Unique Waterlogged Deposit. *Interdisciplinaria Archaeologica* 9/1, 2018, 43–69.
93. M. Hajnalová/J. Rajtár: Supply and subsistence: the Roman fort at Iža. In: W. S. Hanson (ed.): *The Army and Frontiers of Rome. Papers offered to David J. Breeze on the Occasion of sixty-fifth birthday and his retirement from Historic Scotland*. Portsmouth – Rhode Island, 2009, 194–207.
94. E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku. *AVANS* 1991, 1992, 46–48.
95. E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku. *AVANS* 1993, 1995, 54–58.
96. E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku. *AVANS* 1994, 1996, 81–85.
97. E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Letecká prospekcia v archeológii na Slovensku. *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 194–211.
98. E. Hanzelyová/I. Kuzma/J. Rajtár: Pokračovanie leteckej prospekcie na juhozápadnom Slovensku. *AVANS* 1995, 1997, 77–80.
99. C.-M. Hüßen/B. Komoróczy/J. Rajtár/M. Vlach: Temporary camps north of the Middle Danube – Roman campaigns against the Marcomanni and Quadi. In: *XXXIII. Limes Congress 2015. Abstracts of Lectures and Posters*. Ingolstadt 2015, 54.
100. C.-M. Hüßen/B. Komoróczy/J. Rajtár/M. Vlach: Temporary camps north of the Middle Danube – Roman campaigns against the Marcomanni and Quadi. In: *The Impact of the Marcomannic Wars and the Antonine Plague on Roman and Barbarian Societies North of the Alps*. Brno (Tschechische Republik), 12.–15. 10. 2016. Abstracts. Brno 2016, 8, 9.
101. C.-M. Hüßen/R. Ölvecky/J. Rajtár: Hrob ohraničený kruhovým žľabom a rímske tábory v Radvani nad Dunajom. *AVANS* 2013, 2018, 70–76.
102. C.-M. Hüßen/R. Ölvecky/J. Rajtár: Roman temporary camps in Quadic territory to the east of the Lesser Carpathians. In: *XXXIII. Limes Congress 2015. Abstracts of Lectures and Posters*. Ingolstadt, 54.
103. C.-M. Hüßen/R. Ölvecky/J. Rajtár: Tretia sezóna výskumu dočasných rímskych táborov vo Vrábľoch. *AVANS* 2012, 2017, 86, 87.
104. C.-M. Hüßen/R. Ölvecky/J. Rajtár: Výskum dočasných rímskych táborov vo Vrábľoch. *AVANS* 2011, 2016, 101–105.
105. C.-M. Hüßen/J. Rajtár: Marcus Aurelius' expedition against the Quadi. Military camps and equipment in Slovakia. In: *18th Roman Military Equipment Conference*. Copenhagen, 10.–14. 6. 2013. Abstracts. Copenhagen 2013.
106. C.-M. Hüßen/J. Rajtár: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*. Brno 1994, 217–232.
107. C.-M. Hüßen/J. Rajtár/H.-U. Voss: Sekule, Slowakei. Ein germanisches Gräberfeld an der March. Die Arbeiten der Jahre 2012 bis 2017. In: *E-Forschungsberichte 2017 des Deutschen Archäologischen Instituts* 1, 2017, 114–118.
108. I. Cheben/I. Kuzma/J. Rajtár: Výsledky prieskumu v oblasti výstavby Sústavy vodných diel na Dunaji. *AVANS* 1981, 1982, 98–103.
109. R. Iván/M. Knoll/R. Ölvecky/J. Rajtár: Germánske žiarové pohrebisko v Sekuliach. K využitiu interdisciplinárnych metód pri výskume a záchrane archeologických nálezov. In: *Conservation Science, Technology and Industry*. Zborník príspevkov konferencie CSTI, 20.–22. február 2013 Bratislava. Bratislava 2012, 276–281.
110. R. Iván/L. Kováčsová/J. Rajtár: Das germanische Brandgräberfeld in Sekule und seine Bindungen zur Przeworsk-Kultur. In: K. Kot-Legieć/A. Michałowski/M. Ołędzki/M. Piotrowska (ed.): *Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne/Przeworsk Culture. Transformation processes and external contacts*. Łódź 2019, 291–326.
111. M. Knoll/J. Rajtár: Konzervácia rímskeho meča z Iže. In: *Sborník z Konference konzervátorů-restaurátorů*. Uherské Hradiště. Abstrakty. Brno 2010, 149, 150.
112. T. Kolník/J. Rajtár: Das Urnengrab Nr. 2 aus Kostolná pri Dunaji mit einem römischen Schwert mit **Buntmetallin**-krustation. In: *Na hranicích impéria. Extra fines imperii. Jaroslavu Tejralovi k 80. narodeninám*. Brno 2017, 209–226.
113. T. Kolník/J. Rajtár/J. Tirpák: Nové poznatky k rozsahu rímsko-germánskej usadlosti Cífer-Pác. *AVANS* 1999, 2000, 58–64.
114. B. Komoróczy/M. Vlach/C.-M. Hüßen/J. Rajtár: ¹⁴C Dating of the Roman Military Interventions in the Middle Danube Barbarian World. *Radiocarbon* 61/2, 2018, 515–530.
115. B. Komoróczy/M. Vlach/J. Rajtár/C.-M. Hüßen/R. Ölvecky: Temporäre Lager aus der Zeit der Markomannenkriege entlang der militärischen Vormarschroute an March und Thaya. In: S. Sommer/S. Matešić (ed.): *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontiers Studies* Ingolstadt 2015. Beiträge zum Welterbe Limes. Sonderband 4/1. Mainz 2018, 296–304.
116. B. Komoróczy/M. Vlach/J. Rajtár/R. Ölvecky/C.-M. Hüßen: The Roman temporary camps along the military axial route of the lower reaches of the Morava and Dyje rivers. In: *XXXIII. Limes Congress 2015. Abstracts of Lectures and Posters*. Ingolstadt 2015, 62.
117. L. Kováčsová/J. Rajtár: Urny zdobené ozubeným kolieskom z vybraných hrobov pohrebísk v Kostolnej pri Dunaji a v Sekuliach. *Zborník SNM* 111. *Archeológia* 27, 2017, 205–212.
118. D. Krčová/M. Hajnalová/Z. Bielichová/J. Mihályiová/T. Čejka/J. Rajtár: Príspevok k poznaniu prírodného prostredia objektu 23 z Hurbanova. In: M. Hajnalová/N. Beljak Pažinová/K. Šimunková (ed.): *13. konferencia environmentálnej archeológie. Kniha abstraktov*. 6.–7. február 2017, Nitra. Nitra 2017, 51.

119. I. Kuzma/M. Bartík/J. Rajtár: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku. *AVANS* 2002, 2003, 70–77.
120. I. Kuzma/M. Bartík/J. Rajtár: Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku. *AVANS* 2004, 2006, 127–137.
121. I. Kuzma/M. Bartík/J. Rajtár: Letecká prospekcia na Slovensku. *AVANS* 2001, 2002, 101–107.
122. I. Kuzma/E. Blažová/M. Bartík/J. Rajtár: Letecká prospekcia na Slovensku. *AVANS* 2000, 2001, 112–138.
123. I. Kuzma/M. Kopecký/J. Rajtár: Výsledky leteckej prospekcie. *AVANS* 1988, 1990, 100–102.
124. I. Kuzma/J. Rajtár: Výsledky prieskumu v oblasti stavby vodného diela na Dunaji. *AVANS* 1982, 1983, 148–150.
125. I. Kuzma/J. Rajtár/J. Tirpák: Záchraný výskum vo Veľkom Kýri. *AVANS* 1997, 1999, 99–101.
126. I. Kuzma/J. Rajtár/J. Tirpák: Zisťovací výskum v Mužli-Jurskom Chlme. *AVANS* 1994, 1996, 116–119, 249–253.
127. I. Kuzma/E. Hanzelyová/J. Rajtár/J. Tirpák: New Results in Aerial Archaeology in Slovakia: Experience with Reconnaissance, Geophysical Measurement and Follow-up Excavations. *Archaeological Prospection* 3, 1996, 71–79.
128. K. Kuzmová/J. Rajtár: 10 Jahre der archäologischen Ausgrabungen in Iža. In: *Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo – Nagymaros*. Nitra 1990, 51–60.
129. K. Kuzmová/J. Rajtár: Anfänge des Römerlagers in Iža. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 358–377.
130. K. Kuzmová/J. Rajtár: A rómaiak nyomában a Duna mentén. Brigetio-Kelemantia. Kelemantia-Brigetio: Po stopách Rimanov na oboch brehoch Dunaja. In: *Tudomány a Duna két Partján*. Az akadémiai közös kutatásaink című konferencián elhangzott előadások. Veda na oboch brehoch Dunaja. Prednášky z konferencie Naše spoločné akademické výskumy. Bratislava 2002, 62, 65.
131. K. Kuzmová/J. Rajtár: Bibliografia k rímskemu kastelu v Iži. In: K. Kuzmová/J. Rajtár: (zost.): *Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978–2008. Zborník príspevkov k 30. výročiu archeologického výskumu*. Nitra 2010, 33–38.
132. K. Kuzmová/J. Rajtár: Bisherige Erkenntnisse zur Befestigung des Römerkastells in Iža. *Slovenská archeológia* 34, 1986, 185–222.
133. K. Kuzmová/J. Rajtár (ed.): *Gerulata I*. Nitra 1996.
134. K. Kuzmová/J. Rajtár: Iža-Leányvár. In: *A Guide to the Excursions*. UISPP XII. Congress Bratislava, 1.–7. September 1991. Bratislava 1991, 24, 25.
135. K. Kuzmová/J. Rajtár: Iža Leányvár fort. In: Zs. Visy (ed.): *The Roman army in Pannonia. An archaeological Guide of the Ripa Pannonica*. Pécs 2003, 194–196.
136. K. Kuzmová/J. Rajtár: Iža temporary camps. In: Zs. Visy (ed.): *The Roman army in Pannonia. An archaeological Guide of the Ripa Pannonica*. Pécs 2003, 197, 198.
137. K. Kuzmová/J. Rajtár: Nové rímske epigrafické a kamenárske pamiatky v Nových Zámkoch. *AVANS* 1992, 1993, 76.
138. K. Kuzmová/J. Rajtár: Ôsma sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1985, 1986, 140–144.
139. K. Kuzmová/J. Rajtár: Piata sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1982, 1983, 150–155.
140. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1986, 1987, 63, 64.
141. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1987, 1988, 83, 84.
142. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1988, 1990, 102.
143. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1989, 1991, 58.
144. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1990, 1992, 64.
145. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1991, 1992, 73–75.
146. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1992, 1993, 77, 78.
147. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1993, 1995, 84, 85.
148. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu a pamiatkovej obnovy rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1995, 1997, 119–121.
149. K. Kuzmová/J. Rajtár: Pokračovanie výskumu a pamiatkovej úpravy rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1997, 1999, 102–104.
150. K. Kuzmová/J. Rajtár: Rímsky kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. Príspevok k 30. výročiu archeologického výskumu (1978–2008). In: K. Kuzmová/J. Rajtár: (zost.): *Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978–2008. Zborník príspevkov k 30. výročiu archeologického výskumu*. Nitra 2010, 11–32.
151. K. Kuzmová/J. Rajtár: (zost.): *Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978–2008. Zborník príspevkov k 30. výročiu archeologického výskumu*. Nitra 2010.
152. K. Kuzmová/J. Rajtár: Römisches Lager in Iža. In: J. Gömöri (ed.): *Landscapes and Monuments along the Amber Route. Results and Perspectives of Cultural Tourism*. International Symposium Sopron-Eisenstadt 15–18th October, 1995. Sopron 1999, 130–133.
153. K. Kuzmová/J. Rajtár: Siedma sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1984, 1985, 142–146.
154. K. Kuzmová/J. Rajtár: Šiesta sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1983, 1984, 135–141.
155. K. Kuzmová/T. Kolník/J. Rajtár: Štvrtá sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži – akcia Dunaj. *AVANS* 1981, 1982, 177–188.
156. K. Kuzmová/T. Kolník/J. Rajtár: Tretia sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži – akcia Dunaj. *AVANS* 1980, 1981, 155–162.
157. K. Kuzmová/T. Kolník/J. Rajtár/A. Trugly: Druhá sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži – akcia Dunaj. *AVANS* 1979, 1980, 121–132.
158. T. Kolník/V. Mitáš/J. Rajtár: Germánska osada v Bohdanovciach nad Trnavou. *AVANS* 2006, 2008, 93, 94.
159. T. Kolník/J. Rajtár: Neue Angaben zur Ausdehnung und Funktion der römisch-germanischen Anlage Cífer-Pác. *Študijné zvesti AÚ SAV* 36, 2004, 203–210.
160. M. Kopecký/I. Kuzma/J. Rajtár: Doterajšie výsledky leteckej prospekcie v archeológii na Slovensku. In: V. Hašek (red.): *Geofyzika v archeologii a moderní metody terénního výzkumu a dokumentace*. Brno 1989, 291–299.
161. L. Lisá/B. Komoróczy/M. Vlach/D. Válek/A. Bajer/J. Kovárník/J. Rajtár/C.-M. Hüßner/R. Šumberová: How were the ditches filled? Sedimentological and micromorphological classification of formation processes within graben-like archaeological objects. *Quaternary International* 370, 2015, 66–76.

162. T. Nešporová/J. Rajtár: Laugaricio. Trenčín a okolie v rímskej dobe. *Pamiatky a múzeá* 3, 2000, 30–33.
163. K. Pieta/J. Rajtár: Včasnohistorické osídlenie (1. stor. n. l.–5. stor. n. l.). In: *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava – Banská Bystrica 2002, 37.
164. J. Rajtár/M. Bartík/E. Blažová/P. Červeň/M.-A. Wiedemann/I. Kuzma/J. Tirpák: *Výskum rímskych poľných táborov na Slovensku 2008*. Dostupné na: http://archeol.sav.sk/docs_vyskumy2008/tabory.pdf
165. J. Rajtár/L. Benediková: Vedecké stretnutie „100 v. Chr. bis 50 n. Chr. Eine spannende Epoche“. *Informátor SAS* 20/1–2, 2009, 5.
166. J. Rajtár/Z. Bielichová/M. Hajnalová/D. Krčová: Die Ernährung der Besatzung des römischen Holz-Erde-Lagers in Iža. In: O. H. Tamáska/L. Poláček (Hrsg.): *Produzieren – Verzehren – Repräsentieren*. 30. Internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum“ Brno, 14.–16. 11. 2018. Brno 2018, 13, 14.
167. J. Rajtár/C.-M. Hülsen: Römische Feldlager aus der Zeit der Markomannenkriege in der Slowakei. In: N. Hodgson/P. Bidwel/J. Schachtman (ed.): *Roman Frontier Studies 2009*. Proceedings of the XXI International Congress of Roman Frontier Studies (Limes Congress) held at Newcastle upon Tyne in August 2009. Oxford 2017, 537–544.
168. J. Rajtár/C. M. Hülsen/R. Ölvecký: Römische temporäre Lager im Quadenland östlich der Kleinen Karpaten. In: S. Sommer/S. Matešić (ed.): *Limes XXIII*. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontiers Studies Ingolstadt 2015. Beiträge zum Welterbe Limes. Sonderband 4/1. Mainz 2018, 286–295.
169. J. Rajtár/C.-M. Hülsen/R. Ölvecký/R. Iván: *Vráble-Vel'ké Lehemby*. Dostupné na: http://archeol.sav.sk/docs_vyskumy2012/2012_vrable-velke-lehemby.pdf
170. J. Rajtár/C.-M. Hülsen/R. Ölvecký/R. Iván/M. Gere: *Radvaň nad Dunajom*. Dostupné na: http://www.archeol.sav.sk/vav_tervys2013.php
171. J. Rajtár/E. Kolníková/K. Kuzmová: K osídlení Chotína v dobe římské. The Settlement of Chotín in the Roman Period. In: N. Beljak Pažinová/Z. Borzová (ed.): *Sedem dečenii Petra Romsauera*. Studia historica Nitriensia. Supplementum – mimoriadne číslo časopisu venované životnému jubileu prof. Petra Romsauera. Nitra 2017, 173–193.
172. J. Rajtár/K. Kuzmová: Das römische Holz-Erde-Lager in Iža und seine Bautechnik. In: J. Pavúk (zost.): *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques* 3. Bratislava 1993, 331–336.
173. J. Rajtár/R. Ölvecký/M. Vlach: *Suchohrad*. Dostupné na: <http://archeol.sav.sk/files/Suchohrad-2015.pdf>
174. J. Rajtár/P. Ratimorská: Záchranný výskum v Hurbanove-Konkoli. *AVANS* 1988, 1990, 143.
175. J. Rajtár/P. Roth: Zisťovací výskum v Komárne-Veľkom Harčáši. *AVANS* 1981, 1982, 227–232.
176. J. Rajtár/S. Stegmann-Rajtár: Ihlica. In: *Encyklopédia Beliana*. 6. zväzok His–Im. Bratislava 2010, 638.
177. J. Rajtár/S. Stegmann-Rajtár: Importy. In: *Encyklopédia Beliana*. 6. zväzok His–Im. Bratislava 2010, 677.
178. J. Rajtár/J. Tirpák: Geofyzikálne merania rímskeho poľného tábora vo Hviezdoslavove. *AVANS* 2009, 2013, 171.
179. J. Rajtár/J. Tirpák: Rímske poľné tábory v Radvani nad Dunajom. *AVANS* 1994, 1996, 143–146.
180. J. Rajtár/J. Tirpák: Rímsky poľný tábor vo Hviezdoslavove. *AVANS* 2006, 2008, 126, 127.
181. J. Rajtár/J. Tirpák/R. Vávra: Výsledky XRF analýzy bronzových predmetov z pohrebiska Chotín II. In: *XIV. mezinárodní konference „Doba popelnicových polí a doba halštatská“*, Kutná Hora, 4. 10.–7. 10. 2016. Abstrakty. Praha 2016, 20.
182. J. Rajtár/V. Varsík: Overovací výskum v Cíferi-Páci. *AVANS* 2005, 2007, 156–158.
183. J. Rajtár/J. Zábojník: Fragmente von hunnischen Kesseln in Iža. In: A. Măgureanu/E. Gáll (ed.): *Intre stepa si imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*. București 2010, 119–126.
184. J. Tirpák/J. Rajtár/A. Matei/F. Scurtu/V. Varsík: Geophysical Prospection Porolissum, Romania. *Študijné zvesti AÚ SAV* 41, 2007, 67, 68.

Edičná činnosť

185. H. Friesinger/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): *Metallgewinnung und -Verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen)*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 3. Nitra 2000.
186. S. Jilek/M. Musilová/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Bratislava 2013.
187. S. Jilek/J. Rajtár (ed.): *Frontiers of the Roman Empire. Slovakia/Grenzen des Römischen Reiches. Slowakei/Hranice Rímskej ríše. Slovensko*. Nitra 2008.
188. K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*. Nitra 2002.
189. J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert*. Materialien des VII. Internationalen Symposiums. Brno – Nitra 1995.

Podľa autorových podkladov zostavila Zuzana Staneková

Životné jubileum doc. PhDr. Gertrúdy Březinovej, CSc.

V roku 2019 sa dožíva životného jubilea naša milá kolegyňa a slovenská vedkyňa doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc. Významná odborníčka na dobu laténsku, predovšetkým na témy viažuce sa k sídliskovej archeológii mladšej doby železnej v strednom Podunajsku, so špeciálnym zameraním na výrobné technológie, najmä na sklársku produkciu v protohistorickom období, je dlhoročnou pracovníčkou Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre.

Gertrúda Březinová sa narodila 23. 8. 1954 v Nitre, detstvo prežila v Malých Ripňanoch. Po maturite na Gymnáziu E. Gudernu v Nitre v roku 1973 absolvovala štúdium v odbore archeológia na Katedre všeobecných dejín a archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (1973–1978), ktoré ukončila v roku 1978 s titulom promovanej historik. Diplomovú prácu písala ešte pod dievčenským menom Gertrúda Bahelková na tému „Rozhranie staršej a strednej doby bronzovej v Karpatskej kotline“ (Bratislava 1978). V rokoch 1978–1985 pracovala vo Vlastivednom múzeu v Topoľčanoch ako archeologička. V roku 1980 získala akademický titul PhDr. na svojej „materskej“ katedre na Univerzite Komenského v Bratislave, ku ktorému predkladala rigoróznú prácu s názvom

„Spoločensko-hospodárske pomery strednej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku“. Po nástupe na Archeologický ústav v roku 1985 pracovala najprv ako odborná a samostatná odborná pracovníčka, od roku 1997 po získaní vedecko-akademickej hodnosti CSc. ako vedecká pracovníčka. Jej kandidátska práca niesla názov „Model agrárneho sídliska doby laténskej na základe analýzy sídliska Nitra-Šindolka“ (Nitra 1996). Od roku 2001 je samostatnou vedeckou pracovníčkou kvalifikačného stupňa IIa, od roku 2004 samostatnou vedeckou pracovníčkou kvalifikačného stupňa I. Habilitovala sa a titul docent získala v roku 2015 s prácou „Šperk zo skla a sapropelitu u Keltov na Slovensku“, ktorá v roku 2018 vyšla knižne.

Za svojej činnosti v Archeologickom ústave SAV je aktívna nielen vedecky, ale aj v organizačnej štruktúre pracoviska. V rokoch 1991–1993 bola vedúcou Oddelenia dokumentácie AÚ SAV v Nitre, v rokoch 1991–1995 zároveň tajomníčkou Komisie pre terénny archeologický výskum na Slovensku. V rokoch 2008–2011 sa stala vedúcou Úseku odborných laboratórií a kresliarne, od roku 2011 doteraz pôsobí ako vedúca Oddelenia včasnej doby dejinnej a styčných prírodovedných disciplín. Na poli organizácie vedeckej práce sa uplatňuje ako

členka Vedeckej rady AÚ SAV (2001–2005; od 2011 dodnes), ktorej je od roku 2011 aj predsedníčkou. Od toho istého roku je zároveň členkou Vedeckej rady Archeologického múzea SNM v Bratislave.

Má významnú zásluhu na chode a rozvoji vydavateľskej činnosti AÚ SAV ako hlavná redaktorka periodika Študijné zvesti AÚ SAV (od roku 2013 do súčasnosti), ktoré aj jej pričinením dosiahlo medzinárodne uznávanú kvalitu, čo sa odrazilo v zaradení časopisu do databáz Web of Science a SCOPUS. Ako členka výboru Slovenskej archeologickej spoločnosti (1990–2003) pri SAV zakladala so svojou súputníčkou prof. PhDr. Klárou Kuzmovou, CSc., periodikum Informátor SAS pri SAV, ktorého bola v rokoch 1996–2003 aj hlavnou redaktorkou. Od roku 2009 doteraz sa ako členka výboru Spoločnosti Antona Točíka podieľa aj na fungovaní a edičnej činnosti tohto združenia.

Okrem organizačno-edičných aktivít treba spomenúť jej účasť na tvorbe a realizácii projektu „Centrálna evidencia archeologických nálezísk na Slovensku (CEANS)“, jej členstvo v publikačnej komisii pre prípravu jubilejnej publikácie o meste pri Mestskom úrade Nitra (1995–1998), či členstvo v Subkomisii odborníkov-metodickej komisie pre archeológiu pri Pamiatkovom úrade Bratislava (2013–2015). Dlhoročne je členkou riešiteľských kolektívov i zodpovednou riešiteľkou projektov VEGA aj APVV. S obidvomi grantovými agentúrami tiež spolupracuje ako hodnotiteľka projektov.

Je spoluautorkou a spolurealizátorkou viacerých výstav, napríklad „Nitra – odkrytá minulosť“ (pri príležitosti medzinárodného kongresu archeológov UISPP; Ponitrianske múzeum 1991), „Historické dedičstvo Nitry“ (Agrokomplex, pavilón C, 1994), „Viera a korene slovenskej štátnosti“ (Agrokomplex, pavilón C, 1995) a ďalších spoločných výstav AÚ SAV a Ponitrianskeho múzea v Nitre.

Bohatá je aj jej pedagogická aktivita. V rokoch 2008–2016 pravidelne prednášala na Katedre muzeológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Už od začiatku svojej vedeckej kariéry v roku 1978 sa venuje výchove študentov v rámci terénnej teórie a praxe na archeologických výskumoch, od roku 1999 sa spolupodieľala na príprave a praktickom vyučovaní v teréne pre študentov z Katedry archeológie UKF. Realizovala väčší počet výberových prednášok na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, na Univerzite Komenského v Bratislave, na Masarykovej univerzite v Brne a na Jagelovskej univerzite v Krakove.

Gertrúda Březinová je aj školiteľkou doktorandského štúdia v Archeologickom ústave SAV, schválenom Akreditačnou komisiou pri MK SR v odbore archeológia. Pravidelne je členkou odborných komisií a školiteľkou i posudzovateľkou bakalárskych,

magisterských a doktorandských prác na UKF, UK a v AÚ SAV. Od roku 2015 je spolugarantkou doktorandského študijného programu v AÚ SAV.

Za svoje vedecké a popularizačné aktivity bola viackrát ocenená – v roku 1998 získala napríklad cenu za realizáciu väčších výstav Archeologického ústavu SAV v Nitre a v roku 2014 jej bola udelená bronzová plaketa Archeologického ústavu SAV za doterajšiu činnosť v prospech pracoviska. V rámci prvého komplexného hodnotenia tímov a pracovníkov Slovenskej akadémie vied v roku 2012 nezávislou agentúrou ARRA bola na základe podrobnej analýzy publikačnej činnosti zaradená medzi špičkových pracovníkov SAV.

Gertrúda Březinová je v archeologickej vedeckej obci medzinárodne akceptovanou a uznávanou odborníčkou. O jubilančnom všeobecnom vedeckom rozhlade svedčí aj jej široká sieť vedeckých a priateľských kontaktov s odborníkmi na dobu železnú v Európe, ktorú si vybudovala vďaka viacerým študijným a výskumným pobytom v Česku, Poľsku, Maďarsku, Rakúsku, Slovinsku, Chorvátsku, v Rumunsku a vo Francúzsku, ako aj vďaka pravidelnej účasti na vedeckých konferenciách o dobe železnej v Európe. Viaceré ročníky každoročných stretnutí odborníkov na dobu laténsku v Čechách, na Morave a na Slovensku, ktoré sa neskôr zmenili na tematickú stredoeurópsku vedeckú platformu aj (spolu)organizovala (2002, 2009, 2012, 2016, 2019). Výrazom medzinárodného ocenenia jej vedeckých aktivít je aj jej členstvo v medzinárodnej spoločnosti *Instrumentum* so sídlom vo Francúzsku, ktorej je od roku 2011 viceprezidentkou za Slovensko. Od roku 2017 pôsobí v Komisii SAV pre vyhodnocovanie medzinárodných projektov.

Ťažiskom publikačnej činnosti jubilančky je sídlisková problematika doby laténskej, kde má zásluhu na vyhodnotení agrárnej osady v Nitre-Šindolke (pozri záznam 22 v bibliografii) v kontexte osídlenia juhozápadného Slovenska v mladšej dobe železnej (záznam 56). Spracovala aj archeologické pramene k dobe laténskej z ďalších sídliskových lokalít na juhozápadnom Slovensku (napr. Čermany, Hajná Nová Ves, Nitra-hradný kopec, Rakovice, Šaľa-Veča, Šurany-Nitriansky Hrádok, Trnava, Veľké Ripňany, Výčapy-Opatovce a ďalšie; v bibliografii pozri napr. záznamy 11, 50, 53, 70, 74, 84, 106, 129, 133, 136, 165 a 176).

Gerta nikdy nebola len vyslovene „akademickým“ či „teoretickým“ archeológom. Východiskom a nevyhnutným doplnkom jej vedeckej činnosti sú rôznorodé archeologické terénne aktivity, ktoré realizovala už od začiatku svojej kariéry (Bánovce nad Bebravou 1978–1980; Rakovice 2000; Trnava 2003; Hurbanovo 2005, 2007; Topoľčany 2009–2010; Bernolákovo 2015). Najbohatšia je jej terénna čin-

nosť v Nitre, spomeňme výskum na Mostnej ulici (1990–1991, 2004, 2006, 2007, 2008), na Martinskom vrchu (1992), na Štefánikovej triede (1994), na stavbe Shell (1995) a Baumaxu (1999–2000) na Chrenovej či výskum na Mikovom dvore (1996). Mnohé z uvedených terénnych aktivít sa po ukončení dočkali aj publikačných vedeckých výstupov. Pri ich príprave dokázala dať jubilanťka vždy dohromady kvalitný tím odborníkov z rôznych vedných disciplín a sprístupniť tak konkrétne lokality vedeckej i laickej verejnosti komplexne (napr. záznamy 170, 178 a 203).

Samostatnou a „srdcovou“ kapitolou vedeckého záujmu Gertrúdy Brezinovej je keltský šperk, s dôrazom na sklené výrobky a sklárske technológie. Túto tému reflektovala v mnohých prácach, súhrnne v nedávno vydannej monografii, predkladanej v rámci habilitačného konania (Šperk zo skla a sapropelitu u Keltovej na Slovensku. Nitra 2018). V predchádzajúcich rokoch sa keltskému sklu venovala už v mnohých čiastkových štúdiách (napr. záznamy 9, 38, 57, 171, 179, 180 a 185). Vo svojom bádani sa zameriavala aj na laténsku keramiku a jej petrografický výskum (napr. záznamy 29, 151, 161, 162, 190 a 191).

Okrem problematiky doby laténskej sa v rámci svojej praxe archeológa nevyhýba ani publikovaniu prameňov z iných období praveku (napr. zázna-

my 85, 156, 157, 159 a 163), či tvorbe odborných encyklopedických a slovníkových hesiel. Je tiež autorkou mnohých recenzií a správ o vedeckých podujatiach.

Je zostavovateľkou a editorkou niekoľkých knižných publikácií či jubilejných zborníkov (napr. záznamy 202, 204 či 206). Celá bibliografia svedčí o jej interdisciplinárnom prístupe k archeologickým témam a o záujme o integráciu prírodovedných disciplín do archeologického bádania.

Milá Gerta, poznám Ťa od roku 1997, keď som začala na Archeologický ústav chodiť ako študentka Univerzity Komenského, ako ústretovú a vždy nápomocnú kolegyňu, dlhé roky už aj ako dobrú vedúcu „nášho“ oddelenia. Všetci vieme, že aj keď na nás – mladších i starších kolegov – niekedy „zatlačíš“, vždy to v konečnom dôsledku prinesie pozitívny výsledok. Zažila som s Tebou mnohé akcie, riešili sme mnohé záležitosti – pracovné i rodinné, viem o твоjich radoostiach i starostiach. A pevne verím, že u Teba vypijem ešte nejednu rannú kávu...

Želám Ti, milá Gerta, v mene svojom i v mene našich kolegov do ďalších rokov veľa, veľa zdravia, životnej sily a mnoho dobrých a radostných životných chvíľ.

Lucia Benediková

BIBLIOGRAFIA

1980

1. Ojedinelé nálezy z okresu Topoľčany. *AVANS* 1979, 1980, 38, 39.
2. Záchranný výskum v Bánovciach nad Bebravou. *AVANS* 1979, 1980, 40, 41.

1981

3. Staršie nálezy v zbierkach Vlastivedného múzea v Topoľčanoch. *Študijné zvesti AÚ SAV* 19, 1981, 45–48.

1990

4. Nálezy z Bánoviec nad Bebravou. *AVANS* 1988, 1990, 41.
5. Prieskum v katastri obcí Malé a Veľké Ripňany. *AVANS* 1988, 1990, 41.

1992

6. Výskum v Nitre na Mostnej ulici. *AVANS* 1991, 1992, 24.

1993

7. Záchranný výskum v Nitre. *AVANS* 1992, 1993, 28, 29.
8. Záchranný výskum v Nitre-Martinskom vrchu. *AVANS* 1992, 1993, 28, 29.

1994

9. Sklené nálezy z Chotína. *Študijné zvesti AÚ SAV* 30, 1994, 97–106.

1995

10. Kostená a parohová industria z laténskeho sídliska Nitra-Šindolka. *Studia historica Nitriensia* 3, 1995, 9–15.

1996

11. Laténske sídlisko v Šali-Veči, okres Galanta. *Študijné zvesti AÚ SAV* 32, 1996, 141–156.
12. Ojedinelý nález z Partizánskeho-Malých Bielic. *AVANS* 1994, 1996, 36, 37.
13. Záchranný výskum v Nitre na Štefánikovej triede. *AVANS* 1994, 1996, 37, 38.

1998

14. Doba železná. In: G. Fusek (zost.): *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra 1998, 54.
15. Mladšia doba železná (laténska). In: G. Fusek (zost.): *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra 1998, 55–67.
16. Töpferöfen aus Nitra. *Antaeus* 24, 1997–1998, 116–127, 630–644.
17. Záchranný výskum v Nitre, časť Chrenová. *AVANS* 1996, 1998, 41, 42.

1999

18. Neolitické nálezisko z Nitry-Mikovho dvora. In: I. Kuzma (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 1998*. Zborník referátov zo 17. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska. Dudince 22.–24. 9. 1998. Nitra 1999, 19–38.
19. Sídlisko z doby laténskej v Bajči-Vlkanove. *Študijné zvesti AÚ SAV* 33, 1999, 197–213.
20. Sídlisko z doby laténskej v Nitre a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Podunajska. *Slovenská archeológia* 47, 1999, 61–74.

2000

21. Neolitické nálezy z Nitry-Mikovho dvora. *AVANS* 1998, 2000, 46.
22. *Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog*. Archaeologica Slovaca Monographiae 7. Bratislava 2000.

2001

23. Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku. *Slovenská archeológia* 49, 2001, 381, 382.
24. Natalie Venclová: Výroba a sídla v dobe laténskej. Projekt Loděnice (rec.). *Slovenská archeológia* 49, 2001, 387–389.

2002

25. 3. konferencia „Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku“. *Informátor SAS* 13/2, 2002, 12.
26. Exkurzia po lokalitách Gemera a Novohradu. *Informátor SAS* 13/2, 2002, 16.
27. Sklo v dobe laténskej, náramok typu 15. In: D. Staššiková-Štukovská (zost.): *História skla 2001*. Zborník príspevkov z 1. kolokvia o historickom skle na území Slovenska. Nitra 6. 6. 2001. Nitra 2002, 25, 26.
28. Rosemarie Lierke: Antike Glastöpferei (rec.). *Slovenská archeológia* 50, 2002, 173, 174.
29. Výzdobné motívy na keramike z laténskeho sídliska v Nitre-Šindolke. *Študijné zvesti AÚ SAV* 35, 2002, 203–212.

2003

30. Konferencia Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku. *Informátor SAS* 14/2, 2003, 16.
31. Poloha lokality, história a metódy výskumu. In: G. Březinová a kolektív: *Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk SHELL a BAUMAX*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi 9. Nitra 2003, 11–15.
32. Výskum plochy staveniska SHELL (1996). In: G. Březinová a kolektív: *Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk SHELL a BAUMAX*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi 9. Nitra 2003, 19–38.
33. Výsledky archeologického prieskumu v Nitre-Chrenovej. *AVANS* 2001, 2002, 37, 38.

2004

34. Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku. *Informátor SAS* 15/2, 2004, 6, 7.
35. „Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku“. *Slovenská archeológia* 52, 2004, 377, 378.
36. Im Gebiet des mittleren und nördlichen Nitratals bis zum Ende des 14. Jahr. In: G. Fusek (zost.): *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra 2004, 53, 54.
37. K aktualizácii včasnostredovekého osídlenia pod Martinským vrchom v Nitre. In: G. Fusek (zost.): *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra 2004, 54–56.
38. Keltské sklo v severnej časti Karpatskej kotliny: územie Slovenska. In: J. Gancarski (red.): *Okres latenski i rzymski w Karpatach polskich*. Materiały z konferencji. Krosno 2004, 137–151.
39. Maciej Karwowski: Latenezeitlicher Glasringschmuck aus Österreich (rec.). *Slovenská archeológia* 52, 2004, 381, 382.

2005

40. Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku. *Informátor SAS* 16/2, 2005, 4, 5.
41. Doba laténska a predmety zo skla a sapropelitu v regióne Nitry. *Studia historica Nitriensia* 12, 2005, 17–28.
42. Konferencia „Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku“. *Slovenská archeológia* 53, 2005, 203, 204.
43. Nitra v bronzovej a železnej dobe. In: M. Ruttkay (zost.): *Dávne dejiny Nitry a okolia vo svetle najnovších archeologických nálezov*. Zborník z konferencie konanej pri príležitosti Dňa Nitranov 2. júla 2005. Nitra 2005, 33–44.

44. Nový pohľad na nálezy z Výčap-Opatoviec, okres Nitra. *Východoslovenský pravek* 7, 2005, 189.
 45. Tajomstvom zahalená minulosť Mostnej ulice. *Nitra. Kultúrno-spoločenský mesačník* 30/2, 2005, 24, 25.

2006

46. 132 hesiel. In: *Ottova encyklopédia Slovensko A–Ž*. Bratislava 2006.
 47. Herbert Lorenz: Chronologische Untersuchungen in dem spätkeltischen Oppidum bei Manching am Beispiel der Grabungsflächen der Jahre 1965–1967 und 1971. Hermann Gerdson: Fundstellenübersicht der Grabungsjahre 1961–1974 (rec.). *Slovenská archeológia* 54, 2006, 179, 180.
 48. Karol Andel, rodák z Behyniec. In: *Behynce 1156–2006*. Veľké Ripňany 2006, 93–95.
 49. Keramika z hrnčiarskych pecí neskorej doby rímskej v Nitre-Chrenovej, poloha SHELL. *Zborník SNM* 100. *Archeológia* 16, 2006, 371–378.
 50. Laténske sídlisko vo Výčapoch-Opatovciach. *Pravěk Nová řada* 16, 2006, 309–324.
 51. Maciej Karwowski: Thunau am Kamp – Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965–1990). Die latenezeitlichen Siedlungsfunde (rec.). *Slovenská archeológia* 54, 2006, 177, 178.
 52. Malé Zálužie a Radošinská dolina vo svetle vekov. *Občasník obce Malé Zálužie*. Júl 2006, 5.
 53. Najstaršie dejiny na základe archeologických nálezov. In: G. Brezinová/I. Mrva/J. Krištof/A. Krogmann/J. Jančovič/E. Stručková/A. Urminský: *Veľké Ripňany 1156–2006*. Veľké Ripňany 2006, 9–28.
 54. Po stopách dávnych vekov. In: *Behynce 1156–2006*. Veľké Ripňany 2006, 9–15.
 55. Predstihový záchranný výskum na Mostnej ulici v Nitre. *AVANS* 2004, 2006, 53–56.
 56. Sídliská a sídliskové nálezy z laténskej doby na juhozápadnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 40, 2006, 9–50.

2007

57. Glass rings decoration of the La Tène Period from Slovakia. *Archaeologia Polona* 45, 2007, 35–40.
 58. Münzprägungsbeweis in der latenezeitlichen Siedlung Nitra-Šindolka? *Slovenská numizmatika* 18, 2007, 31–40.
 59. Šarovce. In: *Keltenlexikon*. Wien 2007.

2008

60. IV. protohistorická konferencia Keltské, germánske a včasnოსlovenské osídlenie. *Informátor SAS* 19/2, 2008, 13, 14.
 61. Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku. *Informátor SAS* 19/1, 2008, 10–12.
 62. Dve posledné konferencie o dobe železnej. *Informátor SAS* 18/1–2, 2007, 5, 6.
 63. Heiko Wagner: Glasschmuck der Mittel- und Spätlatenezeit am Oberrhein und den angrenzenden Gebieten (rec.). *Slovenská archeológia* 56, 2008, 167–170.
 64. Keltské osídlenie v Nitre-Šindolke. *Historická revue* 19/9, 2008, 26–29.
 65. Medzinárodné sympóziu v Leviciach. *Informátor SAS* 18/1–2, 2007, 17, 18.
 66. *Nitra-Mostná ulica, parcela č. 327/2. Výber z terénnych výskumov za rok 2008*. Dostupné na: http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2008/vyskum_Brezinova_Mostna%20327-2.pdf
 67. *Nitra-Mostná ulica, parcela č. 338/1*. Dostupné na: http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2008/vyskum_Brezinova_Mostna%20338-1.pdf
 68. Pokračovanie záchranných výskumov na Mostnej ulici v Nitre. *AVANS* 2006, 2008, 47, 48.

2009

69. Archeologický prieskum medzi Považským Inovcom a Tribečom. *Topoľčiansky dnešok* 50/45, 18. 11. 2009.
 70. Čermany dávnej minulosti. In: G. Brezinová (zost.): *Čermany*. Čermany 2009, 17–23.
 71. Jubileum prof. doc. Jozefa Bujnu, CSc. *Informátor SAS* 20/1–2, 2009, 31.
 72. *Kelti – zruční remeselníci: výstava v Poprade*. Dostupné na: www.sas.sav.sk
 73. Konferencia „Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku“ a výstava „Kelti – zruční remeselníci“. *Informátor SAS* 20/1–2, 2009, 14–16.
 74. Neskoroláténske osídlenie Nitry. In: M. Karwowski/E. Droberjar (ed.): *Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji Sanok, 13–17 października 2008. Rzeszów 2009, 55–70.
 75. Profesorka Janka Hečková jubiluje. *Informátor SAS* 22/1–2, 2009, 30, 31.
 76. Sklený šperk u Kelto v Slovensku. *Historická revue* 20/10, 2009, 44–46.
 77. Všeobecná charakteristika obce. In: G. Brezinová (zost.): *Čermany*. Čermany 2009, 9–16.

2010

78. 11. konferencia „Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku“. *Informátor SAS* 21/1, 2010, 15, 16.
 79. Čo zistili archeológovia pri výstavbe obchvatu cesty I/64? *Radničné zvesti* 1, február 2010, 11.
 80. Ďalšia preskúmaná parcela na Mostnej ulici v Nitre. *AVANS* 2007, 2009, 52, 53.
 81. Maciej Karwowski, Eduard Droberjar (eds.) *Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji (rec.). *Informátor SAS* 21/2, 2010, 14.
 82. *Nitra-Mostná ulica, parcela č. 338/1*. Dostupné na: http://www.archeol.sav.sk/docs_vyskumy2008/vyskum_Brezinova_Mostna%20338-1.pdf

83. Prieskum povodia Radošinky, Hlavinky a Perkovského potoka. Dostupné na: http://www.archeol.sav.sk/docs_vy-skumy2009/2009_prieskum_potokov.pdf
84. Sídliisko z neskorolátenkej polohy Zámeček v Šuranoch, Nitrianskom Hrádku. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (ed.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliiskové a ekonomické štruktúry od neskej doby látenkej po včasný stredovek*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 10. Nitra 2010, 113–130.
85. Siedlungsobjekte aus der Bronzezeit in Nitra auf der Strasse Mostná ulica. *Študijné zvesti AÚ SAV* 48, 2010, 21–42.
86. Topoľčany, Krušovská cesta, cestný obchvat I/64, III/06406 MOK. Dostupné na: http://www.archeol.sav.sk/docs_vy-skumy2009/2009_topolcany.pdf
87. Veronika Holzer: Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralsiedlung Österreichs. KG. Roseldorf, MG, Sitzendorf an der Schmida (rec.). *Informátor SAS* 21/2, 2010, 14.

2011

88. Bibliography – Slovakia 2010. *Instrumentum. Bulletin du Groupe de travail européen sur l'artisanat et les productions manufacturiers dans l'Antiquité* 33, 2011, 2.
89. Book Reviews. Archaeology of the Barbarians 2009. Economy of the Germans. Settlement and Economic Structures from the Late La Tène Period till the Early Middle Ages. *Instrumentum. Bulletin du Groupe de travail européen sur l'artisanat et les productions manufacturiers dans l'Antiquité* 33, 2011, 34.
90. Doskúmanie dvoch parciel na Mostnej ulici v Nitre. *AVANS* 2008, 2011, 75, 76.
91. Ernst Lauermann (Hrsg.): Die latenezeitliche Siedlung von Michelstetten. Die Ausgrabungen des Niederösterreichischen Museums für Urgeschichte in den Jahren 1994–1999 (rec.). *Slovenská archeológia* 59, 2011, 193, 194.
92. Konferencia Archeologie & Antropologie. *Informátor SAS* 22/2, 2011, 19.
93. Konferencia Kelti 2011. *Informátor SAS* 22/2, 2011, 10, 11.
94. Medzinárodné kolokvium v Targu Mures (Rumunsko). *Informátor SAS* 22/2, 2011, 17.
95. Medzinárodný seminár v Oberleis – Klement. *Informátor SAS* 22/2, 2011, 12.
96. Náhrdelník zo sklených korálikov z Veľkých Ripnian, okres Topoľčany. *Zborník SNM* 105. *Archeológia* 21, 2011, 61–64.
97. PhDr. Karol Pieta, DrSc. *Informátor SAS* 22/2, 2011, 26.

2012

98. Bibliographie 2010 – Slovakia. *Instrumentum. Bulletin du Groupe de travail européen sur l'artisanat et les productions manufacturiers dans l'Antiquité* 35, 2012, 1–40.
99. Heslá: Bajč, Branč, Bratislava, Cífer-Pác, Čataj, Hornbeartbeitung. In: *Lexikon zur keltischen Archäologie A–K*. Wien 2012.
100. Heslá Jelšovce, Lipová-Ondrochov, Nitra, Patince, Smolenice, Studienka, Šarovce, Šaštín-Stráže, Tekovský Hrádok, Zohor, Karpaty. In: *Lexikon zur keltischen Archäologie L–Z*. Wien 2012.
101. PhDr. Ivan Cheben, CSc. *Informátor SAS* 23/1–2, 2012, 50.
102. PhDr. Karol Pieta, DrSc., jubiluje. *Slovenská archeológia* 59, 2011, 389–391.
103. The Biritual Cemetery at Šurany-Nitriansky Hrádok, District of Nové Zámky, Slovakia. In: S. Berecki (ed.): *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*. Proceedings of the International Colloquium from Targu Mures 7–9 October 2011. Targu Mures 2012, 259–272.

2013

104. A vessel with stamped decoration from the Želiezovce collection. In: Ch. Gosden/S. Crawford/K. Ulmschneider (ed.): *Celtic Art in Europe. Making Connections*. Oxford 2014, 173–176.
105. Bibliographie Slovakia 2012. In: *Instrumentum. Bulletin du Groupe de travail européen sur l'artisanat et les productions manufacturiers dans l'Antiquité* 37, 2013, 1–13.
106. Celtic Settlement and its Hinterland. In: E. Wiedermann (ed.): *Prehistoric Multicultural Settlement Hajná Nová Ves (Slovakia). Cultural-historical, settlement-archaeological and archaeo-environmental contexts of the West Carpathia and in the end of early prehistoric and in late prehistoric periods*. BAR International Series. Oxford 2013, 111–124.
107. Grafítové situly s výzdobou v podhrdlí z látenských sídlisk v Nitre. In: J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 293–305.
108. La Tène Bone and Antler Artefacts from Nitra. In: S. Berecki (ed.): *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin*. Proceedings of the International Colloquium from Targu Mures, 10–13 October 2013. Cluj-Napoca 2014, 191–198.
109. Prieskum povodia Radošinky, Hlavinky a Perkovského potoka. *AVANS* 2009, 2013, 50, 51.
110. Prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc. *Informátor SAS* 14, 2013, 1–2, 42.
111. Výstavba cestného obchvatu I/64 v Topoľčanoch. *AVANS* 2009, 2013, 51–53.

2014

112. Bibliographie Slovakia 2013. *Instrumentum. Bulletin du Groupe de travail européen sur l'artisanat et les productions manufacturiers dans l'Antiquité* 38, 2014, 1–13.
113. Doc. PhDr. Lubomíra Kaminská, CSc. *Informátor SAS* 25/1, 2014, 25.
114. Keltové/Die Kelten 2014 (Klement-Oberleis, 11.–13. 6. 2014). *Informátor SAS* 25/1, 2014, 18, 19.

2015

115. Celtic sapropelite jewellery from Slovakia. In: *Keltové. Doba laténská ve střední Evropě*. Zvíkov 2015, strany nečíslované.
116. Doklady metalurgie z laténskej osady Topoľčany Hrad II. In: E. Wiedermann (ed.): *Topoľčany Hrad. Protourbárne sídlo*. Nitra – Topoľčany 2015, 93–95.
117. Handgeformte Siedlungskeramik aus Nitra. In: *Handgeformte Siedlungskeramik der Latènezeit. Keltische Keramik in Nordostösterreich*. Wien 2015.
118. Najstaršie dejiny a archeologické nálezy. In: I. Točka/G. Točka (zost.): *Tormoš. Chrenová v zrkadle času*. Nitra 2015, 10–23.
119. Polykultúrne nálezisko Topoľčany Hrad II. In: E. Wiedermann (ed.): *Topoľčany Hrad. Protourbárne sídlo*. Nitra – Topoľčany 2015, 37–67.

2016

120. Decorated sapropelite bracelets from Chotín, Slovakia. In: J. Kysela/A. Danielisová/J. Militký (ed.): *Stories that made the Iron Age. Studies in Iron Age Archaeology dedicated to Natalie Venclová*. Praha 2017, 279–285.

2017

121. Heslá Kelheim, Kelti, Keltské mince, Kleinaspergle. In: *Encyclopédia Beliana*. 8. zväzok Kalh–Kokp. Bratislava 2016.
122. Keltské sklo z vybraných výšinných polôh na Slovensku. In: K. Harmadyová (zost.): *Devín Veroniky Plachej. Zborník k životnému jubileu PhDr. V. Plachej*. Bratislava 2017, 45–62.

2018

123. Nitriansky hradný kopec a jeho zázemie pred zmenou letopočtu. In: P. Bednár (zost.): *30 rokov výskumu Nitrianskeho hradu*. Program a zborník abstraktov. Nitra 2018, 2.
124. Šperk zo skla a sapropelitu u Keltov na Slovensku. *Archaeologica Slovaca Monographiae*. Studia 30. Nitra 2018.

2019

125. Graves from the burial ground in Nitra-Zobor, Martinský vrch. In: L. Benediková/G. Březinová/K. Pieta (ed.): *Kelti/The Celts/Die Kelten 2019*. 20. medzinárodná konferencia Doba laténska v strednej Európe. Kniha abstraktov. Nitra 2019, 13.
126. Nálezy skla. In: P. Romsauer/J. Hečková/D. Repka (ed.): *Chotín VII. Sídliisko z doby halštatskej, rímskej a stredoveku*. Nitra 2019, 236–238.
127. Sklo. In: P. Romsauer/J. Hečková/D. Repka (ed.): *Chotín VII. Sídliisko z doby halštatskej, rímskej a stredoveku*. Nitra 2019, 133, 134.

V spoluautorstve

128. R. Bača/G. Březinová: Drobné nálezy z doby laténskej z Radimova. *AVANS* 2011, 2016, 21–23.
129. J. Bartík/G. Březinová: Laténske osídlenie v polohe Trnava-Horné pole. *Zborník SNM* 90. *Archeológia* 6, 1996, 57–84.
130. J. Batora/P. Bednár/G. Březinová/G. Fusek: Záchranné akcie v Nitre na Mostnej ulici. *AVANS* 1990, 1992, 29, 30.
131. P. Bednár/G. Březinová: Výskum stredovekej fortifikačnej architektúry Horného mesta v Nitre. *AVANS* 1991, 1992, 19, 20.
132. P. Bednár/G. Březinová/G. Fusek: Výskumy a prieskumy v Nitre, časti Staré mesto. *AVANS* 1990, 1992, 23–25.
133. P. Bednár/G. Březinová/S. Ptáček: Neskoroláténske osídlenie hradného návršia v Nitre. *Štúdijské zvesti AÚ SAV* 37, 2005, 115–185.
134. P. Bednár/G. Březinová/J. Udolph: Nitra. In: J. Hoops (ed.): *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 21 Naulia – Ostfold. Berlin – New York 2002, 222–227.
135. L. Benediková/G. Březinová/E. Miroššayová: Sídliiskové nálezy z Radu. *AVANS* 2007, 2009, 41–43.
136. G. Březinová/L. Benediková: Rakovice – sídliisko laténskej doby. *Pravěk Nová řada* 11, 2001, 285–299.
137. G. Březinová/L. Benediková: Sídliisko z laténskej doby v Rakoviciach. *AVANS* 2000, 2001, 48, 49.
138. G. Březinová/L. Benediková: Sídliisko z laténskej doby v Rakoviciach. *Informátor SAS* 12/2, 2001, 7.
139. G. Březinová/L. Benediková: Výskum na ploche staveniska BAUMAX (1999–2000). In: G. Březinová a kolektív: *Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk SHELL a BAUMAX*. *Archaeologica Slovaca Monographiae*. Catalogi 9. Nitra 2003, 39–64.
140. G. Březinová/L. Benediková: Záchranný výskum v Nitre-Chrenovej. *AVANS* 1999, 2000, 29.
141. G. Březinová/J. Bezák: Nálezy z Očkova. *AVANS* 2002, 2003, 25, 26.
142. G. Březinová/J. Bezák: Nálezy zo Žabokriek nad Nitrou. *AVANS* 2002, 2003, 27.
143. G. Březinová/J. Bezák: Prieskum v Žabokrechoch nad Nitrou. *AVANS* 2005, 2007, 55, 56.
144. Lov a Kelti. *Naše poľovníctvo* 2, 2007, 28, 29.
145. G. Březinová/Z. Bielichová: What were they made for? New finds of bone tools from a Middle Neolithic Slovakian site. In: *Abstracts from the 5th International Meeting of the ICZ Worked Bone research Group*. Veliko Turnovo 2005, 22.
146. G. Březinová/K. Daňová: Sídliisko z doby laténskej v Bernolákove. In: I. Bazovský/G. Březinová (ed.): *Ľudia a hory – archeologická perspektíva. Interakcie ľudských spoločenstiev horských a podhorských oblastí západného Slovenska*. Zborník SNM. *Archeológia*. Supplementum 12. Bratislava – Nitra 2019, 153–178.

147. G. Brezinová/K. Daňová/R. Žlvecký: *Archeologický výskum na diaľnici D1 Bratislava – Trnava, križovatka Triblavina*. Dostupné na: http://archeol.sav.sk/files/Triblavina-2015_opr.pdf
148. G. Brezinová/M. Budaj: Hromadný nález tetradrachiem typu Huši-Vovriešti zo Štitár-Žibrice v kontexte osídlenia regiónu v dobe laténskej. *Studia historica Nitriensia* 23, 2019, 339–350.
149. G. Brezinová/K. Daňová/R. Žlvecký: Archeologický výskum na diaľnici D1 križovatka Triblavina. *Informátor SAS* 27/1, 2016, 28.
150. G. Brezinová/K. Elschek/P. Ratimorská: Záchranný výskum v Hurbanove. *AVANS* 2005, 2007, 56–59.
151. G. Brezinová/M. Gregor: Grafitová keramika zo sídlisk doby laténskej z Nitry. Mineralogicko-petrografické štúdium. *Študijné zvesti AU SAV* 52, 2012, 9–26.
152. G. Brezinová/M. Griačová: Prieskum v Nitre-Dražovciach. *AVANS* 1990, 1992, 27.
153. G. Brezinová/J. Hečková: K problematike laténskeho osídlenia v Nitre-Šindolke. *Študijné zvesti AU SAV* 30, 1994, 73–96.
154. G. Brezinová/J. Hunka: Výnimočný nález denáru Bela III. z výskumu v Topoľčanoch-Krušovská cesta. *Slovenská numizmatika* 19, 2011, 115–118.
155. G. Brezinová/J. Hunka/L. Illášová: Archeologický prieskum v Golianove. *Študijné zvesti AU SAV* 34, 2002, 91–109.
156. G. Brezinová/M. Cheben: Neolitický zemník z Topoľčian. In: I. Cheben/M. Soják (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010*. Nitra 2013, 17–27.
157. G. Brezinová/M. Cheben: Petrografický rozbor kamennej industrie z neolitického sídliska v Hurbanove. In: V. Hašek/R. Nekuda/M. Ruttkay (usp.): *Ve službách archeologie. Časopis věnovaný narozeninám Prof. PhDr. Alexandra Ruttkaya, DrSc.* Brno 2007, 120–123.
158. G. Brezinová/M. Cheben: Rozbor kamennej industrie z neolitického sídliska v Hurbanove. In: *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 25. zasedání badatelů pro výzkum neolitu Čech, Moravy a Slovenska*, Hradec Králové 30. 10.–2. 11. 2006. Hradec Králové 2007, 93–97.
159. G. Brezinová/I. Cheben/L. Illášová: Sídliskové nálezy lengyelskej kultúry z Bánoviec nad Bebravou. *Študijné zvesti AU SAV* 30, 1994, 11–48.
160. G. Brezinová/M. Cheben/M. Ruttkay/M. Vojteček: Dve sídliská z doby laténskej v hornom Požitaví. In: *Zborník na pamiatku Jozefa Paulíka. Zborník SNM. Archeológia. Supplementum 9. Štúdie*. Bratislava 2015, 255–274.
161. G. Brezinová/L. Illášová: Beschreibung der im Keramik-Komplex aus der latènezeitlichen Siedlung Nitra, Lage Šindolka verwendeten Töpferton-Typen. *Archeologické rozhledy* 50/2, 1998, 243–254.
162. G. Brezinová/L. Illášová: Chemické a röntgenografické analýzy v archeológii. *Študijné zvesti AU SAV* 27, 1991, 249–254.
163. G. Brezinová/L. Illášová/E. Wiedermann: Príspevok k otázke vzťahu osídlenia a prírodných pomerov neolitu v povodí rieky Nitry. *Študijné zvesti AU SAV* 32, 1996, 15–40.
164. G. Brezinová/J. Jakab/J. Vladár: Fenomén – pohreby v nádobách. Ľudské kosti v zásobnici karpatskej mohylovej kultúry v Nitre. *Sborník Národního muzea v Praze. A – Historie* 66, 2012, 27–38.
165. G. Brezinová/S. Katkin: Sídliskový objekt z neskorej doby laténskej v Nitre-Malom seminári. *Študijné zvesti AU SAV* 36, 2004, 115–176.
166. G. Brezinová/M. Knoll: Experiment s odlievacou formou z Čiernych Kľačian (Slovensko). *Živá archeologie* 17, 2015, 43–47.
167. G. Brezinová/M. Knoll: Reconstruction and Production of a copy of a Glass Armlet from Šurany-Nitriansky Hrádok, Zámeček Site. In: *Historické sklo. Multidisciplinárne o historickom skle III*. Bratislava 2018, 22–29.
168. G. Brezinová/K. Kuzmová: Klasická archeológia a exaktné vedy. Výskumné metódy techniky II: nové publikácie. *Informátor SAS* 21/2, 2010, 16.
169. G. Brezinová/I. Mrva/J. Krištof/A. Krogmann/J. Jančovič/E. Stručková/A. Urminský: *Veľké Ripňany 1156–2006. Veľké Ripňany 2006*
170. G. Brezinová/N. Pažinová: *Neolitická osada Hurbanovo-Bohatá*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi 13. Nitra 2011.
171. G. Brezinová/V. Plachá: Keltské sklo z Bratislavy-Devína a najbližšieho okolia. *Študijné zvesti AU SAV* 45, 2009, 109–124.
172. G. Brezinová/P. Prohászka: Archeologické nálezy z Obidu, okres Nové Zámky. *Studia historica Nitriensia* 23, 2019, 351–358.
173. G. Brezinová/J. Rajtár: Spomíname na PhDr. Ivana Kuzmu. *Študijné zvesti AU SAV* 55, 2014, 227–234.
174. G. Brezinová/M. Ruttkay: A Late La Tène feature from Nitra-Svätoplukovo námestie square, Slovakia. In: P. C. Ramsel/K. Rebay-Salisbury/P. Trebsche (Hrsg.): *Schichtengeschichten. Festschrift für Otto H. Urban*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 238. Bonn 2019, 163–173.
175. G. Brezinová/M. Samuel: Nálezy skla z Mostnej ulice v Nitre. Výber z výskumov 1990–2007. *Študijné zvesti AU SAV* 46, 2009, 71, 72.
176. G. Brezinová/M. Samuel: Osídlenie hradného kopca v praveku a včasnej dobe dejinnej. In: V. Judák (zost.): *Kolíka kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Nitra – Bratislava 2011, 96–113.
177. G. Brezinová/M. Samuel: Osídlenie hradného kopca v praveku a včasnej dobe dejinnej. In: V. Judák/P. Bednár/J. Medvecký (zost.): *Nitriansky hrad a Katedrálny chrám – Bazilika sv. Emeráma*. Nitra 2012, 38, 39.
178. G. Brezinová/M. Samuel: *Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre*. Nitra 2007.
179. G. Brezinová/M. Soják: Ozdoby szklane z okresu latenského ze Spiszu. *Acta Archaeologica Carpathica* 40, 2005, 63–78.
180. G. Brezinová/M. Soják: Spiš – sklené nálezy z doby laténskej. *Študijné zvesti AU SAV* 45, 2009, 105–108.

181. G. Březinová/M. Švihurová: *Nitra-Samova ulica 3 – „Záhada Župného domu“*. Dostupné na: http://archeol.sav.sk/files/NR-zahrada-Zupneho-domu_brezinova_svihurova.pdf
182. G. Březinová/J. Tirpák: Archeologické nálezy z Ludaníc. *AVANS* 1997, 1999, 35, 36.
183. G. Březinová/V. Varsík: V. protohistorická konferencia „Keltské, germánske a včasnოსlovanské osídlenie“. *Informátor SAS* 22/1–2, 2009, 19.
184. G. Březinová/V. Varsík (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012.
185. G. Březinová/N. Venclová/J. Frána/M. Fikrle: Early Blue Glass Bracelets in the Middle Danube Region. *Slovenská archeológia* 61, 2013, 107–142.
186. G. Březinová/E. Wiedermann: Kelti v Topoľčanoch a priľahlom povodí rieky Nitry. In: G. Březinová/V. Varsík (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, 83–94.
187. G. Březinová/E. Wiedermann: Protourbánné sídlo Topoľčany Hrad v dobe keltskej expanzie In: E. Wiedermann (ed.): *Topoľčany Hrad. Protourbánné sídlo*. Nitra – Topoľčany 2015, 117–121.
188. R. Čambal/I. Bazovský/G. Březinová/B. Kovár/M. Karwowski: Problematika hrncov s tzv. „kyjovitým“ okrajom zo záveru neskorej doby laténskej v stredodunajskom priestore. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů* (Archeologie barbarů 2011). Brno 2014, 63–73.
189. R. Čambal/M. Gregor/I. Bazovský/G. Březinová/B. Kovár/M. Karwowski: The Pottery with Thickened Club Rim at the End of the Late La Tène Period in the Middle Danube region (Mineralogical and Petrographic Characteristics). In: M. Karwowski/P. C. Ramsel (ed.): *Boii – Taurisci. Proceedings of the international Seminar*. Oberleis-Klement, June 14th–15th, 2012. Wien 2016, 147–169.
190. M. Gregor/G. Březinová: Archeometrická charakterizácia laténskej sídliskovej keramiky z lokality Nitra-Mikov dvor. Mineralogicko-petrografická a technologická charakterizácia. *Študijné zvesti AÚ SAV* 52, 2012, 27–40.
191. M. Gregor/G. Březinová: Technológia výroby laténskej keramiky z Nitry-Šindolky: mineralogicko-petrografické štúdium. In: V. Hašek/R. Nekuda/M. Ruttkay (usp.): *Ve službách archeologie. Časopis věnovaný 75. narozeninám PhDr. Zlatice Čilinské, DrSc.* Brno 2008, 85–96.
192. M. Gregor/R. Čambal/I. Bazovský/G. Březinová: Laténska technická keramika zo západného Slovenska: mineralogicko-petrografické štúdium. In: O. Žaár/M. Gregor (ed.): 3. *Geologicko-Paleontologicko-Archeologická Diskusia 2014. Výpovedná hodnota, kompatibilita a porovnateľnosť údajov získaných povrchovým prieskumom a výskumom*. Bratislava 25. 3. 2014 (Zborník abstraktov). Nitra – Bratislava 2014, 16, 17.
193. M. Gregor/R. Čambal/G. Březinová/I. Bazovský: *Mineralogical examination of smelting crucibles and coin mould from Late Iron Age (La Tène) sites from Western Slovakia (poster)*. 11th European Meeting on Ancient Ceramics. September 29th–October 1st, 2011 Wien. Wien 2011.
194. L. Illášová/G. Březinová/E. Wiedermann: K otázke vzťahu osídlenia a prírodných pomerov neolitu v povodí Nitry. *Študijné zvesti AÚ SAV* 30, 1996, 15–41.
195. S. Katkin/G. Březinová: Pokračovanie záchranného výskumu v Nitre na Štefánikovej triede. *AVANS* 1995, 1997, 108–110.
196. J. Ruttkayová/S. Katkin/G. Březinová: Svedectvo nálezov. Predbežné výsledky archeologického výskumu v Nitre-Pešej zóne. *Pamiatky a múzeá* 44, 1995, 24–26.
197. N. Venclová/G. Březinová: Central places and cultural identities in the Middle Danube region. In: J. Turek (ed.): 19th *Annual Meeting of the European Association of Archaeologists*. 4–8 September 2013 Pilsen, Czech Republic. Abstracts. Plzeň 2013, 85.
198. E. Wiedermann/G. Březinová: Slovania na strednej Nitre, predurbánná veľkomoravská osada a počiatky mestskej architektúry. In: E. Wiedermann (zost.): *Topoľčany vo vrstvách vekov*. 2. vydanie. Topoľčany 2010, 87–101.
199. E. Wiedermann/G. Březinová: Topoľčany Hrad na konci starého E. Wiedermann (ed.): *Topoľčany Hrad. Protourbánné sídlo*. Nitra – Topoľčany 2015, 99–108.
200. E. Wiedermann/G. Březinová/S. Gogová: Bronzový šperk z doby sťahovania národov na protourbánnom sídle In: E. Wiedermann (ed.): *Topoľčany Hrad. Protourbánné sídlo*. Nitra – Topoľčany 2015, 95–97.

Edičná činnosť

201. I. Bazovský/G. Březinová (ed.): *Ludia a hory – archeologická perspektíva. Interakcie ľudských spoločností horských a podhorských oblastí západného Slovenska*. Zborník SNM. Archeológia. Supplementum 12. Bratislava – Nitra 2019.
202. G. Březinová (zost.): *Čermany*. Čermany 2009.
203. G. Březinová a kolektív: *Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk SHELL a BAUMAX*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi 9. Nitra 2003.
204. J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (ed.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo barbarov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 10. Nitra 2010.
205. L. Benediková/G. Březinová/K. Pieta (ed.): *Kelti/The Celts/Die Kelten 2019*. 20. medzinárodná konferencia Doba laténska v strednej Európe. Kniha abstraktov. Nitra. 2019.
206. J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014.

SPRÁVY

First Workshop on Ancient Rare Diseases

To, že aj v minulosti ľudia trpeli zriedkavými ochoreniami, ako napríklad trpasličím vzrastom či osteopetrózou – poruchou, ktorá spôsobuje abnormálnu hustotu a extrémnu lámavosť kostí, asi nie je prekvapením. Až do dnešného dňa však vedci len málo riešili otázku, čo nám takito jedinci prezrádzajú o historických spoločnostiach a komunitách, v ktorých žili. Aby táto téma neostala v bioarcheologických kruhoch opomínaná aj naďalej, v dňoch 27. februára až 1. marca 2019 sa na spoločnom, trochu nezvyčajnom seminári stretli pod záštitou Oddelenia prírodných vied Nemeckého archeologického inštitútu v Berlíne antropológovia, bioarcheológovia, kurátori múzeí, genetici, paleopatológovia, lekári, farmaceuti a **experti na vzácne ochorenia z 25 krajín sveta**. Podujatie s názvom „1st W. A. R. D. – First Workshop on Ancient Rare Diseases“ sa konalo na pôde Múzea európskych kultúr, kde komunita vyše 130 expertov diskutovala o zriedkavých ochoreniach a ich dopade na spoločnosť nielen v minulosti, ale aj dnes. Počas troch dní bolo postupne predstavených 33 pódiových prezentácií a 22 posterov.

Za zriedkavé ochorenie je v súčasnosti v Európe považované ochorenie, ktorým trpí menej ako jeden z 2000 jedincov. Až 50 % týchto chorôb postihuje deti. Väčšinou ide o ochorenia genetického pôvodu, zvyšok je výsledkom infekcií (bakteriálnych alebo vírusových), alergií, environmentálnych faktorov alebo ide o degeneratívne a proliferatívne ochorenia. Databáza týchto ochorení eviduje vyše 1200 diagnóz, pričom medzi najznámejšie z nich patria napríklad trpasličí vzrast, svalová dystrofia, rázštep podnebia či hydrocefalus.

Spomínaný seminár ponúkol množstvo prípadových štúdií zriedkavých ochorení, predovšetkým detegovaných na archeologických pozostatkoch. Ako bolo demonštrované genetikom z Trinity College v Dubline, profesorom Danom **Bradleym**, archeologické prípady nám môžu poskytnúť nový uhol pohľadu aj na zriedkavé ochorenia vyskytujúce sa dnes. Nedávno profesor Bradley a jeho tím skúmali DNA štyroch archeologických jedincov z Írska, neolitickej ženy a troch mužov z doby bronzovej. Napriek tomu, že kostry boli z rôznych populácií, všetci jedinci niesli genetickú informáciu spôsobujúcu **hemochromatózu** – ochorenie, pri ktorom dochádza k hromadeniu železa v tele (*Cassidy a i. 2016*). Zaujímavé na tom je, že aj v dnešnej dobe má Írsko najvyššie zastúpenie tejto mutácie. Na základe výskumu súčasnej írskej

populácie Bradley predpokladá, že prezencia tohto génu môže byť napríklad spôsobom ako zvýšiť zadržiavanie železa v oblastiach s nedostatkom dostatočne bohatej stravy (*Cassidy/Bradley 2019*). V tomto prípade tak naozaj ide o príklad, kedy vedomosti o archeologických populáciách môžu mať v novodobom výskume veľké benefity.

Otázkou je, ako boli jedinci so zriedkavým ochorením v pravekej spoločnosti vnímaní. Napriek všeobecnej predstave, že postihnuté osoby boli v dávnej minulosti marginalizované, odprezentované prípadové štúdie ukázali, že vo väčšine spoločností to tak vôbec nemuselo byť. S podobným záverom korešponduje aj fakt, že opísaní jedinci neboli pochovaní mimo komunitu, dokonca veľa z nich prežilo do dospelosti. To implikuje, že mali pravdepodobne starostlivosť a podporu minimálne najbližšieho okolia. Príkladom je múmia muža z Peru (1200 n. l.) s pravdepodobnou lymfatickou leukémiou (*Toyone/Schow 2019*). Táto choroba sa prejavuje lámavosťou kostí a bolesťou kĺbov, čo v horských oblastiach bolo pravdepodobne dosť výrazným hendikepom. Napriek tomu bol pochovaný v hrobke, navyše jeho kosti nevykazovali známky veľkej fyzickej aktivity, takže je viac než pravdepodobné, že sa o neho spoločnosť starala. V prípade anomálií ako napríklad dwarfizmus (trpasličí vzrast) či rázštep podnebia bola dokonca indikovaná pravdepodobnosť, že spoločnosť verila v akési prepojenie týchto jedincov s duchovnom. Práve takýto prístup k „špeciálnym“ jedincom demonštrovala na dvoch prípadoch **pseudo-dwarfizmu z preddynastického a ranodynastického Egypta** bioarcheologička Anna Pieri. Obaja trpaslíci, muž a žena, boli pochovaní na pohrebisku spolu s vtedajšími predstaviteľmi elity. Aj na základe dosiahnutého veku týchto jedincov 30–40 rokov, sa Pieriová domnieva, že neboli diskriminovaní, skôr naopak. Mohlo tak ísť o akýchsi „dvoranov“, spoločníkov či zabávačov (*Pieri 2019*). Takýto záver potvrdzujú aj materiálne artefakty a vyobrazenia trpaslíkov, nájdené v Egypte celkom často (napr. *Kozma 2010*).

Zo stredoeurópskeho prostredia môžeme spomenúť prípad muža s rázštepom podnebia z obdobia príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny. Na základe bohatého hrobového inventára (sedlo s kosteným zdobením, strieborné nákončie opaska či lebka koňa tiež vykazujúca vývojovú anomáliu) sa dá predpokladať, že išlo o predstaviteľa elity,

Časť účastníkov konferencie na exkurzii v Berliner Medizinhistorisches Museum der Charité
(foto organizátori konferencie).

hoci sa nedá povedať či jeho prežitie v komunite a pohrebné pocity boli dôsledkom jeho abnormality alebo zdedeného spoločenského postavenia (Molnár a i. 2019).

Organizátori seminára v súčasnosti pracujú na vytvorení centralizovanej databázy archeologických prípadov zriedkavých ochorení. Cieľom je zozbierať čo najväčšie množstvo porovnateľných dát pre ľahšiu identifikáciu takýchto prípadov v historických populáciách. Mali by sme sa priučiť z prác zahraničných kolegov, kde spolupráca archeológie a antropológie je samozrejmosťou a, ako vidieť aj z výsledkov spomínaného seminára, môže značne rozšíriť naše obzory. **Žiaľ, na Slovensku je situácia skôr opačná.** Archeologické výskumy sa zväčša dejú bez spolupráce s antropológmi, či už kvôli **vzájomnej nechote** kooperovať alebo nedostatku antropológicky vzdelaných odborníkov. Takýmto spôsobom nám neskutočné množstvo informácií, viditeľných výlučne v teréne, uniká. Ďalším problémom môže byť neodborné zaobchádzanie s antropológickým materiálom, či už pri exhumácii alebo po nej. Zároveň je mnohokrát antropológická analýza vykonávaná len opisne, bez práce s archeologickým kontextom, pričom v drvivej väčšine chýba interpretácia antropológických zistení berúca do úvahy nálezovú situáciu. Tá, na druhej strane, mnohokrát buď abscentuje, alebo je širšiemu spektru bádateľov nedostupná. Ide teda o akýsi začarovaný kruh a my, ako nová generácia antropológov a archeológov máme veľmi dôležitú úlohu – otvoriť oči i myseľ, spojiť svoje sily a pokúsiť sa historickú skladačku poskladať spolu.

LITERATÚRA

- Cassidy a i. 2016 – L. M. Cassidy/R. Martiniano/E. M. Murphy/M. D. Teasdale/J. Mallory/B. Hartwell/D. G. Bradley: Neolithic and Bronze Age Migration to Ireland and Establishment of the Insular Atlantic Genome. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 113/2, 2016, 368–373.
- Kozma 2010 – Ch. Kozma: The Ancient Egyptian Dwarfs of the Walters Art Museum. *American Journal of Medical Genetics. Part A* 152, 2010, 2556–2562.

ZDROJE

- Cassidy/Bradley 2019 – L. M. Cassidy/D. G. Bradley: *Beyond the Phenotype: Detecting Disease with Ancient DNA*. Pódiová prezentácia odprezentovaná na 1st W. A. R. D. – First Workshop on Ancient Rare Diseases. Berlin 2019.
- Molnár a i. 2019 – E. Molnár/A. Hegyi/G. Pálfi/Z. Bereczki/L. Kis/E. Pap/A. Marcsik: *Isolated or Respected? – Severe Craniofacial Cleft from the 10th Century AD in Hungary*. Pódiová prezentácia odprezentovaná na 1st W. A. R. D. – First Workshop on Ancient Rare Diseases. Berlin 2019.
- Pieri 2019 – A. Pieri: *Dwarfism in Predynastic and Early Dynastic Egypt: New Evidences from the Elite Cemetery HK 6, Hierakonpolis*. Pódiová prezentácia odprezentovaná na 1st W. A. R. D. – First Workshop on Ancient Rare Diseases. Berlin 2019.
- Toyone/Schow 2019 – J. M. Toyone/C. Schow: *Deep in the Marrow and Blood: A Probable Case of Ancient Leukemia in the South American Andes*. Pódiová prezentácia odprezentovaná na 1st W. A. R. D. – First Workshop on Ancient Rare Diseases. Berlin 2019.

Zuzana Hukelová a Mária Krošláková

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu agentúry VEGA2/0143/18 a 2/0175/16.

Medzinárodná konferencia 16th SKAM Lithic Workshop

V dňoch 20. až 23. októbra 2019 sa v priestoroch Ponitrianskeho múzea v Nitre konala medzinárodná konferencia 16th SKAM Lithic Workshop, s hlavnou témou „*Fossil directeur – A phenomenon over time and space*“. Zameraná bola na prezentáciu výsledkov bádania tzv. *Fossil Directeur*, ktorý v rámci štúdia spoločností staršej a strednej doby kamennej reprezentuje kľúčový element pri definovaní jednotlivých archeologických kultúr v priestore a čase. Forma a využitie týchto kamenných artefaktov prešla zložitým a dlhým vývojom. Cieľom konferencie bolo rozprúdiť diskusiu ohľadom definície *Fossil Directeur*, ako sa zmenilo jeho postavenie od jeho zavedenia až po dnešok a aké sú jeho limity pri začleňovaní k jednotlivým archeologickým kultúram. Na konferenciu sa prihlásilo 62 bádateľov z desiatich krajín (Bielorusko, Česko, Francúzsko, Litva, Maďarsko, Poľsko, Rusko, Slovensko, Španielsko a Ukrajina) s 27 referátmi a 10 posterami. Na organizácii sa podieľali pracovníci Archeologického ústavu SAV v Nitre (Adrián Nemergut, Ivan Cheben) v spolupráci s Ponitrianskym múzeom v Nitre (Jaroslava Ruttkayová), Nitrianskym samosprávnym krajom, Katedrou archeológie Univerzity Adama Mickiewicza v Poznani (Katarzyna Pyżewicz) a spoločnosťou Stowarzyszenie Krzemieniarskie SKAM.

Po privítaní všetkých účastníkov hlavnými organizátormi sa slova ujal riaditeľ Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied Matej Ruttkay, ktorý svojím príhovorom vyzdvihol dôležitosť Slovenska vo výskume paleolitu a mezolitu v širšom kontexte kultúrneho vývoja strednej Európy. Prítomných vrelo privítal aj riaditeľ Ponitrianskeho múzea Anton Števko. Prezident spoločnosti Stowarzyszenie Krzemieniarskie SKAM Jan Michał Burdukiewicz nadviazal na príhovor Mateja Ruttkaya o výnimočnosti niektorých slovenských paleolitických lokalít. V závere svojho príhovoru zdôraznil, že je veľmi rád, že sa konferencia SKAM Lithic Workshop koná prvýkrát na Slovensku.

Prvý blok prednášok bol venovaný problematike staršieho a stredného paleolitu. Ako prvý predniesol svoj príspevok Jan Michał Burdukiewicz s názvom „The Lower Palaeolithic in Central Europe – recent research problems“. Išlo o jedinú prezentáciu počas konferencie, ktorá bola zameraná na starý paleolit. Paweł Valde-Nowak, Bolesław Ginter, Krzysztof Sobczyk, Damian Stefański a Mirosław Zajac sa vo svojom referáte „Prad-

niks, Prądnik technique and the Ojców industry in the light of ongoing excavations in Ciemna cave“ podrobne venovali klinovým nožom typu prądnik a ich variantom. S. Krukowským boli na základe kolekcií pochádzajúcich z jeho výskumov v jaskyni Ciemna v rokoch 1918–1919 definované ako *Fossil Directeur* pre tzv. Prądnik cyklus, neskôr známy ako micoquien. Nové výskumy podľa nich naznačujú, že s „prádnikmi“ treba rátať aj v iných chronologických fázach a kultúrach. Prednáška Małgorzaty Kot a Natalii Gryczewskiej „Found in a box. Unknown bifacial leafpoint from Koziarnia cave“ bola venovaná znovuobjavenému, doposiaľ nepublikovanému listovitému hrotu z výskumu F. Römera v jaskyni Koziarnia, ktorý je v súčasnosti uložený v múzeu vo Wroclawe. Analýza tohto hrotu, v porovnaní s ostatnými listovitými hrotmi zo zbierky F. Römera, jednoznačne potvrdzuje príslušnosť k jerzmanowicienu. Prvý blok uzavreli maďarskí kolegovia Krisztián Zandler, András Markó a Attila Péntek s príspevkom „Szeletian or not Szeletian: bifacial industries from three open-air Middle Palaeolithic sites from the Cserhát Mountains (Northern Hungary)“. Prezentovali v ňom výsledky výskumu troch stredopaleolitických lokalít zo severného Maďarska (Vanyarc-Szlovácka-dolina, Galgagyörk-Csonkás-hegy a Szécsénke-Kis Ferenc-hegy), ktoré majú veľký potenciál pre riešenie prechodu medzi stredným a mladým paleolitom.

V druhom bloku prednášok sa pozornosť upriamila na mladý a neskorý paleolit. Odštartoval ho Zsolt Mester s témou „What about the Szeletian leafpoint as fossile directeur?“, ktorou nadviazal na posledný referát Krisztiána Zandera, Andrása Markó a Attilu Pénteka z prvého bloku. Otvoril v ňom problematiku definície szeletien z prechodu stredného a mladého paleolitu. Za *Fossil Directeur* tejto kultúry, vychádzajúc predovšetkým z kolekcie z jaskyne Szeleta v Maďarsku, stanovil F. Prošek v roku 1953 listovité hroty. Najnovšie vyhodnotené nálezové okolnosti eponymnej lokality, ako aj prítomnosť listovitých hrotov v iných, napríklad gravettienských kolekciách núti odbornú verejnosť znova prehodnotiť materiálnu náplň szeletien. Jurij Demidenko, Petr Škrdla, Sándor Béres a Béla Rácz v príspevku „Aurignacian industry types and their ‘fossiles directeurs’ in the Carpathian Basin and East Bohemian Massif: a new study attempt“ podali komplexný prehľad typovo-chronologickej škály industrií jednotlivých

Účastníci konferencie na Svätoplukovom námestí v Nitre (foto P. Bernáthová).

horizontov aurignacienu v Karpatskej kotline a východnej časti Českého masívu. Prostredníctvom prezentácie „Shouldered point status as the ‘fossil directeur’ in the Late Gravettian of Central Europe“ od Michaely Polanskej, Martina Nováka a Laurenta Klarica sa všetci tematicky preniesli do gravettien a sústredili na identifikáciu hrotov s vrubom, kostienkovských nožov a ich výskyt v slovenských a moravských súboroch. Kolektív autorov Jurij Demidenko, Petr Škrdla, Joseba Rios-Garaizar, Jaroslav Bartík a Tereza Rychtaříková v prezentácii „LGM EASMM industry in Eastern and Central Europe and carinated atypical endscraper-cores and Sagaidak-Muralovka-type microliths as its ‘fossiles directeurs’“ podrobne opísali situáciu ohľadom výskytu *Fossil Directure* počas posledného glaciálneho maxima (LGM) v rámci komplexu EASMM (Epi-Aurignacian industry with Sagaidak-Muralovka-type microliths). Druhý blok ukončili György Lengyel a Jarosław Wilczyński s prednáškou „The Epigravettian in the Western Carpathians“.

V treťom bloku sa pokračovalo v téme mladého a neskorého paleolitu. Najprv Zdeňka Nerudová, Martin Moník, Petr Neruda a Katarzyna Pyżewicz s názvom prezentácie „Can we identified any fossil directeur in the Epigravettian?“ riešili problematiku charakteristických elementov industrií epigravettien v porovnaní s epiaurignaciénom a magda-

lénienom. V ďalšej prednáške „Dating the mine on the base of characteristic artefacts: the case study of Orońsko 2 site, Southern Poland“ poľská kolegyňa Katarzyna Kerneder-Gubała podala informácie o datovaní využitia najsevernejších východísk čokoládového silicitu na lokalite Orońsko, v severozápadnej časti Svätokrižského pohoria. Witold Migal a Michał Przeździecki predstavili vo svojom referáte „New experimental data on Magdalenian blade production based on materials from ‘Mały Gawroniec’, Holy Cross Mountains“ svoje nové experimenty produkcií magdalenienských čepelí. Ich cieľom bolo pochopiť technológiu spracovania jadier a vzniku charakteristického odpadu z prípravy, ťažby a opráv jadier, na základe ktorých možno následne opísať materiál z archeologických lokalít. O najnovšom výskume v jaskyni Hučivá diera referovali Marián Soják a Paweł Valde-Nowak v príspevku „Magdalenian key forms in Late Palaeolithic stone inventory in Huciva cave“. Osídlenie lokality radia na základe štiepanej kamennej industrie a rádiouhlíkového datovania do magdalénien. V ďalšej prednáške „Acquisition of raw materials by magdalenian hunters from ‘Mały Gawroniec’, Holy Cross Mountains“ informovali Michał Przeździecki, Natalia Gryczewska a Witold Migal o surovinovom zložení štiepanej kamennej industrie z magdalénienskej lokality Mały Gawroniec v Ćmielówe. Blok uzavrel Damian Stefański

s prezentáciou „Tanged and related points in Epipalaeolithic of the Kraków area“. Oboznámil v nej poslucháčov so súčasným stavom výskumu regionálnych skupín a fáz neskorpoaleolitického technokomplexu hrotov so stopkou. Variabilita hrotov podľa neho nesúvisí s ich funkčnosťou, ale interpretuje ju skôr ako výsledok chronologického vývoja.

Podvečer nasledovala prehliadka expozície Ponitrianskeho múzea „Skvosty dávneho Slovenska“, v ktorej si mohli návštevníci pozrieť najväčšie pamiatky hmotnej kultúry zo staršej doby kamennej až 17. stor., ktoré pochádzajú z terénnych aktivít Archeologického ústavu SAV v Nitre.

Druhý deň konferencie otvorili Witold Migal, Katarzyna Pyżewicz a Witold Gruzdz s témou „Mesolithic blade technology – a case study of Żuławka 13 site, Great Poland“. Na základe výsledkov morfológických, metrických a traseologických analýz kolekcie z lokality Żuławka 13 sa pokúsili načrtnúť modely operačných refázov produkcie mezolitických čepelí a čepielok. Svoje zistenia následne overili prostredníctvom experimentov s využitím techník priameho a nepriameho úderu a pomocou tlaku. Dominik Płaza vystúpil s prednáškou „End of Mesolithic in ‘Terra Sandomiriensis’. Research perspective“. Informoval o aktuálnom stave bádania strednej doby kamennej v oblasti Sandomierza. V referáte „Results of experiments carried out on bifacial sickles from Ożarów flint, Holy Cross Mountains“ prezentovali Witold Migal a Witold Gruzdz výsledky analýzy bifaciálnych kosákov z ożarówskeho silicitu. Príspevok Aleksandry Klech, Aleha Tkačova a Alaksandra Vašanava „Residues endurance on the example of scanning analyses of flint arrowheads from Białowieża Forest, western Belarus“ pojednával o využití najmodernejších skenovacích metód (SEM) pri analýzach kamenných hrotov z oblasti Bielovežského pralesa v západnej časti Bieloruska. Posledná prednáška bloku „Moravany Dlhá leaf points under microscope – preliminary results of traseology analyze“ patrila Katarzynie Pyżewicz a Adriánovi Nemergutovi. Jej predmetom bola traseologická analýza listovitých hrotov z Moravian nad Váhom-Dlhej, účelom ktorej bolo zistenie ich využitia. Predbežné výsledky prekvapivo poukazujú na absenciu pracovných stôp na hranách hrotov po rezaní, krájaní či škrabaní. Naopak, zistené boli stopy na plochách hrotov, ktoré by mohli naznačovať ich umiestnenie v rôznych násadách. Na niektorých hrotoch boli s najväčšou pravdepodobnosťou rozpoznané aj doklady impaktov, ktoré sa budú musieť v blízkej budúcnosti overiť pomocou experimentov.

Ťažiskom posledného prednáškového bloku boli vzťahy medzi *Fossil Directure* a surovinami na ich výrobu. Otázky využívania surovín na výrobu kamenných artefaktov neandertálcami riešila Magda Cieśla v referáte „Keep it or discard it? Why did Neanderthals make tools of some rocks“. Na základe inventáru z jaskyne Obłazowa zistila, že v starších kolekciami boli intenzívnejšie využívané suroviny z južnejších zdrojov (dokonca aj obsidián), zatiaľ čo v mladších súboroch boli preferované skôr suroviny zo severnejších oblastí. Alaksandr Vašanav, Maryja Tkačova, Gvidas Slah a Vitalij Ašečyk sa zamerali na tému „A new type of flint raw material from the Southern Belarus: preliminary notes on characterization and distribution“. V nasledujúcom príspevku „Raw material as a ‘fossil directeur’: a case study of Stránská skála type chert utilization over the course of time“ otvorili Petr Škrdl, Jaroslav Bartík a Tereza Rychtaříková problematiku využívania rohovca typu Stránská skála v jednotlivých chronologických obdobiach. Zároveň položili otázku, do akej miery možno túto surovinu definovať ako *Fossil Directure* pre jednotlivé časové horizonty staršej fázy mladého paleolitu a staršej doby bronzovej v oblasti Brnenskej kotliny. András Markó sa v zaujímavej prednáške „Burins: tools, cores – type fossils? A study of the Mogyorósbánya industry (in Hungary) dated to the LGM“ venoval špecifickým rydlovým jadrám vyrobeným na kortikálnych úštepoch, ktoré boli identifikované na viacerých maďarských lokalitách posledného glaciálneho maxima. V poslednom referáte konferencie „Transportation of raw materials: preliminary report mainly concentrated on pigments from early AVK“ sumarizovala Julia Kościuk-Zalupka svoje poznatky o proveniencii okru v neolitických zbierka z Maďarska na základe tzv. SEM analýz.

Po ukončení prednáškovej časti sa konala prezentácia posterov: Sebastian Teska „Knapping techniques in a view of morphometric studies“, Jelena Leonova „Feathers of the Eastern Epigravettian stone industry of the North Caucasus Late Palaeolithic“, Beata Bielińska-Majewska „The Late Palaeolithic in Toruń Basin in the light of the latest research in Brzoza, site 50“, Grzegorz Michalec, Zofia Rózek, Marcin Chłóń, Sara Díaz Pérez, Andrzej Wiśniewski „Laminar methods of Epigravettian and Magdalenian at site Sowin 7 (SW Poland)“, Slavomil Vencl, Jan Eigner, Antonín Přichystal „Brtníky – Mesolithic rockshelter site in Northern Bohemia (Czech Republic). Some preliminary remarks to lithics“, Albert Wydrzycki „That’s one small artifact for man, one giant leap for our knowledge – the Mesolithic period in the alpine high zone in the Tyrol area“, Dmitrij Gera-

simov, Roman Muraviev, Jevgenija Tkač „Sinkers and composite fishing hooks in the Neolithic of the Eastern Baltic: slate artefacts from Berezovo 2 workshop settlement (Karelian Isthmus, North-West Russia)“; Maciej Kaczor „Raw materials from Żuławka13 site“; Magdalena Sudoł-Procyk „Chocolate flint on the Kraków-Częstochowa Upland. State of the art and research perspectives“.

Odborná časť konferencie bola ukončená workshopom, spojeným s ukážkou najvýznamnejších surovín na výrobu kamenných artefaktov z územia Slovenska, ako aj archeologických nálezov vyrobených z týchto surovín. Predmetné nálezy sú zároveň súčasťou dočasnej výstavy pod názvom „Silicit – oceľ doby kamennej“, ktorú organizátori pripravili v Ponitrianskom múzeu v Nitre nielen pre účastníkov konferencie, ale aj pre širokú laickú verejnosť.

Posledný deň bola naplánovaná exkurzia na Nitriansky hrad, do Diecéznej knižnice a Diecézneho múzea. Väčšina účastníkov však prejavila záujem

o návštevu primárnych zdrojov rádiolaritov v Bielych Karpatoch. Zvolil sa preto náhradný plán, a to exkurzia rádiolaritových ťažobných areálov v katastroch obcí Sedmerovec a Vršatské Podhradie na strednom Považí.

Na záver možno skonštatovať, že konferencia sa či už po organizačnej, alebo vedeckej stránke vydarila. Odznalo viacero kľúčových referátov, ktoré menia pohľad na niektoré mimoriadne dôležité artefakty dôb kamenných. Otvorilo sa mnoho inšpiratívnych diskusií ohľadom ich príslušnosti k jednotlivým chronologickým celkom, ktoré budú mať zásadný vplyv pre budúce prehodnotenie niektorých technokomplexov, kultúr či skupín.

Adrián Nemergut

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu 2/0101/19 agentúry VEGA „Technológia a ekonómia surovín v kontexte vývoja postpaleolitických kamenných industrií na Slovensku“.

51. medzinárodná konferencia archeológie stredoveku

V dňoch 23.–26. októbra 2019 sa uskutočnila 51. medzinárodná konferencia archeológie stredoveku v krásnom prostredí na hrade Křivoklát. Prípravy konferencie sa ujal Archeologický ústav AV ČR v Prahe v spolupráci s generálnym riaditeľstvom NPÚ a ÚOP středních Čech. Hlavnou témou konferencie bolo „100 let české a slovenské archeologie středověku“, ktorá bola rozdelená do piatich blokov. Prednášky boli prezentované počas troch dní (pondelok, utorok a streda). Limity jednotlivých prednáškových blokov boli kapacitne plne obsadené, a tak usporiadatelia zvolili riešenie, aby súčasťou hlavnej sekcie boli aj vývesky, týkajúce sa hlavných tematických blokov. Dôležitou súčasťou konferencie bola tiež posterová prezentácia, ako piaty tematický blok *Zprávy z nových výzkumů*, ktorý bol taktiež bohato zastúpený, a preto bol rozdelený do dvoch dní (jedna časť bola prezentovaná v utorok a druhá nasledovala po prednáškach v stredu). Bádatelia tu predstavovali správy o najnovších, nielen terénnych, výskumoch. Konferenciu slávnostne otvoril riaditeľ Archeologického ústavu AV ČR v Prahe Jan Mařík, ktorý privítal účastníkov konferencie a pripomenul sté výročie založenia Štátneho archeologického ústavu, ktoré sa spája s nosnou témou tohto stretnutia. Na začiatku konferencie, v rámci úvodného bloku, odznela prednáška Jana Klápštěho s poetickým názvom „Příběh archeologie středověku v Čechách: prvních sto let“. Predstavil jej cestu od úplných začiatkov, ktorá prerástla do určitého vymedzenia sa v rámci archeológie a smerovala až k jej dnešnej podobe, pričom k diskusii nastolil otázku o jej ďalších možnostiach a perspektívach do budúcnosti.

Prvý tematický blok s názvom *Od Státního archeologického ústavu československého po ústav Akademie věd České a Slovenské republiky (historie institucí)* otvorila Marcela Starcová („S touhou odkrývat... prvních 20 let existence Státního archeologického ústavu“). Zhrnula prvé začiatky, problémy s personálom aj s financiami, ktoré však Archeologický ústav ustál a napriek ťažkým začiatkom prezentoval svoje výskumy a výsledky bádania nielen v domacom prostredí, ale aj v zahraničí. Na neľahké začiatky slovenského archeologického ústavu poukázal Martin Neumann („Osudy Státního archeologického ústavu na Slovensku“). Spájajú sa s ťažkými rokmi, nielen pre vedu a samotnú archeológiu, ale zvlášť pre spoločnosť a každého človeka (obdobie Slovenského štátu a druhej svetovej vojny). V krátkosti zhrnul jeho dejiny, ako si napriek rôznym počiatočným ťažkostiam ubránil

svoje miesto, a na začiatku 50. rokov 20. stor. sa stal súčasťou Slovenskej akadémie vied. Po krátkej prestávke sa ujal slova Jiří Varhaník („Vývoj působnosti Archeologického ústavu“), ktorý nadväzujúc na predchádzajúce prednášky sa zamerával na významné kompetencie a pole pôsobnosti Archeologického ústavu od jeho začiatkov až do súčasného obdobia. Tento blok zaujímavu doplnil Igor Prochnenko („Skúmanie archeologických pamiatok Podkarpatskej Rusi československými vedcami“). Venoval sa oblasti Podkarpatskej Rusi, ktorá patrila k územia Československa v medzivojnovom období. Predstavil časové obdobie 20. a 30. rokov minulého storočia, keď sa o túto oblasť zaujímal hlavne Jaroslav Böhm, ktorý, spolupracujúc s miestnymi archeológmi, realizoval rozmanité výskumy a prieskumy (napr. na Malej Hore v Mukačeve). Súčasťou tohto bloku boli aj dve posterové prezentácie: Martin Čechura „Počátky středověké archeologie v západních Čechách. Příspěvek k dějinám archeologie“ a Pavel Hušťák/Aleš Knápek/Jana Mazáčková/Jakub Těsnohlídek/Stanislav Vohryzek/David Zimola „Archeologické instituce na Vysočině po 2. světové válce“. Keďže dve (zaiste pozoruhodné) prednášky patriace do tohto bloku nemohli byť odprezentované, vytvoril sa priestor na zoznámenie sa s areálom hradu Křivoklát s historickým výkladom, ktorý využili všetci už prítomní bádatelia.

Prvý deň rokovania bol ukončený večernou prednáškou nemeckej bádateľky Suzanne Grunwald s názvom „International relations in medieval archeology: Great Moravia in the Cold War“. Na pozadí výstavy o Veľkej Morave, ktorá putovala po Európe v 60. rokoch minulého storočia, predostrela rozdiely medzi západnou a východnou časťou Berlína v období studenej vojny. Napriek všetkým snahám o objektivitu a odbornosť nebolo v tom čase možné vyhnúť sa tomu, aby aj do tejto oblasti nezasahovala (a aj ju čiastočne neovplyvňovala) diplomacia a politika.

Ďalší tematický blok, ktorý bol zameraný na *Metodologická východiska, mezioborový rozvoj, historie paradigmat, ovlivňování a ovlivnění soudobým politickým prostředím* začal na druhý deň ráno prednáškou Jana Hasila a Davida Nováka („Diskontinuity historické archeologie v Čechách? Sídla elit jako modelový příklad“). Autori poukázali na niektoré odlišnosti, predovšetkým v spojitosti s elitou (chronologické, tematické aj regionálne), v bádani archeológie stredoveku a snažili sa za pomoci vybraných príkladov poukázať na určité obmedzenia, ktoré to so sebou

prináša. Ďalšia prednáška sa týkala výskumov včasnostredovekých hradísk v Čechách, ktorej sa ujal Jan Mařík („O koncepciích výzkumu raně středověkých hradišť“). Stručne zhrnul históriu bádania hradísk, začiatky financovania výskumov spadajúce do povojnového obdobia (Budeč, Kouřim, Libice, Levý Hradec), a zmapoval vývoj ich výskumu, pričom konštatoval, že výskum sa v minulosti často zameriaval na menší okruh lokalít, resp. určité vybrané hradiská, čo sa odrazilo aj na osnove a metodike jednotlivých výskumov. Hneď potom nasledovala prezentácia Ivany Boháčovej a Jaroslava Podliska zameraná na medzivojnové obdobie v Prahe („Archeologie středověku v Praze mezi dvěma světovými válkami – zapomenuté kapitoly z historie oboru“). Autori pripomenuli viaceré výskumy v Prahe a v jej najbližšom zázemí, ktoré boli realizované v tomto komplikovanom období a predstavili významných bádateľov (R. Hlubinka, J. Pasternak), ktorých dôležitosť, prínos a zánietenosť pre vedu môže byť inšpiráciou aj dnes. Posledná prednáška pred krátkou pauzou s občerstvením sa venovala vybraným archeologickým inštitúciám v Čechách a predniesol ju Marek Peška („Neziskové organizace na poli archeologie po roce 1989 a jejich oborový přínos“). Zrekapituloval ich vznik, vyzdvihol ich prínos najmä vďaka novej metodike a rôznym moderným prístupom a zamyslel sa nad otázkou o ich ďalšej budúcnosti v oblasti archeológie. Po krátkej prestávke Zuzana Borzová (v spoluautorstve s Jakubom Tamaškovičom) zhrnula poznatky o „Poľnohospodárstve v stredoveku z pohľadu československej archeológie“. Skonštatovala, že hoci poľnohospodárstvo možno zaradiť medzi významné zložky v živote človeka, nebola tejto téme v minulosti venovaná komplexná pozornosť, čo dokladá aj absencia celkového spracovania poľnohospodárskych nástrojov z viacerých archeologických výskumov. Predstavila najnovšie vyhodnotenie poľnohospodárskych nástrojov z hradiska Valy v katastri obce Bojná, ktoré aspoň čiastočne zaplní medzeru v skúmaní tejto problematiky na Slovensku. V nasledujúcom príspevku sa pozornosť na chvíľu obrátila k ťažbe a spracovaniu nerastných surovín a jeho výskumu, ktorú prítomným priblížil Petr Hrubý („Česká středověká montánní archeologie“). Podal prehľad výskumu v tejto oblasti, ktorý sa intenzívnejšie rozvinul v 90. rokoch minulého storočia a pokračuje až do súčasnosti. Predostrel rôzne ťažkosti, napríklad problém s datovaním, ktorý je pri náleziskách drahých kovov a iných nerastných surovín niekedy ťažké vyriešiť a poukázal na dôležitosť spolupráce s inými vednými odbormi, čoho príkladom je, že sa v zázemí niektorých nálezísk podarilo objaviť osídlenie, ktoré využívali ľudia venujúci sa ťažbe

nerastných surovín. V referáte „Stav výzkumu feudálních sídel na Moravě, bilance posledních 30 let“ Miroslav Dejmal zhodnotil poznatky o výskumoch týchto sídel, keďže sa v nedávnej dobe veľmi zintenzívnili rozvoj ich bádania. Posudzoval informácie o jednotlivých výskumoch a kriticky zbilancoval ich spracovanie a publikovanie, ako aj popularizáciu pre širokú verejnosť. Pred obedom odznela ešte krátka prednáška spojená s výkladom a prezentáciou virtuálnej výstavy, ktorej sa zhostili Eva Čepeláková, Tomáš Krofta a Marcela Starcová („Zaniklé expozitury v digitálním světě“). Predstavili interaktívnu výstavu, kde prezentovali zaniknuté pobočky mesta Praha – Mosteckú a Plzeňskú expozitúru. Ich cieľom bolo zaujímavým spôsobom priblížiť širokej verejnosti prácu v týchto inštitúciách, pričom jednotliví návštevníci sa mohli sami zapojiť a vyhľadávať si informácie, o ktoré prejavili záujem.

Po prestávke na chutný obed nasledovala sekcia keramiky, ktorej sa ako prvý zhostil Ladislav Čapek prezentujúci „Studium keramiky vrcholného a pozdního středověku v Čechách – témata, přístupy, metody“. Predstavil jednotlivé východiská výskumu keramiky a postupný vývin, ktorý v 50. rokoch minulého storočia postupne prerástol z umelecko-historického na systematický. Poukázal na nové metódy (petrografické analýzy, štatistiku, kvantifikáciu, deskripciu), ktoré pomáhajú rozlíšiť jednotlivé distribučné okruhy, ako aj zmeny vo výrobe či regionálne rozdiely v keramike. Zaujímavá bola prednáška „Vývoj restaurátorských technik keramiky v čase“, v ktorej sa snúbilo viacero odborov (archívniectvo, reštaurátorstvo, archeológia) a prezentovali ju Gabriela Blažková a Ljuba Svobodová. S pomocou starších pracovných denníkov, uložených v archíve, zistili presné pracovné postupy pri ošetrovaní konkrétnych keramických nálezov v danom období. Na základe nich zdokumentovali rozvoj reštaurátorstva v oblasti keramiky a jeho jednotlivých postupov a porovnali jednotlivé konzervátorské zákroky vykonané v minulosti, ale i v súčasnosti. Do keramickej produkcie patria aj kachlice, ktoré boli predmetom ďalšieho referátu „Vývojové tendencie vo výskume kachlíc“, od autorky Barbory Jančiovej. Od konca 19. stor. sa v strednej Európe rozvinul záujem o kachlice, najmä o ikonografické motívy na nich zobrazené, ale až po 2. svetovej vojne sa na ne sústredila väčšia pozornosť (sledovala sa ich výroba, ako aj morfológia). Mladé 21. storočie prinieslo ďalšie možnosti s novými metódami (počítačové aplikácie, prírodovedné metódy), ktoré autorka prezentovala na vybraných nálezoch z Oponického hradu. Tento blok uzavrel Tomáš Klír, ktorý sa na výveske venoval „Počátkům soustavného výzkumu zaniklých středověkých vsí v ČR“.

V priebehu utorka prišiel na rad tretí tematický blok *Dlhodobé zkoumané lokality a přínos jejich poznání pro bádání o středověku*, ktorý po krátkej prestávke otvoril bádateľský kolektív skúmajúci Pražský hrad (prezentovali Jan Frolík a Jana Maříková-Kubková) s prednáškou „Století výzkumu Pražského hradu“. Vo svojom referáte zhrnuli výsledky dlhotrvajúceho výskumu (od roku 1925), na ktorom sa podieľali viacerí bádatelia (J. Böhm, J. Filip, I. Borkovský, Z. Smetánka a ďalší). Výskum pokračuje neustále aj v súčasnosti, a s novými metódami prispieva k poznaniu histórie jedného z najznámejších hradov v Čechách. Výsledky výskumu boli prezentované vo viacerých podobách a formách, najnovšie na webových stránkach na spôsob „virtuálneho sprievodcu históriou a pamiatkami Pražského hradu“ (www.prazsky-hrad.cz alebo www.heritage-route.com). Nasledujúcim referátom v tomto bloku bol „Výzkum Vyšehradu v letech 1924–1936“, ktorý predniesol Ladislav Varadzin. V medzivojnovom období išlo v Čechách o jeden z najrozsiahlejších terénnych výskumov a autor sa pokúsil kriticky zhodnotiť prístup a metodiku bádateľov na základe pôvodnej výskumnej dokumentácie. Po krátkej prestávke nasledovala prednáška „Systematický výzkum města Brna a jeho postavení v rámci středoevropské středověké archeologie“ od kolektívu autorov (Václav Kolařík, David Merta, Marek Peška, Rudolf Procházka, Lenka Sedláčková a Antonín Zúbek). Marek Peška (za celý autorský kolektív) predstavil výskumy v Brne, ktorých najväčší rozsah postupne narastal, osobitne od 90. rokov minulého storočia, a zbilancoval takmer tri desaťročia výskumov. Zhodnotil, že najväčšie plochy v meste už boli takmer všetky preskúmané a skonštatoval, že Brno patrí k najlepšie preskúmaným mestám nielen v Čechách, ale aj v strednej Európe, čím však vzniká problém s porovnávaním podobných nálezových situácií v iných stredoeurópskych mestách. Ďalšiu dlhodobu skúmanú lokalitu predstavila prednáška Petra Sommera, ktorá sa týkala miesta „Ostrov u Davle – obraz kláštera i archeologie“. Autor sa venoval prierezu výskumov v areáli kláštora, ktorý bol založený okolo roku 1000. O lokalitu sa začali zaujímať už na konci 19. stor. a naposledy sa tu výskum uskutočnil v 70. až 80. rokoch minulého storočia. Priniesol množstvo hmotného materiálu, ale predovšetkým sprostredkoval nové informácie o lokalite a jeho dôležitosti. V utorok bola posledná prednáška venovaná Sázavskému kláštoru – „Padesát let výzkumu Sázavského kláštera a perspektivy dalšího bádání“, ktorú prezentovali Soňa Hendrychová a Jan Kremer. Predstavili výskum, ktorý sa realizoval hlavne od konca 60. až do 90. rokov 20. stor., a ktorý patrí k jednému z najlepšie preskúmaných kláštorných komplexov v Čechách.

Prezentovali jednotlivé časti areálu kláštora, kde prebiehal archeologický výskum s dôrazom na niektoré výnimočné objavy (napr. základy Kostola sv. Kríža s cintorínom v jeho blízkosti), pričom konštatovali, že celkové spracovanie bohatého súboru materiálu a dát ešte nie je ukončené. Pred záverom prednáškovej sekcie bola v krátkosti predstavená exkurzia, ktorá sa mala konať vo štvrtok, a ktorej sa zhostil Petr Sommer („Předběžná informace k exkurzi do kláštera Plasy“).

Prednáškovú časť druhého dňa konferencie ukončila bohatá panelová diskusia, kde českí aj slovenskí bádatelia na posteroch odprezentovali najnovšie informácie o svojich výskumoch. V sekcii *Krajina a sídla* predstavili Lucia Nezvalová a Terézia Vanglová „Predstihový archeologický výskum v historickom centre Trnavy“, Pavel Staněk „Archeologický výzkum na Palackého náměstí v Ivančicích“, Viktorie Janovská a Tomáš Klír „Nedestruktivní výzkum středověkého sídelního areálu Havransko (okr. Nymburk)“, Gabriela Zemanová a Jan Kocina „Povrchový průzkum zaniklé středověké a raně novověké vsi Mečíkovice (okr. České Budějovice)“, Miroslav Kraus „Zázemí raně středověké Mladé Boleslavi a Švédských šancí (kat. Chloumek)“, Michal Preusz, Petr Netolický, Klára Preusz a Lenka Závitkovská „Zaniklá středověká a časně novověká Březová Lhota (okr. Beroun)“, Filip Kasl a Petr Sokol „Opevnění Zámeček (Nový hrad) u Stráže, okr. Tachov. Přemyslovská strážnice a celnice na zemské stezce“, Jindřich Vágnér „Zaniklé osídlení Prachaticka po roce 1946“, Jakub Tamaškoví a Milan Horňák „Včasnostředověké pohřebisko na lokalite Vajnory/Ivanka pri Dunaji – poloha Farkasek – predbežné výsledky“, Jiří Grünseisen, Václav Kolařík a Lenka Sedláčková „Archeologický výzkum raně středověkého sídliště a novověkého hřbitova na ulici Vojtova v Brně“, Monika Konrádová „Výzkum Zámeckého rybníka u Červené Lhoty“, Lenka Militká a Zdeněk Šámal „Areál středověkého bojiště u Lipan. Další etapa archeologického výzkumu“, Hana Hanzlíková „Stříbro – bývalý minoritský klášter“. Do sekcie „Středověké výrobní technologie, materiálový výzkum, přírodovědné analýzy“ boli zaradené vývesky autorov Martin Hložek, Petr Holub, Irena Loskotová, Vojtěch Nosek, Zdeňka Měchurová, Lenka Sedláčková, Markéta Tymonová „Petroarcheologické studium keramické produkce vrcholného a pozdního středověku – kamnové kachle, drobná keramická plastika, akvamanilie, dlaždice“, Hynek Zbránek „Svratecký náhon v areálu bývalé Vlněny v Brně“, Pavel Macků a Veronika Plachá „Vrcholně středověký nánosník z mobiliárního fondu státního zámku Kozel jako příklad prvních archeologických výzkumů a možnosti jeho interpretace“.

Problematika dlhodobého skúmaných lokalít rezonovala aj v stredu doobeda a prvej prednášky „Kouřim v raném středověku“ sa zhostil Daniel Dvořáček. Ide o jednu z veľmi známych, ako aj z najdlhšie skúmaných, lokalít v Čechách. Autor v prednáške predstavil vývoj lokality a zhrnul výsledky výskumu z celého tohto obdobia, pričom sa zastavil aj pri nových výsledkoch z revízného spracovania strednej hradby a načrtol nové možnosti pre potenciálny revízný výskum. Nasledoval referát Martina Pristáša „Hrad Zemplín – vývoj interpretácie stredovekých dejín východného Slovenska“. Autor podal súhrn jednotlivých výskumov tejto lokality, o ktorú sa bádatelia začali zaujímať už v 19. stor. Kriticky zhodnotil staršie datovania (už do 9. stor.) a interpretácie lokality. Písomné prameňe ju síce evidujú až od 13. stor., najnovší výskum však poukazuje na výstavbu fortifikácie v polovici 11. stor. Tretia prednáška sa týkala lokality „Pohansko u Břeclavi. Šedesát let, čtyři generace, jeden svět. Nebo dva?“, ktorá patrí k významným včasnostredovekým hradiskám. Petr Dresler predstavil všetky výskumy prebiehajúce už od roku 1959, pričom sa zameriaval na polohu „veľmožský dvorec“. Kriticky zhodnotil výsledky výskumov, a poukázal na iné možné interpretácie, ktoré ponúkajú najnovšie analýzy a vyhodnotenia. Posledná prednáška v rannej časti patrila kolektívu autorov (Ondřej Bobula, Jana Mazáčková, Daniela Vaněčková a Petr Žaža) a hradu Rokštejn – „Archeologické výzkumy v areálu hradu Rokštejn od 18. století po současnost“. Autori predostreli široké pole možností, ktoré ponúka skúmanie jednej lokality, jedného hradu, v spolupráci viacerých odborov – archívneho a terénneho výskumu konkrétnej lokality, ale aj prieskumu okolia, spolu s vyhodnotením nájdeného materiálu. Nasledovala krátka prestávka, ktorá nabádala riešiť nezodpovedané otázky z už prednesených referátov v kuloároch. Po nej sa ujala slova Petra Šimončíčová Koošová (v spoluautorstve s Branislavom Lesákom), ktorá sa venovala „Systematickému archeologickému výskumu stredovekého mesta na príklade Bratislavy“. Skonštatovala, že na základe početných terénnych výskumov, na ktorých sa vystriedalo viacero inštitúcií (predovšetkým Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave), možno zrekonštruovať značnú časť štruktúry stredovekého mesta Bratislavy a jeho prímestských častí. Autori sa zamýšľali aj nad otázkou, ako ovplyvnila (a ovplyvňuje) ich vyhodnotenie roztrieštenosť výskumov medzi viacerými inštitúciami, ako aj rôznorodosť metodiky práce, spracovávanie nálezových situácií a vyhodnocovanie nálezového materiálu. Po krátkej diskusii nadväzovala prednáška Jána Beljaka (v spoluautorstve s Noémi Beljak-Pažinovou) „Prínos dlhodobého výskumu Pustého hradu vo Zvolene

pre bádanie, jeho najnovšie výsledky a perspektíva do budúcnosti“. Autori zhrnuli poznatky z takmer 30-ročného výskumu tejto lokality a pripomenuli aj jeho začiatky, ktoré sú spojené s Václavom Hanuliakom. Pustý hrad možno zaradiť k jednému z najlepšie preskúmaných hradov na Slovensku a mnohoročný výskum pomohol objasniť jeho význam a postavenie v období vrcholného stredoveku. Tento blok ukončil referát Rudolfa Krajíca „Sezimo-vo ústí. Archeologie zaniklého středověkého města“. Autor predstavil výskum a zhrnul jeho osobitný prínos a výsledky. Mesto, ktorého začiatky sa datujú pred polovicu 13. stor., poskytlo výskumom početné informácie o spôsobe života a vývoji miest vo vrcholnom stredoveku. V rámci tejto sekcie mohli byť niektoré príspevky, z dôvodu početnosti referátov a vymedzenému časovému priestoru konferencie, prezentované len vo forme posterov – Zuzana Thomová, Hana Hojerová, Monika Konrádová a Jan Kocina „100 let archeologických výzkumů v Památníku Jana Žižky z Trocnova“, Dana Menoušková „70 let archeologických výzkumů středohradištních lokalit na Uhersko-Hradištsku“, Drahomíra Frolíková-Kaliszová „Uherské Hradiště – výzkumy kontra výsledky“, Jan Havrda „50 let archeologického výzkumu Klementina, areálu v jádru Starého Města pražského“, Gabriel Lukáč „Dejiny archeológie v Levoči“, Peter Baxa a Peter Bisták „Pamiatková starostlivosť o Kostol sv. Juraja v Kostolčanoch pod Tribečom. História a výsledky“.

Posledným tematickým blokom *Významné osobnosti archeologie středověku* prišli na rad v stredu poobede. Ako prvý vystúpil Bořivoj Nechvátal s referátom „Tři případy akademika J. Böhma“. Predstavil ho trochu netradične, nie ako zanieteneho archeológa, ale ako človeka, ktorý výrazne pomohol trom svojim kolegom – I. Borkovskému, V. Budinskému-Kříčkovi aj Ľ. Kraskovskej. Poukázal na to, aké sú dôležité vzťahy nielen na profesijnej, ale rovnako aj na ľudskej úrovni. V nasledujúcej prednáške rozprával Michal Soukup o „Antonínovi Hejnovi (1920–1986)“, ktorého možno zaradiť k zakladateľom archeológie stredoveku v Čechách. Zaoberal sa predovšetkým výskumom hradov a hrádkov, ako aj obdobiť medzi včasným stredovekom a vznikom miest a opevnených sídiel, či románskej architektúry. V ďalšom referáte s názvom „MUDr. Zdeněk Halzbauer (1928–2005) a studium středověkého kamnářství“ Markéta Soukupová predstavila bádateľa, ktorý sa počas svojho života venoval predovšetkým kachľovým peciam, ako aj spracovaniu početného súboru kachlíc z rôznych lokalít a svojou precíznou prácou postavil základy tohto odboru v archeológii. Ďalšou výnimočnou osobnosťou archeológie, pôsobiace hlavne na Slovensku, bol Štefan Janšák, ktorému sa Pavel Paterka

venoval v krátkom referáte „Identifikácia Janšákových archeologických nálezísk a súkromné zbierky v medzivojnovom období na Slovensku“. Autor predstavil Štefana Janšáka a zhrnul jeho prínos pre archeológiu, jeho značný vplyv na odbor archeologickej topografie na Slovensku, ale poukázal aj na množstvo hodnotných informácií o lokalitách, ako aj o rôznych súkromných zbierkach, o ktorých sa Štefan Janšák dozvedel na svojich potulkách po krajine. Na záver konferencie boli prednesené dva príspevky. Prvý z nich sa týkal „Medievální archeologie v českém Slezsku“ od Markéty Tymonovej. Prezentovala vývoj archeológie v tejto oblasti, jej významné osobnosti, dôležité lokality a výskumy, pričom zhodnotila ich celkový prínos a dosiahnuté výsledky. Ostatnej prednášky sa zhostil Josef Hložek, ktorý predstavil „Tomáša Durdíka a českou kastellologii ve 20. a na počátku 21. století“. Autor ho vykreslil mimoriadne pútavo, od jeho úplných začiatkov v archeológii až po jeho zaľúbenie vo výskume hradov. Patrí k významným bádateľom na poli archeológie stredoveku, predovšetkým hradov a je považovaný za zakladateľa tzv. českej kastellologickej školy. V tomto hlavnom bloku bolo prezentovaných ešte niekoľko vývesiek, kde boli predstavení niektorí významní bádatelia venujúci sa archeológii stredoveku: Josef Hložek „Hrad Křivoklát ve světle systematického výzkumu Tomáše Durdíka“, Jiří Bouda, Michal Červenka, Hana Hanzlíková, „Karel Škrábek: významná osobnost archeologie nejen jižního Plzeňska“, kolektív autorov PH (Pražský hrad) „Ivan Borkovský“. Na samotný záver prednáškovej sekcie Stanislava Gogová predstavila rôzne aktivity katedry muzeológie, ktoré populárnou formou približujú archeológiu a históriu širokej verejnosti, avšak predovšetkým deťom („Archeológia deťom. Máme radi stredovek? Prezentačné aktivity Katedry muzeológie FF UKF v Nitre“).

Záverečným, ale pomerne rozsiahlym, okruhom tretieho prednáškového dňa boli správy z nových výskumov v posterovej časti rozdelené do troch sekcií. Početné vývesky patrili do sekcie *Krajina a ľudia*: Ján Beljak, Martin Bóna a Pavol Maliniak „K problematike vzniku a funkčného zániku vybraných hradov na strednom Pohroní“, Mário Bielich „Archeologický výskum v okolí Kostola sv. Mikuláša v Kovarciach v rokoch 2016–2019“, Miriam Jakubčinová a Michaela Haviarová „Záchraný archeologický výskum v areáli benediktínskeho a jezuitskeho kláštora v Trenčíne-Opatovej, poloha Veľká Skalka“, Barbora Tomešová a Radim Vrla „Výsledky archeologického průzkumu na hradě Hoštejn“, Marcela Waldmanová a Zdeněk Chudárek

„Archeologie v Plasích v průběhu 100letí“, Lukáš Hlubek, Vendula Vránová a Jakub Vrána „Současný stav zpracování archeologických výzkumů na hradě Tepenci“, Zuzana Poláková „Archeologický výskum kostolných cintorínov na Slovensku“, Petr Nový a Čestmír Štuka „Raně středověký liniový útvar v trase 'Čertovy brázdy'“. Sekciu *Montánní archeologie* prezentoval poster skupiny bádateľov (Petr Hrubý, Matěj Kmošek, Martin Košťál, Karel Malý, Peter Milo a Jiří Unger) „Důlní středisko Buchberg z přemyslovského a lucemburského období“. V poslednej sekcií *Středověké výrobní technologie, materiálový výzkum, přírodovědné analýzy* boli umiestnené vývesky autorov: Aleš Hloch a Pavel Šlezár „Středověká kožedělná produkce z Litovle v odrazu hmotné kultury“, František Frýda, Veronika Dudková a Jiří Orna „Kožené artefakty z plzeňských odpadních jímek“, Ján Tirpák, Daniela Nipčová a Mária Vdovičková „Výsledky geofyzikálních prieskumov stredovekých sakrálnych objektov v okrese Bánovce nad Bebravou“, Milena Bravermanová, Helena Březinová a Jana Bureš Víchová „Textílie z tumbly sv. Václava“, Jana Nováčková, Martin Omelka, Otakara Řebounová a Vlastimil Stenzl „Analýza DNA a její přínos k poznání raně novověkých etážovitých hřbitovů na příkladu malostranské lokality v Praze“, Olga Trojánková, Lenka Kovačiková, Petr Starec, Jarmila Čiháková a Jan Frolík „Zvířata ve středověké Praze – archeozoologie a analýza stabilních izotopů“, Pavel Moš „Možnosti a limity archeologického poznání středověké medicíny“, Bořivoj Nechvátal „Zvony, zvonice a zvonkohra na Vyšehradě“, Jan Frolík, Jan Musil, Romana Kozáková „Mezi sklem a keramikou aneb poznání vybavy středověké domácnosti obyvatele čp. 14/1 v Chrudimi, Hradební ulici na základě analýzy jímky 963“.

Vyvrcholením troch prednáškových dní bol slávnostný večer, ktorý sa uskutočnil v stredu, a exkurzia v areáli kláštora Plasy a múzea Centra staviteľského dedičtví, ktorá sa realizovala vo štvrtok. Vedecké podujatie 51. medzinárodnej konferencie archeológie stredoveku sa symbolicky ukončilo prísľubom zorganizovania ďalšej konferencie na východnom Slovensku, na ktoré sa podujal Krajský pamiatkový ústav v Košiciach v spolupráci s Katedrou archeológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

Miriam Jakubčinová

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu 2/0001/18 agentúry VEGA „Slovensko a stredné Podunajsko: vývoj od včasnej doby dejinnej po začiatok stredoveku“.

RECENZIE

Elisabeth Nowotny: Thunau am Kamp – Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf der Oberen Holzwielse. Mit Beiträgen von Karina Grömer, Martin Ježek, Mathias Mehofer, Erich Nau, Gabriela Ruß-Popa und Sirin Uzunoglu-Obenaus. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 87. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2018. 397 strán, 164 obrázkov, 7 tabiel, 62 tabuliek. ISBN 978-3-7001-8066-1, ISSN 0065-5376.

Predmetom rozsiahlej monografie, prepracovanej a rozšírenej autorkinej dizertačnej práce, je kompletne preskúmané včasnostredoveké pohrebisko v polohe Obere Holzwielse na všeobecne známom hradisku Schanzberg v Thunau am Kamp, nachádzajúcom sa na východnom okraji dolnorakúskeho regiónu Waldviertel. Okrem „archeologickej“ časti sa v práci nachádzajú aj expertízy z rôznych odborov prírodných vied. Kniha je prehľadne členená na 22 kapitol.

V úvodnej kapitole autorka opisuje okolnosti vzniku práce, oboznamuje čitateľa o riešených problémových okruhoch, načrtáva historickú situáciu regiónu vo včasnom stredoveku a poukazuje na tendencie vývoja pohrebného ritu v danej oblasti. V nasledujúcej kapitole okrem opisu samotného hradiska a jeho umiestnenia v prírodnom prostredí sú z hľadiska témy monografie dôležité predovšetkým dejiny výskumu samotného pohrebiska na Obere Holzwielse a charakteristika metodiky jeho výskumu a dokumentácie. Hroby sa odkryli na plošne najkomplexnejšie preskúmanej časti lokality, v susedstve zemepanského dvorca počas viacerých výskumných kampaní. Základná charakteristika pohrebiska je podaná v tretej kapitole. V 198 hroboch sa nachádzalo 215 pochovaných, dva hroby boli kenotafy. Na pôvodne väčší počet hrobov ale upozorňujú nálezy kostí zo zberov, keďže v tejto časti hradiska sa v minulosti nachádzalo pole a plytké hroby orbou porušili. Pohrebisko pozostáva z dvoch areálov, severozápadného a juhovýchodného. Medzi nimi pôvodne prebiehala cesta, prejavujúca sa ako 8 m široká cezúra medzi okrajovými hrobmi. Pohrebisko od okolia vymedzovali dva systémy žliabkov, pozostatkov po palisádach, ktoré neboli súčasné. Časť hrobov však oplotenie nerešpektovala. V západnej časti SZ areálu sa nachádza hrobmi nepokryté miesto, o ktorom sa v literatúre diskutuje, že sa tu nachádzala akási drevená stavba. E. Nowotná sa, aj na iných miestach knihy, priklonila k hypotéze, že tu stál kostolík so zrubovou konštrukciou stien.

V prípade kapitoly Pohrebné zvyky, v ktorej sa pri analýze sledovali prejavy pohrebného ritu, upozorním na tie najzaujímavejšie zistenia. Hroby pohrebiska sú napospol ploché, pochovávanie inhumačné. Pochovaní boli uložení do nezvyčajne plytkých hrobových jám, ale tento parameter môže byť ovplyvnený eróziou povrchovej pôdy. Tak, ako na iných pohrebiskách, aj na Obere Holzwielse sú detské hroby plytkšie než hroby dospelých, ale i tieto sú zvyčajne plytké, o čom svedčí hodnota priemernej hĺbky hrobu na pohrebisku, dosahujúca hodnotu len 21,2 cm, ako aj to, že len štyroch nebožtíkov pochovali do najhlbších hrobov, z globálneho pohľadu takisto veľmi plytkých, len 51 až 67 cm.

Vedľa hrobových jám len s hlinitou výplňou sa tu pomerne často zdokumentovali hroby s konštrukciami.

Pozoruhodný je viacnásobný výskyt hrobov s kameným závalom, ku ktorému sa núka vysvetlenie, že ide o protirevenantské opatrenie. Najčastejšie je však zistené kamenné obloženie hrobových jám, zriedkavo kombinované aj s drevenou konštrukciou. Priamo zvyšky dreva sa síce našli len v nemnohých hroboch, ale pravidelné, farebne odlišené štvoruholníkové sfarbenia výplní ďalších hrobových jám upozorňujú na častejšie použitie drevenej konštrukcie alebo rakvy. Podobne poloha kostí pochovaných vedie k úvahám o existencii primárneho dutého priestoru, napríklad rakvy. Čo sa orientácie hrobov týka, prevažujú tie, v ktorých sú pochovaní uložení v smere od Z – V až SZ – JV. Iné orientácie sa zistili len v dvoch prípadoch (opačná a JZ – SV), išlo o hroby malých detí. Pomerne veľká časť hrobov vykazuje orientáciu bližšiu k severnému azimutu. Počet hrobov s odchýlkami od hlavného smeru stúpa smerom k západnému okraju severozápadného areálu pohrebiska, teda v miestach s predpokladanou prítomnosťou dreveného kostola. Autorka sa v tejto kapitole dôkladnejšie zaoberá aj problematikou hrobov s viacerými pochovanými jedincami, pričom medzi nimi rozlišuje niekoľko typov vychádzajúcich z nálezových situácií. Eviduje skutočné viacnásobné hroby, konkrétne dvojhroby, keď v rámci jedného pohrebu boli do hrobovej jamy uložené dve individua, zvyčajne ženy s deťmi, ale častejšie sú na pohrebisku následné pochovania, keď zosnulého pochovali do staršieho hrobu. Zvláštnu, pomerne veľkú skupinu tvoria hroby aditívne, zlučujúce, pričom hrobové jamy boli vyhlbené tesne vedľa seba. Pri chýbaní kritérií potvrdzujúcich súčasnosť hrobov možno v niektorých prípadoch považovať túto kategóriu za špekulatívnu. Hroby na pohrebisku sa zhľukujú rôznym spôsobom, možno tu rozpoznať dvojice hrobov, skupiny a rady. Viacnásobné hroby, ako aj superpozície hrobov sú zaznamenané v blízkosti predpokladaného kostola, v juhovýchodnom areáli sa skoro výlučne nachádzajú hroby aditívne. Vytváranie rôznych zoskupení azda možno interpretovať ako prejav príbuzenských či sociálnych vzťahov. Situácia v severozápadnom areáli s mnohými superpozíciami asi súvisí aj s nedostatkom voľného miesta v blízkosti sakrálnej stavby. Poloha pochovaných vo vystretej polohe na chrbte, hornými končatinami uloženými vedľa tela je, tak ako je to na včasnostredovekých pohrebiskách obvyklé, prevažujúca. Avšak v severozápadnom areáli sa nachádzajú aj hroby s rukami položenými na panve. Časť hrobov porušili pri rôznych zásahoch do pôdy. Tieto zásahy mohli byť úmyselné (exhumácia, protivampirické praktiky) i neúmyselné (narušenie mladším hrobom, sídliskovou jamou a pod.). Z pietnych dôvodov kosti z nich deponovali do takzvaných sekundárnych hrobov, prípadne ich uložili do novovytvoreného hrobu.

Nálezový materiál je spracovaný v rozsiahlej piatej kapitole. Jednotlivé predmety sú podľa svojho určenia zoskupené podľa kategórií – šperky a súčasti kroja, zbrane a súčasti jazdeckého výstroja, nástroje a náradie, ostatné predmety, ale vyhodnotený je každý typ predmetu zvlášť. Text tejto časti monografie dopĺňa subkapitola o použití drahých kovov. Predmety sú podrobne analyzované z rôznych hľadísk s dôrazom na ich pôvod a chronologickú pozíciu stanovenú na základe analógií z domáceho i širšieho

stredoeurópskeho rámca. Predovšetkým v prípade šperkov bolo možné najstaršie nálezy dať do súvisu s predkôltlašským horizontom, prevažujú však ozdoby veľkomoravskej proveniencie, čiže náušnice podunajského a veligradského typu. Nie úplne presvedčivo či jednoznačne je zdôvodnený staromaďarský pôvod niektorých predmetov (hrkáčky, šíp, sekera), v sumárnom vyhodnotení lokality sú však považované za tie predmety, ktoré dokladajú využívanie pohrebiska v prvej polovici 10. stor.

V úvode kapitoly o metodike vyhodnotenia a jej použití sa konštatuje, že vzhľadom na typologickú šírku nálezov a ich zriedkavý spoločný výskyt nie je možné na stanovenie relatívnej chronológie využiť niektorú z metód kombináčnej štatistiky. Preto sa autorka podrobne venovala vertikálnej stratigrafii na lokalite, a to na jednej strane medzi hrobmi navzájom, na strane druhej stratigrafickým vzťahom so sídliskovými objektmi. Tieto pozorovania však nepriniesli zásadnejšie poznatky o vývoji pohrebiska. Priestorová distribúcia predmetov a rôznych prejavov pohrebného ritu nie vždy musí zodpovedať ich chronologickej pozícii, čo sa prejavilo aj na viacerých plánoch pohrebiska s vyznačenými sledovanými vzťahmi. Pozornosť sa venovala hrobovým konštrukciám, zvláštnym hrobom, pohľaviu a veku pochovaných, prítomnosti/nepřítomnosti hrobovej výbavy, predmetom materiálnej kultúry podľa vyčlenených kategórií a potravinovým prílohám. Zistili sa spoločné znaky i nápadné diferencie medzi oboma areálmi pohrebiska. Predovšetkým práve v okolí predpokladaného kostola v severozápadnom areáli je nápadná hustota najbohatšie vybavených hrobov, t. j. pochovaných so zbraňami a s predmetmi vyhotovenými z drahých kovov.

V úvodnej pasáži k výsledkom rádiouhlíkových analýz E. Nowotná poukázala na všeobecné problémy absolútneho datovania nálezových horizontov pokročilého včasného stredoveku. Porovnanie získaných C^{14} dát z desiatich hrobov s tradičným archeologickým datovaním artefaktov vedie k poznatku, že nie vždy dochádza k ich súladu, čo môže byť ovplyvnené aj nepriaznivým priebehom kalibračnej krivky.

Siedma kapitola má názov Sociálne identity a vzťahy. Otázky týkajúce sa sociálnej roly zosnulých v pochovávaúcej komunite sa riešili v kombinovaní antropologických zistení (vek a pohlavie) s rôznymi, v teréne objektívne zdokumentovanými vlastnosťami hrobových jám, ako aj s charakteristikami hrobovej výbavy. Z významnejších výsledkov možno poukázať na to, že nákladnejšie upravené hroby pripravili predovšetkým dospelým a nie deťom, pribúdajú s vekom pochovaných, a tiež sa prejavila určitá závislosť od pohlavia, pretože u mužov sa vyskytujú častejšie než u žien. Prítomnosť hrobovej výbavy u mužských hrobov nie je závislá od veku, zatiaľ čo u žien vo vyššom veku klesá, taktiež čo sa početnosti nálezov týka, tak u mužov vekom stúpa. Pokiaľ ide o kategórie nálezov, v ženských hrobách bol výskyt šperkov závislý od veku v tom zmysle, že prevažujú v hrobách nedospelých. V mužských hrobách nástroje a militária sa vyskytujú od veku juvenis po matus, vo veku senilis ich vymenili súčasti opaskov.

Na skúmanom pohrebisku sa demonštrovalo predovšetkým dôležité spoločenské postavenie pochovaných v pokročilom veku, predovšetkým mužov. Výbava hrobov je závislá od biologického pohlavia. U žien sa obmedzuje na šperky, ale v mužských hrobách súvisí s rôznymi sférami každodenného života. Ako problematické sa

podľa autorky javí vyčlenenie osôb so sociálne vyšším statusom, obzvlášť, ak sa vezme do úvahy predpoklad o existencii kostola v polohe Obere Holzwiese, kde možno očakávať vplyv kresťanstva na pohrebný rítus. Napriek tomu sa priklonila ku konštatovaniu, že zriedkavé bohato vybavené hroby žien odzrkadľujú ich sociálne postavenie. S prejavmi spoločenskej hierarchie môže v prípade mužov súvisieť aj hrobová architektúra, podčiarknutá je však predovšetkým prítomnosť zbraní a jazdeckej výbavy ako symbolu spoločenského statusu. S vyšším spoločenským postavením pochovaných mohla súvisieť aj poloha hrobov v tesnej blízkosti predpokladaného dreveného kostola, bez závislosti od „bohatstva“ výbavy. Analýzy neponúkli jednoznačne interpretovateľné výsledky pre rozpoznanie ďalších identít, ako je viera a náboženstvo, rodinné zväzky, etnicita, pôvod, právne postavenie či špecifické činnosti, taktiež na prítomnosť zvláštnych hrobov je poukázané vo všeobecnej rovine.

Absolútne datovanie náleziska je predmetom ďalšej z kapitol knihy. Autorka naň využila výber hrobov s presnejšie časovo zaraditeľnými nálezmi, sčasti ich konfrontovala s výsledkami rádiouhlíkových analýz. Ukázalo sa, že počiatky pochovávania na pohrebisku siahajú do druhej polovice 8. stor. a spájajú sa s predmetmi patriacimi do predkôltlašského horizontu. Po nich nastupujú hroby staršieho veľkomoravského obdobia, zodpovedajúceho včasnej neskorokarolínskej dobe. Do obdobia od stredy až ku koncu 9. stor. sa E. Nowotná pokúsila presnejšie chronologicky zaradiť niektoré z vybraných hrobov mladšieho veľkomoravského horizontu. K zániku pochovávania na pohrebisku došlo v priebehu prvej polovice 10. stor. Súčasťou tejto kapitoly je aj prehľad doterajších poznatkov o datovaní jednotlivých komponentov včasnostredovekej výšinej polohy v Thunau, ale z hľadiska existencie pohrebiska v polohe Obere Holzwiese sú dôležité predovšetkým výsledky výskumov týkajúcich sa datovania príľahlého palisádového opevnenia.

Postup pochovávania a výklad hrobových areálov je predložený v deviatej kapitole. Postup pochovávania sa študoval na plánoch pohrebiska, na ktoré sa krok za krokom zaznačovali hroby len s pomerne presne absolútne datovanými nálezmi, čiže s presnosťou na pol storočia, potom s nálezmi datovanými rámcovo a napokon už uvedené hroby aj v kombinácii s výsledkami rádiouhlíkovej analýzy a zistených superpozícií. V prvom prípade sa hroby koncentrujú v severozápadnom areáli pohrebiska, s výnimkou jedného hrobu z prvej polovice 9. stor., nachádzajúceho sa v oddelenej skupinke hrobov. V druhom prípade sa získaný obraz zmenil v tom zmysle, že hroby z neskorého 8. až z 10. stor. sa nachádzajú v oboch areáloch, pričom však v juhovýchodnom areáli chýbajú staršie hroby z prvej polovice 9. stor. Najdôkladnejšie tretie zobrazenie zreteľnejšie dokumentuje prítomnosť hrobov od neskorého 9. stor. a zhľukovanie sa neskorých hrobov v stredných partiách oboch areálov. Tento výsledok môže byť skreslený tým, že z hrobov z okrajových častí pohrebiska neboli odoberané vzorky na C^{14} datovanie. Opísaný obraz o priestorovom usporiadaní jednotlivých fáz pochovávania je dosť nejasný, preto sa konfrontoval aj s vybranými prvkami pohrebného ritu, rozpoznanými sociálnymi ukazovateľmi a antropologickými dátami. Významný poznatok využiteľný pre datovanie sa získal skúmaním orientácie hrobov, čo napríklad umožnilo z nich vyčleniť najmladšiu skupinu súvisiacu s existenciou mladšej palisády 2. Prínosom bolo aj

sledovanie distribúcie niektorých druhov prídavkov v hrobch, ako sú vedierka, zvieracie kosti, keramické nádoby, ktoré naznačili určité tendencie v postupe pochovávaní. Keramické prílohy sa sústreďujú skôr do južnej časti pohrebiska, kým bohato vybavené do severnej, čiže nemusia byť len chronologickým, ale aj sociálnym ukazovateľom. Vplyv na umiestňovanie hrobov do skupín mohol byť prejavom rodinných vzťahov, preto nemožno hovoriť o postupnom lineárnom pochovávaní do radov.

V desiatej kapitole je posudzované pohrebisko v kontexte jeho okolia. Skúmané sú chronologicky podmienené výskyty a vplyvy v materiálnej kultúre z rôzneho geografického a kultúrneho prostredia, často lokálne modifikované. Z nich možno spomenúť zložky materiálnej kultúry prameniace v neskorooavarskom období, prvky predkôtoľského horizontu stredného Podunajska a z východoalpskej oblasti, karolínske, byzantské a východoeurópske vplyvy, kontakty s Čechami, ale predovšetkým úzke väzby na Moravu. Autorka v tejto kapitole upozorňuje aj na pomerne intenzívne osídlenie regiónu vo včasnom stredoveku, ktorého počiatky siahajú do včasnoslávanského obdobia, prvá písomná zmienka pre oblasť v okolí Thunau sa vzťahuje k rokom 902/903. Skúmané dolnorakúske pohrebiská severne od Dunaja nevykazujú také výrazné vplyvy zo západu ako pohrebisko na Obere Holzwise, čo E. Nowotná dáva do súvisu s centrálnym hradiskom v polohe Schanzberg, na ktorom sídlila miestna elita. Po porovnaní so situáciou na pohrebiskách veľkomoravských centier dospela k záveru, že hradisko Thunau so svojim zemepanským dvorcom, vyčleneným z jeho areálu palisádou, a tiež kostolom malo obdobnú funkciu, v regióne zohrávalo významnú úlohu. Tá sa prejavila aj v prítomnosti predmetov dokladajúcich nadregionálny a diaľkový obchod. Z geopolitického hľadiska sa lokalita nachádzala medzi mocenskými sférami Franskej a Veľkomoravskej ríše. Vzhľadom na charakter pohrebiska i vnútornej zástavby hradiska je pravdepodobné, že sa tu nachádzalo sídlo slovanského vládca. Ten, podľa momentálnej situácie, podliehal politickému vplyvu raz zo strany jedného, inokedy druhého hegemonu.

Textovú časť knihy uzatvárajú dve kapitoly – nemecký a anglický súhrn, po nich nasleduje súpis použitej literatúry. Pätnástu kapitolu tvorí starostlivo vypracovaný katalóg s opismi hrobov a z nich pochádzajúcich predmetov, šestnástu kapitolu ich ilustruje kresbami, terénne situácie a výber predmetov sú dokumentované aj farebnými fotografiami.

Posledných šesť kapitol knihy tvoria rôzne analýzy nálezov z hrobov, každá so svojou ilustračnou časťou a bibliografiou. Konkrétne ide o analýzu textilných zvyškov (Karina Grömer a Elisabeth Nowotny), zvyškov kože (Gabriela Ruß-Popa), kováčskych techník (Erich Nau a Mathias Mehofer), materiálového zloženia šperkov a ozdôb (Mathias Mehofer), skúšobných kameňov (Martin Ježek) a archeobotanický rozbor výplne jedného vedierka (Sirin Uzunoglu-Obenaus).

Recenzované dielo podáva komplexný pohľad na pohrebný rítus na pohrebisku v polohe Obere Holzwise, skúmaného na hradisku v Thunau am Kamp, nevyhýba sa ani riešeniu sociálnych vzťahov v pochováajúcej komunite. Východiskom pre širšiu historickú interpretáciu

je dôkladný rozbor chronológie jednotlivých nálezov, od ktorého sa odvíja aj predostretý vývoj pochovávaní na lokalite. Vzhľadom na metodiku práce, šírku záberu diela a interpretačné výsledky je závažným príspevkom pre poznanie včasnostredovekých dejín stredného Podunajska.

Gabriel Fusek

Príspevok vznikol s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0449 „Stredoveká Nitra v hmotných prameňoch“.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2019.67.10>

Michael Overbeck: Die Gießformen in West- und Süddeutschland (Saarland, Rheinland-Pfalz, Hessen, Baden-Württemberg, Bayern), mit einem Beitrag von Albrecht Jockenhövel: Alteuropäische Gräber der Kupferzeit, Bronzezeit und Älteren Eisenzeit mit Beigaben aus dem Gießereiwesen (Gießformen, Düsen, Tiegel). Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIX, Band 3. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2018. 365 strán, 70 obrázkových tabuliek. ISBN 978-3-515-11981-8.

Aj v poradí tretí zväzok z XIX. oddelenia série Prähistorische Bronzefunde (PBF)¹ katalogizuje a analyzuje archeologické pramene spojené s kovolejárstvom doby bronzovej. Z predhovoru hlavného autora M. Overbecka vyplýva, že myšlienka tejto publikácie s jej osnovou sa zrodila na Vestfálskej Vilhelmovej univerzite v Münsteri na začiatku tohto milénia. Súčasťou recenzovaného zväzku je samostatný príspevok popredného archeológa a špecialistu na pravekú metalurgiu farebných kovov A. Jockenhövela, ktorý systematizuje problematiku hrobov s kovolejáckym náčiním na teritóriu starej Európy. Pokojne však možno skonštatovať, že máme v rukách dve tematicky blízke publikácie z radu PBF v jednej väzbe.

Získavanie a spracovanie kovov spoločne s distribúciou dohotovených predmetov sú považované za ústredné ekonomické faktory stredoeurópskej doby bronzovej, čo sa spomína hneď v úvode (s. 1). Na segment tohto reťazca, a to liatie bronzu, pregnantne poukazujú archeologické nálezy odlievacích foriem (kadlubov) z keramiky, bronzu a najmä z kameňa. Tieto artefakty sú zároveň interpretované ako charakteristické predmety a nástroje remeselníkov – metalurgov – a niet divu, že tvoria významnú skupinu prameňov k metalurgii doby bronzovej. Pokiaľ ide o teritórium, s výnimkou spolkovej krajiny Severného Porýnia-Vestfálska, publikácia mapuje skoro celé južné a stredné západné Nemecko (obr. 1 na s. 3). Zohľadnené sú nálezy zo súčasných spolkových krajín Bádensko-Württemberska, Bavorska, Hesenska, Porýnia-Falcka a Sárska. V porovnaní s rozlohou Slovenska (49 035 km²) ide o územie s celkovou rozlohou takmer 150 000 km², na čo nepoukazujem náhodou a k čomu sa ešte nižšie vrátim. Chronologickým rámcom publikácie je celá doba bronzová, t. j. časové pásmo od začiatku stupňa BA1 až po záver stupňa HB3. V tomto rámci sa na sledovanom teritóriu vystriedali viaceré archeologické entity, resp. kul-

¹ https://www.uni-muenster.de/UrFruehGeschichte/praehistorische_bronzefunde/pbf_publicationen.html#Abteilung19 [2-7-2019].

túry a regionálne skupiny (s. 2). Jadrom práce M. Overbecka je typologicky usporiadaný komentovaný katalóg kadlubov zo skúmaného časopriestoru, na ktorom autor systematicky pracoval približne 10 rokov. Sám podotýka, že súpis odlievacích foriem zostavil predovšetkým na základe štúdia dostupnej odbornej literatúry, prípadne z vyplnených nálezových dotazníkov, ktoré adresoval pamiatkovým úradom a archeologickým múzeám v dotknutých spolkových krajinách Nemecka. Týmto spôsobom k roku 2011 zhromaždil dovedna 176 kadlubov (s. 4). K uvedenému číslu poznamenávam, že z kvantitatívneho hľadiska je analyzovaný súbor porovnateľný s nálezmi tohto druhu z doby bronzovej na Slovensku (*Bartík 2012*, 35–38; *Bátora 2018*, 348; *Ilon 2006*, 276–285; *Pančíková 2008*, 102–106), hoci je naše teritórium podstatne menšie. Uvedenou komparáciou súčasne pripomínam popredné miesto Slovenska v metalurgii farebných kovov na starom kontinente.

V kapitole o dejinách bádania sa dozvedáme, že predložený súbor kadlubov z doby bronzovej sa v skúmanej oblasti nazhromaždil od prvej polovice 19. stor. do roku 2011. Vzhľadom na vedomosti o kultúrno-politickom vývoji a rozvoji archeológie 20. stor. v širšom priestore Európy nie je žiadnym prevkapaním, že najviac kadlubov – 106 kusov (60 % nálezov) – sa našlo po druhej svetovej vojne, a to od roku 1946 do roku 2011 (tabela 1 na s. 4). Súčasťou histórie výskumu je prehľad literatúry o odlievacích formách ako aj odkazy na bádateľov, ktorí venovali odlievaniu kovov v dobe bronzovej v západnom Nemecku zvýšenú pozornosť. Možno uviesť, že najskôr to bol W. Haberey (30. roky 20. stor.), potom O. Paret a B. Urbon (50. roky 20. stor.), čo sa týka experimentov a technológie odlievania bronzových predmetov H. Drescher (od 60. rokov 20. stor.) a od 70. rokov minulého storočia až dodnes sa metalurgiou neželezných kovov bližšie zaoberá A. Jockenhövel, o čom najlepšie svedčí druhá časť recenzovanej publikácie.

V kritike prameňov (od s. 13) sa neobchádza už tradične odbornými kruhmi diskutovaná diskrepancia medzi relatívne veľkým množstvom archeologicky zachovalých bronzových artefaktov a takmer mizivým percentom odlievacích foriem na ten či onen predmet, čo M. Overbeck v zhode s inými bádateľmi vysvetľuje alternatívnymi spôsobmi liatia bronz (napr. odlievaním do hlinených foriem, ktoré sa nezachovali). Čitateľ sa v tejto stati zároveň oboznamuje s názormi rôznych autorov a diskusiou okolo techník kovolejárův v sledovanom období praveku. Z archeologických nálezov v pracovnej oblasti je evidentné, že kadluby sa v dobe bronzovej zhotovovali z kameňa, bronzu a hlíny. Je potešiteľné, že nadpolovičná väčšina (asi 60 %) odlievacích foriem pochádza zo systematických a záchranných terénnych výskumov, vrátane systematických prieskumov sídliskových jednotiek, ku ktorým sa rátať tiež výšinné polohy typu hradiská (s. 16). Sledovanie výpovedných možností kadlubov ako archeologických prameňov doviedlo M. Overbecka k premýšľaniu nad indíciami, ktoré tieto nálezy ponúkajú: doklad lokálnej metalurgie, existencia kovolejárskej dielne, výkon špecializovaného remesla a pod. (s. 17). V rámci týchto úvah nie je dôvod autorovi protirečiť, že odlievacie formy z kameňa mali všeobecnú trvácnosť a na rozdiel od hlinených foriem boli na tom-ktorom sídlisku, resp. v tej-ktorej metalurgickej dielni, aj opakovane využívané. Samozrejme, viac o tom napovedajú stopy po používaní, ktoré je na príslušnom kadlube v súčasnosti možné skúmať rôznymi modernými chemickými a fyzikálnymi metódami (s. 18 a 19).

Vzhľadom na trendy vo vedných disciplínach v krajinách položených západne od bývalého východného bloku je však celkom ťažko uveriteľné, že počas niekoľkoročného zostavovania rukopisu tejto publikácie sa nenašla cesta, ako do výskumu kadlubov zapojiť prírodné vedy. Práve spomenutý hendikep by ale podľa M. Overbecka mal byť podnetom na zhotovenie analýz (s. 20). Exaktné analýzy kadlubov by zaiste rozšírili poznatky o primárnom procese metalurgickej výroby (tavbe a odlievaní) v dobe bronzovej vo vybraných spolkových krajinách Nemecka.

Pramenná báza, ktorú mal M. Overbeck k dispozícii, je nasledovná (od s. 21). Ako sa už vyššie naznačilo, v študovanej oblasti k roku 2011 zhromaždil celkom 176 kadlubov z 93 rôznych nálezísk. Dominantnou časťou (88 %) nálezového fondu sú kamenné kadluby (154 exemplárov). Kadluby z keramiky a bronzu sú zakaždým zastúpené 11 kusmi (po 6 %), čo je vidieť aj na diagrame (obr. 2 na s. 22). Ďalšiu štatistiku spomeniem, resp. podobne ako autor zopakujem, v súvislosti s jednotlivými skupinami nálezov. Možno však uviesť, že väčšina analyzovaných odlievacích foriem pochádza z Bádenska-Württemberska (70 exemplárov). Zhruba 60 % kadlubov je priamo zo sídlisk a hradísk, ďalších 20 % je z depotov a zvyšok sú ojedinelé a problematické nálezy (s. 23). Po všeobecnom vstupe do prameňov nás M. Overbeck postupne detailnejšie oboznamuje (od s. 23 po s. 53) s nálezmi odlievacích foriem na výšinných sídliskách/hradiskách, nížinných neopevnených sídliskách, sídliskách na vlhkých pôdach (nem. *Feuchtbodensiedlungen*, ktoré sú špecifikom sledovaného priestoru), v depotoch a napokon v hrobových súvislostiach. Artefakty vykazujúce vzťah k spracovaniu farebných kovov (napr. tégle, dýzy, lyžice, bronzová troska, kvapky bronz, bronzové náliatky atď.), ale najmä spektrá negatívov bronzových predmetov na kadlubochoch, ktoré sa našli na opísaných typoch archeologických nálezísk, sú v tomto zväzku PBF prehľadne prezentované i formou tabiel 2 až 6 (od s. 26). Nielen slovenského bádateľa so záujmom o problematiku v tejto časti recenzovanej práce určite zaujme väčší hromadný nález kadlubov zo sídliskovej lokality Heilbronn-Neckargartach (s. 46 a 47), objavený v roku 1953 a obsahujúci 18 (pôvodne vedľa seba uložených) kamenných odlievacích foriem s celkovou hmotnosťou až 100 kg! Podľa negatívov na kadlubochoch, ktoré sa v tomto depote zo záveru doby popolnicových polí identifikovali (tabela 7 na s. 52), sa pravdepodobne na uvedenom sídlisku odlievali bronzové nože, tyčinkovité hrivny, kosáky, hroty šípov, kladivá s tuľajkou, meče, prípadne odlievacie jadro (*Paret 1954*). V spojitosti s depotmi z pracovnej oblasti je zaujímavé, že obsahujú buď kadluby kamenné, alebo bronzové. Ale spolu sa v nich uvedené materiály zatiaľ neobjavili (s. 50). Relatívne členitú analytickú časť publikácie uzatvárajú drobné state s poznámkami k používanej terminológii (s. 53) a systému relatívnej chronológie (s. 54).

Nálezový fond, a teda detailný katalóg kadlubov (od s. 56), je usporiadaný podľa druhu materiálu. K pertraktovaným skupinám odlievacích foriem z keramiky, bronzu a kameňa sú pripojené poznatky o ich funkčnosti, okolnostiach ich používania, ich chronologickom postavení a teritoriálnom rozšírení, prípadne typologické spektrá negatívov predmetov, ktoré sa v nich odlievali, odkazy na experimentálnu archeológiu, širšie európske súvislosti a pod.

Najprv sú predložené kadluby z keramického materiálu, ktoré v sledovanom priestore Nemecka spoľahlivo dokladá

len asi 70 keramických zlomkov a 11 keramických foriem (s. 56). Špecifiká analyzovaného nálezového súboru, ako napríklad nálezové prostredie, stav zachovania či druh negatívu odlievacej formy sú približené formou textu, ale aj tabelového zápisu. S úvahou autora (s. 57 až 59), v ktorej sa zamýšľa nad bežnou praxou odlievania bronzových predmetov do tzv. stratených foriem (oproti používaniu kadlubov z pevných materiálov), hoci na túto techniku poukazuje veľmi málo archeologických nálezov (potenciálnych zlomkov keramiky), sa v princípe stotožňujem. Predpoklad, že všetky hlinené fragmenty dokumentujúce techniku *cire perdue* neboli bádateľmi rozpoznané a správne inventarizované, **má zaiste nadregionálnu platnosť. V katalógu keramických kadlubov je odlievacia forma na klinčeky (nález 1), ďalej formy s jedným alebo viacerými negatívmi na ploché krúžky (nálezy 2 až 7), formy pravdepodobne na tyčinkovité hrivny (nálezy 8 a 9) a formy na bližšie neznáme predmety (nálezy 10 a 11).** Ku kadlubom z keramického materiálu v recenzovanom zväzku PBF možno dodať, že všetky spoľahlivo identifikované nálezy sú datované do doby popolnicových polí a pochádzajú z Bádenska-Württemberska a Bavorska (s. 74).

Rovnako bronzové odlievacie formy sú v študovanom časopriestore doložené zriedkavejšie než formy z kameňa (s. 75). Z desiatich lokalít v nálezovom fonde pochádza 9 (11) kadlubov z bronzu. Až osem katalogizovaných odlievacích foriem (nálezy 12 až 19) slúžilo na výrobu lalokovitých sekier (nem. *Lappenbeilen*) niekoľkých typov a variantov z doby popolnicových polí. Mimoriadnym artefaktom je viacdielna bronzová forma (nález 20) na plnú rukoväť meča typu Möriegen, ktorý sa používal na širokom európskom teritóriu v závere doby popolnicových polí. Tento kadlub sa našiel ešte pred polovicou 19. stor. (asi) v depote na lokalite Erlingshofen v Bavorsku a z rôznych dôvodov pozornosť bádateľov vzbudzuje aj v súčasnosti (najnovšie napr. *Miketta 2017*, 252, tab. 37). Nálezy 21 a 22 sú označené ako viac-menej problematické, resp. funkčne nejasné kadluby. V súvislosti s makroskopickou analýzou stôp používania tejto skupiny artefaktov stojí za zmienku, že ani na jednej bronzovej forme z pracovného priestoru sa neidentifikovali zreteľné stopy liateho bronzu. Celý súbor kadlubov z bronzu sa viaže na dobu popolnicových polí (s. 94) a M. Overbeck ho uvádza do kontextu s obdobnými nálezi z širšej strednej Európy, kde ich bolo k roku 1999 známych okolo 150 (s. 95).

Najpočetnejšiu skupinu nálezového fondu predstavujú kamenné kadluby (od s. 96), ktorých je evidovaných až 154 (88 %). Našli sa na 79 rôznych lokalitách a približne 64 % odlievacích foriem z kameňa možno klasifikovať ako sídliskové nálezy. Zvyšné percentá patria kadlubom v depotoch, hrobové nálezy sú veľmi zriedkavé. Pozoruhodným zistením je fakt, že na kadluboch z kameňa autor rozpoznal 317 negatívov na rozličné typy bronzových predmetov (s. 96, obr. 14 na s. 97). Prehľad odlievacích foriem tejto skupiny sa začína unikátnym viacdielnym kadlubom na meče (nález 23), ktorý sa našiel na už vyššie spomínanej lokalite Heilbronn-Neckargartach (s. 104). V ďalších katalogizovaných formách sa odlievali dýky (nálezy 24 a 25), prípadne dýky zároveň s inými predmetmi (nálezy 26 a 27). Z pracovného priestoru sú známe tiež kadluby na hroty kopijí (nálezy 28 až 32), resp. kadluby na hrot kopije a ingot s U či V prierezom (nálezy 33 a 34). Odlievacia forma na hrot kopije, dýku a dláto (nález 35) bola súčasťou depotu na bavorskej lokalite Burgkirchen a. d. Alz-Margarethenberg a ako jedna z mála v pracov-

nom priestore nesie negatívy troch odlišných predmetov (s. 124). Súčasťou súpisu kamenných kadlubov sú viaceré formy na hroty šípov (nálezy 36 až 44), resp. formy na hroty šípov a neznáme druhy predmetov (nálezy 45 a 46), ktoré sa odlievali v dobe popolnicových polí (s. 129). V 19 formách z kameňa sa identifikovalo dovedna 21 negatívov sekier (niekoľkých typov) a sekerovitých hrivien, poprípade sekier a predmetov inej funkcie (nálezy 47 až 63). Je pochopiteľné, že vo väčšom spektre kadlubov na sekery sa odzrkadľuje všeobecne širší časový rozptyl katalogizovaných nálezov z doby bronzovej (s. 137). V ďalších kadluboch sa odlievali kladivá s tuľajkou (nálezy 64 až 66), dláto (nález 67) alebo dláto s tuľajkou a pravdepodobne tyčinkovitá hrivna (nález 68). Relatívne početné formy na kosáky, eventuálne na kosáky zároveň s inými predmetmi (nálezy 69 až 80) v pracovnej oblasti sú vo všetkých prípadoch z doby popolnicových polí (s. 149). Ešte početnejšie sú zastúpené kadluby na nože, ale aj na nože spoločne s inými typmi predmetov (nálezy 81 až 94), tiež zväčša z doby popolnicových polí. Ďalšie riadky patria formám na britvy (nálezy 95, 80 a 104), na závesky alebo na závesky v kombinácii s odlišnými predmetmi (nálezy 96 až 105). Negatívom na odlievanie ihlíc z doby bronzovej môže podľa autora zodpovedať celkom 25 pozdĺžnych zahĺbení na 13 rôznych kadluboch (nálezy 106 až 116, eventuálne 61 a 126). Evidované sú aj formy na odlievanie rebrovitých prsteňov (nálezy 117 až 120), na malé krúžky, resp. na krúžky spoločne s inými predmetmi (nálezy 121 až 129), ako aj na asi tyčinkovitý krúžok (nález 130). Na ďalšom zo singulárnych kadlubov (nález 131) sú podľa autora negatívy na cvočky (?). Nálezy 132 až 137 svedčia s veľkou pravdepodobnosťou o odlievaní hrivien rozličného priemeru. V kontexte s metalurgiou neželezných kovov doby bronzovej, resp. doby popolnicových polí a súvetskými technikami metalurgov, sú bez pochyb významnými nálezi kadluby na kovové odlievacie jadrá (nálezy 138 a 139), používané pri výrobe predmetov s tuľajkou. Nálezy 140 a vyššie sú kadlubmi z kameňa, v ktorých sa odlievali predmety neurčitej funkcie.

Za katalógom najpočetnejšie zastúpenej skupiny nálezov – kamenných kadlubov –, sú rozobraté ich špecifiká (od s. 188). Čo sa týka materiálu, až 124 exemplárov zo 154 bolo vyhotovených zo sedimentárnych hornín, najmä z variet pieskvcov, čo dokladá 118 foriem (obr. 16 na s. 188, tabeľa 17 na s. 190 až 199). Autor si na viacerých kadluboch z kameňa všimol tiež viac alebo menej zreteľné stopy po nástrojoch, ktorými boli vyrobené (resp. vypracované negatívy odlievacích predmetov), čo zúročil v kapitole o výrobe odlievacích foriem (od s. 201). Stať pojednávajúca o spôsoboch použitia kadlubov (od s. 204) čerpá z výsledkov experimentálnej archeológie. Je všeobecne známe, že kamenné kadluby, podobne ako bronzové kokily, boli trvácne a tým pádom viacnásobne použiteľné. Experimenty nás poučujú, že pieskvcové formy sa mohli žeravým bronzom naplniť najmenej 20-krát bez toho, aby došlo k ich väčšiemu poškodeniu. Avšak ojedinele bola životnosť kamenných kadlubov spôsobená dokonca na viac než 100 použití (s. 204)! Pravda, trvácnosť foriem ovplyvňovalo veľa faktorov, ktoré priamo súviseli s ich (ne)správnym upotrebením v procese odlievania. Svedčia o tom stopy po používaní (najčastejšie popraskanie, prepálenie, zadymenie povrchu), ktorým sa autor tiež detailnejšie venoval (od s. 207). Makroskopicky zistil, že veľká časť analyzovaných kadlubov sa poškodila už metalurgom v dobe bronzovej (s. 209). Kamenné kadluby zaiste najvy-

raznejšie vypovedajú o metalurgii éry bronzu v študovaných spolkových krajinách Nemecka, avšak väčšina z nich patrí do doby popolnicových polí (obr. 19 na s. 210). V záverečnej stati sa konštatuje nápadnejšia väzba nálezísk kamenných kadlubov na vybrané úseky v povodiach Rýnu, Mohanu, Neckaru či na hornom Dunaji (s. 211). Prácu M. Overbecka štandardne ilustrujú tabuľky (70 obrázkov a máp), na aké sme v edícii PBF zvyknutí.

Druhou časťou recenzovanej publikácie (od s. 213) je príspevok univerzitného profesora A. Jockenhövela, ktorý súborne spracoval hroby z eneolitu, doby bronzovej a zo staršej doby železnej, obsahujúce inventár staroeurópskych kovolejárov – kadluby, dýzy a tégly. Predložená štúdia má štruktúru edície PBF a je tak vítaným doplnkom, ako aj užitočným pokračovaním práce M. Overbecka. V zásade ide o vyvrcholenie systematického záujmu A. Jockenhövela o problematiku, ktorou sa intenzívnejšie zaoberá od prelomu 60. a 70. rokov 20. stor. (s. 217).

Úvodné kapitoly, ktoré osvetľujú terminologické otázky a pramennú bázu k hrobom remeselníkov – špeciálne metalurgov kovolejárov zo sledovaného úseku metalika, nasleduje katalóg hrobov/pohrebísk s odlievacími formami zo širšej strednej Európy, ale aj z priľahlých častí západnej a severnej Európy a z Balkánu (od s. 227). Analyzované hroby s kadlubmi, medzi ktorými sa nachádza aj niekoľko lokalít zo Slovenska (Matúškovo, Nižná Myšľa, Ilava, Vyšný Kubín, Panické Dravce a Rimavská Sobota-Vyšná Pokoradz; tabula 1 na s. 228 až 231), sú v katalógu usporiadané chronologicky, v prípade nálezov z mladšej a neskoršej doby bronzovej podľa kultúrnych okruhov doby popolnicových polí a zároveň v rámci súčasných štátnych teritorií. Katalóg uzatvárajú problematické hrobové nálezy, ktorých je, našťastie, minimum. Pravda, do zoznamu nálezov lužickej kultúry zo Slovenska by bolo možné zahrnúť aj hrob s kadlubom na odlievanie sekier z rozsiahleho žiarového pohrebiska v **Trenčíne-Biskupciach** (Cheben 2009, 93). Zmienka o tomto náleze bez jeho vyobrazenia je v slovenskej odbornej spisbe, pochopiteľne, najmä zahraničnému bádateľovi ľahko prehliadnuteľná.

Päťdesiat hrobových nálezov s kadlubmi spravidla vyhodnotenie (od s. 270), v rámci ktorého autor v zmysle zaužívaného schémy publikácií PBF po kritike prameňov ďalej detailne rozoberá mnohé aspekty tejto skupiny predmetov, ako napríklad ich časové postavenie, teritoriálne rozšírenie, sociálny kontext a pod. V stati o materiáloch odlievacích foriem zrejme veľmi neprekvapí, že väčšina kamenných kadlubov z Európy bola zhotovená zo sedimentárnych hornín, hlavne z variet pieskovca (s. 281). Zvláštnu pozornosť A. Jockenhövel venoval „palette produktov“, na ktorú ukazujú negatívny odlievacích foriem z hrobov. Prezentované sú v chronologickom slede od konca eneolitu až po staršiu dobu železnú, pozorujú sa špecifiká aj spojitosti týchto kadlubov. V hrobových kontextoch sa na formách vyskytli negatívy (v publikácii zoradené podľa početnosti rozpoznaných predmetov) kosákov, sekier s tuľajkou, prípadne kladív a dlát s tuľajkou, nožov, britiev, ihliel spŕon, ihlíc a šijacích ihliel, hrotov kopijí/oštepov a šípov, tyčinkovitých hrívien a iných typov predmetov, napríklad záveskov (s. 298).

Zvyšné dva katalógové súpisys a s nimi súvisiace poznámky A. Jockenhövela patria dýzám, resp. častiam dúchadiel, a tégľom, ktoré sa objavili v hrobách metalurgov zo sledovaného úseku metalika (od s. 299). Z autopsie naznačujem, že tieto súpisys ešte v budúcnosti rozšíria (nepublikované) hrobové nálezy zo Slovenska.

Zo zhrnutia a záveru druhej časti recenzovanej publikácie PBF vyplýva, že autor príspevku má v databáze zaregistrovaných 518 hrobov (a/alebo hrobových nálezov) remeselníkov, pričom **predmety z okruhu archeometalurgie** obsahuje len 73 (14 %) z nich. V 50 (9,7 %) hrobách eviduje kadluby, v 15 (3 %) hrobách dýzy a v šiestich (1,2 %) hrobách tégly, čo je však vzhľadom na celkový počet preskúmaných hrobov v analyzovanom časopriestore značne nízky počet (s. 312). Pravda, niektoré kultúrne oblasti vykazujú koncentrácie hrobov metalurgov – kovolejárov – (napr. v lužickej kultúre), niektoré regióny sú zatiaľ bez študovaných nálezov, čo je na prvý pohľad zrejme už z mapy/obr. 2 na s. 227. Súčasťou generalizovania poznatkov o pertraktovaných hrobových nálezoch (nástrojoch, skupinách nástrojov a ich kombináciách) je vyčlenenie štyroch odlišných skupín hrobov remeselníkov, v ktorých majú svoje pozície aj pravekí metalurgovia (s. 314). V záverečných riadkoch tým pádom A. Jockenhövel rozmyšľa o pravekom remesle, ale aj o jeho sociálno-ekonomickom pozadí, magicko-rituálnych kontextoch a v neposlednom rade o symbolike.

Tretí zväzok XIX. oddelenia publikácií PBF môže poslať **všetkým bádateľom, ktorí sa zaoberajú otázkami metalurgie farebných kovov v dobe bronzovej na európskom kontinente**. Skúsme dúfať, že nejde o posledný zväzok na túto tému v edícii Prähistorische Bronzefunde.

LITERATÚRA

- Bartík 2012 – J. Bartík: Odlievacie formy mohylových kultúr zo Slovenska. In: R. Kujovský/V. Mitáš (ed.): *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám*. Nitra 2012, 35–42.
- Bátora 2018 – J. Bátora: *Slovensko v staršej dobe bronzovej*. Bratislava 2018.
- Ilon 2006 – G. Ilon: Bronzezeitliche Gussformen in dem Karpatenbecken (Vorstudie). In: J. Kobaľ (Hrsg.): *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation. Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczy zum 175. Geburtstag*. Ushhorod, 5.–6. Oktober 2005. Užhorod 2006, 273–301.
- Cheben 2009 – I. Cheben: Pokračovanie výskumu žiarového pohrebiska lužickej kultúry v Trenčíne. *AVANS* 2007, 2009, 91–95.
- Miketta 2017 – F. Miketta: *Die bronzezeitlichen Eisenartefakte aus Mittel- und Westeuropa. Chronologische, typologische und chorologische Untersuchungen*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 302. Bonn 2017.
- Pančíková 2008 – Z. Pančíková: Metalurgia v období popolnicových polí na Slovensku. *Pamiatky archeologické* 99, 2008, 93–160.
- Paret 1954 – O. Paret: Ein Sammelfund von steinernen Bronze- und Eisenformen aus der späten Bronzezeit. *Germania* 32, 1954, 7–10.

Vladimír Mitáš

Príspevok vznikol s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0441 „Prínos Slovenska pre hospodársky a spoločenský rozvoj stredoeurópskych popolnicových polí“ a grantového projektu 2/0115/18 agentúry VEGA „Metalurgia a využitie farebných kovov v mladšom praveku až vo včasnom stredoveku na Slovensku“.

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2019.67.11>